ПРИЧОРНОМОРСЬКИЙ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ
ЕКОНОМІКИ ТА ІННОВАЦІЙ

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 42

Одеса
2019

Головний редактор:
Шапошников К.С. – доктор економічних наук, професор

Заступник головного редактора:
Гальцова О.Л. – доктор економічних наук, професор

Відповідальний секретар:
Коркоц О.М. – кандидат економічних наук

Члени редакційної колегії:
Валуєв Ю.Б. – доктор економічних наук
Грозний І.С. – доктор економічних наук, професор
Гулей А.І. – доктор економічних наук
Іртищева І.О. – доктор економічних наук, професор
Коваль В.В. – доктор економічних наук, доцент
Манойленко О.В. – доктор економічних наук, професор
Мельничук Д.П. – доктор економічних наук, доцент
Миронова Л.Г. – доктор економічних наук
Сафонов Ю.М. – доктор економічних наук, професор
Ситнік І.В. – доктор економічних наук, професор
Стройко Т.В. – доктор економічних наук, професор
Хрущ Н.А. – доктор економічних наук, професор
Римантас Сташис – PhD, професор економіки
Юліана Драгалін – PhD, професор економіки
Януш Вєлькі – доктор економіки габілітований, професор
Ян Жуковський – PhD, професор економіки

Електронна сторінка видання – www.bses.in.ua

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії»
включено до переліку наукових фахових видань України в галузі економічних наук
на підставі Наказу МОН України від 16 травня 2016 року № 515.

Науковий журнал індексується у наукометричній базі **Index Copernicus**.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Причорноморського науково-дослідного інституту
економіки та інновацій (протокол № 6 від 29.06.2019 року).

Науковий журнал «Причорноморські економічні студії» зареєстровано
Міністерством юстиції України
(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 21934-11834Р від 23.03.2016 року)

ISSN (Print): 2524-0897
ISSN (Online): 2524-0900
© ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

Кравцов О.О.
ПИТАННЯ РОЗПОДІЛУ БЛАГ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ..... **6**

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

Туль С.І.
СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА РИНКУ ПРАЦІ..... **12**

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Пугач А.Н., Гаркавый В.В.
ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ЖИВОТНОВОДСТВА В УКРАИНЕ..... **19**

Іванченко В.О.
УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ТЕОРІЮ ПІДПРИЄМНИЦТВА..... **25**

Морозюк Н.В., Шапошнік В.М., Круглик С.Г.
РОЗВИТОК АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ..... **30**

Петков О.І.
МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ..... **35**

Сакун О.С.
ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ІНДИКАТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ..... **40**

Точиліна Ю.Ю.
ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ..... **45**

Франчук Т.М.
КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ В УКРАЇНІ..... **50**

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

Богоявленський О.В., Зінченко Д.С.
УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ КЛІЄНТІВ ТОРГОВИХ МЕРЕЖ..... **55**

Бурминська А.С., Тєшева Л.В.
СТВОРЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА ОСНОВІ SWOT-АНАЛІЗУ..... **59**

Ващенок О.П.
АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ..... **64**

Волошина С.В., Voloshyna Svitlana
СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІДТВОРЕННЯМ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА..... **69**

Ульянченко О.В., Герасименко Ю.С.
ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ..... **77**

Григоренко Р.В.
МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ІНТЕРАКТИВНОГО МАРКЕТИНГУ..... **83**

Косач І.А., Старченко Г.В.
СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ..... **88**

Кубецька О.М., Остапенко Т.М.
ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ.....92

Родченко С.С.
СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ
ЗА ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНИМ ПІДХОДОМ.....97

Савко О.Я.
ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ
ОПЕРАТОРІВ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ СИСТЕМ.....103

Семенчук Т.Б., Гресь Л.Ю.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ
ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ.....108

Стеців І.І., Стеців І.С.
ПАРАДИГМА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ.....112

Шира Т.Б.
ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА:
МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ.....117

Яківченко А.М.
СУТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ
НАДАННЯ ПЛАТНИХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....121

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Гарькава В.Ф.
УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....127

Наджафов И.Н.
ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ:
ОСНОВА, ЭЛЕМЕНТЫ И ЗАДАЧИ.....131

Науменко Н.Ю.
МОДИФІКОВАНА МОДЕЛЬ СИНТЕЗУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....138

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

Винничук Р.О., Рубаха Н.В.
ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ ДИНАМІКИ
ТА СТАНУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ.....145

Мойсеєнко К.Є., Поляріна Є.С., Ровенська В.В.
СТАН ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ
ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ.....151

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

Білоцька І.А.
ФАКТОРИ МОДИФІКАЦІЇ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ
РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ КОРПОРАЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ.....159

Бондаренко Н.М.
ФІСКАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА РОЛЬ ПДВ У ФОРМУВАННІ
ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ.....164

Бондаренко П.В., Сташкевич Н.М., Бондаренко В.Г.
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ.....169

Бричка Б.Б.
МОНЕТАРНИЙ РЕЖИМ ТАРГЕТУВАННЯ ІНФЛЯЦІЇ ТА ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ.....175

Висоцька І.Б., Нагірна О.В., Силкін О.С.
ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....182

Онищенко В.Є., Головченко Є.Ю.
ЕЛЕКТРОННІ ТОРГИ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ
ЇХ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ.....188

Давиденко Н.М., Ходосов В.О.
ВПЛИВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ФІНАНСОВУ СПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА.....**192**

Шулюк Б.С.
ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА
У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА
ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ.....**198**

Yuvzhenko Nataliia
FEATURES OF THE PROCESS OF BUDGETING OF THE ROAD ECONOMY OF UKRAINE..... **203**

Юдіна С.В., Нагорнюк Г.О.
СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ОЦІНКИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКА РИЗИКУ КРЕДИТУ
ПОЗИЧАЛЬНИКІВ – ФІЗИЧНИХ ОСІБ.....**207**

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Кубецька О.М., Остапенко Т.М.
ВИРОБНИЦТВО ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ОБЛІКОВИЙ І УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ.....**212**

РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА

Вдовин М.Л., Боднар О.В.
ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ.....**217**

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

Іванов Є.І.
АНАЛІЗ «ГОЛЛАНДСЬКОЇ ХВОРОБИ» З ВИКОРИСТАННЯМ
ПРИКЛАДНОЇ МОДЕЛІ ЗАГАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ GTAP.....**225**

Виноградова О.В., Дрокіна Н.І.
ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ
ТА ЕТАПІВ ЦИФРОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ.....**230**

РОЗДІЛ 11. РЕЦЕНЗУВАННЯ

Стройко Т.В.
РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ СИСОЄВА О.В.
«ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ» **236**

Новий вид наукових послуг.....**238**

РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

ПИТАННЯ РОЗПОДІЛУ БЛАГ В ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕОРІЇ ДОБРОБУТУ

THE QUESTIONS OF THE GOODS DISTRIBUTION IN THE ECONOMIC THEORY OF WELFARE

УДК 338.22.021.1

Кравцов О.О.
к.е.н., доцент кафедри підприємництва і торгівлі
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені М. Туган-Барановського

Kravtsov Alexander
Donetsk National University of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky

У статті розглянуто індивідуалістичний та інституційний підходи до визначення рівня добробуту у сучасній економічній теорії, проаналізовано їхні переваги та недоліки. Домінування індивідуалістичного підходу обумовлене його об'єктивністю, яка спирається на критерій ефективного розподілу благ, який запропоновано В. Парето. Проаналізовано питання розподілу благ відповідно до першої теореми економіки добробуту. За допомогою скриньки Еджуорта проілюстровано «фіаско» вільного обміну благами в ситуації вибору за критеріями ефективності та справедливості. Доведено, що ефективний за критерієм Парето розподіл благ може бути досягнутий лише в «ідеальних» умовах. Якщо учасники вільного обміну не тільки максимізують власну вигоду, але й дотримуються критерію справедливості, то обмін благами між ними взагалі може не відбутися. Необхідність розподілу суспільних благ за визначенними ззовні принципами також є прикладом «фіаско» ринку, яке демонструє обмеженість ринкового регулювання економічних процесів та необхідність державного втручання.

Ключові слова: *добробут, ефективність розподілу благ, вільний обмін, скринька Еджуорта, «фіаско» ринку, суспільне благо, функція суспільного добробуту.*

В статье рассмотрены индивидуалистский и институциональный подходы к определению уровня благосостояния в современной экономической теории, проанализированы их преимущества и недостатки. Доминирование индивидуалистского подхода обусловлено его объективностью, которая опирается на критерий эффективного распределения благ, предложенный В. Парето. Проанализированы вопросы распределения благ в соответствии с первой теоремой экономики благосостояния. С помощью ящика Эджуорта проиллюстрировано «фиаско» свободного обмена благами в ситуации выбора по критериям эффективности и справедливости. Доказано, что эффективное по критерию Парето распределение благ может быть достигнуто только в «идеальных» условиях. Если участники свободного обмена не только максимизируют свою выгоду, но и придерживаются критерия справедливости, то обмен благами между ними вообще может не состояться. Необходимость распределения общественных благ по определенным извне принципами также является примером «фиаско» рынка, которое демонстрирует ограниченность рыночного регулирования экономических процессов и необходимость государственного вмешательства.

Ключевые слова: *благосостояние, эффективность распределения благ, свободный обмен, ящик Эджуорта, «фиаско» рынка, общественное благо, функция общественного благосостояния.*

The purpose of the research is to generalize the approaches on determining the level of the welfare and the role of free exchange in achieving a situation of effective distribution of goods according to the Pareto criterion. The article considers individualistic and institutional approaches to determining the level of the welfare in modern economic theory, analyzed their advantages and disadvantages. A significant drawback of the institutional approach is the subjective determination of a set of ethical criteria, which determine the level of public welfare and, accordingly, ways to improve it. The dominance of the individualistic approach is due to its objectivity, which is based on the criterion of the effective distribution of goods, proposed by V. Pareto. The distribution of benefits in accordance with the first theorem of the economy of welfare is analyzed in the article. With the help of Edgeworth's box, the "fiasco" of free exchange of goods in the situation of choice according to the criteria of effectiveness and justice is illustrated. It is proved that the effective distribution of goods according to the Pareto criterion can be achieved only in "ideal" conditions. If the participants of free exchange not only maximize their benefits, but also adhere to the criterion of «justice», then the exchange of benefits between them may not occur at all. The "fiasco" of free exchange occurs when its participants begin to compare their profit with the benefit of the counterparty, that is, to look for justice. Even creating all the liberal conditions for free exchange, the efficiency of the goods distribution in practice will not be achieved, and a certain level of discontent will remain in society. The need to distribute public goods according to principles determined from the outside is also an example of a "fiasco" of the market, demonstrating the limited market regulation of economic processes and the need for government intervention. The boundaries of such intervention depend on the ultimate goal of economic policy, which is formalized by a set of economic and non-economic criteria in the function of social welfare.

Key words: *welfare, efficiency of the goods distribution, free exchange, Edgeworth's box, market "fiasco", public welfare, social welfare function.*

Постановка проблеми. Розподіл економічних благ має вирішальне значення для забезпечення сталого суспільного розвитку, адже економічна нерівність є основним джерелом соціальної напруги, яка у своїх критичних формах здатна зруйнувати значну частину економічного потенціалу суспільства. З іншого боку, досвід розвинутих країн доводить, що забезпечення доступу широких верств населення до якісних соціальних послуг і таких суспільних благ, як охорона здоров'я та освіта, є важелем випереджаючого економічного зростання. Від цілей державного управління у сфері розподілу економічних благ прямо залежить загальний рівень добробуту суспільства, що безпосередньо впливає на темпи його соціального, духовного, політичного

та іншого розвитку. Сучасна економічна теорія добробуту, яка перебуває в центрі уваги провідних економістів світу, намагається дати відповіді на найбільш актуальні питання формування державної економічної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Видатний внесок у розроблення положень сучасної економічної теорії добробуту зробили В. Парето, І. Бентам, Н. Калдор, Дж.Р. Хікс, А. Бергсон, П. Самуельсон, Ф. Еджуорт, А. Сен, Е. Аткінсон, Б. Стигліц.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення поглядів на визначення рівня добробуту та роль вільного обміну в досягненні ситуації ефективного розподілу благ за критерієм Парето.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз та обговорення цілей економічної політики виходять за межи позитивної економічної теорії, тобто наукової дисципліни як такої. Однак Е. Аткинсон і Б. Стигліц бачать необхідність у «вивченні взаємозв'язку між визначеними цілями і рекомендаціями в галузі політики, до яких ці цілі приводять» [1, с. 452]. Це необхідно для того, щоби відстежити те, як змінюється державна економічна політика залежно від цілей, які є похідними від поглядів на загальну мету функціонування економіки. В такий спосіб може бути визначений предмет нормативної політекономії, зокрема економічної теорії добробуту.

Добробут є інтегральною оцінкою всіх аспектів життєдіяльності людини, яка показує те, наскільки добре людина прожила деякий період свого життя [3]. Для того щоби це визначення мало змістовний сенс, необхідно встановити етичний критерій, який чітко визначає, що добре, а що погано для людини.

М. Рейнолдс і Ю. Смоленський відзначають, що «економічна теорія добробуту – це область економічного аналізу, пов'язана з розробкою етичних критеріїв, за допомогою яких можна судити, що є бажаним і що – належним» [2]. Етичні критерії – це фактично спроба об'єднати цілі економічної ефективності та справедливості у прийнятті управлінських рішень. Полеміка про справедливість тих чи інших управлінських рішень істотно розширює предмет економічної науки та уводить її від сфери матеріальних потреб до будь-яких явищ соціальної дійсності. Деякі представники суспільних наук називають це «хрестовим походом економістів». Однак, скоріше, «хрестовий похід» – це повернення до самих витоків економічної науки, тобто до соціальної філософії, а також спроба ще раз перевірити основоположні тези та припущення. Якщо головною метою економіки в загальному розумінні є забезпечення добробуту людей, то сама категорія «добробут» повинна мати визначення в економічній теорії, наприклад, через встановлення виміру рівня добробуту. Нині існують два принципових підходи до визначення рівня добробуту як інтегрального показника «задоволення» людини, а саме індивідуалістичний та інституціональний.

Індивідуалістичний підхід нині домінує в економічній науці. Його сутність полягає в тому, що тягар оцінювання індивідуального добробуту покладається на саму людину, тобто тільки сама людина здатна визначити, що добре для неї, а що погано. При цьому передбачається, що вона здатна провести кількісне оцінювання добробуту в будь-який період свого життя. Етичний постулат, що лежить в основі індивідуалістичної концепції добробуту, полягає в тому, що ніхто краще за саму людину не може судити про те, чим є для неї добробут [3]. Формально він сформульований В. Парето у вигляді критерію, відповідно до якого оптимальною є така ситуація, за якої добробут жодної людини не може бути підвищено за допомогою будь-якого перерозподілу ресурсів або економічних благ без того, щоби не було заподіяно шкоди добробуту будь-кого іншого. Така ситуація отримала назву розподілу, ефективного за Парето. Будь-які управлінські рішення в економічній сфері, що створюють вигоди для однієї групи індивідів і не завдають збитку іншій групі, збільшують суспільний добробут.

Альтернативним критерію Парето є критерій Бентама, відповідно до якого добробут визначається кількістю задоволених членів суспільства. Цей критерій є суб'єктивним, оскільки різні люди по-різному оцінюють одні й ті самі явища життя. Створення вигід для окремої групи людей навіть без шкоди для інших може не сприйматися суспільством як збільшення загального добробуту, а викликати громадське незадоволення.

Інституціональний підхід до добробуту трактує розвиток суспільства як загальну об'єктивну категорію, що належить рівною мірою до всіх його членів. В такий спосіб долаються індивідуалістичний, атомістичний погляди на суспільство як на безліч незалежних один від одного індивідів, позбавлених єдиної сутності. Теорія егалізму, наприклад, виходить із постулату про рівність усіх членів суспільства, але ця «рівність» розуміється в набагато ширших межах, ніж просто однаковий майновий стан. Всі члени суспільства повинні мати не тільки рівні можливості, але й більш-менш рівні результати. Цим досягаються єдність і згуртованість нації, що відповідає ідеалам колективізму, тому уряд має прагнути до того, щоби всі члени суспільства одержували рівні блага. Доступність благ, більшість яких мають стати суспільними, буде забезпечена завдяки розвитку науково-технічного прогресу. В розумінні егалістів держава загального добробуту стає не тільки гаслом, але й метою економічної політики.

Особливим різновидом егалізму є роулсіанський підхід, розвинений у працях сучасного філо-

софа Дж. Роулза. Згідно з Дж. Роулзом, в суспільстві повинна максимізуватися сукупна корисність, яку отримують від споживання економічних благ його найменш забезпечені члени. На думку Дж. Роулза, від цього виграє суспільство загалом. Забезпечення добробуту найменш забезпечених членів суспільства є, безумовно, етичним критерієм, який не має й не може мати наукового обґрунтування, тобто є нормативним.

Суттєвим недоліком інституціональних теорій є суб'єктивне визначення сукупності етичних критеріїв, за якими визначаються рівень суспільного добробуту та, відповідно, способи його підвищення, на відміну від індивідуалізму, в якому ці критерії не визначаються взагалі. Домінуюче положення індивідуалістичного підходу в економічній теорії добробуту нині пояснюється трьома основними причинами. По-перше, трактування індивіда як єдиного суб'єкта оцінювання свого добробуту дає змогу виключити з основ теорії етичні елементи. По-друге, об'єктивний підхід дає метод оцінювання добробуту людини й не поширюється на нормативні аспекти економіки. По-третє, застосування критерію Парето відкриває шлях до оптимізації економічної політики. Таким чином, головною перевагою індивідуалістичного підходу вважається його «об'єктивність», тобто незалежність від будь яких етичних аспектів. «Об'єктивність» виражається, зокрема, першою теоремою економіки добробуту.

Перша теорема економіки добробуту доводить, що економіка з досконалою конкуренцією та повним набором ринків досягає ринкової рівноваги, яка оптимальна за критерієм Парето [1, с. 19]. Стан ефективності розподілу за Парето досягається шляхом вільного обміну благами. Саме такий обмін дає змогу його учасникам більш повно задовольнити власні потреби. Коли можливості перерозподілу благ шляхом обміну вичерпуються, економіка приходить у стан рівноваги, ефективний за Парето. На основі цього робиться висновок про те, що метою економічної політики має стати формування конкурентних ринкових умов, забезпечення вільного обміну та досконалої конкуренції. При цьому саме вільний обмін благами є запорукою досягнення вищезазначеного оптимального стану.

Однією з наочних ілюстрацій того, як вільний обмін благами приводить до ситуації розподілу, ефективного за Парето, є модель скриньки Еджуорта. Скринька Еджуорта названа на честь Френсіса Ісідоро Еджуорта (1845–1926 роки), тобто англійського економіста, який одним із перших застосував цей аналітичний інструмент.

Нехай два учасники обміну А і В мають у своєму розпорядженні економічні блага 1 і 2. Споживчий набір А складається з X_A одиниць блага 1 і $У_A$ одиниць блага 2. Набір В, відповідно, має X_B і $У_B$. В такому разі загальна кількість блага 1 становить (X_A + X_B) одиниць, блага 2 – ($У_A$ + $У_B$) одиниць. Скринька Еджуорта обмежує безліч можливих комбінацій розподілу благ 1 і 2 між А і В (рис. 1).

Осі, на яких відкладаються кількості благ 1 і 2, розташовані так, що система координат для В протилежна системі координат для А. Точки перетину осей обмежують довжину й ширину «скриньки», в якій розміщуються тільки доступні варіанти розподілу благ. Початковий розподіл, що відповідає наборам (X_A, $У_A$) і (X_B, $У_B$), представлений точкою $К_1$. У цій точці перетинаються криві байдужості для А і В. Перетин обмежує лінзоподібну область. Будь-яка точка цієї області краща як для А, так і для В, оскільки стоїть далі від початку координат і відповідає кривим байдужості, що мають більшу корисність.

Раціональний споживач буде прагнути підвищити свій добробут шляхом обміну благами, якими він володіє, намагаючись перейти в іншу точку всередині лінзоподібної області. Здійснивши обмін, сторони перейдуть в наступну точку, яка

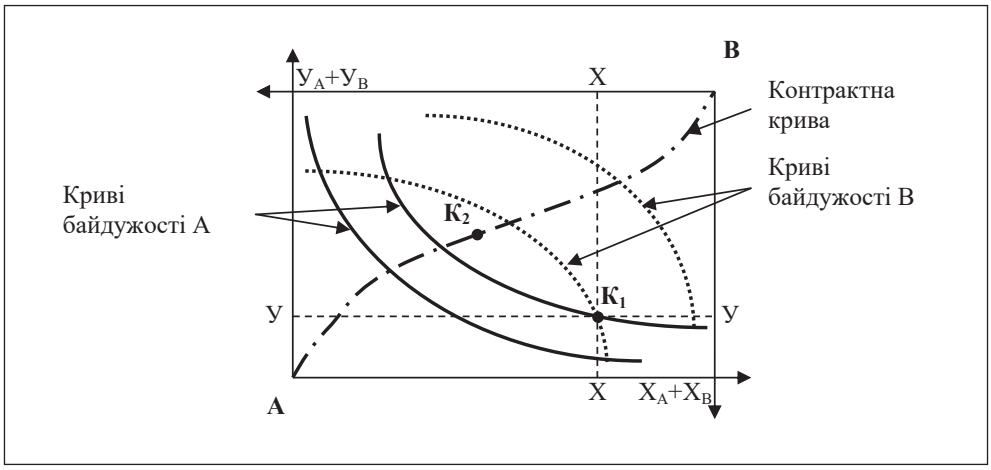

Рис. 1. Скринька Еджуорта

також може виявитися перетином інших кривих байдужості А і В. Новий перетин обмежить нову лінзоподібну область меншого розміру. Обмінюючись таким чином, на кожній ітерації лінзоподібна область буде ставати все менше й менше, поки не перетвориться на точку дотику кривих байдужості А і В. У точці дотику можливості вільного обміну будуть вичерпані, тому що далі зростання добробуту одного з учасників обміну можна буде забезпечити лише шляхом відняття чогось в іншого учасника (рис. 2). Отже, обмін закінчиться ситуацією розподілу благ, ефективного за критерієм Парето.

Якщо нанести на площину геометричне місце точок дотику всіх кривих байдужості А і В, то вийде так звана контрактна крива (рис. 1). Ця крива відображає всі можливі результати обміну благами між А і В, ефективні за критерієм Парето. Розташування й вигляд кривої залежать не від початкового розподілу благ, а тільки від уподобань учасників обміну. Ідея скриньки Еджуорта полягає в тому, що учасники вільного обміну, прагнучи підвищити власний добробут, самостійно прийдуть до розподілу, ефективного за критерієм Парето. Більш докладно ця модель розглянута, наприклад, у книзі Х. Веріана [4, с. 540–546].

Скринька Еджуорта наочно ілюструє «рушійні сили» ефективного за критерієм Парето розподілу благ і кінцеву ситуацію рівноваги в «ідеальних» умовах, залишаючи деякі питання поза увагою. Наприклад, як залежить кінцева ситуація рівноваги від позиції початкового розподілу благ?

Якщо припустити, що будь-який початковий розподіл благ однозначно визначає точку рівноваги, до якої прийдуть А і В в результаті вільного обміну, то така механістична модель не виглядає правдоподібною. Безумовно, можна задатися певним видом функцій кривих байдужості А і В, за допомогою диференціальних рівнянь знайти функцію контрактної кривої (це точки дотику кривих байдужості, в яких будуть рівні їхні перші похідні), а потім описати зв'язок точок цієї кривої та початкового розподілу благ. Тут потрібно припустити, що контрактна крива безперервна у своїй області визначення. Це можливо, якщо криві байдужості для А і В є безперервними, опуклими до початку координат функціями.

Ординалістська теорія споживчої поведінки свідчить про те, що через будь-яку точку площини можна провести криву байдужості індивіда, причому тільки одну. Отже, будь-яка точка всередині скриньки Еджуорта належить одній кривій байдужості учасника обміну А та одній кривій байдужості учасника обміну В. Однак на практиці наше припущення про однозначну залежність початкового розподілу благ від точки рівноваги означає, що ми заздалегідь можемо передбачити, наприклад, те, про що домовляться продавець і покупець на ринку. У такій інтерпретації вільний обмін як процес взагалі втрачає сенс.

Більш логічним буде припущення того, що обмін здійснюється за допомогою ітерацій, а рішення його учасників мають інкрементальний характер. Неважко помітити на рис. 1, що будь-яка точка відрізку контрактної кривої, який лежить усередині лінзоподібної області, утвореної кривими байдужості А і В, що проходять через позицію початкового розподілу благ, може стати підсумком взаємного обміну, тобто рівновагою. У кожній з цих точок і А, і В підвищать свій добробут щодо рівня, який визначається позицією K_1, але добробут підвищиться по-різному, адже його рівень визначається відстанню від кінцевої точки до початку координат. Чим далі ця точка стоїть від початку координат, тим більшому рівню корисності для індивіда вона відповідає згідно з ординалістською теорією споживчої поведінки. Цілком можливо, що, дійшовши до рівноваги в результаті обміну, яка виражена точкою на контрактній кривій, один з його учасників незначно підвищить свій добробут, а інший більш істотно. Графічно це виразиться тим, що точка рівноваги на контрактній кривій виявиться ближче, наприклад, до кривої байдужості А, яка проходить через позицію K_1 початкового розподілу благ (рис. 3).

Будь-яка з точок K^1_2, K^2_2, K^3_2 може стати результатом обміну благами між А і В. Всі ці три точки відображають ситуацію розподілу благ, ефективного за критерієм Парето, оскільки вони лежать на контрактній кривій. У кожній з цих точок і учасник А, і учасник В підвищать свій добробут щодо початкового розподілу благ, заданого точкою K_1.

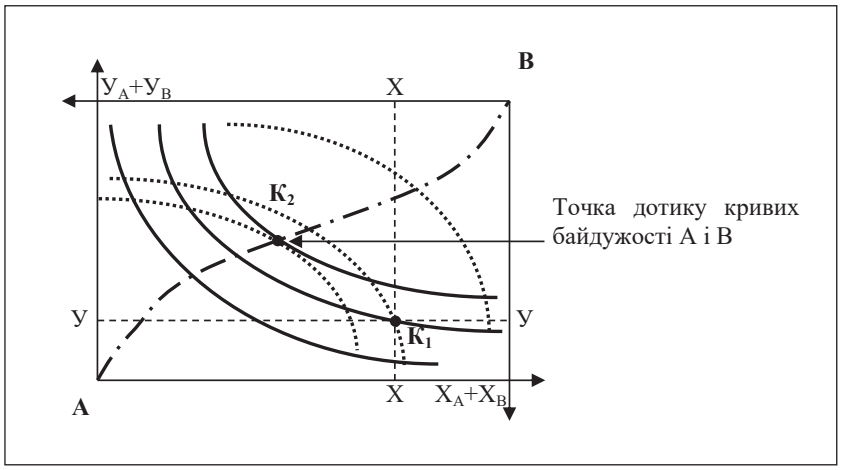

Рис. 2. Розподіл благ, ефективний за критерієм Парето, що відповідає точці дотику кривих байдужості учасників обміну в скриньці Еджуорта

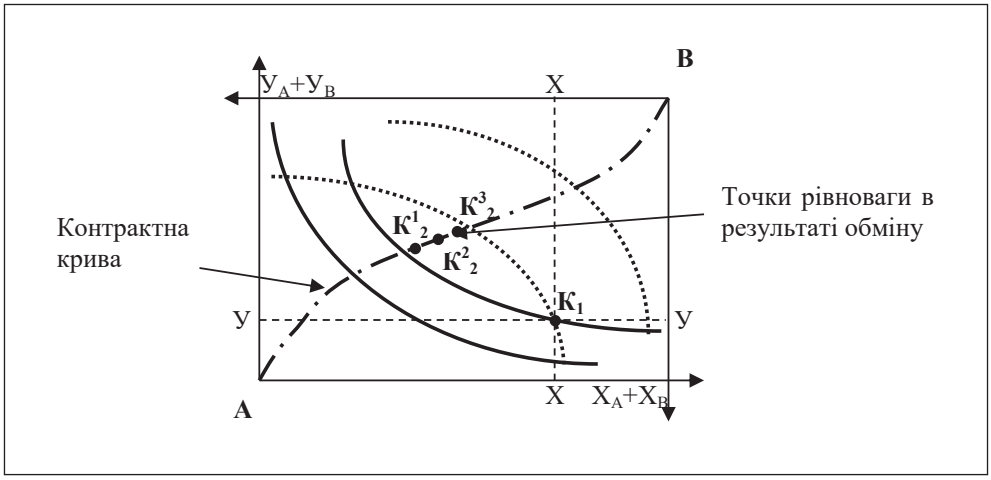

Рис. 3. Точки рівноваги на контрактній кривій, які можуть бути досягнуті в результаті обміну благами між А і В

Однак позиції $К^1_2$ і $К^3_2$ різняться тим, що в першому випадку точка рівноваги лише трохи «зрушилася» щодо кривої байдужості А, яка проходить через точку початкового розподілу благ $К_1$, а в другому випадку така ж ситуація спостерігається для учасника В. Таким чином, у точці $К^1_2$ вигода учасника А від обміну буде «візуально» менше, ніж в учасника В. Справді, ця точка стоїть ближче від кривої байдужості А, що проходить через початковий розподіл благ $К_1$, ніж від такої ж кривої для В. При цьому розподіл, ефективний за критерієм Парето, в точці $К^1_2$, яка лежить на контрактній кривій, буде досягнутий. Який же стимул буде у А поміняти цей розподіл на інший?

Учасник обміну А може вважати такий розподіл несправедливим. На практиці це ілюструє досить поширену ситуацію, коли взаємовигідна угода не укладається, якщо вигода іншого здається більшою, ніж власна. На результат вільного обміну впливають не тільки усвідомлення індивідом власної вигоди, але й непряме оцінювання ним вигоди контрагента або почуття справедливості.

На перший погляд, учасників обміну могла б задовольнити точка $К^2_2$, яка розташована на контрактній кривій на одній відстані від кривих байдужості А і В, які проходять через точку початкового розподілу благ $К_1$. Однак ні учасник А, ні учасник В нічого не знають про те, як розташовані криві байдужості контрагента в цьому обміні, тому кожен з них шукає справедливість, виходячи із своїх власних кривих байдужості. За такого підходу В може вважати, наприклад, що справедливим буде розподіл $К^1_2$, а А таким розподілом буде вважати $К^3_2$. Зрештою, вони не зможуть дійти згоди, тому транзакція обміну початкового набору благ $К_1$ ніколи не здійсниться. Ця ситуація на практиці є дуже поширеною. В кожного з нас є безліч непотрібних речей, корисність яких умовно нульова. Ми не міняємо їх на інші потрібні нам речі, тому що не хочемо продавати «задарма», а «справедливу», на наш погляд, ціну ніхто не дає. У світовому масштабі проблема «непотрібних речей» стоїть дуже гостро, оскільки їх наявність є прикладом неефективного використання ресурсів в економіці навіть за умови вільного обміну благами.

Отже, досягненню ефективності розподілу благ за критерієм Парето перешкоджає суб'єктивна оцінка справедливості такого розподілу його учасниками, тобто позиція початкового розподілу благ $К_1$ може залишитися незмінною навіть тоді, коли поведінка його учасників А і В буде цілком раціональною.

Вільний обмін зазнає «фіаско», коли його учасники починають порівнювати свою вигоду з вигодою контрагента, тобто шукати справедливість. Навіть за умови створення всіх ліберальних умов для вільного обміну ефективність розподілу благ на практиці не буде досягнута, а в суспільстві збережеться певний рівень незадоволення, тому об'єктивність індивідуалістичного підходу до визначення рівня добробуту обмежується певним колом індивідуальних благ в «ідеальних» умовах.

Обмін суспільними благами має свою специфіку, якщо до цієї категорії взагалі застосовне поняття обміну. Так, громадяни однієї країни, очевидно, не можуть обмінюватися деякими суспільними благами, наприклад захистом державних збройних сил. Такі суспільні блага не передбачають вільного обміну. Вони, відповідно до Конституції та законодавства країни, надаються всім громадянам без винятку. Це національна оборона, цивільний захист, фундаментальні наукові дослідження тощо. Щодо інших суспільних благ, то обмін ними теоретично можливий як між колективами (громадами), так і між окремими членами цих колективів (громад). Інституційні рамки такого обміну можуть бути різними, але саме вони обмежують його свободу.

Саме відсутність вільного обміну суспільними благами, який би привів до їх ефективного та справедливого розподілу між членами суспільства, викликає необхідність ретельного вивчення принципів та механізмів такого розподілу.

Поєднання критеріїв економічної ефективності та соціальної справедливості реалізується у функції суспільного добробуту, яка об'єднує функції індивідуальної корисності членів суспільства за певними принципами. Вона є одним з аналітичних інструментів, який дає змогу дослідити вплив заходів державної, зокрема фінансової, політики на кінцеву мету регулювання економічних процесів.

Висновки з проведеного дослідження. Вільний обмін приводить до ситуації ефективного за критерієм Парето розподілу благ лише в «ідеальних» умовах. Якщо його учасники не тільки максимізують власну вигоду, але й дотримуються критерію справедливості, то обмін благами взагалі може не відбутися. В цьому полягає «фіаско» вільного обміну як головного чинника ефективного за критерієм Парето розподілу благ в економіці. Необхідність розподілу суспільних благ за визначеними ззовні принципами також є прикладом «фіаско» ринку, що демонструє обмеженість ринкового регулювання економічних процесів та необхідність державного втручання. Межі такого втручання залежать від кінцевої мети, що формалізується набором економічних та неекономічних критеріїв у функціях суспільного добробуту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Аткинсон Э., Стиглиц Б. Лекции по экономической теории государственного сектора : учебник. Москва, 1995. 832 с.

2. Рейнолдс М., Смоленский Ю. Экономическая теория благосостояния: условия, при которых изменения означают улучшение // Галерея экономистов : веб-сайт. URL: http://gallery.economicus.ru/cgi-bin/frame_rightn.pl?type=school&links=./school/welfare/lectures/weal_l1.txt&img=lectures.jpg&name=welfare (дата звернення: 01.07.2019).

3. Сторчевой М. История теории благосостояния // Рубеж. Альманах социальных исследований : веб-сайт. URL: http://ecsocman.hse.ru/rubezh/msg/18494722.html (дата звернення: 01.07.2019).

4. Хэл Р.В. Микроэкономика. Промежуточный уровень. Современный подход. Москва, 1997. 767 с.

5. Федірко Н., Єфремов Д. Електронний текст лекцій науки «Економіка суспільного сектору». Київ : Київський національний економічний університет, 2014. 140 с. URL: https://feu.kneu.edu.ua/ua/depts4/k_makroekonomiky_ta_derzhavnogo_upravlinnja/disciplines_of_bachelor_level_mdu/econom_publ_sector (дата звернення: 01.07.2019).

REFERENCES:

1. Atkinson A., Stiglitz B. (1995) Lektsii po ekonomicheskoy teorii gosudarstvennogo sektora : uchebnik [Lectures on Public Economix]. Moscow : Aspekt Press (in Russian).

2. Reynolds M., Smolenskiy Y. (1981) Ekonomicheskaya teoriya blagosostoyaniya: usloviya, pri kotorykh izmeneniya oznachayut uluchshenie [Welfare Economics: Conditions under which change means improvement]. Available at: http://gallery.economicus.ru/cgibin/frame_rightn.pl?type=school&links=./school/welfare/lectures/weal_l1.txt&img=lectures.jpg&name=welfare (accessed: 1 July 2019).

3. Storchevoy M. (2004) Istoriya teorii blagosostoyaniya [History of Welfare Theory]. Available at: http://ecsocman.hse.ru/rubezh/msg/18494722.html (accessed: 1 July 2019)

4. Hal R.V. (1997) Mikroekonomika. Promezhutochnyy uroven: Sovremennyy podkhod [Microeconomics. Intermediate Level: Modern Approach]. Moscow : UNITI (in Russian).

5. Fedirko N., Jefremov D. (2014) Elektronnyj tekst lekcij nauky "Ekonomika suspilnogho sektoru" [Electronic text of lectures of science "Public sector economics"]. Kyiv : Kyiv National Economic University (in Ukrainian). Available at: https://feu.kneu.edu.ua/ua/depts4/k_makroekonomiky_ta_derzhavnogo_upravlinnja/disciplines_of_bachelor_level_mdu/econom_publ_sector (accessed: 1 July 2019).

РОЗДІЛ 2. СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

СУЧАСНІ МЕТОДИКИ ІНТЕГРАЛЬНОЇ ОЦІНКИ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ СВІТОВОЇ ЕКОНОМІКИ ТА РИНКУ ПРАЦІ

MODERN METHODS OF INTEGRATED ASSESSMENT OF GLOBAL ECONOMY AND LABOR MARKET DIGITALIZATION

УДК 339.97:330.45:331.5

Туль С.І.
старший викладач кафедри міжнародної економіки
Вищий навчальний заклад Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»

Tul Svitlana
Higher Educational Establishment of Ukoopspilka
"Poltava University of Economics and Trade"

У статті визначено, що діджиталізація повинна розглядатися як процес широкомасштабних змін у відносинах між акторами (урядом, бізнесом, соціумом у представництві його індивідуумів), що відбуваються в усіх сферах суспільної діяльності під впливом інтеграції цифрових технологій, діджиталізованих даних і мережі Інтернет. Доведено, що уряд будь-якої країни світу має володіти відповідним інструментарієм, що забезпечує процеси прийняття рішень у питаннях формування цифрової економіки та діджиталізації ринку праці. Здійснено порівняльну характеристику існуючих підходів до оцінки рівня діджиталізації економіки різних країн світу та визначено, що найбільш ефективними нині є методи оцінки Глобального інституту McKinsey, Європейської Комісії, Міжнародного союзу електрозв'язку. Доведено, що універсальної методики, яка враховує сучасні умови функціонування ринку праці, не існує. Запропоновано та описано інтегральну методику рейтингування країн за рівнем діджиталізації праці, яка передбачає розрахунок Індексу діджиталізації праці на основі багатовимірної середньої для 55 країн світу з різним економічним рівнем розвитку.

Ключові слова: *діджиталізація, індекс, інтегральна оцінка, методика, субіндекс, світова економіка, світовий ринок праці, цифрова економіка, цифровий сектор, цифрові технології.*

В статье определено, что диджитализация должна рассматриваться как процесс широкомасштабных изменений в отношениях между акторами (правительством, бизнесом, социумом в представительстве его индивидуумов), происходящих во всех сферах общественной деятельности под влиянием интеграции цифровых технологий, диджитализированных данных и сети Интернет. Доказано, что правительство любой страны мира должно обладать соответствующим инструментарием, обеспечивающим процессы принятия решений в вопросах формирования цифровой экономики и диджитализации рынка труда. Осуществлена сравнительная характеристика существующих подходов к оценке уровня диджитализации экономики различных стран мира и определено, что наиболее эффективными в настоящее время являются методы оценки Глобального института McKinsey, Европейской Комиссии, Международного союза электросвязи. Доказано, что универсальной методики, учитывающей современные условия функционирования рынка труда, не существует. Предложена и описана интегральная методика рейтингирования стран по уровню диджитализации труда, которая предусматривает расчет Индекса диджитализации труда на основе многомерной средней для 55 стран мира с разным экономическим уровнем развития.

Ключевые слова: *диджитализация, индекс, интегральная оценка, методика, субиндекс, мировая экономика, мировой рынок труда, цифровая экономика, цифровой сектор, цифровые технологии.*

In the article it was determined that digital technologies are developing at the exponential rate, fundamentally changing the nature of doing business, labor relations between employer and employee, as well as the life of society as a whole. It was substantiated that digitalization should be viewed as a process of large-scale changes in the relations between actors (government, business, and society in the representation of its individuals), that occur in all spheres of public activity under the influence of the integration of digital technologies, digitalized data and the Internet. As a consequence of these relations, an integrated digital ecosystem is being formed. It was proved that the government of any country should have the appropriate tools to ensure decision-making processes connected with formation of the digital economy and the digitalization of the labor market. A comparative analysis of existing approaches to estimate the level of economy digitalization of various countries has been carried out. It was determined that the most effective methods are assessment methods of the McKinsey Global Institute, the European Commission, and the International Telecommunication Union. It was determined that in the conditions of gradual digitalization of the global economy, a talent, rather than a capital, becomes the most important factor of production, which leads to the transformation of the labor market. It was proved that there is no universal method that takes into account the modern conditions of the labor market functioning. An integrated methodology for ranking countries according to the level of work digitalization was proposed and described, which includes the calculation of the Work Digitalization Index based on a multidimensional average for 55 countries with different levels of economic development. The Work Digitalization Index was created to evaluate the degree of ICT usage in the labor market in the context of the existing capabilities and skills of the population of a particular country and / or groups of countries. It was noted that, nowadays, the population of highly developed countries that has access to digital technologies benefits from economy digitalization.

Key words: *digitalization, index, integrated assessment, methods, sub-index, global economy, global labor market, digital economy, digital sector, digital technologies.*

Постановка проблеми. Цифрові технології розвиваються з експоненційною швидкістю, фундаментально змінюючи характер ведення бізнесу, трудові відносини між роботодавцем і працівником, а також життя суспільства у цілому. Технології дають змогу дематеріалізувати, демонетизувати і демократизувати економіки різних країн світу. Завдяки глобальному поширенню мережі Інтернет

країни, що розвиваються, та країни з перехідною економікою мають можливість нарощувати добробут шляхом розвитку цифрового підприємництва без значних капіталовкладень, що призводить до зростання зайнятості населення у цифровій економіці. Зважаючи на те, що цифровий сектор економіки характеризується швидкими темпами зростання, виникає необхідність у дослідженні ступеня сформованості цифрової економіки і рівня діджиталізації праці у різних країнах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ознаки трансформації бізнесу, економіки та суспільства під впливом діджиталізації досліджували такі вчені: Т. Окс і Ю. А. Ріман [3], В. Скуотто, Ф. Серравалле, А. Мюррей і М. Віассоне [4]. Основні вектори цифрової трансформації охарактеризовано у дослідженнях Організації економічного співробітництва та розвитку [2]. Сучасні методики оцінки впливу діджиталізації на економіку різних країн світу висвітлено у звітах Глобального інституту McKinsey [5], Європейської Комісії [6], Міжнародного союзу електрозв'язку [7]. Дослідження зазначених учених, міжнародних організацій, урядових установ та консалтингових агентств не втратили наукової цінності, проте виникає потреба у формуванні методики для оцінки глобальних тенденцій діджиталізації ринку праці.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення існуючих методологічних засад дослідження сформованості цифрової економіки в різних країнах світу та визначення ступеня діджиталізації праці на основі розробленої інтегральної методики рейтингування країн.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «діджіталізація» широко використовується в сучасних дослідженнях, хоча точне визначення є предметом численних дискусій. Консалтингова компанія Gartner, що спеціалізується на маркетингових дослідженнях галузі інформаційних технологій [1], під діджиталізацією розуміє процес переходу до організації цифрового бізнесу на основі використання цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою надання нових можливостей для отримання прибутку і створення цінності. Організація економічного співробітництва та розвитку (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD) [2] визначає термін «діджиталізація» як процес взаємопов'язаного використання даних і цифрових технологій, який сприяє появі нових або зміни існуючих видів діяльності. Т. Окс та Ю. А. Ріман [3] розглядають діджиталізацію як інтеграцію цифрових технологій у повсякденне життя шляхом перенесення у цифровий формат усього, що можна діджиталізувати. В. Скуотто, Ф. Серравалле, А. Мюррей і М. Віассоне [4] визначають поняття «діджиталізація» як процес упровадження цифрових технологій для зміни бізнес-моделі з метою отримання вигоди від використання нових передових технологій, що обробляють гігантський цифровий потік інформації в рамках динамічної цифрової мережі. Отже, під діджиталізацією слід розуміти процес широкомасштабних змін у відносинах між акторами (урядом, бізнесом, соціумом у представництві його індивідуумів), що відбуваються в усіх сферах суспільної діяльності під впливом інтеграції цифрових технологій, діджиталізованих даних і мережі Інтернет. У результаті цих відносин формується цілісна цифрова екосистема.

Діджиталізація є одним із найбільш складних, комплексних та малодосліджених процесів трансформації глобальної економіки. Активне використання цифрових технологій, починаючи з винаходу транзисторів у 1947 р. (В. Браттейн, Дж. Бардін) для обробки, зберігання і трансляції інформації, сприяє діджиталізації бізнес-операцій, поширенню міжнародної електронної комерції, створенню електронних урядових структур, формуванню діджиталізованого світового ринку праці. Явище діджиталізації стосується не тільки цифрових пристроїв, а й праці людей, активно залучених у взаємодію із цифровими технологіями. В умовах поступової діджиталізації глобальної економіки талант, а не капітал, стає найважливішим чинником виробництва, що призводить до трансформації ринку праці, у межах якого формуються сегменти «низька кваліфікація/низька оплата праці» і «висока кваліфікація/висока оплата праці».

Особливо дискусійним є питання вимірювання впливу діджиталізації на економіку країни. Глобальний інститут McKinsey (McKinsey Global Institute) у своїх дослідженнях використовує Індекс діджиталізації галузі (Industry Digitization Index) для вимірювання рівня діджиталізації окремих секторів економіки країни [5]. Індекс включає три субіндекси: 1) витрати на цифрові активи (витрати на апаратне забезпечення, витрати на програмне забезпечення та IT-послуги, витрати на телекомунікаційне обладнання); 2) витрати на цифрові активи в розрахунку на одного працівника (витрати на апаратне забезпечення в розрахунку на одного працівника, витрати на програмне забезпечення та IT-послуги в розрахунку на одного працівника, витрати на телекомунікаційне обладнання в розрахунку на одного працівника); 3) нарощування цифрового капіталу (загальний обсяг апаратного забезпечення в розрахунку на одного працівника, загальний обсяг програмного забезпечення в розрахунку на одного працівника). Результати на рівні секторів зважуються з урахуванням економічного розміру сектору і порівнюються з еталонним значенням, яким, на думку Глобального інституту McKinsey, є сектор ІКТ у США (табл. 1) [5].

Водночас низку досліджень Глобального інституту McKinsey присвячено сформованості цифрового сектору економіки ЄС. Оцінка діджиталізації

Таблиця 1

Рівень діджиталізації галузей економіки США та ЄС за даними Глобального інституту McKinsey, 2016 р.

Рівень діджиталізації	Галузі економіки США	Галузі економіки ЄС
Високий	– інформаційно-комунікаційні технології, – засоби масової інформації, – сектор фінансових та страхових послуг,	– інформаційно-комунікаційні технології, – засоби масової інформації, – сектор фінансових послуг,
Середній	– високотехнологічна промисловість, – оптова торгівля, – роздрібна торгівля	– гірничодобувна промисловість, – сектор операцій із нерухомістю, – сектор освітніх послуг
Низький	– сектор охорони здоров'я, – будівництво, – сектор готельно-ресторанних послуг	– сектор готельно-ресторанних послуг, – будівництво, – сільське господарство

Джерело: складено на основі [5]

Таблиця 2

Сформованість цифрового сектору економіки ЄС за даними Глобального інституту McKinsey, 2012–2016 рр.

Індикатор	Цифрові претенденти	Цифрові лідери	Велика п'ятірка країн ЄС
Частка цифрового сектору економіки, % від ВВП	6,50	7,30	6,90
Зростання цифрового сектору економіки, 2012–2016, %	6,20	5,90	3,10
Зростання нецифрового сектору економіки, 2012–2016, %	2,60	2,00	1,20

Джерело: складено на основі [5]

економіки відбувається за трьома групами країн. Перша група представлена десятьма країнами Центрально-Східної Європи (Болгарія, Хорватія, Чеська Республіка, Угорщина, Латвія, Литва, Польща, Румунія, Словаччина та Словенія). Ця група отримала назву «цифрових претендентів», оскільки зазначені країни демонструють великий потенціал розвитку галузі цифрових технологій. Друга група, так звані «цифрові лідери», складається з відносно невеликих за територіальним розміром країн із високими показниками діджиталізації: Бельгія, Данія, Естонія, Фінляндія, Ірландія, Люксембург, Нідерланди, Норвегія і Швеція. Третя група, яка має назву «велика п'ятірка країн ЄС», включає Францію, Німеччину, Італію, Іспанію та Великобританію. У цих п'яти країнах показники діджиталізації є відносно високими, але нижчі порівняно із «цифровими лідерами» (табл. 2) [5].

Згідно з дослідженням Глобального інституту McKinsey за 2018 р., «зростання числа цифрових претендентів як діджиталізація може стати наступним драйвером зростання Центральної та Східної Європи» (The rise of Digital Challengers: How digitization can become the next growth engine for Central and Eastern Europe). Цифровий сектор країн – «цифрових лідерів» у 2016 р. становив 7,30% від загального ВВП групи, що на 5,90% вище порівняно з 2012 р. Другим за розміром є цифровий сектор «великої п'ятірки країн ЄС», який у 2016 р. становив 6,90% від загального ВВП групи. Найнижчою є частка цифрового сектору в економіці країн – «цифрових претендентів», яка у 2016 р. становила 6,50% від загального ВВП групи. Проте ця група країн демонструє найвищі темпи зростання цифрового сектору економіки (6,20% за період 2012–2016 рр.).

Європейською Комісією було розроблено Індекс цифрової економіки та суспільства (Digital Economy and Society Index – DESI, 2014 р.), який відображає розвиток цифрової економіки ЄС та його країн-членів, і Міжнародний індекс цифрової економіки та суспільства (International Digital Economy and Society Index – I-DESI, 2016 р.), який вимірює показники цифрової економіки країн – членів ЄС порівняно із 17 іншими країнами світу (Австралія, Бразилія, Канада, Чилі, Китай, Ісландія, Ізраїль, Японія, Мексика, Нова Зеландія, Норвегія, Росія, Сербія, Південна Корея, Швейцарія, Туреччина і США) [6]. Метою I-DESI є відображення і розширення результатів Індексу цифрової економіки та суспільства (DESI) шляхом пошуку індикаторів, які відображають аналогічні трансформації в країнах, що не входять до ЄС. Розрахунок двох індексів базується на п'яти індикаторах: 1) зв'язок (розширення широкосмугової інфраструктури та її якість); 2) людський капітал – цифрові навички (навички, необхідні для використання можливостей, які формуються в умовах розвитку цифро-

вого суспільства); 3) використання громадянами Інтернету (різні види діяльності, що здійснюються громадянами в Інтернеті); 4) інтеграція бізнес-технологій (діджиталізація бізнесу і розвиток каналу онлайн-продажів); 5) цифрові державні послуги (діджиталізація державних послуг і формування електронного уряду).

За даними дослідження Європейської Комісії "I-DESI 2018: Наскільки діджиталізованою є Європа порівняно з іншими великими світовими економіками?» (I-DESI 2018: How digital is Europe compared to other major world economies?), країни – члени ЄС та 17 інших країн світу в 2016 р. мали однаковий рівень діджиталізації (табл. 3) [6]. Зростання Міжнародного індексу цифрової економіки та суспільства за період із 2013 по 2016 р. в обох групах країн свідчить про активне освоєння та використання цифрових технологій у різних сферах суспільного розвитку як країнами – членами ЄС, так і 17-ма великими світовими економіками. Країни – члени ЄС мають високий рівень діджиталізації за рахунок розширення широкосмугової інфраструктури (індикатор «Зв'язок» – 0,63) та ефективного використання місцевим населенням Інтернету (індикатор «Використання громадянами Інтернету» – 0,60). Тоді як країни, що не є членами ЄС, забезпечують формування цифрової економіки за рахунок розвитку цифрових навичок у населення (індикатор «Людський капітал – цифрові навички» – 0,60) та діджиталізації державних послуг і формування електронного уряду (індикатор «Цифрові державні послуги» – 0,67).

Міжнародний союз електрозв'язку (International Telecommunication Union, ITU), досліджуючи питання оцінки та вимірювання рівня сформованості інформаційного суспільства, у 2009 р. розробив Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ICT Development Index, IDI) [7]. Цей індекс є комплексним показником, який складається з трьох субіндексів (доступ до ІКТ, використання ІКТ, навички у сфері ІКТ) і включає 11 індикаторів. Субіндекс «Доступ до ІКТ» відображає готовність країни до використання ІКТ і включає п'ять індикаторів: кількість абонентів стаціонарних телефонних ліній, кількість абонентів мобільного стільникового зв'язку, пропускна здатність мережі Інтернет у розрахунку на одного користувача, кількість домогосподарств, що мають комп'ютер, і кількість домогосподарств із доступом до мережі Інтернет. Субіндекс «Використання ІКТ» відображає інтенсивність використання ІКТ і включає три індикатори: частка населення, що користується Інтернетом, кількість абонентів стаціонарної (фіксованої) широкосмугової мережі Інтернет, кількість абонентів мобільної широкосмугової мережі Інтернет. Субіндекс «Навички у сфері ІКТ» призначений для виявлення здібностей чи навичок, важливих для використання ІКТ населенням країни. Він включає три непрямих індикатори: середню кількість років навчання в школі, загальну кількість осіб, що отримали середню освіту, та загальну кількість осіб, що отримали вищу освіту.

Порівняно з вищезазначеними показниками Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій є глобальним і складений так, щоб відображати зміни, які відбуваються в країнах із різним рівнем розвитку ІКТ. Тому цей показник базується на обмеженому наборі даних, які можуть бути отримані від статистичних відомств різних країн світу.

Станом на 2017 р. Індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій був розрахований для 176 країн. За період із 2010 по 2017 р. в усіх країнах світу спостерігалося зростання IDI, у загальносвітовому масштабі показник збільшився на 0,97 бали і становив 5,11 (табл. 4) [7]. Найвищий індекс мають розвинені країни, у 2017 р. він

Таблиця 3

Структура та динаміка Міжнародного індексу цифрової економіки та суспільства (I-DESI) за даними Європейської Комісії, 2013–2016 рр.

Індикатор	Рік	Країни – члени ЄС-28	Країни, що не є членами ЄС-17
I-DESI	2013	0,51	0,50
	2016	0,59	0,59
Зв'язок	2013	0,46	0,45
	2016	0,63	0,58
Людський капітал – цифрові навички	2013	0,52	0,47
	2016	0,58	0,60
Використання громадянами Інтернету	2013	0,51	0,50
	2016	0,60	0,57
Інтеграція бізнес-технологій	2013	0,48	0,50
	2016	0,51	0,51
Цифрові державні послуги	2013	0,60	0,62
	2016	0,63	0,67

Джерело: складено на основі [6]

Таблиця 4

Структура та динаміка Індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (IDI) за даними Міжнародного союзу електрозв'язку, 2010–2017 рр.

Індикатор	Рік	Світ	Розвинені країни	Країни, що розвиваються	Найменш розвинені країни
IDI	2010	4,14	6,48	3,24	1,56
	2017	5,11	7,52	4,26	2,20
Доступ до ІКТ	2010	4,83	7,31	3,89	1,93
	2017	5,59	7,83	4,80	2,82
Використання ІКТ	2010	2,21	4,57	1,31	0,20
	2017	4,26	6,91	3,32	1,27
Навички у сфері ІКТ[1]	2010	6,61	8,67	5,83	3,56
	2017	5,85	8,12	5,05	2,82

[1] Розрахунок субіндексу «Навички у сфері ІКТ» був змінений у 2015 р. Індикатор «Середня кількість років навчання в школі» був уведений замість показника «Рівень грамотності дорослого населення», що використовувався у попередніх дослідженнях. Таким чином, дані субіндексу «Навички у сфері ІКТ» за 2017 р. безпосередньо не можна порівняти з даними за 2010 р.

Джерело: складено на основі [7]

становив 7,52 бали і перевищив загальносвітовий IDI. Розвинені країни мають найвищі показники за трьома субіндексами, тому в цілому по групі країн спостерігаються нижчі темпи приросту порівняно з показниками країн, що розвиваються. Європа є регіоном із найвищим середнім показником IDI, тоді як середній індекс по Африці значно нижче, ніж в інших регіонах.

Зважаючи на те, що масове використання цифрових технологій швидко змінює традиційні моделі праці, постає питання оцінки рівня діджиталізації ринку праці окремої країни, груп країн, регіонів та світового ринку праці у цілому. Проаналізувавши існуючі підходи до оцінки рівня діджиталізації економік різних країн світу, зроблено висновок, що універсальної методики, яка враховує сучасні умови функціонування ринку праці, не було створено. Саме тому була розроблена інтегральна методика рейтингування країн за рівнем діджиталізації праці[1]. Методика передбачає розрахунок Індексу діджиталізації праці на основі багатовимірної середньої – найбільш дієвого кількісного інструменту дослідження складних та багатогранних соціально-економічних явищ. Метод багатовимірної середньої дає змогу ранжувати багатовимірні об'єкти, поділяючи їх на групи.

Індекс діджиталізації праці – це інтегральна оцінка, яка відображає здатність кожної країни забезпечити необхідні умови зростання зайнятості населення у сфері послуг, що поступово діджиталізується, за рахунок упровадження цифрових технологій і побудови цифрової екосистеми. Метою Індексу діджиталізації праці є оцінка ступеня використання ІКТ у сфері праці в контексті наявних можливостей і навичок населення окремої країни та груп країн. Для розрахунку Індексу діджиталізації праці було відібрано сім показників – субіндексів: 1) зайнятість у сфері послуг; 2) зайнятість у сфері наукомістких послуг; 3) доступ до ІКТ; 4) використання ІКТ; 5) упровадження нових організаційних моделей праці на основі ІКТ; 6) експорт інформаційно-комунікаційних послуг; 7) експорт цифрових послуг (табл. 5). Значення субіндексів було стандартизовано (приведено до єдиного вигляду). Стандартизація була здійснена за допомогою розрахунку відносних величин, де за базу порівняння було використано еталонне значення, яким був найвищий показник по групі однієї з 55 відібраних країн світу.

За період 2013–2017 рр. у чотирьох групах країн із різним рівнем доходів спостерігалося зростання Індексу діджиталізації праці переважно за рахунок підвищення субіндексів «Доступ до ІКТ» та «Використання ІКТ». Найвищий Індекс діджиталізації праці мають країни з високим рівнем доходів: у 2017 р. він становив 0,76 за рахунок зростання субіндексів «Доступ до ІКТ», «Використання ІКТ», «Упровадження нових організаційних моделей праці на основі ІКТ», «Експорт інформаційно-комунікаційних послуг», «Експорт цифрових послуг». У 2017 р. Індекс діджиталізації праці десяти країн із високим рівнем доходів перевищив середньогруповий індекс (Ізраїль – 0,92, Нідерланди – 0,88, Швеція – 0,88, Велика Британія – 0,86, Швейцарія – 0,85, Фінляндія – 0,84, Норвегія – 0,78, Німеччина – 0,78, Сінгапур – 0,77, Бельгія – 0,77). Найнижчий Індекс діджиталізації праці мають країни з низьким рівнем доходів: у 2017 р. він становив 0,27 за рахунок зростання субіндексів «Зайнятість у сфері послуг», «Доступ до ІКТ», «Використання ІКТ», «Експорт інформаційно-комунікаційних послуг». Індекс діджиталізації праці трьох країн із низьким рівнем доходів перевищив середньогруповий індекс (Малі – 0,35, Непал – 0,35, Гвінея – 0,34).

Висновки з проведеного дослідження. У сучасних умовах господарювання, які характери-

[1] © Svitlana Tul, 2019

Таблиця 5

Структура та динаміка Індексу діджиталізації праці, 2013–2017 рр.

Індикатор	Рік	Країни з високим рівнем доходів	Країни з доходом вище середнього	Країни з доходом нижче середнього	Країни з низьким рівнем доходів
Індекс діджиталізації праці	2013	0,73	0,46	0,38	0,26
	2017	0,76	0,51	0,41	0,27
Зайнятість у сфері послуг	2013	0,92	0,70	0,59	0,27
	2017	0,92	0,72	0,60	0,30
Зайнятість у сфері наукомістких послуг	2013	0,80	0,42	0,38	0,09
	2017	0,79	0,43	0,35	0,06
Доступ до ІКТ	2013	0,90	0,59	0,44	0,22
	2017	0,91	0,68	0,56	0,29
Використання ІКТ	2013	0,81	0,35	0,18	0,03
	2017	0,88	0,59	0,34	0,13
Впровадження нових організаційних моделей праці на основі ІКТ	2013	0,84	0,69	0,60	0,55
	2017	0,88	0,67	0,57	0,53
Експорт інформаційно-комунікаційних послуг	2013	0,18	0,13	0,14	0,13
	2017	0,25	0,13	0,19	0,19
Експорт цифрових послуг	2013	0,65	0,36	0,30	0,51
	2017	0,70	0,37	0,29	0,37

Джерело: складено на основі [8–10]

зуються швидким упровадженням цифрових технологій в усі сфери життя, уряд будь-якої країни світу має володіти відповідним інструментарієм, що забезпечує процеси прийняття рішень у питаннях формування цифрової економіки та діджиталізації ринку праці. У зв'язку із цим особливого значення набувають питання забезпечення розвитку інструментів оцінки рівня діджиталізації економіки і розроблення відповідних заходів, спрямованих на підвищення їх digital-потенціалу, збереження і розвиток конкурентних переваг. Аналіз існуючих підходів до оцінки рівня діджиталізації економіки показав, що найбільш відомими сьогодні є методи оцінки Глобального інституту McKinsey, Європейської Комісії, Міжнародного союзу електрозв'язку. Водночас універсальної методики, яка враховує сучасні умови функціонування ринку праці, не існує. Тому була запропонована інтегральна методика рейтингування країн за рівнем діджиталізації праці, яка передбачає розрахунок Індексу діджиталізації праці на основі багатовимірної середньої для 55 країн світу з різним економічним рівнем розвитку. Перевагою даної методики є те, що вона дає змогу визначити не тільки ступінь поточної діджиталізації праці в окремій країні, а й її рейтингову оцінку в групі країн за рівнем економічного розвитку й у цілому по світу. На основі проведеного аналізу відзначено, що нині найбільшу вигоду від діджиталізації економіки отримує населення високорозвинених країн, які мають доступ до цифрових технологій, що підвищують ефективність ведення бізнесу, сприяють зростанню продуктивності праці та спрощують повсякденне життя.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Digitalization. Gartner IT Glossary. URL: https://www.gartner.com/it-glossary/digitalization/ (дата звернення: 10.06.2019).

2. Vectors of Digital Transformation. OECD Digital Economy Papers. № 273. OECD Publishing. Paris, 2019. URL: https://doi.org/10.1787/5ade2bba-en (дата звернення: 10.06.2019).

3. Ochs T., Riemann U. A. IT Strategy Follows Digitalization. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition. Hershey, PA: IGI Global, 2018. DOI:10.4018/978-1-5225-2255-3.ch075 (дата звернення: 11.06.2019).

4. Scuotto V., Serravalle F., Murray A., Viassone M. The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy. Hershey, PA: IGI Global, 2019. DOI:10.4018/978-1-5225-7479-8.ch007 (дата звернення: 11.06.2019).

5. The Rise of Digital Challengers. Digital. *McKinsey*. URL: https://digitalchallengers.mckinsey.com/ (дата звернення: 12.06.2019).

6. International Digital Economy and Society Index 2018. – SMART 2017/0052. Publications Office of the European Union. Luxembourg, 2018. URL: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/international-digital-economy-and-society-index-2018 (дата звернення: 13.06.2019).

7. Measuring the Information Society Report. *ITU iLibrary*. URL: https://www.itu-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-the-information-society-report_pub_series/76a34020-en (дата звернення: 14.06.2019).

8. Employment Distribution by Economic Activity – ILO Modelled Estimates, November 2018.

ILOSTAT. URL: https://www.ilo.org/ilostat/faces/wcnav_defaultSelection?_adf.ctrl-state=sjs8c7891_143&_afrLoop=2342954119238775&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=sjs8c7891_140#! (дата звернення: 17.06.2019).

9. Publications: Global Innovation Index. *WIPO*. URL: https://www.wipo.int/publications/en/series/index.jsp?id=129 (дата звернення: 17.06.2019).

10. International trade in digitally-deliverable services, value, shares and growth, annual. UNCTADstat. United Nations Conference on Trade and Development. URL: https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=158358 (дата звернення: 17.06.2019).

REFERENCES:

1. Digitalization. Gartner IT Glossary. Available at: https://www.gartner.com/it-glossary/digitalization/ (Accessed 10.06.2019).

2. OECD (2019) Vectors of Digital Transformation. OECD Digital Economy Papers. No. 273. OECD Publishing. Paris. Available at: https://doi.org/10.1787/5ade2bba-en (Accessed 10.06.2019).

3. Ochs T., Riemann U. A. (2018) IT Strategy Follows Digitalization. Encyclopedia of Information Science and Technology, Fourth Edition. Hershey, PA: IGI Global. Available at: doi:10.4018/978-1-5225-2255-3.ch075 (Accessed 11.06.2019).

4. Scuotto V., Serravalle F., Murray A., Viassone M. (2019) The Shift towards a Digital Business Model: A Strategic Decision for the Female Entrepreneur. Women Entrepreneurs and Strategic Decision Making in the Global Economy. Hershey, PA: IGI Global. Available at: doi:10.4018/978-1-5225-7479-8.ch007 (Accessed 11.06.2019).

5. The Rise of Digital Challengers. Digital / McKinsey. Available at: https://digitalchallengers.mckinsey.com/ (Accessed 12.06.2019).

6. European Commission (2018) International Digital Economy and Society Index 2018. – SMART 2017/0052. Publications Office of the European Union. Luxembourg. Available at: https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/international-digital-economy-and-society-index-2018 (Accessed 13.06.2019).

7. Measuring the Information Society Report. ITU iLibrary. Available at: https://www.itu-ilibrary.org/science-and-technology/measuring-the-information-society-report_pub_series/76a34020-en (Accessed 14.06.2019).

8. Employment Distribution by Economic Activity – ILO Modelled Estimates, November 2018. ILOSTAT. Available at: https://www.ilo.org/ilostat/faces/wcnav_defaultSelection?_adf.ctrl-state=sjs8c7891_143&_afrLoop=2342954119238775&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=sjs8c7891_140#! (Accessed 17.06.2019).

9. Publications: Global Innovation Index. WIPO. Available at: https://www.wipo.int/publications/en/series/index.jsp?id=129 (Accessed 17.06.2019).

10. International trade in digitally-deliverable services, value, shares and growth, annual. UNCTADstat. Available at: https://unctadstat.unctad.org/wds/TableViewer/tableView.aspx?ReportId=158358 (Accessed 17.06.2019).

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ОЦЕНКА ПОКАЗАТЕЛЕЙ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ЖИВОТНОВОДСТВА В УКРАИНЕ

INDICATORS OF ECONOMIC DEVELOPMENT ESTIMATION OF LIVESTOCK SECTOR IN UKRAINE

УДК 631.14:636:330.34

Пугач А.Н.
д.н.гос.упр., к.т.н., доцент,
доцент кафедры сельскохозяйственных машин
Днепровский государственный аграрно-экономический университет
Гаркавый В.В.
к.э.н., доцент,
доцент кафедры менеджмента, публичного управления и администрирования
Днепровский государственный аграрно-экономический университет

Pugach Andrii
Dnipro State Agrarian and Economic University
Garkavyi Valerii
Dnipro State Agrarian and Economic University

В статье проанализированы изменения численности поголовья основных групп животных в Украине в 2018 г., в том числе крупного и мелкого рогатого скота, а также свиней, по сравнению с предыдущими периодами. Определена динамика. Определены периоды наращивания и сокращения поголовья основных групп животных в Украине, в том числе крупного и мелкого рогатого скота, а также свиней. Проанализировано производство в Украине основных видов животноводческой продукции. Рассчитан среднегодовой удой от одной коровы. Проанализированы публикации по данной тематике. Проведено оценивание показателей экономического развития отрасли за первый квартал 2019 г. Сделаны выводы, в частности, о взаимосвязи между развитием в стране животноводческих отраслей и социально-экономическим положением сельского населения. В статье утверждается, что одним из путей повышения эффективности отрасли животноводства является внедрение в производство высокопродуктивного племенного стада, которое должно стать для сельскохозяйственных предприятий весомым фактором увеличения продуктивности сельскохозяйственных животных, снижения себестоимости производства и роста прибыльности отрасли.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, животноводство, показатели экономического развития, социально-экономическое значение.*

У статті проаналізовано зміни чисельності поголів'я основних груп тварин в Україні у 2018 р, в тому числі великої та дрібної рогатої худоби, а також свиней, порівняно з попередніми періодами. Визначено динаміку. Визначено періоди нарощування та скорочення поголів'я основних груп тварин в Україні, в тому числі великої та дрібної рогатої худоби, а також свиней. Проаналізовано виробництво в Україні основних видів тваринницької продукції. Розраховано середньорічний удій від однієї корови. Проаналізовано публікації з цієї тематики. Проведено оцінювання показників економічного розвитку галузі за перший квартал 2019 р. Зроблено висновки, зокрема, про взаємозв'язок між розвитком у країні тваринницьких галузей та соціально-економічним становищем сільського населення. У статті стверджується, що одним зі шляхів підвищення ефективності галузі тваринництва є впровадження у виробництво високопродуктивного племінного стада, яке має стати для сільськогосподарських підприємств вагомим фактором збільшення продуктивності сільськогосподарських тварин, зниження собівартості виробництва та зростання прибутковості галузі.

Ключові слова: *сільське господарство, тваринництво, показники економічного розвитку, соціально-економічне значення.*

The article aims to identify the dynamics of the livestock heard change and livestock production in Ukraine in 2018 and to assess the economic performance of the industry development in the 1st quarter of the current year. Solving the problem of increasing agricultural production and its quality improving requires radical transformations in economic relations, accelerating scientific and technological progress and the social and economic development of the rural area. One of the ways to improve the efficiency of the livestock industry is highly productive breeding herds into production, which should be a significant factor for agricultural enterprises to increase the productivity of livestock animals, reduce production costs and increase the profitability of the sector. In the process of research, a monographic method, a method of comparative analysis, as well as statistical and abstract-logical methods was used. Scientific knowledge about the latest technologies of agricultural production, the future demand for products and business outlooks are of primary important in economic development of the industry solving problems. However, there are remaining unresolved points of clarifying and adjusting the strategy for the further development of livestock sector in the Ukraine at the moment. At the same time, one should not forget about the possible social results of the development of the livestock industries of the agro-industrial complex of the country. At the same time, one should not forget about the possible social results of the livestock sector development of the agro-industrial complex of the country. First of all, it's certainly a matter of enabling the entire population of the country to receive fresh and high-quality food in sufficient quantities. But since the majority of livestock industries are relatively labor output ratio, development of this of agricultural production sector in Ukraine should have a positive effect on the socio-economic situation of the rural population. Article aims to identify the dynamics of the livestock heard change and livestock production in Ukraine in 2018 and to assess the economic performance of the industry development in the 1st quarter of the current year.

Key words: *agriculture, livestock sector, indicators of economic development, social and economic signification.*

Постановка проблемы. Решение проблемы увеличения производства сельскохозяйственной продукции и улучшения ее качества требует радикальных превращений экономических отношений, ускорения научно-технического прогресса и социально-экономического развития села. Одним из путей повышения эффективности отрасли животноводства является внедрение в производство высокопродуктивного племенного стада, которое должно стать для сельскохозяйственных предприятий весомым фактором увеличения продуктивности сельскохозяйственных животных, снижения

себестоимости производства и роста прибыльности отрасли.

Анализ последних исследований и публикаций. Научные знания о новейших технологиях сельскохозяйственного производства, будущий спрос на продукцию и деловую конъюнктуру имеют первостепенное значение в решении проблем экономического развития отрасли. Однако на данный момент остаются нерешенными вопросы уточнения и корректировки стратегии дальнейшего развития животноводческих отраслей в Украине. Не следует при этом забывать о возможных социальных результатах развития животноводческих отраслей аграрно-промышленного комплекса страны. В первую очередь речь, конечно, идет о предоставлении возможности всему населению страны получать в достаточном количестве свежие и качественные продукты питания, но, поскольку большинство животноводческих отраслей характеризуется относительно высокой трудоемкостью, развитие этого сектора сельскохозяйственного производства в Украине должно благоприятно повлиять на социально-экономическое положение сельского населения.

Постановка задания. Цель статьи заключается в определении динамики изменения численности поголовья и объемов производства животноводческой продукции в Украине в 2018 г., оценивании показателей экономического развития отрасли за 1 квартал текущего года.

Изложение основного материала исследования. В прошлом году (2018 г.) продолжилась тенденция к сокращению в Украине поголовья крупного и мелкого рогатого скота, а также свиней. В табл. 1 представлены данные по всем категориям хозяйств на конец года.

Общее поголовье крупного рогатого скота в Украине в 2018 г. составляло всего 13,5% от 1990 г. В абсолютном измерении сокращение составляет 21 290,5 тысяч голов. Следует отметить, что сокращение продолжалось и в 2018 г. Так, за год оно составило почти 200 000 голов. Претерпело заметного сокращения и непосредственно поголовье коров как за все время независимости нашей страны, так и непосредственно в 2018 г. (-98,4 тыс. гол. к 2017 г.). К сожалению, такая тенденция прослеживается и с имеющимся в Украине поголовьем овец и коз. Общее их количество в 2018 г. составляло всего 15,1% от их количества в 1990 г.

Заметному сокращению подверглось также поголовье свиней, которые содержались во всех категориях хозяйств Украины. В 1990 г. их число составляло 19 426,3 тыс. гол., а в 2018 г. – только 6 025,3 тыс. голов. (31,0%). Объективности ради следует отметить, что в определенный период времени поголовье свиней в Украине росло, а в 2010 г. их количество составляло 7 960 400 голов. Это самый высокий уровень данного показателя за период независимости нашей страны.

За исследуемый период численность поголовья птицы в стране сильно колебалась. Так, в 2018 г. ее численность по сравнению с 1990 г. составляла 86,0%, а также выросла по сравнению с 2017 г. на 6,9 млн. гол. В то же время в 2000 г. количество птицы в Украине составляло всего 123,7 млн. гол., а в 2013 г. отмечался максимальный уровень этого показателя, а именно 230,3 млн. гол.

Понятно, что в основном негативные изменения количества содержащихся сельскохозяйственных животных и птицы не могли не отразиться на объемах производства основных видов продукции отрасли (табл. 2).

Объемы производства мяса в убойной массе в 2018 г. по сравнению с 1990 г. составляли всего 54,0%. Для объективности следует отметить, что данный показатель в прошлом году вырос по сравнению с 2017 г. на 36,7 тыс. т, что составляет +1,58%. В этом смысле представляет интерес анализ, имеющийся на сайте “Meat-inform” [2], в котором отмечается, что наблюдалось сокращение объемов производства как свинины, так и говядины, а общий объем производства мяса увеличился на 1% только за счет более дешевой курятины. Мясо птицы неизменно лидирует в Украине еще с дореволюционных времен.

Таблица 1

Динамика поголовья животных в Украине, тыс. гол.

Показатель	1990 г.	2000 г.	2010 г.	2017 г.*	2018 г.*	2018 г., +/-	
						к 1990 г.	к 2017 г.
Крупный рогатый скот, всего	24 623,4	9 423,7	4 494,4	3 530,8	3 332,9	-21 290,5	-197,9
в том числе, коровы	8 378,2	4 958,3	2 631,2	2 017,8	1 919,4	-6 458,8	-98,4
Свиньи	19 426,3	7 652,3	7 960,4	6 109,9	6 025,3	-13 401,6	-84,6
Овцы и козы	8 418,7	1 875,0	1 731,7	1 309,3	1 268,6	-7 150,1	-40,7
Птица, млн. гол.	246,1	123,7	203,8	204,8	211,7	-34,4	+6,9

* данные приведены без учета временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, Севастополя и части временно оккупированных территорий в Донецкой и Луганской областях

Источник: рассчитано авторами с использованием данных источника [1]

Таблица 2

Производство основных видов животноводческой продукции в Украине

Продукция	1990 г.	2000 г.	2010 г.	2017 г.*	2018 г.*	2018 г., +/-	
						к 1990 г.	к 2017 г.
Мясо в убойной массе, тыс. т	4 357,8	1 662,8	2 059,0	2 318,2	2 354,9	-2 011,9	+36,7
Молоко, всего, тыс. т	24 508,3	12 657,9	11 248,5	10 280,5	10 064,0	-1 444,3	-216,5
в том числе на 1 корову, т	2,925	2,553	4,275	5,095	5,243	+2,318	+0,148
Яйца, млн. шт.	16 286,7	8 808,6	17 052,3	15 505,8	16 132,0	-154,7	+626,2
Шерсть, т	29 804,0	3 400,0	4 192,0	1 967,0	1 908,0	-27 896,0	-59,0

* данные приведены без учета временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, Севастополя и части временно оккупированных территорий в Донецкой и Луганской областях

Источник: рассчитано авторами с использованием данных источника [1]

Несмотря на негативные тенденции, аналитики “Meat-inform” заметили значительный рост экспорта мяса из страны. Рекорд 2017 г. был побит уже в ноябре 2018 г., а по итогам 12 месяцев он превысил предыдущий показатель на 50 тыс. т. Как это возможно, с учетом того, что общий объем производства (включая продукты из мяса птицы) возрастет всего на 20 тыс. тонн? Именно таким вопросом задались аналитики. Ответ оказался простым: замещение качественного мяса дешевым и низкокачественным импортом. Аналитики “Meat-inform” отмечают, что наряду с экспортом растет и импорт. Дело в том, что из Украины экспортируется нормальное качественное мясо, а импортируются в основном дешевые виды типа тримминга и мяса механической обвалки. Разница заметна даже во внешнеторговой статистике, ведь средние цены импорта были в 2–3 раза ниже, чем цены экспорта.

По данным аналитиков в страну также импортируются значительные объемы субпродуктов и сала, которые добавляются в колбасу и другие продукты, что позволяет существенно снизить их себестоимость. Эксперты прогнозируют, что с учетом отсутствия роста спроса на мясо в Украине, что красноречиво свидетельствует о слабых финансовых возможностях населения, такая «рокировка» будет наблюдаться и в 2019 г.

Аналогичные тенденции наблюдаются и в области производства молочной продукции. В результате сокращения поголовья КРС, объемы производства молока в стране продолжают сокращаться. По данным Госстата в январе-ноябре 2018 г. производство молока в Украине (без учета временно оккупированной территории Крыма и Севастополя, части зоны проведения ООС) по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. сократилось на 1,9%, а именно до 945,7 млн. т. По мнению экономиста Александра Охрименко [3], несмотря на это, объемы производства молочной продукции и ее экспорта растут. В сравнении с1990 г. поголовье КРС сократилось катастрофически, но, если посмотреть на объем производимых в Украине молочных продуктов и объемы экспорта, можно отметить, что страна вошла в десятку крупнейших экспортеров молочной продукции в мире. В Министерстве агрополитики объясняют это увеличением производительности удоев. По мнению эксперта, ситуация может объясняться еще и засильем на внутреннем рынке продуктов, в которых молочные жиры с целью удешевления продукции заменены на гидрогенизированные.

Анализ результатов работы животноводческих отраслей Украины за первый квартал 2019 г. [4; 5] позволяет сделать вывод, что в январе-марте 2019 г. индекс сельскохозяйственной продукции по сравнению с соответствующим периодом 2018 г. составил 103,4%, в том числе по предприятиях – 107,7%, по хозяйствах населения – 98,5%. Объем продукции сельского хозяйства в фактических ценах, согласно расчетам, составил 52 417 млн. грн.

Производство основных видов животноводческой продукции в январе-марте текущего года характеризуется такими данными (табл. 3).

В хозяйствах всех категорий по сравнению с январем-мартом 2018 г. общие объемы производства мяса (реализации сельскохозяйственных животных на убой в живой массе) возросли в 16 областях, из них больше всего – в Луганской (на 26%), Львовской (на 19%), Винницкой (на 18%), Черкасской (на 10%), Тернопольской (на 9%), Житомирской (на 8%) и Ровенской областях (на 6%). Сокращены объемы производства мяса в Николаевской (на 12%), Запорожской (на 9%), Одесской (на 8%), Киевской (на 5%), Донецкой (на 4%), Ивано-Франковской (на 3%), Волынской областях (на 0,3%). Показатели остались на прошлогоднем уровне в Херсонской области.

Предприятия в январе-марте 2019 г. по сравнению с соответствующим периодом 2018 г. увеличили объем выращивания сельскохозяйственных животных на 8,7%, в том числе птицы – на 10,9%, свиней – на 5,2%, овец и коз – на 21,8%,

Таблица 3

Производство основных видов животноводческой продукции в Украине

Показатель	Все категории хозяйств		Предприятия		Хозяйства населения	
	январь-март 2019 г.	% к январю-марту 2018 г.	январь-март 2019 г.	% к январю-марту 2018 г.	январь-март 2019 г.	% к январю-марту 2018 г.
Мясо (реализация сельскохозяйственных животных на убой в живой массе) тыс. т	828,7	104,8	538,6	109,0	290,1	97,9
Молоко, тыс. т	1 903,8	98,1	677,6	100,6	1 226,2	96,7
Яйца, млн. шт.	3 759,1	107,1	2 356,1	109,7	1 403,0	103,1

Источник: использованы данные источников [4; 5]; данные приведены без учета временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, Севастополя и части временно оккупированных территорий в Донецкой и Луганской областях

Таблица 4

Количество сельскохозяйственных животных в Украине, тыс. гол.

Показатель	Все категории хозяйств		Предприятия		Хозяйства населения	
	на 1 апреля 2019 г.	% к 1 апреля 2018 г.	на 1 апреля 2019 г.	% к 1 апреля 2018 г.	на 1 апреля 2019 г.	% к 1 апреля 2018 г.
Крупный рогатый скот	3 664,2	97,0	1 145,9	96,6	2 518,3	97,1
в том числе, коровы	1 926,7	96,1	462,7	97,6	1 464,0	95,6
Свиньи	6 168,0	100,8	3 529,1	105,0	2 638,9	95,7
Овцы и козы	1 474,3	97,3	201,4	93,6	1 272,9	97,9
Птица	204 798,0	103,7	123 757,1	106,0	81 040,9	100,3

Источник: использованы данные источников [4; 5]; данные приведены без учета временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, Севастополя и части временно оккупированных территорий в Донецкой и Луганской областях

однако уменьшили объем выращивания крупного рогатого скота на 1,0%. Отношение общего объема выращивания сельскохозяйственных животных к объему их реализации на убой составило 105,0% (в январе-марте 2018 г. – 104,7%). Превышение объемов выращивания над объемами реализации сельскохозяйственных животных на убой зафиксировано в 20 областях, а в Житомирской, Тернопольской, Донецкой и Сумской областях объемы выращивания составили 86,4–98,2% к реализации животных на убой.

Общее производство молока по сравнению с январем-мартом 2018 г. увеличено в Хмельницкой (на 6%), Тернопольской (на 4%), Закарпатской, Луганской, Харьковской (по 2%), Херсонской (на 1%), Днепропетровской областях (на 0,2%). Самое существенное сокращение объемов производства молока зафиксировано в Николаевской (на 8%), Запорожской (на 7%), Киевской (на 6%), Одесской, Винницкой, Черкасской, Волынской областях (по 5%).

Увеличение производства яиц наблюдалось в 17 областях, из них самое существенное – в Ивано-Франковской (на 55%), Харьковской (на 52%), Донецкой (на 37%), Черкасской (на 32%), Луганской (на 24%), Кировоградской (на 23%), Тернопольской (на 17%) и Сумской областях (на 15%). Сокращено производство яиц в Херсонской (на 37%), Одесской (на 15%), Волынской, Винницкой (по 2%), Хмельницкой, Ровенской, Запорожской областях (по 1%).

Количество сельскохозяйственных животных на 1 апреля 2019 г. характеризуется данными, приведенными в табл. 4.

По сравнению с началом апреля 2018 г. сокращение количества крупного рогатого скота произошло в 21 регионе, из них самое существенное – в Запорожской (на 10%), Кировоградской (на 8%), Херсонской (на 7%), Львовской, Одесской областях (по 6%); коров – в 22 регионах, из них больше всего – в Запорожской, Николаевской (по 10%), Львовской (на 9%), Херсонской, Волынской (на 8%), Черкасской (на 7%), Черниговской, Киевской областях (по 6%).

Количество свиней сократилось в 12 регионах, а сильнее всего – в Одесской (на 24%), Херсонской (на 21%), Волынской (на 6%), Полтавской, Кировоградской областях (по 4%); овец и коз – в 16 регионах, из них больше всего – в Ровенской (на 21%), Винницкой, Херсонской (по 11%), Львовской (на 8%), Черниговской, Сумской, Волынской областях (по 7%); птицы домашней – в 9 регионах, из них больше всего – в Херсонской (на 26%), Одесской (на 22%), Хмельницкой областях (на 12%). Совершенно очевидно, что, кроме экономических факторов, на сокращение поголовья свиней влияет распространение такой инфекционной болезни, как африканская чума свиней.

Количество крупного рогатого скота возросло в Луганской (на 10%), Закарпатской и Винницкой областях (по 1%), коров – в Закарпатской области на 1%. Наибольшее увеличение количества свиней наблюдалось в Харьковской (на 19%), Львовской (на 18%), Луганской (на 15%), Житомирской (на 14%), Черниговской, Черновицкой областях (по 10%); овец и коз – в Луганской, Житомирской (по 13%), Полтавской и Донецкой областях (по 4%); птицы домашней – в Харьковской, Донецкой (по 27%), Винницкой (на 21%), Кировоградской (на 11%), Тернопольской, Днепропетровской, Полтавской областях (по 6%).

Объем собственно произведенной сельскохозяйственной продукции, реализованной предприятиями, в январе-марте 2019 г. по сравнению с соответствующим периодом 2018 г. увеличился на 18,1%, в том числе продукции животноводства – на 8,0%.

Средние цены продажи аграрной продукции предприятиями по всем направлениям реализации за январь-март 2019 г. по сравнению с соответствующим периодом 2018 г. выросли на 1,3%, в том числе продукции животноводства снизились на 2,9%. В марте по сравнению с февралем текущего года средние цены реализованной аграрной продукции снизились на 2,2%, в том числе продукции животноводства – на 1,1%.

Выводы из проведенного исследования. В прошлом году (2018 г.) продолжилась тенденция к сокращению в Украине поголовья крупного и мелкого рогатого скота, а также свиней. Общее поголовье крупного рогатого скота в Украине в 2018 г. составляло всего 13,5% от 1990 г. В абсолютном измерении сокращение составляет 21 290 500 голов. Следует отметить, что сокращение продолжалось и в 2018 г. Так, за год оно составило почти 200 000 голов. Претерпело заметное сокращение и непосредственно поголовье коров как за все время независимости нашей страны, так и непосредственно в 2018 г. (-98,4 тыс. гол. к 2017 г.). К сожалению, такая тенденция прослеживается и с имеющимся в Украине поголовьем овец и коз. Общее их количество в 2018 г. составляло всего 15,1% от их количества в 1990 г.

Заметному сокращению подверглось и поголовье свиней, которые содержались во всех категориях хозяйств Украины: в 1990 г. их число составляло 19 426,3 тыс. гол., а в 2018 г. – только 6 025,3 тыс. гол. (31,0%). Объективности ради следует отметить, что в течение определенного периода времени поголовье свиней в Украине росло, а в 2010 г. их количество составляло 7 960 400 голов. Это самый высокий уровень данного показателя за период независимости нашей страны.

За исследуемый период численность поголовья птицы в стране сильно колебалась. Так, в 2018 г. ее численность по сравнению с 1990 г. составляла 86,0%, а выросла по сравнению с 2017 г на 6,9 млн. гол. В то же время в 2000 г. количество птицы в Украине составляло всего 123,7 млн. гол., а в 2013 г. отмечался максимальный уровень этого показателя, а именно 230,3 млн. гол.

В основном негативные изменения в количестве содержащихся сельскохозяйственных животных и птицы сказались на объемах производства основных видов продукции отрасли. Объемы производства мяса в убойной массе в 2018 г. по сравнению с 1990 г. составляли всего 54,0%. Для объективности следует отметить, что данный показатель в прошлом году вырос по сравнению с 2017 г. на 36,7 тыс. т, что составляет +1,58%.

Аналогичные тенденции наблюдаются и в области производства молочной продукции. В результате сокращения поголовья КРС объемы производства молока в стране продолжают сокращаться. По данным Госстата в январе-ноябре 2018 г. производство молока в Украине (без учета временно оккупированной территории Крыма и Севастополя, части зоны проведения ООС) по сравнению с аналогичным периодом 2017 г. сократилось на 1,9%, а именно до 9,457 млн. т.

Таблица 5

Реализация предприятиями основных видов произведенной сельскохозяйственной продукции в Украине

Показатель	Объем реализации		Средняя цена реализации	
	тыс. т	% к январю-марту 2018 г.	грн. за т (тыс. шт.)	% к январю-марту 2018 г.
Живые сельскохозяйственные животные	241,8	107,1	32 557,5	98,4
в том числе, крупный рогатый скот	38,4	106,5	29 600,1	94,3
свиньи	98,7	104,7	34 511,7	88,9
птица	104,1	109,6	31 665,0	113,2
Молоко	620,8	97,1	8 166,8	103,0
Яйца (млн. шт.)	2 101,9	124,9	1 471,9	86,1

Источник: использованы данные источников [4; 5]; данные приведены без учета временно оккупированной территории Автономной Республики Крым, Севастополя и части временно оккупированных территорий в Донецкой и Луганской областях

Анализ результатов работы животноводческих отраслей Украины за первый квартал 2019 г. позволяет сделать вывод, что в январе-марте 2019 г. индекс сельскохозяйственной продукции по сравнению с соответствующим периодом 2018 г. составил 103,4%, в том числе на предприятиях – 107,7%, в хозяйствах населения – 98,5%. Объем продукции сельского хозяйства в фактических ценах, согласно расчетам, составил 52 417 млн. грн.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Тваринництво 1990–2018 рр. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 27.04.2019).

2. Закінчується рік: що є і що буде на ринку м'яса. *Головний м'ясний іфопортал України.* URL: https://meat-inform.com/analityka-miasnoho-rynku/zakinchuietsia-rik-shcho-ie-i-shcho-bude-na-rynku-m-iasa.html (дата звернення: 03.05.2019).

3. Епоха застою: яким був 2018 рік для української економіки. URL: https://ua.112.ua/statji/epokha-zastoiu-yakym-buv-2018-rik-dlia-ukrainskoi-ekonomiky-475201.html (дата звернення: 03.05.2019).

4. Про соціально-економічне становище України за січень-березень 2019 року : доповідь. *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.05.2019).

5. Експрес-випуск «Індекс сільськогосподарської продукції за січень-квітень 2019 року». *Державна служба статистики України*. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 18.05.2019).

REFERENCES:

1. State Statistics Service of Ukraine (2019) Tvarynnytstvo 1990–2018 rr. [Livestock production in 1990–2018 gg.]. Availtabe at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 27 April 2019).

2. The main meat ifoportal of Ukraine (2019) Zakinchuyet'sya rik: shcho ye i shcho bude na rynku m'yasa [The year ends: what is and what will be in the meat market]. Availtabe at: https://meat-inform.com/analityka-miasnoho-rynku/zakinchuietsia-rik-shcho-ie-i-shcho-bude-na-rynku-m-iasa.html (accessed: 03 May 2019).

3. 112.ua (2019) Epokha zastoyu: Yakym buv 2018 rik dlya ukrayins'koyi ekonomiky [Era of stagnation: What was the year 2018 for the Ukrainian economy] Availtabe at: https://ua.112.ua/statji/epokha-zastoiu-yakym-buv-2018-rik-dlia-ukrainskoi-ekonomiky-475201.html (accessed: 05 May 2019).

4. State Statistics Service of Ukraine (2019) Dopovid' "Pro sotsial'no-ekonomichne stanovyshche Ukrayiny za sichen'-berezen' 2019 roku" [Report "On the socio-economic situation of Ukraine for January-March 2019"]. Availtabe at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 18 May 2019).

5. State Statistics Service of Ukraine (2019) Ekspres-vypusk "Indeks sil's'kohospodars'koyi produktsiyi za sichen'-kviten' 2019 roku" [Express-release "Agricultural Products Index for January-April 2019"]. Availtabe at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 18 May 2019).

УЗАГАЛЬНЕННЯ НАУКОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ТЕОРІЮ ПІДПРИЄМНИЦТВА

GENERALIZATION OF SCIENTIFIC VIEWS ON THE THEORY OF ENTREPRENEURSHIP

УДК 338.58:65.014

Іванченко В.О.
к.е.н., доцент, докторант
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Ivanchenko Vitalii
National Science Center
"Institute of Agrarian Economics"

У статті узагальнено наукові погляди на теорію підприємництва, розкрито процес дослідження та опису терміна «підприємництво». Підприємництво характеризувалось науковцями з боку економіки, менеджменту та адміністрування, соціології, психології, економічної та культурної антропології, бізнес-історії, стратегії, маркетингу, фінансів та географії тощо. Різноманітність підходів до дослідження створила більше вісімдесяти теорій підприємництва, які було зведено та охарактеризовано. У роботі, крім закордонного досвіду дослідження підприємництва, велика увага приділена історії та розвитку підприємництва саме на території сучасної України, а також висвітлено підходи українських науковців до дослідження проблеми підприємництва. Значне різноманіття підходів до тлумачення поняття «підприємництво», постійне виведення нових теорій та адаптування вже розроблених теорій до сучасної економічної ситуації та вимог сьогодення свідчить про те, що саме підприємництво є двигуном, який рухає економіку та суспільство більшості країн.

Ключові слова: *підприємництво, поняття підприємництва, теорія підприємництва, історія підприємництва, наукові погляди на підприємництво.*

В статье обобщены научные взгляды на теорию предпринимательства, раскрыт процесс исследования и описания термина «предпринимательство». Предпринимательство характеризовалось учеными со стороны экономики, менеджмента и администрирования, социологии, психологии, экономической и культурной антропологии, бизнес-истории, стратегии, маркетинга, финансов и географии и т. п. Разнообразие подходов к исследованию создало более восьмидесяти теорий предпринимательства, которые были обобщены и охарактеризованы. В работе, кроме зарубежного опыта исследования предпринимательства, большое внимание уделено истории и развитию предпринимательства именно на территории современной Украины, а также освещены подходы украинских ученых к исследованию проблемы предпринимательства. Значительное многообразие подходов к толкованию понятия «предпринимательство», постоянное выведение новых теорий и адаптация уже разработанных теорий к современной экономической ситуации и требованиям настоящего свидетельствует о том, что именно предпринимательство является двигателем, который движет экономику и общество большинства стран.

Ключевые слова: *предпринимательство, понятие предпринимательства, теория предпринимательства, история предпринимательства, научные взгляды на предпринимательство.*

The article summarizes the scientific views on the theory of entrepreneurship, reveals the process of research and description of the definition of the concept "entrepreneurship". For the study of the concept of "entrepreneurship", the scientists used different types of analysis and gave answers to very diverse questions using different methods and methodologies. This concept was studied by various scholars from the viewpoints of economics, management and administration, sociology, psychology, economic and cultural anthropology, business history, strategy, marketing, finance and geography, etc. Basing on the analysis of a variety of research approaches, more than eighty theories of entrepreneurship had been created and characterized. The publications give an overview of the concept of entrepreneurship by a number of foreign researchers: Adam Smith, Jeremy Bentham, Stuart Mill, Joseph Schumpeter, and Frank Knight. Also, much attention is paid to the history of entrepreneurship development on the territory of modern Ukraine, and the views and approaches of Ukrainian scholars to the study of the entrepreneurship issue are highlighted. The concept of "entrepreneurship" was investigated from the side of history of development, the essence and role of entrepreneurship in the economic development of society, ensuring its competitive ability in various sectors of the economy, etc. The aforementioned variety of approaches to the interpretation of the concept of "entrepreneurship", the emergence of new theories and the adaptation of existing theories to the current economic situation and the requirements of today proves that entrepreneurship is an engine driven by the economy and society of most countries, and that in general the economy of the country operates thanks to entrepreneurship. The practical value of the article is that the obtained results can be used in the preparation of postgraduates and researchers who study entrepreneurship and for the entrepreneurs themselves and for those who aspires to become the entrepreneurs. Also, this material can be used to calculate their own prospects when establishing an entrepreneur.

Key words: *entrepreneurship, concept of entrepreneurship, entrepreneurship theory, history of entrepreneurship, scientific views on entrepreneurship.*

Постановка проблеми. З розвитком суспільства складалися умови, коли частина населення вирощену чи вироблену продукцію відправляла на обмін або реалізовувала для задоволення потреб чи отримання прибутку. В такий спосіб виникало підприємництво, яке ставало стержнем кожної економіки. З часом підприємництво почало задовольняти не тільки економічні потреби, а й потреби у самовираженні, забезпеченні соціальних чи управлінських завдань. Науковці звернули увагу на феномен підприємництва та почали його досліджувати. Велике різноманіття теорій підприємництва та різне тлумачення науковцями самого поняття «підприємництво» сьогодні не можуть дати єдиного та чіткого розуміння всієї проблеми, але при цьому саме підприємництво є двигуном, який рухає економіку та суспільство більшості країн, загалом економіка більшості країн функціонує завдяки підприємництву.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кожен із науковців, що приділив свій час дослідженню поняття «підприємництво», використовуючи знання та досвід, вивчав цей термін за своїми вподобаннями, використовуючи різноманітні цілі та завдання, різні одиниці аналізу. В дослідженнях застосовувалися різні методи й методології, нада-

валися висновки й відповіді на дуже різні питання. На основі кожного такого дослідження виникала своя, нова, відмінна від інших теорія підприємництва, зокрема економічного напряму (Й. Шумпетер, Ф. Найт, В. Гроу), соціального (А. Маршал, Г. Саймон), психологічного (В. Брунсвік, Б. Хейдер), культурного (Д. Норт, Д. МакКлелланд, Т. Кокран). Вітчизняні науковці, зокрема О. Амосов, В. Андрійчук, В. Іванюта, М. Малік, П. Саблук, В. Сизоненко, О. Шпикуляк, також розробили низку теорій підприємництва.

Постановка завдання. Наявність у світовій практиці великої кількості теорій підприємництва й різноманітних досліджень світових та вітчизняних науковців самого поняття «підприємництво» спонукають до їх зведення, порівняння та виділення основних ключових моментів. Загальний погляд на феномен підприємництва може дати можливість у подальшому відповісти на питання про те, що таке підприємництво. Відповідно, метою статті є узагальнення наукових поглядів на теорію підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. Різноманітність підходів до аналізу поняття «підприємництво», на нашу думку, зумовлене тим, що підприємництво поєднує складний набір суміжних «конструкцій», які переплітаються, таких як постійна адаптація до змін; постійні зміни технологій, що застосовуються, та екологічних стандартів; виникнення та розвиток нових продуктів; зміна підходів до управління малим бізнесом; застосування інновацій; постійне зростання індивідуалізму та вагомий вплив розвитку промисловості. Всі ці аспекти спонукали до дослідження категорії підприємництва за різними критеріями. Частина науковців використовувала комплексний підхід, тобто досліджувала феномен підприємництва, базуючись на історії його виникнення, розвитку економіки, менеджменту та адміністрування, соціології, психології, економічної та культурної антропології, бізнес-історії, стратегії, маркетингу, фінансів та географії тощо. Деякі науковці досліджували лише окремі конкретні риси підприємця.

Різноманітність підходів до дослідження спонукали до виникнення центрів дослідження підприємництва, серед яких основними є Центр підприємництва, малих і середніх підприємств, регіонів та міст Організації економічного співробітництва та розвитку, Міжгалузевий Центр досліджень з питань підприємницької історії, Шведський форум з підприємництва.

Поняття «підприємництво» походить від французького слова “enterpreneur” («посередник»). Відповідно, дослідження цього поняття розпочалося з Франції. Першим автором, що описав підприємництво та зробив спробу з економічної точки зору розкрити його сенс, був Річард Кантільон, який приблизно у 1720-х роках ввів до лексикону економістів це визначення [1]. Згідно з Р. Кантільоном, підприємці займались ринковими біржами для того, щоб отримати прибуток в умовах невизначеності. Він першим описав функціонування капіталістичної економіки з підприємництвом на чолі. На його думку, підприємництво було відповідальним за весь обмін в економіці та виконувало функції, що забезпечували рівновагу між попитом та пропозицією [1].

Погляди Р. Кантільйона розвинули французькі економісти та фізіократи, лідером яких був Франсуа Кенне. Згідно з Ф. Кенне, капітал надходить від поміщиків, а підприємництво присутнє в економіці як фермери [2–5]. Ще одним економістом, який розвинув погляди Р. Кантільойна, був Жан-Батист Сей, який сам був підприємцем. У своєму дослідженні він проаналізував емпіричний опис того, чим займалися підприємці, незалежно від конкретних соціальних рамок, в яких вони діяли, та дійшов іншого визначення поняття підприємництва. Ж.-Б. Сей виділив організаційну роль підприємництва у виробництві та розподілі, адже підприємництво складається з об’єднання факторів виробництва в організацію виробництва [6].

В подальшому вчення про підприємництво став розвивати Адам Сміт. Його підприємці були фактично пасивними та обережними, що пристосовувалися до обставин. Адам Сміт не розрізняв капіталіста як постачальника «акцій» підприємства та підприємця як кінцевого споживача [7]. Частина економістів того часу не підтримувала погляди А. Сміта.

Найбільше, на нашу думку, теорію підприємництва розвинув Й. Шумпетер. У своїх працях він зазначав, що в ринковій економіці існує сила, що врівноважує ринок. Одну з головних ролей у своїй теорії Й. Шумпетер віддавав інноваціям, які, на його думку спонукали економіку до зростання. Хтось повинен був управляти цими інноваціями та реалізовувати їх. Таким «реалізатором інновацій» у його вченні виступало підприємництво. За цією концепцією підприємництво, впроваджуючи інновації, створює ріст на ринку [8]. Традиції Й. Шумпетера були продовжені іншими науковцями та продовжуються сьогодні.

Інші дослідники пішли іншим шляхом. Так, Френк Найт вважав підприємця ключовою фігурою в ринковій економіці [9; 10; 11, с. 440]. Він пов’язав залежність між ризиками та невизначеностями з прибутком. Ф. Найт стверджував, що розмір прибутку за різних невизначеностей буде залежати від здатності підприємця боротися з невизначеністю. Підприємництво розглядають як особливу поведінку, за допомогою якої є можливість об’єднати інновації, допустимі ризики та діяльність [98]. Іншими словами, класична теорії інноваційного підприємця, яку описав Й. Шумпетер [3], поєднана з ризикованим підприємництвом, яке запропоноване Ф. Найтом [10], та підприємцем з ініціативою та уявою, що створює нові можливості. Посилання

на підприємницьку ініціативу підкреслює причини правильного прогнозування ринкових недоліків або спроможності до інновацій, щоби створити «нову комбінацію».

В подальшому категорію «підприємництво» почали характеризувати не тільки з боку впливу на економіку чи якоїсь участі в ній, але й з боку ролі підприємництва в соціумі.

Деякі науковці виділяють три періоди в розвитку досліджень підприємництва [7; 12]. Спочатку питанню підприємництва приділяли увагу в економіці (1870–1940 роки), потім у соціальних науках (1940–1970 роки), а після 1970 року – в управлінських дослідженнях [7]. Відповідно до зазначеного після досліджень підприємництва Й. Шумпетером його підходи почали розвивати зі свого боку науковці-соціологи. В подальшому соціальний напрям досліджень поняття «підприємництво» продовжили інші дослідники, зокрема психологи, маркетологи та фінансисти.

З часом соціологи почали вбачати в економічних змінах вагому роль підприємця (М. Вебер [13; 14], Г. Зіммель та В. Сомбарт [15]). Ч. Дженкс і Т. Кокран взагалі підприємцю відвели головну роль в економічному розвитку, розробивши теорію Парсонса (теорія соціальних ролей Талькотта Парсонса, за якої науковці створили велику кількість досліджень, в яких підкреслювалася роль підприємництва в історичному розвитку суспільства у світу), в якій функціонально та структурно її охарактеризували. Основна теза цієї теорії була заснована на тому, як соціальні, культурні та інституційні фактори сприяють підприємництву в суспільстві.

В подальшому соціальний напрям дослідження поняття «підприємництво» продовжили інші дослідники. Одним з основних серед них є Девід МакКлелланда, що написав «Досягнення суспільства», в якому, базуючись на порівняльно-історичному підході, задля розуміння особистих рис та особливостей підприємця досліджував певні суспільства, які розвиваються більш динамічно, ніж інші, тобто розглядав підприємця, зосереджуючись на особистості, як частину суспільства, що має вагомий вплив на його поведінку [16]. Проте з часом дослідження індивідуальних особливостей підприємця вичерпало себе.

В подальшому з розвитком сільського господарства та промисловості за відсутності єдиного підходу до концепцій, теорій та методів дослідження підприємництва науковці різних галузей управлінських досліджень почали характеризувати підприємництво з цього боку.

Дослідження взаємодії управління та підприємництва привело до розвитку нової теорії економіки, а саме інституційної, основними представниками якої були Р. Коуз, О. Вільямсон, Д. Норт.

Представники цієї школи підприємництво розглядали як відкриту систему, яка є особливим регулюючим механізмом економіки, який відрізняється від державного регулювання (командно-адміністративної економіки) та цінового механізму (ринкової економіки), а в деяких моментах є альтернативним до таких систем [10; 17; 18]. Інституціональна економіка наділяє підприємництво своїми основними функціями, а саме новаторством, особистістю, а також соціальною та господарською функціями.

У світовій практиці існує більше вісімдесяти теорій підприємництва, які зібрали та описали у своїй книзі Андре Лаплам та Сепідех Єганегі [23]. Вони всі теорії підприємництва розділили на 9 груп (табл. 1). До кожної групи вони віднесли теорії за спільними критеріями.

Існування у світовій науковій спільноті великої кількості теорій підприємництва підтверджує глобальність цієї проблеми.

Усі зазначені різноманітні підходи до тлумачення поняття «підприємництво» та дослідження місця підприємництва в економіці і його впливу на розвиток цієї економіки підтверджують, що підприємництво є двигуном, який рухає економіку та суспільство більшості країн [19–21].

Вітчизняні науковці та дослідники також дотримуються цього твердження. Підприємництво – це багатогранне явище, яке перетинає багато дисциплінарних кордонів. Дослідження, які підпадають під рубрику «підприємництво», переслідували широкий спектр цілей та завдань, ставили різні питання та приймали різні одиниці аналізу, теоретичні перспективи й методології.

Підтвердженням цього є дослідження Є. Ходаківського, який систематизував основні проблеми підприємництва, досліджувані сучасними вченими-економістами [22]. Н. Тягунова, І. Юрко, В. Колот та інші науковці досліджували питання теорії підприємництва, історичні аспекти розвитку та практики підприємницької діяльності, сутність та роль підприємництва в економічному розвитку суспільства, його принципи та методи, соціально-психологічні аспекти діяльності. А. Чупіс, С. Іванюта, А. Заруба, О. Грачова, Н. Дмитрієва досліджували методику оновлення основних фондів на підприємствах, запобігання ризику підприємницької діяльності, розроблення інформаційних основ прийняття рішень під час управління фінансовими ресурсами. Питанням досліджень проблем розвитку аграрного підприємництва, розроблення теоретико-практичних та методологічних засад забезпечення конкурентоспроможного підприємництва в аграрному виробництві в умовах вступу до ЄС приділяли увагу П. Саблук, О. Шпичак, Ю. Лупенко, В. Ситник, І. Демчик, В. Андрійчук, В. Юрчишин, М. Дем'яненко, В. Месель-Веселяк та інші вчені.

Всі ці дослідження базувались на різноманітних підходах до теорії підприємництва, які в подальшому формували власну теорію підприємництва.

Таблиця 1

Поділ за групами теорії підприємництва (Андре Лаплам та Сепідех Єганегі)

Назва групи	Назва теорії підприємництва	Назва групи	Назва теорії підприємництва
Біологічні теорії	Теорія великої людини	Фінансові теорії	Теорія замовлення
	Теорія народження		Теорія керування
	Генетична теорія		Теорія обмеження ліквідності
	Теорія паразитів мозку		Теорія реальних параметрів
	Теорії психічних розладів	Теорії менеджменту	Теорія непередбачених ситуацій
	Теорія життєвого циклу підприємництва та теорія етапів		Теорія залежностей ресурсів
Культурні теорії	Релігійна теорія Вебера		Теорія верхнього ешелону
	Зняття теорії дотримання статусу		Теорія, заснована на ресурсах
	Культурна теорія		Теорія першого рушія
	Теорія мотивації досягнень		Теорія зацікавлених сторін
	Інституційна теорія		Теорія руйнівних інновацій
	Теорія невідповідності		Теорія Гарвардської школи
	Бікультурна теорія	Психологічні теорії	Теорія двозначної толерантності
Теорії відкриттів	Теорія Х-ефективності		Теорія траєкторії контролю
	Індивідуальні можливості зав'язків		Теорія атрибуції
	Теорія відкриття підприємства		Теорія Bricolage
	Теорія оповіщення		Теорія самоефективності
	Теорія актуалізації		Теорія очікуваної тривалості
Економічні теорії підприємництва	Теорія пильності Кірзнера		Теорія регулюючого фокусу
	Теорія невизначеності		Теорія запланованої поведінки
	Теорія креативного знищення		Теорія самоконкурентності
	Теорія трансакційних витрат		Теорія еволюції
	Теорія дефіциту ресурсів		Теорія пристрастей
	Теорія перспектив		Теорія Губріса
	Теорія агентства		Теорія незгодності
	Теорія майстрів на всі руки *(Jack of All Trades Theory)*		Теорія імпульсивності
	Теорія стратегічних розбіжностей	Соціологічні теорії	Критична теорія
	Теорія поширення знань		Теорія Маклухана
	Теорія агломерації		Теорія слабких зв'язків
Етичні теорії	Теорія керування		Теорія обробки інформації
	Макіавелліанська теорія		Теорія соціального капіталу
	Теорія корисності		Екологія населення
	Процесуальна теорія правосуддя		Соціальна теорія ідентичності
	Теорія соціального підприємництва		Соціальна думка
Фінансові теорії	Теорія пріоритетів		Теорія вбудованості
	Теорія інформаційної асиметрії		Необхідність порівняно з теорією можливостей
	Теорія сигналізації		Теорія емансипації

Висновки з проведеного дослідження. Зазначене різноманіття підходів до тлумачення поняття «підприємництво», виведення нових теорій та адаптування вже розроблених до сучасної економічної ситуації та вимог сьогодення підтверджують, що саме підприємництво є двигуном, який рухає економіку та суспільство більшості країн, а економіка країни функціонує завдяки підприємництву. Підприємництво сьогодні є тим явищем, без якого жодна країна не сформує та не забезпечить потрібні економіці показники, а також методом та способом самовираження суб'єктів господарювання, тобто підприємництво присутнє на мезо-, макро- та мікрорівнях економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Кантильон Р. Эссе о природе торговли в общем плане : 25 ключевых книг по экономике. Челябинск : Урал ЛТД, 1999. 559 с.
2. Hébert R.F., Link A.N. In search of the meaning of entrepreneurship. *Small business economics.* 1989. № 1.1. P. 39–49.
3. Hébert R.F., Link A.N. The entrepreneur as innovator. *The Journal of Technology Transfer*. 2006. № 31.5. P. 589.
4. Grebel Th., Pyka A., Hanusch H. An evolutionary approach to the theory of entrepreneurship. *Industry and innovation.* 2003. № 10.4. P. 493–514.
5. Grebel Th. Entrepreneurship: A new perspective. Routledge, 2005.

6. Підприємницька діяльність. Економічна теорія. URL: https://pidruchniki.com/1209081038058/politekonomiya/pidpriyemnitska_diyalnist (дата звернення: 03.07.2019).

7. Landström H., Benner M. Entrepreneurship research: a history of scholarly migration. *Historical foundations of entrepreneurship research*. 2010. P. 15–45.

8. Шумпетер Й. Теория экономического развития (исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктури). Москва : Прогресс, 1982. 436 с.

9. Cassis Y., Minoglou I.P. Entrepreneurship in theory and history: State of the art and new perspectives. *Entrepreneurship in theory and history*. Palgrave Macmillan, London, 2005. P. 3–21.

10. Найт Ф. Риск, неопределенность и прибыль. Москва, 2003. 360 с.

11. Вехи экономической мысли : в 6 т. / под ред. В. Гальперина. 1999. Т. 3. Рынки факторов производства. Санкт-Петербург : Экономическая школа. 496 с.

12. Landström H., Lohrke F. Historical foundations of entrepreneurial research. Edward Elgar Publishing, 2010.

13. Weber M. The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism. London : Unwin, 1904/1970.

14. Jones G., Wadhwani R.D. Entrepreneurship. *The Oxford Handbook of Business History* / G. Jones, J. Zeilin (eds). Oxford : Oxford University Press, 2007. P. 501–528.

15. McClelland D. The Achieving Society. Princeton, NJ : van Nostrand, 1961.

16. Sombart W. The Jews and Modern Capitalism. New Brunswick, NJ : Transaction Books, 1911.

17. Вільямсон О. Економічні інституції капіталізму. Фірми, маркетинг, укладання контрактів. 2001. 472 с.

18. Coase R. The nature of the firm. *Economica*. 1937. № 4.16. P. 386–405.

19. Brock W.A, Evans D.S. Small business economics. *Small Business Economics*. 1989. № 1. P. 7–20.

20. Acs Z. Small business economics: A global perspective. *Challenge*. 1992. № 35. Iss. 6. P. 38.

21. Carree M.A., Thurik A.R. The impact of entrepreneurship on economic growth. *Handbook of entrepreneurship research*. Springer, New York, NY, 2010. P. 557–594.

22. Ходаківський Є. Формування системи розвитку сільських територій на засадах підприємництва, саморегулювання та державного управління. 2016. С. 158–170.

23. Laplume A., Yeganegi S. Entrepreneurship Theories. *Spring*. 2019. URL: https://drive.google.com/file/d/16x0cqBoZOlCe9WUJ5AFm7iwrk8VEna-u/view (дата звернення: 03.07.2019).

REFERENCES:

1. Kantilon R. (1999) Esse o prirode torgovli v obshchem plane: 25 klyuchevykh knig po ekonomike. [Essay on the nature of trade in general: 25 key books on economics]. Chelyabinsk : Ural LTD, 559 p. (in Russian).

2. Hébert R., Link A. (1989). In search of the meaning of entrepreneurship. *Small business economics*, 1 (1), 39–49.

3. Hébert R., Link A. (2006). The entrepreneur as innovator. *The Journal of Technology Transfer*, 31 (5), 589.

4. Grebel T., Pyka A., Hanusch H. (2003). An evolutionary approach to the theory of entrepreneurship. *Industry and innovation*, 10 (4), 493–514.

5. Grebel T. (2005). *Entrepreneurship: A new perspective*. Routledge.

6. Pidpryemnytska diyalnist. Ekonomichna teoriya. URL: https://pidruchniki.com/1209081038058/politekonomiya/pidpriyemnitska_diyalnist (last accessed: 03.07.2019).

7. Landström H., Benner M. (2010). Entrepreneurship research: a history of scholarly migration. *Historical foundations of entrepreneurship research*, 15–45.

8. Shumpeter Y. (1982) Teoriya ekonomicheskogo razvitiya (issledovaniya predprinimatel'skoy pribyli, kapitala, kredita, protsenta i tsikla kon'yunkturi) [The Theory of Economic Development (studies of entrepreneurial profits, capital, credit, interest and the conjuncture cycle)]. Moskva : Progress. 436 p. (in Russian).

9. Cassis Y., Minoglou I. (2005). *Entrepreneurship in theory and history*: State of the art and new perspectives. Entrepreneurship in theory and history (pp. 3–21). Palgrave Macmillan, London.

10. Nayt F. (2003) Risk, neopredelennost i pribyl [Risk, uncertainty and profit] Moscow. 360 p. (in Russian).

11. Vekhi ekonomicheskoy mysli : v 6 t. (1999) [Milestones of economic thought] Sankt-Peterburg. Ekonomicheskaya shkola / pod red. V. Gal'perina. T. 3. Rynki faktorov proizvodstva. 496 p. (in Russian).

12. Landström H., Lohrke F. (Eds.). (2010). *Historical foundations of entrepreneurial research*. Edward Elgar Publishing.

13. Weber M. (1904/1970), The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, London : Unwin.

14. Jones G., Wadhwani, R. (Eds.). (2007). *Entrepreneurship and global capitalism* (Vol. 2). Cheltenham : Edward Elgar.

15. McClelland D. (1961), The Achieving Society, Princeton, NJ : van Nostrand.

16. Sombart W. (1911), The Jews and Modern Capitalism, New Brunswick, NJ : Transaction Books.

17. Vilyamson O. (2001) Ekonomichni instytutsiyi kapitalizmu. Firmy, marketynh, ukladannya kontraktiv [Economic Institutions of Capitalism. Companies, Marketing, Contracts]. 472 p. (in Ukrainian).

18. Coase R. (1937). The nature of the firm. *Economica*, 4 (16), 386–405.

19. Brock W.A., Evans D.S. (1989). Small business economics. Small business economics, 1 (1), 7–20.

20. Acs Z. (1992). *Small business economics*. A global perspective. *Challenge*, 35 (6), 38–44.

21. Carree M.A., Thurik A.R. (2010). The impact of entrepreneurship on economic growth. In *Handbook of entrepreneurship research* (pp. 557–594). Springer, New York, NY.

22. Khodakivskyy Ye. (2016) Formuvannya systemy rozvytku silskykh terytoriy na zasadakh pidpryyemnytstva, samorehulyuvannya ta derzhavnoho upravlinnya [Formation of the system of development of rural territories on the principles of entrepreneurship, self-regulation and public administration]. P. 158–170 (in Ukrainian).

23. Laplume A., Yeganegi S. Entrepreneurship Theories, Spring 2019. URL: https://drive.google.com/file/d/16x0cqBoZOlCe9WUJ5AFm7iwrk8VEna-u/view (last accessed: 03.07.2019).

РОЗВИТОК АГРАРНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА ЯК ФОРМИ РЕАЛІЗАЦІЇ ЛІДЕРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ МОЛОДІ

DEVELOPMENT OF AGRARIAN ENTREPRENEURSHIP AS FORM OF IMPLEMENTATION OF YOUTH LEADERSHIP POTENTIAL

УДК 332.024

Морозюк Н.В.
к.е.н., доцент, провідний науковий співробітник
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Шапошнік В.М.
к.вет.н., старший науковий співробітник
Українська лабораторія якості і безпеки продукції агропромислового комплексу
Круглик С.Г.
науковий співробітник
Національний університет біоресурсів і природокористування України

Moroziuk Nataliia
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Shaposhnik Volodymyr
Ukrainian Quality and Safety Laboratory for Agroindustrial Complex Products
Kruhlyk Svitlana
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті розглянуто напрями розвитку аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді. Проаналізовано попит і пропозицію на сільському ринку праці, оцінено рівень зайнятості сільської молоді, вивчено причини її безробіття. Досліджено тенденції розвитку аграрної сфери та вплив змін у її організаційній структурі на ринок праці та розвиток людського капіталу територіальних громад України. Визначено законодавчі, фінансові, інформаційні та організаційні перешкоди для успішного розвитку молодіжного аграрного підприємництва. Запропоновано напрями їх подолання шляхом законодавчого регулювання, надання фінансово-економічних преференцій та гарантій для молодих підприємців, формування інфраструктури підтримки молодіжного підприємництва на всій території України, реформування системи інформаційно-консультативної та освітньої підтримки, створення органами місцевого самоврядування належних соціально-побутових умов для молодих підприємців та культивування в громаді поваги й довіри до них.

Ключові слова: *молодь, лідерський потенціал, лідери, аграрне підприємництво, мале підприємництво, безробіття, аграрний сектор економіки, територіальні громади.*

В статье рассмотрены направления развития аграрного предпринимательства как формы реализации лидерского потенциала молодежи. Проанализированы спрос и предложение на сельском рынке труда, оценен уровень занятости сельской молодежи, изучены причины ее безработицы. Исследованы тенденции развития аграрной сферы и влияние изменений в ее организационной структуре на рынок труда и развитие человеческого капитала территориальных общин Украины. Определены законодательные, финансовые, информационные и организационные препятствия для успешного развития молодежного аграрного предпринимательства. Предложены направления их преодоления путем законодательного регулирования, предоставления финансово-экономических преференций и гарантий для молодых предпринимателей, формирования инфраструктуры поддержки молодежного предпринимательства на всей территории Украины, реформирования системы информационно-консультативной и образовательной поддержки, создания органами местного самоуправления надлежащих социально-бытовых условий для молодых предпринимателей и культивирования в обществе уважения и доверия к ним.

Ключевые слова: *молодежь, лидерский потенциал, лидеры, аграрное предпринимательство, малое предпринимательство, безработица, аграрный сектор, территориальные общины.*

The article deals with the directions of development of agrarian entrepreneurship as a form of realization of the leadership potential of youth. One of the conditions underlying the implementation of the leadership potential of youth is its successful professional activity and the opportunity to be employed directly at the place of residence. However, the highest unemployment rate in the age group is up to 25 years old – in rural areas it reaches 20.4% (compared to 12.4% in 2010). The demand and supply in the rural labor market are analyzed, the employment rate of rural youth is estimated, and the causes of unemployment are studied. The tendencies of development of agrarian sphere and influence of changes in its organizational structure on the labor market and development of human capital of territorial communities of Ukraine are investigated. Obstacles for successful development of youth agrarian business are determined, namely legal uncertainty and legal insecurity of a young entrepreneur, lack of effective financial incentives for young entrepreneurs in Ukraine, lack of necessary economic, financial and legal knowledge of potential young entrepreneurs, lack of free land plots and premises for the provision of young people for entrepreneurial activity. Proposed ways to overcome them through legislative regulation, provision of financial and economic preferences and guarantees for young entrepreneurs, the formation of infrastructure for supporting youth entrepreneurship throughout the territory of Ukraine, reforming the system of information and advisory and educational support, to improve the mechanisms of providing financial and financial support, including state priority areas of youth agrarian entrepreneurship; reduce administrative bureaucratic procedures for young entrepreneurs as much as possible. For local self-governments it is important to promote the creation of proper social and living conditions for young entrepreneurs and to cultivate in the community the respect and trust in them. The implementation of all of the above measures will be ineffective without real support to a large agrarian business.

Key words: *youth, leadership potential, leaders, agrarian entrepreneurship, small business, unemployment, agrarian sector of economy, territorial communities.*

Постановка проблеми. Розвиток аграрного сектору як основи відродження села в Україні пов'язується зі становленням малого та середнього бізнесу. Сьогодні держава зробила цілу низку кроків у цьому напрямі, проте через брак кваліфікованих та мотивованих людських ресурсів на сільських територіях зрушення є несуттєвими. Водночас зростає інтерес молоді до зайняття підприємницькою діяльністю, але, не маючи змоги реалізувати свої наміри в сільській місцевості, вони змушені мігрувати за її межі, тому слід звернути увагу на молодіжне аграрне підприємництво, яке може вирішити проблеми як зайнятості молоді, так і реалізації нею власного лідерського потенціалу. Це дасть змогу, з одного боку, відновити цивілізоване конкурентне середовище в аграрній галузі, а з іншого боку, пожвавити життя сільських громад через втілення креативних ідей молодих лідерів та найсучасніших інновацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам молодіжного підприємництва присвячені праці таких вчених, як Г. Голованова [1], М. Куцоконь [2], А. Левченко [3], О. Мельниченко [4], О. Стефанишин [5], Я. Янішевська [3].

Постановка завдання. Метою статті є вивчення процесу розвитку аграрного підприємництва як форми реалізації лідерського потенціалу молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з умов, від якої залежить реалізація лідерського потенціалу молоді, є її успішна професійна діяльність та можливість бути зайнятою безпосередньо за місцем проживання. Проте, як свідчать офіційні дані Державної служби статистики України [6], найвищий рівень безробіття у віковій групі до 25 років зафіксовано у сільській місцевості, де він сягає 20,4% (для порівняння, у 2010 р. він становив 12,4%). Безробітні віком 25–30 років складають лише 11,8% (у 2010 р. – 8,9%). Якщо враховувати рівень прихованого безробіття, то ці цифри будуть значно вищими. Потрібно звернути увагу на те, що кількість офіційно зареєстрованих безробітних серед міської молоді, на відміну від сільської, протягом 2010–2017 рр. знизилась.

Аналіз структури безробіття сільської молоді за освітою, вказує на те, що існує потреба в робочих місцях, які не потребують вищої або спеціальної освіти. Так, рівень безробіття є найвищим серед осіб з базовою загальною середньою освітою, базовою вищою та професійно-технічною освітою, а серед осіб з вищою освітою він, навпаки, найнижчий. Крім того, у зв'язку з процесами децентралізації навіть відчувається брак кваліфікованих спеціалістів, зокрема проектних менеджерів, юристів, архітекторів.

Неможливість первинного працевлаштування має цілу низку негативних наслідків як безпосередньо для молодої людини, так і для суспільства загалом. По-перше, не знайшовши роботу в Україні, все частіше молодь виїжджає переважно на постійне місце проживання за кордон. Так, українська діаспора в країнах ЄС уже налічує близько 4 млн. осіб. По-друге, безробіття приводить до зневіри та подальшої маргіналізації молодої людини. Вона стає пасивною та апатичною.

Попри певну активізацію процесів диверсифікації та урбанізації в Україні, основним видом діяльності, що формує попит на сільському ринку праці, залишається аграрне виробництво, але кількість найманих працівників у сільському господарстві з кожним роком скорочується. Сьогодні навантаження на одне вакантне робоче місце у групі кваліфікованих робітників сільського господарства становить 44 особи.

В Україні відсутня залежність між наявністю ресурсів, які використовуються в аграрному виробництві (наприклад, кількість сільськогосподарських угідь), та рівнем безробіття сільського населення, зокрема молоді. Так, для вікової групи 15–24 років його найвищі значення зафіксовані у Волинській (31,6%), Тернопільській (29,2%), Рівненській (28,9%), Донецькій (28,6%), Луганській областях (28,3%), тобто переважно в регіонах, які багаті на лісові ресурси та в яких відбуваються військові дії. Окрему увагу потрібно звернути на негативні явища на ринку праці в Тернопільській області, яка має потенціал до розвитку молодіжного аграрного підприємництва.

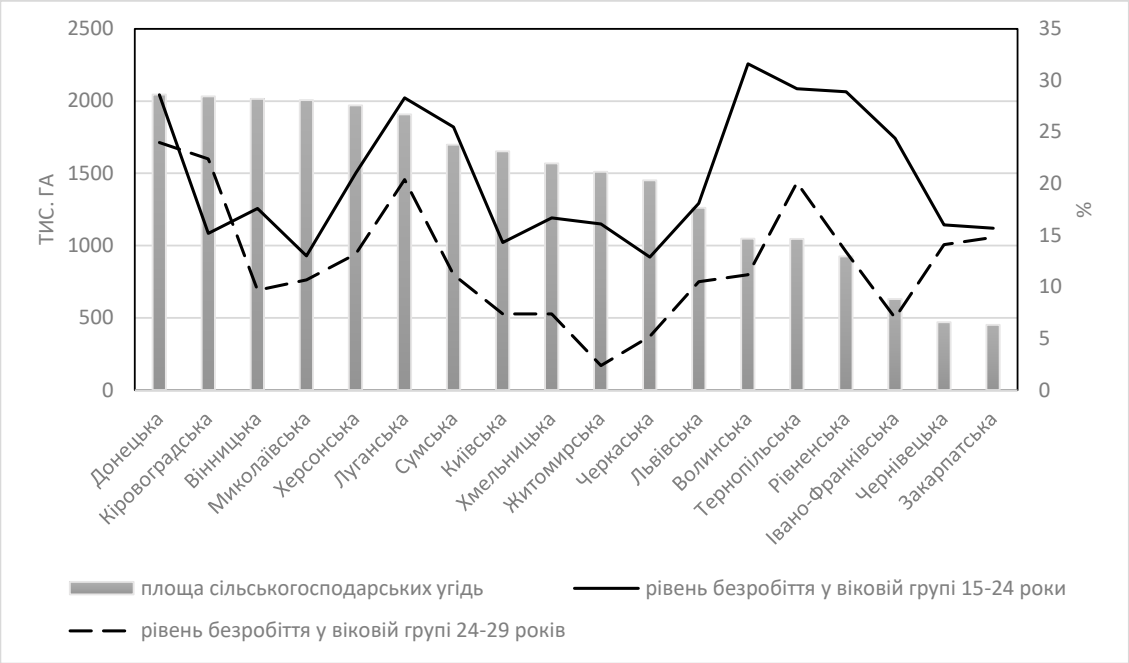

Рис. 1. Ранжування регіонів України за площею сільськогосподарських угідь у 2017 р., тис. га

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

Оскільки загалом в Україні аграрний сектор економіки демонструє стійке зростання, то скорочення кількості зайнятих пояснюється низкою тенденцій в організаційній та галузевій структурах. Так, виробництво валової продукції сільського господарства протягом 2000–2017 рр. зросло на 65%, причому у сільськогосподарських підприємствах воно збільшилось у 2,4 рази, фермерських господарствах – 7 разів, господарствах населення – лише на 16,7% (рис. 2).

Зростання продовжується за рахунок виробництва продукції рослинництва, а саме зернових та технічних культур, тоді як виробництво продукції тваринництва продовжує скорочуватись (табл. 1), тобто тих галузей, які не потребують значних затрат робочої сили та можуть бути максимально механізованими та автоматизованими.

Слід звернути увагу на те, що третина сільськогосподарських угідь перебуває у землекористуванні (565 підприємств, або 1,3% їх загальної кількості). 166 сільськогосподарських виробників мають у розпорядженні 3 643,1 тис. га, або 21 тис. га в середньому на 1 підприємство. Водночас у користуванні 34,1 тис. фермерських господарств перебувають 4 580,1 тис. га сільськогосподарських угідь, або 11% їх загальної площі, що становить у середньому 134 га на 1 господарство. Фермерські господарства виробляють лише 8,7% валової продукції сільського господарства, зокрема 11,3% рослинництва та 2,0% тваринництва.

У господарствах населення сьогодні продовжують вироблятися 43,6% валової продукції сільського господарства, зокрема 54,2% продукції тваринництва. Згідно з офіційними статистичними даними в Україні налічується близько 4,6 млн. домогосподарств, що мають у своєму володінні або користуванні землю, місце проживання яких зареєстровано на території сільських населених пунктів. Половина домогосподарств має у своєму землекористуванні площі менше 0,5 га, ще 26,4% мають до 1 га, більше 5 га володіють лише 3,3%.

Виходячи з вищевикладеного, можемо зробити висновок, що наявні тенденції розвитку аграрного сектору найближчим десятиліттям приведуть до:

Рис. 2. Порівняння виробництва продукції сільського господарства за категоріями господарств в Україні у 2000 та 2017 рр., млн. грн. (у постійних цінах 2010 р.)

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

Таблиця 1

Структура виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в Україні, %

Вид продукції	2010 р.	2017 р.	Відхилення 2017 р. від 2010 р., +/-
Продукція сільського господарства, всього	100	100	
Культури зернові та зернобобові	21,4	26,2	+4,8
Культури технічні	16,9	22,5	+5,6
Картопля, культури овочеві та баштанні продовольчі	19,5	18,0	-1,5
Культури плодові та ягідні, виноград	3,6	3,1	-0,5
Культури кормові	2,1	1,4	-0,7
Інша продукція рослинництва	0,4	0,8	+0,4
Сільськогосподарські тварини (вирощування)	16,0	13,5	-2,5
Молоко	14,6	10,5	-4,1
Яйця	4,1	2,9	-1,2
Вовна	0	0	0
Інша продукція тваринництва	1,4	1,1	-0,3

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

– подальшого скорочення зайнятих у сільському господарстві (згідно з нашими розрахунками [7], для продуктивного функціонування галузі достатньо 250–300 тис. осіб);

– зменшення кількості сільських домогосподарств, які виробляють сільськогосподарську продукцію (середній вік їх голів складає 59 років; з огляду на тривалість життя сільського населення близько третини господарств населення може припинити свою діяльність уже найближчим часом);

– збільшення виробництва продукції рослинництва, зокрема зернових та олійних культур (під загрозою повного зникнення може опинитися м'ясне та молочне скотарство, без якого неможлива продовольча безпека України);

– подальшої концентрації землекористування сільськогосподарськими угіддями у невеликої кількості агрохолдингів, що зі зняттям мораторію на їх продаж та землеволодіння приведе до монополізації галузі скорочення кількості фермерських господарств та кооперативів.

Наслідками цих тенденцій є подальший відтік населення, перш за все молоді, за межі сільських територій, знелюднення сільських населених пунктів та скорочення поселенської мережі України.

Необхідність вирішення проблем людського капіталу в сільській місцевості вимагає не тільки впорядкування організаційної структури аграрного сектору та створення нових робочих місць, але й створення умов для реалізації молоддю власного потенціалу. Як слушно зауважують А. Левченко та Я. Янішевська, одним із видів економічної активності, який спрямований на досягнення результату, розкриття творчого потенціалу та самореалізації молоді, є молодіжне підприємництво, яке забезпечує зайнятість молоді в різних сферах. Основні принципи прояву активності молодіжного підприємництва базуються на знаннях, ініціативах, новаторстві, здатності та готовності брати на себе економічні ризики, залученні молоді до роботи шляхом створення нових робочих місць та системному комплексному підході до повної реалізації власних ідей [3].

Молодіжне підприємництво виконує дві основних функції, а саме економічну та соціальну. Економічна функція характеризується самим фактом прояву молодіжного підприємництва в умовах відсутності фінансових, майнових та інформаційних ресурсів, але з використанням нових креативних ідей та впевненого бажання досягти поставленої мети. Реалізація соціальної функції молодого підприємництва можлива завдяки забезпеченню зайнятості, створенню умов для реалізації можливостей та вирішення проблем ринку праці. Згуртованість молодих людей навколо спільної ідеї створює нову верству людей, які ініціативно й швидко можуть зреагувати на виклики на шляху реалізації мети. Результатом такої спільної роботи є зростання економічного становища молоді, впевненість у своїх силах та ефективній роботі команди, відкриття нових можливостей та бажання реалізації ідей, що є запорукою економічного розвитку держави, оскільки основна мета підприємництва – це отримання прибутку.

Проте в Україні існує низка перешкод успішного розвитку молодіжного аграрного підприємництва.

1) Законодавча неврегульованість та правова незахищеність молодого підприємця. Так, найменш захищеними є економічні права молоді, хоча Конституція України [8] гарантує кожному право на працю та зобов'язує державу створювати умови для його повного здійснення. Однак відсутні механізми реалізації статті. Також у господарському законодавстві відсутні поняття молодіжного підприємництва та норми, які б надавали необхідні молодим підприємцям преференції та гарантії.

2) Відсутність в Україні дієвих фінансових стимулів для молодих підприємців. Світовий досвід розроблення та реалізації програм сприяння розвитку молодіжного підприємництва свідчить про те, що ефективно застосовуватися можуть різні фінансові інструменти, такі як початкова субсидія (Швеція), надання основної або додаткової допомоги з безробіття (Великобританія), надання позик, зокрема безпроцентних (Австрія, Франція), фінансові пільги (у вигляді пільгових кредитів), бюджетні методи стимулювання (податкові пільги), інвестування фінансових ресурсів, яке пов'язане із закупівлею устаткування й орендою приміщень (Греція); допомога у вигляді субсидії для полегшення перших кроків у підприємницькій діяльності, завдяки чому гарантується визначений дохід протягом періоду, коли розпочата справа, можливо, не принесе бажаного прибутку, або надається кредит на пільгових умовах (Угорщина); банківські позики на організацію малого підприємства (Польща) [5]. В Україні для розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2019 р. передбачається суттєва державна підтримка у вигляду 800 млн. грн., а також передбачені 244,5 млн. грн. на безвідсоткову поворотну допомогу. Проте, як свідчить досвід попередніх років, фермери не виявляють бажання скористатися цими можливостями. Також порядок надання допомоги не виділяє молодих фермерів в окрему категорію.

3) Відсутність необхідних економічних, фінансових та правових знань у потенційних молодих підприємців. Так, згідно з теорією «вроджених здібностей», вважається, що генетичну схильність до підприємництва виявляє не більше 5–7% населення країни. Однак такий погляд гостро критикують, бо підприємницький хист, про що свідчать практика та емпіричні дослідження, можна також формувати через систему професійної освіти у людей, мотивованих підприємництвом [5]. Також низьким є рівень поінформованості потенційних молодих підприємців щодо можливостей власного

розвитку. Однією з причин цього є неефективна комунікація між усіма зацікавленими сторонами у розвитку молодіжного аграрного підприємництва (органами державної влади, органами місцевого самоврядування тощо).

4) Відсутність у громад вільних земельних ділянок та приміщень для надання молоді для зайняття підприємницькою діяльністю. Так, монополізація аграрного сектору великими підприємствами без державної підтримки унеможливлює конкуренцію молодих фермерів на аграрному ринку. Щодо вільних інвестиційно привабливих приміщень громади, як правило, не розглядають можливість надання їх на пільгових умовах молодим підприємцям.

Висновки з проведеного дослідження. Для раціонального використання лідерського потенціалу молоді в підприємницькій діяльності необхідно створити певні умови, зокрема:

– законодавчо врегулювати це питання в нових законопроектах про кооперацію, фермерські господарства, ринок землі та змінити чинні нормативно-правові акти шляхом надання преференцій та гарантій для молодих підприємців;

– сформувати інфраструктуру підтримки молодіжного підприємництва на всій території України (наприклад, створити бізнес-інкубатори (можливо, навіть аграрного спрямування); незважаючи на те, що вони набирають популярності, ефективно діючої моделі, крім Києва немає);

– удосконалити механізми надання кредитно-фінансової підтримки, зокрема державної, пріоритетних напрямів молодіжного аграрного підприємництва у сфері АПК;

– максимально скоротити адміністративні бюрократичні процедури для молодих підприємців;

– реформувати систему інформаційно-консультативної та освітньої підтримки молодіжного аграрного підприємництва.

Органам місцевого самоврядування важливо сприяти створенню належних соціально-побутових умов для молодих підприємців та всіляко культивувати в громаді повагу та довіру до них. Вжиття всіх вищеназваних заходів буде неефективним без реальної підтримки великим аграрним бізнесом.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Голованова Г. Участь молоді у розвитку аграрного підприємництва. *Аналіз сучасних економічних процесів та інформаційні технології* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 24–25 листопада 2011 р. : у 6 т. Т. 6 : Державне регулювання економічних процесів. 2011. С. 18–20.

2. Куцоконь М. Молодіжне підприємництво та активізація суб'єктивного підприємницького потенціалу молоді : навчально-методичний посібник / за ред. П. Ґудзя. Донецьк, 2006. 286 с.

3. Левченко А., Янішевська Я. Молодіжне підприємництво – перспективний шанс для молодих спеціалістів. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2009. Вип. 15. С. 52–56.

4. Мельниченко О. Оцінка молодіжного ринку праці України. *Інноваційна економіка.* 2014. № 3 (52). С. 113–118.

5. Стефанишин О. Молодіжне інноваційне підприємництво і фінансові стимули його розвитку в Україні. *Формування ринкової економіки*. 2009. Вип. 19. С. 118–123.

6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 3.07.2019).

7. Морозюк Н. Організаційно-економічні засади сталого розвитку сільських територій : монографія. Ніжин, 2014. 304 с.

8. Конституція України / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (дата звернення: 1.07.2019).

REFERENCES:

1. Holovanova H. (2001) Uchast molodi u rozvytku ahrarnoho pidpryiemnytstva [Participation of young people in the development of agrarian entrepreneurship]. Analiz suchasnykh ekonomichnykh protsesiv ta informatsiini tekhnolohii : materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 24–25 lystop. 2011 r. : u 6 t. T. 6 : Derzhavne rehuliuvannia ekonomichnykh protsesiv, pp. 18–20 (in Ukrainian).

2. Kutsokon M. (2006) Molodizhne pidpryiemnytstvo ta aktyvizatsiia subiektyvnoho pidpryiemnytskoho potentsialu molodi [Youth entrepreneurship and activization of subjective entrepreneurial potential of youth] : navchalno-metodychnyi posibnyk / za red. P. Gudzia. Donetsk, pp. 286 (in Ukrainian).

3. Levchenko A., Yanishevska Ya. (2009) Molodizhne pidpryiemnytstvo – perspektyvnyi shans dlia molodykh spetsialistiv [Youth entrepreneurship is a promising opportunity for young professionals]. Naukovi pratsi Kirovohradska natsionalnoho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky. Vyp. 15, pp. 52–56 (in Ukrainian).

4. Melnychenko O. (2014) Otsinka molodizhnoho rynku pratsi Ukrainy [Assessment of the youth labor market of Ukraine]. Innovatsiina ekonomika. 2014. № 3 (52), pp. 113–118 (in Ukrainian).

5. Stefanyshyn O. (2009) Molodizhne innovatsiine pidpryiemnytstvo i finansovi stymuly yoho rozvytku v Ukraini [Youth Innovation Entrepreneurship and Financial Incentives for its Development in Ukraine]. Formuvannia rynkovoi ekonomiky. Vyp. 19, pp. 118–123 (in Ukrainian).

6. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu do resursu: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 3 July 2019).

7. Moroziuk N. (2014) Orhanizatsiino-ekonomichni zasady staloho rozvytku silskykh terytorii [Organizational and economic principles of sustainable development of rural territories] [monohrafiia]. Nizhyn (in Ukrainian).

8. Konstytutsiia Ukrainy [Elektronnyi resurs] / Verkhovna Rada Ukrainy. Rezhym dostupu: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80 (accessed: 1 July 2019).

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

METHODICAL APPROACHES TO EVALUATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF FOOD INDUSTRY ENTERPRISES OF UKRAINE

УДК 664.013:001.8:330.131.5-047.44(477)

Петков О.І.
аспірант кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій

Petkov Oleksandr
Odessa National Academy of Food Technologies

У статті розглянуто поняття «економічна ефективність», проаналізовано його сутність з точки зору різних науковців. На основі отриманої інформації сформульовано власне визначення поняття «економічна ефективність підприємства». Розглянуто структуру зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства як таких, що мають опосередкований та прямий вплив на його діяльність, а також визначено саме ті фактори, які найбільше впливають на діяльність суб'єктів господарювання. Надано характеристику методик оцінювання економічної ефективності підприємств, які сьогодні є найбільш поширеними в економічній науці. Визначено основні показники, які є базовими під час розрахунку економічної ефективності на основі наявних методик. Виділено якісні та кількісні методики, розглянуто їх недоліки та переваги. Обґрунтовано доцільність розроблення комплексної методики оцінювання економічної ефективності підприємств харчової галузі України.

Ключові слова: *економічна ефективність, макросередовище, методика, мікросередовище, підприємство, оцінка.*

В статье рассмотрено понятие «экономическая эффективность», проанализирована его сущность с точки зрения разных ученых. На основе полученной информации сформулировано собственное определение понятия «экономическая эффективность предприятия». Рассмотрена структура внешней и внутренней сред предприятия как таких, которые имеют непрямое и прямое влияние на его деятельность, а также определены именно те факторы, которые больше всего влияют на деятельность субъектов хозяйствования. Предоставлена характеристика методик оценивания экономической эффективности предприятий, которые сегодня являются наиболее распространенными в экономической науке. Определены основные показатели, которые являются базовыми при расчете экономической эффективности на основе имеющихся методик. Выделены качественные и количественные методики, рассмотрены их недостатки и преимущества. Обоснована целесообразность разработки комплексной методики оценивания экономической эффективности предприятий пищевой отрасли Украины.

Ключевые слова: *экономическая эффективность, макросреда, методика, микросреда, предприятие, оценка.*

In times of instability in the economy of our state, considerable attention should be paid to assessing the efficiency of the current economic activity of enterprises, which is the key to the successful development of this entity in the future. In the article, the author considers the concept of "economic efficiency", analyzed its essence from the point of view of different scholars. In the article, the author considers the concept of "economic efficiency", analyzed its essence from the point of view of different scholars. On the basis of the information obtained, it is determined that the concept of "economic efficiency of an enterprise" can be characterized as a quantitative representation of the ratio between the result obtained from economic activity for a certain period and the resources spent on the conduct of this activity. The essence of external and internal environments of the enterprise, as having indirect and direct influence on its activity, is considered. The structure of the external environment of the enterprise is determined and schematically reflected. The main factors of the internal environment are determined, which most influence on the activity of business entities. The methods of estimation of economic efficiency, which for today are the most widespread in economic science, are analyzed. On the basis of the analysis, the main indicators that are basic in the calculation of economic efficiency are determined on the basis of available techniques. The methods have also been grouped into qualitative and quantitative ones. In the analysis of available techniques it was determined that despite a large number of factors and criteria that cover qualitative methods, the result of their application is a qualitative assessment of the efficiency of the enterprise, with minimal involvement of the calculation apparatus, while quantitative techniques allow, to a greater extent, to assess the efficiency of the enterprise under the influence of internal factors of the enterprise without taking into account changes in the external environment. It is therefore advisable to implement a comprehensive approach to assessing the economic efficiency of the enterprise, which involves the use of techniques aimed at assessing qualitative indicators and methods based on the assessment of quantitative indicators of the enterprise. Such an approach to the creation of a new method would provide it with greater certainty and truthfulness of the results of the assessment of the impact of environmental factors on the efficiency of the enterprise.

Key words: *economic efficiency, macroenvironment, method, microenvironment, enterprise, assessment.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку економіки України значна увага приділяється оцінюванню поточної економічної діяльності підприємств, яка є запорукою успішного розвитку цього суб'єкта господарювання в майбутньому. При цьому слід враховувати наявність мінливих зовнішніх та внутрішніх факторів розвитку підприємства, які суттєво впливають на його економічну стабільність і можуть привести до потенційних збитків чи навіть банкрутства. Це обумовлює необхідність розроблення та запровадження адекватної методики оцінювання економічної ефективності підприємства в умовах мінливого середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями теоретичного обґрунтування економічної ефективності діяльності підприємств займались такі вчені, як С. Мочерний [14], В. Андрійчук [2], Р. Макміллан [3]. В працях зазначених вчених надано трактування поняття «економічна ефективність», розглянуто засади його формування, запропоновано різноманітні методи вимірювання та розрахунку. Розбіжності розуміння поняття «економічна ефективність» стає підставою для подальшого вивчення та систематизації понятійного апарату, а також підходів до її розрахунку.

Постановка завдання. Метою статті є уточнення сутності поняття «економічна ефективність» та аналіз основних методик її оцінювання.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виробничий процес на підприємстві здійснюється за чіткої взаємодії основних чинників, а саме робочої сили, предметів праці та її засобів. Використовуючи наявні на підприємстві засоби виробництва, працівники виробляють матеріальні блага або надають виробничі та побутові послуги. Це означає, що отримання бажаного результату передбачає наявність певної сукупності витрат.

Отже, поняття «ефективність» на рівні підприємства можна охарактеризувати як відношення величини отриманого результату до затраченої кількості матеріальних або фінансових ресурсів для його досягнення.

Виробнича ефективність як економічна категорія відображає дію об'єктивних економічних законів, які проявляються в результаті виробництва. Вона є тією формою, в якій реалізується мета суспільного виробництва.

Економічна ефективність відображає кінцевий результат від сукупних вкладень живої праці та засобів виробництва. Взагалі поняття ефективності визначається законом економії робочого часу, що є основою багатства та мірилом витрат, необхідних для його нагромадження та використання суспільством [1]. В науковій літературі існують різні визначення поняття «економічна ефективність», які наведені в табл. 1.

На нашу думку, економічну ефективність підприємства можна охарактеризувати як кількісне відображення співвідношення отриманого результату від ведення господарської діяльності за певний період та витрачених ресурсів на ведення цієї діяльності.

Ефективність діяльності будь-якого суб'єкта господарювання залежить від взаємодії факторів двох середовищ, а саме внутрішнього та зовнішнього.

Зовнішнє середовище підприємства – це фактори та умови, що перебувають поза підприємством та існують незалежно від нього, але мають вплив на його діяльність.

У науковій літературі залежно від характеру впливу фактори зовнішнього середовища поділяють на дві групи факторів, а саме фактори макросередовища та мікросередовища.

Макросередовище підприємства характеризують чинники зовнішнього середовища, які не контролюються підприємством та мають опосередкований вплив на нього.

Мікросередовище підприємства характеризується факторами, які не контролюються підприємством, проте мають безпосередній вплив на успішність його діяльності.

Можна зазначити, що фактори мікросередовища є провідником впливу на підприємство зрушень, які відбуваються в макросередовищі [6].

Структуру макро- та мікросередовищ представлено на рис. 1.

Внутрішнє середовище підприємства характеризується всіма змінними факторами, які існують всередині підприємства.

Відомі американські економісти М. Мескон, Ф. Хедоурі та М. Альберт виділяли у своїх працях п'ять основних факторів внутрішнього середовища підприємства, такі як цілі, структура, завдання, технологія та робочий персонал. Цілі можна охарактеризувати як очікуваний результат, якого намагається досягти група працюючих разом. Структура – це взаємозалежність рівнів управління та видів робіт, за якої можна найбільш ефективно досягти поставлених цілей. Завдання – це види робіт, які потрібно виконати певним способом та у вказаний термін. Технології – це спосіб перетворення вхідних елементів (сировина, обладнання) на вихідні (продукт, послуга). Працівники – це найважливіший змінний фактор підприємства. Його вплив на підприємство залежить від здібностей, досвіду, поведінки, ставлення до роботи, оточення, наявності лідерських якостей [7].

Сукупність усіх перерахованих вище факторів є невід'ємною частиною діяльності підприємства, що формують певну систему, де відсутність будь-якої складової може бути причиною зниження ефективності діяльності, а в подальшому – зниження фінансової стійкості.

Сучасні реалії господарювання диктують свої умови під час вибору методик оцінювання економічної ефективності підприємств. Насамперед

Таблиця 1

Сутність поняття «економічна ефективність»

Автор	Визначення поняття «економічна ефективність»
В. Андрійчук [2]	Відношення отримуваних результатів виробництва, тобто продукції та матеріальних послуг, до витрат праці та засобів виробництва.
Р. Макміллан [3]	Виробництво найкращої або оптимальної комбінації продукції на основі використання найбільш ефективної комбінації ресурсів.
О. Слюсаренко [4]	Найважливіший показник результативності діяльності підприємства, який є зіставленням результатів цієї діяльності з витратами на її здійснення, а також визначається відношенням результатів до витрат.
Н. Савенко [5]	Результат виробничої діяльності, що виражається у вигляді співвідношення підсумків господарської діяльності та витрат ресурсів.

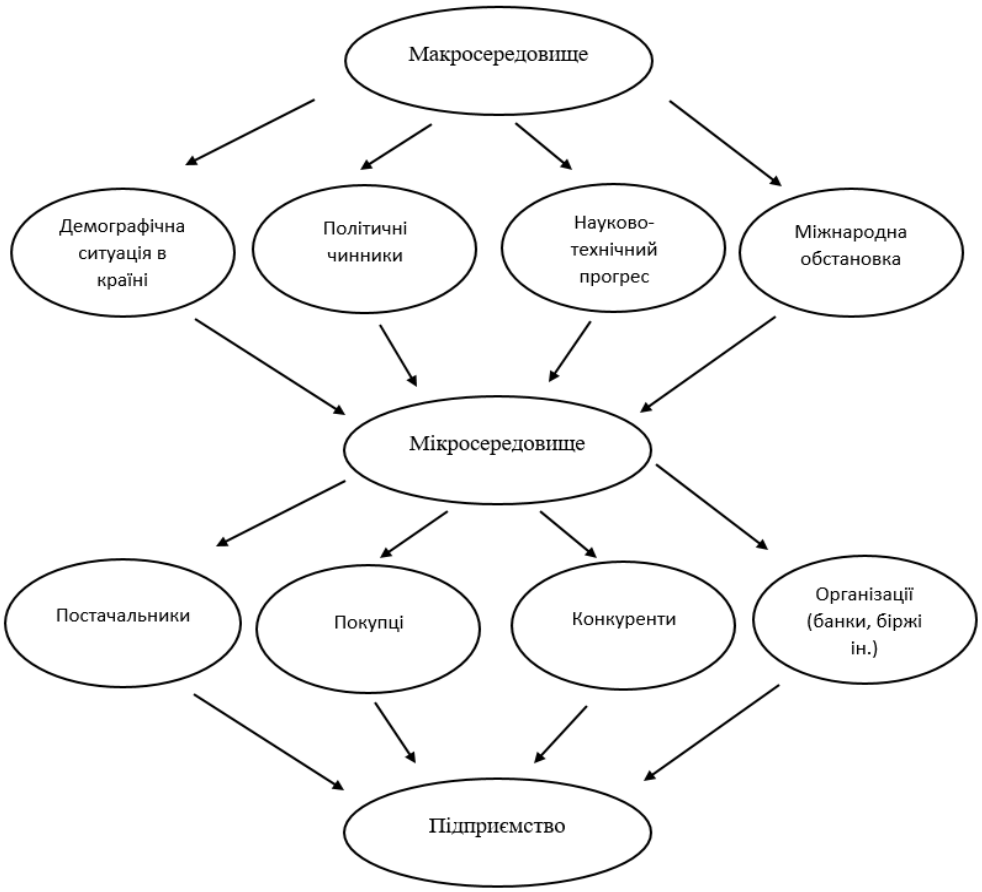

Рис. 1. Структура впливу макро- та мікросередовищ на підприємство

Джерело: розроблено автором за даними джерела [6]

необхідно, щоби вибрана методика враховувала результати минулих періодів, а також оцінювала вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства на його діяльність. Оцінювання ефективності за будь-яким методом повинна ґрунтуватись на певних критеріях та показниках. Критерії ефективності повинні характеризувати якісну сторону діяльності підприємства та відповідати таким вимогам, як повне відображення результату господарської діяльності та вимірювання рівня поставленої мети.

До економічної ефективності підприємства частіше за все відносять прибутковість, економічне положення на ринку, інноваційність виробництва, якість товарів. З огляду на те, що діяльність підприємства є багатогранною та складною, всі критерії оцінювання пов'язані між собою, як і процеси виробництва. Показники, що відображають стан вищевказаних складових, допомагають визначити кількісну характеристику явища та дають змогу оцінити його стан та динаміку [8].

У світовій практиці найпоширенішими є чотири методи оцінювання впливу внутрішніх та зовнішніх факторів на діяльність підприємства, а саме SWOT-аналіз, PEST-аналіз, метод «5х5» та метод «Перелік з 4-х питань».

SWOT-аналіз – це аналіз, який проводиться через визначення слабких та сильних сторін підприємства, а також можливостей та загроз, що впливають на підприємство з його зовнішнього оточення.

Такий аналіз дає змогу детально вивчити вплив зовнішнього та внутрішнього середовищ на діяльність підприємства.

Сутність PEST-аналізу полягає у виявленні та оцінюванні впливу факторів макросередовища на результати поточної та майбутньої діяльності підприємства [9].

PEST-аналіз є поглибленим аналізом впливу кожного фактору на діяльність підприємства та визначенням загальної ситуації у зовнішньому середовищі підприємства з подальшим розробленням кроків щодо того, як підприємству досягти найбільшої ефективності за ситуації, що склалась [15].

Метод «5х5» розроблений у 1984 р. М. Месконом [11]. Він базується на п'яти питаннях щодо факторів макроекономічного середовища:

– назвіть п'ять факторів макросередовища, інформацією про які ви володієте;

– назвіть п'ять найнебезпечніших макроекономічних факторів для вибраного підприємства;

– назвіть п'ять факторів конкурентних планів, які вам відомі;

– виберіть п'ять найважливіших факторів для досягнення поставлених цілей;

– виберіть п'ять зовнішніх просторів, які, змінюючись, можуть бути позитивними.

Сутність методу «Перелік з 4-х питань» полягає в тому, що для кожного вибраного макроекономічного фактору, який, на думку керівника підприємства, буде мати найбільш вплив, ставляться чотири питання:

– «Негативно або позитивно цей фактор впливає на підприємство?»;

– «Чи можливим є посилення дії цього фактору, чи можна відслідкувати тенденцію його впливу?»;

– «Наскільки сильно впливає вибраний фактор на підприємство?»;

– «Коли дія цього фактору послабиться (найближчим часом або через деякий час)?» [10].

Усі названі методи оцінювання факторів впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ на діяльність підприємства є досить точними та можуть охопити велику кількість факторів у різних комбінаціях. При цьому вони мають один дуже значний недолік: вони є експертними, а кінцевий результат залежить від досвіду експерта, його незаангажованості.

На наш погляд, узагальнюючим показником, який відображає економічну ефективність діяльності підприємства, є рентабельність. Аналіз рентабельності суб'єкта господарювання здійснюється за допомогою:

– показників рентабельності з використанням витратного підходу;

– показників, що характеризують ефективність використання ресурсів, або ресурсного підходу;

– показників, які характеризують прибутковість продажу [12].

У науковій літературі виділяють такі основні підходи до оцінювання економічної ефективності діяльності суб'єкта господарювання, як цільовий та системний. Цільовий підхід складається з двох етапів. На першому етапі визначається ступінь реалізації визначених цілей, на другому етапі визначається ефективність використання всіх наявних засобів виробництва. Системний підхід також передбачає два етапи. На першому етапі здійснюється пошук необхідних засобів, а на другому етапі визначається ефективність використання наявних засобів [13].

На рис. 2 представлена структура критеріїв оцінювання рівня економічної ефективності, які використовуються за цільового та системного підходах.

В сучасних умовах відсутня єдина, універсальна методика, яка б дала змогу оцінити залежність ефективності діяльності підприємства від потенційних змін зовнішніх та внутрішніх факторів кількісно. Методики SWOT-аналізу, «5х5» – це експертні методики, які можуть допомогти оцінити потенційний вплив факторів діяльності підприємств якісно, а не кількісно.

Наявні розрахункові методики оцінювання ефективності діяльності підприємств характеризують поточний стан діяльності підприємства. Основними показниками тут є рентабельність активів, рентабельність капіталу, рентабельність продаж тощо. Основним недоліком наявних кількісних методик є те, що вони здебільшого базуються на внутрішніх показниках, не надаючи можливості оцінити ефективність діяльності підприємства під впливом різноманітних факторів зовнішнього середовища. Оцінювання економічної ефективності діяльності підприємства має враховувати всі аспекти діяльності підприємства, зокрема кількісні та якісні, аби бути більш достовірним та розкривати реальний стан суб'єкта господарювання.

Рис. 2. Критерії оцінювання ефективності підприємства за системним та цільовим підходами

Джерело: розроблено автором за даними джерела [13]

Висновки з проведеного дослідження. На сучасному етапі економіка України переживає часи нестабільності основних показників макросередовища і, як наслідок, факторів мікросередовища. Саме тому своєчасне реагування підприємств на зміни в економічній системі є запорукою їх успішної діяльності та зменшення ризиків появи непередбачуваних збитків, а в гіршому випадку – банкрутства. Лише своєчасне та об'єктивне оцінювання впливу зовнішньоекономічних факторів на економічну ефективність суб'єктів господарювання зможе зберегти їх фінансову стійкість, тому доцільно здійснювати комплексний підхід до оцінювання економічної ефективності

підприємства, який передбачає застосування методик, спрямованих на оцінювання якісних показників експертним методом (SWOT-аналіз, метод «5х5», «Перелік з 4-х питань» тощо), а також методик, які базуються на оцінюванні кількісних показників діяльності підприємства.

Такий підхід до створення нової методики надав би їй більшої достовірності та правдивості результатів оцінювання впливу факторів зовнішнього середовища на ефективність діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білецька К. Сутність категорії «Економічна ефективність виробництва». *Вісник ХНТУСГ*. 2014. Вип. 150. С. 74–81.
2. Андрійчук В. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, практика, аналіз : монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 292 с.
3. Макмиллан Р. Економикс. Москва : ПРИОР, 1998. 384 с.
4. Наконечний В., Огородніков Д., Слюсаренко О. Словник підприємця. Київ : РВ ПС України НАН України, 1999. 207 с.
5. Савенко Н. Економічна сутність ефективності виробництва підприємства і аналіз підходів до її визначення. *Інноваційна економіка*. 2009. Вип. 2. С. 153–162.
6. Дзюбик С., Ривак О. Основні економічні теорії : навчальний посібник. Київ : Знання, 2014. 423 с.
7. Осовська Г. Основи менеджменту : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2003. 664 с.
8. Пилипенко С. Теоретичні засади оцінки ефективності діяльності підприємства. *Економіка та управління підприємствами.* 2016. Вип. 10. С. 452–456.
9. Большенко С., Горєлов Д. Стратегія підприємства : навчально-методичний посібник. Харків : ХНАДУ, 2011. 133 с.
10. Березін О., Безпарточний М. Стратегія підприємства : навчальний посібник. Київ : Ліра-К, 2010. 224 с.
11. Полінкевич О., Нижник В. Методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища на бізнес-процеси промислових підприємств. *Економічні науки*. 2012. Вип. 9. С. 334–345.
12. Синіговець О. Сучасні підходи до оцінки ефективності діяльності підприємств. *Вісник Національного технічного університету «ХПІ»*. 2010. Вип. 58. С. 8–13.
13. Кудренко Н. Теоретико-методичні підходи щодо оцінювання економічної ефективності функціонування підприємств. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова*. 2014. Вип. 24. С. 61–67.
14. Мочерний С. Економічна теорія : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2009. 640 с.
15. Фатенок-Ткачук А., Харчук М. Методичні основи аналізу зовнішнього середовища підприємств птахівництва. *Ефективна економіка*. 2015. Вип. 12.

REFERENCES:

1. Bilets'ka K. (2014) Sutnist' katehoriyi "Ekonomichna efektyvnist' vyrobnytstva" [The essence of the category "Economic efficiency of production"]. Visnyk KhNTUSH, vol. 150, pp. 74–81 (in Ukrainian).
2. Andriychuk V. (2005) Efektyvnist' diyal'nosti ahrarnykh pidpryyemstv: teoriya, metodyka, praktyka, analiz : monohrafiya. [Efficiency of activity of agrarian enterprises: theory, methodology, practice, analysis : monograph]. Kyyiv : KNEU (in Ukrainian).
3. Makmillan R. (1998) Ekonomiks [Economics]. Moskva : PRYOR.
4. Nakonechnyy V., Ohorodnikov D., Slyusarenko O. (1999) Slovnyk pidpryyemtsya. [Entrepreneur's dictionary]. Kyyiv : RV PS Ukrayiny NAN Ukrayiny (in Ukrainian).
5. Savenko N. (2009) Ekonomichna sutnist' efektyvnosti vyrobnytstva pidpryyemstva i analiz pidkhodiv do yiyi vyznachennya. [The economic essence of the enterprise's production efficiency and the analysis of approaches to its definition]. Innovatsiyna ekonomika, vol. 2, pp. 153–162 (in Ukrainian).
6. Dzyubyk S., Ryvak O. (2014) Osnovy ekonomichni teoriyi : navchal'nyy posibnyk [Fundamentals of economic theory : tutorial]. Kyyiv : Znannya (in Ukrainian).
7. Osovs'ka H. (2003) Osnovy menedzhmentu : navchal'nyy posibnyk [Fundamentals of management : tutorial]. Kyyiv : Kondor (in Ukrainian).
8. Pylypenko S. (2016) Teoretychni zasady otsinky efektyvnosti diyal'nosti pidpryyemstva [Theoretical foundations of an estimation of efficiency of activity of the enterprise]. Ekonomika ta upravlinnya pidpryyemstvamy, vol. 10, pp. 452–456 (in Ukrainian).
9. Bol'shenko S., Horyelov D. (2011) Stratehiya pidpryyemstva : navchal'no-metodychnyy posibnyk [Enterprise strategy : tutorial manual]. Kharkiv : KhNADU (in Ukrainian).
10. Berezin O., Bezpartochnyy M. (2010) Stratehiya pidpryyemstva : navchal'nyy posibnyk [Enterprise strategy : tutorial]. Kyyiv : Lira-K (in Ukrainian).
11. Polinkevych O., Nyzhnyk V. (2012) Metody otsinky vplyvu faktoriv zovnishn'oho seredovyshcha na biznes-protsesy promyslovykh pidpryyemstv [Methods of estimating the influence of environmental factors on business processes of industrial enterprises]. Ekonomichni nauky, vol. 9, pp. 334–345 (in Ukrainian).
12. Synihovets' O. (2010) Suchasni pidkhody do otsinky efektyvnosti diyal'nosti pidpryyemstv [Modern approaches to assessing the effectiveness of enterprises]. Vestnyk Nats. tekhn. un-ta "KhPY", vol. 58, pp. 8–13 (in Ukrainian).
13. Kudrenko N. (2014) Teoretyko-metodychni pidkhody shchodo otsinyuvannya ekonomichnoyi efektyvnosti funktsionuvannya pidpryyemstv [Theoretical and methodical approaches to assessing the economic efficiency of enterprises]. Naukovyy chasopys Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova, vol. 24, pp. 61–67 (in Ukrainian).
14. Mochernyy S. (2009) Ekonomichna teoriya : navch. posibnyk [Economic theory : tutorial]. Kyyiv : VTs "Akademiya" (in Ukrainian).
15. Fatenok-Tkachuk A., Kharchuk M. (2015) Metodychni osnovy analizu zovnishn'oho seredovyshcha pidpryyemstv ptakhivnytstva [Methodical bases of the analysis of the environment of poultry enterprises]. Efektyvna ekonomika, vol. 12 (in Ukrainian).

ОСОБЛИВОСТІ СТРУКТУРНОЇ МОДЕРНІЗАЦІЇ ТА ІНДИКАТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ В ЕКОНОМІЦІ

FEATURES OF STRUCTURAL MODERNISATION AND INDICATORS OF MODERNISATION STRUCTURAL CHANGES OF ECONOMY

УДК 330.322:343.3

Сакун О.С.
к.е.н., доцент кафедри бухгалтерського обліку, оподаткування та аудиту
Чернігівський національний технологічний університет

Sakun Oleksandra
Chernihiv National University of Technology

Статтю присвячено питанню структурної політики в аспекті структурної модернізації економіки. Здійснено спробу надати визначення структурній модернізації економіки в контексті доведення впливу інвестиційного ресурсу на структурні перетворення. Розглянуто особливості активної та пасивної структурної політики, виокремлено сильні і слабкі сторони обох видів. Виокремлено основні цілі структурної політики, серед яких можна назвати такі: сприяння створенню конкурентних переваг для вітчизняного бізнесу; сприяння структурним зрушенням на предмет збільшення питомої ваги переробних галузей та обслуговуючої сфери; усунення наявних структурних диспропорцій в економіці; завершення трансформаційних процесів переходу окремих інститутів економіки у сучасні високоефективні; пришвидшення модернізації економічної системи через структурні зміни. Запропоновано базові індикатори модернізаційних структурних зрушень в економіці.

Ключові слова: *структурна політика, модернізація, структурна модернізація економіки, інвестиційний ресурс структурної модернізації економіки, структурні зрушення, індикатори модернізаційних структурних зрушень.*

Статья посвящена вопросу структурной политики в аспекте структурной модернизации экономики. Осуществлена попытка предоставить определение структурной модернизации экономики в контексте доказательства влияния инвестиционного ресурса на структурные изменения. Рассмотрены особенности активной и пассивной структурной политики, выделены сильные и слабые стороны обоих видов. Выделены основные цели структурной политики, среди которых можно назвать такие: содействие созданию конкурентных преимуществ для отечественного бизнеса; содействие структурным сдвигам на предмет увеличения доли перерабатывающих отраслей и обслуживающей сферы; устранение существующих структурных диспропорций в экономике; завершение трансформационных процессов перехода отдельных институтов экономики в современные высокоэффективные; ускорение модернизации экономической системы через структурные изменения. Предложены базовые индикаторы модернизационных структурных сдвигов в экономике.

Ключевые слова: *структурная политика, модернизация, структурная модернизация экономики, инвестиционный ресурс структурной модернизации экономики, структурные сдвиги, индикаторы модернизационных структурных сдвигов.*

The article is devoted to the question of structural politics in the aspect of structural modernisation of economy. Realizable attempt to give determination to structural modernisation of economy in the context of leading to of influence of investment resource on structural transformations. The features of active and passive structural politics are considered, strengths and weaknesses of both kinds are distinguished. Fundamental influence on providing of modernisation of economy of country reverse intercommunications have between forming of investment resource, enterprise sector, public institutes and actions of public authorities in relation to initiation and realization of structural changes in the economy of country. And that is why there is a necessity of development of mechanism of structural modernisation of economy of country, that allows to carry out effective mobilization her financial, scientifically-technological and organizationally-economic backlogs with the aim of providing of dynamic ascending vector of economic development in the conditions of decision of tasks to modernisation. Coming from it under the mechanism of realization of structural modernisation of economy it follows to understand the system of events of normative and regulation character, that come true by the subjects of structural politics of the state by the use of corresponding instruments with the aim of providing of intercommunication between her elements and their influence on investment development of country. The primary purposes of structural politics, among that it is possible to name such, are distinguished: assistance to creation of competitive edges for home business; an assistance a structural change is for the purpose gain in specific weight of processing industries and attendant sphere; a removal of existent structural disproportions is in an economy; completion of transformation processes of transition of separate institutes of economy is in modern high-efficiency; an acceleration of modernisation of the economic system is through structural changes. The base indicators of modernisation structural changes offer in an economy.

Key words: *structural politics, modernisation, structural modernisation of economy, investment resource of structural modernisation of economy, structural changes, indicators of modernisation structural changes.*

Постановка проблеми. Сучасний стан економіки України перебуває в умовах усвідомлення об'єктивної необхідності активізації створення конкурентоздатних господарських систем, модернізації і реконструкції діючих господарських структур, забезпечення диверсифікації капіталу підприємств у напрямі інноваційно орієнтованих структурних перетворень.

Ключовим елементом таких перетворень стає поняття структурної модернізації економіки, під яким слід розуміти структурне вдосконалення національної економіки для нарощування обсягів суспільного виробництва, підвищення національної конкурентоспроможності.

У зв'язку із цим актуалізуються проблеми, пов'язані зі змінами, що відбуваються в структурі економіки, для якої характерні нові риси, а також із визначенням чинників, що спричиняють такі зміни в контексті інвестиційного забезпечення, оскільки в умовах обмеженості фінансових можливостей держави саме інвестиційний ресурс набуває вагомого значення в реалізації структурних перетворень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням модернізаційних трансформацій націо-

нальної економіки присвячено роботи таких учених, як: Е. Домар [1], Х. Ченері [2], Д. Форрестер [3], Ф. Шарп, Л. Шміттер, В. Стрік [4], Й. Шумпетер [5], Н.Д. Кондратьєв [6], Д. Норт [7], Д. Олвей, Дж.Л. Голден, Р. Келлі [8], Е. Тоффлер [9], Дж. Нейсбіт [10]. Проте потребують поглибленого розгляду й уточнення питання, пов'язані з визначенням рушійних чинників, що спричиняють такі модернізаційні зміни в площині інвестицій, та їх кількісним виміром.

Постановка завдання. Метою статті є визначення особливостей структурної модернізації економіки та індикаторів інвестиційних структурних зрушень, а також надання їм кількісного виміру.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час відображення структурних змін в економіці використовуються такі поняття, як «структурні перетворення», «структурні зрушення», «структурна трансформація» та «структурна перебудова».

Ці терміни дають характеристику структурним змінам економічної системи за різними ознаками: масштабом, наслідками, причинами та рушійними силами [11].

Найбільший стимулюючий вплив на структурні перетворення здійснюють суспільні потреби та науково-технічний прогрес, що динамічно змінюються, тим самим визначаючи інтенсивність і ефективність структурних змін (рис. 1).

Прихильники синергетичного підходу, крім закономірностей еволюційного розвитку структури економіки, вбачають причиною структурних змін в економіці вплив низки інших чинників випадкового характеру (стадіальні та циклічні флуктуації) [12, с. 118].

Інституційна теорія на відміну від наведених підходів говорить про те, що структурні зміни в економіці, спричинені впливом процесів відбору та спонтанною самоорганізацією економічної системи завдяки появі неформальних інституцій, мають генетичне походження, яке закладене в минулому економічної системи [11].

Доцільно стверджувати, що структурні зміни в економіці є чинником прогресу, необхідність яких пояснюється, насамперед, неспроможністю наявних складників системи функціонувати та заміною їх на нові, що спричиняють позитивний тренд або, навпаки, виникнення кризових явищ. Таким чином, структурна трансформація економіки може діяти як у позитивному, так і в негативному напрямі. Модернізаційні ж процеси пов'язані з якісним оновленням та поліпшенням функціонування елементів економічної системи.

Отже, структурна модернізація економіки – це процес якісних змін відносно макроекономічних пропорцій, що визначають технологічний устрій і рівень соціально-економічного розвитку країни, для досягнення прогресу.

Оскільки структура економіки країни постійно змінюється під впливом структурних змін як в окремих галузях і секторах, так і в економічній системі у цілому, доцільним є впровадження ефективного регулювання з боку держави у вигляді структурної політики.

Сьогодні єдиного загального поняття структурної політики не існує. На думку науковців, структурна політика набуває різних трактувань залежно від економічного об'єкта застосування.

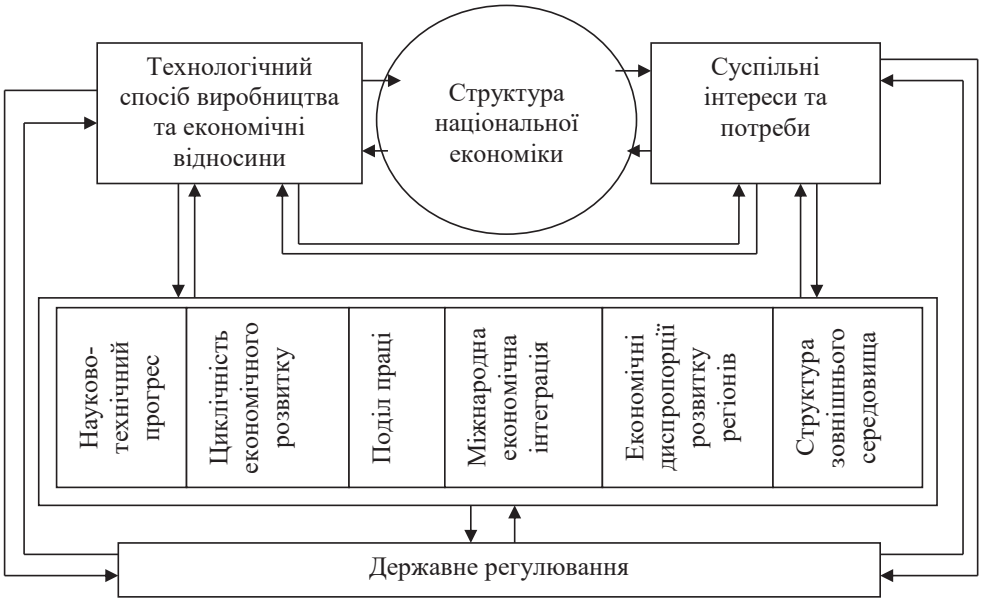

Рис. 1. Рушійні сили та чинники структурних змін

Джерело: розроблено автором

Узагальнено можна дати таке визначення: структурна політика – це сукупність правил, методів і важелів впливу на структурні перетворення для максимізації економічного зростання шляхом реалізації пріоритетних державних програм і проектів, а також комплексу заходів щодо підтримки розвитку окремих елементів економічної системи.

На думку зарубіжних учених, основним завданням структурної політики держави є підвищення конкурентоспроможності національної економіки шляхом досягнення таких взаємопов'язаних цілей: сприяння створенню конкурентних переваг для вітчизняного бізнесу на внутрішньому та зовнішньому ринках і сприяння структурним зрушенням на предмет збільшення питомої ваги переробних галузей та обслуговуючої сфери; усунення існуючих структурних диспропорцій шляхом структурної перебудови збиткових сфер, які функціонують лише дотаційно, а також несплачених монополями податкових платежів; доведення до кінця трансформаційних процесів переходу окремих інститутів економіки в сучасні високоефективні, що задовольняють вимогам ринкової економіки; пришвидшення модернізації економічної системи через структурні зміни суб'єктів господарювання, ринків, державних та фінансових інститутів та інтеграції національної економіки в глобальні трансформаційні процеси на основі останніх досягнень науково-технічного прогресу.

Можна виділити два основні типи структурної політики: активну та пасивну, основною відмінністю між ними є ступінь впливу держави на структурні зміни. Є. Ясин визначає пасивну структурну політику як відсутність державного втручання в інвестиційні процеси окремих галузей економіки, натомість створено нормативно-правову базу для вільного переходу капіталу з одних галузей в інші [13, с. 67]. Процес здійснення пасивної структурної політики полягає у такому: відповідно до закону попиту та пропозиції, якщо попит перевищує пропозицію, то норма прибутку в галузі зростає і до неї переходить капітал із галузей низької норми прибутку; це, своєю чергою, спричиняє зниження норми прибутку в цій галузі до рівня, коли капітал знову переходить до галузі з більш високою нормою прибутку. Серед позитивних результатів пасивної структурної політики можна виокремити створення конкурентного середовища та підвищення суспільного виробництва, а негативним боком є занадто тривала в часі ліберальна позиція держави, що вимагає значних соціальних утрат.

Активна структурна політика характеризується значним переліком державних важелів впливу для пришвидшення прогресивних структурних зрушень: розвиток виробництва в галузях, що становлять велику частину експорту країни; зростання виробництва в галузях, що можуть слугувати імпортозамінником; сприяння розвитку галузей, які виробляють товари та послуги, конкурентоспроможні на світовому ринку; підтримка виробництв, що впроваджують ресурсозберігаючі технології з метою скорочення попиту на дефіцитні для країни ресурси; зростання виробництва в галузях, спроможних підвищити науково-технічний рівень і якість продукції, зокрема галузі з високотехнічною та наукоємною продукцією, здатні підвищити ефективність інших секторів національної економіки; підвищення конкуренції шляхом реструктуризації та диверсифікації виробництва; розвиток виробництва сировини, напівфабрикатів і комплектуючих, здатних замінити імпортовані, що повинно призвести до зростання товарності кінцевої продукції; скорочення депресивних галузей, де спостерігається зниження ефективності ресурсів чи попиту на продукцію.

Процес реалізації активної структурної політики здійснюється так: державою розробляється та реалізується комплекс заходів, які включають стимулювання переливання капіталу з менш пріоритетних галузей у більш пріоритетні; сприяння розвитку галузей, які прискорюють упровадження досягнень НТП; захист і фінансування галузей, що потребують реструктуризації; ліквідацію неефективної частини виробництв у депресивних галузях; вирішення проблем щодо концентрації капіталу в капіталомістких напрямах структурної трансформації.

Позитивними наслідками активної структурної політики слід уважати стимулювання випереджаючого темпу розвитку виробництва й експорту готової продукції, сучасних технологій, створення умов для впровадження досягнень НТП, стабілізацію кризових галузей національної економіки, що, з одного боку, призводить до послаблення гостроти соціальних проблем, а з іншого – не сприяє підвищенню ефективності депресивних галузей.

Проте слід зауважити, що зазначені аспекти активної і пасивної структурної політики носять теоретичний характер, а тому повинні коректуватися відповідно до реальних умов та можливостей національної економіки на певному етапі розвитку. Водночас структурна політика не повинна входити в дисонанс з умовами розвитку ринкової економіки. Таким чином, зумовлюється необхідність розроблення інноваційних методів, які не повинні містити податкові пільги, значні державні субсидії та інвестиції, що потребували б зростання податкового навантаження, що супроводжуватиметься бюджетним фінансуванням. Виходячи з обмеженості можливостей бюджетного фінансування, постає важливе питання ролі саме інвестиційного ресурсу для структурної модернізації економіки. При цьому слід зауважити, що інвестиційний сектор – основа сучасної розвинутої економіки. На нашу думку, саме формування та реалізація інвестиційного ресурсу структурної модернізації еконо-

міки постають неодмінними умовами соціально-економічного розвитку та прогресу національної економіки, а також рівень економічної безпеки в країні. Логічно вважати твердження про відповідну роль інвестиційного ресурсу структурної модернізації економіки. Під інвестиційним ресурсом структурної модернізації економіки розуміємо систему специфічних елементів, яка здатна забезпечувати самоорганізацію регульованої системи управління. Система забезпечення формування та реалізації інвестиційного ресурсу структурної модернізації економіки включає три основні підсистеми (рис. 2).

Фундаментальний вплив на забезпечення модернізації економіки країни мають зворотні взаємозв'язки між формуванням інвестиційного ресурсу, підприємницьким сектором, публічними інститутами та діями органів державної влади щодо ініціації та реалізації структурних зрушень в економіці країни. А тому існує необхідність розроблення механізму структурної модернізації економіки країни, що дає змогу здійснити ефективну мобілізацію її фінансових, науково-технологічних й організаційно-економічних резервів для забезпечення динамічного висхідного вектору економічного розвитку в умовах вирішення завдань модернізації.

Виходячи із цього, під механізмом реалізації структурної модернізації економіки слід розуміти систему заходів нормативного і регулятивного характеру, що здійснюються суб'єктами структурної політики держави шляхом використання відповідних інструментів для забезпечення взаємозв'язку між її елементами та їхнього впливу на інвестиційний розвиток країни. Структурна модернізація в економіці передбачає перерозподіл основних потоків капіталу між суб'єктами та об'єктами цих зрушень, а також різні вектори його руху. В умовах обмеженості ресурсів притік капіталу в певну сферу економіки спричинює відповідне обернене зрушення в структурі економіки через відплив цієї ж кількості капіталу з інших сфер. Так, зростання виробництва в галузях, що отримали притік інвестицій, супроводжується зменшенням обсягу виробництва у недоінвестованих галузях. Механізм структурної модернізації є одноча¬сно механізмом перерозподілу вартості між змінами з різними якістю та напрямом. Виходячи із закону грани¬чної корисності, можна зробити висновок, що з розвитком структурних змін в економіці гранична корисність кожної нової залученої одиниці вартості зменшується у міру входження структурного зрушення з фази зароджен¬ня у фазу росту. У кінцевому підсумку гранична корис¬ність одиниці припливу капіталу стає рівною нулю, і стру¬ктурне зрушення затухає.

У зв'язку з вартісним характером механізму структур¬них змін в економіці виникає питання про початкові капітальні вкладення, що здатні ініціювати те чи інше стру¬ктурне зрушення. Очевидно, що дана величина має дорівнювати граничній корисності першої одиниці капітальних вкладень у розвиток структурного зрушення в економіці і залежить від низки чинників: наявності у суб'єктів господа¬рювання відповідних інтересів, потреб та ресурсів певного матеріально-технічного і технологічного рівня.

Доцільним для аналізу структурної модернізації економіки є виявлення ключових індикаторів структурної модернізації економіки, до яких, на нашу думку, належать: міра загального структурного зрушення за весь період; інтенсивність структурних зрушень протягом року; індекс структурних зрушень; коефіцієнт випередження структурних зрушень; індикатор прогресивності структурних зрушень (табл. 1).

Питання про початкові капітальні вкладення капіталу, що здатні ініціювати прогресивні струк-

Рис. 2. Блок-схема структури системи забезпечення формування та реалізації інвестиційного ресурсу структурної модернізації економіки України

Джерело: розроблено автором

Таблиця 1

Базові індикатори структурної модернізації економіки

№	Найменування показника	Спосіб розрахунку показника	Характеристика показника
1	Міра загального структурного зрушення за весь період	$N^T = \sum_{i=1}^{n} \left\| r_i^T - r_i^1 \right\|$	Індикатор являє собою зміну взаємозв'язків між елементами структури (компонентами сукупності), зумовлену динамікою структури потреб та структури розміщення ресурсів на певному проміжку часу.
2	Інтенсивність структурних зрушень протягом року	$L^t = \frac{1}{M^t} \sum_{i=1} \left\| r_i^t - r_1^{t-1} \right\|,\ t = \overline{2,T}$	Значення показника тим більше, чим більше компонентів із річною зміною частки зберігає свій знак.
3	Індекс структурних зрушень	$I_i^t = \frac{M_i^t}{r_i^{t-1}}$ або $I_i^t = \frac{r_i^t}{r_i^{t-1}}$; $i = \overline{1,n}$	Показує, на скільки процентів змінилося середнє значення показника під впливом змін у структурі сукупності.
4	Коефіцієнт випередження структурних зрушень	$\gamma_i^t = \frac{\Delta_i^t}{\Delta^t}$, $i = \overline{1,n}$, $t = \overline{1,T}$	Це показник інтенсивності зміни одного ряду динаміки порівняно з іншим за однакові проміжки часу.
5	Індикатор прогресивності структурних зрушень	$I = \frac{r_1 + r_2 + r_3}{r_{псз}}$	Визначається як співвідношення частки видів економічної діяльності або суми часток ряду видів діяльності до такого самого показника для інших видів.

Джерело: розроблено автором

турні зрушення, є особливо важливим для сучасного етапу розвитку еко¬номіки України, яка потребує суттєвої структурної пере-будови. Слід відзначити, що у цьому ракурсі набуває особливої актуальності питання інвестиційних та структурних перетворень в економіці.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, структурна політика держави містить такі напрями: розвиток і підтримка нових високоефективних галузей; стимулювання інвестиційної, інноваційної та підприємницької активності суб'єктів господарювання; сприяння розвитку імпортозамінюючого сектору; сприяння підвищенню конкурентоспроможності виробництв на світовому рівні; ліквідація малоефективних виробництв у депресивних секторах економіки; сприяння розвитку інноваційного складника виробництва. Ключову роль у даних процесах відіграє інвестиційний ресурс структурної модернізації економіки, що являє собою сукупність фінансових, матеріально-технічних, інтелектуальних та інформаційно-правових елементів, які має у своєму розпорядженні національна економіка й які використовуються для забезпечення інвестиційного розвитку країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Domar E. Essays in the Theory of Economic Growth. N.-Y., 1957. P. 18.
2. Chenery H.B. The structuralist approach to development policy. *American association Papers and Proceedings.* 1975. № 65. P. 310–316.
3. Форрестер Д. Мировая динамика / пер. с англ. А. Ворощука и С. Иегова. Москва : АСТ, 2003. 379 с.
4. Governance in the European Union / Marks G. et al. London, 1995. P. 1–14.
5. Шумпетер Й. Теория экономического развития, исследования предпринимательской прибыли, капитала и цикла конъюнктуры. Москва : Прогресс, 1982. 455 с.
6. Кондратьев Н.Д. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды / ред. кол.: Л.И. Абалкин и др. ; сост. Ю.В. Яковец Москва : Экономика, 2002. 767 с.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ : Основи, 2000. С. 79–90.
8. Olvey L., Dolden J., Kelly R. The economics of national security. Wayne (N.J.), 1984. 404 p.
9. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. А. Євса ; за ред. В. Шовкуна. Київ : Всесвіт, 2000. 480 с.
10. Нейсбит Д. Мегатренды / пер. с англ. М.Б. Левина. Москва : АСТ ; Ермак, 2003. 380 с.
11. Торб'як М.П. Реалізація структурної політики у системі регулювання національної економіки. *Банківська справа*. 2013. № 2. С. 114–123.
12. Глобальные трансформации современности. *Цивилизационная структура современного мира* : в 3-х т. / под ред. Ю.Н. Пахомова, Ю.В. Павленко. Киев : Наукова думка, 2006. Т. 1. 536 с.
13. Ясин Е. Модернизация и общество. *Вопросы экономики*. 2007. № 5. С. 10.

REFERENCES:

1. Domar E. (1957) Essays in the Theory of Economic Growth. N.-Y.
2. Chenery H. B. (1975) The structuralist approach to development policy. *American association Papers and Proceedings*. No. 65, pp. 310–316.
3. Forrester D. (2003) *Myrovaia dynamyka* [World dynamics]. Moscow: Yzdatelstvo AST. (in Russian).
4. Marks G., Scharpf F., Schmitter P.C. , Streeck W.(1995) *Governance in the European Union*. London, pp. 1-14.
5. Shumpeter Y. (1982) *Teoryia ekonomycheskoho razvytyia, yssledovanyia predprynymatelskoi prybyly, kapytala y tsykla koniunktury* [Theory of economic development, research of enterprise profit, capital and cycle of the state of affairs]. Moscow: Prohress. (in Russian).

6. Kondratev N. D. (2002) *Bolshye tsykly koniunktury y teoryia predvydenyia. Yzbrannye Trudy* [Large cycles of the state of affairs and theory of foresight. Select labours]. Moscow: Yzdatelstvo «Ekonomyka». (in Russian).

7. Nort D. (2000) *Instytutsii, instytutsiina zmina ta funktsionuvannia ekonomiky* [Institutes, institutional change and functioning of economy]. Kyiv: Osnovy, pp. 79-90. (in Ukrainian).

8. Olvey L., Dolden J., Kelly R. (1984) *The economics of national security*. Wayne (N.J.).

9. Toffler Elvin (2000) *Tretia khvylia* [Third wave]. Kyiv: Vydavnychyi dim «Vsesvit». (in Ukrainian).

10. Neisbyt D. (2003) *Mehatrendy* [Megatrends]. Moscow : Yzdatelstvo ACT. (in Russian).

11. Torbiak M.P. (2013) Realizatsiia strukturnoi polityky u systemi rehuliuvannia natsionalnoi ekonomiky [Realization of structural politics is in the system of adjusting of national economy]. *Bankivska sprava* no. 2, pp. 114-123 (in Ukrainian).

12. Yu.N. Pakhomova, Yu.V. Pavlenko (ed.) (2006) Hlobalnye transformatsyy sovremennosty [Global transformations of contemporaneity]. *Tsyvylyzatsyonnaia struktura sovremennoho myra*. [Civilization structure of the modern world], Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian).

13. Yasyn E. (2007) Modernyzatsyia y obshchestvo [Modernisation and society]. *Voprosy ekonomyky*, no. 5. (in Russian).

ІНВЕСТУВАННЯ В ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ЗАПОРУКА РОЗВИТКУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

INVESTMENT IN HUMAN CAPITAL AS A DEVELOPMENT OF NATIONAL ECONOMY

УДК 330.32

Точиліна Ю.Ю.
к.е.н., доцент, учений секретар
Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

Tochylina Yuliya
Black Sea Research Institute of Economy and Innovation

У статті з'ясовано, що для ефективного розвитку та підтримки на належному рівні людського капіталу необхідні постійні інвестиції, які мають низку особливостей, що, головним чином, визначаються необхідністю охоплення всіх сфер діяльності людини. Окреслено напрями інвестування в людський капітал (освіту, охорону здоров'я, професійну підготовку, підвищення кваліфікації, міграцію, пошук інформації про ціни та доходи тощо), ефективний розвиток яких призводить до збільшення заробітної плати, продуктивності праці, а отже, до інноваційного зростання національної економіки. Виділено основні інвестори в людський капітал: індивід, домогосподарство, підприємство та держава, кожен з яких отримує від таких вкладень соціально-економічні здобутки. Належна увага до розвитку людського капіталу дає змогу забезпечити національну економіку необхідною кількістю кваліфікованих працівників, що зумовлює необхідність збільшення інвестицій у людський капітал.

Ключові слова: *знання, інвестиції, конкурентоздатність, людський капітал, національна економіка, освіта, чинник виробництва.*

В статье определено, что для эффективного развития и поддержания на должном уровне человеческого капитала необходимы постоянные инвестиции, которые имеют ряд особенностей, главным образом, определяющееся необходимостью охвата всех сфер деятельности человека. Очерчены направления инвестирования в человеческий капитал (образование, здравоохранение, профессиональную подготовку, повышение квалификации и т.д.), эффективное развитие которых приводит к увеличению заработной платы, производительности труда, а следовательно, к инновационному росту национальной экономики. Выделены основные инвесторы в человеческий капитал: индивид, домохозяйство, предприятие и государство, каждый из которых получает от таких вложений социально-экономические эффекты. Должное внимание к развитию человеческого капитала позволяет обеспечить национальную экономику необходимым количеством квалифицированных работников, что обусловливает необходимость увеличения инвестиций в человеческий капитал.

Ключевые слова: *знания, инвестиции, конкурентоспособность, национальная экономика, образование, фактор производства, человеческий капитал.*

In modern conditions, the impact of human capital on the national economy is of increasing importance. Because its competitiveness and opportunities for upgrading and innovation are determined by human capital accumulated in society. In the future, the role of human capital as a factor in the development of the national economy will only increase. In the article clarifies that for the effective development and support of a proper level of human capital, are required constant investments that have a number of features, which are mainly determined by the need to cover all spheres of human activity (economic, social, legal, cultural, social, moral and other) Human capital, like any other form of capital, is characterized by a tendency to moral and physical deprivation, has a limited term of use and for a long time gives the opportunity to receive to its owner income in cash, moral and psychological satisfaction, promotion and social status. Formation and development of human capital is impossible without investment. Investments in human capital mean the cost of time, money and energy to create or increase human productive characteristics: health, knowledge, skills, abilities, motivations – in order to increase their efficiency and increase income from economic activity. The directions of investment in human capital (education, health care, vocational training and development, qualification improvement, motivation, migration, expenses related to the search for work) are outlined, the effective development of which leads to an increase in wages, labor productivity, and from and to the innovation growth of the national economy. The main investors are allocated to human capital: individual, household, enterprise and state, each of which receives social and economic benefits from such investments. The main stages of investment in human capital are analyzed, depending on the stage of the human life cycle. Investment in human capital makes it possible for the national economy to provide the necessary labor resources with the necessary level of knowledge, education, qualifications; ability to continuous self-improvement and learning.

Key words: *knowledge, investment, competitiveness, human capital, national economy, education, factor of production.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах вплив людського капіталу на національну економіку має все більше значення, оскільки її конкурентоздатність і можливості до модернізації та інноваційного оновлення визначаються нагромадженим у суспільстві людським капіталом. Саме людина, що наділена знаннями, освітою, кваліфікацією, досвідом, визначає межі технологічного, економічного та соціального розвитку економіки та суспільства у цілому. У майбутньому роль людського капіталу як чинника розвитку національної економіки буде тільки збільшуватися.

XXI ст. можна визначати як еру економіки, що заснована на знаннях, проте сьогодні майже не існує комплексних досліджень та методів прийняття ефективних інвестиційних рішень у галузі людського капіталу та управління знаннями. Ураховуючи велике значення людського капіталу для сьогодення, особливої актуальності набуває питання інвестування в людський капітал як основне джерело розвитку національної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням сутності людського капіталу, його формуванню та використанню приділяли увагу як іноземні, так і вітчизняні науковці, зокрема: Г. Беккер, В. Геєць, Д. Богиня, Г. Боуєн, О. Грішнова, Р. Капелюшніков, Е. Лібанова, І. Розмаїнський, Т. Шульц та ін. Однак питання щодо інвестування у розвиток людського капіталу як одне з джерел зростання національної економіки залишається недостатньо висвітленим.

Постановка завдання. Метою статті є визначення джерел, напрямів та особливостей інвестування в людський капітал, розвиток якого є необхідною умовою для економічного зростання національного господарства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Конкурентоздатність сучасного виробництва зокрема та національної економіки у цілому залежить від ефективного використання наявного людського капіталу. На відміну від інших чинників виробництва знання та інформація, носієм яких є людина, можуть бути використані багаторазово. Крім того, таке використання не призводить до їх зношення, а, навпаки, сприяє розвитку завдяки збільшенню досвіду. Фактично чим більше вони використовуються, тим більше вони зростають, набувають цінності та приносять прибутки.

Людський капітал, як і будь-яка інша форма капіталу, по-перше, характеризується схильністю до морального (старіння знань, зміна парадигми освіти) та фізичного (старіння людського організму, хвороби) зносу, а також має обмежений термін використання; по-друге, протягом довготривалого часу дає можливість своєму власникові одержувати дохід у грошовій формі, а також отримувати морально-психологічне задоволення, підніматися по кар'єрних сходинках, підвищувати соціальний статус тощо. Саме тому даний феномен необхідно розглядати як досить складне та багатогранне соціально-економічне поняття, що дає підстави аналізувати його з двох позицій: факторної та інвестиційної. До першої групи можна віднести визначення Л. Туроу: «Людський капітал людей являє собою їхню здібність виробляти предмети й послуги» [7, с. 15] і С. Фішера, Р. Дорнбуша та Р. Шмалензі: «Людський капітал є мірою втіленої в людині здатності приносити дохід. Людський капітал включає вроджені здібності та талант, а також освіту і придбану кваліфікацію» [5, с. 302]. Тобто за даним підходом людський капітал визначають як сукупність вроджених та набутих здібностей людини (здоров'я, знання, інтелект, якість життя тощо) виконувати певні завдання. Найбільш яскраво другий підхід ілюструє визначення Г. Беккера: «Людський капітал формується за рахунок інвестицій у людину, серед яких можна назвати навчання, підготовку на виробництві, витрати на охорону здоров'я, міграцію, пошук інформації про ціни й доходи» [1]. Інакше кажучи, людський капітал – це капітальні інвестиції в охорону здоров'я, навчання, отримання кваліфікації та досвіду, культурний розвиток людини. Ми вважаємо більш продуктивним другий підхід, адже формування та розвиток людського капіталу неможливі без інвестицій.

Поняття «інвестиції в людський капітал» сьогодні також є дискусійним, оскільки досі залишається невизначеним питання щодо правомірності порівнювати інвестиції в людський капітал (людину) зі звичайними інвестиціями. Проте в науковій літературі представлено широкий спектр різних підходів до розуміння сутності даного поняття. Зокрема, К. Макконнелл і С. Брю визначають інвестиції в людський капітал як «будь-яку дію, яка підвищує кваліфікацію та здібності і тим самим продуктивність праці робітників. Витрати, які сприяють підвищенню чиєїсь продуктивності, виступають як інвестиції, оскільки витрати здійснюються з тим розрахунком, що ці витрати будуть багаторазово компенсовані потоком доходів у майбутньому» [4, с. 171]. У монографії за редакцією доктора економічних наук О. Грішнової наводиться таке визначення інвестицій у людський капітал: «Інвестиції в людський капітал – це стратегічно орієнтовані витрати коштів інвесторів, а також часу та зусиль людини на формування та розвиток її продуктивних характеристик (здоров'я, знань, навичок, здібностей, мотивацій, соціальної відповідальності) з метою підвищення ефективності їх використання і, як результат, отримання економічних та соціальних переваг як їх власником і його нащадками, так і іншими інвесторами» [2, с. 28].

Проте необхідно зазначити, що інвестування в людський капітал як один із чинників виробництва дещо відрізняється від інших напрямів. Головна відмінність полягає у тому, що розвиток та під-

тримка на належному рівні людського капіталу потребують постійних інвестицій, проте результат від таких вкладень можна отримати лише через деякий час. Навіть незважаючи на такі обставини, у розвинутих країнах світу наприкінці XX ст. в людський капітал інвестувалося приблизно 70% усіх засобів, а у фізичний (земля, машини, обладнання тощо) – не більше 30% [3]. Причому в більшості країн основним інвестором у людський капітал виступає держава.

Із наведених визначень зрозуміло, що об'єктами таких інвестицій стають якісні характеристики людини: здоров'я, знання, здібності, мотивація (рис. 1). Загалом виділяють чотири групи суб'єктів інвестицій у людський капітал, проте використання людського капіталу та отримання доходів контролюється лише людиною:

1) індивіди, що є одночасно власниками та носіями людського капіталу, які спрямовують власні ресурси на освіту, зміцнення здоров'я;

2) домогосподарство (родина), що можна розглядати як початкового інвестора, який вкладає ресурси в дитину, адже для батьків виховання та навчання дитини передбачає низку матеріальних, інтелектуальних, часових, моральних та інших витрат. Формування особистості, нагромадження інтелектуальних і фізіологічних здібностей стають підґрунтям, що в подальшому дає змогу реалізувати й удосконалювати свій потенціал;

3) організації, які формують значну групу споживачів людського капіталу та беруть участь у його формуванні та розвитку. Підприємства є одними з найбільш ефективних інвесторів у людський капітал, оскільки вони володіють інформацією про перспективні напрями таких вкладень, а також часто мають усі необхідні умови для підготовки персоналу. Головна мета, яку переслідують підприємці під час інвестицій у людський капітал, – збільшення конкурентоздатності, що досягається за рахунок активізації трудової діяльності, збільшення продуктивності праці й зменшення втрат робочого часу. Проте недоліком такого інвестора є те, що він вкладає ресурси лише до того часу, поки вони приносять чистий дохід;

4) держава, що має вирішувати цілий комплекс завдань для забезпечення ефективного розвитку національного людського капіталу, серед яких найбільш пріоритетними є: поліпшення системи освіти (загальної, професійної та вищої); розвиток за допомогою державно-приватного партнерства системи неперервної освіти; інформування населення про потреби ринку праці та надання відомостей про появу нових професій як реакції на поширення економіки знань; удосконалення кваліфікаційних вимог; проведення профорієнтаційних заходів; ефективне реформування системи охорони здоров'я; зниження рівня бідності населення; забезпечення ефективної зайнятості; забезпечення екологічної безпеки та збереження оточуючого середовища.

Інвестори в людський капітал отримують від таких вкладень позитивний соціально-економічний ефект, що конкретизовано в табл. 1.

Таким чином, одним із важливих напрямів діяльності сучасної держави має бути інвестування у розвиток людського капіталу, оскільки його належне формування та нагромадження дадуть змогу збільшити ефективність матеріального й нематеріального виробництва, що, передусім, залежить від професіоналізму людини, її інтелектуально-розумового рівня і продуктивності праці робітника. Належна увага до розвитку людського капіталу дає змогу забезпечити національну економіку необхідною кількістю кваліфікованих працівників, що зумовлює необхідність збільшення державних інвестицій у людський капітал.

Рис. 1. Взаємозв'язок інвестицій у людський капітал із розвитком національної економіки

Таблиця 1

Соціально-економічний ефект від інвестицій у людський капітал

Суб'єкт інвестицій	Економічний ефект	Соціальний ефект
Держава	Зростання ВВП	Привабливість праці
	Поліпшення рівня життя населення	Висока якість вироблених товарів та послуг
	Збільшення кількості зайнятого населення	Зростання рівня задоволеності матеріальним та статусним положенням людини
	Збільшення продуктивності праці та рівня заробітної плати	
Підприємство	Формування довготривалих конкурентних переваг	Поліпшення іміджевих характеристик бізнесу в суспільстві
	Зростання прибутковості	Створення корпоративної культури
		Забезпечення єдності колективу в досягненні стратегічних цілей
Домогосподарство (індивід)	Збільшення доходів	Збільшення рівня кваліфікації
	Зростання добробуту	Отримання нових знань
		Зростання самооцінки

Таблиця 2

Етапи інвестування в людський капітал

Етап	Період	Характеристика	Основний інвестор
1	З народження до навчання в загальноосвітніх закладах	Отримання відомостей про оточуючий світ. Закладення норм моралі та особливостей спілкування з іншими людьми. Знайомство з культурою та традиціями. Відбувається формування систем організму.	Домогосподарство Держава
2	Навчання в загальноосвітніх закладах (приблизно з 6 до 17 років)	Закладаються базові знання для вибору майбутньої професії. Виявляються особливості особистості. Завершується процес соціалізації. У цілому освіта та медицина дають можливість підвищити якість життя як на фізичному, так і на духовному рівні.	Індивід Домогосподарство Держава
3	Отримання професійної або спеціальної освіти	Здобуття здібностей для виконання трудової діяльності. Інвестиції на даному етапі дадуть змогу отримати економіці в майбутньому значну кількість професійних робітників.	Індивід Домогосподарство Підприємство Держава
4	Трудова діяльність	Отримання досвіду та професіоналізму. Збільшення кваліфікації, нагромадження знань, умінь, навичок завдяки самоосвіті. Головна особливість даного етапу полягає у поверненні вкладених раніше ресурсів.	Індивід Домогосподарство Підприємство Держава
5	Завершення трудової діяльності	Відбувається лише нагромадження людського капіталу, що має тільки внутрішню (для людини) віддачу.	Індивід Домогосподарство Держава

Залежно від стадії життєвого циклу людини виділяють чотири етапи інвестування в людський капітал, що представлено в табл. 2. На кожному етапі інвестування необхідно узгоджувати завдання та цілі залежно від засобів їх досягнення, що в подальшому дасть змогу суб'єктам інвестування перерозподіляти вкладення в людський капітал та варіювати обсяг і напрями інвестицій залежно від сформованого на попередньому етапі людського капіталу.

Особливістю інвестицій у людський капітал є те, що вони мають охоплювати всі сфери багатогранної діяльності людини, а саме: економічну, соціальну, правову, культурну, суспільну, моральну та ін. Одними з найбільш важливих є вкладення в освіту та охорону здоров'я. Така пріоритетність пояснюється тим, що завдяки цьому виду інвестування відбувається формування рівня та якості людських ресурсів, що в подальшому забезпечують економіку висококваліфікованими і креативними працівниками. Так, загальна та спеціальна освіта сприяє збільшенню рівня й обсягу знань людини, завдяки чому поліпшується якість людського капіталу. Своєю чергою, інвестиції у вищу освіту передбачають підготовку майбутнього фахівця, який здатен широко мислити, тому його висококваліфікована діяльність може позначатися на темпах економічного зростання національної економіки. Інвестиції в охорону здоров'я покликані зменшувати рівень захворюваності та смертності в країні, а також продовжувати час працездатного віку людини, тобто період функціонування і використання людського капіталу. Одним із головних призначень інвестицій в охорону здоров'я є уповільнення процесу зносу людського капіталу.

До інших специфічних рис інвестицій у людський капітал, що значно ускладнюють кількісну оцінку їх ефективності, відносять таке:

1) завдяки професійному розвитку, поліпшенню кваліфікації, нагромадженню знань та досвіду відбувається акумулювання та збільшення людського капіталу;

2) ранні вкладення в людський капітал дають результат швидше, проте якісні та довготривалі інвестиції стають джерелом більш високого та тривалого ефекту. Загалом особливістю інвестицій у людський капітал є те, що їх ефективність залежить від працездатного віку людини;

3) інвестиції в людський капітал є більш ефективними та вигідними порівняно з інвестиціями в інші об'єкти;

4) межа нагромадження людського капіталу визначається обмеженим терміном активної трудової діяльності людини;

5) у процесі формування та нагромадження людського капіталу має місце так званий «взаємний множинний ефект» [6, с. 167], який передбачає поліпшення освітніх характеристик не тільки учня, а і його тьютера. Така особливість стає основою подвійного розвитку людського капіталу;

6) інвестиції в людський капітал визначаються національними, культурними, історичними особливостями та традиціями;

7) інвестиціями в людський капітал можуть бути лише вкладення, що сприяють суспільному та економічному розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, інвестиції в людський капітал дають можливість національній економіці забезпечити потребу в трудових ресурсах, що мають необхідний рівень знань, освіти, кваліфікації; здібності до постійного самовдосконалення та навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. *Избранные труды по экономической теории* / пер. с англ., сост. и науч. ред. Р.И. Капелюшников. Москва : ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.

2. Інвестування в людський капітал у системі чинників забезпечення гідної праці : монографія / за наук. ред. О.А. Грішнової. Київ : КНЕУ, 2015. 222 с.

3. Корчагин Ю. Человеческий капитал – интенсивный социально-экономический фактор развития личности, экономики, общества и государственности. Воронеж. 2011. URL: http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=110 (дата звернення: 26.06.2019).

4. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2-х т. Москва : Республика, 1992. Т. 2. 400 с.

5. Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Р. Экономика / пер. со 2-го англ. изд. Москва : Дело, 1998. 864 с.

6. Щетинин В. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки. *Мировая экономика и международные отношения*. 2001. № 12. С.167.

7. Thurow L. Inwestment in Human Capital. Belmont, 1970. 260 p.

REFERENCES:

1. Bekker, H. S. (2003). *Chelovecheskoe povedenye: ekonomycheskyi podkhod*. *Yzbrannye trudy no ekonomycheskoi teoryy* / per. s anhl., cost. y nauch. red. R. Y. Kapeliushnykov. M.: HU-VShE. (In Russian).

2. Investuvannia v liudskyi kapital u systemi chynnykiv zabezpechennia hidnoi pratsi: monohrafiia / Za nauk. red. O. A. Hrishnovoi. K. : KNEU, 2015.

3. Korchahyn, Yu. (2011). Chelovecheskyi kapytal - intensyvnyi sotsyalno-ekonomycheskyi faktor razvytyia lychnosty, ekonomyky, obshchestva y hosudarstvennosty. Voronezh. Retrieved from http://www.lerc.ru/?part=articles&art=3&page=110

4. Makkonel, K. R., Briu, S. L. (1992). Ekonomyks: Pryntsypy, problemy i politika: V 2 t. M.: Respublyka. (In Russian).

5. Fysher S. Dornbush R., Shmalenzy R. (1998). Ekonomyka / per. s anhl. so 2-ho yzd. M.: Delo. (In Russian).

6. Shchetynyn, V. (2001). Chelovecheskyi kapytal y neodnoznachnost eho traktovky. [Human capital and the ambiguity of its interpretation]. *Myrovaia ekonomyka y mezhdunarodnye otnoshenyia*. 12. 167. (In Russian).

7. Thurow, L. (1970). Inwestment in Human Capital. Belmont, 260 p.

КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ ТА МІСЦЕВОМУ РІВНЯХ В УКРАЇНІ

KEY PROBLEMS OF FINANCIAL PROVISION OF INNOVATIONS AT REGIONAL AND LOCAL LEVEL IN UKRAINE

УДК 336.42

Франчук Т.М.
аспірант
ДННУ «Академія фінансового управління» Міністерства фінансів України

Franchuk Tamara
Academy of Financial Management
Ministry of Finances of Finances

У статті розглядається актуальна проблематика забезпечення фінансовими ресурсами інноваційного розвитку на регіональному та місцевому рівнях в Україні. Визначено основні перешкоди та регіональні дисбаланси, які стримують сьогодні інноваційний курс нашої держави. Розкрито недостатній потенціал місцевих бюджетів у питанні фінансового забезпечення інновацій з урахуванням євроінтеграційних процесів. Визначено перспективи активізації інноваційних процесів в Україні з урахуванням процесів децентралізації та потенційного посилення фінансової бази органів місцевого самоврядування. Обґрунтовано ключові механізми, які стимулюватимуть інноваційність регіонів України. Проведено оцінку можливостей імплементації зарубіжного досвіду щодо стимулювання інновацій на регіональному рівні, зокрема в частині функціонування спеціалізованих інституцій, які спрямовуватимуть фінансові ресурси в інноваційні проекти в Україні.

Ключові слова: *інновації, інноваційний потенціал, національна інноваційна система, регіональна політика, фінансове забезпечення, інноваційні проекти.*

В статье рассматривается актуальная проблематика обеспечения финансовыми ресурсами инновационного развития на региональном и местном уровнях в Украине. Определены основные препятствия и региональные дисбалансы, которые сдерживают сегодня инновационный курс нашего государства. Раскрыт недостаточный потенциал местных бюджетов в вопросе финансового обеспечения инноваций с учетом евроинтеграционных процессов и потенциального усиления финансовой базы органов местного самоуправления. Определены перспективы активизации инновационных процессов в Украине с учетом процессов децентрализации. Обоснованы ключевые механизмы, которые будут стимулировать инновационность регионов Украины. Проведена оценка возможностей имплементации зарубежного опыта по стимулированию инноваций на региональном уровне, в частности относительно функционирования специализированных институтов, направляющих финансовые ресурсы в инновационные проекты в Украине.

Ключевые слова: *инновации, инновационный потенциал, национальная инновационная система, региональная политика, финансовое обеспечение, инновационные проекты.*

This article deals with actual problematics of providing financial resources for innovation development at regional and local levels in Ukraine. The main obstacles and regional imbalances that restrain the innovative course of our state at modern stage are determined. The influence of regional economic imbalances on innovation activity at regional level is established. The main indicators characterizing the insufficient level of innovation activity in Ukraine regions are revealed. The regions-leaders by level of innovation activity in Ukraine are determined. The potential of local budgets in the issue of innovations' financial support taking into account the European integration processes is revealed. Characteristics of activity of State Fund for Regional Development in the context of stimulating innovation at the regional level are conducted. The necessity of revision of existing conceptual approaches to innovation development in the regions is proved. The expediency of the transformation of methodical approaches to formation and implementation of regional innovation programs has been established. Innovatiions should be one of the key factors that are taken into account with the use of financial resources of state and local budgets for projects financing. The prospects of activation of innovative processes in Ukraine taking into account decentralization processes are determined. Key mechanisms that will stimulate innovation of regions of Ukraine are justified. The emphasis is made on the necessity to develop regional innovation infrastructure, in particular – its component – the institutional financial infrastructure. Assessment of implementation possibilities of foreign experience in stimulating innovations at the regional level was conducted. In particular, in the part of the functioning of specialized institutions that will direct financial resources to innovative projects in Ukraine. Such combination will give the possibility significantly increase innovation activity in Ukraine's regions. The priority is focused on ensuring transparency of main measures aimed at implementing regional innovation programs.

Key words: *innovations, innovation potential, national innovation system, regional policy, financial support, innovative projects.*

Постановка проблеми. Соціально-політичні катаклізми 2013–2014 рр. вкотре стали свідченням того факту, що економічна модель, яка на протязі двох із половиною десятиліть реалізовувалася в Україні, фактично себе вичерпала. Чи не основною її характеристикою є орієнтація на традиційні для нашої держави галузі промисловості та слабкі обмеження ринкової влади провідних фінансово-промислових груп через зрощення влади та бізнесу. Водночас досвід інших країн беззаперечно свідчить, що «класичні» сектори економіки поступово і невпинно втрачають свої конкурентні позиції. На перші ролі виходять галузі, роль яких ще кілька десятиліть тому була мізерною (IT-сектор, сектор біотехнологій і т. д.). У цьому контексті можна говорити про певні парадокси, коли, маючи значний науковий та людський потенціал, наша держава знаходиться на узбіччі світової економіки, а її лідерство на світових ринках металургії та аграрної продукції тільки підкреслює слабку ефективність структури національної економіки. У таких умовах виникає потреба у широкому запровадженні інновацій, сприянню інноваційної діяльності на всіх рівнях, у тому числі регіональному. На нашу думку, саме на місцевому та регіональному рівнях сконцентровано значний потенціал для нарощування інноваційної активності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми фінансового забезпечення інновацій

на місцевому рівні розглядалися в роботах багатьох відомих вітчизняних учених. Зокрема, слід виділити наукові здобутки О. Амоші, О. Богашко, В. Бойченко, Б. Буркинського, Т. Голикової, Н. Дронової, Д. Завадської, Л. Саломатіної, Т. Уманець, Ю. Харазішвілі, В. Шкригун та ін. Разом із тим до цього часу фінансовий складник стимулювання інновацій на місцевому та регіональному рівнях залишається незадовільним, що потребує розроблення нових підходів до вирішення наявних проблем.

Постановка завдання. Мета статті – обґрунтувати механізми фінансового забезпечення інноваційної діяльності на місцевому та регіональному рівнях в Україні.

Виклад основного завдання дослідження. Сьогодні питання регіонального розвитку, у т. ч. в контексті його інноваційного складника, врегульовані низкою нормативно-правових актів. Насамперед тут має йтися про Господарський кодекс України, закони України «Про інноваційну діяльність», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», «Про інвестиційну діяльність» [1–4], інші підзаконні акти. Проте, як це часто буває в Україні, законодавче підґрунтя не завжди є запорукою успішного розвитку важливих для нашої держави процесів. Аналогічний висновок можна зробити і щодо імплементації в економічне життя положень різноманітних програм та концепцій, спрямованих, серед іншого, на стимулювання інноваційної діяльності в Україні.

Наскільки важливими є зазначені питання для України? Очевидно, що ступінь їх актуальності не має викликати жодних сумнівів, адже для нашої держави характерні суттєві регіональні диспропорції, надмірна централізація (у т. ч. фінансова), що в кінцевому підсумку стримує економічний поступ України. Більше того, євроінтеграція також створила цілу низку передумов для активізації інноваційних процесів саме на регіональному рівні. Нижче наведено дані, які підтверджують існування дисбалансів між різними регіонами України (табл. 1).

Аналіз даних, що наведені в табл. 1, у поєднанні з іншими статистичними показниками дає підстави для цілком однозначного висновку про суттєві диспропорції в економічному розвитку регіонів України. Як правило, основний економічний та фінансовий потенціал сконцентрований на рівні кількох кластерів (м. Київ та область, Дніпропетровська, Запорізька, Львівська та Одеська області), які відіграють домінуючу роль і на рівні виробництва товарів та послуг, і в контексті експортних потоків української економіки, і з погляду доходів населення. Структурні зміни були викликані об’єктивними чинниками, що в підсумку й призвело до суттєвого зниження за більшістю показників для Донецької та Луганської областей.

Зрозуміло, що така ситуація відображається і на інноваційній активності на регіональному рівні. Більшість робіт із зазначеної проблематики [6; 7] засвідчує суттєві дисбаланси за показниками інноваційної діяльності. Зокрема, такі оцінки можна зробити виходячи зі структури витрат на інноваційну діяльність у розрізі регіонів України (рис. 1).

Із рис. 1 видно, що майже 2/3 витрат на інноваційну діяльність здійснювалися підприємствами лише п’яти регіонів України. Привертає увагу той факт, що поряд з областями, які лідирують за більшістю економічних показників, високі обсяги витрат на інноваційну діяльність у 2017 р. зафіксовано у Сумській області (6,5% від загального обсягу). Масштаб наявних диспропорцій на рівні регіонального інноваційного розвитку яскраво виявляється під час порівняння даних щодо структури джерел фінансування. Зокрема, левова частка коштів, які спрямовуються на інновації (90–97% залежно від регіону), – власні ресурси підприємств, кошти державного бюджету використано підприємствами шести регіонів, кошти місцевих бюджетів – десятьма регіонами. Наведені дані переконливо свідчать про необхідність докорінної зміни пріоритетів у регіональному інноваційному розвитку в Україні. Аналіз наукових праць у зазначеній царині засвідчив, що основними перешкодами для інноваційного «прориву» на рівні регіонів є [9–11]:

Таблиця 1

Окремі характеристики регіональних економічних дисбалансів в Україні

№ з.п.	Показник	Характеристика
1.	Валовий регіональний продукт (за даними 2017 р.), %	Частка перших 5 регіонів = 51,1% Частка останніх 5 регіонів = 6,58%
2.	Капітальні інвестиції (за даними 2018 р.), %	Частка перших 5 регіонів = 61,2% Частка останніх 5 регіонів = 5,23%
3.	Зовнішня торгівля товарами (експорт за даними 2018 р.), %	Частка перших 5 регіонів = 59,8% Частка останніх 5 регіонів = 3,3%
4.	Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) у 2018 р., млн грн	Перший за рангом регіон (м. Київ) – 3780,7 млрд грн Останній за рангом регіон (Чернівецька обл.) – 31,1 млрд грн
5.	Наявний дохід на одну особу в 2018 р., грн	Перший за рангом регіон (м. Київ) – 141 173,8 грн Останній за рангом регіон (Луганська обл.) – 20 618,6 грн

Джерело: складено автором за даними [1]

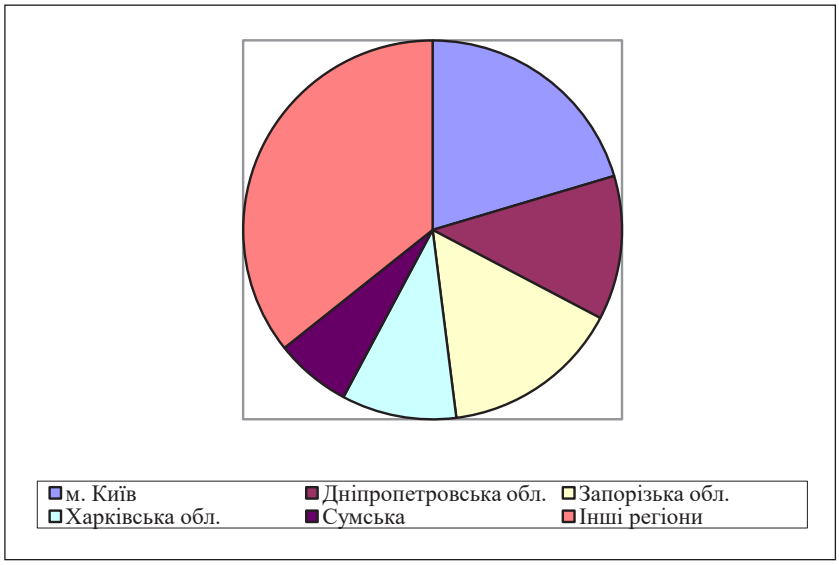

Рис. 1. Витрати на інноваційну діяльність за регіонами у 2017 р., % від загального обсягу

Джерело: складено автором за [8]

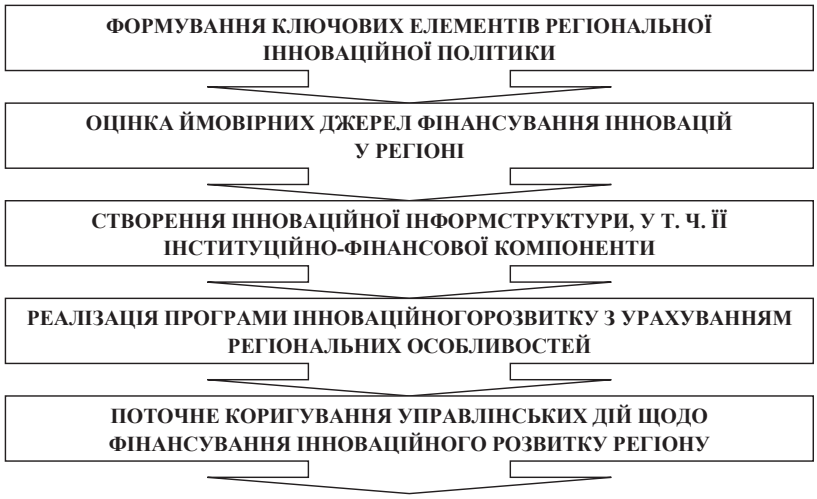

Рис. 2. Етапи фінансового забезпечення інноваційного розвитку на регіональному рівні

Джерело: розроблено автором

• фрагментарність, інертність та непослідовність інноваційних процесів на рівні регіонів. Фактично сьогодні ми маємо справу з відсутністю інноваційної стратегії регіонального рівня як такої, скоріше органи місцевого самоврядування сприймають як належне інноваційну діяльність суб'єктів господарюючих суб'єктів, приписуючи собі успіх у цій царині за відсутності реального внеску;

• слабке включення інноваційного складника в стратегію розвитку регіону, відсутність стратегічного підходу до стимулювання інноваційної діяльності, в якому б ураховувалися регіональні особливості, перспективи визначених територій, інші чинники;

• локалізація інноваційної активності на рівні підприємств, акцент на власні ресурси суб'єктів господарювання у фінансуванні інновацій, слабка фінансова спроможність місцевих бюджетів у питанні фінансування інноваційних витрат;

• відсутність інноваційної інфраструктури, у т. ч. її фінансового складника, який виконував би функції фінансового забезпечення інноваційних процесів;

• надзвичайно низька ефективність реалізації заходів інноваційних стратегій регіонів України. На нашу думку, це є ключовою ознакою сучасного етапу розвитку нашої держави. Навіть у тих регіонах, де прийняті відповідні стратегічні документи, які визначають цілі інноваційної діяльності та механізми їх досягнення, немає підстав для високих оцінок із погляду отриманих результатів.

Загалом у питанні фінансового забезпечення регіонального інноваційного розвитку слід орієнтуватися на таку послідовність управлінських дій (рис. 2).

На нашу думку, у контексті зазначеної проблематики особливого значення для України набуває вирішення питання про інноваційну інфраструктуру. У найбільш поширеному варіанті це поняття характеризують як «увесь спектр структур як державної, так і приватної форм власності, що необхідні для забезпечення розвитку і підтримки всіх стадій інноваційного процесу» [12]; «сукупність підприємств, організацій, установ, їхніх об'єднань, асоціацій будь-якої форми власності, що надають послуги із забезпечення інноваційної діяльності» [2]; «забезпечує організаційну, правову та економічну підтримку розвитку інноваційного потенціалу підприємств на різних рівнях та в різних формах» [13]. Очевидно, що зазначені підходи логічно перекликаються з поняттям «інституційна фінансова інфраструктура», яким характеризують фінансові інституції, що є посередниками, які акумулюють вільні фінансові ресурси з подальшим їх вкладанням у різноманітні активи. Утім, аналіз потенційних джерел фінансування інноваційної діяльності (кошти державного бюджету, кошти місцевих бюджетів, власні кошти, кошти вітчизняних та іноземних інвесторів, кредитні ресурси, інші ресурси) зі спектром послуг фінансових інституцій свідчить, що інституційна фінансова інфраструктура є лише складником інноваційної інфраструктури регіону.

Долаючи проблеми фінансового забезпечення інновацій на регіональному рівні, державі та органам місцевого самоврядування слід насамперед сконцентруватися на таких питаннях: по-перше, на оцінці можливостей використання ресурсів місцевих бюджетів для фінансування інноваційної діяльності, по-друге, на розробленні механізмів співфінансування інноваційних проектів за рахунок місцевих бюджетів та приватного капіталу; по-третє, на посиленні спроможності підприємств, що функціонують у регіоні, у питанні фінансування інновацій за рахунок власних джерел; по-четверте, на розвитку інституційної фінансової інфраструктури та спрямуванні ресурсів на інноваційну діяльність. Сьогодні вдалося суттєво наростити доходну частину місцевих бюджетів. Так, якщо у 2015 р. доходи місцевих бюджетів становили 294,5 млрд грн, то аналогічний показник 2018 р. – 562,4 млрд грн [14]. Проте настільки стрімке нарощування фінансового потенціалу місцевих бюджетів супроводжується й суттєвими диспропорціями, які деструктивно впливають на їхню спроможність до фінансування інновацій. Зокрема, на протязі кількох років власні доходи місцевих бюджетів становлять 40–48% їх загального обсягу. У таких умовах складно говорити про фінансову автономність регіонів, у тому числі в питанні фінансування інноваційних проектів. На нашу думку, значних змін потребують й методичні підходи до розроблення регіональних інноваційних стратегій, зокрема з погляду їхньої фінансової компоненти. Сьогодні це питання унормовано на рівні Наказу Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України щодо регіональних інноваційних програм [15]. Аналіз зазначеного документа свідчить, що він містить скоріше формальні правила та процедури, а не чіткі критерії фінансування інноваційних програм та їх ефективності. Такий підхід має бути скориговано, а регіональні інноваційні програми містити конкретні обґрунтування щодо джерел фінансування інновацій, їх кількісних параметрів, співвідношення і т. п. Доцільно встановити єдині критерії ефективності з пороговими значеннями, на основі яких буде здійснено аналіз отриманих результатів.

Оцінюючи питання про можливість імплементації зарубіжного стимулювання інновацій на регіональному рівні, слід, насамперед, звернути увагу на діяльність агенцій (фондів, платформ) регіонального розвитку. Сьогодні в Україні функціонує Державний фонд регіонального розвитку, проте в його діяльності інноваційний складник є незначним [16]. Тобто нині стоїть завдання інституціоналізації фінансового забезпечення інноваційного регіонального розвитку в Україні, зокрема за рахунок взаємодії місцевих органів влади, фінансових інституцій та представників реального сектору економіки.

Висновки з проведеного дослідження. На основі проведеного аналізу можна зробити такі висновки та обґрунтувати такі рекомендації:

1. Сучасна інноваційна політика на регіональному рівні страждає фрагментарністю, інертністю та непослідовністю. Здебільшого місцеві органи влади обмежуються «представницькими» функціями щодо інноваційних процесів, а основний тягар організаційного та фінансового забезпечення лежить на підприємницьких структурах.

2. Регіональна інноваційна політика вкрай слабко імплементована у стратегію розвитку регіону (не в останню чергу через наведені вище у п. 1 факти). За таких умов відсутня зацікавленість із боку місцевих органів влади у нарощуванні інноваційних показників. Своєю чергою, бізнес не розраховує на підтримку з боку органів місцевого самоврядування, а часто навіть намагається уникати співпраці в питанні розвитку інновацій.

3. Фінансове забезпечення інноваційного розвитку здійснюється (за незначними винятками) виключно за рахунок власних коштів суб'єктів господарювання. Роль місцевих бюджетів у цих процесах дуже мізерна та обмежується невеликою кількістю регіонів України. Низька фінансова автономність регіонів України не дає підстав для оптимістичних прогнозів у питанні нарощування ролі місцевих бюджетів у фінансуванні інноваційних проектів.

4. З погляду вирішення проблем у сфері інновацій, що накопичилися на регіональному рівні, ключовим є забезпечення взаємодії між фінансовими інституціями, органами місцевого самоврядування та реальним сектором економіки. Основна вимога до налагодження такої взаємодії – створення регіональної інноваційної інфраструктури регіону та включення до неї інституційної фінансової інфраструктури.

5. Має бути змінено підхід до формування регіональних інноваційних програм у бік установлення чітких критеріїв ефективності та забезпечення транспарентності процесу використання коштів державного та місцевих бюджетів для фінансування інноваційних проектів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (дата звернення: 01.07.2019).

2. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (дата звернення: 01.07.2019).

3. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715-VI від 08.09.2011. *Верховна Рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17 (дата звернення: 01. 07.2019).

4. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18 вересня 1991 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (дата звернення: 01.07.2019).

5. Статистична інформація. *Державна служба статистики України.* URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 01.07.2019).

6. Амоша О., Саломатіна Л. Інноваційний розвиток промислових підприємств у регіонах: проблеми та перспективи. *Економіка України*. 2017. № 3. С. 20–34.

7. Бобровська О.Ю. Інноваційне управління як важіль і джерело інноваційного розвитку регіонів. *Публічне управління: теорія та практика*. 2011. № 4(8). С. 20–27.

8. Наукова та інноваційна діяльність України : статистичний збірник / Державна служба статистики України. Київ, 2018. 178 с.

9. Манцевич Ю. Стратегія інноваційного розвитку регіонів України. *Сучасні проблеми економіки та підприємництва.* 2014. Вип. 13. С. 92–97.

10. Луцків О. Інноваційний розвиток регіонів України: тенденції, проблеми та перспективи. *Економічний форум.* 2016. № 2. С. 121–127.

11. Паулик А. Проблеми та перспективи розвитку інноваційного потенціалу економіки регіону. *Науковий вісник Мукачівського державного університету.* 2015. Вип. 2(4). С. 169–175.

12. Кузьмін О., Шотік Т. Сутність та види інноваційної інфраструктури. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2008. № 628. С. 180–185.

13. Тимченко О. Інноваційна інфраструктура як чинник забезпечення ефективності інноваційної діяльності малих підприємств. *Ефективна економіка.* 2012. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1644 (дата звернення: 01.07.2019).

14. Бюджет. *Міністерство фінансів України*. URL: http://www.minfin.gov.ua (дата звернення: 01.07.2019).

15. Про затвердження Методичних примірних рекомендацій щодо підготовки регіональних інноваційних програм : Наказ Державного агентства з питань науки, інновацій та інформатизації України. *Верховна рада України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0022847-14 (дата звернення: 01.07.2019).

16. Про ДФРР. *Державний фонд регіонального розвитку.* URL: http://dfrr.minregion.gov.ua (дата звернення: 01.07.2019).

REFERENCES:

1. Verkhovna rada Ukraini (2003). Gospodars'kiy kodeks Ukraini [Economic Code of Ukraine]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15 (accessed 1 July 2019).

2. Verkhovna rada Ukraini (2002). Zakon Ukraini "Pro innovatsijnu dijal'nist" [The Law of Ukraine "On Innovation Activity"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15 (accessed 1 July 2019).

3. Verkhovna rada Ukraini (2011). Zakon Ukraini "Pro priorytetni napriamy innovatsiinoi diialnosti v Ukraini" [The Law of Ukraine "On Priority Areas of Innovation in Ukraine"]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3715-17 (accessed 1 July 2019).

4. Verkhovna rada Ukraini (1991). Zakon Ukraini "Pro investytsijnu dijalnist" [The Law of Ukraine "On investment activity"]. Available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1560-12 (accessed 1 July 2019).

5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Statistachna informatsija [Statistical information]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed 1 July 2019).

6. Amosha O., Salomatina L. (2017). Innovatsiinyi rozvytok promyslovykh pidpryiemstv u rehionakh: problemy ta perspektyvy [Innovative development of industrial enterprises in the regions: problems and perspectives]. Ekonomika Ukraini. no 3. Pp. 20-34. (in Ukrainian).

7. Bobrovska O. (2011) Innovatsiine upravlinnia yak vazhil i dzherelo innovatsiinoho ryozvytku rehioniv [Innovative management as a lever and a source of innovative development of regions]. Publichne upravlinnia teoriia ta praktyka. no 4 (8). Pp. 20-27. (in Ukrainian).

8. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2018). Naukova ta innovatsiina diialnist Ukrainy [Scientific and innovative activity of Ukraine]. Kyiv: DDSU. 178 p. (in Ukrainian).

9. Mantsevych Yu. (2014). Stratehiia innovatsiinoho rozvytku rehioniv Ukrainy [Strategy of innovation development of regions of Ukraine]. Suchasni problemy ekonomiky ta pidpryiemnytstvo. no 13. Pp. 92-97. (in Ukrainian).

10. Lutskiv O. (2016). Innovatsiinyi rozvytok rehioniv Ukrainy: tendentsii, problemy ta perspektyvy [Innovative development of Ukrainian regions: trends, problems and perspectives]. Ekonomichnyi forum. no 2. Pp. 121-127. (in Ukrainian).

11. Paulyk A. (2015). Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoho potentsialu ekonomiky rehionu [Problems and prospects of development of innovative potential of the region's economy]. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. no. 2(4). Pp. 169-175. (in Ukrainian).

12. Kuzmin O., Shotik T. (2008) Sutnist ta vydy innovatsiinoi infrastruktury [The essence and types of innovative infrastructure]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». no 628. Pp. 180–185. (in Ukrainian).

13. Tymchenko O. (2012) Innovatsiina infrastruktura yak chynnyk zabezpechennia efektyvnosti innovatsiinoi diialnosti malykh pidpryiemstv [Innovative Infrastructure as a Factor for Ensuring Efficiency of Innovative Activity of Small Enterprises]. Efektyvna ekonomika [Elektronnyi resurs]. no 12. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1644 (accessed 1 July 2019).

14. Ministerstvo finansiv Ukrainy (2019). B'udzhet [Budget]. Available at: http://www.minfin.gov.ua (accessed 1 July 2019).

15. Derzhavne ahentstvo z pytan nauky, innovatsii ta informatyzatsii Ukrainy (2014). Pro zatverdzhennia Metodychnykh prymirnykh rekomendatsii shchodo pidhotovky rehionalnykh innovatsiinykh prohram [On Approval of Methodical Particular Recommendations for the Preparation of Regional Innovative Programs]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0022847-14 (accessed 1 July 2019).

16. Derzhavnyi fond rehionalnoho rozvytku (2019). Pro DFRR [About DFRR]. URL: http://dfrr.minregion.gov.ua (accessed 1 July 2019).

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ФОРМУВАННЯ ЛОЯЛЬНОСТІ КЛІЄНТІВ ТОРГОВИХ МЕРЕЖ

MANAGING PROCESSES FOR FORMING LOYALTY OF TRADING NETWORKS CLIENTS

УДК 339.138

Богоявленський О.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри менеджменту
Харківський інститут фінансів
Київського національного торгово-економічного університету
Зінченко Д.С.
студент
Харківський інститут фінансів
Київського національного торгово-економічного університету

Bogoyavlensky Oleg
Kharkiv Institute of Finance
Kiev National Trade and Economic University
Zinchenko Denis
Kharkiv Institute of Finance
Kiev National Trade and Economic University

У статті розглянуто проблеми взаємовідносин менеджерів торгових мереж зі своїми клієнтами. Основна увага приділяється процесам забезпечення лояльності клієнтів до торговельних підприємств. На основі критичного аналізу наукових розробок з цієї проблеми виявлено, описано різні аспекти лояльності (емоційна, поведінкова, комплексна). Виявлено окремі елементи процесу забезпечення лояльності до продукту та місця здійснення покупки. Для аналізу факторів створення споживчої лояльності до торгового підприємства проведено дослідження, які дали змогу виділити основні фактори (розташування магазину, асортимент товару, кваліфікація персоналу тощо). Значна увага приділена механізму створення програми лояльності клієнтів. Зроблено висновок про те, що поштовхом до розроблення або зміни програми лояльності є певний рівень незадоволеності клієнтів. Запропоновано алгоритм цього процесу. Проаналізовано переваги та недоліки різних типів програм.

Ключові слова: *лояльність, поведінкова лояльність, клієнт, емоційна лояльність, комплексна лояльність, товар.*

В статье рассмотрены проблемы взаимоотношений менеджеров торговых сетей со своими клиентами. Основное внимание уделяется процессам обеспечения лояльности клиентов к торговым предприятиям. На основе критического анализа научных разработок по этой проблеме выявлены, описаны разные аспекты лояльности (эмоциональная, поведенческая, комплексная). Выявлены отдельные элементы процесса обеспечения лояльности к продукту и месту осуществления покупки. Для анализа факторов создания потребительской лояльности к торговому предприятию проведены исследования, которые позволили выделить основные факторы (расположение магазина, ассортимент товара, квалификация персонала и др.). Значительное внимание уделено механизму создания программы лояльности клиентов. Сделан вывод о том, что толчком к разработке или изменению программы лояльности является определенный уровень неудовлетворенности клиентов. Предложен алгоритм этого процесса. Проанализированы преимущества и недостатки разных типов программ.

Ключевые слова: *лояльность, поведенческая лояльность, клиент, эмоциональная лояльность, комплексная лояльность, товар.*

The article discusses the problems of relationships of managers of retail chains with their customers. The focus is on the process of ensuring customer loyalty to the trade enterprises. On the basis of a critical analysis of scientific developments on this issue, various aspects of loyalty (emotional, behavioral, and complex) have been identified and described. The emotional component is influenced by customer characteristics and service in the store. Behavioral loyalty is a combination of rational motives and stereotypes in making purchasing decisions. Comprehensive loyalty is a combination of aspects of transactional and perceptual loyalty. The authors suggest that a characteristic feature of the process of forming the loyalty of customers of networks that sell household appliances is the combination of loyalty to the brands of products and the commercial enterprise itself. Identified individual elements of the process of ensuring loyalty to the product and place of purchase. To analyze the factors of creating consumer loyalty to the trading enterprise, studies were carried out that made it possible to identify the main factors (store location, product range, staff qualifications, etc.). A significant place in the work is given to the mechanism of creating a customer loyalty program. It was concluded that the impetus for developing or changing a loyalty program is a certain level of customer dissatisfaction. An algorithm for this process has been proposed, which includes the following elements: program goal definition, program type selection (bonus, discount, multi-level), development of program implementation mechanisms, creation of customer databases and audit of these programs. The advantages and disadvantages of various types of programs are analyzed. The authors believe that the household appliance enterprises need to develop several loyalty programs, which should be oriented to different segments of consumers. Some managerial solutions for the establishment of communications of trade enterprises with their clients are proposed. The results of the study can be used at commercial enterprises in customer relationship management systems.

Key words: *loyalty, behavioral loyalty, customer, emotional loyalty, complex loyalty, product.*

Постановка проблеми. Роздрібна торгівля товарами повсякденного попиту є однією з найбільш динамічних сфер бізнесу в нашій країні. Особливістю сучасного періоду є посилення конкуренції між різними мережами торговельних організації.

Нині на ринку ритейлу (роздрібної торгівлі товарами повсякденного попиту) присутня величезна кількість гравців. У їх числі є великі торгові мережі, перед якими постають такі маркетингові проблеми:

1) збільшення попиту на товари та послуги торговельних компаній;

2) збереження постійних та залучення нових клієнтів в умовах швидкозростаючої конкуренції та перенасиченості ринку;

3) більш повне задоволення потреб уже наявних клієнтів;

4) можливості мінімізації витрат і максимізації прибутку від вжиття маркетингових заходів за постійно зростаючої конкуренції в продовольчій та непродовольчій галузях.

Отже, нинішні умови організації та ведення бізнесу торгових підприємств вимагають упро-

вадження принципово нових концепцій, а саме маркетингу лояльності або, як його називають, маркетингу взаємин, сутність якого полягає у формуванні довгострокової співпраці зі споживачами за допомогою впливу на їх поведінку в процесі покупки товару або послуги, а також шляхом створення певного ставлення до компанії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема забезпечення лояльності та взаємовідносин зі споживачами розглядалася в роботах вітчизняних та закордонних учених, зокрема в працях Д. Аакера, Ф. Вебстера, А. Віпперфюрт, Т. Геда, П. Гембла, С. Дрейка, Ф. Рейчхельда, Дж. Шета, Е.Н. Голубкова, М.М. Іваннікової.

Незважаючи на те, що ця проблема має високий ступень вивченості, маркетингові інструменти формування довгострокових відносин зі споживачем вимагають адаптації до специфіки українського підприємництва та особливостей окремих торговельних мереж.

Лояльність працівників визначається багатьма вченими та практиками бізнесу як найважливіший фактор конкурентоспроможності компанії. Досягнення певного рівня лояльності персоналу дає змогу успішно впроваджувати різні види організаційних змін, генерувати раціоналізаторські пропозиції, інноваційні рішення та креативні підходи до ведення та обслуговування клієнтів.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз теоретичних та практичних методів досягнення оптимального рівня лояльності споживачів до мережі торговельного підприємства та вибір способів ефективного управління цим процесом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Споживча лояльність – це одне з найскладніших понять роздрібної торгівлі. Як вітчизняні, так і зарубіжні автори виділяють різні підходи до визначення цього терміна. Вони засновані на різних аспектах класифікації явища лояльності.

1) Лояльність як емоція [4]. Визначальними елементами формування такої лояльності до товару або місця його продажу, а також поведінки споживача під час здійснення покупки є емоції (обставини, що передували покупці, особиста думка споживача, соціальний вплив на його думку). Отже, головним чинником цього є характеристика споживача. На емоції також може впливати якість обслуговування споживача.

2) Лояльність як образ ринкової поведінки [6]. Особливістю такої лояльності є те, що здійснення покупок у певному місці з певною частотою відбувається на основі раціональних принципів (кількість затраченого часу, наявність альтернатив, оцінювання ризику). При цьому емоції, почуття та інші характеристики відсуваються на задній план.

3) Комплексний підхід [4]. Комбіноване поєднання внутрішньої складової споживача та його раціональної оцінки обставин під час здійснення покупки.

Важливим сучасним явищем стало зміщення акцентів розуміння лояльності від «лояльності до продукту» до «лояльності до бренду».

Відповідно до думки [1], купуючи товар, споживач купує нерозривний комплекс товару й послуги. Під торговою послугою, відповідно до джерела, розуміються організація та виконання торгових функцій підприємством роздрібної торгівлі. До діяльності підприємства роздрібної торгівлі можна також віднести послуги формування максимально наближеного до запитів споживачів асортименту, можливості ознайомлення з інформацією про товари тощо. Таким чином, товар, пропонований роздрібним торговельним підприємством, є комплексним та об'єднує не тільки основні споживчі властивості продукту, але й роботу персоналу, оформлення, рівень сервісу, якість обслуговування та широту представленого асортименту.

Нами проаналізовані характерні ознаки лояльності до продукту та місця здійснення покупки. Незважаючи на схожість цих двох понять, їх вивчення й подальше формування лояльності на цій основі вимагають різних підходів. Так, наявність сформованої лояльності до місця покупки поширюється на асортимент, який представлений в роздрібному торговельному підприємстві.

Під час порівняння двох представлених предметів впливу лояльності за різними показниками автори склали табл. 1.

У дослідженні проведено аналіз формування споживчих переваг та споживчої лояльності до спеціалізованих магазинів торговельної мережі «Фокстрот».

Для аналізу рівня споживчої лояльності виділено такі фактори, що впливають на ставлення споживачів до торгового підприємства:

– місце розташування магазину;
– якість реалізованих товарів;
– асортимент товарів;
– політика ціноутворення;
– кваліфікований та доброзичливий персонал;
– сприятлива атмосфера;
– високий рівень сервісного обслуговування;
– наявність дисконтної/бонусної картки;
– комплекс маркетингових комунікацій (реклама, PR-акції, заходи, вітання тощо).

Дослідження вітчизняних та зарубіжних програм лояльності у торгівлі (зокрема, мереж торгівлі побутовою технікою) дало змогу визначити алгоритм їх успішної реалізації (рис. 1).

Розглянемо більш детально елементи алгоритму.

1) Визначення мети й цілей програми лояльності. Поштовхом до створення програм лояльності стає незадоволення керівництва торговельного підприємства системами взаємовідносин з клієнтами, бажання покращити стан речей у бізнесі за рахунок збільшення частки постійних покупців. До таких індикаторі можна віднести незадоволеність клієн-

тів, маркетингові дії конкурентів, погіршення факторів зовнішнього середовища тощо [4] В дослідженнях багатьох авторів визначені різні види лояльності (транзакційний, когнітивний, емоційний, поведінковий тощо). Кожен з них приносить різний результат для компанії, може мати неоднакову важливість. Потрібно визначити, який вид лояльності особливо важливий для підприємства.

2) Визначення клієнтів, на яких спрямована програма, їх сегментація та кількісне оцінювання окремих сегментів. Існує багато різних видів ознак, за якими можна кваліфікувати покупців побутової техніки. Серед них, на наш погляд, суттєвий вплив здійснюють:

– мета придбання техніки (сервісних послуг), використання в роботі для отримання прибутку, створення іміджу приміщення тощо;

– індивідуальний споживач чи організація, особливості організації.

З огляду на те, що серед споживачів мережі торгівлі побутовою технікою найбільшу кількість

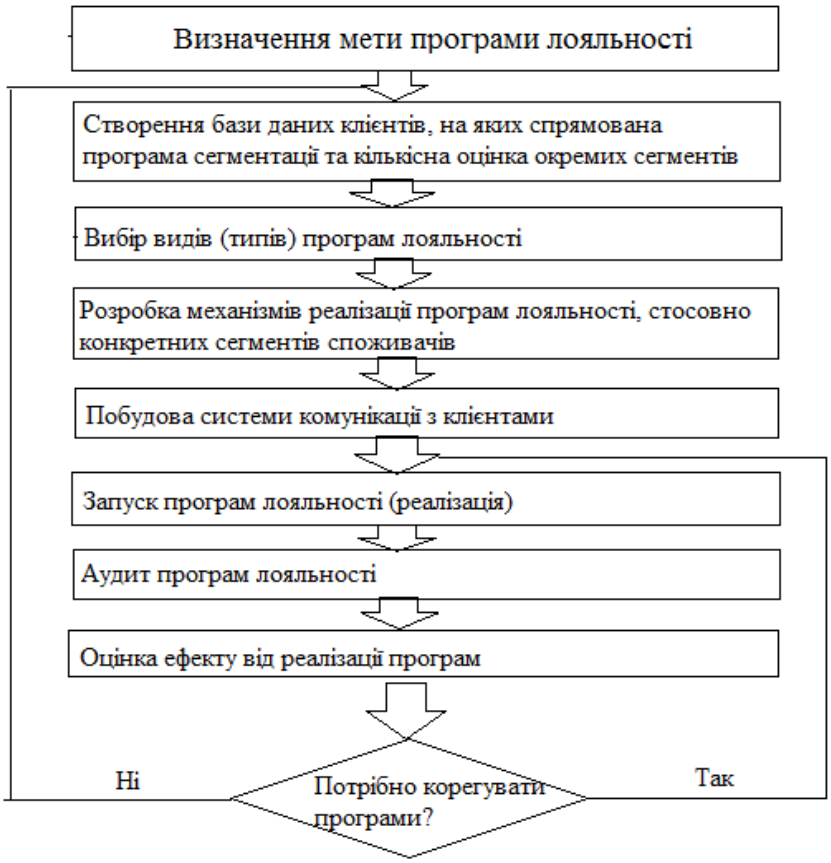

Рис. 1. Алгоритм створення та реалізації програм лояльності клієнтів роздрібної мережі торгівлі побутовою технікою

Таблиця 1

Порівняння понять «лояльність до продукту» і «лояльність до місця здійснення покупки»

Показник порівняння	Лояльність до продукту	Лояльність до місця здійснення покупки
Предмет впливу	– Товар, що несе певну цінність і має низку якостей; – торговельна марка; – бренд.	Споживчі звички та інші елементи поведінки стосовно вибору місць купівлі товарів та послуг.
Суб'єкт лояльності	– Виробник; – торговельний посередник; – підприємство роздрібної торгівлі.	Підприємства роздрібної торгівлі, торговельні центри. торговельні мережі.
Об'єкт лояльності	– Продуктові споживчі переваги; – марочні споживчі переваги.	Окремі групи споживачів.
Засоби впливу	– Товар з властивими йому атрибутами (товар за задумом, в реальному втіленні, з підкріпленням); – маркетингові комунікації; – стратегія поширення та дистрибуція; – бренд.	– Товарний асортимент; – місце знаходження; – якість обслуговування; – якість продукції; – персонал; – програми лояльності; – мерчендайзинг; – маркетингова комунікаційна політика; – особливості збуту; – рівень цін.
Особливості споживчої лояльності та контакту зі споживачем	– Лояльність формується безпосередньо щодо продукту, виробника або бренду, однак не поширюється на місце продажу; – контакт між споживачем та виробником або брендом здійснюється за рахунок атрибутів самого товару, його властивостей та якостей, а також маркетингових комунікацій.	– Лояльність до магазину може поширюватись на його асортимент, оскільки рівень довіри до таких товарів підвищується; – контакт є багатогранним та формується за рахунок асортименту товарів, обслуговування, сервісу, персоналу, оформлення магазину, а також маркетингових комунікацій.

Джерело: складено за матеріалами джерел [4; 6]

складають будівельні, ремонтні та бюджетні установи, програми лояльності для них повинні принципово відрізнятися від програм, спрямованих на населення.

3) Вибір видів (типів) програм лояльності. Існують різні види програм лояльності, які детальніше описують агітацію, серед яких основними є:

– бонусна система, що заснована на тому, що за кожну покупку клієнт отримує певну кількість балів, які в подальшому конвертуються у знижки; наприклад, бали можуть використовуватися для оплати частини покупки; мета бонусних програм полягає в тому, щоби клієнти робили покупки в торговельній мережі знову й знову, накопичуючи бали;

– дисконтна програма, призначена для заохочення постійних покупців до збільшення покупок тим, що знижки можуть зростати залежно від кількості товару протягом певного проміжку часу;

– багаторівневі та партнерські програми, що передбачають отримання споживачів певного статусу за певну кількість придбаного товару, допомогу залучення нових клієнтів або подяку за тривалий час партнерських стосунків;

– некомерційні програми лояльності, які базуються на певних преференціях у відвідуванні корпоративних заходів, отриманні ексклюзивних послуг тощо;

– комбіновані програми, які одночасно використовують усі або декілька програм.

Потрібно зазначити, що кожна програма має свої переваги та недоліки, які потребують витрат.

4) Розроблення механізмів реалізації програм лояльності стосовно конкретних сегментів споживачів. Для створення програм лояльності потрібно визначити можливість повторної купівлі одного клієнта за певний проміжок часу (наприклад, до 1 року). За незначної ймовірності повторної купівлі створення програми на основі бонусів чи дисконтів є недоцільним.

5) Створення бази даних клієнтів. Ця процедура особливо важлива для успішної роботи програм лояльності. Вона дає змогу відстежувати кількість та динаміку покупок, вносити корегування у цільові групи споживачів, створювати індивідуальні пропозиції та експериментальні впровадження. Важливою частиною програм лояльності є комунікація з клієнтом. Комунікації будують такими способами:

– спілкування на місцях обслуговування або продажів;

– телефонні служби підтримки клієнтів;

– спілкування через веб-сайти компаній;

– SMS- та E-mail-поширення;

– розсилка рекламних каталогів;

– вибір способу поширення карт (продаж або безоплатна передача карти за дотримання певних умов).

6) Аудит програм лояльності. Після запуску програми лояльності необхідно контролювати її реалізацію. Тільки на етапі теоретичного розроблення та впровадження можуть бути втрачені важливі чинники. Це може мати вигляд помилок під час виявлення цільової аудиторії, помилок розрахунку розміру винагороди, тому через визначений проміжок часу необхідно перевірити те, чи виконує програма лояльності ті цілі, заради яких її запускали на підприємстві.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, тема лояльності є вкрай багатогранною та характеризується невисокою точністю підходів до її визначення, класифікації та вивчення. Також лояльність може проявлятися в різних формах та до різних об'єктів. При цьому місце здійснення покупки як об'єкт виникнення лояльності має специфічні характеристики. Структура лояльності до всіх торгових мереж не є однорідною, а має два компоненти, а саме раціональну та емоційну. Відповідно, для збільшення ефективності управління споживчим попитом треба розумно впливати на обидва компоненти одночасно, досягаючи синергетичного ефекту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гембл П., Стоун М., Вудкок Н. Маркетинг взаимоотношений с потребителями. Москва : Торговый дом «Гранд», 2002. 512 с.

2. Іваннікова М.М. Маркетингове управління лояльністю споживачів. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2014. № 3. С. 62–72.

3. Катунина Н.В. Управление лояльностью потребителей современных торговых сетей. *Экономика: вчера, сегодня, завтра.* 2017. Т. 7. № 11. С. 35–45.

4. Петриченко П.А., Рудінська О.В., Яроміч С.А. Лояльність клієнтів на споживчому ринку: основні поняття і тенденції розвитку. *Бізнес-Інформ.* 2012. № 5. С. 255–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_5_73 (дата звернення: 01.07.2019).

5. Шет Дж.Н., Парк С.У. Теория многомерной лояльности к бренду. *Последние достижения в области изучения потребителей*. 1974. Т. 1. С. 449–459.

6. Широченская И.П. Основные понятия и методы измерения лояльности. URL: http://www.advertology.ru/article43797.htm (дата звернення: 01.07.2019).

REFERENCES:

1. Gemble P., Stone M., Woodcock N. (2002) Marketing vzaimootnosheniy s potrebitelyami [Marketing of consumer relationships]. M. : Trade House "Grand". 512 p. (in Russian).

2. Ivannikova M.M. (2014) Marketynhove upravlinnia loialnistiu spozhyvachiv Marketing [Management Consumer Loyalty]. *Marketing and Innovation Management*, no. 3, pp. 62–72 (in Ukrainian).

3. Katunina N.V. (2017) Upravlenie loyalnostyu potrebiteley sovremennyih torgovyih setey [Managing loyalty of consumers of modern retail chains]. *Economy:*

Yesterday, Today, Tomorrow, vol. 7, no. 11, pp. 35–45 (in Russian).

4. Petrichenko P.A., Rudinskaya O.V., Yaromich S.A. (2012) Loialnist kliientiv na spozhyvchomu rynku: osnovni poniattia i tendentsii rozvytkuv [Loyalty of customers in the consumer market: basic concepts and trends of development]. *Business-Inform*, no. 5. pp. 255–257. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2012_5_73 (accessed: 01 July 2019) (in Ukrainian).

5. Sets J.N., Park S.V. (1974) Teoriya mnogomernoy loyalnosti k brendu [Theory of Multidimensional Brand Loyalty]. *Recent achievements in the field of consumer studies*, vol. 1, pp. 449–459 (in Russian).

6. Shirochenskaya I.P. Osnovnyie ponyatiya i metodyi izmereniya loyalnosti [Basic concepts and methods of measuring loyalty]. URL: http://www.advertology.ru/article43797.htm (accessed: 01 July 2019) (in Russian).

СТВОРЕННЯ МАРКЕТИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ НА ОСНОВІ SWOT-АНАЛІЗУ

CREATION OF MARKETING STRATEGY BASED ON SWOT ANALYSIS

УДК 339.137.2:339

Бурминська А.С.
студентка
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна
Тєшева Л.В.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри економіки
і менеджменту
Харківський національний університет
імені В.Н. Каразіна

Burminska Anastasia
V.N. Kharkiv National University of Kharkiv
Tiesheva Larisa
V.N. Kharkiv National University of Kharkiv

У статті досліджено SWOT-аналіз як інструмент створення маркетингової стратегії заводу імені В.О. Малишева. Виділено цілі стратегії та доцільність використання SWOT-аналізу на машинобудівному підприємстві. Для цього визначено поняття маркетингової стратегії та її складових з різних точок зору. Визначено місце маркетингової стратегії в системі функціональних стратегій. Для SWOT-аналізу виділено основні можливості та погрози зовнішнього середовища, сильні й слабкі сторони підприємства. Методичною основою статті є сукупність принципів, загальнонаукових методів, способів та прийомів наукового пізнання, що використовувалися в процесі дослідження. Теоретичною та методологічною основою роботи стали теоретичні розробки провідних сучасних вітчизняних та зарубіжних науковців. Інформаційною базою дослідження стали дані фінансової та статистичної звітності промислового підприємства, періодичні видання, офіційні звіти та аналітичні публікації провідних міжнародних економічних організацій, матеріали вітчизняних та міжнародних конференцій, інформація мережі Інтернет, власні дослідження авторів.

Ключові слова: *стратегія, маркетингова стратегія, SWOT-аналіз, машинобудівне підприємство.*

В статье исследован SWOT-анализ как инструмент создания маркетинговой стратегии завода имени В.А. Малышева. Выделены цели стратегии и целесообразность использования SWOT-анализа на машиностроительном предприятии. Для этого определено понятие маркетинговой стратегии и ее составляющих с разных точек зрения. Определено место маркетинговой стратегии в системе функциональных стратегий. Для SWOT-анализа выделены основные возможности и угрозы внешней среды, сильные и слабые стороны предприятия. Методической основой статьи является совокупность принципов, общенаучных методов, способов и приемов научного познания, которые использовались в процессе исследования. Теоретической и методологической основой работы стали теоретические разработки ведущих современных отечественных и зарубежных ученых. Информационной базой исследования стали данные финансовой и статистической отчетности промышленного предприятия, периодические издания, официальные отчеты и аналитические публикации ведущих международных экономических организаций, материалы отечественных и международных конференций, информация сети Интернет, собственные исследования авторов.

Ключевые слова: *стратегия, маркетинговая стратегия, SWOT-анализ, машиностроительное предприятие.*

The article explores SWOT-analysis as a tool for creating a marketing strategy for the V.O. Malyshev plant. All strategy and expediency of using SWOT-analysis on machine-building enterprises are highlighted. The article analyzes the basic definitions of "marketing" and "strategic marketing" concepts. The author defines the main characteristics of the marketing strategy. The comparative analysis of the points of view of both domestic and foreign experts is given, the works of which are devoted to the development of the marketing strategy of the enterprise. The article contains theoretical views on the formation of the marketing strategy of the enterprise, the key factors that influence this process. Authors focus on the purpose of marketing strategy. They substantiate the key role of marketing strategy as the main part of the strategic planning of the enterprise in the short and long term, which should be based on product potential in individual markets and the aggregate organizational system of the enterprise. The place of the marketing strategy in the system of functional strategies is determined. For SWOT analysis, the main features and threats of the environment and the strengths and weaknesses of the enterprise were highlighted. For a SWOT analysis to be effective, company founders and leaders need to be deeply involved. This isn't a task that can be delegated to others. But, company leadership shouldn't do the work on their either. For best results, you'll want to gather a group of people who have different perspectives on the company. Select people who can represent different aspects of your company, from sales and customer service to marketing and product development. The methodical basis of the article is a set of principles, general scientific methods, methods and techniques of scientific knowledge used in the study process. Theoretical and methodological basis of the work were theoretical developments of leading contemporary domestic and foreign scholars. The data base of the study was the data of the financial and statistical reporting of the industrial enterprise, periodicals, official reports and analytical publications of leading international economic organizations, materials of domestic and international conferences, information on the Internet, authors' own research.

Key words: *strategy, marketing strategy, SWOT-analysis, machine-building enterprise.*

Постановка проблеми. Глобалізація економіки, що сприяє включенню українських підприємств у міжнародний ринок праці з посиленою конкуренцією, змушує модернізувати систему менеджменту та використовувати інструменти стратегічного управління. Сьогодні важливо правильно вибрати маркетингову стратегію підприємства. Вона зможе стати конкурентною перевагою тільки тоді, коли буде відповідати специфіці підприємства та зовнішнім факторам, які впливають на нього. Тільки тоді ця стратегія буде ефективною, тому потрібно створити методику формування маркетингової стратегії в умовах високої конкуренції.

Більшість учених для визначення стратегії машинобудівних підприємств пропонують використовувати універсальні інструментарії. Вважаємо, що є необхідність удосконалення методик, які застосовуються задля формування маркетингової стратегії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі науковці, як Г. Азоєв, І. Ансофф, Г. Багієв, С. Борнер, І. Герчикова, А. Градов, А. Дайан, П. Зав'ялов, М. Енрайт, Ж. Ламбен, Б. Карлофф, Х. Кобоясі, Ф. Котлер, І. Кретов, Д. Кромбрюгге, К. Лінді, С. Маджаро, Дж. Макартур, М. Мескон, Н. Моісеєва, А. Поршнєв, А. Романов, розглядають питання створення маркетингових стратегій та їх елементів.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація теоретичних аспектів маркетингової стратегії; виявлення факторів зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що визначають умови успішного функціонування машинобудівного підприємства; визначення місця маркетингової стратегії в структурі планування; оцінювання ефективності створення стратегії за допомогою SWOT-аналізу; вдосконалення підходу до аналізу потенціалу машинобудівних підприємств за допомогою матриці SWOT.

Виклад основного матеріалу дослідження. У процесі створення стратегії управління машинобудівним підприємством формується система функціональних стратегій, які відповідають головним напрямам розвитку. Основні функціональні стратегії розробляються окремо, але в рамках головної концепції. До них належать фінансова, маркетингова, виробнича, стратегія управління персоналом тощо. Вони взаємодіють, що дає змогу створити систему, яка буде ефективно працювати навіть у форс-мажорних обставинах. Реалізація правильної маркетингової стратегії, яка підібрана з огляду на особливості внутрішніх та зовнішніх факторів, спрямована на формування конкурентних переваг, задоволення потреб своєї цільової аудиторії, пошук можливого вектору розвитку, раціональне використання можливостей і потужностей підприємства, досягнення основних цілей підприємства. Надзвичайно важливе місце в маркетинговому стратегічному управлінні діяльністю підприємства посідає його маркетингова стратегія, яка формує ринкові стратегічні орієнтири [1].

Різноманітність тлумачення маркетингової стратегії пов'язана з глибиною терміна «стратегія» та різними масштабами його застосування. Основні підходи до визначення маркетингової стратегії відображення на рис 1.

Особливої уваги заслуговують трактування поняття «маркетингова стратегія». А. Алфьоров вважає, маркетингова стратегія – це вибір цільового ринку, конкурентної позиції та розроблення ефективної програми заходів маркетингу для досягнення цілей та обслуговування вибраного ринку [1]. Водночас Д. Хассі, пояснюючи зміст маркетингової стратегії, поступово оцінює цінові, збутові стратегії та стратегії просування [1]. З ним погоджується М. МакДональд. Г. Ассель визначає це поняття як «основний метод підприємства впливати на покупців і спонукати їх до купівлі», а також виділяє та аналізує такі види маркетингових стратегій, які не пов'язані зі впливом на споживачів фірми, що свідчить про безсистемність підходу до інструментів маркетингу [1]. Ф. Котлер трактує маркетингову стратегію як логічну та зрозумілу схему маркетингових заходів, за допомогою якої компанія сподівається виконати свої маркетингові завдання [2]. Особливої уваги потребує той факт, що Ж.Ж. Ламбен [1] у своєму підручнику «Стратегічний маркетинг»

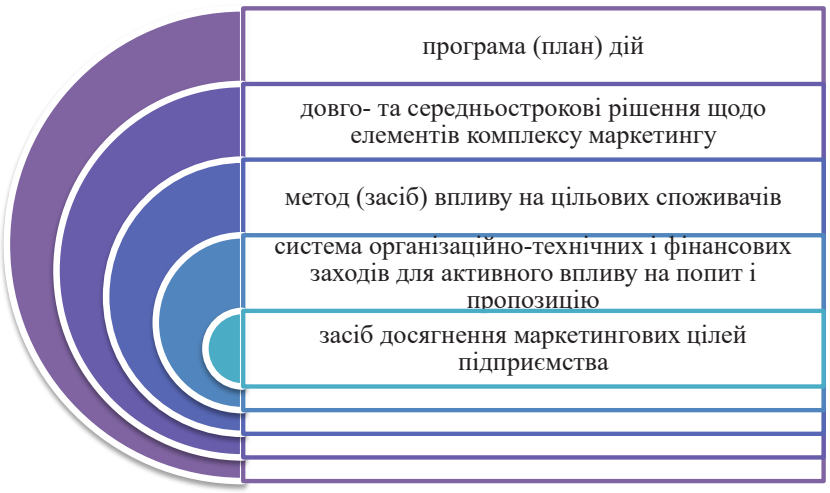

Рис. 1. Сутність основних підходів до визначення поняття «маркетингова стратегія підприємства»

Джерело: створено авторами на основі джерел [1; 2]

пояснює зміст маркетингової стратегії як системного елементу стратегічного плану маркетингу. Він вважає, що маркетингова стратегія має вміщувати такі елементи, як визначення одного чи декількох цільових сегментів, позиціонування відносно головних конкурентів, стандарти щодо асортименту товарів, канали збуту, ціни й умови продажу, торговельний персонал, його задачі та цілі, реклама й стимулювання інтересу споживача, постпродакшн та сервіс, гарантії, аналіз ринків. Після аналізу вже наявних трактувань поняття «маркетингова стратегія» можна визначити своє бачення. На нашу думку, маркетингова стратегія – це довгостроковий план дій, націлений на маркетингову діяльність підприємства, який визначає комплекс дій, спрямований на вивчення та аналіз ринку, визначення цільового споживача та створення конкурентних переваг.

Особливу увагу треба звернути на питання виявлення індивідуальних особливостей створення маркетингової стратегії підприємства. Загалом це є процесом формування та реалізації головної програми та завдань підприємства. Мета полягає в раціональному розміщенні ресурсів та можливостей для підкорення свого цільового ринку.

За цих умов основними цілями створення маркетингової стратегії є:

– формування цілей та векторів розвитку підприємства;

– координація різнопланових напрямів діяльності;

– аналіз слабких і сильних сторін підприємства, ринкових можливостей та загроз, які можуть вплинути на нього позитивно чи негативно;

– створення альтернативних шляхів використання потенціалу підприємства, які не суперечать основним цілям;

– формування сприятливих умов для ефективного розподілу готової продукції та послуг підприємства;

– оцінювання результатів маркетингової діяльності підприємства.

Для досягнення цілей можна застосувати матрицю SWOT, яка не тільки зверне увагу на внутрішнє та зовнішнє положення компанії, але й дасть змогу виявити слабкі сторони, які в майбутньому зможуть стати конкурентною перевагою.

SWOT-аналіз – це узагальнена оцінка, яка допомагає зрозуміти та управляти, якщо це можливо, зовнішнім середовищем, у якому функціонує машинобудівне підприємство. Модель дає змогу систематизувати основні перешкоди компанії, що видаляються під час аналізу чотирьох елементів матриці SWOT. На основі таких досліджень формується стратегія, в якій пріоритетний акцент робиться на основних проблемах [2].

Абревіатура SWOT створена з англійських слів “strengths” («сильні сторони»), “weaknesses” («слабкі сторони»), “opportunities” («можливості»), “threats” («загрози»). Головною метою матриці SWOT є аналіз роботи машинобудівного підприємства та виявлення конкурентних переваг, які базуються на діагностиці бізнес-процесів та формуванні головних перспективних шляхів майбутнього розвитку підприємства. Отже, діагностика, яка є основою створення системи функціональних стратегій майбутнього розвитку машинобудівного підприємства, є основою його фінансової стабільності, збільшує конкурентоспроможність та гнучкість, робить більш адаптивною виробничо-господарську систему, створює всі умови для того, щоби підвищити його результативність та ефективність [3, с. 9–13].

Проведемо SWOT-аналіз на прикладі заводу ім. В.О. Малишева. Завод імені В.О. Малишева – це підприємство з унікальною більш ніж сторічною історією. Це підприємство колись починало як виробництво паротягів та обладнання для залізниць. Зараз на заводі працює більше 20 функціональних підрозділів. До них належать машинобудівний завод та управління маркетингом, яке займається створенням маркетингової стратегії. ДП «Завод ім. В.О. Малишева» завжди був лідером українського військового машинобудівного, а також важкого машинобудування для нафтових свердловин, вугільних шахт, але зараз ситуація залишає бажати кращого, що може змінити стратегія, яка допоможе правильно вибрати вектори розвитку та цільового споживача, тому що відсутні замовлення в таких обсягах, в яких вони були колись, утворилась дебіторська та кредиторська заборгованість.

Завод повністю реалізував всю заплановану на 2017 рік трудову програму. Вперше в історії заводу обсяг реалізації продукції перевищив 3 мільярди гривень [5].

Підприємство повністю виконало всю намічену на 2017 рік виробничу програму, про що повідомив генеральний директор ДП «Завод ім. В.О. Малишева». Реалізація продукції за 2017 рік перевищила 3 мільярди гривень. Це грандіозна для підприємства сума, якої в історії заводу ще не було. 2017 рік став для заводу роком небувалого динамічного зростання.

Для порівняння, у 2016 році обсяг реалізації продукції склав 1 млрд. 850 млн. грн. [6].

З цього аналізу можна виявити основні напрями розвитку підприємства в майбутньому. Пріоритетним вектором можна назвати модернізування продукції, яка стане конкурентною перевагою в боротьбі за споживача, а реструктуризація може стати гарним приводом упровадження інноваційних змін у виробництво, продажу потужностей, які не застосовуються. Вивільнені кошти підуть на освоювання нових закордонних ринків за допо-

Таблиця 1

SWOT-аналіз машинобудівного заводу імені В.О. Малишева

Зовнішнє середовище / Внутрішнє середовище	*Можливості:* – розширення асортименту; – вихід на нові сектори ринку; – розроблення нових технологій; – налагодження системи зовнішніх зв'язків та державних замовлень; – державні замовлення.	*Загрози:* – нестабільна політико-економічна ситуація в країні; – фінансова криза; – нестача зовнішнього фінансування; – збільшення конкуренції; – погіршення репутації підприємства.
Сильні сторони: – великий досвід роботи; – кваліфікований персонал; – широкий асортимент продукції; – впізнаваний фірмовий стиль; – стала організаційна культура.	1) Збільшувати кількість замовлень через налагоджену структуру споживачів продукції, що склалася під час попередньої діяльності підприємства, що дасть змогу отримувати постійні та повністю оплачувані замовлення. 2) За рахунок використання високопрофесійного персоналу опановувати нові види виробництва та технології. 3) Просувати торговельну марку через мережу Інтернет, що дасть змогу збільшувати обсяги замовлень. 4) Шляхом безпосередньої участі Міноборони України виробляти продукцію оборонної сфери для закордонних покупців.	1) Шляхом переводу виробничих потужностей від оборонної промисловості на цивільну й навпаки збільшувати обсяги виробленої продукції та зменшувати час, що підвищить оборотну здатність власного капіталу. 2) Через використання повного циклу та багатопрофільності виробництва опановувати нові наукоємні технології задля їх подальшої реалізації. 3) Шляхом застосування методів впливу міцної організаційної культури сприяти найму високоякісного персоналу та створенню професійної еліти на підприємстві. 4) Шляхом використання сталих зв'язків із постачальниками, партнерами та покупцями продукції мінімізувати вплив державної дотації через залучення вільних інвестиційних коштів.
Слабкі сторони: – недостатність вільних коштів; – серйозна заборгованість; – велика частка застарілого обладнання; – неідеальна система мотивації; – несвоєчасна виплата заробітної плати.	1) За рахунок участі підприємства в програмах, що фінансуються Міністерством оборони України, мінімізувати або реструктурувати борги підприємства перед комунальними структурами. 2) Сплатити борги за рахунок продажу невикористовуваних активів підприємства. 3) Утримувати світовий рівень якості продукції. 4) Отримати вільні кошти завдяки вдалому проведенню реструктуризації, використати їх на погашення заборгованості та покращення системи мотивації тощо.	1) Налагодити співпрацю з міським центром зайнятості задля реалізації програм щодо працевлаштування населення, залучення кваліфікованого персоналу робітничих спеціальностей на підприємстві. 2) Збільшити рівень конкурентоспроможності підприємства шляхом опанування нових наукоємних ліній виробництв. 3) Утримати ринкову нішу, навіть у період реструктуризації не збавляти темпів виробництва. 4) Вдосконалити систему мотивації менеджерів шляхом економічних методів та морального впливу.

Джерело: створено авторами на основі джерел [6; 7, с. 543–562]

могою Інтернету. Створення мотиваційної системи дасть змогу зберегти основний ресурс, а саме висококваліфіковані кадри [8].

Орієнтуватися на конкретного споживача, досягати якості, що дає змогу не упустити можливих замовників продукції заводу, можна лише за умови, що система якості буде базуватися на ретельних дослідженнях стратегічних зон господарювання. Ніколи раніше виробництво високоякісної нової продукції та продаж її за прийнятними цінами не були так важливі, як зараз. Для задоволення потреб цільових клієнтів організація повинна сформувати й підтримувати спеціальну систему створення та придбання нових продуктів і послуг, а також систему вилучення з виробництва застарілих видів продукції. Таким чином, організація повинна управляти всім життєвим циклом продукції, а керівники відділів маркетингу повинні приділяти особливу увагу розвитку надійних стратегій конкуренції в критичних точках, коли на ринку з'являється нова продукція.

Сьогодні виробництво й продаж потрібно організовувати на засадах світового маркетингу, заснованого на системі прогнозованих техніко-економічних інновацій нових поколінь продуктів, робіт та послуг. Для того щоб успішно реалізувати продукцію, компанії повинні використовувати широкий набір взаємопов'язаних комерційних засобів, що утворюють так званий комплекс маркетингових засобів [9, с. 357–412].

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи вищесказане, можемо сказати, що створюється необхідність упровадження поступовості стратегій, які розробляються. Поетапність маркетингових стратегій необхідно виконувати і по ієрархічних рівнях, і в процесі змінення базової стратегії згідно з постійно змінними умовами сучасного ринку. Основні проблеми стратегічної спрямованості та вірогідних досліджень у майбутньому характерні для створення маркетингових стратегій машинобудівних підприємств на абсолютно всіх рівнях, тому що механізм упровадження стратегії формується в процесі її створення.

Також одним з основних аспектів проектування організаційної структури організації, яка повинна реалізовувати стратегічні рішення, є маркетингова стратегія, що зазвичай створюється на трьох рівнях. На початковому рівні формуються перспективні можливості компанії та основні завдання маркетингу; на другому – за підтримки функціональних стратегій виконується постачання продукції на ринки; на третьому – маркетингова стратегія деталізується в плані маркетингу та пов'язана з вирішенням оперативних маркетингових завдань. Після цих етапів необхідно погоджувати стратегічні маркетингові цілі на цих рівнях.

Актуальною проблемою є коригування та узгодження стратегічних рішень на рівні. Головним координуючим та інтегруючим ланцюгом у цих умовах має стати маркетинговий відділ, який забезпечуватиме реалізацію кроків, які ведуть до досягнення спільної мети, тому центральною проблемою на функціональному рівні є створення умов для узгодженості та збалансованості.

Отже, маркетингова стратегія – це одна з функціональних стратегій підприємства, яка задає вектор розвитку та створює умови для майбутнього зростання. Вона включає низку заходів, спрямованих на коригування рівня попиту. При цьому ці заходи будуть працювати лише тоді, коли всі стратегії будуть узгоджені, оскільки активна комунікація між підрозділами, що створюють стратегії, дасть змогу оптимізувати майбутню роботу. Важливим є правильне визначення цілей, на досягнення яких будуть спрямовані дії. Саме тому SWOT-аналіз – це зручний інструмент формування стратегії. Цей аналіз враховує зовнішні фактори, внутрішнє середовище, конкурентів, споживачів та інші фактори, що впливають на підприємство. Щодо заводу імені В.О. Малишева, то SWOT-аналіз допоміг визначити основні напрями майбутнього розвитку. Диференціація товару допоможе урізноманітнити асортимент модернізованою продукцією, яка зможе стати сильною конкурентною перевагою. Вдало підібрана цінова політика допоможе створити попит на світовому ринку, а правильна комунікаційна політика створить позитивний імідж серед споживачів.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. American Marketing association. Academic Journals URL: http//www.ama.org (дата звернення: 20.05.2019).

2. Котлер Ф. Основы маркетинга : учебное пособие / пер. с англ. Москва : издательский дом «Вильямс», 2007. 656 с.

3. Андрушкевич З. Перспективний аналіз умов інноваційного розвитку машинобудівних підприємств України / ред. Й. Петрович. Львів : видавництво «Львівської політехніки», 2010. 345 с.

4. Бондаренко Т., Волков Д. Діагностика операційної діяльності в стратегічному управлінні машинобудівними підприємствами. *Вісник ЖДТУ. Серія «Економічні науки»*. 2011. № 1 (55). С. 177–179.

5. Офіційний сайт заводу імені В.О. Малишева. URL: https://www.malyshevplant.com (дата звернення: 20.05.2019).

6. Бродюк І. Стратегічний аналіз інвестиційного розвитку підприємства. *Економіка та держава*. 2015. № 4. С. 131–133.

7. Семенов Г., Ярошевська О. Діагностика фінансово-економічного стану підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2011. № 1. С. 136–141.

8. Forti G. Reengineering Marketing Strategies. Lahti University of Applied Sciences: Degree Programme in International Business. Lahden, 2012. URL: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/51425/Forti_Gilbert.pdf?sequence=4&isAllowed=y (дата звернення: 20.05.2019).

9. West D., Ford J., Essam I. Strategic Marketing: Creative Competitive Advantage. New York : Oxford University Press Inc., 2010. 571 p.

10. Мескон М. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва : издательский дом «Вильямс», 2017. 672 с.

REFERENCES:

1. American Marketing association. Academic Journals. Available at: http//www.ama.org (accessed: 20.05.2019).

2. Kotler F. (2007) *Osnovu marketynha* [Marketing basics]. Moscow : Williams (in Russian).

3. Andrushkevych Z. (2010) *Perspektyvnyi analiz umov innovatsiinoho rozvytku mashynobudivnykh pidpryiemstv Ukrainy* [Perspective analysis of the conditions of innovative development of machine-building enterprises of Ukraine] Lviv : Lviv Polytechnic (in Ukrainian).

4. Bondarenko T., Volkov D. (2011) *Diahnostyka operatsiinoi diialnosti v stratehichnomu upravlinni mashynobudivnymy pidpryiemstvamy.* [Diagnostics of operational activity in strategic management of machine-building enterprises] Journal of ZHDTU. Series "Economic Sciences", vol. 1, no. 55, pp. 177–179.

5. Official site of the O.V. Malyshev plant. Available at: https://www.malyshevplant.com (accessed: 20 May 2019).

6. Brodiuk I. (2015) *Stratehichnyi analiz investytsiinoho rozvytku pidpryiemstva* [Strategic analysis of enterprise investment development] Economics and the State, vol. 4, pp. 131–133.

7. Semenov H., Yaroshevskaia O. (2011) *Diahnostyka finansovo-ekonomichnoho stanu pid-*

pryiemstva [Diagnostics of the financial and economic condition of the enterprise]. Bulletin of economic Sciences of Ukraine, vol. 1, pp. 136–141.

8. Gilbert F. (2012) Reengineering Marketing Strategies. Lahti University of Applied Sciences: Degree Programme in International Business. Available at: https://www.theseus.fi/bitstream/handle/10024/51425/Forti_Gilbert.pdf?sequence=4&isAllowed=y (accessed: 20 May 2019).

9. West D., Ford J. and Essam I. (2010) Strategic Marketing: Creative Competitive Advantage. New York : Oxford University Press Inc.

10. Meskon M.(2017) *Osnovy menedzhmenta* [Fundamentals of Management]. Moscow : Williams (in Russian).

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ
ANALYSIS OF ACTIVITY OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES IN UKRAINE

УДК 331.105:658.3

Ващенок О.П.
аспірант
Державний університет телекомунікацій

Vaschenok Oleg
State University of Telecommunications

У статті розкрито основні напрями діяльності компаній ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна», ТОВ "Lifecel" та ПАТ «Укртелеком». Визначено їх місце на ринку телекомунікаційних послуг України. Здійснено оцінювання окремих якісних та кількісних показників діяльності компаній ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна», ТОВ "Lifecel" та ПАТ «Укртелеком». Запропоновано напрями розвитку телекомунікаційних підприємств. Основними підприємствами, які працюють на ринку телекомунікаційних послуг України, є ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна», ТОВ "Lifecel" та ПАТ «Укртелеком». ПрАТ «Київстар» та ПАТ «Укртелеком» є найбільшими постачальниками телекомунікаційних послуг в Україні. Друге місце посідає ПрАТ «ВФ-Україна». Мережа ПрАТ «ВФ-Україна» охоплює більше 98% території України, на якій проживають 99% населення. ТОВ "Lifecell" є третім потужним підприємством, що надає телекомунікаційні послуги в Україні. Однією з його переваг є низька ціна на розважальні інтернет послуги.

Ключові слова: *телекомунікаційні підприємства, телекомунікаційні послуги, абоненти, ПрАТ «ВФ-Україна», ПрАТ «Київстар», ТОВ "Lifecel", ПАТ «Укртелеком».*

В статье раскрыты основные направления деятельности АО «Киевстар», АО «ВФ-Украина», ООО "Lifecel" и АО «Укртелеком». Определено их место на рынке телекоммуникационных услуг Украины. Осуществлено оценивание отдельных качественных и количественных показателей деятельности АО «Киевстар», АО «ВФ-Украина», ООО "Lifecel" и АО «Укртелеком». Предложены направления развития телекоммуникационных предприятий. Основными предприятиями, работающими на рынке телекоммуникационных услуг Украины, являются АО «Киевстар», АО «ВФ-Украина», ООО "Lifecel" и АО «Укртелеком». АО «Киевстар» и АО «Укртелеком» являются крупнейшими поставщиками телекоммуникационных услуг в Украине. Второе место занимает АО «ВФ-Украина». Сеть АО «ВФ-Украина» охватывает более 98% территории Украины, на которой проживают 99% населения. ООО "Lifecel" является третьим мощным предприятием, оказывающими телекоммуникационные услуги в Украине. Одним из его преимуществ является низкая цена на развлекательные интернет-услуги.

Ключевые слова: *телекоммуникационные предприятия, телекоммуникационные услуги, абоненты, АО «ВФ-Украина», АО «Киевстар», ООО "Lifecel", АО «Укртелеком».*

The main directions of activity of "Kyivstar", "Vodafone-Ukraine", "Lifecel" and "Ukrtelecom" are revealed in the article. Their place on the telecommunications market of Ukraine is determined. The assessment of certain qualitative and quantitative indicators of activity of "Kyivstar", "Vodafone-Ukraine", "Lifecel" and "Ukrtelecom" was performed. Directions of development of telecommunication companies are suggested. The main enterprises operating on the telecommunication market of Ukraine are "Kyivstar", "Vodafone-Ukraine", "Lifecel" and "Ukrtelecom". "Kyivstar" is the largest enterprise of telecommunication services in Ukraine. "Kyivstar" is the largest telecom operator in Ukraine which provides communication and data transmission services on the basis of a wide range of mobile and fixed technologies, including 4G. Subscribers of the company are more than 25 million clients of mobile communication and about 810 thousand. Fixed broadband Internet clients. The second place has "Vodafone-Ukraine". The network of "Vodafone-Ukraine" covers more than 98% of the territory of Ukraine, which lives 99% of the population. "Vodafone-Ukraine" actively develops navigation and telematics services (for the transfer of information), M2M-solutions, which are widely used in various sectors of the economy, mastering new areas of business, offering electronic document management and cloud-based solutions "Lifecell" is the third powerful enterprise providing telecommunication services in Ukraine. One of its advantages is the low price for entertaining internet services. "Lifecell" was the first to provide a number of services that have become familiar for every subscriber. Among them are Meloring, voice SMS, micro-SIM card and many others. Today, the operator continues this strategy, remaining as an innovator in different directions of its activity. "Ukrtelecom" has launched the most powerful national trunk network of data transmission on the technological basis of DWDM, which enables the provision of modern telecommunication services for various categories of subscribers in all settlements of Ukraine.

Key words: *telecommunication companies, telecommunication services, subscribers, "Vodafone-Ukraine", "Kyivstar", "Lifecel", "Ukrtelecom".*

Постановка проблеми. У сучасних умовах діяльності кожне підприємство прагне зайняти конкурентну позицію на ринку. Особливо актуальним це питанням постає для телекомунікаційних підприємств, оскільки ця галузь постійно розвивається і не може залишатися на досягнутому рівні. До того ж конкуренція в цій галузі є дуже високою. Задля цього доцільно здійснювати оцінювання

своїх можливостей для подальшого розвитку та завоювання більшої ринкової частки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями аналізу діяльності телекомунікаційних підприємств займається досить значна кількість як науковців, так і практиків в Україні та за її межами. Серед них можна назвати Е. Голубицьку, О. Степаненко, С. Таракановського, М. Постолатій, К. Абаєва, І. Балабанова, С. Усика, Л. Лазоренко, О. Старинця, І. Ольхову.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз діяльності телекомунікаційних підприємств України та розроблення основних напрямів їх розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ринок телекомунікацій є одним з найбільш перспективних та динамічних напрямів галузі зв'язку як у світі загалом, так і в Україні зокрема. Нині система телекомунікацій в Україні перебуває на шляху прискореного розвитку та орієнтована на інтеграцію української системи зв'язку у світову. Однією з галузей зв'язку, яка посідає сьогодні перше місце, є мобільний зв'язок. Мобільний зв'язок сьогодні є однією з найбільш могутніх рушійних сил в індустрії телекомунікацій. Прибутки від мобільного зв'язку значно перевищують прибутки від зв'язку в стаціонарних телефонних мережах [1, с. 66].

Завдяки тому, що вартість розгортання та обслуговування телекомунікаційних мереж рухомого (мобільного) телефонного зв'язку менша порівняно з фіксованим зв'язком, послуги рухомого (мобільного) зв'язку для споживачів стали більш доступними. Сьогодні кількість мобільних телефонних терміналів в Україні перевищує кількість стаціонарних телефонів у 2,5 рази, при цьому стрімкими темпами зростає кількість телефонів, які працюють під управлінням операційних систем (смартфонів) [2, с. 123].

Основними підприємствами, які працюють на ринку телекомунікаційних послуг України, є ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна», ТОВ "Lifecel" та ПАТ «Укртелеком».

ПрАТ «Київстар» – це найбільший оператор телекомунікацій України, який надає послуги зв'язку та передачі даних на основі широкого спектру мобільних і фіксованих технологій, зокрема 4G. Абонентами підприємства є понад 25 млн. клієнтів мобільного зв'язку та близько 810 тис. клієнтів фіксованого широкосмугового Інтернету.

ПрАТ «Київстар» входить до складу "Vimpel Com Ltd.", що є одним з найбільших у світі інтегрованих телекомунікаційних підприємств, головний офіс якого розташований у Нідерландах. Холдингове підприємство володіє телекомунікаційними активами в країнах СНД, Європи, Азії, Африки, а його акції перебувають у вільному обігу на нью-йоркській фондовій біржі NASDAQ.

ПрАТ «Київстар» – це одне з небагатьох підприємств у складі "Vimpel Com Ltd.", що надає послуги під власним, суто українським брендом. Воно досягло значних успіхів завдяки інвестиціям у розвиток мобільної мережі, яка охоплює всі великі та малі міста України, а також понад 28 тис. сільських населених пунктів, усі основні національні й регіональні траси, більшість морських та річкових узбережь. Підприємство надає роумінгові послуги у 195 країнах на п'яти континентах [3].

За роки роботи в Україні ПрАТ «Київстар» забезпечило понад 46 мільярдів гривень надходжень до держбюджету у вигляді податків та обов'язкових платежів і майже 32 мільярди гривень інвестицій у розвиток телеком-інфраструктури України. Воно щорічно реалізує суспільно значущі та благодійні програми, а також є одним з найкращих роботодавців України.

ПрАТ «Київстар» – це перше підприємство, що впровадило для українських абонентів мобільного зв'язку кращі телеком-послуги європейських ринків. Так, у 1998 році воно першим запропонувало абонентам послугу SMS, а у 2000 році першим почало надавати доступ до мережі Інтернет за технологією WAP. Згодом товариство першим масово впровадило «пакетні» тарифні плани без плати за хвилини та першим скасувало помегабайтну тарифікацію Інтернету в тарифних планах.

ПрАТ «Київстар» першим серед телеком-операторів України повністю модернізувало комутаційну мережу для підготовки до технологій швидкісної мобільної передачі даних. У його мережі встановлено новітнє обладнання MSC Server Blade Cluster, що є комутатором нового покоління, який підтримує технології від 2,5G до LTE. У 2015 році розпочато процес заміни обладнання базових станцій на таке, що підтримує новітні стандарти зв'язку 4G та LTE [3].

ПрАТ «ВФ-Україна» діє в галузі телекомунікацій, зокрема Інтернету. Діяльність поширюється на території всієї України. ПрАТ «ВФ-Україна» є другим за величиною оператором мобільного зв'язку в Україні після ПрАТ «Київстар». Мережа ПрАТ «ВФ-Україна» охоплює більше 98% території України, на якій проживають 99% населення.

У жовтні 2015 року ПрАТ «ВФ-Україна» оголосило про початок повного переходу на новий бренд "Vodafone", при цьому останній не володіє акціями ПрАТ «ВФ-Україна», отже, угода є партнерською. Спочатку два бренди будуть існувати паралельно, а повний перехід на "Vodafone" займе якийсь час. Поступово на бренд "Vodafone" переведені власні магазини ПрАТ «ВФ-Україна» й велика частина дилерських точок продажів [4].

Окрім стільникового зв'язку, ПрАТ «ВФ-Україна» надає послуги підключення до мережі Інтернет (2G: GSM; 3G: UMTS; CDMA). Вони є доступними завдяки таким стандартам, як GSM-EDGE, CDMA-EVDO REV.A та UMTS-HSPA+. Підприємство володіє ліцензіями на надання мобільного (стандарт

GSM-900/1800, CDMA-450), стаціонарного та міжнародного/міжміського зв'язку, а також надає послуги міжнародного роумінгу на п'яти континентах [5].

ПрАТ «ВФ-Україна» є бізнес-одиницею в портфелі ПАТ «Мобильные ТелеСистемы», що є найбільшим оператором мобільного зв'язку у Східній та Центральній Європі. Консолідована абонентська база підприємства без урахування «МТС Білорусь» складає більше 100 мільйонів абонентів. ПрАТ «ВФ-Україна» та його дочірні підприємства надають послуги в стандарті GSM у Вірменії, Білорусі, Росії, Україні та Туркменістані; в стандарті UMTS – у Росії, Вірменії, Білорусі, Україні; в стандарті CDMA-450 – в Україні; в стандарті LTE – в Росії та Вірменії. Підприємство також надає послуги фіксованого зв'язку та кабельного телебачення в Росії та Україні [5].

ПрАТ «ВФ-Україна» надає високоякісні послуги голосового зв'язку, передачі даних та швидкісного доступу до мережі Інтернет, пропонує нові тарифні плани та інноваційні сервіси, що відповідають різноманітним потребам широкого кола приватних та корпоративних абонентів. Завдяки великій зоні покриття мережі та роумінговим угодам абоненти ПрАТ «ВФ-Україна» залишаються на зв'язку практично в усіх країнах світу, а інтернет-роумінг доступний в більш ніж 200 країнах.

ПрАТ «ВФ-Україна» активно розвиває навігаційні та телематичні сервіси (для передачі інформації), M2M-рішення, що знаходять широке застосування в різних галузях економіки, освоює нові напрями бізнесу, пропонуючи послуги електронного документообігу та рішення на основі хмарних обчислень [4].

У січні 2016 року оператор "life:)" став ТОВ "Lifecell". Підприємство розпочало новий етап свого розвитку з масштабного ребрендингу. Новий бренд ТОВ "Lifecel" співзвучний з брендом підприємства "Turkcell", тобто великого міжнародного інвестора, якому належать 100% акцій українського оператора. Під новим брендом товариство продовжило свою діяльність на ринку як зрілий, досвідчений та мультисервісний оператор для всіх категорій абонентів [6].

Одним з історичних досягнень ТОВ "Lifecel" є розвиток ринку мобільного Інтернету в Україні. Оператор першим запровадив на українському ринку інноваційну технологію EDGE, відкривши для абонентів швидкісний мобільний Інтернет. Відтоді підприємство зайняло заслужену нішу оператора № 1 для смартфонів з найвищим проникненням пристроїв у мережі (52,3%). Сьогодні оператор розгортає мережу третього покоління на базі інноваційної технології 4G+ та надає послуги 4G+ мобільного Інтернету понад 28% абонентів, тому ТОВ "Lifecel", акумулюючи всі кращі розробки та досягнення, ставить перед собою мету стати першим українським дата-оператором [6].

Виходячи на ринок України, ТОВ "Lifecel" першим надав низку послуг, які сьогодні стали звичними для кожного абонента. Серед них слід назвати МелоРінг, голосове SMS, мікро-SIM-карту. Сьогодні оператор продовжує цю стратегію, залишаючись новатором у різних напрямах своєї діяльності. Однією з останніх інновацій ТОВ "Lifecel" став запуск месенджера ВіР, що дає змогу телефонувати по Україні та за її межами за допомогою високошвидкісного 4G+ мобільного Інтернету [6].

Публічне акціонерне товариство «Укртелеком» є однією з найбільших українських компаній, що надає повний спектр телекомунікаційних послуг у всіх регіонах країни. Його найсильніші конкурентні позиції сформовані у таких сегментах ринку телекомунікаційних послуг, як надання доступу до мережі Інтернет (визнаний лідер) та надання послуг фіксованої телефонії (має провідні позиції).

ПАТ «Укртелеком» розгорнуло найпотужнішу національну магістральну мережу передачі даних на технологічній основі DWDM, яка уможливлює надання сучасних телекомунікаційних послуг різноманітним категоріям абонентам в усіх населених пунктах України [7].

За даними публічної інформації це підприємство пропонує своїм клієнтам практично всі види сучасних телекомунікаційних послуг:

– послуги міжнародного, міжміського та місцевого телефонного зв'язку;

– послуги передачі даних і побудови віртуальних приватних мереж;

– різноманітні інтернет-послуги, зокрема послуга «Інтернет від Укртелеком», що забезпечує швидкісний доступ до мережі Інтернет для абонентів мережі фіксованого телефонного зв'язку;

– постійне IP-з'єднання за виділеною лінією; апаратний і віртуальний хостінг;

– послуги надання в користування виділених некомутованих каналів зв'язку;

– ISDN;

– послуги відеоконференц-зв'язку;

– послуги дротового мовлення;

– послуги мобільного зв'язку за технологією UMTS/WCDMA, які надає оператор «ТриМоб» [7].

ПАТ «Укртелеком» також є акціонером низки спільних підприємств та акціонерних товариств, які функціонують на українському телекомунікаційному ринку. Корпоративні права ПАТ «Укртелеком» такі:

– ТОВ «ТриМоб» (єдиний в Україні оператор з надання послуг мобільного зв'язку за стандартом UMTS/WCDMA; статутний фонд на 100% належить «Укртелекому»);

– дочірнє підприємство ТОВ «Укртел Глобал ГмбХ» (статутний фонд на 100% належить «Укртелекому»);

– ПрАТ «Елсаком Україна» (послуги мобільного супутникового зв'язку на базі «Глобалстар»; частка «Укртелекому» становить 34% акцій);

– ТОВ «Агрофірма Україна» (виробництво агропромислової продукції, торгівля; «Укртелеком» володіє 0,075% статутного фонду);

– ПАТ «Страхова компанія Мир» (надання страхових послуг; «Укртелекому» належить 0,03% статного фонду);

– ТОВ ДОП «Лісова казка» (надання послуг щодо оздоровлення дітей; частка «Укртелекому» в статутному фонді складає 59,52%);

– ПАТ «Свемон-інвест» (частка статутного фонду, яка належить «Укртелекому», становить 1,12%) [7].

У жовтні 2013 року ПАТ «Укртелеком» увійшло до Групи СКМ [7].

Динаміка основних показників діяльності ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна», ТОВ "Lifecel" та ПАТ «Укртелеком» за 2016–2018 роки наведена в табл. 1, 2.

Як видно з показників табл. 1, ПрАТ «Київстар» протягом досліджуваного періоду впевнено збільшує свої фінансові показники та чисельність абонентів. ПрАТ «ВФ-Україна» за винятком чисельності абонентів має таку ж тенденцію. Набагато гірша ситуація у ТОВ "Lifecell". Протягом 2016–2018 років спостерігається спадаючий тренд, до того ж підприємство у 2017 та 2018 роках стало збитковим.

ПАТ «Укртелеком» за своїми показниками діяльності приблизно утримує свої позиції протягом досліджуваного періоду. Лише у 2018 році спостерігається невеликий спад.

Динаміка зміни чисельності працівників досліджуваних підприємств за останні 4 роки наведена в табл. 3.

Як бачимо, чисельність працівників ПрАТ «Київстар» та ПрАТ «ВФ-Україна», зростає, тоді як чисельність працівників ТОВ "Lifecell" зменшується, що пояснюється розширенням можливостей попередніх двох підприємств. Чисельність працівників ПАТ «Укртелеком» стрімко зменшується, що пояснюється скороченням надання його послуг і переходом великої кількості абонентів на мобільний зв'язок.

Висновки з проведеного дослідження. Здійснивши аналіз діяльності телекомунікаційних підприємств, доходимо висновку, що їх розвиток забезпечується такими напрямами діяльності:

1) використання сучасних стандартів якості надання послуг;

Таблиця 1

Динаміка основних показників діяльності ПрАТ «Київстар», ПрАТ «ВФ-Україна» та ТОВ "Lifecell" за 2016–2018 роки

Показник	2016 рік			2017 рік			2018 рік		
	«Київстар»	«ВФ-Україна»	"Lifecell"	«Київстар»	«ВФ-Україна»	"Lifecell"	«Київстар»	«ВФ-Україна»	"Lifecell"
Кількість абонентів, млн. осіб	26,1	20,9	9,2	26,5	20,8	8,4	26,6	22,2	7,8
Дохід, млрд. грн.	14,96	11,14	117	16,5	11,9	0,31	18,7	12,7	0,21
Прибуток, млрд. грн.	3,03	1,385	0,93	9,2	2,2	-0,51	10,5	2,47	-0,78

Таблиця 2

Динаміка основних показників діяльності ПАТ «Укртелеком» за 2016–2018 роки

Показник	2016 рік	2017 рік	2018 рік
Кількість абонентів, млн. осіб	6,4	6,4	6,4
Дохід, млрд. грн.	6,3	6,1	5,9
Прибуток, млрд. грн.	0,6	0,9	0,5

Таблиця 3

Динаміка зміни чисельності працівників телекомунікаційних підприємств за 2015–2018 роки, осіб

Підприємство	2015 рік	2016 рік	2017 рік	2018 рік
ПрАТ «Київстар»	2 954	2 723	3 068	3 595
ПрАТ «ВФ-Україна»	2 851	3 209	3 308	3 396
ТОВ "Lifecell"	920	1 022	1 113	880
ПАТ «Укртелеком»	35 063	28 942	24 358	21 021

2) формування механізму управління розвитком персоналу у сфері телекомунікаційних послуг, який враховував би специфіку галузі;

3) постійний моніторинг тенденцій на ринку телекомунікаційних послуг в Україні та світі, а також їх урахування в діяльності підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Лазоренко Л. Соціально-економічний розвиток підприємств зв'язку: стан та перспективи : монографія. Київ : Талком, 2017. 279 с.

2. Ольховая І. Основні тенденції розвитку телекомунікаційних підприємств України. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2018. № 4 (26). С. 62–68.

3. Офіційний сайт ПрАТ «Київстар». URL: http://www./kyivstar.ua/uk (дата звернення: 05.06.2019).

4. Рухомий (мобільний) зв'язок. URL: https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=149&language=uk (дата звернення: 10.06.2019).

5. Офіційний сайт ПрАТ «ВФ-Україна». URL: https://www.mts.ua (дата звернення: 07.06.2019).

6. Офіційний сайт ТОВ "Lifecel". URL: http://www.lifecell.ua/uk/pro_lifecell/kompaniia-sogodni/lifecell-sogodni (дата звернення: 12.06.2019).

7. Офіційний сайт ПАТ «Укртелеком». URL: http://www.ukrtelecom.ua/about/today (дата звернення: 15.06.2019).

REFERENCES:

1. Lazorenko L. (2017) Soialno-ekonomichnyi rozvytok pidpryemstv zvyazku: stan ta perspektyvy [Socio-economic development of enterprises of connection: state and perspectives]. Kyiv : Talkom (in Ukrainian).

2. Olkhovaya I. (2018) Osnovni tendencii rozvytku telekomunikaciinyh pidpryemstv Ukrainy [Main of trends of development of telecommunication companies of Ukraine]. Economy. Management. Business, pp. 62–68 (in Ukrainian).

3. Oficiynyi sait PrAT "Kyivstar" [Official side of "Kyivstar"]. Available at: http://www./kyivstar.ua/uk (in Ukrainian) (accessed: 05 June 2019).

4. Ruhomyi (mobilnyi) zvyazok [Moving (mobile) connection]. Available at: https://nkrzi.gov.ua/index.php?r=site/index&pg=149&language=uk (in Ukrainian) (accessed: 10 June 2019).

5. Oficiynyi sait PrAT "VF-Ukraina" [Official site of "Vodafone-Ukraine"]. Available at: https://www.mts.ua (in Ukrainian) (accessed: 07 June 2019).

6. Oficiynyi sait TOV "Lifecell" [Official site of "Lifecell"]. Available at: http://www.lifecell.ua/uk/pro_lifecell/kompaniia-sogodni/lifecell-sogodni (in Ukrainian) (accessed: 12 June 2019).

7. Oficiynyi sait PAT "Ukrtelekom" [Official site of "Ukrtelecom"]. Available at: http://www.ukrtelecom.ua/about/today (in Ukrainian) (accessed: 15 June 2019).

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ВІДТВОРЕННЯМ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

THE ENTERPRISE'S HUMAN CAPITAL REPRODUCTION MANAGEMENT SYSTEM

УДК 005.511:[331.522.4:658](045)

Волошина С.В.
к.е.н., доцент, завідувач кафедри підприємництва і торгівлі
Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

Voloshyna Svitlana
Donetsk National University of Economics and Trade named after
Mykhailo Tugan-Baranovsky

У статті визначено об'єктивну необхідність формування системи управління відтворенням людського капіталу підприємства як відображення закономірностей розвитку наукової діяльності, утворення законодавчого підґрунтя та загострення потреб практики. Здійснено критичний аналіз понять «управління», «система», «система управління» з уточненням їх змісту. На основі термінологічного аналізу складових сконструйовано комплексне визначення системи управління відтворенням людського капіталу підприємства. Розроблено загальну схему теоретичної моделі системи управління відтворенням людського капіталу підприємства. У ній відображено основні напрями численних зв'язків, які виникають у відтворювальному та управлінському контурах: від об'єкта до суб'єкта управління й у зворотному напрямі. Обґрунтовано вимоги до всіх складових елементів системи управління відтворенням людського капіталу підприємства.

Ключові слова: *управління, система, система управління, система управління відтворенням людського капіталу підприємства, модель.*

В статье определена объективная необходимость формирования системы управления воспроизводством человеческого капитала предприятия как отражение закономерностей развития научной деятельности, создания законодательной основы и обострения потребностей практики. Осуществлен критический анализ понятий «управление», «система», «система управления» с уточнением их содержания. На основе терминологического анализа составляющих сконструировано комплексное определение системы управления воспроизводством человеческого капитала предприятия. Разработана общая схема теоретической модели системы управления воспроизводством человеческого капитала предприятия. В ней отражены основные направления многочисленных связей, возникающих в воспроизводственном и управленческом контурах: от объекта к субъекту управления и в обратном направлении. Обоснованы требования ко всем составляющим элементам системы управления воспроизводством человеческого капитала предприятия.

Ключевые слова: *управление, система, система управления, система управления воспроизводством человеческого капитала предприятия, модель.*

The article defines the objective necessity of forming a management system for the reproduction of human capital of an enterprise as a reflection of the regularities of the development of the scientific activity, the formation of legislative basis, and the exacerbation of the needs of the practice. Critical analysis of the concepts of "management", "system", "management system" with the clarification of their meaning is carried out. Based on the terminological analysis of the components, a comprehensive definition of the management system for the reproduction of the human capital of the enterprise is constructed. The new construction of the concept emphasizes: a) the reproduction process, which in general consists of the stages of formation and use and which should act as the center of influence and, accordingly, the object of control; b) the result of the reproductive process, which is considered a change in the quantitative and qualitative characteristics of human capital in terms of its elements; c) the final direction of the process of human capital reproduction as a part of the enterprise economic system to participants in economic relations, which are interpreted at the enterprise level as economic goals and human development goals; d) using as a means of influence on the human capital's acquisition of new characteristics of various instruments of managerial influence, in particular, analytical technologies and economic models. The use of the latter creates the basis for developing effective managerial decisions and ensuring the completeness of their implementation. Using the system-activity approach, the general scheme of the theoretical model of the management system for the reproduction of the human capital of the enterprise is developed. It reflects the main directions of numerous connections that arise in the reproductive and managerial circuits: from the object to the subject of management and vice versa. The requirements for all components of the management system for the reproduction of the human capital of the enterprise are substantiated. The practical value of the study is related to the specification of requirements for elements of the management system for reproduction of human capital of the enterprise, which will provide their management with information to determine the directions and means of managerial influence.

Key words: *management, system, management system, human capital reproduction management system of enterprise, model.*

Постановка проблеми. Практична потреба в управлінні відтворенням людського капіталу підприємства пояснюється, по-перше, постійним зростанням у світі вимог до якісних характеристик робочої сили, які мають відповідати умовам інноваційної та інформаційної економіки водночас; по-друге, дифузією інновацій, яка обумовлює різну швидкість поширення знань та інновацій у певному середовищі, що конкретно для вітчизняних підприємств пов'язане з дією низки об'єктивних та суб'єктивних факторів, зокрема з проблематикою здійснення економічних реформ у країні; по-третє, активізацією трудової та навчальної мобільності у світі, що відображає інтенсифікацію процесів формування людського капіталу через скорочення ланок передачі сучасних знань, навичок, вмінь їх носію та водночас збільшення дистанції від місця перебування цього носія до вітчизняного підприємства; по-четверте, загостренням проблем плинності кадрів та професійної підготовки, що обумовлює катастрофічну нестачу кваліфікованих працівників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішення актуальних практичних проблем гальмується невисоким науковим інтересом до питань відтворення людського капіталу підприємства

та управління ним. Нинішня активність наукової спільноти в предметній галузі людського капіталу стосується опрацювання особливостей відтворення людського капіталу на макрорівні, в окремих регіонах, специфіки відтворювальних процесів на рівні окремих галузей тощо. Учасниками обмеженої дискусії щодо відтворення людського капіталу на мікрорівні є Н.М. Гвоздик, О.В. Захарова, І.М. Краковська, Д.В. Маляр, Д.С. Насипайко, Я.К. Фітценц, О.А. Шевчук, О.Б. Юрченко та інші науковці, однак їх погляди є неузгодженими й практично не стосуються питань управління відтворювальним процесом.

Водночас системний підхід до управління економічними ресурсами підприємства реалізується в багатьох сучасних дослідженнях. Однак в умовах формування в Україні економіки знань, для чого необхідний високоякісний та креативний людський капітал, відзначена вище проблематика залишається серед нерозв'язаних наукових завдань.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування теоретичної моделі системи управління відтворенням людського капіталу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне відтворення людського капіталу підприємства під час забезпечення його стійкої динаміки є можливим завдяки управлінню ним. Об'єктивна необхідність формування системи управління відтворенням людського капіталу підприємства як відображення закономірностей розвитку науки, утворення законодавчого підґрунтя та загострення потреб практики представлена в табл. 1.

Зокрема, наявність відповідних правових актів міжнародного та вітчизняного рівнів свідчить про сформованість окремих елементів адміністративних методів управління та необхідність їх застосування в процесі досягнення цілей суб'єктів господарювання на основі формування системи управління відтворенням людського капіталу як підсистеми управління підприємством загалом.

Отже, поєднання закономірностей суспільного розвитку у світі загалом та в Україні зокрема обумовлюють потребу подальшого розвитку наукового базису для побудови ефективної системи управління відтворенням людського капіталу підприємства.

Системне дослідження управління відтворенням людського капіталу підприємства потребувало первісного звернення до сутнісних характеристик поняття «управління» та близьких до нього термінів (менеджмент, керування, адміністрування, координування, регулювання) (табл. 2).

Представлені в табл. 2 визначення загалом свідчать про наявність комунікативних розривів у споріднених категоріях. Попри намагання науковців дати відокремлені визначення понять «управління», «менеджмент» і «керування» [2; 9; 10], у більшості досліджень їх об'єднує єдність змісту, який подається з різним ступенем деталізації [1–6; 11], на підставі чого їх можна застосовувати як тотожні категорії.

Управління не можна ототожнювати з адмініструванням, яке є лише однією з груп методів управління.

Таблиця 1

Передумови формування системи управління відтворенням людського капіталу підприємства

Група	Характеристика
Закономірності розвитку наукової діяльності	– Активізація наукової дискусії в предметній галузі людського капіталу; – переміщення рівня наукових досліджень людського капіталу на мікрорівень; – поступове зростання наукового інтересу до питань відтворення людського капіталу; – наукове визнання складності процесу відтворення людського капіталу та необхідності його комплексно-системного аналізу; – наукове доведення об'єктивного характеру залежності стану та ефективності функціонування складних систем від управлінського впливу тощо.
Закономірності нормотворчого процесу	– Прийняття низки міжнародних правових актів, якими визнається провідна роль людини в сучасних процесах суспільного розвитку, а людський капітал – економічною базою людського розвитку; законодавче визначення актуальних завдань відтворення людського капіталу та способів їх вирішення; – транслювання визнаних у світі закономірностей та цілей відтворення людського капіталу у вітчизняні законодавчі й правові акти тощо.
Практична потреба вітчизняних суб'єктів господарювання	– Розвиток у світі економіки знань та інформаційної економіки, що висуває вимоги до формування високоякісного, креативного й мобільного людського капіталу; – активізація процесів трудової і навчальної мобільності у світі; – поширення в Україні негативних тенденцій у соціально-економічному розвитку суб'єктів господарювання; – переважне недосягнення власниками вітчизняного бізнесу економічних цілей, а найманими працівниками – цілей людського розвитку, загострення конфлікту їх інтересів; – наростання на вітчизняних підприємствах глибини проблем відтоку кадрів, їх професійної підготовки тощо.

Джерело: складено автором

Таблиця 2

Узагальнення поглядів на поняття «управління» та дотичних до нього термінів

Джерело (науковець)	Визначення поняття «управління» та його споріднених термінів
Поняття «управління»	
Філософська енциклопедія	Управління – це «функція організованих систем, які виникають природним (еволюційним) або штучним (креативним) шляхом» [1].
Економіко-математичний словник	Управління (*control, management*) у широкому розумінні – це «сукупність цілеспрямованих дій одних людей (керуючих), які тим чи іншим способом організовують діяльність інших людей (керованих) для досягнення назначених першими цілей <…> Сучасна формула: управління – це напрацювання і здійснення цілеспрямованих управлінських впливів на об'єкт (систему), що включає збір, передачу та обробку необхідної інформації, прийняття і реалізацію відповідних рішень» [1].
Філософія науки. Словник основних термінів	«Управління – мистецтво співвідношення цілей діяльності із засобами з позиції її ефективності» [1].
А.С. Большаков	«Управління – це процес поділу і руху ресурсів в організації з попередньо заданою метою, за попередньо розробленим планом і з безперервним контролем за результатами діяльності [2, с. 14].
Великий енциклопедичний словник	«Управління – елемент, функція організованих систем різної природи <…>, яка забезпечує збереження їх певної структури, підтримання режиму діяльності, реалізації їх програм» [1].
Словник сучасних економічних термінів (укладачі Б.А. Райзберг, Л.Ш Лозовський)	«Управління – це свідомий, попередньо продуманий вплив з боку одних людей (тих, хто управляє) на інших людей (тих, якими управляють) і на економічні об'єкти. Такий вплив здійснюється, щоб отримати задуманий, бажаний результат» [3, с. 391].
Б.З. Зельдович	«Управління – процес переведення системи, що управляється, в наперед заданий стан за допомогою інформаційної дії, що спрямовується від системи, що управляє» [4, с. 10].
Економічний словник-довідник (за ред. С.В. Мочерного)	«Управління – це процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для формулювання і досягнення цілей організації» [5, с. 194].
Н.М. Яркіна	«Сутність управління підприємством полягає в здійсненні цілеспрямованої, впорядкованої, інформаційно обґрунтованої та інформаційно вираженої управлінської дії суб'єкта управління на об'єкт управління» [6, с. 133].
Дотичні терміни	
М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі	«*Менеджмент* – процес планування, організації, мотивації та контролю, необхідний для формулювання і досягнення організаційних цілей» [7, с. 9].
Економічний словник-довідник (за ред. С.В. Мочерного)	«*Менеджмент* – наука про управління, особливий вид діяльності, змістом якої є цілеспрямована дія на працівників, на управління і координацію операцій фірми в умовах ринку для досягнення цілей, поставлених перед підприємством» [5, с. 194].
Економічний енциклопедичний словник	«*Менеджмент* – наука про управління сучасним підприємством, основним змістом якої є комплекс наукових принципів, методів стимулювання й організаційних важелів дії на поведінку людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей організації» [1].
Г.Б. Казначевська, І.М. Чуєв, О.В. Матросова	«*Менеджмент* – обов'язкове управління господарською діяльністю, яке виступає як самостійний вид професійної діяльності» [8, с. 18].
Енциклопедія соціології	«*Керування* – діяльність по визначенню цілей і шляхів їх досягнення; стратегія розвитку та управління» [1].
Словник бізнес-термінів	«*Керування* – здійснення відповідального і кваліфікованого управління в колективі, організації, на підприємстві. *Адміністрування* – діяльність з керівництва дорученою ділянкою роботи шляхом адміністративних методів управління. *Координування* – узгодження, упорядкування дій, приведення у відповідність» [1].
Великий енциклопедичний словник	«*Адміністрування* – бюрократичний метод управління на основі командування» [1].
Економіко-математичний словник	«*Регулювання* – вид управління, процес, на основі якого характеристики керованої системи утримуються на траєкторії, яка задана блоком управління (керуючою системою)» [1].

Джерело: складено автором на основі джерел [1–8]

Також не слід прирівнювати управління до координування або регулювання, оскільки останні реалізують лише частку процесів управління, спрямованих на організацію виконання управлінських рішень та підтримання на цій основі в певному стані керованої системи.

Крім того, порівняння між собою окремих поглядів на зміст поняття «управління» свідчить про

відсутність повної узгодженості, які не суперечать один одному, а доповнюють один одного, оскільки надають характеристику з різних боків. На цій підставі вважаємо доцільним виокремити окремі характеристики поняття «управління» й презентувати їх на рис. 1.

Отже, управління загалом є багатоаспектною категорією, яка характеризує сукупність цілеспрямованих впливів, що здійснюються суб'єктом (керуючою системою) задля забезпечення ефективного функціонування об'єкта (керованої системи).

Подальше дослідження потребувало звернення до поняття «система», що слугує вихідним моментом для вивчення категорій «система управління» та «система управління відтворенням людського капіталу підприємства».

Система як композиційний устрій підприємства та інших формальних організацій довгий час залишається об'єктом наукового дослідження закордонних та вітчизняних учених, таких як М. Альберт, М. Мескон, Ф. Хедоурі, Д.М. Гвішіані, М.О. Бєсєдін, А.В. Григорович, А.П. Дука, Г.Л. Монастирський, К. Кіллен, О.М. Горбань, Г.В. Осовська, О.А. Осовський, Р.М. Пушкар, У.Р. Ешбі, О.Р. Савченко, О.В. Кустовська, Д.М. Статенко, Н.П. Тарнавська, Ф.І. Хміль.

Слід відзначити загальне визначення цього поняття, яке наведене у словнику іноземних слів, де система (від гр. *systema* – «ціле, яке складене з частин») розглядається як «множина закономірно пов'язаних між собою елементів (предметів, явищ, поглядів, знань), що являє собою певне цілісне утворення, єдність» [12, с. 469]. Г.В. Осовська і О.А. Осовський розширюють це визначення, наголошуючи на тому, що кожен самостійний елемент системи має володіти «хоча б однією властивістю, що забезпечує досягнення мети системи» [12, с. 11].

Доповнюють базове визначення системи Р.М. Пушкар і Н.П. Тарнавська, які розглядають базову дефініцію не лише як сукупність пов'язаних між собою елементів, але й як таку, що «має на меті досягнення певних цілей і ґрунтується на принципах самоорганізації, синергії і розвитку» [13, с. 458].

Детальніше до визначення системи підійшли Д.М. Статенко, А.В. Григорович і А.П. Дука, розуміючи під нею «сукупність взаємопов'язаних елементів, які мають «вихід» (мету), «вхід», зв'язок із зовнішнім середовищем, зворотний зв'язок, «процес»» [14, с. 341]. В останній конструкції визначення поняття «система» набуває тієї форми, яка є придатною для застосування в управлінні підприємством загалом та його функціональними системами зокрема.

Узагальнюючи трансформацію поглядів на поняття «система», вважаємо, що його конструкція має бути збудована з одночасним урахуванням основних властивостей цієї дефініції, якими є цілісність, емерджентність, стійкість, відкритість. Названі властивості у сукупності відображають існування внутрішньої структури системи, в якій вибір елементів має цільову спрямованість з набуттям їх комплексом нових характеристик, наявністю чітко визначених зв'язків між виокремленими елементами, а також між системою та її зовнішнім середовищем, спрямованістю сукупності всіх типів зв'язків на збереження цілісності системи та її протидії негативним впливам ззовні.

Отже, система – це цілісний комплекс взаємопов'язаних і взаємодіючих внутрішніх елементів (вхід, процес, вихід, зв'язок із зовнішнім середовищем, внутрішньо системний зворотний зв'язок), які володіють корисними для розвитку всієї системи властивостями, а використання яких

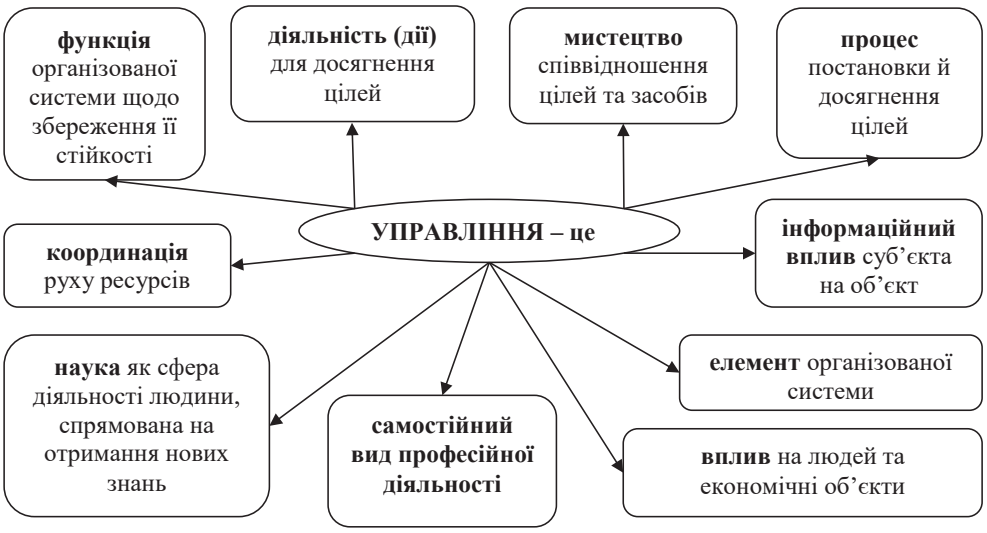

Рис. 1. Багатовимірність поняття «управління»

Джерело: складено автором на основі джерел [1–8]

протидіє впливу зовнішнього середовища, даючи змогу досягати встановлених цілей.

Подальше дослідження системи управління підприємством на основі синергетичного підходу свідчить про наявність інтерпретаційного дисонансу. Так, С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устенко, С.І. Юрій розглядають систему управління як «комплекс взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих і узгоджених методів, форм і важелів управління, що використовуються апаратом управління на мікрорівні» [15, с. 319], наголошуючи на інструментах управління. Ф.І. Хміль та В.М. Діденко систему управління (менеджменту) зводять до способу поєднання керуючої та керованої систем [13, с. 604; 16, с. 42], тобто взаємодії основних елементів структури управління. Г. Пітерс та Р. Уотермен під системою управління (менеджменту) розуміють «комплекс функцій (планування, організація, координація, мотивація, контроль), у ході яких здійснюється ефективний вплив на об'єкт управління і вирішується поставлене завдання, досягається мета» [15, с. 287], що відображає функціональне призначення управління та різноманіття процесів, що реалізуються цією системою.

Порівняльна характеристика основних підходів до розуміння поняття «система управління» дає змогу сформувати авторську інтерпретацію такого конструктиву: система управління – це комплекс методів (інструментів), якими суб'єкт управління здійснює цілеспрямований вплив на об'єкт управління задля отримання очікуваних результатів.

Узагальнення проведених досліджень щодо всіх складових обумовило можливість конструювання поняття «система управління відтворенням людського капіталу підприємства», яке у структурному вигляді представлено на рис. 2.

У представленій конструкції визначення системи управління відтворенням людського капіталу підприємства зроблено акцент на:

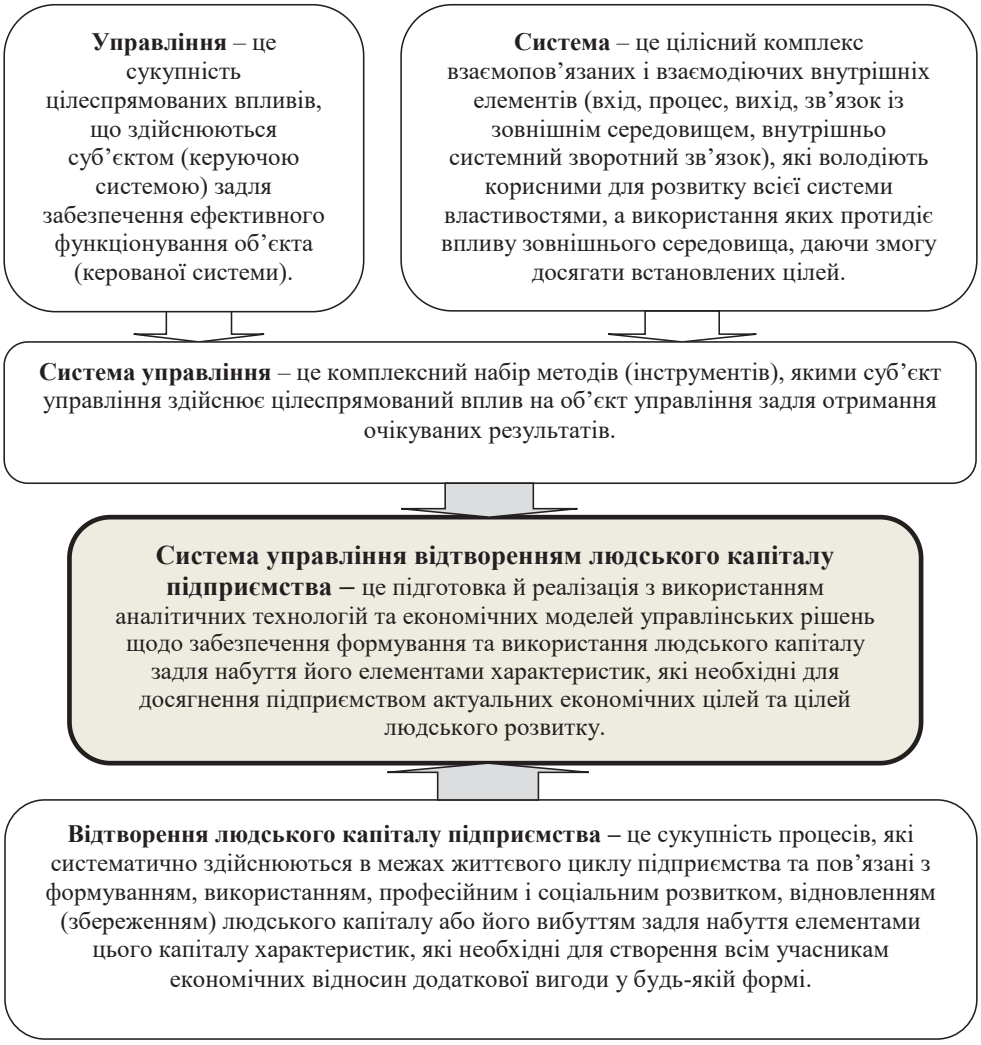

Рис. 2. Комплексне визначення системи управління відтворенням людського капіталу підприємства

Джерело: складено автором на основі джерела [17]

– процесі відтворення, що узагальнено складається зі стадій формування й використання, який має виступати центром впливу й, відповідно, об'єктом управління;

– результаті відтворювального процесу, яким вважається зміна кількісних та якісних характеристик людського капіталу в розрізі його елементів, тому їх розглядають як елементи системи виходу;

– кінцевій спрямованості процесу відтворення людського капіталу як частини економічної системи підприємства на досягнення цілей учасників економічних відносин, що на рівні підприємства трактуються як економічні цілі та цілі людського розвитку;

– використанні як засобів впливу на набуття людським капіталом нових характеристик різних інструментів управлінського впливу, зокрема аналітичних технологій та економічних моделей (використання останніх створює підґрунтя для розроблення дієвих управлінських рішень та забезпечення повноти їх реалізації).

На рис. 3 схематично представлено узагальнену модель системи управління відтворенням людського капіталу підприємства з відображенням основних напрямів численних зв'язків, які виникають у відтворювальному та управлінському контурах: від об'єкта до суб'єкта управління і у зворотному напрямі.

З рис. 3 видно повноту відтворювального процесу як за стадіями відтворення, так і за елементами людського капіталу, а також складові управлінського впливу (суб'єкт управління та методи (інструменти) управління). Причому вважаємо, що управлінський вплив має забезпечувати не лише зворотний зв'язок (розуміється як передавання певних сигналів про результати функціонування системи на відповідну стадію відтворення відносно певного елементу людського капіталу), але й, що важливіше, прямий вплив на вхід, процес і вихід.

Під входом до системи розуміємо потоки ресурсів, що надходять із зовнішнього середовища, під процесом – розвиток певного явища, під виходом – результат, що відповідає поставленій меті й надходить у зовнішнє середовище.

Отже, основними елементами системи управління відтворенням людського капіталу підприємства є об'єкт, суб'єкт(и) та методи (інструменти) управління. Водночас зовнішнє середовище перебуває за межами цієї системи й розглядається як умови та фактори, які впливають на відтворення людського капіталу, але не контролюються підприємством. Між зовнішнім середовищем і системою управління людським капіталом, яка є відкритою,

Рис. 3. Узагальнена модель системи управління відтворенням людського капіталу підприємства

Джерело: складено автором

існують взаємозв'язки. Вони відображають як вхід у систему (розуміється як потік потенційних кандидатів у працівники підприємства, що є носіями людського капіталу), так і вихід з цієї системи, оскільки зовнішнє середовище формує актуальні вимоги до перебігу процесу відтворення людського капіталу та його результату, а також забирає зайву робочу силу.

Під час визначення суб'єктів управління погоджуємося з думкою І.А. Алтухова і А.Д. Черьомухіна, які розширюють їх розуміння до «економічних суб'єктів, які зацікавлені в кінцевому результаті діяльності <…> організацій» [18, с. 172]. У контексті управління відтворенням людського капіталу як суб'єкти можуть розглядатися власники підприємства та уповноважені ними особи, які відповідальні за управління підприємством загалом (керівник, правління тощо), та особи, яким делеговані певні функції управління перебігом відтворювального процесу, а також безпосередні виконавці цього процесу, які можуть залучатися до управління, тобто суб'єктами вважаємо коло осіб, які тим чи іншим чином беруть участь у підготовці та реалізації управлінських рішень.

Висновки з проведеного дослідження. На основі термінологічного аналізу понять «управління», «система», «система управління» сконструйовано комплексне визначення системи управління відтворенням людського капіталу підприємства. Запропоновано під системою управління відтворенням людського капіталу підприємства розуміти підготовку й реалізацію з використанням аналітичних технологій та економічних моделей управлінських рішень щодо забезпечення формування й використання людського капіталу задля набуття його елементами характеристик, які необхідні для досягнення підприємством актуальних економічних цілей та цілей людського розвитку. З використанням системно-діяльнісного підходу розроблено загальну схему теоретичної моделі системи управління відтворенням людського капіталу підприємства, визначено вимоги до її складових елементів.

Характер і результати функціонування системи управління відтворенням людського капіталу на різних підприємствах, безумовно, можуть різнитися, що залежить від стратегії та тактики діяльності кожного з них та підходів до реалізації управлінського впливу на відтворювальний процес. Між тим спрямованість подальшого дослідження на розроблення концептуального підходу до реалізації ідеї адаптивного управління відтворенням людського капіталу має сприяти стійкості цього процесу та діяльності підприємства загалом в умовах необхідності постійного пристосування (адаптації) його економічних ресурсів, серед яких слід назвати людський капітал, до змін у зовнішньому середовищі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Словари и энциклопедии на Академике. URL: http://www.dic.academic.ru (дата звернення: 17.05.2019).
2. Большаков А.С. Менеджмент. Санкт-Петербург : Питер, 2000. 160 с.
3. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш. Словарь современных экономических терминов. Москва : Айрис-Пресс, 2008. 408 с.
4. Зельдович Б.З. Менеджмент. Москва : Экзамен, 2007. 591 с.
5. Економічний словник-довідник / за ред. С.В. Мочерного. Київ : Феміна, 1995. 368 с.
6. Яркіна Н.М. Управління підприємством як економічна категорія (теоретичні аспекти). *Держава та регіони*. 2014. № 1 (76). С. 130–136.
7. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1998. 800 с.
8. Казначевская Г.Б., Чуев И.Н., Матросова О.В. Менеджмент. Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. 378 с.
9. Горошко А.В., Нарчинська Т.О., Озимок І.В., Тарнай В.М. Глосарій термінів з моніторингу та оцінювання. Київ : ФОП Філімончук М.М., 2016. 56 с. URL: http://www.ukreval.org/images/publikacii/glossary.pdf (дата звернення: 22.05.2019).
10. Мидюк О.Н., Горьканова О.Н., Янгичер О.С. Теория управления. Москва, 2008. URL: http://cde.osu.ru/demoversion/course124/1_0.html (дата звернення: 04.05.2019).
11. Економічна теорія / за ред. В.А. Предборського. Київ, 1989. 624 с.
12. Мартиненко М.М. Основи менеджменту. Київ : Каравела, 2008. 496 с.
13. Пушкар Р.М., Тарнавська Н.П. Менеджмент: теорія і практика. Тернопіль : Карт-бланш, 2003. 490 с.
14. Статенко Д.М., Григорович А.В., Дука А.П. Менеджмент. Словник-довідник. Хмельницький : Поділля, 2004. 587 с.
15. Економічна енциклопедія / відп. ред. С.В. Мочерний. Тернопіль : Академія, 2001. Т. 3. 848 с.
16. Діденко В.М. Менеджмент. Київ : Кондор, 2008. 584 с.
17. Волошина С.В. Відтворення людського капіталу підприємства та його властивості. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 1 (70). С. 77–87.
18. Алтухов И.А, Черемухин А.Д. Понятие воспроизводства и его основные объекты. *Вестник НГИЭИ.* 2016. № 10. С. 169–177.

REFERENCES:

1. Slovari i entsiklopedii na Akademike [Dictionaries and encyclopedias on Academic]. URL: http://dic.academic.ru (in Russian) (accessed: 17.05.2019).
2. Bolshakov A.S. (2000). Menedzhment [Management]. St. Petersburg : Pyter, 160 p. (in Russian).
3. Raizberg B.A, Lozovsky L.Sh. (2008). Slovar sovremennyh ekonomicheskih terminov [The vocabulary of the existing economic terms]. Moskov : Ajris-Press, 408 p. (in Russian).

4. Zeldovich B.Z. (2007). Menedzhment [Management]. Moskov : Ekzamen, 591 p. (in Russian).

5. Mocherny S.V. ed. (1995). Ekonomichnyi slovnyk-dovidnyk [Economic dictionary]. Kyiv : Femina, 368 p. (in Ukrainian).

6. Yarkina N.M. (2014). Upravlinnia pidpryiemstvom yak ekonomichna katehoriia (teoretychni aspekty) [Managment of enterprise as an economic category (theoretical aspects) Article considers theoretical aspects enterprise management in modern conditions of managi]. Derzhava ta rehiony, № 1 (76), pp. 130–136 (in Ukrainian).

7. Meskon M., Albert M., Hedouri F. (1998). Osnovy menedzhmenta [The fundamentals of management]. Moskov : Delo, 800 p. (in Russian).

8. Kaznachevskaya G.B, Chuev I.N., Matrosova O.V. (2007). Menedzhment [Management]. Rostov-on-Don : Feniks, 378 p. (in Russian).

9. Goroshko A.V., Narchinska T.O., Ozimok I.V., Tarnay V.M. (2016). Hlosarii terminiv z monitorynhu ta otsiniuvannia [Glossary of monitoring and evaluation terms]. Kyiv : FOP Filimonchuk M.M., 56 p. URL: http://www.ukreval.org/images/publikacii/glossary.pdf (in Ukrainian) (accessed: 22.05.2019).

10. Midyuk O.N, Gorkanova O.N, Yangicher O.S. (2008). Teoriya upravleniya [Management theory]. Moskov. URL: http://cde.osu.ru/demoversion/course124/1_0.html (in Russian) (accessed: 04.05.2019).

11. Predborsky V.A. ed. (1989). Ekonomichna teoriia [Economic theory]. Kyiv, 624 p. (in Ukrainian).

12. Martinenko M.M. (2008). Osnovy menedzhmentu [The fundamentals of management]. Kyiv : Karavela, 196 p. (in Ukrainian).

13. Pushkar R.M., Tarnavska N.P. Menedzhment: teoriia i praktyka [Management: theory and practice]. Ternopil : Kart-blansh, 2003, 490 p. (in Ukrainian).

14. Statenko D.M., Grigorovich A.V., Duka A.P. Menedzhment. Slovnyk-dovidnyk [Management. Dictionary]. Khmelnitsky : Podillia, 2004, 587 p. (in Ukrainian).

15. Mocherny S.V. (2001). Ekonomichna entsyklopediia [Economic encyclopedia]. Ternopil : Akademiia. T. 3. 848 p. (in Ukrainian).

16. Didenko V.M. (2008). Menedzhment [Management]. Kyiv : Kondor, 584 p. (in Ukrainian).

17. Voloshyna S.V. (2019). Vidtvorennia liudskoho kapitalu pidpryiemstva ta yoho vlastyvosti [Reproduction of enterprise's human capital and its characteristics]. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu ekonomiky i torhivli imeni Mykhaila Tuhan-Baranovskoho. Seriia "Ekonomichni nauky". № 1 (70), pp. 77–87 (in Ukrainian).

18. Altukhov I.A., Cheremukhin A.D. (2016). Ponyatie vosproizvodstva i ego osnovnyie obyektyi [The concept of reproduction and its main objects]. Vestnik NGIEI, no. 10 (65), pp. 169–177 (in Russian).

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ОЦІНКИ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ

SPECIFIC EVALUATION ASPECTS OF THE LEVEL OF ORGANIC PRODUCTION ECONOMIC EFFICIENCY

УДК 631.16:631.147

Ульянченко О.В.
д.е.н., професор, член-кореспондент НААН України,
професор кафедри маркетингу, підприємництва і організації виробництва
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва
Герасименко Ю.С.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри статистики та економічного аналізу
Харківський національний аграрний університет імені В.В. Докучаєва

Ulianchenko Oleksandr
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev
Herasymenko Yuliia
Kharkiv National Agrarian University named after V.V. Dokuchaiev

У статті розглянуто окремі аспекти оцінювання ефективності екологічно орієнтованого агробізнесу. Підкреслено, що виробництво органічної продукції є більш затратним та дає меншу врожайність через обмеженість внесення хімічних препаратів. Водночас сучасні технології дають змогу мінімізувати ці розбіжності, а більш висока ціна на органічну продукцію дає можливість отримувати прибутки на рівні, що не менше за звичайні підприємства. Запропоновано власну систему показників для оцінювання рівня розвитку органічного виробництва в країні та систему показників оцінювання рівня його ефективності на підприємстві. Доведено, що, на відміну від традиційної економічної діяльності, зелений бізнес ґрунтується на екологічно конструктивних методах ведення підприємницької діяльності. Підкреслено важливість державної підтримки органічного виробництва. Запропоновано концептуальну схему формування економічних механізмів державної підтримки екологічного виробництва.

Ключові слова: *показник екологічної ефективності, економічні інструменти, зелена економіка, антропогенне навантаження, індекси, потенціали, державна підтримка органічного виробництва.*

В статье рассмотрены отдельные аспекты оценивания эффективности экологически ориентированного агробизнеса. Подчеркнуто, что производство органической продукции является более затратным и дает меньшую урожайность из-за ограниченности внесения химических препаратов. В то же время современные технологии позволяют минимизировать эти разногласия, а более высокая цена на органическую продукцию дает возможность получать прибыль на уровне, которые не меньше обычных предприятий. Предложены собственная система показателей для оценивания уровня развития органического производства в стране и система показателей оценивания уровня его эффективности на предприятии. Доказано, что, в отличие от традиционной экономической деятельности, зеленый бизнес основывается на экологически конструктивных методах ведения предпринимательской деятельности. Подчеркнута важность государственной поддержки органического производства. Предложена концептуальная схема формирования экономических механизмов государственной поддержки экологического производства.

Ключевые слова: *показатель экологической эффективности, экономические инструменты, зеленая экономика, антропогенная нагрузка, индексы, потенциалы, государственная поддержка органического производства.*

Some aspects of evaluation of environmentally oriented agribusiness efficiency are considered. It is emphasized that organic production is more expensive and results in less yields due to the limited availability of chemicals. At the same time modern technologies make it possible to minimize these differences and a higher price for organic products enables to receive profits at the level not less than at an ordinary enterprise. A special system of indicators to evaluate the level of organic production development in the country and a system of indicators to assess its efficiency level are proposed. It has been proved that, unlike traditional economic activity, green business is based on ecologically-constructive methods of entrepreneurial activity. The importance of state support for organic production is emphasized. The conceptual scheme of economic mechanisms formation of the state support for ecological production is proposed. The paper considers the problems of organic production development from the point of view of assessing its efficiency. It is emphasized that the poor environmental situation in the country and in the world necessitates the ecologic of socio-economic development, as well as harmonization of the society scientific and technological progress with the protection of the environment. Such interaction should form a new goal of the society development which is to continuously improve the population "life quality" in a healthy environment. It is noted that the effectiveness of environmentally friendly production depends largely on optimizing economic relations in the field of rational nature use. One of the reasons for the low efficiency in the organizational and economic mechanism of nature use is the lack of analysis, assessment, justification of the conditions and factors of organic production and its external communications, that is, the lack of environmental business. An important element of organic production is the strategic support of its parameters in the long-term. This is due to the fact that those companies and associations that provide their certificates tend to carefully monitor the situation by conducting unplanned inspections. All this requires the development and control of the production process throughout the time.

Key words: *organic production efficiency, green economy, anthropogenic load, state support for organic production.*

Постановка проблеми. Складна екологічна ситуація в країні та світі зумовлює необхідність екологізації соціально-економічного розвитку, а також узгодження науково-технічного прогресу суспільства з охороною довкілля. Така взаємодія формує нову мету розвитку суспільства, яка полягає в постійному підвищенні якості життя населення в умовах існування високоефективної економіки та здорового довкілля. Ефективність екологізації виробництва багато в чому залежить від оптимізації економічних відносин у сфері раціонального природокористування. Однією з причин низької ефективності організаційно-економічного механізму природокористування є відсутність аналізування, оцінювання, обґрунтування умов та факторів екологізації виробництва, а також його зовнішніх комунікацій, тобто відсутність екологічного бізнесу. Важливим елементом органічного виробництва є підтримка його параметрів упродовж тривалого часу. Це пов'язане з тим, що ті компанії та асоціації, які надають свої сертифікати, як правило, ретельно відслідковують ситуацію, роблячи незаплановані перевірки. Все це вимагає розроблення та контролювання виробничого процесу протягом усього часу. Така система повинна існувати на кожному підприємстві. Як

зазначає В.І. Артиш, основною метою органічного виробництва є недопущення виникнення ситуацій у виробничому процесі, за яких можлива втрата статусу «органічний». Другим важливим завданням є оцінювання того, наскільки підприємство виконує свої стратегічні плани в галузі досягнення органічного балансу [1, с. 31]. Це означає наявність такого стану виробництва, за якого досягнуто збалансовані взаємовідносини між ґрунтом, рослинами, тваринами й людиною, спрямовані на підвищення якості та збереження довкілля для майбутнього покоління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню ефективності екологічного бізнесу присвячені праці таких вчених, як В.І. Артиш [1], Б.В. Степаненко [3], М.К. Шикула [4], Ю.М. Хелеп [5], В.А. Чудовська [6], Ю.І. Яремко [7], Р.М. Безус [8], В.В. Кипоренко [11], Л.В. Тарасович [12].

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання методичних підходів до визначення рівня ефективності виробництва органічної продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Набір екологічних показників, який пропонується Організацією економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) для сільськогосподарського сектору, містить кілька субкатегорій:

– підкатегорії рушійної сили (довкілля, економіка та соціальна сфера, зовнішні та внутрішні чинники господарства);

– підкатегорії держави (екосистема, природні ресурси, здоров'я та благополуччя);

– підкатегорії відповіді (реакція споживачів, реакція агропродовольчого ланцюга, поведінка господарюючого суб'єкта, державна політика).

Ці підкатегорії були визначені згідно з наміром ОЕСР проаналізувати ситуації в конкретних країнах, оцінити екологічну політику та виміряти якість довкілля.

Щодо економічної ефективності оцінювання екологічно орієнтованого агробізнесу необхідно відзначити таке. Собівартість виробництва (LATC) органічної продукції в Україні, як і у світі загалом, перевищує собівартість сільськогосподарської продукції, вирощеної традиційним способом. Це відбувається внаслідок особливостей процесу органічного виробництва (вища трудомісткість, необхідність виводу частини земель під пар щороку, здійснення сертифікації щодо її відповідності визначеним стандартам та нормам, яка є досить дорогою). Під час визначення витрат, які несе господарство, виробляючи традиційну продукцію, практично ніколи не враховуються так звані приховані витрати. До них можна віднести витрати на поліпшення та довкілля, уникнення в майбутньому витрат для пом'якшення забруднення, гуманне ставлення до тварин, визначене стандартами органічного виробництва, нівелювання ризику для здоров'я фермерів через неправильне використання пестицидів і запобігання майбутніх медичних витрат, розвиток сільських територій шляхом створення додаткових робочих місць і забезпечення цільового доходу для виробників [2].

Головною метою зеленого бізнесу є отримання прибутку від реалізації екологічних товарів та послуг, виробництво та надання яких передбачає застосування методів та технологій, які мінімізують інтегральний екологічно деструктивний вплив на довкілля, а їх використання сприяє створенню екологічно сприятливих умов життя для споживачів як в короткостроковому, так і в довгостроковому періодах і сприяє формуванню екологічної свідомості суспільства [3, с. 23]. Однак, на відміну від традиційної економічної діяльності, зелений бізнес ґрунтується на екологічно конструктивних методах ведення підприємницької діяльності.

Вітчизняний досвід ведення органічного сільського господарства показав, що ґрунтозахисні технології потребують менше часу на обробіток ґрунту порівняно з конвенційними, менше пального та в десятки разів менше мінеральних добрив [4, с. 627], що сприяє збільшенню врожайності сільськогосподарських культур. Це має спонукати фермерів до переходу на органічне виробництво, а споживачів – до зміни свого уявлення про здоровий спосіб життя.

На думку Ю.М. Халепа, основним показник екологічної ефективності необхідно вважати баланс гумусу, розрахований за відповідною методикою. При цьому автор вважає необхідним врахування виходу побічної продукції та поверхнево-кореневих решток. На його думку, іншим важливим аспектом дослідження екологічної ефективності є визначення балансу основних поживних речовин, а саме азоту, фосфору та калію [5, с. 226].

Роль економічної складової в розвитку органічного сільського господарства повинна полягати у стимулюванні сільськогосподарських товаровиробників органічної продукції за допомогою таких інструментів [6, с. 94], як пільгове кредитування, інвестування, пільгове оподаткування, державні закупівлі, цільові програми розвитку, розвиток інфраструктури, законодавство.

Ю.І. Яремко вважає, що для забезпечення еколого-економічного нормування антропогенного навантаження на земельні ресурси необхідно розробити систему інтегральних показників, які характеризують ефективність використання земельних ресурсів та дають змогу оцінити їх сучасний екологічний стан. При цьому для характеристики індикаторів та індексів, які характеризують стан земельних ресурсів загалом, необхідно сформувати групи показників [7]. При цьому автор пропонує два показники, такі як індикатор локального, регіонального, загальнодержавного рівня (IN) та індекс локального регіонального, загальнодер-

жавного рівня підсистеми (I_{ij}). Формули розрахунків цих індексів такі:

$$IN_i = \frac{P_{imax} - P_{ij}}{P_{imax} - P_{imin}}; \quad (1)$$

$$I_{ij} = \frac{\sum IN_{ji}}{n}. \quad (2)$$

Інтегральний індекс рівня стійкості екологічного стану земельних ресурсів змінюється в межах від 0 до 1, де 0 вважається значенням, що свідчить про низький стан екологічної стійкості земельних ресурсів, 1 – значенням, що свідчить про максимально сприятливі умови щодо забезпечення стійкості.

Систему узагальнюючих показників для оцінювання рівня потенціалу органічного агровиробництва запропонував Р.М. Безус [8]. Запропонована ним система виглядає таким чином.

Земельний потенціал (Z1):

– питома вага ріллі у структурі сільськогосподарських угідь (X1);

– питома вага багаторічних насаджень у структурі сільськогосподарських угідь (X2).

Соціальний потенціал (Z2):

– середній вік населення (X3);

– питома вага осіб, вік яких складає 65 років і більше (X4);

– щільність населення (X5);

– рівень смертності населення (X6).

Організаційно-економічний потенціал (Z3):

– обсяг валового внутрішнього продукту в розрахунку на одну особу (X7);

– питома вага сільського господарства, індустрії та сфери обслуговування у ВВП (X8–X10).

Транспортно- комунікаційний потенціал (Z4):

– кількість засобів комунікацій у розрахунку на 100 осіб (X11);

– щільність транспортних шляхів у розрахунку на 100 км^2 (X12).

Екологічний потенціал (Z5):

– обсяг викидів двооксиду вуглецю від спожитої енергії в розрахунку на одну особу (X13).

Потенціал органічного агровиробництва (Z6):

– частка органічних земель у загальній площі країни (X14);

– обсяг органічних площ у розрахунку на 100 тис. осіб (X15);

– кількість операторів органічного ринку (X16).

Отже, виділяються шість груп, які включають шістнадцять показників. Щодо органічного виробництва, то його рівень фактично характеризує остання група показників. На нашу думку, вони характеризують не зовсім об'єктивно ситуацію розвитку органічного агровиробництва. Перший із запропонованих показників, а саме частка органічних земель у загальній площі країни, не враховує особливості структури земель цих країн. Наприклад, його розрахунок щодо порівняння Данії та Швейцарії навряд чи можна вважати коректним з огляду на ту обставину, що Швейцарія є гірською країною, значна площа якої малопридатна для сільського господарства загалом. Ця ж причина робить не зовсім коректним визначення величини другого показника, яким є обсяг органічних площ у розрахунку на 100 тис. осіб. Щодо третього показника, а саме кількості операторів органічного ринку, то його треба детально визначити. Не до кінця зрозуміло те, кого саме треба віднести до операторів.

На нашу думку, на національному рівні рівень розвитку органічного виробництва характеризують такі показники:

– частка органічних земель у площі сільськогосподарських земель;

– обсяги виробництва органічної продукції на одного мешканця;

– частка органічної продукції на ринку продовольства;

– рівень виробництва окремих видів продукції на одного мешканця в натуральних одиницях;

– частка експорту органічної продукції в експорті сільськогосподарської продукції.

Також задля характеристики рівня ефективності виробництва органічної продукції ми пропонуємо такі показники:

– індекс ефективності органічного виробництва за товарною продукцією;

– індекс ефективності органічного виробництва за окупністю витрат.

Індекс ефективності органічного виробництва за товарною продукцією має таку формулу:

$$I = \frac{ТП_o}{ТП}, \quad (3)$$

де $ТП_O$ – величина товарної продукції органічного виробництва за цією культурою на 1 га посівної площі; ТП – велична товарної продукції за цією культурою в цьому регіоні за звичайних умов.

Індекс ефективності органічного виробництва за окупністю витрат визначається за такою формулою:

$$I = \frac{ОВ_o}{ОВ}, \quad (4)$$

де $ОВ_O$ – окупність витрат під час виробництва органічної продукції за цією культурою; ОВ – окупність витрат під час виробництва звичайної продукції за цією культурою.

Власну систему показників для оцінювання екологічної ефективності наводить М.В. Зось-Кіор [9, с. 251]. При цьому він поділяє всі показники на так три групи:

1) антропогенне навантаження:

– внесення хімічних добрив на 1 га посівної площі;

– застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі;

– використання земельних ресурсів на одиницю валової продукції;

– частка соняшнику та ріпаку у структурі посівних площ;

– щільність худоби;

2) відтворення:

– еколого-агрохімічне оцінювання ґрунтів;

– баланс гумусу;

– питома вага посівної площі, удобреної органічними добривами;

– питома вага посівної площі, удобреної мінеральними добривами;

– коефіцієнт антропогенного навантаження;

3) гармонізація:

– питома вага площі еродованих земель у структурі сільгоспугідь;

– кількість органічних господарств на 10 000 сільгосппідприємств (включаючи фермерів);

– частка сіножатей та пасовищ у загальній площі сільгоспугідь;

– питома вага багаторічних трав у структурі посівних площ;

– екологічна активність на селі.

Слід відзначити, що в цьому разі має місце об'єднання екологічних показників та показників, які характеризують розвиток органічного виробництва. Водночас до кінця не зрозуміло, що автор має на увазі, використовуючи такі показники, як застосування засобів захисту рослин на 1 га посівної площі, еколого-агрохімічне оцінювання ґрунтів, екологічна активність на селі.

Окремою проблемою є державна та фінансова підтримка виробників органічної продукції. Слід відзначити, що в країнах Євросоюзу виробники органічної продукції мають суттєву підтримку з боку держави. Так, у Франції за рахунок бюджетних коштів компенсуються витрати або втрати, що несе фермер у процесі їх здійснення. До цих заходів належать:

– збереження довкілля;

– збереження біорізноманіття;

– належне утримання худоби й птиці;

– перехід на біологічне сільське господарство;

– заліснення виведених з обробітку деградованих сільськогосподарських угідь;

– збереження та покращення лісів, що належать фермерським господарствам;

– реконструкція польових лісозахисних насаджень [10].

Збереження сільськогосподарських земель, наприклад, передбачає:

1) вжиття заходів із захисту угідь від водної та вітрової ерозії (заборона оранки з оборотом пласта під просапні культури з шириною міжрядь 45 см і більше; мінімальний обробіток ґрунту поперек схилів; терасування схилів та заборона ліквідації терас; зелені полоси шириною 2,5 м на відстані одна від одної не менше 100 м; лісонасадження перпендикулярно основному напрямку вітрів);

2) збереження органічної речовини в ґрунті як чинника захисту її структури (проведення через кожні 6 років аналізу стану гумусного складу ґрунту; збереження балансу гумусу (співвідношення надходжень та виносу органічних речовин) на рівні, що не перевищує мінус 75 кг гумусу на 1 га на рік; забезпечення у сівозміні не менше трьох культур різних біологічних родин, кожна з яких має займати не більше 15% орних земель; заборона спалювання, натомість приорювання, стерні);

3) захист поверхні ґрунту (земель (посів сидератів); мульчування поверхні рослинними рештками);

4) збереження постійних пасовищ (постійні пасовища не повинні оратися впродовж 5 років, за необхідності оранки, що перевищує 5% пасовища, фермер має одержати дозвіл державного органу; за порушення норми фермер зобов'язаний упродовж 24 місяців відновити площу пасовища).

Цілий комплекс вимог містять регламенти, що стосуються збереження біорізноманіття, агроландшафтів та історико-природних пам'яток, застосування добрив, хімічних засобів захисту рослин, гормональних та інших добавок у відгодівлі тварин; захисту боліт, перелісків, водних ресурсів тощо [9, с. 50].

Значні можливості кредитування виробників екологічної сільськогосподарської продукції відкриваються під час створення в регіонах фінансово-аграрних груп. Вони повинні концентрувати значні фінансові кошти учасників. Одним з найважливіших економічних механізмів, що впливають на ефективність виробництва екологічної сільськогосподарської продукції, є пільгове оподаткування.

Крім пільгового кредитування та оподаткування, необхідне більш ефективне використання інших інструментів, серед яких можна виділити:

– преміальні виплати за підвищення екологічних якостей продукції, що випускається, за поліпшення екологічного контролю виробництва, за зниження забруднень і впровадження безвідходних технологій тощо;

– екологічні штрафи;

– режим прискореної амортизації природоохоронних фондів [11].

Регулятивний інструментарій державної підтримки щодо органічного виробництва як стратегічного вектору зміцнення продовольчої безпеки країни має ґрунтуватись не на командно-адміністративному втручанні, а на економічному стимулюванні аграріїв провадити органічне виробництво й раціонально використовувати землю як основний засіб виробництва, запровадженні інноваційних технологій, розробок і досягнень науки у сфері органічного землеробства. Організаційно-економічні аспекти формування та функціонування

системи органічного землеробства обов'язково мають відображатися в аграрній та екологічній політиці держави. Економічні принципи сталого розвитку України повинні ґрунтуватись на зацікавленості в розвитку конкурентоспроможного аграрного виробництва, сприянні становленню системи органічного виробництва, вільному виборі партнерів по агробізнесу тощо. Стимулювання аграріїв до виробництва екологічно чистої продукції рослинництва вбачається одним із ключових економічних методів впливу держави на розвиток аграрного виробництва, що зумовлює доцільність розроблення організаційно-економічного механізму цього процесу [12].

На рис. 1 наведена концептуальна схема механізму державної підтримки органічного виробництва в Україні.

Рис. 1. Концептуальна схема механізму державної підтримки органічного виробництва в Україні

Державна підтримка органічного виробництва повинна включати:

– законодавче забезпечення та гарантування партнерських відносин з державними органами;

– фінансову підтирку органічного виробництва на початковому етапі (3 роки);

– наукову підтримку через розроблення технологій та методів організації бізнесу;

– підтримку на зовнішніх ринках;

– систему гарантування якості продукції;

– формування інституціонального середовища та рекламу здорового способу життя.

Тільки комплексне поєднання цих принципів дасть можливість створити сприятливе середовище для розвитку органічного виробництва. З огляду на той факт, що органічним виробництвом, як правило, займаються невеликі підприємства та люди, які є ентузіастами відродження сільських територій, це дасть можливість багатьом регіонам у сільській місцевості відродитись та перейти на шлях сталого розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження дало можливість дійти висновку, що органічне виробництво в сільському господарстві сьогодні стає одним із найбільш поширених трендів його розвитку у світі. Це пов'язане як із запитом самого суспільства, так і з реальними проблемам екології, які накопичувались протягом останніх десятиліть. В Україні органічний рух почав стрімко розвиватись, хоча протягом останніх років його темпи значно зменшились. Однією з проблем є обмеженість ринку збуту продукції, що приводить до падіння рівня економічної ефективності виробництва органічної продукції. Запропоновано систему показників, яка характеризує як рівень розвитку органічного виробництва в країні, так і рівень його економічної ефективності на прикладі окремих підприємств. Крім того, запропоновано концептуальні засади державної підтримки органічного виробництва на рівні країни.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артиш В.І. Удосконалення управління виробництва органічної продукції. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 28–31.

2. Why is organic food more expensive, and when will it changes? URL: http://www.organicfoodee.com/sense/tooexpensive (дата звернення: 19.06.2019).

3. Степаненко Б.В. Особливості та проблеми методології визначення поняття «зелений бізнес». *Економіка та прогнозування*. 2010. № 4. С. 22–38.

4. Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві / за ред. М.К. Шикули. Київ : Оранта, 1998. 680 с.

5. Халеп Ю.М., Будько С.О. Еколого-економічна оцінка органічної сівозміни з картоплею в умовах сільськогосподарських підприємств рослинницького

типу Полісся Чернігівщини. *Вісник ЖНАЕУ*. 2015. № 1 (48). Т. 2. С. 225–232.

6. Чудовська В.А. Організаційно-економічний механізм розвитку виробництва органічної продукції. *Збалансоване природокористування*. 2013. № 1. С. 91–98.

7. Яремко Ю.І., Дудяк Н.В. Методичний підхід щодо оцінки екологічної стійкості стану земельних ресурсів. *Вісник ЖНАЕУ.* 2015. № 1. (48). Т. 2. С. 32–38.

8. Безус Р.М. Формування організаційно-економічних засад розвитку виробництва органічної продукції : автореф. дис. … канд. техн. наук : спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» ; Житомирський національний агроекологічний університет. Житомир, 2016. 13 с.

9. Зось-Кіор М.В. Національні та інтеграційні аспекти управління земельними ресурсами аграрного сектора економіки : монографія. Запоріжжя : Інтер-М, 2015. 348 с.

10. Молдаван Л.М. Агроекологічні чинники продовольчої безпеки країни. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. № 10. С. 46–51.

11. Кипоренко В.В. Удосконалення еколого-економічного механізму розвитку органічного сільського господарства. *Ефективна економіка.* 2015. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4174&p=1 (дата звернення: 22.06.2019).

12. Тарасович Л.В. Органічне землеробство як забезпечуюча умова виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції. *Органічне виробництво і продовольча безпека* : зб. матеріалів доп. учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. Житомир : Полісся, 2013. С. 126–130.

REFERENCES:

1. Artysh V.I. (2013). Udoskonalennia upravlinnia vyrobnytstva orhanichnoi produktsii [Management Improvement of Organic Production]. *Economics AIC*, no. 6, pp. 28–31 (in Ukrainian).

2. Why is organic food more expensive, and when will it change? URL: http://www.organicfoodee.com/sense/tooexpensive (accessed: 19 June 2019).

3. Stepanenko B.V. (2010) Osoblyvosti ta problemy metodolohii vyznachennia poniattia “zelenyi balans” [Features and problems of defining the concept of “green balance”]. *Economy and Prognostication*, no. 4. pp. 22–38 (in Ukrainian).

4. Oranta (1998) Vidtvorennia rodiuchosti hruntiv u hruntozahysnomu zemlerobstvi [Reproduction of soil fertility in soil protection agriculture]. Edited by M.K. Shykula. Kyiv, 680 p. (in Ukrainian).

5. Khalep Yu.M. (2015) Ekoloho-economichna otsinka orhanichnoi sivozminy z kartopleiu v umovakh silskohospodarskykh pidpryiemstv roslynnytskoho typu Polissia Chernyhivshchyny [Ecological-economic estimation of organic crop rotation with potatoes in conditions of agricultural enterprises of plant growing type Polissya Chernihiv region]. *Bulletin of ZhNAEU*, no. 1 (48), v. 2. pp. 225–232 (in Ukrainian).

6. Chudovska V.A. (2013) Orhanizatsiyno-ekonomichnyi mekhanizm rozvytku vyrobnytstva orhanichnoii produktsii [Organizational and economic mechanism of organic production development]. *Balanced Nature Use*, no. 1. pp. 91–98 (in Ukrainian).

7. Yaremenko Yu.I. (2015) Metodychnyi pidhid shchodo otsinky ekolohichnoi stiikosti stanu zemelnykh resursiv [Methodical approach to assessing the environmental sustainability of land resources]. *Bulletin of ZhNAEU*, № 1 (48), v. 2. pp. 32–38 (in Ukrainian).

8. Bezus R.M. (2016) Formuvannia orhanizatsiino-ekonomichnykh zasad rozvytku vyrobnytstva orhanichnoi produktsii [Formation of organizational and economic principles for the development of organic products production] : PhD Thesis by Specialty 08.00.03 “Economics and Management of the national economy” ; ZhNAEU. Zhytomyr. 13 p. (in Ukrainian).

9. Zos-Kior M.V. (2015) Natsionalni ta intehratsiini aspekty upravlinnia zemelnymy resursamy ahrarnoho sektoru ekonomiky [National and integration aspects of the land resources management of the agrarian sector of the economy] : monography. Zaporizhzhia : Inter-M, 348 p. (in Ukrainian).

10. Moldavan L.M. (2014) Ahroekolohichni chynnyky prodovolchoi bezpeky krainy [Agroecological factors of the country’s food safety]. *Bulletin of Taras Shevchenko Kiev National University*, no. 10. pp. 46–51 (in Ukrainian).

11. Kyporenko V.V. (2015) Udoskonalennia ekoloho-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku orhanichnoho silskoho hospodarstva [Improvement of ecological and economic mechanism of organic agriculture development *Electronic Science and Technology Edition Effective Economics,* no. 5. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4174&p=1 (accessed: 22 June 2019) (in Ukrainian).

12. Tarasovych L.V. (2013) Orhanichne zemlerobstvo yak zabezpechuiucha umova vyrobnytstva ekolohichno chystoi silskohospodarskoi produktsii [Organic farming as a condition to produce environmentally friendly agricultural products]. *Organic production and food safety [Collection of Materials of International Scientific and Practical Conference]*. Zhytomyr : Polissia, pp. 126–130 (in Ukrainian).

МЕТОДИКА СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ІНТЕРАКТИВНОГО МАРКЕТИНГУ
METHOD OF CREATION OF THE SYSTEM OF INTERACTIVE MARKETING

УДК 338.12.017

Григоренко Р.В.
здобувач
Національний транспортний університет

Grigorenko Ruslan
National Transport University

У статті запропоновано методику створення системи інтерактивного маркетингу на підприємствах, яка допоможе швидкому реагуванню на глобалізаційні зміни в суспільстві. Методика складається з чотирьох основних модулів, кожен з яких формує єдиний механізм впливу на сучасного споживача автосервісних послуг. Впровадження в Україні євроінтеграційних умов привело до зміни уявлень покупців та продавців. Сучасні гіперінформаційні явища, що заполонили світ, приводять як до позитивного, так і до негативного виявлення поведінки споживачів. Питання якості послуг та товарів посідає важливе місце у суспільстві, що підвищує ризики конкурентоспроможності підприємств автосервісу. Представлена система інтерактивного маркетингу допоможе створити внутрішні та зовнішні умови для завоювання декілька сегментів ринку автосервісних послуг. Кожна складова запропонованої методики спрямована на створення позитивного іміджу підприємства автосервісу та формування тісних взаємовідносини зі споживачами автосервісних послуг.

Ключові слова: *маркетинг, інтерактивний маркетинг, імідж, автосервісні послуги, Інтернет.*

В статье предложена методика создания системы интерактивного маркетинга на предприятиях, которая поможет быстрому реагированию на глобализационные изменения в обществе. Методика состоит из четырех основных модулей, каждый из которых формирует единый механизм воздействия на современного потребителя автосервисных услуг. Внедрение в Украине евроинтеграционных условий привело к изменению представлений покупателей и продавцов. Современные гиперинформационные явления, заполонившие мир, приводят как к положительному, так и к отрицательному выявления поведения потребителей. Вопрос качества услуг и товаров занимает важное место в обществе, что повышает риски конкурентоспособности предприятий автосервиса. Представленная система интерактивного маркетинга поможет создать внутренние и внешние условия для завоевания несколько сегментов рынка автосервисных услуг. Каждая составляющая предложенной методики направлена на создание положительного имиджа предприятия автосервиса и формирование тесных взаимоотношений с потребителями автосервисных услуг.

Ключевые слова: *маркетинг, интерактивный маркетинг, имидж, автосервисные услуги, Интернет.*

The article proposes a method of creating an interactive marketing system in enterprises, which will help to quickly respond to globalization changes in society. The technique consists of four main modules, each of which forms a single mechanism of influence on the modern consumer of auto service services. Formulation of leather warehouse and interactive marketing is based on post-stream monitoring. The functionality of the auto service is based on the demonstration, supposedly forms a positive internal image of the auto service. The transformation of Ukraine into the euro integration conditions led to a change in the representation of buyers and sellers. The question of the quality of services and goods plays a paramount place in society, and that is precisely what raises the risks of competitiveness of auto service enterprises. Three heads of warehouses are directed to competent authorities, personnel, practical training, professional skills, professional training. Post monitoring is given for additional methods, methods of analysis and perception of service. An important factor for quality service is the rational organization and standardization of work of the personnel of the car service center. Comprehensive use of all components of interactive marketing creates the impression of potential customers and affects their level of satisfaction in service. Detection of the type of client and methods of interactive communication with them for the formation of the database of regular clients is an integral part of the methodology of forming an interactive marketing communications system of the car service enterprises. An interactive marketing system will provide an opportunity to create internal and external conditions for capturing several segments of the auto service market. The article proposes a method for creating an interactive marketing system that will systematize all business processes of an enterprise and thus increase their competitiveness. Co-ordination of interactive marketing is aimed at creating a positive image of the enterprise and forming a relationship with consumers of car service services.

Key words: *marketing, interactive marketing, image, auto service, Internet.*

Постановка проблеми. З появою Інтернету в країнах відбувся бізнес-переворот. Ця система тепер сприймається як основна платформа для величезного спектру комерційних та некомерційних послуги. Вона надає можливості як для постачальників, так і для споживачів щодо створення невід'ємної потреби в прибуткових організаціях. Зв'язок між споживачами та продавцями через цю мережу набув нового вигляду. Інтерактивний маркетинг (від англ. "interactive" – «взаємодіє») – це досить новий напрям роботи зі споживачами, що припускає використання інноваційних методів та інструментів.

Інтерактивний маркетинг базується на сучасних технологіях, використовуючи можливості інтернет-ресурсів, SMS-ігор, SMS-чатів, конкурсів та інших пов'язаних з ними сервісів. Цим він відрізняється від ATL-реклами в Інтернеті [3].

Вплив глобалізації на зміну вимог до формування конкурентних переваг підприємств привертає особливу увагу до запровадження сучасних релевантних інструментів інтерактивного маркетингу. Під час позиціонування продукції та послуг високотехнологічних підприємств на світових і регіональних ринках великого значення набуває створення інтенсивних потоків споживчих цінностей. Однак чи всі ці заходи додають цінності базової бізнес-моделі організації для досягнення конкретної заздалегідь визначеної мети?

Нині поведінку економічних суб'єктів формує культура маркетингу, об'єктом якої є система «товаровиробник – споживач» за переважного

впливу останнього, тому актуальною є проблема пошуку потужного інструмента створення стійких стосунків з покупцями, покращення показників продажу, передачі покупцям інформації про підприємство та товари, які воно виготовляє, для ефективнішої та дешевшої доставки товарів і послуг кінцевим споживачам [4, с. 239]

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Література, яка відображає змістовні аспекти, концептуальні підходи та практичну реалізованість процесу інтеграції маркетингових комунікацій, за тематичною спрямованістю може бути умовно класифікована таким чином.

1) Теорія маркетингу як галузь наукових досліджень, її концептуально-методологічні основи, інструментарно-аналітичний апарат і логіка розвитку знайшли відображення в працях таких вчених, як Т.В. Величко, О.А. Гавриш, Н.Ю. Глинський, Д. Едельман, К.А. Компанець, Л.О. Литвишко, Н.М. Литовченко, Г.П. Ляшенко, Р.В. Моткалюк, Р.В. Мудра, Н.О. Пайтра, Т.М. Рудянова, О.М. Салимон, Ю.В. Шерстенников. Наукові позиції та концептуальні постановки цих учених сприяли формуванню гносеологічних основ теорії маркетингу, тобто принципової важливості поділу уявлень про маркетинг як про філософію бізнесу та особливу практику, концепцію гегемонії масової інформації, мотиваційну теорії комунікацій, теорію критичного аналізу дискурсу, комунікативну теорію соціальних мереж, когнітивну теорію дисонансу та культурологічних теорій, а також теорію комунікації.

2) Основоположні еволюційно-динамічні принципи, стратегії та парадигмальні напрями розвитку маркетинг-міксу запропоновані в роботах І. Ансоффа, Р. Батлера, Л. Беррі, У. Ван Ватершута, Е. Гарднера, В. Зайтамла, К. Келлера, Ф. Котлера, К. Лавлока, Г. Маркеєва, Ч. Міллса, С. Михнеєва, А. Парасурамана, В. Рейлі, Д. Рісмена, Р. Уінслі, С. Холла, Дж. Шета та інших науковців. Проте залишаються неповною мірою висвітлені питання вдосконалення маркетингової взаємодії між учасниками інтернет-дискусії, навігації економічних агентів під час здійснення процесів обміну у світовому інформаційному просторі. Потребують поглибленого дослідження теоретико-методологічні засади розроблення механізму інтерактивного формування потоків маркетингових цінностей підприємств.

Постановка завдання. Метою статті є поглиблення теоретико-методологічних підходів до розроблення методики створення системи інтерактивного маркетингу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі глобального опитування 2018 року від “McKinsey” (опитування 410 менеджерів з маркетингу від державних і приватних компаній по всьому світі, що представляють такі галузі, як бізнес-послуги, енергетика, роздрібна торгівля, технології та телекомунікації) третина компаній, що рекламують свої послуги та товари в Інтернеті, вже витрачає більше 10% усього свого маркетингового бюджету. 85% компаній використовують платні пошукові платформи («пошук платних ключових слів»), що є більш ефективним, ніж реклама в традиційних медіа.

Згідно з британськими звітами за 2018 рік найбільшими проблемами, з якими стикаються компанії, які використовують пошукові оптимізації (SEO), щоби бути успішними, є:

– безпека транзакцій;
– недостатня ринкова інформація;
– відсутність технічної підтримки;
– механізм невизначеної транзакції;
– недостатня пропускна здатність;
– правові обмеження.

Фактори, що впливають на якість передачі інформації в мережі, представлені на рис. 1.

Отже, в сучасному гіперінформаційному світі на конкурентоспроможність підприємств впливають не тільки економічні показники їх діяльності, але й рівень запровадження інформаційних систем [2].

Бізнесменам доводиться орієнтуватися на зміну вподобань споживача й починати розробляти нові плани, стратегії, організовувати та здійснювати контроль проведених комерційних операцій задля постійного виявлення сфери сумісних та координованих інтересів компаній і клієнтів, адекватного розвитку відносин з клієнтами на базі інтернет-технологій та завоювання інтернет-ринку [7, с. 60].

Водночас для середніх та малих підприємств проблема маркетингового забезпечення прийняття стратегічних рішень залишається нагальною, адже для їх більшості значне коло функцій маркетингової компоненти управління залишається поза увагою менеджменту. Це не дає змогу таким підприємствам ефективно працювати на ринку, знайти та відстояти свою ринкову нішу, а також зумовлює необхідність більш глибокого дослідження наявної практики управління, зокрема діагностики достатності організаційного, матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення маркетингу.

Маркетингові дослідження пов’язані з прийняттям рішень за всіма аспектами маркетингової діяльності. Вони знижують рівень невизначеності й стосуються всіх елементів комплексу маркетингу та його зовнішнього середовища за тими його компонентами, які впливають на маркетинг визначеного продукту на конкретному ринку [5, с. 89].

Маркетингові підходи до аналізування наявних теоретичних та прикладних моделей складають оцінювання, орієнтоване на надання цілісного погляду на весь інтерактивний маркетинг, а також опис великого спектру окремих компонентів, кон-

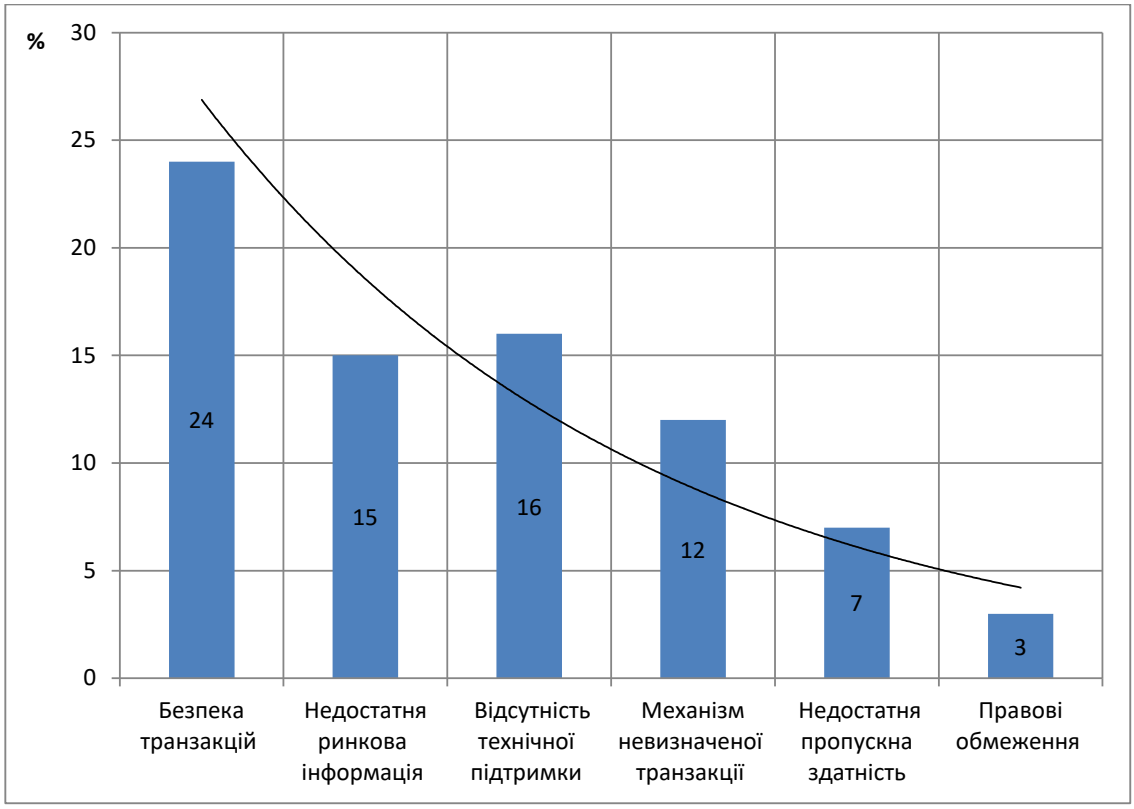

Рис. 1. Проблеми, що перешкоджають якісній діяльності підприємства

Джерело: діаграма побудована на основі даних джерела [1]

цептуально розроблених для інтернет-маркетингу як невід'ємної складової управління сучасним автосервісом.

Результати дослідження чітко обґрунтовують початкову думку про те, що наявні моделі не охоплюють основи стратегічного та сталого інтерактивного-маркетингу. Оцінювання інтерактивних маркетингових комунікацій загалом показало недостатньо високий рівень її використання досліджуваними підприємствами. Аналіз ефективності маркетингових досліджень показав, що всі досліджувані підприємства мають середній та високий рівні ефективності; невисоку оцінку одержали індикатори реклами прямого відгуку; підприємствами практично не використовуються рекламні програми, у них немає можливості створення рекламних програм.

У поточному середовищі інтерактивний маркетинг залишається виключно консолідацією різних тактичних ініціатив без загальної стратегії, яка повинна бути спрямована на споживача.

Інтернет-маркетинг дає змогу максимально здешевити витрати на збут, розширити ринок збуту товарів за рахунок охоплення нової аудиторії та застосування сучасних методів реклами, провести аналітику попиту на товар, що дає можливість коригувати та відповідати вимогам ринку, але при цьому варто також взяти до уваги те, що з розвитком інтернет-технологій потрібно також розвивати систему збуту, враховувати можливість виходу з ладу сайту, де зберігатиметься інформація про товари [3, с. 188].

В результаті дослідження ефективності застосування складових інтерактивного маркетингу автосервісу проявляються такі проблеми:

– низький рівень інформаційного забезпечення й можливості застосування сучасних інтернет-технологій;

– відсутність методики інтерактивних зв'язків, спрямований на цільовий ринок автосервісу з потенційними покупцями;

– низький рівень функціональної якості обслуговування споживачів, що формує внутрішній імідж автосервісів;

– безсистемність використання інструментів просування власного сайту в пошукових системах;

– відсутність конкретної мети в процесі використання інтернет-маркетингу для просування своєї продукції та послуги;

– низький рівень управління репутацією автосервісу та іміджем за рахунок просування бренду через рекламні майданчики.

Отже, виникає необхідність створення універсальної моделі залучення клієнта для більш ефективної взаємодії між покупцем та продавцем ринку автосервісних послуг.

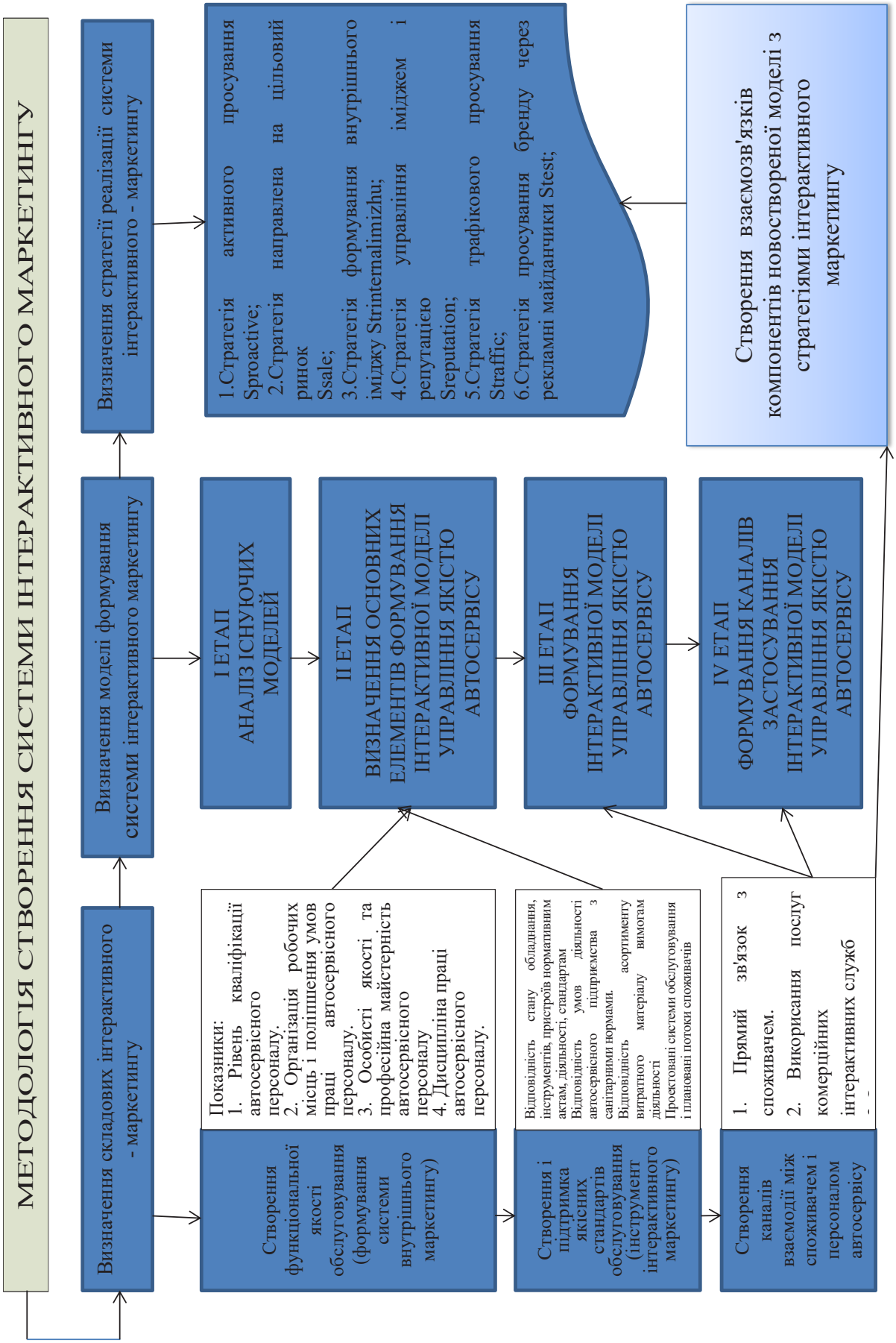

Рис. 2. Методика створення системи інтерактивного маркетингу

Джерело: авторська розробка

Інтерактивний маркетинг підприємств автосервісу охоплює обслуговування клієнтів не тільки на основі створення функціональної якості обслуговування (створення системи позитивного внутрішнього іміджу підприємства) з використанням стандартів, але й із застосуванням стратегій взаємодії між споживачами та персоналом. Виходячи зі складності цих аспектів, ми сформували методику створення системи інтерактивного маркетингу (рис. 2).

Методика базується на комплексному визначені та постійному моніторингу основних елементів інтерактивного маркетингу автосервісу:

– визначення складових інтерактивного маркетингу;

– визначення моделі формування системи інтерактивного маркетингу;

– визначення стратегії реалізації системи інтерактивного маркетингу.

Всі елементи взаємопов'язані та формують злагоджену роботу всіх бізнес процесів автосервісу.

Формування кожної складової інтерактивного маркетингу базується на постійному поточному моніторингу. Функціональна якість автосервісу базується на показниках, які формують позитивний внутрішній імідж автосервісу.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, дослідження показало, що на діяльність сучасних підприємств суттєво впливають рівень безпеки трансакції та відсутність достатнього рівня технічної підтримки власних сайтів. Проблема маркетингового забезпечення малих та середніх підприємств приводить до неприйняття стратегічних рішень, які необхідні діяльності підприємств в сучасних гіперінформаційних умовах. Це не дає змогу таким підприємствам ефективно працювати на ринку, знайти та відстояти свою ринкову нішу, а також зумовлює необхідність більш глибокого дослідження наявної практики управління, зокрема діагностики достатності організаційного, матеріально-технічного та інформаційно-аналітичного забезпечення маркетингу.

У статті запропонована методика створення системи інтерактивного маркетингу, яка дасть змогу систематизувати всі бізнес-процеси підприємства, що підвищить їх конкурентоспроможність. Кожна складова інтерактивного маркетингу спрямована на створення позитивного іміджу підприємства та формування тісних взаємовідносини зі споживачами автосервісних послуг.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Darwin Global. Провайдер прозрачного SEO-сервиса. URL: https://www.darwinglobal.com.ua/?gclid=CjwKCAjwiN_mBRBBEiwA9N (дата звернення: 3.05.2019).

2. Компанець К.А., Литвишко Л.О., Гурч Л.М. Інформаційна система стратегічного маркетингу підприємства сфери послуг. *Інфраструктура ринку. Економіка та управління підприємствами*. 2019. Вип. 28. С. 113–119.

3. Семенюк С.В. Використання інструментів інтерактивного маркетингу в діяльності вищого навчального закладу. *Галицький економічний вісник.* 2014. Т. 44. № 1. С. 181–188 (Маркетингові технології підприємств у сучасному науково-технічному середовищі).

4. Станіславік О.В., Комліченко О.О., Комліченко Д.С. Інтерактивний маркетинг як інструмент формування відносин товаровиробників зі споживачами. *Економічні науки. Маркетинг і менеджмент*. 2015. № 1 (33). С. 239–247.

5. Голубков Е.П. Маркетинговые исследования: теория, методология и практика. Москва : Финпресс, 2003. 496 с.

6. Компанець К.А., Салимон О.М. Implementation of Interactive – marketing in hotel business Modern Science Moderniveda. *Nemoros*. 2019. № 1. С. 39–46.

7. Ляшенко Г.П., Моткалюк Р.В. Інтернет-маркетинг та його інструменти. *Науковий вісник Національного університету Державної податкової служби України (економіка, право)*. 2013. № 3. С. 59–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_3_9 (дата звернення: 13.06.2019).

REFERENCES:

1. Darwin Global. Provider of Transparent SEO Services. URL: https://www.darwinglobal.com.ua/?gclid=CjwKCAjwiN_mBRBBEiwA9N (accessed: 3 May 2019).

2. Kompanents K.A., Litvyshko L.O., Gurch L.M. (2019) Information System of Strategic Marketing of the Service Industry Company [Information System of Strategic Marketing of the Service Industry Company]. Marketing of the Service Industry Company, pp. 113–119 (in Ukrainian).

3. Semenyuk S.V. (2014) Use the interactive marketing tools HEI activity [Use the interactive marketing tools HEI activity], vol. 44, no. 1, pp. 181–188 (in Ukrainian).

4. Stanislavik O.V., Komlichenko O.O., Komlichenko D.S. (2015) Interactive marketing as an instrument for forming relations of commodity producers with consumers [Interactive marketing as an instrument for forming relations of commodity producers with consumers]. Economic Sciences. Marketing and Management, no. 1 (33), pp. 239–247 (in Ukrainian).

5. Golubkov E.P. (2003) Marketing Research: Theory, Methodology and Practice [Marketing Research: Theory, Methodology and Practice]. Moscow : Finpressm, pp. 496 (in Russian).

6. Comanet K.A., Salimon O.M. (2019) Implementation of Interactive – marketing in hotel business. [Implementation of Interactive – marketing in hotel business]. Modern Science – Moderniveda, no. 1, pp. 39–46.

7. Lyashenko G.P., Motcalyuk R.V. (2013) IP-Marketing and its Tools [IP-Marketing and its Tools]. Scientific Bulletin of the National University of the State Tax Service of Ukraine (Economics, Law), no. 3, pp. 59–65. Mode of access: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvnudpsu_2013_3_9 (date of application: June 13, 2019).

СИНЕРГЕТИЧНА МЕТОДОЛОГІЯ В ДОСЛІДЖЕННІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРОЕКТНО-ОРІЄНТОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ

SYNERGISTIC METHODOLOGY IN THE INVESTIGATION OF PROJECT-BASED ENTERPRISES FUNCTIONING

УДК 338.2

Косач І.А.
д.е.н., доцент,
доцент кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Чернігівський національний технологічний університет
Старченко Г.В.
к.т.н., доцент,
докторант кафедри публічного управління та менеджменту організацій
Чернігівський національний технологічний університет

Kosach Iryna
Chernihiv National University of Technology
Starchenko Grygoriy
Chernihiv National University of Technology

Проектне управління та проектно-орієнтовані підприємства дають змогу істотно підвищити ефективність управління інноваційним розвитком національної економіки. Зазначене обумовлює необхідність вирішення науково-прикладної проблематики щодо розроблення методологічного базису формування зазначених організаційних структур та дослідження ефективності їх функціонування в контексті розбудови національної економіки. У статті доведено доцільність застосування синергетичної методології в дослідженні процесів формування, становлення та розвитку проектно-орієнтованих підприємств. Проаналізовано теоретичний базис синергетики як науки, основні етапи становлення синергетичної методології та її роль у формуванні економіки й теорії управління новими науковими напрямами. Відповідно до синергетичної методології реакцією економічних суб'єктів на процеси змін під час формування та функціонування проектно-орієнтованого підприємства є самоорганізація. Доведено, що застосування синергетичної методології дасть змогу визначити шляхи практичної реалізації потенціалу самоорганізації проектно-орієнтованих підприємств.
Ключові слова: *проект, проектно-орієнтоване підприємство, самоорганізація, синергетика, управління проектами.*

Проектное управление и проектно-ориентированные предприятия позволяют существенно повысить эффективность управления инновационным развитием национальной экономики. Указанное обусловливает необходимость решения научно-прикладной проблематики по разработке методологического базиса формирования указанных организационных структур и исследованию эффективности их функционирования в контексте развития национальной экономики. В статье доказана целесообразность применения синергетической методологии в исследовании процессов формирования, становления и развития проектно-ориентированных предприятий. Проанализированы теоретический базис синергетики как науки, основные этапы становления синергетической методологии и ее роль формирования экономики и теории управления новыми научными направлениями. Согласно синергетической методологии реакцией экономических субъектов на процессы изменений при формировании и функционировании проектно-ориентированного предприятия является самоорганизация. Доказано, что применение синергетической методологии позволит определить пути практической реализации потенциала самоорганизации проектно-ориентированных предприятий.
Ключевые слова: *проект, проектно-ориентированное предприятие, самоорганизация, синергетика, управление проектами.*

The project management and project-oriented enterprises are able to improve significantly the efficiency of innovation development management of the national economy. Such enterprises are considered as main drivers of innovation activity and the tools for achieving the strategic goals of the national economy development. This thesis causes the necessity of solving scientific and applied problems whose are connected with the methodological basis for the formation of such organizational structures, also for the studying of their functioning effectiveness according to the development of the national economy. It has been determined that the questions of the origin, functioning and development of project-oriented enterprises, obtaining an economic effect have been researched insufficiently. The article proves the expediency of applying of synergetic methodology for the studying of the formation and development processes of project-oriented enterprises. The theoretical basis of synergetic as a science, main stages of synergetic methodology formation as well as its role for new scientific directions in the economy and the theory of management have been analyzed. According to the self-organization processes, it has been found that project-oriented enterprises can be considered as open systems, that capable of exchanging matter or energy with the environment. Contrariwise, such enterprises are essentially non-equilibrium or are in a state of thermodynamic non-equilibrium. According to the synergetic methodology, the self-organization is the reaction of economic actors to the processes of change in the process of forming and operating a project-oriented enterprise. According to the studying the project-oriented enterprises as self-organized systems it is approved that self-organization would be manifested in deal with: the actions of the market mechanism; development and liquidation of economic entities; formation of project-oriented structures and their further adaptation to changing external conditions; territorial organization of economic entities; competitive relationship. It has been proved that an application of synergetic methodology will determine the ways of practical realization of the self-organization potential of project-oriented enterprises.
Key words: *project, project management, project-oriented enterprise, self-organization, synergy.*

Постановка проблеми. Високий рівень інноваційної діяльності, забезпечення високих темпів розвитку наукоємних та високотехнологічних виробництв визначаються рівнем інноваційної активності суб'єктів господарювання та ступенем розвитку проектно-орієнтованої діяльності. Таким чином, філософія проектного управління є базисом розбудови інноваційного розвитку вітчизняних підприємств, а активізація проектної діяльності та перехід до проектно-орієнтованих підприємств є тенденціями розвитку світового бізнесу. Універсальні можливості проектної діяльності, дають змогу визнати проектне управління перспективним інструментом не лише вирішення актуальних економічних проблем, але й управління соціально-економічним розвитком національної економіки.

В контексті запропонованого дослідження під проектно-орієнтованим підприємством вважаємо за доцільне розуміти підприємство, яке включає разом з широким використанням методів проектного управління організацію ведення бізнесу на основі інноваційних розробок. При цьому відмінною ознакою вищезазначених підприємств є більш інтенсивне використання знань як джерела конку-

рентних переваг [4, с. 60]. Відповідно, філософія управління проектно-орієнтованим підприємством полягає в розумінні проекту як конкретного способу ведення діяльності та інструмента внутрішнього розвитку й функціонування в конкурентному середовищі. При цьому реалізація проекту передбачає скоординоване виконання взаємопов'язаних дій та процесів для досягнення визначених цілей в умовах часових та ресурсних обмежень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання теорії та практики управління проектами вивчалися та розвивалися в працях таких вітчизняних і зарубіжних учених, як С. Бушуєв, Д. Новіков, О. Ільїна, І. Мазур, В. Шапіро, В. Вайсман. Незважаючи на безперечно суттєвий внесок зазначених науковців у теорію, методологію та практику управління проектами, наявна недостатність уваги, приділеної проблематиці виникнення, функціонування та розвитку проектно-орієнтованих підприємств, особливостям їхнього функціонування в контексті дослідження взаємозалежності та взаємопов'язаності основних бізнес-процесів, а також умов отримання економічного ефекту. Таким чином, вищезазначене обумовлює актуальність пошуку методологічних засад формування та розвитку проектно-орієнтованих підприємств в контексті розбудови національної економіки.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження можливостей становлення та розвитку проектно-орієнтованих підприємств на основі синергетичної методології.

Виклад основного матеріалу дослідження. У вирішенні глобальних економічних проблем виникає необхідність зміни способу економічного мислення та формулювань, а також виникнення наукової парадигми, адекватної реаліям XXI століття. Визріває розуміння широких перспектив поєднання синергетичної моделі та філософії проектного управління у вирішенні сучасних проблем економічного розвитку.

Термін «синергетика» у перекладі з грецької означає «спільна дія», «співдружність», «співпраця», передбачаючи узгодженість, когерентність функціонування частин відносно цілого [3, с. 456]. Синергетична картина світу все частіше розглядається як загальний методологічний принцип, ядро нової холістичної науки, на що вказує у своїх дослідженнях Г. Хакен, що є одним із засновників синергетики, вважаючи, що синергетика займається вивченням систем, що складаються з безлічі частин, компонентів або підсистем, тобто деталей, які складним чином взаємодіють [6, с. 370].

Синергетичний підхід розвивається в межах декількох шкіл. По-перше, це брюссельська школа І. Пригожина, основними напрямами якої є розроблення теорії дисипативних систем, розкриття історичних передумов і світоглядних підстав теорій самоорганізації. По-друге, це школа Г. Хакена у Штутгарті, професора Інституту синергетики і теоретичної фізики. По-третє, це математичний апарат теорії катастроф для опису синергетичних процесів, розроблений російським математиком В. Арнольдом і французьким математиком Р. Тома. По-четверте, в межах школи А. Самарського та С. Курдюмова розроблена теорія самоорганізації на базі математичних моделей та обчислювального експерименту.

Основними джерелами синергетики вважають теорію динамічних систем та термодинаміку. Згідно з теорією термодинаміки в нерівноважних системах однозначно визначити еволюцію неможливо, оскільки існують декілька альтернативних шляхів розвитку, або атракторів, а утворення зв'язків між окремими елементами системи веде до самоорганізації. Ще один важливий методологічний момент полягає в тому, що в процесі утворення структури можлива поява принципово нових якісних характеристик системи, які не можуть бути зведені до характеристик окремих елементів системи. Таким чином, нерівноважна термодинаміка й теорія динамічних систем дають можливість виділити такі методологічні особливості:

– об'єктами дослідження синергетики повинні бути відкриті нерівноважні системи;

– математична модель може будуватися тільки за умови однозначного визначення початкового стану системи;

– існують різні шляхи еволюції системи, які не дають можливості однозначно описати її поведінку в процесі розвитку, навіть якщо відомі початкові умови.

На сучасному етапі розвитку синергетичної методології відбувається об'єднання різних напрямів, пов'язаних із синергетичним підходом, у більш великі блоки. Серед таких блоків можна відзначити теорію динамічного (детермінованого) хаосу, теорію катастроф, теорію фракталів, теорію дисипативних структур. Крім того, синергетика сприяла виникненню в економіці та теорії управління нових наукових напрямів, зокрема економічної кібернетики, еволюційного менеджменту, синергетичного менеджменту (синергетичної теорії управління) [1, с. 90]. Предметом вивчення перерахованих вище економічних дисциплін є концепції самоорганізації на різних рівнях ієрархії соціально-економічної системи. Безпосередньо виникнення терміна «самоорганізація» пов'язане з ім'ям У.Р. Ешбі, внесок якого в розвиток кібернетики полягає у винаході гомеостату для опису широкого кола систем зі зворотним зв'язком, започаткуванні поняття «гомеостатична система», формулюванні закону про необхідну різноманітність (закон Ешбі) [7, с. 261]. Перевагою синергетики є те, що вона розглядає умови й принципи самоорганізації, саморозвитку в їх єдності та взаємодоповненні. Феномен самоорганізації пов'язується з поняттям дисипативної структури, тобто структури, що спонтанно виникає у відкритих нерівноважних системах. «Спільна

дія», або когерентна поведінка елементів дисипативних структур, є тим феноменом, що характеризує процеси самоорганізації [2, с. 162]. Взаємодія, що розуміється як енергійне з'єднання елементів, є рухомою силою та базою саморозвитку системи. У такому разі об'єктом синергетики можуть бути системи, які задовольняють таким умовам: вони повинні бути відкритими, тобто обмінюватися речовиною або енергією із зовнішнім середовищем, та істотно нерівноважними, тобто перебувати у стані, далекому від термодинамічної рівноваги. До таких систем належать досліджувані нами проектно-орієнтовані підприємства. Отже, сказане вище дає змогу описати модель проектно-орієнтованого підприємства як системи таким чином:

$$POE = \langle R, X(t), Y(t), Z(t), S, EE, r, FMOS, ManS, OS, PMS, IMS, DS, KMS, RF \rangle \quad (1)$$

де *POE* – проектно-орієнтоване підприємство як система; *EE* – зовнішнє середовище; *R* – вимоги до *POE*; *X(t)* – вхідні параметри системи; *Y(t)* – вихідні параметри системи; *Z(t)* – параметри впливу; *S* – стратегія (місія); *FMOS* – гнучка матрична організаційна структура; *ManS* – підсистема управління; *OS* – операційна система; *PMS* – підсистема управління проектами; *IMS* – підсистема управління інноваціями; *KMS* – підсистема управління знаннями; *DS* – підсистема розвитку; *RF* – результат функціонування *POE*.

Відповідно до синергетичної методології реакцією економічних суб'єктів на процеси змін під час формування та функціонування проектно-орієнтованого підприємства є самоорганізація, під якою ми пропонуємо в контексті дослідження розуміти:

1) здатність проектно-орієнтованого підприємства як складної системи еволюціонувати;

2) упорядкування внутрішньої структури процесів в результаті спільних дій та зв'язків компонентів системи;

3) колективну узгодженість, в результаті якої відбувається підпорядкування елементів проектно-орієнтованого підприємства загальній меті розвитку або формування адаптаційного механізму, що відповідає умовам існування.

В контексті дослідження проектно-орієнтованих підприємств вважаємо за доцільне зазначити, що на макро- й мезорівнях самоорганізація проявляється через дії ринкового механізму; розвиток і ліквідацію господарюючих суб'єктів; формування проектно-орієнтованих структур та їхню подальшу адаптацію до мінливих зовнішніх умов; територіальну організацію господарюючих суб'єктів; конкурентні відносини. На мікрорівні, тобто рівні локальних систем, механізми самоорганізації реалізуються завдяки узгодженій взаємодії всіх підсистем проектно-орієнтованого підприємства.

В контексті синергетичної методології для побудови складної організації, а проектно-орієнтоване підприємство є саме складною організацією, необхідно об'єднати та узгодити підструктури всередині неї, тобто синхронізувати темп їх взаємодії. Для виникнення єдиної складної структури потрібен певний ступінь перекриття простих структур. Тоді графічно модель проектно-орієнтованого підприємства як системи можна зобразити таким чином (рис. 1).

Необхідно зазначити, що в проектно-орієнтованому підприємстві проекти є інструментом досягнення розвитку підприємства. Як видно з представленої моделі (рис. 1), управління операційною діяльністю здійснюється в такому ієрархічному колі ключових елементів та підсистем проектно-орієнтованого підприємства:

1) стратегія (місія);
2) гнучка матрична організаційна структура;
3) підсистема управління проектами;
4) підсистема управління інноваціями;
5) підсистема управління знаннями;
6) підсистема розвитку.

Цикл управління в цьому колі здійснюється неперервно, а взаємодія зазначених елементів забезпечує синергетичний ефект функціонування проектно-орієнтованого підприємства. Отже, виникає синергія управлінських дій щодо розроблення стратегії розвитку підприємства, формування проектів та програм, через які відбувається матеріалізація стратегічних цілей підприємства. Для максимізації синергії функціонування проектно-орієнтованого підприємства необхідно, щоб його складові елементи:

– відповідали досить високому рівню економічного, управлінського та інноваційного розвитку;

– були поєднані найоптимальнішим чином щодо генерування додаткових ефектів;

– були забезпечені розвинутою інформаційною та комунікаційною інфраструктурою.

Оцінюючи синергетичну взаємодію елементів системи проектно-орієнтованого підприємства, усвідомлюємо, що ефект синергії може бути й негативним. З одного боку, реалізація проектів проектно-орієнтованим підприємством сприяє розширенню ринків збуту, зростанню прибутковості, як наслідок, приводить до зростання виробництва, зайнятості та оплати праці, підтримки екологічної рівноваги внаслідок модернізації виробництва та вжиття природоохоронних заходів, підвищення освітнього та культурного рівнів, зниження соціальної напруженості. З іншого боку, можна спостерігати прямо протилежний результат, що полягає у скороченні робочих місць (внаслідок модернізації виробництва), зростанні безробіття, зниженні рівня життя населення.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, синергетика за своїми пізнавальними можливостями має велике значення для дослідження процесів функціонування та розвитку проектно-орієнтованих підприємств, при цьому методологічну функцію різною мірою виконують усі частини синергетики, а саме принципи, закони й основні

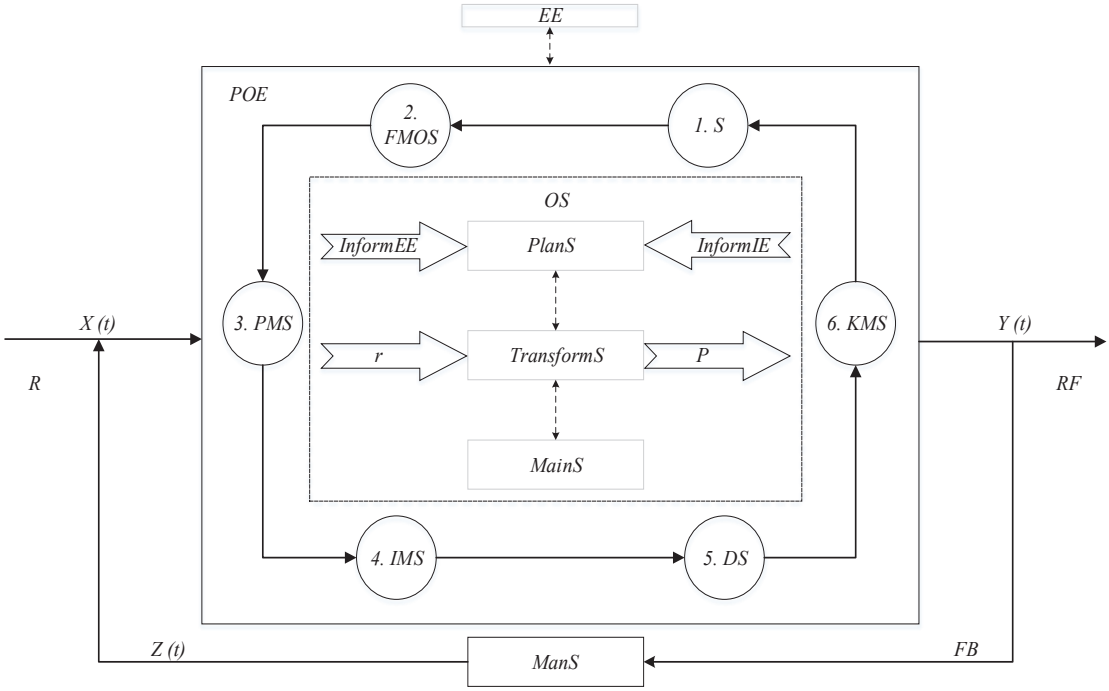

Рис. 1. Модель проектно-орієнтованого підприємства як системи

Джерело: [5]

поняття. Синергетичний підхід є міждисциплінарним напрямом наукових досліджень, що вивчає загальні закономірності, процеси самоорганізації у відкритих нелінійних системах різного походження, принципи якого можна застосувати до формування та подальшого функціонування проектно-орієнтованих підприємств. Цілісний механізм формування зазначених поліструктур, який включає розкриття джерела розвитку, механізму вибору альтернатив, вибору параметрів порядку, дії зворотних зв'язків, відносини між процесами цілеспрямованої організації та самоорганізації, дасть змогу визначити шляхи практичної реалізації потенціалу самоорганізації проектно-орієнтованих підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилевич В., Ильин В. Философия экономики. История. Киев : Знания, 2011. 1198 с.
2. Буданов В. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании. Москва : издательство ЛКИ, 2008. 239 с.
3. Синергетика / Словарь иностранных слов. 15-е изд., испр. Москва : Рус. яз., 1988. 870 с.
4. Старченко Г. Проектний підхід та його вплив на інноваційний розвиток національної економіки в умовах глобалізаційних викликів. *Інтернаука*. *Серія: Економічні науки*. 2019. № 5 (25).
5. Starchenko G. Project-oriented enterprises as drivers of innovative development of the national economy. *East European Scientific Journal*. 2019. № 6 (46). P. 243–250.
6. Хакен Г. Синергетика. Москва : Мир, 1980. 405 с.
7. Ashby W.R., Foerster H. von, Zopf G.W. Jr. (eds.). Principles of the Self-Organizing System. *Principles of Self-Organization.* New York : Pergarnon Press, 1962. P. 255–278.

REFERENCES:

1. Bazylevych V., Ylyn V. (2011). Fylosofyia ekonomyky. Ystoryia. [Philosophy of Economics. History]. Kyev : Znanye. 1198 p. [in Russian].
2. Budanov V. Metodolohyia synerhetyky v postneklassycheskoi nauke y v obrazovanyy (2008) [Methodology of synergy in post-non-classical science and in education]. Moskva : izdatelstvo LKY, 2008. 239 p. [in Russian].
3. Synerhetyka / Slovar ynostrannikh slov (1988) [Synergy/ Vocabulary of foreign words]. Moskva : Rus. yaz., 870 p. [in Russian].
4. Starchenko G. (2019). Proektnyi pidkhid ta yoho vplyv na innovatsiinyi rozvytok natsionalnoi ekonomiky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv [Project approach and its impact on the innovative development of the national economy in the context of globalization]. Internauka. Seriia: Ekonomichni nauky. 2019. № 5 (25) [in Ukrainian].
5. Starchenko G. (2019) Project-oriented enterprises as drivers of innovative development of the national economy. *East European Scientific Journal.* 2019. № 6 (46). P. 243–250.
6. Khaken H. (1980). Synerhetyka [Synergy]. Moskva : Myr, 1980. 405 p. [in Russian].
7. Ashby W.R., Foerster H. von, Zopf G.W. Jr. (eds.). Principles of the Self-Organizing System / Principles of Self-Organization. New York : Pergarnon Press, 1962. P. 255–278.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТІ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ

CONTRADICTORY ASPECTS OF MEASURING EFFICIENCY OF REAL INVESTMENTS

УДК 658

Кубецька О.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Остапенко Т.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Полтавська державна аграрна академія

Kubetska Olga
Poltava State Agrarian Academy
Ostapenko Tetiana
Poltava State Agrarian Academy

У статті вивчено проблеми оцінювання ефективності реальних інвестицій. Представлено основні методики оцінювання ефективності інвестицій. Перша передбачає застосування таких критеріїв, як чистий приведений дохід, період окупності інвестиції, індекс прибутковості інвестиції, внутрішня норма прибутковості; а друга – розрахунок таких показників, як термін окупності, питомі капітальні вкладення та капіталомісткість, продуктивність праці, фондовіддача, матеріаломісткість. Визначено недоліки оцінювання ефективності реальних інвестицій за другого підходу. Виділено основні принципи оцінювання ефективності реальних інвестицій. Запропоновано під час оцінювання за дисконтну ставку брати середню депозитну або кредитну ставку; індивідуальну норму прибутковості інвестицій з урахуванням рівня інфляції, ризику та ліквідності інвестицій; альтернативну норму прибутковості; норму прибутковості від поточної діяльності.

Ключові слова: *інвестиції, реальні інвестиції, ефективність реальних інвестицій, капітальні вкладення, принципи.*

В статье изучены проблемы оценивания эффективности реальных инвестиций. Представлены основные методики оценивания эффективности инвестиций. Первая предполагает применение таких критериев, как чистый приведенный доход, период окупаемости инвестиции, индекс доходности инвестиции, внутренняя норма доходности; а вторая – расчет таких показателей, как срок окупаемости, удельные капитальные вложения и капиталоемкость, производительность труда, фондоотдача, материалоемкость. Определены недостатки оценивания эффективности реальных инвестиций при втором подходе. Выделены основные принципы оценивания эффективности реальных инвестиций. Предложено при оценивании за дисконтную ставку брать среднюю депозитную или кредитную ставку; индивидуальную норму доходности инвестиций с учетом уровня инфляции, риска и ликвидности инвестиций; альтернативную норму доходности; норму доходности от текущей деятельности.

Ключевые слова: *инвестиции, реальные инвестиции, эффективность реальных инвестиций, капитальные вложения, принципы.*

The authors attach particular attention to issues of measuring efficiency of real investments in the process of expanded reproduction of enterprises' capital because involving investment resources ensures an opportunity of purchasing new fixed assets and inventories, and putting them into operation. Applying contemporary techniques for carrying out the measurement significantly influences fairness and comprehensiveness of measuring the expediency of real investments. The payback period of invested capital, possible alternative scenarios for consumption of capital and additional profit of an enterprise in the future depend on the degree of fairness and accuracy of such measurement. The article discloses the main techniques for measuring efficiency of real investments, taking into account two approaches. The first approach takes into consideration applying the following criteria: the net present value (NPV), which enables to obtain an amount of the effect of implementing a project in absolute terms; the payback period (PP), which enables to indicate a period required to recoup initial funds; the profitability index (PI), which allows to determine an amount of the effect of implementing a project in absolute terms; the internal rate of return (IRR), which shows the maximum margin of the acceptable discount rate an enterprise should not exceed to yield a profit. The second approach contemplates calculating the following indicators: a) the payback period, capital-output ratio, and capital intensity; b) the labour productivity, capital productivity, resource intensity, etc. The authors have highlighted the main demerits of measuring efficiency of real investments according to the second approach, namely: the above-mentioned indicators do not take into account the time factor; do not take into account the factor of entrepreneurial risk and others; these factors do not give an opportunity to objectively measure efficiency of real investments. The authors have ascertained the main principles of measuring efficiency of real investments, particularly the obligatory determination of the present value of capital (capital expenditure) and cash flows, applying the discount rate for discounting cash flows generated by funds invested in fixed assets, etc. The authors have suggested using the following rates as the discount rate in the process of economic evaluation: a) the average deposit or loan interest rates; b) the individual rate of return, which takes into consideration the inflation rate, risk, and investment liquidity; c) the alternative rate of return for other possible types of investments; d) the rate of return from current operating activities. The authors have demonstrated the scenarios of the alternative application of techniques for measuring efficiency of real investments, using the example of a real enterprise. The authors have substantiated the expediency of applying such techniques.

Key words: *investments, real investments, efficiency of real investments, capital expenditure, measurement.*

Постановка проблеми. Розширене відтворення капіталу, відновлення потенціалу підприємства значною мірою залежать від інвестування в об'єкти реального сектору економіки (реальні інвестиції). Під час встановлення орієнтирів задля сприяння забезпеченню економічного розвитку підприємства доцільно проводити ґрунтовні аналітичні дослідження задля розроблення та вдосконалення методик оцінювання ефективності реальних інвестицій для забезпечення її підвищення. Отже, за умов постійних змін зовнішнього оточення функціонування підприємств на увагу заслуговує виділення проблемних аспектів оцінювання ефективності реальних інвестицій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблем інвестиційної діяльності та її менеджменту присвячені публікації таких науковців, як І. Бланк [1], Б. Губський [2], В. Ковалев [3], В. Мец [4], С. Москвін, С. Бевз, В. Верба [5]. Значний внесок у розроблення методичного інструментарію оцінювання ефективності реальних інвестицій, зокрема, зробили такі вчені, як А. Пересада, Є. Кузьмін, К. Салига, О. Хотомлянський, П. Знахуренко, В. Шевчук, П. Рогожин, Н. Стасюк.

Однак проблеми застосування наявного інструментарію оцінювання ефективності реальних інвестицій (капітальних вкладень) сьогодні залишаються дискусійними та потребують подальших досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблемних аспектів щодо економічного оцінювання реальних інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класично під реальними інвестиціями розуміють вкладення в реальні матеріальні та нематеріальні активи підприємства. На нашу думку, реальні інвестиції – це вкладення коштів в основний капітал (матеріальні, тобто ті, що потребують операцій реконструкції, модернізації, оновлення, та нематеріальні активи) суб'єктів господарювання, що здійснюють діяльність у різних сферах економіки країни, задля оновлення наявних благ та одержання певного доходу (прибутку) від такого інвестування [6].

Реальними інвестиціями є так звані виробничі інвестиції або капітальні вкладення. Ефективність реальних інвестицій різнобічно характеризує дохідність інвестицій. Водночас аналіз ефективності інвестицій є також засобом, за допомогою якого можна оцінити та вибрати найоптимальніший проект, надати про нього всебічну та об'єктивну інформацію для прийняття зважених управлінських рішень в контексті фінансового аналізу інвестиційних проектів [7]. Крім того, від об'єктивності проведеного оцінювання залежать темпи розвитку підприємства та строки повернення вкладеного капіталу.

Отже, оцінювання ефективності реальних інвестицій є найважливішим та найвідповідальнішим етапом у процесі прийняття рішення про інвестування конкретного об'єкта.

Велика кількість показників економічної ефективності та відмінність їх значень не дають можливості об'єктивно вибрати показники, які дадуть змогу найбільш реально оцінити ефект інвестування [8].

Сьогодні оцінювання ефективності реальних інвестицій здійснюють з використанням такого інструментарію.

1) Чиста приведена вартість (NPV) показує суму теперішніх вартостей грошових потоків від інвестицій. Інвестиційний проект приймається тоді, коли NPV > 0:

$$\sum_{t=1}^{n}\frac{B_t}{(1+i)^t}-\sum_{t=0}^{n}\frac{C_t}{(1+i)^t}\ , \qquad (1)$$

де B_t – доходи; C_t – витрати; i – процент; t – період інвестування.

2) Індекс рентабельності (PI) показує те, скільки інвестиційний проект приноситиме доходу в розрахунку на 1 грн. інвестованих коштів. Інвестиційний проект приймається тоді, коли PI > 1:

$$\sum_{t=1}^{n}\frac{B_t}{(1+i)^t}\div\sum_{t=0}^{n}\frac{C_t}{(1+i)^t}\ . \qquad (2)$$

3) Період окупності (PBP) показує період, необхідний для повернення інвестицій шляхом нагромадження чистих реальних грошових потоків, отриманих за проектом.

Інвестиційний проект приймається тоді, коли PBP < період експлуатації:

$$C_0\div\left(\frac{\sum_{t=1}^{n}\frac{B_t}{(1+i)^t}-\sum_{t=0}^{n}\frac{C_t}{(1+i)^t}}{n}\right)\ . \qquad (3)$$

4) Внутрішня норма дохідності (IRR) – це ставка відсотку, що досягається тоді, коли теперішня вартість майбутніх грошових потоків від інвестицій після оподаткування дорівнює теперішній вартості власне інвестицій. Інвестиційний проект приймається тоді, коли IRR > WACC (середньозважена вартість джерел фінансування інвестиційного проекту):

$$\sum_{t=1}^{n}\frac{B_t}{(1+IRR)^t}=\sum_{t=0}^{n}\frac{C_t}{(1+IRR)^t}=i_1+\frac{NPV_1\cdot(i_2-i_1)}{NPV_1-NPV_2}\ . \qquad (4)$$

Крім зазначених вище показників, для оцінювання доцільності та всебічного обґрунтування капітальних вкладень, їх економічної ефективності, а також задля виявлення резервів підвищення їх використання обраховують такі показники, які можуть бути узагальнювальними (1) та поодинокими/додатковими (2), як термін окупності, питомі капітальні вкладення і капіталомісткість; продуктивність праці, фондовіддача, матеріаломісткість.

Показник періоду окупності обраховується за такою формулою:

$$T = K / \Delta\Pi, \qquad (5)$$

де Т – термін окупності (повернення) капітальних інвестицій; К – величина капітальних вкладень, грн.; Δ П – приріст прибутку підприємства, грн. [3].

Коефіцієнт ефективності капітальних вкладень обчислюється за такою формулою:

$$En = \Delta\Pi / K. \qquad (6)$$

Необхідно усвідомити те, що методи оцінювання ефективності реальних інвестицій (капітальних вкладень), використовувані в сучасних умовах, не можна вважати коректними. Так, показники, що ними користуються задля цього, а саме коефіцієнт ефективності (співвідношення середньої суми прибутку та капітальних вкладень) та строк окупності (обернений показник), мають недоліки, які не дають можливості отримати об'єктивну оцінку ефективності реальних інвестицій.

Перший недолік полягає в тому, що за розрахунком указаних показників не враховується фактор часу. В процесі розрахунку показників порівнюються явно не порівнювальні величини, адже сума

інвестицій береться у теперішній вартості, а сума прибутку – в майбутній вартості.

Другий недолік полягає використання показників реальних інвестицій полягає в тому, що показником розрахунку строку окупності (повернення) інвестованого капіталу є лише прибуток. В реальній практиці господарювання інвестиції повертаються у вигляді грошового потоку, який має вигляд суми чистого прибутку та амортизаційних відрахувань, тому оцінка ефективності інвестицій на основі прибутку занижує коефіцієнт ефективності та завищує строк окупності інвестицій.

Третій недолік полягає в тому, що оцінка ефективності реальних інвестицій не враховує притаманні ринковій системі господарювання підприємницький ризик та інфляцію. Підприємницький ризик – це ризик, що виникає за будь-яких видах діяльності, пов'язаних із виробництвом продукції, товарів, послуг. Він характеризується як небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів чи недоодержання доходу порівняно з варіантом, розрахованим на раціональне використання ресурсів. Також це може бути ризик, що виникає за будь-яких видах діяльності, пов'язаних з виробництвом продукції, послуг, їх операціями, комерцією, здійсненням соціально-економічних та науково-технічних проектів. Виходячи з цього визначення, одночасно зазначаємо, що господарський ризик – це явище, ознака й властивість діяльності, а не тільки поняття [3]. Інфляція приводить до того, що можуть виникнути втрати підприємства в результаті макроекономічних змін.

Четвертий недолік полягає в тому, що показники ефективності інвестицій базуються на використанні однакових вихідних даних, а саме суми прибутку та інвестицій.

Отже, оцінювання ефективності реальних інвестицій в сучасних умовах має базуватись на чітко окреслених принципах та алгоритмах розрахунків зазначених показників.

Основними ознаками оцінювання ефективності реальних інвестицій є такі.

1) Має оцінюватись повернення інвестованого капіталу у вигляді грошового потоку, який має вигляд суми чистого прибутку та амортизаційних відрахувань:

$$ГП = ЧП – А.$$

2) Обов'язкове приведення освоєних інвестицій та грошового потоку до теперішньої вартості. Це пов'язане з тим, що як формування грошового потоку, так і сам процес інвестування здійснюються не одномоментно, а протягом певного періоду (кількість років), тому всі інвестовані суми, а також суми надходжень грошового потоку треба приводити до теперішньої вартості, диференційовано за кожний рік циклу інвестування.

3) Використання диференційованої ставки відсотків (дисконтної ставки) для дисконтування грошового потоку від реалізації інвестиційного проекту.

Величина дисконтної ставки визначається такими факторами, як реальна депозитна ставка, темпи інфляції, премії за ризик і низьку ліквідність, варіація використання ставки відсотка для дисконтування залежно від мети оцінювання здійснюваних інвестицій.

Під час економічного оцінювання за дисконтну ставку можна брати середню депозитну або кредитну ставку; індивідуальну норму дохідності інвестицій з урахуванням рівня інфляції, ризику та ліквідності інвестицій; альтернативну норму дохідності для інших можливих видів інвестицій; норму дохідності від поточної господарської діяльності.

Отже, застосуємо на практиці дисконтну методику в межах діючого підприємства ТОВ «Агрофірма ім. Мічуріна». Спеціалізується це підприємство на виробництві продукції тваринництва та рослинництва.

З огляду на спеціалізацію підприємства та функціональний стан його основних засобів виникає необхідність покращення матеріально-технічної бази основних галузей. Для цього суб'єкт підприємництва планує придбання комбайну «Джон Дир» ("John Deere") 9880 STS. Фінансування проекту підприємство планує провести на основі використання чистого прибутку.

Як ставку дисконтування візьмемо відносну вартість власного капіталу, його чисту рентабельність. Розрахунок проведемо в табл. 1.

Оскільки маємо NPV > 0, то проект є прибутковим, його доцільно прийняти.

Для більш повного аналізу ефективності проекту розрахуємо показник внутрішньої норми рентабельності IRR, а оскільки термін експлуатації проекту становить 10 років, то розрахунок показника доцільно провести за ітераційним методом, для чого вище розраховане значення чистої теперішньої вартості приймемо за $NPV_1 > 0$, а відповідне йому значення дисконтної ставки – i_1; обрахуємо показник $NPV_2 < 0$, ставку дисконтування обчислимо за модифікованою моделлю І. Фішера за формулою:

$$I_n = (1+0,43) \times (1+0,16) \times (1+0,1) – 1 = 0,83. \quad (7)$$

Розрахунок від'ємного значення NPV_2 проведемо в табл. 2.

Внутрішня норма рентабельності (IRR) – це така ставка дисконту, за якої сумарні дисконтовані витрати дорівнюють сумарним дисконтованим вигодам, тобто IRR є ставкою дисконту, при якій NPV = 0, IRR дорівнює максимальному відсотку за позиками, який можна платити за використання необхідних ресурсів, залишаючись на беззбитковому рівні.

Для розрахунку показника IRR використовуємо ітераційний метод:

Таблиця 1

Розрахунок NPV проекту стосовно придбання зернозбирального комбайну ТОВ «Агрофірма ім. Мічуріна» за рахунок власних джерел фінансування

t	1/(1+i) t при i=0,33	FVCt	PVCt	FVBt	PVBt	PVBt-PVCt	Акумульований чистий грошовий потік
0	1,00	2049,210	2049,210	–	–	-2049,210	-2 049,21
1	0,75	–	–	1564	1175,940	1175,940	-873,270
2	0,57	–	–	1482,25	837,950	837,950	-35,320
3	0,43	–	–	1630,921	693,231	693,231	657,911
4	0,32	–	–	1625,978	519,647	519,647	1 177,558
5	0,24	–	–	1659,439	398,752	398,752	1 576,310
6	0,18	–	–	1692,899	305,859	305,859	1 882,169
7	0,14	–	–	1726,36	234,515	234,515	2 116,683
8	0,10	–	–	1759,82	179,744	179,744	2 296,428
9	0,08	–	–	1793,281	137,716	137,716	2 434,143
10	0,06	–	–	1626,741	93,929	93,929	2 528,073
Сума	–	2049,210	2049,210	16561,69	4577,283	2528,073	NPV

Таблиця 2

Розрахунок NPV проекту придбання зернозбирального комбайну ТОВ «Агрофірма ім. Мічуріна» за рахунок чистого прибутку

t	1/(1+i) t при i=0,83	FVCt	PVCt	FVBt	PVBt	PVBt-PVCt	Акумульований чистий грошовий потік
0	1,00	2049,210	2049,210	–	–	-2049,210	-2 049,21
1	0,55	–	–	1564	854,645	854,645	-1194,565
2	0,30	–	–	1482,25	442,608	442,608	-751,957
3	0,16	–	–	1630,921	266,121	266,121	-485,836
4	0,09	–	–	1625,978	144,981	144,981	-340,855
5	0,05	–	–	1659,439	80,855	80,855	-260,000
6	0,03	–	–	1692,899	45,074	45,074	-214,927
7	0,01	–	–	1726,36	25,117	25,117	-189,809
8	0,01	–	–	1759,82	13,991	13,991	-175,818
9	0,00	–	–	1793,281	7,791	7,791	-168,027
10	0,00	–	–	1626,741	3,862	3,862	–164,165
Сума	–	2049,210	2049,210	16561,69	1885,045	-164,165	NPV

$$IRR = i_1 + \frac{NPV_1 \times (i_2 - i_1)}{NPV_1 - NPV_2}, \quad (8)$$

$$IRR = 0{,}33 + \frac{2528{,}073 \times (0{,}83 - 0{,}33)}{2528{,}073 - (-164{,}165)} = 0{,}7995,$$

або 80%.

Дисконтний термін окупності (PBP) можна розрахувати за двома методами. Перший метод передбачає обрахування на основі акумульованих чистих дисконтованих грошових потоків (дає більш точні результати), а другий – відношення сумарних дисконтованих інвестиційних витрат до середньорічного дисконтованого чистого грошового потоку від операційної діяльності.

Дисконтний термін окупності можна розрахувати за такою формулою:

$$PBP = \frac{\sum CI}{y}, \quad (9)$$

$$PBP = \frac{2049{,}21}{4577{,}283 \div 10} = 4{,}5 \text{ р.}$$

Індекс доходності або прибутковості проекту (PI) є відношенням дисконтованих вигід до дисконтованих витрат. Він розраховується за формулою:

$$PI = \frac{\sum_{t=1}^{n} \frac{B_t}{(1+i)^t}}{\sum_{t=0}^{n} CI_t}. \quad (10)$$

За цим показником проект є прийнятним, якщо PI >1, що говорить про перевищення доходів над інвестиційними витратами.

Таблиця 3

Дисконтні показники ефективності реалізації інвестиційного проекту ТОВ «Агрофірма ім. Мічуріна»

Показники	Норматив	Значення
Чиста приведена вартість (NPV), тис. грн.	> 0	2 528,073
Строк окупності (PBP), роки	< *n*	4,5
Індекс прибутковості (PI)	> 1	2,23
Внутрішня норма дохідності (рентабельності) (IRR), %	> WACC	80,0

Узагальнені розрахунки показників ефективності за дисконтною методикою приведемо в табл. 3.

Отже, за всіма показниками проект є прибутковим, але оскільки власні джерела капіталу завжди обмежені, то вилучення з господарського обігу та операційної діяльності такої суми коштів є для будь-якого підприємства небажаним, тому збільшити ефект реалізації такого проекту можна за рахунок використання альтернативних джерел фінансування.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, на практиці найчастіше застосовуються дві методики оцінювання ефективності реальних інвестицій, такі як традиційна методика, показники якої розраховуються на основі первинних (недисконтованих) грошових потоків, та дисконтна методика, усі показники якої розраховуються на основі грошових потоків, приведених до теперішнього часу шляхом дисконтування. Оцінювання ефективності реальних інвестицій – це відповідальний етап у процесі прийняття рішень. Від того, наскільки неупереджено та різнобічно проведене таке оцінювання, залежать строки повернення вкладеного капіталу, варіанти альтернативного його використання, що нами було продемонстровано на прикладі діючого підприємства.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бланк І. Інвестиційний менеджмент. Київ : МП «ІТЕМ» ЛТД, «Юнайтед Лондон Лимитед», 1995. 448 с.

2. Губський Б. Інвестиційні процеси в глобальному середовищі. Київ : Наукова думка, 1998. 286 с.

3. Ковалев В. Финансовый анализ: управление капиталом, выбор инвестиций, анализ отчетности. Москва : Финансы и статистика, 1996.

4. Мец В. Економічний аналіз фінансових результатів і фінансового стану підприємства : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 1999. 132 с.

5. Проектний аналіз : навчальний посібник / за ред. С. Москвіна. Київ : Лібра, 1999. 368 с.

6. Остапенко О. *Сутність реальних інвестицій. Сучасні кризові явища в економіці та проблеми облікового, контрольного та аналітичного забезпечення управління підприємством* : матеріали IX міжнар. наук.-практ. конф., м. Луцьк, 23–24 червня 2017 р. Луцьк, 2017. С. 34–36.

7. Поривай Б. Оцінка ефективності реальних інвестицій. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9520/1/12.pdf (дата звернення: 20.04.2019).

8. Кобушко І., Нємцева І. Методи оцінки ефективності інвестицій в залежності від виду інвестиційного проекту. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2014/6.pdf (дата звернення: 12.04.2019).

REFERENCES:

1. Blanc I. (1995) Investytsiinyi menedzhment [Investment Management], MP “ITEM” LTD, “United London Limited”, Kyiv, Ukraine.

2. Gubskiy B. (1998) Investytsiini protsesy v hlobalnomu seredovyshi [Investment process in the global environment], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

3. Kovalev V. (1996) Finansovyi analiz: upravleniie kapitalom, vybor investitsyi, analiz otchetnosti [Financial analysis: Capital Management, Selection of investment, analysis Statements], Finansy i statistika, Moscow, Russia.

4. Mets V. (1999) Ekonomichnyi analiz finansovykh rezultativ i finansovoho stanu pidpryiemstva [Economic analysis of financial results and financial condition of the company : Teach. Guide.], KNEU, Kyiv, Ukraine.

5. Moskvina S. (1999) Proektnyi analiz: Navchalnyi posibnyk [Draft Analysis: Manual], Libra, Kyiv, Ukraine.

6. Ostapenko O. (2017) The essence of real investments [Sutnist realnykh investytsii]. Proceedings of the *Suchasni kryzovi iavyshcha v ekonomitsi ta problemy oblikovoho, kontrolnoho ta analitychnoho zabezpechennia upravlinnia pidpryiemstvom: IX mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia (Ukraine, Lutsk, June 23–24, 2017),* Lutsk, pp. 34–36.

7. Poryvai B. (2013) The measurement of efficiency of real investments [Otsinka efektyvnosti realnykh investytsii]. Available at: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/9520/1/12.pdf (accessed: 20 April 2019).

8. Kobushko I., Nemtseva I. (2014) Methods for the estimation of efficiency of investments depending on the type of project [Metody otsinky efektyvnosti investytsii v zalezhnosti vid vydu investytsiinoho proektu]. Available at: http://www.investplan.com.ua/pdf/22_2014/6.pdf (accessed: 12 April 2019).

СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ ЗА ВАРТІСНО-ОРІЄНТОВАНИМ ПІДХОДОМ

SECURITY SUPPORT SYSTEM OF THE COMMERCIAL BANK ACCORDING TO A VALUE-ORIENTED APPROACH

УДК 336.71

Родченко С.С.
старший викладач кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і аудиту
Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова

Rodchenko Svitlana
Kharkiv National University of Municipal Economy named after O.M. Beketov

Банки постійно зазнають впливу значної кількості загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх, тому питання безпеки банків не втрачає своєї актуальності, адже банківська діяльність та її система зачіпають усі сторони життєдіяльності суспільства, прямо чи опосередковано стосуючись усіх учасників ринкових відносин. Перш за все питання безпеки банківської діяльності зачіпає інтереси власників банків та їх акціонерів, а також їхніх клієнтів, користувачів банківських послуг. Стосується вона не в останню чергу і партнерів по бізнесу, і персоналу банків, тому питання безпеки банку залишається надзвичайно актуальним. Новим та малодослідженим підходом до забезпечення безпеки банку є підхід, що ґрунтується на застосуванні показників вартості банку, а саме вартісно-орієнтований підхід. У статті на основі детального вивчення трактувань вченими та практиками поняття «система забезпечення безпеки банку» запропоновано власне визначення. Розроблено схему побудови системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку за вартісно-орієнтованим підходом та алгоритм її функціонування.

Ключові слова: *банк, вартість, вартість бізнесу, система, безпека, система забезпечення, вартісно-орієнтований підхід.*

Банки постоянно подвергаются воздействию значительного количества угроз, как внутренних, так и внешних, поэтому вопрос безопасности банков не теряет своей актуальности, ведь банковская деятельность и ее система затрагивают все стороны жизнедеятельности общества, прямо или косвенно касаясь всех участников рыночных отношений. Прежде всего вопрос безопасности банковской деятельности затрагивает интересы владельцев банков и их акционеров, а также их клиентов, пользователей банковских услуг. Касается она не в последнюю очередь и партнеров по бизнесу, и персонала банков, поэтому вопрос безопасности банка остается чрезвычайно актуальным. Новым и малоисследованным подходом к обеспечению безопасности банка является подход, основанный на применении показателей стоимости банка, а именно стоимостно-ориентированный подход. В статье на основе подробного изучения трактовок учеными и практиками понятия «система обеспечения безопасности банка» предложено собственное определение. Разработана схема построения системы обеспечения финансовой безопасности коммерческого банка по стоимостно-ориентированному подходу и алгоритм ее функционирования.

Ключевые слова: *банк, стоимость, стоимость бизнеса, система, безопасность, система обеспечения, стоимостно-ориентированный подход.*

Banks are constantly exposed to a significant number of threats, both internal and external, so the issue of bank security does not lose its relevance. After all, banking activity and its system affect all aspects of the life of the society and have a direct or indirect relation to all participants in market relations. First of all, the issue of bank security affects the interests of bank owners and their shareholders, as well as their clients, users of banking services. It also concerns business partners and bank staff. Therefore, the issue of bank security remains extremely relevant. Modern economic conditions have actualized the problems of ensuring bank security. Research on the problems of securing the financial security of banking institutions was the subject of many scientific researches. The analysis of economic literature allows us to distinguish different viewpoints of scientists about methods and tools for securing the bank: by managing resources, financial results, constructing an organizational and economic mechanism, introducing measures of state regulation of the activities of banking institutions, etc. The new and underdeveloped approach to ensuring bank security is an approach based on the application of bank value indicators, a value-oriented approach. Value-oriented management is a fundamental theory of modern management, based on the principles of cost management of the bank. Proper and effective application of methods, tools and principles of value-oriented management depends on understanding its internal content. The value-oriented approach to the bank's management is aimed at achieving the growth of the value of the banking institution. Since the cost of the bank depends directly on the efficiency of its activities, liquidity, stability, which in turn affects the level of bank security, we can conclude that the value of the bank is closely related to the level of its security. In the article, on the basis of a detailed study of scientists' and practitioners' interpretations, the author proposes an own definition of the concept "security support system of the bank". The algorithm of functioning of the system of financial security of the commercial bank is developed.

Key words: *bank, cost, business value, system, security, security system, value-oriented approach.*

Постановка проблеми. Зміцнення національної безпеки держави, її позицій на міжнародному ринку, забезпечення її незалежності та економічного зростання не в останню чергу залежить від стійкості та безпеки банків. Завданнями банківської системи є стабілізація грошово-кредитної системи, налагодження руху фінансових ресурсів на всіх рівнях, забезпечення конвертованості національної валюти, фінансування держави, бюджету та підприємств, підтримка інвестиційних процесів у країні, здійснення кредитування.

Питання безпеки комерційного банку залишаються надзвичайно актуальними. Підхід до забезпечення безпеки комерційного банку, що ґрунтується на застосуванні показників вартості банку, – це вартісно-орієнтований підхід. Вартісно-орієнтований підхід до управління банком спрямований на досягнення зростання вартості банківської установи. Оскільки вартість банку безпосередньо залежить від ефективності його діяльності, ліквідності, стійкості, що впливає також на рівень безпеки банку, можемо дійти висновку, що вартість банку тісно пов'язана з рівнем його безпеки.

Виходячи з вищевикладеного, зазначаємо, що забезпечення фінансової безпеки за вартісно-орієнтованим підходом полягає в максимально ефек-

тивному використанні капіталу через зростання його вартості, тобто вигода від вкладеного інвесторами капіталу повинна перевищувати вигоду від вкладення з аналогічним ризиком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Банківська система загалом та кожен банк зокрема потребують створення такої системи забезпечення безпеки, яка б дала змогу вистояти в мінливому сьогоденні, зберегти ліквідність та платоспроможність, розробити засоби завчасного виявлення та попередження загроз, а також ліквідації негативних наслідків уже наявних загроз.

Зважаючи на теоретико-методичні підходи до трактування сутності поняття «система забезпечення безпеки банку», можемо розділити науковців на дві основних групи.

До першої групи належать усі науковці, які під системою забезпечення безпеки банку розуміють сукупність функціональних складових за різними напрямами діяльності банку, які забезпечуватимуть захист і протидію загрозам з усіх боків [1, с. 49; 3; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16]. На жаль, найчастіше розглядають структуру системи забезпечення економічної безпеки банку, виділяючи в ній серед інших структурних елементів функціональну складову.

Б.В. Шпильовий розглядає фінансово-економічну безпеку банку, представляючи її як сукупність підсистем, пов'язаних із кредитними, валютними, розрахунковими, інвестиційними операціями, а також операціями, пов'язаними зі збиранням, обробленням, зберіганням, використанням та попередженням псування, підробки та викрадення інформації як із застосуванням техніко-технологічних ресурсів, так і без них. Особливої уваги, на його думку, заслуговує забезпечення безпеки операцій, що проводяться банками з платіжними документами та формуванням системи захисту банку й результатів його господарської діяльності від шахрайських та злочинних дій з боку сторонніх осіб та співробітників банку [4, с. 634].

Якщо перша група науковців більше зосереджує свою увагу на характеристиці безпеки банку через її функціональні складові, то друга група науковців під системою забезпечення безпеки комерційного банку розуміє сукупність механізмів та засобів зміцнення безпеки банку.

Водночас дехто з них робить акцент на призначенні, меті цієї системи. Наприклад, Н.І. Гавловська та Є.М. Рудніченко під системою безпеки банку пропонують розуміти сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на протидію реальним або потенційним внутрішнім і зовнішнім загрозам та ризикам задля захисту інтересів банку й створення безпечних умов його функціонування та розвитку.

При цьому Б.В. Шпильовий, визначаючи систему безпеки банку, наголошує на її елементах. Зокрема, на його думку, система фінансово-економічної безпеки банківської установи повинна включати такі обов'язкові елементи, як об'єкти та суб'єкти економічної безпеки банку, підсистеми економічної безпеки, принципи, на яких повинна будуватися система фінансово-економічної безпеки, механізм управління фінансово-економічною безпекою банку [4, с. 636].

Більшість же науковців поєднує ці ключові поняття, визначаючи систему забезпечення безпеки банку, хоча виділяє різні структурні елементи системи [2; 7, с. 136].

Таким чином, пропонуємо під системою забезпечення безпеки комерційного банку розуміти сукупність об'єктів, суб'єктів, принципів, функцій, методів оцінювання та механізму зміцнення безпеки банку, що підпорядковані спільній меті та поставленим завданням попередження загроз і протидії ним, зміцнення позицій банку як на внутрішньому ринку, так і на зовнішньому, підвищення ефективності його діяльності.

Виходячи з цього, пропонуємо розділяти поняття системи безпеки банку як сукупності функціональних складових (перший підхід) та системи забезпечення безпеки банку як сукупності структурних елементів забезпечення безпеки банку.

Постановка завдання. Метою статті є висвітлення теоретичних засад системи забезпечення безпеки комерційного банку за вартісно-орієнтованим підходом, розроблення схеми побудови системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку за вартісно-орієнтованим підходом та алгоритму її функціонування.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку з необхідністю прийняття фінансових рішень проблема забезпечення безпеки банку за вартісно-орієнтованим підходом є надзвичайно актуальною. Застосування вартості банку як чинника, що визначає рівень безпеки, є невипадковим, оскільки вартість банківського бізнесу тісно пов'язана з його безпекою. У праці [17, с. 98] автори зображають залежність безпеки банківського бізнесу від його вартості (рис. 1).

Автори визначають, що вартість банку двояко впливає на рівень його безпеки. З одного боку, зростання вартості банку сприяє підвищенню рівня його безпеки (через зростання активів, як наслідок, можливості протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам) (лінія I), а з іншого боку, зростання вартості підвищує рівень активності суб'єктів, що бажають змінити права власності на цю установу (як в законний, так і в незаконний спосіб) (лінія II).

В такому разі дії власника бізнесу повинні бути спрямовані на пошук такого оптимального співвідношення складових «вартість – розвиток – безпека», яке забезпечить можливість його ефективного функціонування в перспективі. При цьому за основу необхідно брати вартість банківського біз-

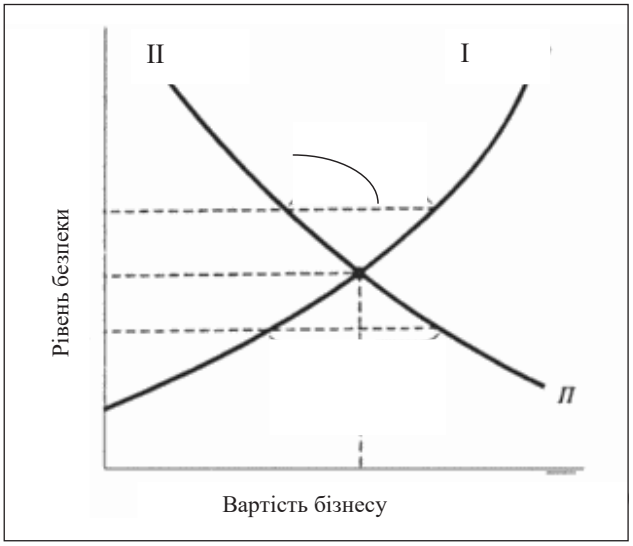

Рис. 1. Залежність безпеки банківського бізнесу від рівня його вартості

Джерело: [17, с. 98]

несу, щодо якої коригувати параметри розвитку та безпеки. Це пояснюється тим, що саме вартість є основою розвитку та безпеки, тобто за збільшення вартості підвищуються темпи розвитку та рівень безпеки [17, с. 99].

Суб'єктами системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку слід вважати окремих посадових осіб, відповідні служби банку та його керівників, Національний банк України, банківську систему, державні органи нагляду та контролю, які вживають заходів щодо зміцнення безпеки банку та підвищення ефективності його діяльності.

Задля створення сприятливих умов для ефективного функціонування системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку вона повинна виконувати низку функцій, серед яких С.М. Побережний, О.Л. Пластун, Т.М. Болгар, А.О. Єпіфанов, В.С. Домбровський та інші науковці виділяють:

– визначення потенційних проблем, до складу яких входять такі параметри, як ідентифікація проблеми, оцінювання її масштабів, визначення факторів, що привели до виникнення проблеми і можуть погіршити ситуацію;

– усунення проблем, тобто вибір необхідних важелів впливу на проблему, а також визначення методів її усунення;

– контроль результативності, тобто аналіз ефективності вжитих заходів і повторна перевірка наявності цієї проблеми;

– забезпечення ефективного фінансового управління шляхом використання відповідного фінансового інструментарію та специфічних методів фінансового управління.

Система забезпечення безпеки банку повинна посідати одне з ключових місць у системі управління банком для вчасного виявлення ймовірних ризиків і загроз, попередження їх появи та ефективної нейтралізації, що сприятиме оптимізації фінансового управління банком і підвищенню ефективності його діяльності. При цьому слід враховувати, що система забезпечення безпеки комерційного банку взаємодіє із зовнішнім середовищем, впливаючи на нього та зазнаючи зворотного впливу. Таким чином, схема системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку матиме такий вигляд (рис. 2).

Рис. 2. Система забезпечення фінансової безпеки комерційного банку

Джерело: авторська розробка

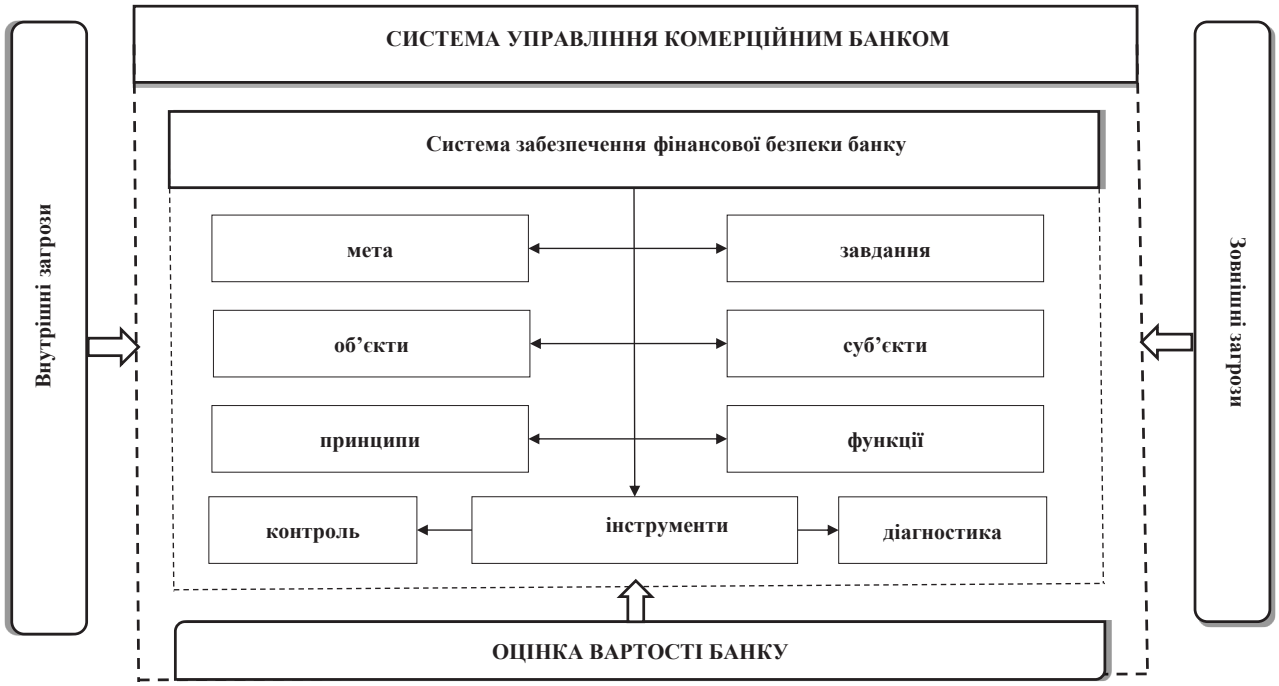

Рис. 3. Система забезпечення фінансової безпеки комерційного банку за вартісно-орієнтованим підходом

Джерело: авторська розробка

Система забезпечення фінансової безпеки за вартісно-орієнтованим підходом потребує введення ще одного ключового елементу, а саме оцінювання вартості банку, що передбачає врахування вартісного підходу під час формування кожного елементу системи. Таким чином, основною метою системи забезпечення фінансової безпеки банку має бути зміцнення безпеки через нарощування вартості капіталу банку, недопущення її зниження як основної цінності й мети діяльності. Окрім того, оцінювання вартості банку є структурним елементом системи управління банком, тому вона є також єднальною ланкою зазначених систем (рис. 3).

Ефективне функціонування системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку передбачає проходження певних етапів, серед яких слід виділити:

– постійне збирання даних та діагностику фінансового стану банку, можливих ризиків і загроз, рівня фінансової безпеки;

– розроблення та застосування системи необхідних превентивних та антикризових явищ;

– контролювання за виконанням прийнятих рішень;

– оцінювання ефективності роботи системи;

– вдосконалення системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку.

Алгоритм функціонування такої системи наведено на рис. 4, що сприятиме попередженню виникнення загрозливих ситуацій і недопущенню появи їх наслідків.

Однак слід зазначити, що в такому разі система функціонуватиме лише в об'єктивних умовах внутрішнього та зовнішнього середовища. За навмисного втручання, фальшування інформації вона дестабілізується. Тоді для вчасної діагностики та виходу з кризи необхідною та першочерговою умовою є пошук джерела фальсифікації та його нейтралізація. Лише після цього система зможе працювати у звичному режимі.

Висновки з проведеного дослідження. Під системою забезпечення безпеки комерційного банку слід розуміти сукупність об'єктів, суб'єктів, принципів, функцій, методів оцінювання та механізму зміцнення безпеки банку, що підпорядковані спільній меті та поставленим завданням попередження загроз та протидії ним, зміцнення позицій банку на ринку, як внутрішньому, так і зовнішньому, підвищення ефективності його діяльності. Система забезпечення фінансової безпеки комерційного банку посідає одне з ключових місць у системі управління банком. Сполучною ланкою між ними, відповідно до вартісно-орієнтованого підходу, є оцінювання вартості банку, що передбачає врахування вартісного підходу під час формування кожного елементу системи. Таким чином, основною метою системи забезпечення фінансової безпеки банку має бути зміцнення безпеки через нарощування вартості капіталу банку, недопущення її зниження як основної цінності та мети діяльності.

Алгоритм функціонування системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку передбачає проведення діагностики діяльності

Рис. 4. Алгоритм функціонування системи забезпечення фінансової безпеки комерційного банку

Джерело: побудовано авторами за джерелом [26, с. 35–37]

та рівня безпеки банку. За позитивного результату банк продовжує роботу у звичному режимі, а за виявлення недостатнього рівня безпеки необхідно пройти низку етапів, з яких заключним етапом є оцінювання результативності самої системи, її вдосконалення та повернення до початкового етапу.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Адаменко С.І. Характеристика та класифікація загроз у банківській системі України. *Стратегічна панорама*. 2004. № 4. С. 48–52.
2. Мігус (Шульга) І.П. Економічна безпека емісійної діяльності акціонерних товариств : монографія. Черкаси : ТОВ «МАКЛАУТ», 2010. 425 с.
3. Побережний С.М., Пластун О.Л., Болгар Т.М. Фінансова безпека банківської діяльності : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2010. 112 с.
4. Шпильовий Б.В. Структура та складові елементи системи фінансово-економічної безпеки банківських установ. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 632–637.
5. Яременко С.М. Забезпечення економічної безпеки діяльності банків : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Київ, 2010. 20 с.
6. Штаєр О.М. Напрямки забезпечення та основні складові економічної безпеки банку. *Європейський вектор економічного розвитку*. 2011. № 2 (11). С. 263–270.
7. Сніщенко Р.Г. Механізм формування системи фінансової безпеки банку. *Економіка і регіон*. 2012. № 6 (37). С. 136–140.
8. Барановський О.І. Банківська безпека: проблема виміру. *Економічне прогнозування*. 2006. № 1. С. 7–32.
9. Болгар Т.М. Фінансова безпека банків в умовах ринкової трансформації економіки України : автореф. дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08 ; ДВнЗ «УАБС НБУ». Суми, 2009. 22 с.
10. Сороківська З.В. До питання фінансової безпеки банку в умовах світової економічної кризи. *Економічний аналіз*. 2011. Вип. 8. Ч. 1. С. 404–408.
11. Васильчак С.В., Моцьо Р.Ю. Економічна безпека банків та методи її забезпечення. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.12. С. 287–293.
12. Домашова Д.В., Самошина Е.О. Формирование оптимальной стратегии системы обеспечения экономической безопасности коммерческого банка. *Безопасность информационных технологий*. 2011. № 4. С. 93–96.
13. Зачосова Н.В. Кадровий менеджмент у системі економічної та фінансової безпеки комерційного банку. *Сучасна економіка*. 2011. Вип. 5. С. 14–25.
14. Колодізєв О.М., Штаєр О.М. Формування універсальної системи оцінки економічної безпеки банку. *Проблеми економіки*. 2011. № 2. С. 67–75.
15. Миляев П.В. Экономическая безопасность коммерческого банка в системе национальной безопасности государства. *Аудит и финансовый анализ.* 2010. № 2.
16. Різник Н.С., Воробйова І.А. Оцінка та шляхи забезпечення економічної безпеки банку. *Економічні науки. Серія: Облік і фінанси.* 2008. № 5 (20). Ч. 2.

17. Епіфанов А.О., Леонов С.В., Хабер Й.В. Вартість банківського бізнесу : монографія. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ». 295 с.

REFERENCES:

1. Adamenko S.I. (2004) Kharakterystyka ta klasyfikacija zaghroz u bankivsjkij systemi Ukrajiny [Characterization and classification of threats in the banking system of Ukraine]. Strateghichna panorama [Strategic panorama], no. 4, pp. 48–52.

2. Mighus (Shuljgha) I.P. (2010) Ekonomichna bezpeka emisijnoji dijaljnosti akcionernykh tovarystv : monoghrafija [Economic security of emission activities of joint-stock companies]. Cherkasy : TOV “MAKLAUT”, 425 p.

3. Poberezhnyj S.M., Plastun O.L., Bolghar T.M. (2010) Finansova bezpeka bankivsjkoji dijaljnosti : navch. posib [Financial security of banking activity]. Sumy : DVNZ “UABS NBU”, 112 p.

4. Shpyljovyj B.V. (2016) Struktura ta skladovi elementy systemy finansovo-ekonomichnoji bezpeky bankivsjkykh ustanov [Structure and constituent elements of the system of financial and economic security of banking institutions]. Ekonomika i suspiljstvo [Economics and Society], vol. 2, pp. 632–637.

5. Jaremenko S.M. (2010) Zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky dijaljnosti bankiv [Ensuring economic safety of banks activity] avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : spec. 08.00.08 “Ghroshi, finansy i kredyt”. K., 20 p.

6. Shtajer O.M. (2011) Naprjamky zabezpechennja ta osnovni skladovi ekonomichnoji bezpeky banku [Directions of security and basic components of the bank’s economic security]. Jevropejsjkyj vektor ekonomichnogho rozvytku [European vector of economic development], no. 2 (11), pp. 263–270.

7. Snishhenko R.Gh. (2012) Mekhanizm formuvannja systemy finansovoji bezpeky banku [The mechanism of formation of the system of financial security of the bank]. Ekonomika i reghion [Economy and region], no. 6 (37), pp. 136–140.

8. Baranovsjkyj O.I. (2006) Bankivsjka bezpeka: problema vymiru [Banking security: the measurement problem]. Ekonomichne proghnozuvannja [Economic forecasting], no. 1, pp. 7–32.

9. Bolghar T.M. (2009) Finansova bezpeka bankiv v umovakh rynkovoji transformaciji ekonomiky Ukrajiny [Financial safety of banks in conditions of market transformation of economy of Ukraine] avtoref. dys. … kand. ekon. nauk : spec. 08.00.08. Sumy : DVnZ “UABS NBU”, 22 p.

10. Sorokivsjka Z.V. (2011) Do pytannja finansovoji bezpeky banku v umovakh svitovoji ekonomichnoji kryzy [To the issue of financial security of the bank in the conditions of the global economic crisis]. Ekonomichnyj analiz [Economic analysis], vol. 8, no. 1, pp. 404–408.

11. Vasyljchak S.V., Mocjo R.Ju. (2009) Ekonomichna bezpeka bankiv ta metody jiji zabezpechennja [Economic security of banks and methods of its provision]. Naukovyj visnyk NLTU Ukrajiny [Scientific herald of NLTU of Ukraine], vol. 19.12, pp. 287–293.

12. Domashova D.V., Samoshina E.O. (2011) Formirovanie optimal’noy strategii sistemy obespecheniya ekonomicheskoy bezopasnosti kommercheskogo banka [Formation of optimal strategy of the system of economic security of a commercial bank]. Bezopasnost’ informatsionnykh tekhnologiy [Security of information technology], no. 4, pp. 93–96.

13. Zachosova N.V. (2011) Kadrovyj menedzhment u systemi ekonomichnoji ta finansovoji bezpeky komercijnogho banku [Personnel management in the system of economic and financial security of a commercial bank]. Suchasna ekonomika [Modern economy], vol. 5, pp. 14–25.

14. Kolodizjev O.M., Shtajer O.M. (2011) Formuvannja universaljnoji systemy ocinky ekonomichnoji bezpeky banku [Formation of a universal system for assessing the bank’s economic security]. Problemy ekonomiky [Problems of the economy], no. 2, pp. 67–75.

15. Milyaev P.V. (2010) Ekonomicheskaya bezopasnost’ kommercheskogo banka v sisteme natsional’noy bezopasnosti gosudarstva [Economic security of a commercial bank in the system of national security of the state]. Audit i finansovyy analiz [Audit and financial analysis], no. 2.

16. Riznyk N.S., Vorobjova I.A. (2008) Ocinka ta shljakhy zabezpechennja ekonomichnoji bezpeky banku [Estimation and ways of providing economic safety of the bank]. Ekonomichni nauky. Ser.: Oblik i finansy [Economic Sciences. Sir: Accounting and Finance], vol. 5 (20), no. 2.

17. Jepifanov A.O., Leonov S.V., Khaber J.V. ta in. Vartistj bankivsjkogho biznesu [Value of banking business]. Sumy : DVNZ “UABS NBU”, 295 p.

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ ОПЕРАТОРІВ ГАЗОРОЗПОДІЛЬНИХ СИСТЕМ

INFLUENCE FACTORS ON THE FORMATION OF THE DEVELOPMENT STRATEGY OF GAS DISTRIBUTION SYSTEMS OPERATORS

УДК 658.15:336.22:622.691.5

Савко О.Я.
к.е.н, доцент кафедри прикладної економіки
Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

Savko Oksana
Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

У статті виокремлено найвагоміші зовнішні (економічні, політико-правові, екологічні) та внутрішні (фінансово-економічні, виробничі, організаційно-управлінські, соціально-трудові) фактори, які мають суттєвий вплив на формування стратегії розвитку операторів газорозподільних систем. Відзначено, що у зв'язку з монопольним становищем на ринку для досліджуваних підприємств визначальними є саме фактори зовнішнього середовища, які впливають на ефективність їх діяльності загалом, тому важливим є вжиття комплексу заходів щодо мінімізації політичних та економічних ризиків. Для оцінювання та структуризації наявної інформації про досліджувані підприємства здійснено SWOT-аналіз, який є одним з найпоширеніших інструментів стратегічного управління. Проведений SWOT-аналіз діяльності операторів ГРМ дав змогу структурувати основні загрози та можливості, а також сильні та слабкі сторони їх діяльності. Це дає підставу для виділення методичних підходів до оцінювання ефективності господарювання цих підприємств щодо формування стратегії їх розвитку.

Ключові слова: *оператори газорозподільних систем, SWOT-аналіз, фактори середовища, ефективність, стратегія розвитку.*

В статье выделены наиболее значимые внешние (экономические, политико-правовые, экологические) и внутренние (финансово-экономические, производственные, организационно-управленческие, социально-трудовые) факторы, которые оказывают существенное влияние на формирование стратегии развития операторов газораспределительных систем. Отмечено, что в связи с монопольным положением на рынке для исследуемых предприятий определяющими являются именно факторы внешней среды, которые влияют на эффективность их деятельности в целом, поэтому важным является принятие комплекса мер по минимизации политических и экономических рисков. Для оценивания и структурирования информации об исследуемых предприятия осуществлен SWOT-анализ, который является одним из самых распространенных инструментов стратегического управления. Проведенный SWOT-анализ деятельности операторов ГРМ позволил структурировать основные угрозы и возможности, а также сильные и слабые стороны их деятельности. Это дает основание для выделения методических подходов к оцениванию эффективности хозяйствования этих предприятий касательно формирования стратегии их развития.

Ключевые слова: *операторы газораспределительных систем, SWOT-анализ, факторы среды, эффективность, стратегия развития.*

Gas distribution system operators (DSO) are an important and integral component of the gas transmission system of the country and the oil and gas complex as a whole; therefore, their efficiency affects both the standard of living of consumers and the efficiency of national production. The work highlights the most significant external (economic, political and legal, environmental) and internal (financial and economic, production, organizational and managerial, social and labor) factors that have a significant impact on the development strategy of gas distribution system operators. It has been noted that in connection with the monopoly position of the studied enterprises in the market, the environmental factors, which affect the efficiency of their activities as a whole, are decisive, therefore taking a set of measures to minimize political and economic risks is important. To assess and structure the available information about the studied enterprises, a SWOT analysis has been carried out, which is one of the most common tools in strategic management. The SWOT analysis of the activities of GDS operators allowed to structure the main threats (high degree of state regulation of activities, reduction of natural gas consumption due to inflation, economic decline, as well as the transition of consumers to alternative fuels) and opportunities (sufficient stability of gas transportation to consumers, underdevelopment of the competitive environment, the transition to a stimulating tariff for gas distribution services, an increase in the presence of the enterprise in the market of liquefied gas sales), as well as strong (stable ties with contractors, availability of qualified personnel, high solvency of enterprises, developed infrastructure network of gas pipelines) and weak (significant consumer debts for gas, seasonality of gas sales/consumption and, accordingly, cash receipts of enterprises, high degree of wear of gas equipment) points of their activities. This provides the basis for the choice of methodological approaches to assessing the efficiency of managing these enterprises in the direction of forming a strategy for their development.

Key words: *gas distributing systems operators, SWOT analysis, environmental factors, efficiency, development strategy.*

Постановка проблеми. В умовах жорстокої конкурентної боротьби, посилення зовнішніх ризиків, швидких темпів протікання інноваційних процесів не всі підприємства можуть об'єктивно оцінити свої можливості, визначитися з орієнтирами подальшого розвитку без чітко сформованої та обґрунтованої стратегії розвитку. Стратегія допомагає підприємству згенерувати свій індивідуальний план дій на тривалий проміжок часу, визначити переваги його роботи, підготуватися до змін зовнішнього та внутрішнього середовища, тому виокремлення факторів, які впливають на результати діяльності суб'єктів господарювання, а також використання методів стратегічного управління, які є основою розроблення стратегії розвитку, є актуальним в умовах сьогодення, особливо у галузях з високим ступенем монопольної влади, а саме діяльності газорозподільних підприємств. Зазначені товариства є важливою та невід'ємною складовою газотранспортної системи країни та нафтогазового комплексу загалом, тому ефективність їх функціонування впливає як на рівень життя споживачів, так і на ефективність національного виробництва.

Слід відзначити, що з 2015 року, відповідно до Кодексу газорозподільних систем, вживається

термін «оператор газорозподільних систем» («оператор ГРМ»), що визначається так: суб'єкт господарювання, який працює на підставі ліцензії та здійснює діяльність з розподілу природного газу газорозподільною системою, яка перебуває у його власності або користуванні відповідно до законодавства, а також виконує функції оперативно-технологічного управління такою системою [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-наукові основи та методичні засади функціонування газорозподільних підприємств відображені в працях таких вітчизняних науковців, як Л. Гораль, О. Дзьоба, С. Король, М. Коротя, О. Новосад, С. Сокотенюк, О. Стрішенець, які зробили ґрунтовний внесок у розвиток питань аналізу загроз економічної безпеки підприємств, диверсифікації інноваційних заходів для зазначених товариств та орієнтирів їх подальшого розвитку.

Однак потребують подальшого розвитку питання аналізу діяльності операторів газорозподільних систем, визначення факторів, які впливають на їх функціонування, а також використання інструментів стратегічного управління для формування стратегії розвитку товариств.

Постановка завдання. Метою статті є виокремлення зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на функціонування операторів газорозподільних систем, та проведення SWOT-аналізу як одного з найпоширеніших та дієвих інструментів формування стратегії розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш відповідальним етапом розроблення стратегії є проведення аналізу та оцінювання зовнішнього оточення та внутрішнього середовища підприємства [2, с. 54]. Сутність цього етапу зводиться до визначення факторів, які можуть вплинути на фінансово-економічне становище підприємства в перспективі, а також шляхів досягнення стратегічних цілей суб'єктів господарювання.

Дослідження показують, що серед зовнішніх факторів, що мають суттєвий вплив на формування стратегії розвитку операторів газорозподільних систем (операторів ГРМ), можна виділити:

– економічні (стан економіки країни та газотранспортної системи загалом, ступінь фінансової підтримки з боку держави, податкова політика, рівень цін на газ як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках);

– політико-правові (недосконалість законодавчої бази, незахищеність внутрішнього ринку газу, державний контроль та регулювання діяльності, рівень енергетичної безпеки країни);

– екологічні (неефективна політика у сфері енергозбереження, високий рівень зносу газового обладнання, що зумовлює вибухи на газових мережах).

До внутрішніх факторів, які доцільно виділити під час формування стратегії розвитку, слід віднести:

– фінансово-економічні (рівень фінансової безпеки, забезпеченість підприємства фінансовими ресурсами, інвестиційна привабливість, взаємовідносини операторів газорозподільної системи з контрагентами, можливості порушення зобов'язань за розрахунками, рівень кредиторської та дебіторської заборгованостей, витрати операційної та іншої операційної діяльності підприємств, кредитна та дивідендна політики підприємства);

– виробничі (обслуговування розподільних мереж, рівень та якість проведення капітальних та поточних ремонтів трубопроводів, рівень втрат газу);

– організаційно-управлінські (рівень менеджменту, оптимальність організаційної структури, досвід реалізації стратегії);

– соціально-трудові (показники якості трудових ресурсів, рівень заробітної плати, кар'єрний ріст, рівень соціальної захищеності працівників, рівень нещасних випадків на виробництві).

Доцільно розглянути також інші фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, які необхідно враховувати під час розроблення стратегії:

– фактори обліку змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі;

– фактори реалізації стратегії, яка ґрунтується на наявному потенціалі для досягнення стратегічних цілей;

– фактори економічної ефективності реалізації стратегії, які ґрунтуються на ключових показниках ефективності;

– фактори прийнятного рівня ризику, який пов'язаний із рівнем фінансових ризиків, що обумовлено особливостями функціонування підприємств у сучасних економічних умовах [3, с. 8].

Для оцінювання напрямів розвитку операторів ГРМ становить інтерес також класифікація факторів, запропонована Ю. Залигіною [4, с. 144], які впливають на управління цими компаніями. Вона пропонує систематизувати фактори у дві великі групи, а саме організаційні та галузеві. До організаційних належать такі фактори, як законодавчо-правові, економічні, державно-політичні, технологічні. До галузевих факторів належать державне регулювання газопостачання, ієрархічні структури галузі та підприємства, які входять до неї, технічна оснащеність.

Слід відзначити, що аналізування та оцінювання зовнішнього оточення необхідні операторам газорозподільних систем для підтримання потенціалу на рівні, достатньому для досягнення їх цілей, визначення загроз та можливостей для їх подальшого розвитку в довгостроковій перспективі. Окрім того, для аналізу зовнішнього середовища специфічних суб'єктів природної монополії, до яких належать досліджувані суб'єкти господарювання, більший пріоритет має врахування якісних галузевих факторів формування стратегії.

Вивчення галузевих чинників базується на опрацюванні досліджень, пов'язаних з тенденціями на газовому ринку України, прийнятою енергетичною стратегією розвитку України до 2035 року [5], імплементацією в Україні нормативно-правового забезпечення країн ЄС.

Аналізування та оцінювання внутрішнього середовища необхідні для визначення сильних та слабких сторін, відповідно, потенціалу та тенденцій розвитку, а також, як зазначають науковці [6, с. 228], пріоритетних напрямів підвищення конкурентоздатності суб'єктів господарювання.

Стратегічний аналіз є процесом передпланових досліджень, що включає системний аналіз факторів зовнішнього ділового навколишнього середовища та внутрішніх можливостей підприємства [7]. Він проводиться задля визначення поточного стану підприємства та виявлення можливостей

Таблиця 1

Результати SWOT-аналізу діяльності операторів газорозподільних систем

Сфера	**Strengths (Сильні сторони)**
Маркетинг	– Великою часткою ринку є монопольна влада на ринку; – чітко визначене коло споживачів; – обмежений асортимент продукції (розподіл газу, послуги з газифікації, продаж скрапленого газу); – широка мережа збуту (облгази та міськгази надають послуги всією територією обслуговування); – відсутність потреби вжиття рекламних заходів.
Фінанси	– Регулювання тарифів на розподіл газу НКРЕКП; – стабільність надходжень доходів, висока кредитоспроможність підприємств.
Персонал	– Висока кваліфікація працівників; – наявність досить дієвої системи стимулювання за досягнуті результати; – систематичні навчання персоналу організації.
Виробництво	– Наявність власного замкнутого виробничого циклу; – наявність високотехнологічного обладнання; – високий ризик аварійних ситуацій, необхідність вжиття заходів щодо безаварійної роботи; – відповідність технологій міжнародним стандартам.
Сфера	**Weaknesses (Слабкі сторони)**
Маркетинг	– Систематичне скорочення транспортування газу; – збільшення конкуренції зі збуту газу, виконання робіт з газифікації; – відсутність системи знижок, єдиний регульований тариф; – відсутність зацікавленості в появі нових споживачів.
Фінанси	– Великий обсяг дебіторської заборгованості покупців (проблеми заборгованості); – зростання величини касового розриву між сплатою дебіторської та кредиторської заборгованості; – зниження обсягу продажів продукції, як наслідок, зменшення грошових потоків компаній; – низький рівень рентабельності, можливість акумулювання власних коштів; – сезонний характер діяльності; – значні податкові зобов'язання.
Персонал	– Складність контролю та координації діяльності працівників; – дублювання функцій персоналу; – недостатньо ефективна система стимулювання праці, низький рівень заробітної плати працівників (окрім топ-менеджменту підприємств).
Виробництво	– Застарілість технологічних процесів; – відсутність сучасної вимірювальної техніки; – велика кількість об'єктів, що перебувають на обслуговуванні; – значні обсяги втрат природного газу під час експлуатації газових мереж.
Сфера	**Opportunities (Можливості)**
Маркетинг	– Можливість збільшення конкурентних переваг та диверсифікації послуг; – впровадження нової маркетингової політики та політики стимулювання збуту.
Фінанси	– Підвищення оборотності коштів за рахунок зменшення дебіторської заборгованості, оптимізації запасів; – зменшення вартості залучення позикового капіталу за рахунок фінансового інжинірингу та оптимізації кредитного портфеля й кредиторської заборгованості; – зменшення витрат за рахунок «ефекту масштабу».
Сфера	**Threats (Загрози)**
Маркетинг	Скорочення транспортування газу.
Споживачі	– Перехід споживачів на альтернативну енергетику; – економічний спад.
Економічна	– Зміна курсу валюти; – зростання інфляції; – зниження рівня доходів населення.
Регуляторно-законодавча	Зміни податкового законодавства, реформування галузі.

Таблиця 2

Матриця SWOT аналізу операторів ГРМ

Потенційно внутрішні сильні сторони (S)	Потенційно внутрішні слабкі сторони (W)
1) Стабільні зв'язки з контрагентами; 2) наявність кваліфікованого персоналу; 3) висока кредитоспроможність підприємств; 4) надання додаткових послуг (газифікація будинків, формування проектно-кошторисної документації, будівництво газопроводів); 5) розвинута інфраструктурна мережа газопроводів.	1) Значні борги споживачів за газ; 2) сезонність виробництва (продажу газу), відповідно, грошових надходжень підприємств; 3) висока залежність діяльності підприємств від основних постачальників газу НАК «Нафтогаз»; 4) домінування діяльності вертикально-інтегрованих утворень (декілька ФПГ); 5) високий ступінь зносу газового обладнання.
Потенційно зовнішні сприятливі можливості (O)	**Потенційно зовнішні загрози (T)**
1) Достатня стабільність транспортування газу споживачам; 2) відсутність розвитку конкурентного оточення; 3) монопольне становище на ринку; 4) перехід до стимулюючого тарифоутворення; 5) збільшення присутності підприємств на ринку продажу скрапленого газу.	1) Зміни кон'юнктури на зовнішніх ринках; 2) складнощі залучення інвестицій; 3) високий ступінь державного регулювання діяльності; 4) регулювання тарифів на основні види послуг; 5) недосконалість податкового законодавства, високий рівень податкового навантаження; 6) зниження рівня споживання природного газу у зв'язку з інфляційними процесами; 7) спад економіки; 8) перехід споживачів на альтернативні види палива.

Джерело: сформовано автором на основі проведених досліджень

подальшого ефективного розвитку. У загальному вигляді стратегічний аналіз формує інформаційну основу, на яку спирається керівництво компанії, визначаючи мету та виробляючи рекомендації щодо вибору стратегії.

В рамках стратегічного планування як окремий етап оцінювання та структурування інформації розглядається SWOT-аналіз. Його використання дасть змогу систематизувати наявну інформацію щодо сильних та слабких сторін організації (переваг і недоліків), а також її можливостей та загроз (фактори зовнішнього середовища, вплив яких створить переваги або потенційно перешкодить діяльності на ринку). Він є важливим компонентом вибору та розроблення стратегії суб'єкта господарювання, оскільки дає змогу оцінити внутрішній потенціал підприємства та визначитися з можливостями та загрозами зовнішнього оточення.

Проведемо SWOT-аналіз операторів ГРМ з урахуванням наявної інформації про їх ринкову позицію, основних тенденцій подальшого розвитку, опитувань провідних фахівців підприємств та інших експертів (табл. 1, 2).

Таким чином, формування матриці SWOT дало можливість визначитися з подальшими дослідженнями діяльності операторів газорозподільних систем щодо формування їх стратегії розвитку.

Визначення на основі результатів аналізу сильних, слабких сторін, можливостей і загроз функціонування операторів ГРМ дає підставу для проведення комплексного аналізу ефективності їх господарювання задля формування методичних підходів до оцінювання ефективності їх функціонування щодо вибору стратегії розвитку.

Висновки з проведеного дослідження. Під час формування стратегії розвитку операторів газорозподільних систем необхідно належним чином враховувати фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, оскільки вони позначаються на результатах діяльності, а також суттєво впливають на процес формування самої стратегії.

Для досліджуваних підприємств у зв'язку зі специфікою господарювання та монопольним становищем на ринку визначальними є саме фактори зовнішнього середовища, які впливають на фінансово-економічний стан та розвиток діяльності загалом, тому важливо вжити комплекс заходів щодо мінімізації політичних та економічних ризиків.

Проведений SWOT-аналіз діяльності підприємств дав змогу структурувати основні загрози та можливості, а також сильні та слабкі сторони їх діяльності. Як один із дієвих інструментів формування стратегії розвитку він створює передумови для генерування низки управлінських рішень та виокремлення методичних підходів до комплексного аналізу ефективності функціонування операторів ГРМ, тому подальші дослідження мають спрямовуватись на вибір та обґрунтування методичних підходів до оцінювання ефективності діяльності підприємств щодо формування стратегії їх діяльності.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про затвердження Кодексу газорозподільних систем : Постанова НКРЕКП від 30 травня 2015 року № 2494. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1379-15/ed20150930#n100 (дата звернення: 05.06.2019).

2. Стратегический менеджмент / под ред. А. Петрова. Санкт-Петербург : Питер, 2005. 496 с.

3. Котиков К. Формирование финансовой стратегии межрегиональных распределительных сетевых компаний : автореф. дисс. … канд. экон. наук : спец. 08.00.10. Иваново, 2010. 16 с.

4. Залыгина Ю. Организационные основы стратегического планирования в газораспределительной организации. *Вестник Волгоградского государственного университета*. 2012. № 2 (21). С. 140–146.

5. Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року «Безпека, енергоефективність, конкурентоспроможність» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 серпня 2017 року № 605-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80 (дата звернення: 03.06.2019).

6. Ліпич Л., Кулинич М. SWOT-аналіз центрів відповідальності в контексті управлінського обліку. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2009. № 5. Т. 3. С. 226–228.

7. Портер М. Международная конкуренция (конкурентные преимущества) / пер. с англ. В. Щетинина. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.

REFERENCES:

1. Pro zatverdzhennya Kodeksu gazorozpodil'ny'x system: Postanova NKREKP (2015) [On Approval of the Code of Gas Distribution Systems]. NKREKP. Resolution no. 2494. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1379-15/ed20150930#n100 (date of treatment: 05.06.2019) (in Ukrainian).

2. Strategicheskij menedzhment (2005) (pod red. A. Petrova) [Strategic management]. St. Petersburg : Piter, p. 496 (in Russian).

3. Kotikov K. (2010) Formirovanie finansovoj strategii mezhregional'nyh raspredelitel'nyh setevyh kompanij [Formation of the financial strategy of interregional distribution grid companies]. (PhD Thesis). Ivanovo, p. 16 (in Russian).

4. Zalygina Yu. (2012) Organizacionnye osnovy strategicheskogo planirovaniya v gazoraspredelitel'noj organizacii [Organizational basics of strategic planning in a gas distribution organization]. *Bulletin of Volgograd State University*, no. 2 (21), pp. 140–146 (in Russian).

5. Pro sxvalennya Energety'chnoyi strategiyi Ukrayiny' na period do 2035 roku "Bezpeka, energoefekty'vnist', konkurentospromozhnist'": Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrayiny (2017) [On Approval of the Energy Strategy of Ukraine for the period up to 2035 "Safety, Energy Efficiency, Competitiveness"]. Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine no. 605-r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80 (date of treatment: 03.06.2019) (in Ukrainian).

6. Lipych L., Kulynych M. (2009) SWOT-analiz centriv vidpovidal'nosti v konteksti upravlins'kogo obliku [SWOT analysis of liability centers in the context of managerial accounting] *Bulletin of the Khmelnytsky National University*, no. 5, p. 3, pp. 226–228 (in Ukrainian).

7. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaya konkurenciya (Konkurentnye preimushchestva) (per. s angl. V. Shchetinina), [International Competition (Competitive Advantage)]. Moscow : International relationships, p. 896 (in Russian).

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАЗНИКІВ ЕФЕКТИВНОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

FORMATION SYSTEM OF PERFORMANCE INDICATORS FOR TRANSPORT ENTERPRISES

УДК 005.21

Семенчук Т.Б.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри менеджменту,
публічного управління
та адміністрування
Державний університет інфраструктури
та технологій
Гресь Л.Ю.
магістр
Державний університет інфраструктури
та технологій

Semenchuk Tetiana
State University of Infrastructure
and Technology
Hres Liana
State University of Infrastructure
and Technology

У статті розглянуто сутність та значення системи показників ефективності підприємств KPI (key performance indicators). Обґрунтовано важливість та актуальність використання й упровадження ключових показників ефективності для транспортних підприємств. Сформовано існуючі індикатори успішної реалізації системи KPI. На основі проведеного аналізу існуючих методик формування та реалізації оцінки ключових показників ефективності сформовано систему показників для транспортних підприємств, що включає в себе: точність замовлення, on-time-in-full (OTIF), час виконання, обертання запасів, витрати на складування, поворот вантажівки, використання потужності, продуктивність, транспортні витрати, кількість поставок. Визначено суть показників ефективності KPI транспортних підприємств, мету сформованої системи та принципи розроблення і застосування KPI. Система показників оцінки ефективності працівників транспортного підприємства не є завершенням процесу вдосконалення його функціонування, але вона повинна використовуватися як вихідна точка для визначення відмінностей у часових межах, між підприємствами-конкурентами з метою виявлення сфер для подальшого поліпшення роботи підприємства.

Ключові слова: *ключові показники ефективності, транспортне підприємство, індикатори системи KPI, показники оцінки ефективності транспортних підприємств.*

В статье рассмотрены сущность и значение системы показателей эффективности предприятий KPI (key performance indicators). Обоснована важность и актуальность использования и внедрения ключевых показателей эффективности для транспортных предприятий. Сформированы существующие индикаторы успешной реализации системы KPI. На основе проведенного анализа существующих методик формирования и реализации оценки ключевых показателей эффективности сформирована система показателей для транспортных предприятий, включающая в себя: точность заказа, on-time-in-full (OTIF), время выполнения, обращение запасов, расходы на складирование, поворот грузовики, использование мощности, производительность, транспортные расходы, количество поставок. Определены суть показателей эффективности KPI транспортных предприятий, цель сложившейся системы и принципы разработки и применения KPI. Система показателей оценки эффективности работников транспортного предприятия не является завершением процесса совершенствования его функционирования, но она должна использоваться как исходная точка для определения различий во временных рамках, между предприятиями-конкурентами с целью выявления сфер для дальнейшего улучшения работы предприятия.

Ключевые слова: *ключевые показатели эффективности, транспортное предприятие, индикаторы системы KPI, показатели оценки эффективности транспортных предприятий.*

In the article the essence and significance of the system of indicators of efficiency of enterprises KPI ("key performance indicators") are considered. KPI is a measurement system that helps an enterprise to assess the achievement of strategic goals. These KPI indicators can measure the performance of the business as a whole, as well as its individual levels. Therefore, the development and implementation of such indicators is appropriate for transport companies. The importance, relevance and use of key performance indicators for transport enterprises is substantiated. Existing indicators of the successful implementation KPI system have been formed. On the basis analysis of existing methods for the formation and implementation of the assessment key performance indicators, a system of metrics for transport companies has been developed, which includes: order accuracy, on-time-in-full (OTIF), execution time, stock rotation, storage costs, turn trucks, capacity utilization, productivity, transport costs, quantity of deliveries. Defining the indicators of the efficiency a transport company's worker will simultaneously help to improve other management and operational processes at the enterprise. It is necessary immediately to formulate the central indicator-indicators to distinguish between the indicators belonging to the operational activities of the transport enterprise and the strategic nature, and with the help of certain CRI it is possible to formulate clear goals and strategies for the development of the enterprise, which are supported by real indicators of achievement. The essence of the efficiency indicators KPI transport enterprises, the purpose of the system and the principles development and application KPI were determined. The system of indicators for assessing the efficiency a transport company employee is not the completion of the process improving its operation, but it should be used as the starting point for determining differences in time limits between the enterprises of competitors in order to identify areas for further improvement of the enterprise. Focusing on the business processes of an enterprise and finding ways to improve them with indicators is a smart business strategy that will benefit any business and, in turn, the economy as a whole.

Key words: *key performance indicators, transport company, indicators of the KPI system, indicators of evaluation of the efficiency of transport enterprises.*

Постановка проблеми. В умовах ринкової економіки з відносно нестабільним попитом на низку товарів і послуг важко тримати «нульовий» запас у торгівлі з максимально високим рівнем обслуговування клієнтів. Функціонування підприємств завжди спрямоване на отримання прибутку від продажу продукції та/або послуг. Перевага перед конкуренцією, ринкова вартість підприємства і в перспективі впливають на величину активів на підприємстві.

Проблема обмеженості фінансово орієнтованих систем показників призвела до широкого вжитку закордонних сучасних показників управління ефективністю компанії, найбільш популярною з яких є KPI (key performance indicators). Незважаючи на очевидну вигоду використання, дана концепція управління все ще рідко використовуються у вітчизняній діловій сфері, особливо в галузі інфраструктури, у транспортних підприєм-

ствах. Як показує практика, головною проблемою українських компаній є не відсутність або нездатність керівництва обґрунтувати стратегію розвитку і визначити основні цільові орієнтири, а недостатність знань про те, як оцінити досягнення стратегії і ступінь задоволення поставлених цілей, а також як реалізовувати сучасний інструментарій досягнення поставлених цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії та практиці менеджменту для оцінки ефективності виконання розроблено загальну систему таких показників – збалансовану систему показників (Balanced Scorecard – BSC). Це система менеджменту, розроблена на початку 1990-х років Робертом Капланом і Девідом Нортоном, призначення якої – забезпечити чіткіше формулювання стратегічних планів та їх реалізацію [1]. Вона є ширшою за призначення систем, які лише вимірюють фінансові показники. З погляду транспортної діяльності та реалізації стратегії транспортного підприємства BSC концентрується на бізнес-процесах, і використовується група ключових показників ефективності (Key Performance Indicators, KPI). Питаннями застосування KPI розглядається в багатьох дослідженнях: В. Лаврененка – в управлінні підприємством; А. Гольдфарб, Г. Назарової та Е. Степанової, О. Демської – у сфері мотивації персоналу [2]; С. Цюцюри, О. Криворучко – у бюджетних організаціях [3]. Але у сфері діяльності транспортних компаній є небагато досліджень, одне з останніх – В. Сергєєва.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження та розроблення рекомендацій щодо впровадження адаптованих KPI в діяльність транспортних підприємств, що дадуть змогу оцінити продуктивність логістичного ланцюга та транспортування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Менеджерам усіх рівнів транспортної компанії для досягнення сформованих цілей та визначених стратегій росту необхідно знати ключові показники ефективності (KPI), які є ключовими для успіху життєдіяльності організації. KPI можуть відрізнятися в кожній організації і, звичайно, у кожній галузі, але більшість організацій покладається на загальний набір бізнес-показників для оцінки ефективності діяльності підприємства. Визначення та відстеження KPI, які відповідають специфіці діяльності організації, можна порівняти з використанням карти та компаса, щоб оцінити напрям та прогрес у досягненні ваших стратегічних цілей.

Показники KPI почали застосовуватися у вітчизняних організаціях з моменту більшого проникнення в економіку країни американських і західноєвропейських організацій та більш детального аналізу їх феномену ефективного розвитку.

Key Performance Indicators (KPI) – це система показників оцінки фінансового та нефінансового характеру [4], яка допомагає топ-менеджменту організації визначити рівень досягнення стратегічних цілей та ідентифікувати внесок окремо кожного працівника.

Мета системи показників оцінки KPI – зробити так, щоб дії працівників із різних відділів не суперечили один одному та загальній політиці підприємства і не гальмували роботу фахівців з інших підрозділів. Кожен працівник робить свій особистий внесок у розвиток підприємства, працює на досягнення поставлених перед ним особистих цілей і в результаті отримує бонуси за їх виконання. Усе це можливо оцінити і проаналізувати за допомогою системи показників оцінки KPI.

Проблема застосування вже відомих і широко використовуваних систем оцінки показників KPI для транспортних підприємств. Вони повинні бути специфічні і відображати галузь роботи підприємства. Це загальний показник продуктивності праці, який у кращому разі може бути основою для мотивації і покаже просто ефективність працівника.

Відомий американський менеджер і засновник KPI Пітер Друкер заявляв: «Якщо ви не можете щось виміряти, ви не можете керувати цим» [5]. Контроль ефективності бізнес-процесів в організації, що включає в себе ланцюжок постачання та транспортування, практично неможливий без показників оцінки бізнесу та моніторингу даних. Ці показники та ґрунтовний моніторинг об'єктивної

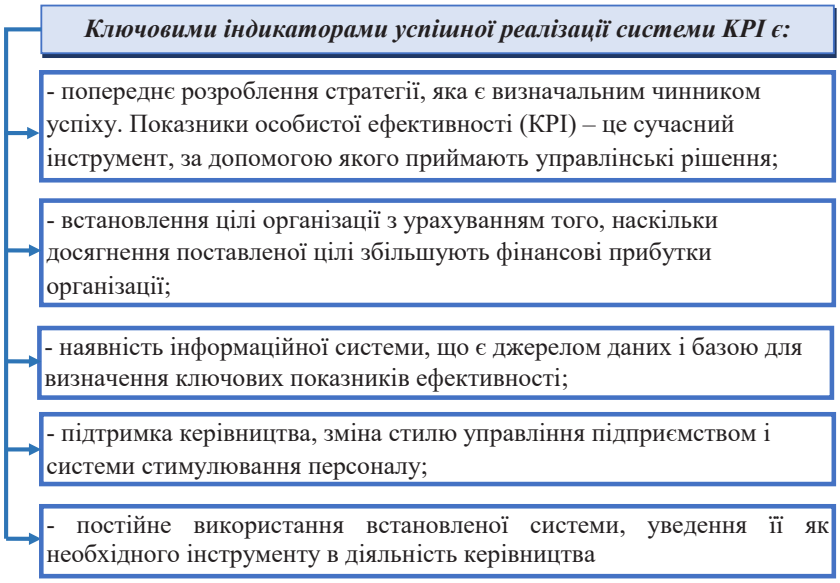

Рис. 1. Ключові індикатори успішної реалізації системи KPI

Джерело: сформовано авторами

інформації допоможуть оцінити ефективність діяльності та розвитку вашої організації та дадуть можливість оцінити досягнення сформованих та поставлених цілей. Зокрема, важко керувати та оцінити змінні показники у вашому ланцюжку постачання, якщо відсутня загальна, зрозуміла, прозора та доведена до відома всіх учасників панель інструментів, що й забезпечує ключові показники ефективності (KPI).

Для формування загальної панелі інструментів для підприємства варто зрозуміти межі встановлених цілей підприємства. Провівши аналіз різних методик формування та проведення оцінки ключових показників ефективності, автори пропонують 10 найважливіших логістичних показників діяльності, які будь-яке транспортне підприємство повинно виконувати [6]. Це допоможе сформувати специфічність показників ефективності, що забезпечить якісну оцінку продуктивності власного ланцюга постачання та транспортування (рис. 2).

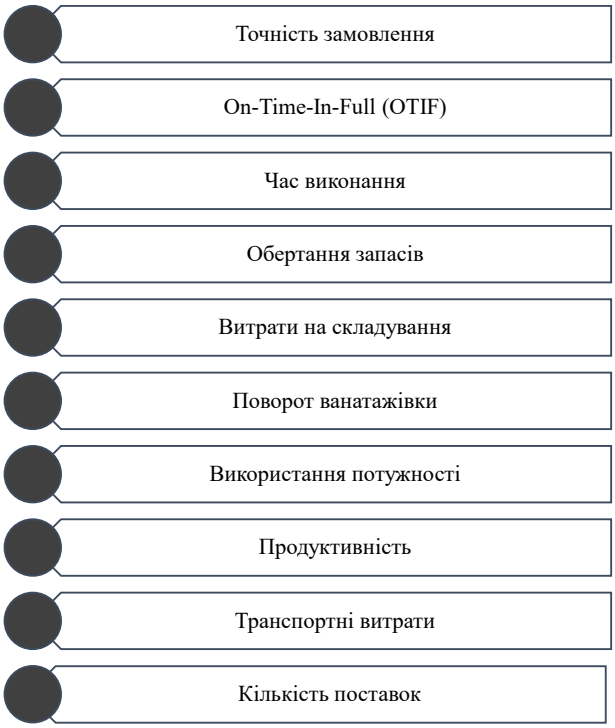

Рис. 2. Показники діяльності для оцінки продуктивності ланцюга постачання та транспортування

Джерело: сформовано авторами

1. Точність замовлення.

Контролює ступінь інцидентів від розміщення замовлення до доставки вантажу. Ідеально підходить для будь-якого експедитора, який прагне визначити часті моделі зривів та постійно виправляти помилки, щоб зробити перевезення більш безпечним.

2. On Time In Full.

Цей ключовий індикатор ефективності логістики, також відомий як OTIF, вимірює відсоток замовлень, наданих у встановлений час, без будь-яких проблем або проблем із документацією. Він ідеально підходить для будь-якого експедитора, який намагається бути пунктуальним та створювати безпечні поставки.

3. Час виконання.

Провідний час – це KPI, який відстежує тривалість процесів/операцій транспортного підприємства від початку до кінця. Ідеально підходить для експедиторів, щоб дізнатися про час, витрачений на кожному етапі ланцюга постачання, та визначити стратегії оптимізації.

4. Обертання запасів.

KPI, що робить контроль балансу на складі та ефективності управління ним. Ідеально підходить для експедиторів, які пропонують складські послуги як частину своїх логістичних рішень.

5. Витрати на складування.

Цей KPI також ідеально підходить для експедиторів вантажів, які пропонують складські послуги зберігання та обробки вантажів, і контролює витрати, пов'язані з управлінням складськими приміщеннями логістичної компанії.

6. Поворот вантажівки.

Цей KPI вимірює поворотну платформу вантажівки, тобто середній час, витрачений між виходом для збору/доставки та поверненням автомобіля до вашої компанії. Ідеально підходить для компаній, які пропонують автомобільний транспорт.

7. Використання потужності.

Індикатор ефективності, що вимірює використання вантажопідйомності транспортного засобу під час автомобільного транспорту або контейнера під час морських перевезень. Ідеально підходить для експедиторів, які надають ці послуги.

8. Продуктивність.

Цей ключовий показник транспортування вимірює темпи виробництва підприємства (робоча сила/робоча година/продуктивність). Ідеально підходить для того, щоб експедитори мали кращу загальну уяву про ефективність свого бізнесу.

9. Транспортні витрати.

Вимірює всі витрати, пов'язані з кожною логістичною операцією, створеною транспортним підприємством, – від розміщення замовлення до остаточної доставки. Цей KPI може бути корисним для експедиторів, щоб дізнатися середню витрату в кожній партії та надіслати точні котирування своїм клієнтам/партнерам.

10. Кількість поставок.

Оцінюється середня кількість вантажів, що обробляються підприємством в обумовлений період часу (щотижня/місяць/рік). Ідеально підходить для будь-якого експедитора, який прагне робити постійний фінансовий баланс і аналізувати свої прибутки між доходами та результатами.

На додаток до вищезазначених ключових показників ефективності діяльності транспортного підприємства варто зазначити, що існує багато інших KPI, які можуть вимірювати продуктивність бізнесу в цілому. Однак для того щоб використовувати правильні індикатори, першим кроком є визначення того, які дані є важливими для підприємства, все залежить від основного виду діяльності.

Відповідно визначені індикатори ефективності робітника транспортного підприємства водночас допоможуть удосконалити інші управлінські та операційні процеси на підприємстві. Потрібно одразу під час формування центральних показників-індикаторів розмежувати показники, що належать до операційної діяльності транспортного підприємства та стратегічного характеру, а за допомогою визначених KPI можливо сформувати чіткі цілі та стратегії розвитку підприємства, які підкріпленні реальними показниками досягнення.

Робота з KPI дає змогу фахівцям краще розуміти, що їм потрібно робити, щоб бути ефективними. Під ефективністю розуміється не тільки обсяг робіт, виконаний за одиницю часу, а й користь, отримана компанією від діяльності співробітника. Напевно, важко знайти систему показників, яка була б так ефективно побудована, як KPI – система ключових показників.

Висновки з проведеного дослідження. Система показників оцінки ефективності працівників транспортного підприємства не є завершенням процесу вдосконалення його функціонування, але вона повинна використовуватися як вихідна точка для визначення відмінностей у часових межах, між підприємствами-конкурентами з метою виявлення сфер для подальшого поліпшення роботи підприємства. Отже, KPI – це система вимірювання, яка допомагає підприємству оцінити досягнення стратегічних цілей. Дані показники KPI можуть вимірювати продуктивність бізнесу в цілому, а також окремих його рівнів, тому розроблення й упровадження таких показників є доцільним для транспортних компаній.

Зосередженість на бізнес-процесах підприємства та пошук способів їх поліпшення за допомогою показників – це розумна бізнес-стратегія, яка принесе користь будь-якому підприємству, а отже, й економіці у цілому.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Каплан Р.С., Нортон Д.П. Организация, ориентированная на стратегию / пер. с англ. Москва : Олимп-Бизнес, 2003. 416 с.

2. Панов М.М. Оценка деятельности и система управления компанией на основе KPI. Москва : Инфра-М, 2012. 255 с.

3. Цюцюра С.В., Криворучко О.В., Цюцюра М.І. Ключові показники ефективності. Принципи розробки ключових показників для бюджетної сфери. *Управління розвитком складних систем*. 2012. № 10. С. 87–91.

4. Ключевые показатели эффективности *Википедия: свободная енциклопедия*. URL: http://uk.wikipedia.org (дата звернення: 03.07.2019).

5. David Parmenter. Key Performance Indicators: Developing, Implementing and Using Winning KPI's. *New Jersey, USA* : John Wiley & Sons, inc., 2007. P. 233. ISBN 0-470-09588-1.

6. 10 KPI's you should implement in your logistics company. *LinkedIn*. URL: https://www.linkedin.com/pulse/10-kpis-you-should-implement-yourlogistics-company-marina-felício (дата звернення: 03.07.2019).

REFERENCES:

1. Kaplan Robert S., Norton Deyvid P. (2003) Organizatsiya, orientirovannaya na strategiyu [Strategy oriented organization] / per. s angl. Moska : ZAO «Olimp-Biznes». (in Russian)

2. Panov M. M. (2012) Otsenka deyatel'nosti i sistema upravleniya kompaniey na osnove KPI [Evaluation of activity and KPI-based company management system]. Moskva : Infra-M. (in Russian)

3. Tsiutsiura S. V., Kryvoruchko O.V., Tsiutsiura M.I. (2012) Kliuchovi pokaznyky efektyvnosti. Pryntsypy rozrobky kliuchovykh pokaznykiv dlia biudzhetnoi sfery [Key Performance Indicators. Principles development of key indicators for the budget sphere]. *Upravlinnia rozvytkom skladnykh system*. vol 10. pp. 87–91.

4. Klyuchevye pokazateli effektivnosti [Key performance indicators] *Vikipediya: svobodnaya entsiklopediya.* Available at: http://uk.wikipedia.org (accessed 03 July 2019)

5. David Parmenter (2007) Key Performance Indicators: Developing, Implementing and Using Winning KPI's. *New Jersey, USA* : John Wiley & Sons, inc. ISBN 0-470-09588-1

6. «10 KPI's you should implement in your logistics company» *LinkedIn*. Available at: https://www.linkedin.com/pulse/10-kpis-you-should-implement-yourlogistics-company-marina-felício (accessed 03 July 2019)

ПАРАДИГМА СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОГО АНАЛІЗУ
PARADIGM OF THE ECONOMIC ANALYSIS SYSTEM

УДК 338.409.3 (075.8)

Стеців І.І.
к.е.н., доцент
Львівський державний університет безпеки життєдіяльності
Стеців І.С.
к.е.н.
Національний університет «Львівська політехніка»

Stetsiv Ihor
Lviv State University of Life Safety
Stetsiv Irina
National University "Lviv Polytechnic"

У статті подано парадигму системи економічного аналізу. Проаналізовано підходи вчених до трактування поняття «економічний аналіз». Визначено поліморфний зміст поняття «економічний аналіз», зокрема охарактеризовано етимологічний, онтологічний (загальносуттєвий), гносеологічний (пізнавальний), науковий, освітній, проблемний, управлінський та організаційний підходи до трактування даного поняття. Встановлено, що організація аналізу на рівні підприємства на відміну від обліку не має організаційних регламентів і є однією з його проблем. Доведено, що формування поняття системи економічного аналізу має базуватися на засадах вивчення положень загальної теорії систем. Визначено поняття системи економічного аналізу, що узгоджує різні підходи науковців і належним чином виражає її суть та зміст. Розроблено теоретично-пізнавальну модель системи економічного аналізу, яка формує повну уяву про це складне явище й є важливою як на початковій стадії ознайомлення з ним, так і в процесі поглибленого його вивчення.

Ключові слова: *економічний аналіз, поліморфний зміст, система аналізу, організація аналізу, теоретично-пізнавальна модель.*

В статье представлена парадигма системы экономического анализа. Проанализированы подходы ученых к трактовке понятия «экономический анализ». Определено полиморфное содержание понятия «экономический анализ», в частности охарактеризованы этимологический, онтологический, гносеологический (познавательный), научный, образовательный, проблемный, управленческий и организационный подходы к трактовке данного понятия. Установлено, что организация анализа на уровне предприятия в отличие от учета не имеет организационных регламентов и является одной из его проблем. Доказано, что формирование понятия системы экономического анализа должно базироваться на принципах изучения положений общей теории систем. Определено понятие системы экономического анализа, которое согласовывает различные подходы ученых и должным образом выражает ее суть и содержание. Разработана теоретико-познавательная модель системы экономического анализа, которая формирует полное представление об этом сложном явлении и важна как на начальной стадии ознакомления с ним, так и в процессе углубленного его изучения.

Ключевые слова: *экономический анализ, полиморфное содержание, система анализа, организация анализа, теоретико-познавательная модель.*

The article presents a paradigm of economic analysis systems. We have analyzed the approaches of scientists to the interpretation of the concept of economic analysis. We have identified the polymorphic meaning of the concept of economic analysis, in particular, we have characterized the etymological, ontological (general-essential), epistemological (cognitive), scientific, educational, problem, managerial and organizational approach to the interpretation of this concept. During the research, we found that the organization of analysis at the enterprise level, in contrast to the accounting, has no organizational regulations and is one of its problems. On the basis of our research we have defined the concept of economic analysis, which takes into account its polymorphic content and will contribute to the correct understanding of this important economic category in the study of the theory of economic analysis and the organization of analytical work in the practice of economic objects. In our opinion, the formation of the concept of a system of economic analysis should be based on the principles of studying the provisions of the general theory of systems. We have defined the notion of a system of economic analysis that coordinates the various approaches of scientists and properly expresses its essence and content. The interpretation of the analysis system developed by us, should be the basis for describing the empirical content of the system of economic analysis of the enterprise and studying the issues of organization of economic analysis, which will improve the provision of management information analytical information needs. We have developed a theoretical-cognitive model of a system of economic analysis. The developed model takes into account the relationship between science, which forms the system of theoretical positions on economic analysis with the aim of creating a doctrine of the order of formation of analytical information, and practice that conducts analysis in order to create analytical information for use in the process of management. In general, this model forms a complete picture of this complex phenomenon and is important, both at the initial stage of familiarization with it and in the process of in-depth study of it.

Key words: *economic analysis, polymorphic content, analysis system, analysis organizations, theoretical-cognitive model.*

Постановка проблеми. Особливістю сучасного розвитку економіки України є її спрямування на створення великого числа суб'єктів господарювання. Значна частина з них є дрібними. Такі підприємства перебувають у стані багатьох протиріч. Одними з них є гостра потреба в аналітичній інформації для прийняття управлінських рішень і недостатність можливостей для її формування, а саме відсутність кваліфікованих кадрів та коштів на їх утримання, складність методик аналізу, відсутність чітко сформованої системи економічного аналізу. Вищенаведене зумовлює актуальність проблеми даного дослідження, що потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Украй важливим, як раніше, так і в нинішніх умовах, є створення механізму використання наукових досягнень у практичній аналітичній діяльності на всіх рівнях здійснення аналізу (держава, регіон, галузь, підприємство), тому науковцям слід було брати до уваги зауваження М.І. Баканова та А.Д. Шеремета про те, що економічний аналіз – наука прикладна. Якщо вона, опираючись на теорію пізнання, забезпечує практичну корисність, підвищує економічну ефективність практичної діяльності людини, то тільки тоді її можна вважати наукою [1, с. 11]. Поряд із цим зарубіжні вчені підкреслюють необхідність упорядкування парадигми економічного аналізу в цілому [2, с. 335–339; 3].

Ми переконані, що впорядкування методології організації аналізу як частини загальної його парадигми дасть змогу реалізувати методику економіч-

ного аналізу на будь-якому підприємстві. Складність та невпорядкованість економічних процесів суб'єктів господарювання та проблем, що виникають у ході діяльності, зумовлюють особливу роль організації на мікрорівні, тобто на підприємствах, де здійснюється конкретний аналіз.

Зауважимо, що організація аналізу на рівні підприємства на відміну від обліку не має організаційних регламентів і є однією з його проблем. Її вирішення, безперечно, може бути вирішене за допомогою науки. Важливу роль у цій галузі відіграли наукові дослідження, проведені відомими вченими: О.Д. Шмігелем, Ю.Я. Литвином, В.В. Сопком, А.М. Кузьмінським, В.П. Завгороднім, які у 70-х роках XX ст. створили напрям науки «організація обліку, контролю і аналізу». Сьогодні вчені України зауважують, що докорінні зміни в нашому суспільстві ставлять нові вимоги до організації та проведення аналізу. У контексті цього виникло багато проблем, для вирішення яких, насамперед, необхідно створити єдину систему економічного аналізу [4, с. 33–34].

Постановка завдання. Метою дослідження є розроблення системи економічного аналізу, що, на нашу думку, вимагає, насамперед, формування поняття такої системи та її матеріального визначення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд літературних джерел показує, що науковцями досліджувалися питання щодо економічного аналізу як системи, але вони мають різнопланові трактування і в підсумку консенсусу не досягнуто. Окремі вчені, характеризуючи основні поняття та терміни економічного аналізу, не подають тлумачення системи економічного аналізу взагалі [5–11]. Переважно автори праць говорять про здійснення аналізу, яке передбачає розгляд об'єкта аналізу як системи. Вони вказують, що основним активізуючим мотивом виступає технологія аналізу, що має системно і комплексно охоплювати об'єкти економічного аналізу, та розглядають організацію аналітичної роботи в технологічному аспекті [12, с. 68–70; 13, с. 19–32; 1, с. 225–233; 4, с. 14–15, 158–168; 15, с. 115–128]. Кроком до вирішення проблеми є підхід групи вчених, які подають об'єкти організації системи економічного аналізу як сукупність складників (процес, праця, спеціалістів, забезпечення) [15, с. 3–4; 16, с. 6, 18]. Цей підхід, на нашу думку, не має повного завершеного вигляду, оскільки відсутні визначення системи та характеристика її елементів.

Звертаючись до зарубіжного досвіду, спостерігаємо, що у 80-х роках XX ст. у науковій літературі формується погляд на аналіз як інформаційну систему. Подаються її компоненти: наукові працівники, методи і процедури, комп'ютерні програми, комп'ютерна техніка [17, с. 234; 18, с. 14, 169]. Таке бачення системи має технологічне спрямування, а також носить прикладний характер і не відбиває палітру повного її змісту.

Аналізуючи вищенаведене, можна сказати, що зосередження уваги лише на матеріальному описі системи аналізу, що діє у практиці підприємств, обмежує загальні міркування.

Формування поняття системи економічного аналізу, на нашу думку, має базуватися на засадах вивчення положень загальної теорії систем. Прийнято вважати, що система – це наукова категорія певного рівня абстракції, що виступає як засіб вирішення проблем [19, с. 32]. Логіка процесу використання поняття «система» переконує у необхідності характеристики системи аналізу перш за все у теоретично-пізнавальному аспекті. Така характеристика, на нашу думку, має відбивати поліморфний зміст поняття «аналіз» (як науку, освітню дисципліну, практику та ін.).

Опираючись на проведені дослідження, вважаємо за доцільне сформувати суть економічного аналізу за такими основними напрямами:

Етимологічний характеризує словоутворення терміна «аналіз», яке походить від грецького analysis – розкладання [20, с. 14].

Онтологічний (загальносуттєвий) показує суть економічного аналізу як властивості буття, як типу відносин, як виду діяльності. Як властивість буття він відстежує процес господарювання і приймає участь у їхній економічній характеристиці. Як тип відносин – виявляє ефективність господарської діяльності, чинники впливу, резерви її поліпшення. Як вид діяльності – перетворює всі види економічної інформації (статистичну, планову, маркетингову, бухгалтерську, контрольну) на аналітичну для впливу на прийняття управлінських рішень як у просторі, так і в часі.

Гносеологічний (пізнавальний) полягає у тому, що економічний аналіз дає можливість оцінити стан економіки як суб'єкта, так і системи господарювання у цілому, порівняти їх з іншими, зробити відповідні висновки.

Економічний аналіз як наука – це сукупність теоретичних знань про метод, предмет і методологію дослідження господарської діяльності, визначених у працях науковців.

Економічний аналіз як освітня дисципліна – це логічно впорядкована система знань і практичних навичок, що базуються на наукових досягненнях, щодо організації аналітичної роботи, яка вивчається з метою реалізації їх у практичній та дослідницькій діяльності.

Економічний аналіз як проблема – це низка питань щодо сутності будови та організації аналізу.

Управлінський (кібернетичний) напрям характеризує економічний аналіз як вид управлінської діяльності, що функціонує у вигляді підсистеми системи управління.

Інформаційна характеристика економічного аналізу зводиться до того, що він формує аналі-

тичну економічну інформацію про господарську діяльність суб'єкта й є частиною інформаційної системи менеджменту.

Організаційний підхід вимагає розгляду економічного аналізу як системи, що має складові частини (елементи), між якими існує взаємозв'язок і взаємозумовленість, для впорядкування кожного з них за допомоги спеціальних методів і прийомів із метою забезпечення оптимального функціонування системи у цілому. Такими елементами економічного аналізу є: економічний підрозділ, що відповідає за виконання аналітичної роботи, який може мати різну організаційну форму (централізована, децентралізована тощо), праця спеціалістів, зайнятих аналізом, забезпечення аналізу, аналітичний процес у статиці й динаміці.

Вищенаведений поліморфний зміст дає можливість зробити таке визначення економічного аналізу: економічний аналіз – це науково обґрунтована система знань, яка в практичній діяльності є функцією управління та частиною інформаційної системи менеджменту, що перетворює різні види економічної інформації на аналітичну для використання її під час прийняття управлінських рішень. Таке визначення, на нашу думку, узгоджує різні підходи науковців і належним чином виражає суть та зміст економічного аналізу. Воно сприятиме правильному розумінню цієї важливої економічної категорії під час вивчення теорії економічного аналізу та організації аналітичної роботи в практиці економічних об'єктів.

Сформулюємо загальне визначення системи аналізу: система аналізу – це набір компонент, взаємодія яких забезпечує науковий розвиток аналізу та реалізацію його у навчанні і практичній діяльності з метою створення аналітичної інформації для задоволення потреб користувачів. Схематично теоретично-пізнавальну модель системи економічного аналізу можна подати так, як це зображено на рис. 1. Розроблена модель ураховує взаємозв'язки між наукою, яка формує систему теоретичних положень щодо економічного аналізу для створення вчення про порядок формування аналітичної інформації, та практикою, яка здійснює аналіз із метою створення аналітичної інформації для використання її в управлінні.

Висновки з проведеного дослідження. Запропонована теоретично-пізнавальна модель системи економічного аналізу формує повну уяву про це складне явище і є важливою як на початковій стадії ознайомлення з ним, так і в процесі поглибленого його вивчення. Таке трактування системи аналізу є основою для характеристики емпіричного змісту системи економічного аналізу підприємства та дослідження питань організації економічного аналізу, що поліпшить забезпечення потреб управління аналітичною інформацією.

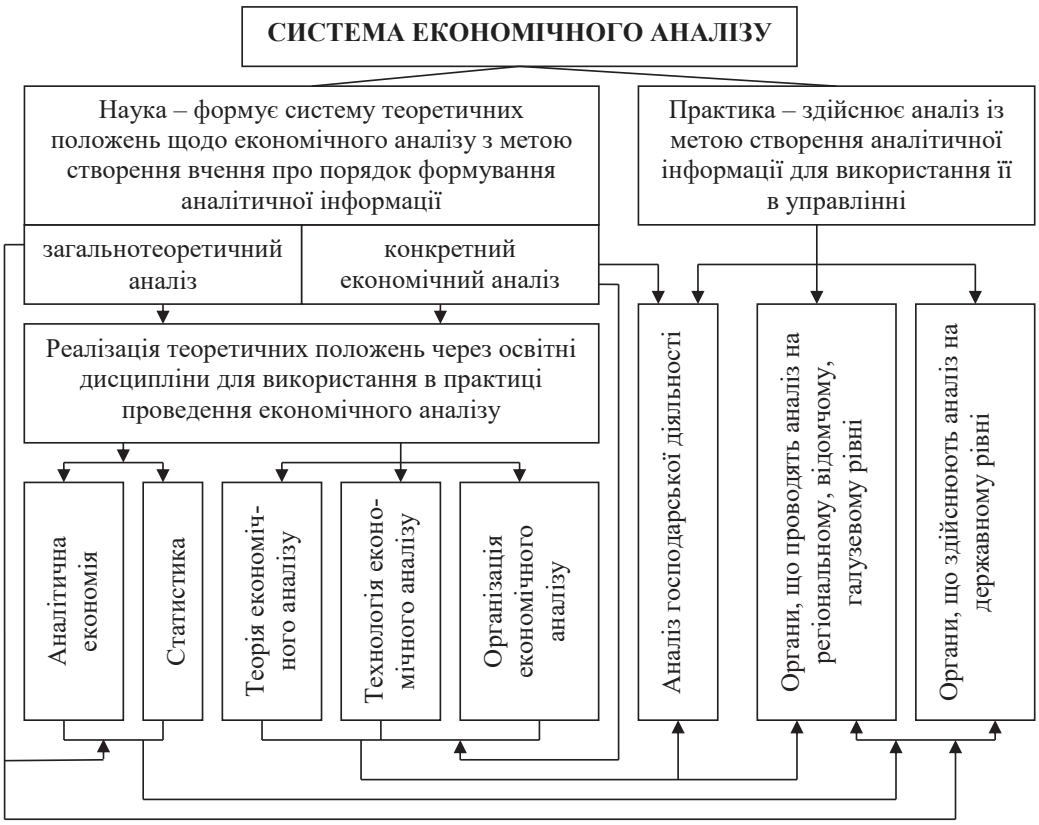

Рис. 1. Система економічного аналізу у теоретично-пізнавальному аспекті

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Баканов М.И., Шеремет А.Д. Б19. Теория экономического анализа : учебник ; 4 е изд., доп. и перераб. Москва : Финансы и статистика, 2001. 416 с.
2. Wilkinson J. A New Paradigm for Economic Analysis. Economy and Society. P. 335–339. DOI : 10.1080 / 03085149700000017.
3. Masudul A. Chapter 16 Conclusion : Contributions to Economic Analysis, 2011, Emerald Group Publishing Limited, URL: https : http://doi.org/10.1108/S0573 8555 (2011)0000291026.
4. Болюх М.А., Бурчевський В.З., Горбатюк М.І. Економічний аналіз : навчальний посібник / за ред. акад. НАНУ, проф. М.Г. Чумаченка. Київ : КНЕУ, 2001. 540 с.
5. Олійничук О.І. Система аналізу в управлінні підприємством, спрямованому на досягнення економічної безпеки. *Ефективна економіка*. 2015. № 6.
6. Небава М.І., Ткачук Л.М. Управління регіональним розвитком : електронний навчальний посібник. 2018. URL: https://cutt.ly/PT0rWF (дата звернення: 02.07.2019).
7. Організація та методика економічного аналізу : навчальний посібник / Л.О. Бойко та ін. Одеса : ОДЕУ. 2010. 351 с. URL: https://cutt.ly/XnmM4T (дата звернення: 03.07.2019).
8. Томчук О.Ф. Обґрунтування основних елементів системи економічного аналізу. *Збірник наукових праць ВДАУ*. 2010. Т. 1. Вип. 42. С. 351–355. URL: https://repository.vsau.org/getfile.php/1765.pdf. (дата звернення: 03.07.2019).
9. Купалова Г.І. Теорія економічного аналізу : навчальний посібник. Київ, 2008. 639 с.
10. Синькевич Н.І. Економічний аналіз : курс лекцій. Тернопіль : ТНТУ імені Івана Пулюя, 2018. 97 с.
11. Єгорова О.В., Дорогань-Писаренко Л.О., Тютюнник Ю.М. Економічний аналіз : навчальний посібник. Полтава : РВВД ПДАА, 2018. 290 с.
12. Каракоз И.И. Самборский В.И. Теория экономического анализа. Киев : Віща школа, 1989. 225 с.
13. Литвин Б.М. Анализ эффективности хозяйственной деятельности в строительстве. Москва : Финансы и статистика, 1988. 224 с.
14. Яцків М.І. Теорія економічного аналізу. Львів : Світ, 1993. 216 с.
15. Кузьмінський А.М., Сопко В.В., Завгородній В.П. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Київ : Вища школа, 1993. 223 с.
16. Сопко В.В., Завгородній В.П. Організація бухгалтерського обліку, економічного контролю та аналізу : підручник. Київ. : КНЕУ, 2000. 260 с.
17. Jeffrey L. Whitten, Lonni D. Bentley, Tomas J.M. Ho Systems analysis : Design methods. St. Louis : Times Mirror / Mosby College Publishing, 1986. 847 p.
18. Edward Lee Summers, Arthur Young Accounting Information Systems. Boston : Miffin Company, 1989. 784 p.
19. Мізюк Б.М. Елементи теорії управління : навчальний посібник. Львів : Коопосвіта ЛКА, 1998. 200 с.
20. Чернишова Є.Р., Гузій Н.В., Ляхоцький В.П. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти. Київ : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. 230 с.

REFERENCES:

1. Bakanov M.Y., Sheremet A.D. (2001). Teoryia ekonomycheskoho analyza : Uchebnyk. [Theory of Economic Analysis: Textbook.] 4 e yzd., dop. y pererab. M : Fynansi y statystyka. 416 p : yl. (in Russian)
2. Wilkinson J. (2019) A New Paradigm for Economic Analysis. Economy and Society. P. 335-339. DOI : 10.1080 / 03085149700000017.
3. Masudul A. (2011). Chapter 16 Conclusion : Contributions to Economic Analysis. Emerald Group Publishing Limited, URL : https : //doi.org/10.1108/S0573 8555(2011)0000291026.
4. Boliukh M.A., Burchevskyi V.Z., Horbatiuk M.I. (2001). Ekonomichnyi analiz : navch. posibnyk [Economic analysis: teach. manual] / Za red. akad. NANU, prof. M.H. Chumachenka. Kyiv : KNEU. 540 p. (in Ukrainian)
5. Oliinychuk O. I. (2015). Systema analizu v upravlinni pidpryiemstvom, spriamovanomu na dosiahnennia ekonomichnoi bezpeky. [An analysis system in the management of the enterprise, aimed at achieving economic security] Efektyvna ekonomika № 6. (in Ukrainian)
6. Nebava M. I., Tkachuk L. M. (2018). Upravlinnia rehionalnym rozvytkom. Elektronnyi navchalnyi posibnyk. [Regional development management. Electronic tutorial]. URL: https://cutt.ly/PT0rWF. (accessed 2 July 2019)
7. Boiko L.O., Volchek R.M., Volkova N.A,. Haidaienko O.M. (2010). Orhanizatsiia ta metodyka ekonomichnoho analizu : Navchalnyi posibnyk dlia bakalavriv vsikh napriamkiv pidhotovky. [Organization and method of economic analysis: A manual for bachelors in all areas of training]. Odesa, ODEU. 351 P. URL : https://cutt.ly/XnmM4T. (accessed 3 July 2019)
8. Tomchuk O.F. (2010). Obgruntuvannia osnovnykh elementiv systemy ekonomichnoho analizu. Zbirnyk naukovykh prats VDAU [Substantiation of the main elements of the system of economic analysis. Collection of scientific works]. Tom 1. Vypusk 42. P. 351-355 URL : https : repository.vsau.org/getfile.php/1765.pdf. (accessed 3 July 2019)
9. Kupalova H.I. (2008). Teoriia ekonomichnoho analizu : Navch. posib. [The theory of economic analysis]. Rekomendovano MON. Kyiv. tv. pal., (st. 8 pr.). (in Ukrainian)
10. Synkevych N.I. (2018). Ekonomichnyi analiz : Kurs lektsii. [Economic analysis: Course of lectures]. Ternopil : TNTU imeni Ivana Puliuia. (in Ukrainian)
11. Yehorova O. V. Dorohan-Pysarenko L. O., Tiutiunnyk Yu. M. (2018). Ekonomichnyi analiz : navch. posib. [Economic analysis]. Poltava : RVVD PDAA. (in Ukrainian)
12. Karakoz Y.Y. Samborskyi V.Y. (1989). Teoryia ekonomycheskoho analyza. [Theory of economic analysis]. Kyiv : Vishcha shkola. (in Russian)
13. Lytvyn B.M. (1988). Analyz effektyvnosty khoziaistvennoi deiatelnosty v stroytelstve. [Analysis of the efficiency of economic activity in construction]. Moskva : Fynansi y statystyka. (in Russian)

14. Yatskiv M.I. (1993). Teoriia ekonomichnoho analizu. [The theory of economic analysis]. Lviv: Svit. (in Ukrainian)

15. Kuzminskyi A.M., Sopko V.V., Zavhorodnii V.P. (1993). Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku, kontroliu i analizu. [Organization of accounting, control and analysis]. Kyiv : Vyshcha shkola. (in Ukrainian)

16. Sopko V.V., Zavhorodnii V.P. (2000). Orhanizatsiia bukhhalterskoho obliku, ekonomichnoho kontroliu ta analizu : Pidruchnyk. [Organization of accounting, control and analysis]. Kyiv: KNEU. (in Ukrainian)

17. Jeffrey L. Whitten, Lonni D. Bentley, Tomas J. M. (1986). Ho Systems analysis : Design methods. St. Louis : Times Mirror / Mosby College Publishing.

18. Edward Lee Summers, Arthur Youngiu (1989). Accounting Information Systems : Boston : Miffin Company.

19. Miziuk B.M. (1998). Elementy teorii upravlinnia : Navch. posibnyk. [Elements of the theory of management]. Lviv : ”Kooposvita” LKA. 200 P. (in Ukrainian)

20. Chernyshova Ye. R., Huzii N. V., Liakhotskyi V. P. (2014). Terminolohichnyi slovnyk z osnov pidhotovky naukovykh ta naukovo pedahohichnykh kadriv pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity. [Terminological dictionary on the basics of preparation of scientific and scientific pedagogical staff of postgraduate pedagogical education]. Kyiv : DVNZ “Universytet menedzhmentu osvity”. (in Ukrainian)

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КОРПОРАТИВНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА: МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ

FORMATION THE CORPORATE SECURITY SYSTEM OF THE ENTERPRISE: METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

УДК 338.24.021.8

Шира Т.Б.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування
Українська академія друкарства

Shyra Taras
Ukrainian Academy of Printing

Сьогодні в Україні зроблено лише перші кроки, які покликані сприяти поширенню корпорації як найбільш ефективної форми організації бізнесу. Використання переваг корпорації в конкурентній боротьбі можливе за умови забезпечення на належному рівні її корпоративної безпеки. Сьогодні існує лише кілька визначень терміна «корпоративна безпека», а теоретико-методологічні підходи, методичні основи та практичні рекомендації перебувають на стадії формування. Обґрунтовано власне визначення корпоративної безпеки як діяльності, спрямованої на досягнення взаємоузгоджених корпоративних інтересів шляхом ефективного використання наявних ресурсів та захисту від негативної дії загроз, що уможливлює формування безпечних умов для стійкого розвитку підприємства. Обґрунтовано, що забезпечення корпоративної безпеки можливе за умови створення відповідної системи. Визначено та обґрунтовано концептуальні основи формування системи корпоративної безпеки українських підприємств.

Ключові слова: *корпорація, корпоративна безпека, безпека, загроза, інтерес, система, підприємство.*

Сегодня в Украине сделаны лишь первые шаги, которые призваны способствовать распространению корпорации как наиболее эффективной формы организации бизнеса. Использование преимуществ корпорации в конкурентной борьбе возможно при условии обеспечения на должном уровне ее корпоративной безопасности. Сегодня существует лишь несколько определений термина «корпоративная безопасность», а теоретико-методологические подходы, методические основы и практические рекомендации находятся в стадии формирования. Обосновано собственное определение корпоративной безопасности как деятельности, направленной на достижение взаимосогласованных корпоративных интересов путем эффективного использования имеющихся ресурсов и защиты от негативного воздействия угроз, что делает возможным формирование безопасных условий для устойчивого развития предприятия. Обосновано, что обеспечение корпоративной безопасности возможно при условии создания соответствующей системы. Определены и обоснованы концептуальные основы формирования системы корпоративной безопасности украинских предприятий.

Ключевые слова: *корпорация, корпоративная безопасность, безопасность, угроза, интерес, система, предприятие.*

Today, only the first steps have been taken in Ukraine, which are designed to facilitate the spread of the corporation as the most effective form of business organization. Taking advantage of a corporation's competitive struggle is only possible after the providing its corporate security at the proper level. Today, there are only a few definitions of the term "corporate security", and theoretical and methodological approaches, methodological foundations and practical recommendations are in the formative stage. To substantiate the conceptual foundations of the formation of the corporate security system of Ukrainian enterprises, the following methods were used: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the terms "enterprise security system" and "corporate security system"; synthesis and analysis – to justify the composition of the conceptual foundations of the formation of the corporate security system of the enterprise; morphological analysis – to clarify the content of the conceptual foundations of the formation of the corporate security system of the enterprise; graphic – for visual presentation of theoretical and methodological material; abstract logical – for theoretical generalizations and conclusions of the study. The own definition of corporate security as an activity aimed at achieving mutually agreed corporate interests through the effective use of available resources and protection from the negative impact of threats, makes it possible to create safe conditions for the sustainable development of the enterprise. The existing approaches to the formation of a security system at the enterprises, which are formed in the publications of Ukrainian scientists, are characterized. Considered the existing practice of security in enterprises in Ukraine. The expediency of determining the conceptual foundations of the formation of a corporate security system has been substantiated. Among such conceptual foundations, the uniqueness, consistency, complexity, autonomy, availability of a reserve, effectiveness, adaptability, timeliness of response to a security change are highlighted. It is proved that certain methodological foundations must be applied in the conditions of each enterprise, while the other components of the process of formation and functioning of the corporate security system must take into account the specifics of the financial and economic activities of the enterprise. It is substantiated that the process of forming a corporate security system should be related to the life cycle of the enterprise. In Ukraine, there are separate cases when such a system should be created, or be subject to change by a significant complication, under the influence of transformational changes in the national economy.

Key words: *corporation, corporate security, security, threat, interest, system, enterprise.*

Постановка проблеми. Забезпечення корпоративної безпеки українських підприємств є не лише актуальною, а й надскладною для вирішення проблемою. Важливість обґрунтовується розвитком корпоративного сектору та його спроможністю стабілізувати ситуацію в національній економіці, а отже, зменшити соціальну й політичну напруженість. Складність проблеми зумовлена швидкою зміною ситуації та, як наслідок, наявністю труднощів зі створення інформаційної основи, проведенням аналітичних досліджень, можливістю апробації та запровадження в практичну діяльність. Має місце ситуація, коли сформовані теоретичні розробки не здатні сприяти вирішенню проблеми внаслідок уже відмінних фактичних умов від заданих. Можна стверджувати, що науковці змушені систематично переглядати свої погляди та вдосконалювати теоретико-методологічні засади забезпечення безпеки підприємств, реагуючи на зміну ситуації в національній економіці, опираючись при цьому значною мірою на досвід діючих суб'єктів господарювання, враховуючи їхні перемоги та невдачі в кожній окремій ситуації. Окремі позиції, попри змінність параметрів функціонування укра-

їнських підприємств, залишаються доведеними і до їх числа належить необхідність створення системи безпеки, в нашому трактуванні – системи корпоративної безпеки. Саме відповідно до системного підходу збереження підприємства як соціально-економічної системи потребує створення системи нижчого порядку – системи корпоративної безпеки, яка й повинна забезпечити належний рівень стійкості, адаптивності, життєздатності, надійності і т. д. підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням забезпечення безпеки підприємств багато уваги приділяють вітчизняні та закордонні вчені, зокрема: Л. Абалкін, О. Ареф'єва, І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, Т. Васильців, З. Герасимчук, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, В. Ковальов, Г. Козаченко, О. Ляшенко, В. Мунтіян, Є. Олєйніков, Г. Пастернак-Таранушенко, В. Пономаренко, В. Франчук, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шлемко, В. Ярочкін та ін. Однак доцільно відзначити недостатню увагу науковців щодо формування поняття «корпоративна безпека» та визначення концептуальних основ її забезпечення в умовах українських підприємств.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні концептуальних основ формування системи корпоративної безпеки українських підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснений науковий пошук дав змогу виявити, що проблемі забезпечення корпоративної безпеки не приділяється належна увага. Так, сьогодні існує лише кілька визначень цього терміна, а теоретико-методологічні підходи, методичні основи та практичні рекомендації перебувають на стадії формування. Для прикладу процитуємо два визначення корпоративної безпеки. У науковій роботі П. Кравчука цей термін визначено як «…стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, що гарантує найбільш ефективне використання корпоративних ресурсів суб'єктів господарювання для забезпечення стабільного функціонування та динамічного розвитку» [3, с. 166], тобто автор ставить акцент на важливості захисту бізнесу та ефективному використанні наявних ресурсів. В. Франчук подає корпоративну безпеку як «…стан корпоративної системи в межах граничних значень і здатність протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію власних інтересів» [5, с. 162], тим самим наголошуючи на важливості формування системи корпоративної безпеки для ефективної протидії загрозам.

У нашому дослідженні вважаємо за доцільне під час формування визначення корпоративної безпеки спиратися на суть двох базових понять, тобто «безпека» та «корпорація». Корпоративну безпеку в нашому розумінні можна визначити як діяльність, спрямовану на досягнення взаємоузгоджених корпоративних інтересів шляхом ефективного використання наявних ресурсів та захисту від негативної дії загроз, що уможливлює формування безпечних умов для стійкого розвитку підприємства.

Досягнення та підтримання належного рівня корпоративної безпеки, тобто такого рівня, який забезпечує стійкість підприємства, стабільність його фінансово-господарської діяльності та досягнення інтересів учасників [4, с. 23], можливе за умови створення системи корпоративної безпеки.

Умови ведення бізнесу в нашій країні змусили суб'єктів господарювання вдосконалити або ж інстинктивно створити різного рівня складності системи безпеки. Їхні завдання полягають у фізичному захисті території та здійсненні ділової розвідки і реалізації контррозвідувальних заходів. Характерна й суттєва відмінність у ресурсному та організаційному забезпеченні, інтенсивності взаємодії з правоохоронними органами та результативності дій суб'єктів безпеки. Спільним є усвідомлення, що лише через забезпечення безпеки є можливість збереження та розвитку бізнесу.

У науковій літературі представлено різні погляди на сутність систем безпеки, здебільшого вони пов'язані зі створенням системи економічної безпеки підприємства. В основі більшості визначень лежить класичне трактування системи, тобто як сукупності елементів. Так, Т. Іванюта та А. Заїчковський подають систему економічної безпеки підприємства як «…обмежену множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують безпеку підприємства та досягнення ним цілей бізнесу» [1, с. 25]. Щодо складу такої сукупності, то тут погляди науковців стосовно об'єктів та суб'єктів є узгодженими, а щодо інших елементів – певним чином різняться. Т. Іванюта та А. Заїчковський [1, с. 25] додають ще механізм забезпечення та політику безпеки, а у розумінні Л. Шемаєвої цими елементами повинні бути «…наукові підходи, нормативно-правова база політика, стратегія, концепція, принципи, функції, завдання, методи та засоби, що спрямовані на забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта господарювання, а також на захист цих інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз» [6, с. 115].

Уважаємо за доцільне приділити увагу ще двом підходам до трактування сутності системи економічної безпеки підприємства. Імпонує точка зору науковців під керівництвом Г. Козаченко [2, с. 107], які під час визначення цієї системи акцентують увагу на її гнучкості, інтегрованості та відкритості. На нашу думку, саме ці параметри є найбільш важливими в умовах складно прогнозованої зміни середовища функціонування та передбачають більш ефективне використання наявних ресурсів для розроблення і реалізації

захисних заходів суб'єктами безпеки. Цікавим є й погляд В. Франчука, який обґрунтовує сутність системи забезпечення економічної безпеки акціонерного товариства як «…сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам із метою захисту корпоративних економічних інтересів і загалом створення безпечних умов для розвитку» [5, с. 156]. У цьому визначенні в контексті досліджуваної проблеми важливим є акцентування уваги на захисті корпоративних економічних інтересів. Поруч із цим стосовно українських підприємств більш коректно говорити про взаємоузгоджене досягнення інтересів усіх учасників. Цей момент є важливим у кількох ракурсах: по-перше, джерелом виникнення внутрішніх загроз на українських підприємствах є саме неузгодженість інтересів учасників, а вирішення цієї важливої проблеми уможливлює забезпечення безпеки підприємства на належному для його функціонування та розвитку рівні; по-друге, загальні інтереси підприємства лише частково узгоджуються з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, а отже, логічним є захист корпоративних інтересів; по-третє, узгодження та захист інтересів повинно бути одним із ключових завдань системи корпоративної безпеки.

Сучасний етап передбачає активізацію наукових пошуків у сфері забезпечення безпеки виходячи з фактичної потреби підприємницьких кіл та трактування суті корпоративної безпеки як більш широкого поняття порівняно з економічною безпекою. Водночас цінні наукові напрацювання стосовно економічної безпеки не можна відкидати, їх необхідно використовувати як основу, вдосконалювати та адаптувати до нових умов ведення бізнесу. Ця теза має безпосереднє відношення і до процесу формування та функціонування системи корпоративної безпеки підприємства. Відповідно, у подальшому під час викладення методичних основ нами будуть узагальнюватися й критично оцінюватися результати наукових досліджень щодо системи економічної безпеки та її основних функціональних складників (фінансового, кадрового і т. д.).

Уважаємо за доцільне визначити методологічні основи формування системи корпоративної безпеки підприємства (рис. 1).

Коротко розглянемо сутність запропонованих методологічних основ:

– унікальність, тобто максимальне врахування специфіки фінансово-господарської діяльності певного підприємства (форму власності, вид економічної діяльності, масштаб діяльності, підпорядкованість та середовище функціонування і т. д.);

– узгодженість, тобто наявність тісних зв'язків з усіма функціональними підрозділами підприємства. Адекватна та швидка реакція на ризики та загрози можлива у разі своєчасного надходження інформації, оцінювання, прийняття рішень та взаємоузгодженої реалізації захисних заходів. Вертикальна та горизонтальна інтеграція служби безпеки в організаційну систему підприємства повинна сприяти зростанню його захищеності;

– комплексність. Увага суб'єктів безпеки повинна бути зосереджена на всіх функціональних складниках, оскільки відсутність реакції на вплив певної загрози спричиняє не лише її посилення та зростання втрат, а й стає джерелом виникнення інших загроз;

– автономність. Виділення ресурсів на створення та в подальшому вдосконалення системи безпеки повинно бути передбачено економічною стратегією підприємства та конкретизовано у відпо-

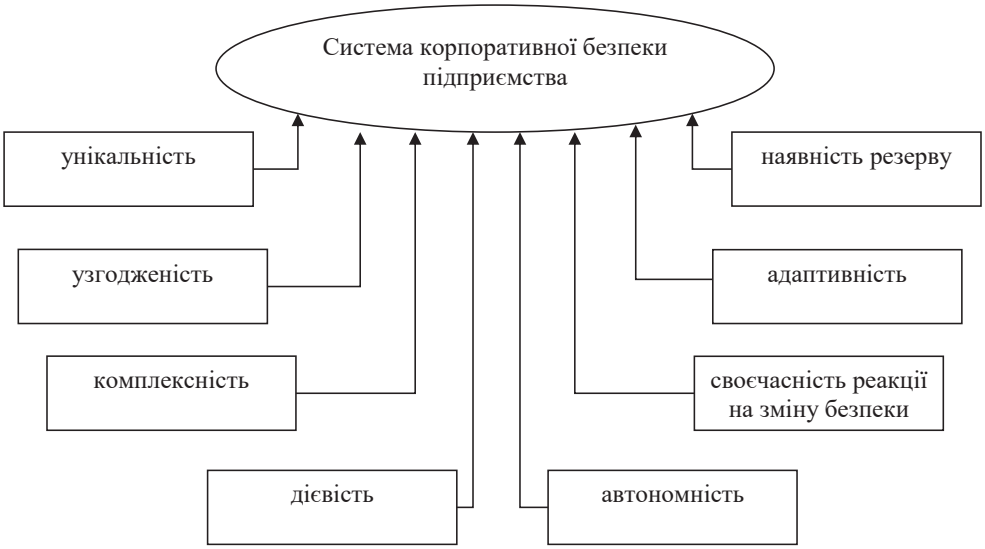

Рис. 1. Методологічні основи формування системи корпоративної безпеки підприємства

відних тактичних планах. Хибним є прив'язування цих витрат до показників діяльності підприємства, зокрема як певний відсоток від чистого доходу. Витрати повинні плануватися виходячи з поточного рівня безпеки, встановлених внутрішніх нормативів, плану реалізації захисних заходів, прогнозів зміни впливу ключових зовнішніх та внутрішніх загроз. Витрати повинні виділятися рівномірно, згідно з планом упродовж календарного періоду;

– наявність резерву. У фінансуванні служби безпеки доцільно передбачити дві програми: першу – для підтримання її в діючому стані та реалізації профілактичних заходів; другу – для здійснення захисних заходів протидії певній загрозі, які вимагають додаткових ресурсів (фінансових, кадрових, матеріальних, інформаційних). Формування резервів уможливлює здійснення адекватної та своєчасної реакції на події, які складно передбачити, але результативність дій в яких забезпечує підтримання безпеки на рівні, встановленому внутрішніми нормативами;

– дієвість. Виключно спостереження за зміною ситуації, тобто надання переваги пасивній тактиці, з фіксуванням наслідків зміни рівня безпеки є хибним підходом. Забезпечення необхідного рівня корпоративної безпеки можливе за умови своєчасного визначення ризиків й ідентифікації загроз та формування необхідного інформаційного забезпечення для прийняття управлінських рішень і реалізації захисних заходів;

– адаптивність. Здатність внести необхідні зміни у процес забезпечення корпоративної безпеки відповідно до динаміки основних параметрів фінансово-господарської діяльності підприємства та впливу зовнішнього середовища функціонування;

– своєчасність реакції на зміну безпеки. Результативність дій суб'єктів безпеки визначається здатністю прогнозувати можливі зміни й уживати найбільш доцільні заходи. Попередження або ж нейтралізація на ранніх етапах розвитку загроз потребує суттєво меншого ресурсного та організаційного забезпечення порівняно з реакцією по факту розгортання подій.

Визначені методологічні основи повинні бути застосовані в умовах кожного підприємства, інші ж складники процесу формування та функціонування системи корпоративної безпеки будуть відмінними.

Висновки з проведеного дослідження. Узагальнюючи, доцільно ще раз підкреслити, що формування системи корпоративної безпеки не може бути миттєвим, навпаки, це тривалий процес із поетапним виконанням процедур, пов'язаних із необхідністю виконання першочергових завдань. Логічно формування такої системи повинно бути пов'язаним із життєвим циклом підприємства, але специфіка трансформації національної економіки, зокрема приватизаційні процедури, вимагає пришвидшення чи перехід на наступний етап або ж створення в умовах існуючих суб'єктів господарювання з десятилітньою історією функціонування. За таких умов створення системи корпоративної безпеки супроводжується внесенням змін в існуючу організаційну структуру підприємства, переспрямування ресурсного забезпечення. Йдеться фактично про «ламання» підприємства під змінені умови ведення бізнесу. Цей крок вимушений і необхідний, оскільки без нього жодний суб'єкт господарювання нездатний вижити. Якщо ж концептуальні основи корпоративної безпеки застосовуються під час започаткування бізнесу, то кожен етап життєвого циклу підприємства супроводжується внесенням необхідних змін у функціонування такої системи, створення багаторівневого комплексного захисту. Більше того, у подальшому йдеться не лише про захист, а й про здатність активно впливати на зовнішнє середовище, хоча б на діяльність контрагентів та місцевих органів влади, громадські організації і т. д., що сприяє отриманню та використанню додаткових ринкових можливостей.

Подальшого дослідження потребує розроблення методичних засад оцінювання корпоративної безпеки в умовах українських підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства. Київ : ЦУЛ, 2009. 54 с.

2. Козаченко Г.В., Пономарьов В.П., Ляшенко О.М. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : монографія. Київ : Лібра, 2003. 280 с.

3. Кравчук П.Я. Сутність та передумови виникнення поняття корпоративної безпеки підприємства. *Науковий вісник Волинського державного університету ім. Лесі Українки*. 2005. № 1. С. 165–170.

4. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства : монографія / за заг. ред. А.М. Штангрета. Львів : Укр. акад. друкарства, 2017. 276 с.

5. Франчук В.І. Теоретичні засади корпоративної безпеки. *Актуальні проблеми економіки.* 2009. № 7. С. 161–167.

6. Шемаєва Л.Г. Забезпечення економічної безпеки підприємства на основі управління стратегічною взаємодією із суб'єктами зовнішнього середовища : монографія. Київ : НУПМБ, 2009. 357 с.

REFERENCES:

1 Ivaniuta, T. M., Zaichkovskyi, A. O. (2009), Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva [*Economic security of the enterprise*]. CzUL, Kyyiv, (in Ukrainian).

2. Kozachenko, H. V., Ponomarov, V. P., Liashenko, O. M. (2003), Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva: sutnist ta mekhanizm zabezpechennia [*Economic security of the enterprise: the essence and mechanism of providing*]. Libra, Kyyiv. (in Ukrainian)

3. Kravchuk, P. Ya. (2005), Sutnist ta peredumovy vynyknennia poniattia korporatyvnoi bezpeky pidpryiemstva [*The essence and prerequisites for the emergence of the concept of enterprise corporate security*]. Naukovyi visnyk Volynskoho derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky. 2005, Vol. 1: 165–170 (in Ukrainian).

4. Shtanhret, A. M. (2017), Oblikovo-analitychne zabezpechennya upravlinnya ekonomichnoyu bezpekoyu pidpryyemstva [*Accounting and analytical support for managing the economic security of the enterprise*]. Ukr. akad. drukarstva, L'viv, (in Ukrainian).

5. Franchuk, V. I. (2009), Teoretychni zasady korporatyvnoi bezpeky [*Theoretical foundations of corporate security*]. Aktualni problemy ekonomiky. 2009, Vol. 7: 161–167 (in Ukrainian).

6. Shemaieva, L. H. (2009), Zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva na osnovi upravlinnia stratehichnoiu vzaiemodiieiu z subiektamy zovnishnoho seredovyshcha [*Ensuring the economic security of the enterprise on the basis of strategic interaction with the subjects of the environment*]. NUPMB, Kyyiv, (in Ukrainian).

СУТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ НАДАННЯ ПЛАТНИХ ПОСЛУГ ЗАКЛАДАМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ

THE ORGANIZATIONAL-ECONOMIC MECHANISM FOR THE PROVISION OF PAID SERVICES BY HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

УДК 378.014.54 (045)

Яківченко А.М.
аспірант кафедри маркетингу
Національний авіаційний університет

Yakivchenko Andrii
National Aviation University

Статтю присвячено проблемам розвитку ринку освітніх послуг закладів вищої освіти в Україні, зокрема висвітлено основні положення механізму надання платних послуг закладами вищої освіти. Розглянуто загальні трактування понять «механізм» та «організаційно-економічний механізм». На основі узагальнення наявних точок зору та підходів до їх визначення сформовано авторське розуміння понять «платні послуги» та «організаційно-економічний механізм надання платних послуг закладами вищої освіти». Визначено його особливості і структуру з метою підвищення ефективності діяльності закладів вищої освіти в сучасних умовах. Основним критерієм підвищення ефективності економічної діяльності закладів вищої освіти є позитивний економічний ефект, який досягається шляхом збільшення грошових надходжень до спеціального та загального фондів державного бюджету, а також одночасного зменшення (оптимізації) витрат.

Ключові слова: *освіта, заклади вищої освіти, платні послуги, організаційно-економічний механізм, якість освіти.*

Статья посвящена проблемам развития рынка образовательных услуг высших учебных заведений в Украине, в частности освещены основные положения механизма предоставления платных услуг. Рассмотрены общие трактовки понятий «механизм» и «организационно-экономический механизм». На основе обобщения имеющихся точек зрения и подходов к их определению сформировано авторское понимание понятий «платные услуги» и «организационно-экономический механизм предоставления платных услуг учреждениями высшего образования». Рассмотрены особенности и структура механизма для повышения эффективности деятельности высших учебных заведений в современных условиях. Основным критерием повышения эффективности экономической деятельности высших учебных заведений является позитивный экономический эффект, который достигается путем увеличения денежных поступлений в специальный и общий фонды государственного бюджета, а также единовременного уменьшения (оптимизации) расходов.

Ключевые слова: *образование, высшие учебные заведения, платные услуги, организационно-экономический механизм, качество образования.*

The article is dedicated to the problems of the development of the educational services market provided by higher educational institutions in Ukraine. In particular, the main provisions of the mechanism of providing paid services by institutions of higher education are elucidated. The article provides the general interpretation of the concepts of «mechanism» and «organizational and economic mechanism». On the basis of the generalization of the existing points of view and the approaches of their definitions the author provides his understanding of the concepts of «paid services» and «organizational and economic mechanism of providing paid services by institutions of higher education». The characteristics and structure of the provided definitions are formed in order to increase the effectiveness of higher educational establishments in modern conditions. The main criteria for improving the efficiency of economic activities of higher educational institutions are – the positive economic effect, which is achieved by increasing cash flows to special and general funds of the State budget, as well as reducing (optimizing) costs. The main criteria for improving the effectiveness of organizational activities of higher educational institutions are – the content and organization of the educational process in higher education institutions, including next parts: the level of training of qualified workers in the field, the retention of students, planning and maintaining educational documentation, organizing and ensuring control, compliance with safe conditions labor, cooperation with stakeholders (social partners), labor market analysis, graduate employment, teaching students in scientific activities, as well as the provision of qualified scientific and pedagogical staff. The purpose of applying these criteria is to determine the level of implementation by higher educational institutions of the strategy and tactics of their development in the coming years. The determinants of positive change in higher education are technology development and urbanization, which outline the "rules of the game" for all participants in the educational market, inducing them to implement the latest educational models, techniques, technologies, mechanisms etc.

Key words: *an education, high educational institutions, paid services, the organizational and economic mechanism, the quality of higher education.*

Постановка проблеми. Уже декілька років поспіль пріоритетом для України є створення можливостей рівного доступу до освіти для всіх, що цілком відповідає таким цілям сталого розвитку, як «забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж життя» [11, с. 17], тому що існує прямий зв'язок між освітою, економічним зростанням, добробутом населення та рівнем життя.

Про необхідність подальшого реформування системи освіти в Україні також свідчать такі тенденції: вища освіта не повною мірою доступна для молоді та окремих категорій соціально вразливих верств населення; значна частина молоді вибирає навчання за кордоном; навички, які отримують здобувачі в українських закладах освіти. не завжди відповідають потребам ринку праці; недостатньо розвивається партнерство між закладами освіти, бізнесом, роботодавцями, владними інституціями тощо. Сьогодні в Україні освіта фінансується переважно з державного та місцевих бюджетів і меншою мірою за рахунок суб'єктів господарювання та домогосподарств. Проте змобілізованих фінансових ресурсів недостатньо для надання якісних освітніх послуг; бюджетні кошти на освіту й науку не покривають виплати на заробітну плату, стипендій, оплату комунальних послуг та споживання енергоносіїв, утримання і розвиток матеріально-технічної бази навчальних закладів та наукових установ, проведення перспективних наукових досліджень тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові питання щодо формування та реалізації освітньої політики, фінансування вищої школи вивчали іноземні (Т. Віссер, Ф. Кендерс, Дж. Питерс, К. Рой, К. Терлоу) та вітчизняні (Ю.О. Долиняк, М.Г. Олієвська, Н.В. Павліха, І.О. Цимбалюк, М.Р. Тероване-сов, Т.Л. Шестаковська та ін.) науковці. Проте організаційно-економічний механізм надання платних послуг закладами вищої освіти, що є предметом дослідження, аналізується недостатньо, не всі можливості щодо надання платних послуг закладами вищої освіти використано повною мірою.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування сутності та структури організаційно-економічного механізму надання платних послуг закладами вищої освіти для забезпечення зростання конкурентоспроможності вищої освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансформації вищої освіти в Україні зумовлені такими світовими тенденціями, як становлення економіки знань, інформаційного суспільства, зростання вимог ринку праці до людських ресурсів. В умовах коли система вищої освіти стала основним чинником забезпечення інноваційного типу економіки та сталого розвитку країн у цілому, послуги закладів освіти стали товаром, який купується/продається на світових та національних ринках.

У розвинених країнах експорт освітніх послуг забезпечує закладам вищої освіти стабільні фінансові надходження, що створює можливості для розвитку відповідно до національних та міжнародних стандартів і робить їх конкурентоспроможними на світовому ринку.

Варто зазначити, що на ринку освітніх послуг конкурують не стільки заклади вищої освіти як такі, скільки самі держави, їхні репутація, перспективи та багатовікові культурні традиції. Основними конкуруючими центрами на світовому ринку освітніх послуг є США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Австралія, Фінляндія [2, с. 55].

Суттєвою ознакою освітніх послуг є різноманітність цілей, поставлених перед виробниками цих послуг, і для забезпечення свого функціонування заклади вищої освіти надають платні послуги, які є дієвим механізмом забезпечення їхніх фінансових потреб.

Науковці зазначають, що комерціалізація освіти викликана формуванням міжнародного освітнього ринку. Наслідком комерціалізації стала конкуренція між навчальними закладами у сфері надання освітніх послуг. Будучи потужним стимулом розвитку освітніх технологій, підвищення якості освіти та конкурентоспроможності, усунення фінансових проблем, комерціалізація вимагає вдосконалення управління освітньої сфери для підвищення її ефективності функціонування [9, с. 158].

Разом із тим міжнародний досвід свідчить, що ринок освітніх послуг суттєво відрізняється від інших ринків та є неоднорідним. Це зумовлено тим, що сфера освіти має обмежені можливості комерціалізації і прибуткового ведення освітньої діяльності. Як правило, ринок освітніх послуг складається з приватного та державного секторів. Незважаючи на те що недержавні навчальні заклади є в усіх зарубіжних країнах, переважаючим є державний сектор, тому що, за оцінками експертів, приватний сектор (фінансується за рахунок плати за навчання, іноді інвестицій із власних джерел) не завжди здійснює підготовку фахівців відповідно до стратегій розвитку, а реагує на короткостроковий ринковий попит, задоволення якого не потребує довгострокового планування [4, с. 36].

Україна володіє потужним освітнім потенціалом та можливістю виходу вітчизняної освіти на світові ринки освітніх послуг. І в умовах радикальних соціально-економічних перетворень у країні вже відбулися зміни, які зумовили становлення та розвиток ринку освітніх послуг [6, с. 541].

Зокрема, для забезпечення високої якості й доступності освітніх послуг, збалансування попиту та пропозиції на них, оптимізації структури освітньої діяльності на регіональних ринках освітніх послуг із потребами регіону, підвищення ефективності управління закладами освіти та забезпечення конкурентоспроможності українських

закладів освіти на світових ринках освітніх послуг в Україні передбачено розширення фінансової самостійності закладів освіти, у тому числі за рахунок надання платних послуг, як це здійснюється у зарубіжних країнах.

Відповідно до Закону України «Про освіту», освітня послуга – це комплекс визначених законодавством, освітньою програмою та/або договором дій суб'єкта освітньої діяльності, що мають визначену вартість та спрямовані на досягнення здобувачем освіти очікуваних результатів навчання [8].

В Україні заклади вищої освіти можуть надавати платні послуги, які умовно можна розділити на:

1) освітні платні послуги (послуги у сфері освітньої діяльності);

2) інші платні послуги (послуги у сфері наукової та науково-технічної діяльності, у сфері міжнародного співробітництва, у сфері охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту, у сфері побутових послуг, у сфері житлово-комунальних послуг, інші послуги) [7].

Відомо, що перелік таких послуг затверджено Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форм власності» від 27 серпня 2010 р. № 796. Водночас керівники закладів вищої освіти мають право затверджувати переліки платних освітніх та інших послуг, що не увійшли до вищезазначеного переліку.

У роз'ясненнях Міністерства освіти і науки України зазначається [5]:

1. Платні освітні та інші послуги надаються навчальним закладом у позанавчальний час та поза діяльністю, яка фінансується за рахунок загального фонду державного та місцевого бюджетів.

2. Платні освітні та інші послуги надаються понад обсяги, встановлені навчальними планами, та поза діяльністю, що фінансується за рахунок коштів загального фонду державного та місцевого бюджетів.

3. Платні освітні послуги можуть надаватися структурними підрозділами, які здійснюють навчання громадян за державним замовленням, або створеними для надання платних послуг структурними підрозділами навчального закладу.

4. Під час надання платних послуг, що не відносяться безпосередньо до сфери освітньої діяльності, застосовуються нормативно-правові акти, які регулюють надання послуг у відповідній сфері діяльності.

5. Керівники закладів вищої освіти затверджують перелік платних освітніх та інших послуг, що надаються навчальним закладом або установою освіти, із зазначенням часу, місця, способу та порядку надання кожної послуги, їхньої вартості та осіб, відповідальних за їх надання.

6. Керівники закладів вищої освіти зобов'язані розмістити повну та достовірну інформацію щодо переліку платних освітніх та інших послуг, які надаються навчальним закладом або установою освіти, порядку їх надання, вартості, способу та строку оплати у доступних для замовників місцях та у визначені строки, а також оприлюднювати вартість освітніх платних послуг.

7. Відповідальність за встановлення вартості платних освітніх послуг, за їх економічне обґрунтування та якість несе керівництво навчальних закладів, що є характерною рисою їх автономії та самоврядування.

8. Перелік та визначення вартості освітніх послуг має обов'язково узгоджуватися з органами студентського самоврядування та студентськими профспілковими організаціями.

Незважаючи на низку законодавчих та нормативних актів («Про затвердження порядків надання платних послуг державними та комунальними навчальними закладами», «Про порядок використання коштів, отриманих органами державної влади від надання ними послуг відповідно до законодавства, та їх розміри», «Щодо оприлюднення інформації про використання благодійних та спонсорських внесків» тощо [5]), в Україні недостатньо врегульовані питання надання платних послуг закладами освіти, зокрема:

– законодавством не визначено сутність поняття «платні послуги закладів вищої освіти»;

– актуальним і своєчасним завданням в контексті реформування освіти є формування організаційно-економічного механізму надання платних освітніх послуг.

В економічній літературі термін «механізм» визначають як спосіб організації й управління виробництвом із властивими йому формами, методами і засобами; послідовність процесів, етапів, процедур та інструментів, причому процес розкладається на етапи, а етапи включають певні процедури, кожна з яких зумовлює наступний етап; сукупність конкретних форм і методів свідомого впливу на економіку. Будь-який механізм включає цілі, критерії управління, фактори управління, методи дії на чинники управління; ресурси управління.

Слід зазначити, що система елементів впливу на економічні інтереси суб'єктів господарювання, яка враховує особливості його зовнішнього та внутрішнього середовища, формує економічний механізм, а обґрунтована певним чином послідовність управлінських дій, а також методів по реалізації функції і принципів управління – організаційний механізм.

Організаційний механізм може існувати як самостійний, так і в сукупності з різними механізмами [3, с. 145], проте використання лише органі-

заційних важелів впливу на об'єкт управління без урахування економічних законів і закономірностей не забезпечує досягнення поставлених цілей, а тому доцільно формувати організаційно-економічні механізми.

Поєднання економічного й організаційного механізмів і створення організаційно-економічного механізму дають змогу створити чітку систему управління з урахуванням особливостей певної організації [3, с. 146].

С.В. Грищук зазначає, що в наукових колах є ґрунтовні підходи до трактування поняття «організаційно-економічний механізм» (щодо економічного об'єкта). На основі вивчення концептуальних підходів та ознак організаційно-економічних механізмів науковцем розроблено і запропоновано авторський підхід до трактування поняття, відповідно до якого організаційно-економічний механізм містить елементний, цільовий, функціональний, процесний складники. Складниками організаційно-економічного механізму є: елементи (об'єкти (галузь, складники галузі) та суб'єкти галузі (держава, відповідні державні органи)); інструменти (методи та форми); функції; завдання; цілі (мета); принципи [1, с. 123].

Аналіз наведених вище характеристик та складників дає змогу зробити висновок, що організаційно-економічний механізм надання платних послуг закладами вищої освіти – це безперервна, чітко налагоджена системна взаємодія між суб'єктами ринку освітніх послуг, що забезпечує досягнення системних цілей; така взаємодія реалізується за рахунок використання організаційних важелів впливу на заклади вищої освіти з урахуванням законів і тенденцій ринку освітніх послуг.

Ефективність функціонування організаційно-економічного механізму багато в чому залежить від ступеня узгодженості економічних інтересів таких суб'єктів, як держава і суспільство (на макрорівні), наймані працівники, роботодавці, виконавці та управлінці (на мікрорівні), у досягненні поставлених цілей (реалізація товарів і послуг, нарощування доходів, людського капіталу, раціональне використання ресурсного складника та ін.). Узгодження (збалансованість) цих інтересів реалізується за допомогою сукупності економічних та адміністративних методів управління та їх трансформації у відповідних механізмах для досягнення поставлених цілей [10, с. 35].

Як активна частина системи управління запропонований організаційно-економічний механізм здатен забезпечити розвиток закладів освіти відповідно до глобальних [11], національних [8] цілей, а також безпосередньо цілей закладів освіти та здобувачів освіти, тому що його складниками є:

1. суб'єкти ринку освітніх послуг (держава, заклади освіти, суб'єкти господарювання, замовники, здобувачі освітніх послуг);

2. об'єкт управління – платні послуги, тобто економічні блага, отримання яких забезпечується процесом навчання або пропонуються закладами освіти на платній основі для задоволення потреб споживачів. Платні послуги можуть бути довгостроковими, середньостроковими або короткостроковими; залежно від методів навчання – традиційні, програми проблемного навчання, програми, основані на аналізі ділових ситуацій. До інших суттєвих характеристик послуг закладів освіти відносимо сезонність, високу вартість, відносну тривалість надання, залежність результатів від умов майбутньої роботи та життя людини, яка навчається, неможливість перепродажу, необхідність ліцензування, конкурсний характер, досить молодий вік споживачів;

3. організаційні методи управління послугами закладів вищої освіти, які містять інструменти та важелі, що відповідають орієнтирам, передбачуваним наслідкам, критеріям вибору й оцінки, обмеженням і вимогам процесу розвитку закладів освіти з урахуванням потреб ринку та внутрішніх можливостей;

4. економічні методи управління послугами закладів вищої освіти, тобто сукупність засобів та інструментів, які цілеспрямовано впливають на створення умов для надання платних послуг закладами освіти;

5. принципи організаційно-економічного механізму надання платних послуг, які є вихідними положеннями механізму та його незаперечними вимогами, дотримання яких може забезпечити ефективну реалізацію та досягнення цілей в освіті. До таких відносимо принципи: законності, ефективності, обґрунтованості, адресності, прозорості, науковості, адаптації та гнучкості, системності;

6. показники якості платних послуг, які можуть використовуватися для моніторингу процесу надання платних послуг щодо досягнення таких системних цілей, як:

– забезпечення доступу до якісних освітніх послуг та зростання конкурентоспроможності вищої освіти в Україні;

– підготовка фахівців відповідно до потреб ринку праці шляхом формування у них затребуваних на ринку навичок та компетенцій;

– поліпшення фінансування закладів освіти за рахунок виявлення та практичного використання наявних резервів використання ресурсів закладами вищої освіти.

Зважаючи на всі вищезазначені аспекти формування організаційно-економічного механізму надання платних послуг закладами вищої освіти, вважаємо, що такий механізм умовно складається з двох ключових блоків:

організаційний блок – визначає повноваження суб'єктів механізму;

економічний блок – відображає безпосереднє функціональне наповнення механізму інструмен-

тами та засобами щодо управління платними послугами. Такими інструментами є: тарифи, ціни, фінансування, надходження, зарплата, податки, інші витрати, що дають змогу встановити вартість платних послуг на базі економічно обґрунтованих витрат.

В основі цього механізму лежить система управління закладами вищої освіти, реалізація стратегічних цілей якої слугує підґрунтям для розроблення та надання платних послуг.

Висновки з проведеного дослідження. Організаційно-економічний механізм надання платних послуг закладами вищої освіти є складовою частиною загальної системи управління освітою, який, використовуючи методи, засоби, ґрунтуючись на дотриманні певних принципів і закономірностей для його функціонування, забезпечує доступ населення до освітніх та інших послуг, підготовку фахівців відповідно до потреб ринку праці, а також поліпшення фінансування закладів вищої освіти за рахунок виявлення та практичного використання наявних резервів використання ресурсів закладами вищої освіти. Обґрунтовано, що організаційно-економічний механізм надання платних послуг закладами вищої освіти складається з двох взаємопов'язаних блоків, а платні послуги закладів вищої освіти є економічними та інтелектуальними благами, отримання яких забезпечується процесом навчання (платні освітні послуги) або пропонується закладами вищої освіти на платній основі (платні інші послуги).

Перспективою подальших досліджень є діагностика стану і тенденцій розвитку закладів вищої освіти в Україні, виявлення здобутків та проблем розвитку ринку освітніх послуг в Україні й за кордоном, а також визначення стратегічних орієнтирів державної політики щодо реалізації організаційно-економічного механізму надання платних послуг закладами вищої освіти в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Грищук С.В. Сутність організаційно-економічного механізму державного регулювання галузі. *Економка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 121–129.

2. Долиняк Ю.О. Розвиток регіональних ринків освітніх послуг в умовах європейської інтеграції : дис. … канд. екон. наук : 08.00.05 ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2018, 250 с.

3. Калина А.В. Організаційно-економічний механізм стимулювання праці як чинник гідної праці. *Соціально-трудові відносини: теорія і практика*. 2015. Вип. 2. С. 144–148.

4. Олієвська М. Фінансування людського капіталу в регіонах України : монографія. Рівне : НУВГП, 2017. 286 с.

5. Роз'яснення Міністерства освіти і науки України. URL: https://mon.gov.ua/ua (дата звернення: 12.04.2019).

6. Павліха Н.В., Цимбалюк І.О., Долиняк Ю.О. Особливості розвитку регіональних ринків освітніх послуг в Україні. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 15. С. 540–544.

7. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності : Постанова Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 796. *Кабінет Міністрів України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF (дата звернення: 25.03.2019).

8. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. № 2145-VIII. *Верховна Рада України*. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (дата звернення: 25.03.2019).

9. Терованесов М.Р., Терованесов А.М. Основні напрями вдосконалення управління системою вищої освіти. *Бізнес Інформ*. 2017. № 4. С. 157–162.

10. Шестаковська Т.Л. Концептуальні засади функціонування організаційно-економічного механізму розвитку національної системи освіти. Науковий вісник Полісся. 2015. № 1(1). С. 34–41.

11. Сімдесята сесія Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй від 18.09.2015. Перетворення нашого світу: Порядок денний 2030 року Сталий розвиток. *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development.* URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/70/L.1&Lang=E (дата звернення: 25.03.2019).

REFERENCES:

1. Grischuk S.V. (2018) Sutnist organizatsiyno-economichnogo mehanizmy derzhavnogo reguluvannya galuzi [The essence of the organizational and economic mechanism of state regulation of the industry]. Electronic scientific special edition of Mukachevo State University «Economy and society». Vol. 16, pp. 121-129.

2. Dolinyak Y.O. (2018). Rozvitok regionalnih runkiv osvitnih poslyg v ymovakh evropeyskoi integratsii [Development of regional markets for educational services in the context of European integration] (PhD): 08.00.05 / East European National University named after Lesi Ukrainian. Lutsk, p.250.

3. Kalina A.V. (2015) Organizatsiyno-economichnuy mehanizm stimuluvannya pratsi yak chunnuk gidnoi pratsi [Organizational and economic mechanism of labor stimulation as a factor of decent work]. Social and Labor Relations: Theory and Practice: Coll. sciences. pr. KNEU. Kiev: KNEU,. Vol. 2. pp. 144-148.

4. Olievsky M. (2017) Finansuvannya ludskogo kapitaly v regionah Ukrainu [Financing human capital in the regions of Ukraine]: a monograph. Rivne: NUVHP, 286 p.

5. Rozyasnennya Ministerstva osvitu i nayku [Explanatios by the Ministry of Education and Science of Ukraine]. URL: https://mon.gov.ua/ua (accessed 12 April 2019).

6. Pavlikha N.V., Tsymbalyuk I.A., Dolinyak Y.O. (2018) Osobluvosti rozvutky regionalnuh runkiv osvitnih poslug v Ukraini. Elektronne naukove fahove vudannya Mykachivskogo derzhavnogo yniversutety "Ekonomika I suspilstvo" [Features of the development of regional

markets for educational services in Ukraine]. Economy and society. Vol 15, pp. 540-544.

7. Pro zatverdzhennya pereliku platnukh poslug yaki mozhut' nadavatysya zakladamy osvity, inshymy ustanovamy ta zakladamy systemy osvity, shcho nalezhat' do derzhavnoyi i komunal'noyi formy vlasnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny vid 27 serpnya 2010 roku № 796. /Kabinet Ministriv Ukrayiny.

[On approval of the list of paid services that may be provided by educational institutions, other institutions of the education system that belong to the state and communal ownership: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-p (accessed 25 March 2019).

8. Pro osvitu: Zakon Ukrayiny vid 5 veresnya 2017r. № 2145-VIII / Verkhovna Rada Ukrayiny. [On education: Law of Ukraine]. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19 (accessed 25 March 2019).

9. Terovanesov M.P., Terovanesov A. M. (2017) Osnovni napryamy vdoskonalennya upravlinnya systemoyu vyshchoyi osvity. Naukovyy zhurnal «Biznes Inform».[The main directions of improving the management of the higher education system]. Business Inform. № 4. pp. 157-162.

10. Shestakovskaya T.L. (2015) Kontseptual'ni zasady funktsionuvannya orhanizatsiyno-ekonomichnoho mekhanizmu rozvytku natsional'noyi systemy osvity. Naukovyy Visnyk Polissya. [Conceptual foundations of the functioning of the organizational and economic mechanism for the development of the national education system]. Scientific Herald Polesie. No. 1 (1), pp. 34-41

11. Semydesyata sesiya Heneral'noyi Asambleyi Orhanizatsiyi Ob`yednanykh Natsiy vid 18.09.2015r. Peretvorennya nashoho svitu: Poryadok dennyy 2030 roku Stalyy rozvytok. [Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development]. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol= A/70/L.1&Lang=E (accessed 25 March 2019).

РОЗДІЛ 5. РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УМОВИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

TERMS OF PROVISION OF ECONOMIC SECURITY OF REGIONS OF UKRAINE

УДК 332.021.143

Гарькава В.Ф.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Міжнародний класичний університет
імені Пилипа Орлика

Harkava Viktoriia
Pylyp Orlyk International Classical
University

У статті розглянуто основні чинники, які впливають на економічну безпеку регіону. Економічна безпека регіону розглядається як багатокомпонентне поняття, у складі якого можна виділити інституційну, ресурсну, фінансову, енергетичну, інституційну, інноваційну, соціальну, екологічну, продовольчу складові. Запропоновано систему індикаторів, поєднання яких дасть змогу визначити стан і динаміку економічної безпеки в регіоні. Здійснено оцінювання економічної безпеки регіону за ознаками. Визначено складові та основні чинники (загрози) економічної безпеки регіону. Визначено основні завдання та концепція економічної безпеки регіону. Система економічної безпеки регіону органічно входить в систему державної безпеки. Концептуально економічна безпека регіону формується з урахуванням усього різноманіття чинників та є сукупністю внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному зростанню економіки, її здатності задовольняти потреби окремої території та держави загалом, забезпечувати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках, що гарантовано захистить від загроз та втрат.

Ключові слова: *економічна безпека, регіон, система індикаторів, оцінка економічної безпеки регіону, концепція економічної безпеки регіону.*

В статье рассмотрены основные факторы, влияющие на экономическую безопасность региона. Экономическая безопасность региона рассматривается как многокомпонентное понятие, в составе которого можно выделить институциональную, ресурсную, финансовую, энергетическую, институциональную, инновационную, социальную, экологическую, продовольственную составляющие. Предложена система индикаторов, сочетание которых позволит определить состояние и динамику экономической безопасности в регионе. Осуществлено оценивание экономической безопасности региона по определенным признакам. Определены составляющие и основные факторы (угрозы) экономической безопасности региона. Определены основные задания и концепция экономической безопасности региона. Система экономической безопасности региона органично входит в систему государственной безопасности. Концептуально экономическая безопасность региона формируется с учетом всего многообразия факторов и является совокупностью внутренних и внешних условий, способствующих эффективному динамичному росту экономики, ее способности удовлетворять потребности отдельной территории и государства в целом, обеспечивать конкурентоспособность на внешних рынках, что гарантированно защитит от угроз и потерь.

Ключевые слова: *экономическая безопасность, регион, система индикаторов, оценка экономической безопасности региона, концепция экономической безопасности региона.*

The article considers the main factors influencing the economic security of the region. Economic security of the region is considered as a multicomponent concept, which can include institutional, resource, financial, energy, institutional, innovative, social, ecological, food components. A system of indicators is suggested, the combination of which will enable to determine the state and dynamics of economic security in the region. An assessment of the economic security of the region is based on indicators. The components and main factors (threats) of economic security of the region are determined. The basic tasks and concept of economic security of the region are determined. The system of economic security of the region is organically included in the system of state security. Conceptually, the economic security of the region is formed taking into account the diversity of factors and represents a combination of internal and external conditions that contribute to the effective dynamic growth of the economy, its ability to meet the needs of a separate territory and the state as a whole, to ensure competitiveness in foreign markets, which is guaranteed to protect against threats and losses. According to data and other components it is expedient to form a system of indicators, the combination of which will enable to determine the state and dynamics of economic security in the region. There is no single scientifically substantiated system of indicators of economic security. Indicators that characterize the state of economic security can be: macroeconomic, productive and social. In a separate region, economic security should be considered taking into account all spheres of the region's life, including the development of industry, agro-industrial complex, availability of energy, raw materials and scientific and technical potential, provision of labor resources, etc. Economic security of the region provides such a state of the economic system of the territory, which allows it to develop steadily and simultaneously effectively integrate into the system of national and international economic relations.

Key words: *economic security, region, indicator system, assessment of economic security of the region, concept of economic security of the region.*

Постановка проблеми. Складність такого процесу управління, як забезпечення економічної безпеки регіону, потребує додаткової уваги з боку держави. В умовах ринкової економіки та формування по-справжньому економічно й політично незалежної держави Україні необхідно розвивати сучасну регіональну політику на принципах місцевого самоврядування за верховенством загальнодержавного законодавства, що забезпечує органічне поєднання державних, регіональних та місцевих інтересів, сприяє максимально повному використанню внутрішніх потенціалів кожного регіону й кожної місцевості. Чим краще діє система управління та господарювання в кожному регіоні, тим повніше використовується його потенціал і природно-кліматичні умови для високоефектив-

ного розвитку властивих йому товаровиробництв і ринків; чим повнішими та щільнішими стають міжрегіональні ринкові зв'язки в процесах поглиблення спеціалізації та розвитку інтеграції, тим економічно й соціально міцнішою стає держава.

Економічна безпека на рівні регіону є багатокомпонентним поняттям, у складі якого також можна виділити інституційну, ресурсну, фінансову, енергетичну, інвестиційну, інноваційну, соціальну, екологічну, продовольчу та інші складові. За цими та іншими компонентами доцільно сформувати систему індикаторів, поєднання яких дасть змогу визначити стан і динаміку економічної безпеки в регіоні. Єдиної науково обґрунтованої системи індикаторів економічної безпеки не існує.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням умов забезпечення економічної безпеки регіонів присвячені праці В. Тамбовцева, В. Сенчагова, В. Ткаченка, Т. Іванюти, В. Похилюка, В. Третяк, А. Татаркіна.

Постановка завдання. Метою статті є виділення основних чинників, які впливають на економічну безпеку регіону; оцінювання економічної безпеки регіону; визначення складових та основних чинників (загроз) економічної безпеки регіону.

Виклад основного матеріалу дослідження. На наш погляд, до основних чинників, які впливають на економічну безпеку, слід віднести політичні, ресурсно-сировинні, макроекономічні, інституційні, соціальні та фактори інформаційного забезпечення (рис. 1).

Рис. 1. Чинники, які впливають на рівень економічної безпеки регіону

Забезпечення економічної безпеки в Україні істотно визначається процесами політичної та соціально-економічної трансформації, що відбуваються в нашій країні. Для формування соціально орієнтованої економіки необхідно об'єднати нормотворчу діяльність на державному рівні та ініціативні дії органів міської влади й органів міського самоврядування. Треба відзначити, що сьогодні розмір вкладу регіону в загальнодержавні показники не гарантує відповідного рівня соціального положення його населення.

Показниками, які характеризують стан економічної безпеки, можуть бути макроекономічні, виробничі та соціальні.

Економічну безпеку регіону також можна оцінити за такими ознаками:

1) реалізація намічених цілей економічної політики; одним з основних суб'єктів забезпечення економічної безпеки є держава;

2) економічна гарантія зовнішньоекономічної безпеки;

3) зменшення частки «тіньової» економічної діяльності, в результаті чого досягається захищеність усіх сфер життєдіяльності суспільства;

4) конкурентоспроможність регіону;

5) стійкість регіональної економічної системи, яка характеризується міцністю та надійністю його елементів, зв'язків всередині системи, здатністю витримувати внутрішні та зовнішні чинники, які перешкоджають економічній безпеці.

У дослідженні [13, с. 9] наводяться такі елементи економічної безпеки, як ресурсно-сировинний, енергетичний, фінансовий, військово-економічний, інформаційний, продовольчий, соціальний, демографічний, екологічний, а також «тіньова» економіка. Регіону не стосується тільки військово-економічний елемент. Згідно з дослідженням [10, с. 51–57] до таких елементів потрібно відносити демографічну, екологічну, харчову, ресурсну, прісноводну, енергетичну, цінову, фінансово-грошову, політичну, соціальну, кримінальну та медичну складові. У дослідженні [12, с. 4–12] елементами економічної безпеки є фінансовий, внутрішньоекономічний та зовнішньоекономічний. Значимість фінансової політики досить глибоко проаналізовано в роботі І. Вахович, де встановлено, що, з одного боку, нераціональна фінансова політика може спричинити розбалансування регіональної системи за сферами сталого розвитку, а з іншого боку, фінанси є тим інструментом регіонального менеджменту, що дає змогу збалансувати розвиток кожної сфери на основі перерозподілу валового внутрішнього продукту між окремими регіонами та всередині регіонів, тобто між їх сферами.

Виділяють також чотири основних елементи, що визначають поняття «економічна безпека», такі як макроекономічні показники, що відповідають середнім параметрам економічного розвитку; захищеність реального виробництва та внутрішнього ринку від зовнішньої фінансової та економічної залежності; частка «тіньової», перш за все кримінальної, економіки, як наслідок, частина неоподаткованих доходів підприємців; диференціація доходів, що відповідає розвиненим країнам і рівню добробуту населення, що робить неможливим виникнення значущих соціальних конфліктів. Для регіональної економічної системи макроекономічні показники характеризують зовнішні загрози, а незалежність є відносною в рамках унітарного державного устрою.

Основними складовими економічної безпеки регіону є відносна та раціональна економічна

самостійність у здійсненні контролю за ресурсами регіону; стабільність регіональної економіки, що передбачає надійність усіх елементів економічної системи, захист усіх форм власності, здатність до розвитку та прогресу, тобто здатність самостійно реалізовувати та захищати регіональні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективну інвестиційну й інноваційну політику, розвивати інтелектуальний та трудовий потенціал регіону [1, с. 10].

В умовах окремого регіону економічну безпеку необхідно розглядати з урахуванням усіх сфер життєдіяльності регіону, зокрема розвитку промисловості, агропромислового комплексу, наявності енергетичного, сировинного та науково-технічного потенціалу, забезпечення трудовими ресурсами. Економічна безпека регіону забезпечує такий стан економічної системи території, який дає йому змогу стабільно розвиватися та одночасно ефективно інтегруватися в систему національних та міжнародних економічних відносин.

Забезпечення й реалізація можливостей щодо досягнення рівня економічної безпеки регіону перебуває під впливом множини чинників (загроз), а саме економічних, політичних, психологічних, науково-технічних, соціальних і багатьох інших, під якими розуміють причинно-наслідкові зв'язки, що існують у системі забезпечення безпеки й виступають рушійними силами, спонукальними мотивами перетворення можливості в дійсність та максимізації зусиль у використанні внутрішніх резервів. Досягненню економічної безпеки на регіональному рівні перешкоджає низка невирішених проблем. Так, економічній безпеці регіонів загрожують не тільки правова нерозв'язаність багатьох питань, неврегульованість взаємин регіонів із центральними органами влади, руйнування науково-технічного потенціалу, відсутність системи охорони довкілля, «тінізація» економіки, зростання економічної злочинності, низька професійна компетенція управлінських кадрів регіональних органів управління, але й відсутність пріоритетів у їхньому соціально-економічному розвитку. Основним пріоритетом у цьому разі має бути фінансове забезпечення соціально-економічного розвитку регіону.

Основним суб'єктом регіональної економічної безпеки визначається регіональне управління економікою, результатом функціонування якого є створення ефективних програм соціально-економічного розвитку території задля забезпечення максимально високого рівня якості життя населення. Економічна безпека регіону є однією з важливіших складових елементів національної безпеки, відображаючи причинно-наслідковий зв'язок між економічною міцністю країни, її ресурсним потенціалом та якістю життя населення. Економічна безпека регіону є засобом захисту національних інтересів держави та забезпечення загальнодержавного економічного й соціального розвитку, однією з головних завдань регіонального управління. Також забезпечення економічної безпеки регіонів є найважливішою функцією держави в рамках регіональної політики з урахуванням можливості здійснення протидій окремим її загрозам на місцевому рівні.

Забезпечення економічної безпеки пов'язане зі взаємодією державного регулювання й ринкової саморегуляції, загальних та власних інтересів. Найбільш сильною формою організації, покликаною забезпечити національну, зокрема економічну, безпеку, яка поширює свій вплив на всі рівні господарської діяльності, є держава, за якою йдуть регіональні власті та керівництво підприємств, які також відіграють значну роль у формуванні економічної безпеки держави.

Загалом ефективність функціонування системи економічної безпеки регіону оцінюється темпами розвитку та можливістю забезпечити самодостатність території. Розвиток економіки регіону є однією з головних умов економічної безпеки.

В умовах ринкових перетворень та відсутності жорсткої централізації економіки регіони мають більше організаційних можливостей для свого розвитку як за рахунок вітчизняних, так і за рахунок міжнародних зв'язків. Водночас для досягнення більш вигідної ринкової позиції регіон повинен бути конкурентоспроможним, що надає загальним цілям з формування економічної безпеки певної специфіки. Необхідно сильно підвищити ефективність використання державних коштів та регуляторної політики, забезпечити дієвий державний контроль за діяльністю органів місцевої влади, прозорість використання ними фінансових ресурсів, а також на рівні регіонального управління вдосконалювати господарську діяльність за рахунок, зокрема, міжнародних зв'язків; збалансованості відкритості економіки та заходів із забезпечення захисту вітчизняного виробника; оптимального рівня економічної та організаційної самостійності території; ефективного стану її ресурсного, технологічного, промислового та інших потенціалів.

Висновки з проведеного дослідження. Україна переживає період недостатньої кількості ефективних економічних взаємозв'язків, й зараз в регіональній політиці особливо потрібна принципово нова регіональна стратегія й тактика. Модель регіональної економіки сучасного та майбутнього розвитку повинна визначити нові ефективні структури й регулюючі механізми як в межах кожного економічного району, так і між ними, формуючи єдиний, активно функціонуючий організм. Разом із реалізацією політики стимулювання високотехнологічного експорту необхідно забезпечити випереджувальне розширення внутрішнього ринку,

уникнення критичної залежності національної економіки від кон'юнктури світових ринків. Ефективна земельна реформа забезпечить на практиці пріоритетний розвиток агропромислового комплексу як основи продовольчої безпеки держави.

Аналіз сутності економічної безпеки регіону задає певні початкові орієнтири для розроблення конкретних підходів до забезпечення регіональної економічної безпеки, які взаємообумовлені не лише загальною економічною ситуацією в країні, але й рівнем ефективності економічної діяльності на певній території.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ткач В. Економічна безпека регіону як складова економічної безпеки держави. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Економіка»*. 2015. Вип. 4 (1). С. 113–120.
2. Варналій З. Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України URL: http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html (дата звернення: 20.06.2019).
3. Музиченко А., Малюга Л. Організаційно-економічний механізм стимулювання інноваційної діяльності в АПК. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 38–43.
4. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (дата звернення: 19.06.2019).
5. Руссо Ж.-Ж. Об общественном договоре. Трактаты / пер. с фр. Москва : КАНОН-пресс, 1998. 416 с.
6. Корнійчук Л., Татанерко Н. Історія економічних учень. URL: http://library.if.ua/book/ 87/6134.html (дата звернення: 01.07.2019).
7. Власюк О. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку. Київ : Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України, 2016. 48 с.
8. Рузвельт Ф.Д. Беседы у камина. Москва : ИТРК, 2017. 408 с.
9. Ермошенко Н. Определение угрозы национальным интересам в финансово-кретитной сфере. *Экономика Украины*. 1999. № 1. С. 4–12.
10. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу *Мировая экономика и международные отношения.* 2016. № 10. С. 30–39.
11. Татаркин А., Романова О., Куклин А., Яковлев В. Экономическая безопасность как объект регионального исследования. *Вопросы экономики.* 1996. № 5. С. 78–89.
12. Павловський М. Засади національної безпеки Україні на перехідному етапі. *Голос України.* 1997. 3 квітня.
13. Система економічної безпеки держави : монографія / за ред. А. Сухорукова. Київ : Стилос, 2017. 685 с.

REFERENCES:

1. Tkach V. (2015) Ekonomichna bezpeka rehionu yak skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [Economic security of the region as a component of economic security of the state]. Dnipropetrovsk, pp. 113–120 (in Ukrainian).
2. Varnaliy Z. (2016) Problemy ta shlyakhy zabezpechennya ekonomichnoyi bezpeky Ukrayiny [Problems and ways of economic security of Ukraine]: http://www.rnbo.gov.ua/news/25.html (accessed: 20 June 2019).
3. Muzychenko A. (2017) Orhanizatsiyno-ekonomichnyy mekhanizm stymulyuvannya innovatsiynoyi diyalnosti v APK [Organizational and economic mechanism of stimulation of innovation activity in agroindustrial complex]. Kyiv, pp. 38–43 (in Ukrainian).
4. Pro osnovy natsionalnoyi bezpeky Ukrayiny (2003) [On the Fundamentals of National Security of Ukraine]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/964-15 (accessed: 19 June 2019).
5. Russo Zh.-Zh. (1998) Ob obshchestvennom dohovore [About a public contract.]. Moskov : KANON-press (in Russian).
6. Korniychuk L. (2014) Istoriya ekonomichnykh uchen [History of Economic Studies]: http://library.if.ua/book/ 87/6134.html (accessed: 1 July 2019).
7. Vlasyuk O. (2016) Teoriya i praktyka ekonomichnoyi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku [The theory and practice of economic security in the system of science of economics] Kyiv (in Ukrainian).
8. Ruzvelt F.D. (2017) Besedy u kamyna [Conversations at the fireplace] Moskov : YTRK (in Russian).
9. Ermoshenko N. (1999)Opredelenye uhrozy natsyonalnym ynteresam v fynansovo-kretytnoy sfere [Definition of a threat to national interests in the financial and credit sphere] Kyiv : Ekonomyka Ukrayny, pp. 4–12 (in Ukrainian).
10. Afontsev S. (2016) Natsyonalnaya ekonomycheskaya bezopasnost: na puty k teoretycheskomu konsensusu [National Economic Security: Towards a Theoretical Consensus]. Kyiv, pp. 30–39 (in Ukrainian).
11. Tatarkyn A. (1996) Ekonomycheskaya bezopasnost kak obekt rehionalnoho yssledovanyya [Economic security as the object of regional research]. Kyiv, pp. 78–89 (in Ukrainian).
12. Pavlovskyy M. (1997) Zasady natsionalnoyi bezpeky Ukrayini na perekhidnomu etapi [Principles of National Security of Ukraine at the Transitional Stage] Kyiv : Holos Ukrayiny (in Ukrainian).
13. Sukhorukova A. (2017) Systema ekonomichnoyi bezpeky derzhavy [System of economic security of the state]. Kyiv : Stylos (in Ukrainian).

ФОРМИРОВАНИЕ РЕГИОНАЛЬНОЙ ИННОВАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ: ОСНОВА, ЭЛЕМЕНТЫ И ЗАДАЧИ

FORMATION OF A REGIONAL INNOVATION SYSTEM: BASIS, ELEMENTS AND OBJECTIVES

УДК 330.322.014

Наджафов И.Н.
к.э.н., доцент кафедры экономики промышленности и организации производства
Украинский государственный химико-технологический университет

Nadzhafov Ismail
Ukrainian State University of Chemical Technology

Становление и развитие региональной инновационной системы вызваны как мировыми экономическими процессами, так и определенными тенденциями развития национальной экономики. Это обусловило актуальность исследования теоретических основ формирования региональных инновационных систем. Государство должно активно включаться в процесс определения основных объективно необходимых элементов и задач региональной инновационной системы. Основные положения концепции региональной инновационной политики и системы, а также кластеризация экономики обосновывают необходимость использования кластера как методологического подхода к формированию конкурентоспособной, основанной преимущественно на инновационных принципах региональной системы. Исследование опыта зарубежных стран в вопросах формирования региональной инновационной системы позволило выделить основные причины преимущества использования кластерного подхода. Выявлены различия традиционной экономической политики стимулирования инновационной деятельности от политики, базирующейся на кластерах. Обосновывается необходимость использования основных положений этого подхода при формировании региональных кластеров в национальной экономике.

Ключевые слова: *региональная инновационная система, инновационная политика, инновации, конкурентоспособность, кластеры, кластерный подход.*

Становлення й розвиток регіональної інноваційної системи викликані як світовими економічними процесами, так і певними тенденціями розвитку національної економіки. Це зумовило актуальність дослідження теоретичних засад формування регіональних інноваційних систем. Держава повинна активно включатися в процес визначення основних об'єктивно необхідних елементів і задач регіональної інноваційної системи. Основні положення концепції регіональної інноваційної політики та системи, а також кластеризація економіки обґрунтовують необхідність використання кластера як методологічного підходу до формування конкурентоспроможної, заснованої переважно на інноваційних принципах регіональної системи. Дослідження досвіду зарубіжних країн у питаннях формування регіональної інноваційної системи дало змогу виділити основні причини переваги використання кластерного підходу. Виявлено відмінності традиційної економічної політики стимулювання інноваційної діяльності від політики, що базується на кластерах. Обґрунтовується необхідність використання основних положень цього підходу під час формування регіональних кластерів в національній економіці.

Ключові слова: *регіональна інноваційна система, інноваційна політика, інновації, конкурентоспроможність, кластери, кластерний підхід.*

The establishment and development of a regional innovation system is caused by both global economic processes and certain trends in the national economy development. This conditioned the relevance of investigating the theoretical background of regional innovation systems' formation. The state should energetically engage in the process of determining the basic objectively necessary elements and tasks of a regional innovation system. The expedience of regional innovation systems formation is caused by a number of factors of objective nature. A regional innovation system is formed under the influence of a large number of objective factors for a given region, including its size, the presence of natural, technical, organizational, informational, institutional and human resources, which are long-term determinants of the direction and speed of evolution of innovation activity. Due to various factors, each region has its own industrial complex, which occupies a special place in the territorial division of labor, the use of the means of production, and natural, labor and financial resources. All this determines the diversity of the objectives of regional innovation development. Typical elements of a regional innovation system are distinguished. The basic provisions of the concept of the regional innovation policy and system, as well as the economy clustering, justify the necessity of using a cluster as a methodological approach in formation of a competitive regional system, based mainly on innovation principles. Research on the foreign countries' experience in regional innovation systems' formation enabled determining the primary reasons for the advantage of using the cluster approach. The distinctive features of the traditional economic policy of stimulating the innovation activity as compared to the cluster-based policy have been identified. The necessity to use the fundamental provisions of this approach for formation of regional clusters in the national economy is justified. A cluster's main specific feature in improving competitiveness of the entire system as compared to individual economic entities is defined.

Key words: *regional innovation system, innovation policy, innovations, competitiveness, clusters, clusters approach.*

Постановка проблемы. Перспективы развития национальной экономики неразрывной связаны с экономическим развитием регионов на инновационных принципах. В связи с этим становление региональной инновационной системы и проведение структурной перестройки экономики Украины требуют активного участия регионов во внедрении инновационных процессов.

Актуальность исследования теоретических основ формирования региональных инновационных систем обусловлена такими положениями. Во-первых, мировыми экономическими процессами интеграции и глобализации, которые ориентированы на современные конкурентоспособные знания, науку, технологии и производство. Регионы оказываются не только привлеченными в процессы на уровне отдельной страны, но и подверженными влиянию глобальных экономических явлений. Во-вторых, процессами укрепления рыночных отношений в Украине и осознанием необходимости инновационного пути развития экономики. В-третьих, необходимостью сохране-

ния и увеличения научно-технического потенциала регионов, который определяет совокупный потенциал страны и процессы создания национальной инновационной системы [1]. Одним из направлений формирования региональной инновационной экономики является кластерный подход. Формирование и развитие региональных кластеров в последние годы отражают осознание важности региональных ресурсов в стимулировании конкурентоспособности и инновационного потенциала предприятий.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследованию вопросов формирования и проблем функционирования, национальных и региональных инновационных систем посвящены труды отечественных и зарубежных ученых, таких как М.Э. Портер, Ф. Кук, К. Морган, А.А. Блажевич, Ю.Л. Владимиров, В.П. Третьяк, Н.В. Бекетов, В.Н. Воробьев, В.В. Платонов, В.О. Гусев, М.В. Егоров, С.А. Трухін, Р.Р. Ханнанов, А.Б. Шабарова. Низкая результативность инновационной деятельности, обусловленная отсутствием системного подхода к инновационным процессам, как результат несовершенства региональной инновационной политики характерна для нашего государства на современном этапе. Требуется более глубокое и подробное изучение методологических основ формирования региональной инновационной системы.

Постановка задания. Проблема обусловливает необходимость системного подхода к исследованиям инновационного развития экономики страны и, соответственно, экономической сущности понятия «региональная инновационная система», обоснования целесообразности ее формирования в условиях развития рыночных отношений в Украине, определения основных объективно необходимых для рационального функционирования данной системы элементов и задач, раскрытия взаимосвязи понятий «национальная инновационная система» и «региональная инновационная система». Требуется также обосновать необходимость использования кластерного подхода в ключевых вопросах формирования региональной инновационной системы.

Изложение основного материала исследования. Объективный процесс общественного развития показывает, что экономические и социальные интересы людей непосредственным образом связаны с регионами, а их реализация среди важнейших проблем современного этапа выдвигает требование обеспечения эффективного регионального развития. Инновационная составляющая играет важную роль в экономике любой страны. Во-первых, любое государство всегда стремиться быть конкурентоспособным в мировой экономике, во-вторых, инновационная составляющая инвестиционного развития экономики всегда является приоритетным направлением экономики. Наиболее эффективным инструментом поддержки конкурентоспособности национальной экономики является национальная инновационная система, а также ее составляющие, то есть региональные инновационные системы.

Системный подход требует исследования региональной инновационной системы как органической части, с одной стороны, как инновационной системы страны, а с другой стороны, как экономической среды региона. Последнему присущи определенные признаки, черты, условия функционирования, использования человеческого капитала и новых знаний с целью повышения конкурентоспособности региона и утверждения его самодостаточности в условиях новой экономики.

На данном этапе экономического развития регионы являются субъектами реализации заданий устойчивого социально-экономического развития национальной экономики за счет их конкурентных преимуществ. Именно региональные инновационные системы в условиях глобализации смогут обеспечить конкурентоспособность и устойчивость экономики за счет региональной специализации и оптимального маневрирования ресурсами.

При этом существенна и важна роль государства как катализатора инновационных процессов, ведь оно должно поддерживать исследования и инновационную деятельность в новой технико-организационной парадигме, быть арбитром разнообразных интересов и перспектив, организатором диалога между участниками будущих разработок, инициатором новых программ. Со сменой роли государства происходит переход инновационной политики с национального уровня на региональный уровень. На этом основании содействие государства формированию инновационных комплексов и региональной инновационной политики является важнейшим этапом создания национальной инновационной системы.

Являясь открытой системой и развиваясь под воздействием мировых и национальных тенденций с учетом собственных особенностей, региональная инновационная система влияет на национальную инновационную систему, что позволяет ее рассматривать, с одной стороны, как системный элемент социально-экономической сферы региона, а с другой стороны, как элемент инновационного сектора страны. В первом случае речь идет о внедрении новых технологий и продукции, обеспечении ресурсами, воспроизводстве научных кадров, повышении качества их жизни, то есть региональных задачах инновационного сектора. Во втором случае речь идет о взносе региона в инновационное развитие, использовании инновационного потенциала в интересах решения общегосударственных задач, финансировании

региона со стороны государства. Таким образом, развитие региональной инновационной системы решает двуединую задачу, а именно осуществление взноса в социально-экономическое развитие региона и инновационный прогресс страны.

Инвариантность национальной и региональной инновационных систем выявляется в единстве воспроизводительных инновационных процессов, совокупности функциональных связей, а также однопорядковой направленности динамики развития. Это предопределено существованием единой системы объектов инновационной деятельности, социально-экономических отношений, инновационного законодательства и требует обеспечения интеграции региональной инновационной системы с национальной инновационной системой и международными инновационными сетями.

По принципу единства определяются требования согласованности системы национальных стратегических приоритетов инновационной деятельности и региональных инновационных приоритетов, а также взаимодействия и взаимовлияния региональной и отраслевой составляющих государственной инновационной политики [4].

Региональная инновационная система – это не только благоприятная для инновации институциональная среда. В пределах региональной инновационной системы эффективно реализуется вся мощность государственной финансовой поддержки фундаментальных научных исследований, а также возможность осуществления финансирования частными финансовыми и нефинансовыми организациями, поэтому региональная инновационная политика может рассматриваться как стратегия или набор стратегий реализации инновационных приоритетов в пределах национальных инновационных систем.

Целесообразность формирования региональных инновационных систем обуславливается такими факторами [8]:

– учет индивидуальных особенностей социально-экономической структуры регионов и стремления к сохранению и укреплению уже сформированной в регионе системы;

– предполагаемые рычаги стимулирования инновационной активности, которые объективно вынуждают участников инновационного процесса перейти к коммерциализации научно-технических знаний;

– создание благоприятных условий для развития инновационного бизнеса, что позволит решить ряд острых социально-экономических проблем путем создания новых рабочих мест;

– формирование региональной инновационной системы как совокупности предприятий и организаций, которые работают в инновационной сфере региона, что позволяет выявить возможные типы их взаимодействия с целью разработки региональных инновационных программ, формирования региональной инновационной политики;

– функционирование региональных инновационных систем в стране, которое должно быть направлено на максимально эффективное использование имеющегося инновационного потенциала регионов;

– выделение региональной инновационной системы как самостоятельного объекта управления, что является одним из ключевых условий постоянной ориентации научно-исследовательских организаций на реализацию программ регионального развития.

В соответствии с мировой практикой организации инновационной деятельности региональная инновационная система рассматривается как интегральная системная характеристика состояния, условий и особенностей развития инновационной деятельности в том или ином регионе, его инновационного статуса. При этом сам регион с одинаковым успехом может быть как донором, так и реципиентом научных результатов и инноваций [5].

Региональная инновационная система формируется под воздействием большого количества объективных для данного региона факторов, включая его размеры, наличие природных, технических, организационных, информационных, институциональных и людских ресурсов, которые являются долгосрочными детерминантами направления и скорости эволюции инновационной активности. В каждом регионе из-за разных факторов формируется свой промышленный комплекс, который занимает особое место в территориальном разделении труда, использовании средств производства, природных, трудовых и денежных ресурсов. Все это обусловливает многообразие целей регионального инновационного развития.

Создание региональных инновационных систем не требует обязательного выравнивания показателей научно-технического развития на всех территориях. Вопрос звучит иначе: как использовать преимущества каждого региона, не стремясь к абсолютному равенству научно-технического развития. Как элемент социально-экономического развития региона региональная инновационная система является инструментом повышения конкурентоспособности производителей данного региона, который обеспечивает занятость наиболее квалифицированной части населения и способствует повышению общего образовательного уровня населения и социального благосостояния.

Региональная инновационная система образует совокупность организаций и предприятий, расположенных на данной территории, которые

осуществляют деятельность по созданию, коммерциализации и распространению инноваций. В то же время она охватывает совокупность организаций инновационной инфраструктуры, органов регионального управления и институтов, которые обеспечивают реализацию механизмов инновационного развития и соответствуют как особенностям, так и требованиям функционирования национальной инновационной системы.

Несомненно, основной функцией региональной инновационной системы является модернизация производства с помощью внедрения новых видов продукции и технологичных процессов. Способность региональной инновационной системы эффективно выполнять свою основную функцию зависит от позитивного влияния окружающих ее подсистем, таких как правовая подсистема, информационная подсистема, производственно-техническая подсистема, финансовая подсистема, рынок труда, подсистемы образования и науки. В процессе функционирования все отмеченные подсистемы влияют одна на другую и на аналогичные системы вышестоящего порядка, то есть региональную инновационную систему следует рассматривать как открытую систему, которая тесно связана с другими экономическими и общественными системами. Так, например, финансовая подсистема региональной инновационной системы как совокупность элементов, направленных на формирование, распределение и использование фондов средств на инновационное развитие региона, в то же время является составляющей финансовой системы региона и государства.

Состав типичной региональной инновационной системы можно представить в виде совокупности ее структурообразующих подсистем (рис. 1). Следует отметить, что каждая конкретная региональная инновационная система может иметь как несколько отличных особых элементов, так и элементы, наделенные особыми отличительными свойствами. Также могут отличаться формы и условия взаимодействия функциональных блоков, органы и условия координации, направления развития.

К типичным составляющим элементам региональной инновационной системы можно отнести:

– совокупность нормативно-правовых актов, посредством которых происходит регулирование правоотношений между участниками инновацион-

Рис. 1. Элементы (подсистемы) региональной инновационной системы

ной деятельности, в том числе в области финансов, а также юридические консультационные центры, предоставляемые различные услуги, прежде всего услуги по проблемам интеллектуальной собственности;

– производственно-техническую подсистему как совокупность средних и крупных предприятий, определяющих специализацию региональной экономики, а также малые предприятия, технопарки, инновационные центры;

– финансовую подсистему как совокупность экономических отношений, связанных с формированием, распределением и использованием фондов денежных средств в связи с реализацией региональных инновационных проектов;

– кадровую подсистему как совокупность учебных заведений, осуществляющих подготовку и переподготовку кадров в сфере научно-инновационного менеджмента, технологического аудита, маркетинга;

– информационную подсистему как систему производства, хранения, распространения и утилизации знаний;

– научную подсистему как связь академических, научно-исследовательских, опытно-конструкторских подразделений, больших корпораций и государственных структур, стратегических целей развития как условий функционирования системы.

Определяющей характеристикой региональной инновационной системы является специфическая система социальных отношений, ценностей, норм между экономическими субъектами, которая усиливает инновационную возможность регионов и способствует повышению уровня их конкурентоспособности. Региональная инновационная система является важной предпосылкой успешного возрождения национальной экономики, ее адаптации к условиям международной конкуренции. Именно инновационная деятельность обеспечивает конкурентные преимущества развития регионов, что позволяет рассматривать региональный инновационный процесс как ключевой фактор формирования региональной инновационной системы.

Основу стратегического курса региона составляют инновации, которые рассматриваются как основной инструмент развития экономики при достаточности инвестиционного процесса. В пределах региональной инновационной системы органично объединяются все составные части инновации, а именно наука, образование, система финансирования научных разработок и опытно-конструкторских работ, система коммерциализации и защиты интеллектуальной собственности [2]. В связи с этим региональная инновационная система должна включать инфраструктуру поддержки инновационных процессов. Инфраструктура поддержки объединяет технопарки, инновационные центры, консалтинговые, инжиниринговые предприятия и другие инновационные структуры, научные учреждения региона, а также передовые по технологии производства регионы, которые должны быть не только полюсами экономического роста, но и центрами диффузии для внедрения передовых технологий на других производствах региона с целью их технологического обновления, а также центрами кластеризации смежных производств в новой технологической цепи [4].

Главной целью формирования региональной инновационной системы является создание научно-технических и технологических, социально-экономических и правовых условий, а также механизмов для обеспечения устойчивой динамики роста экономики и уровня жизни населения на основе трансформации экономики региона и увеличения части продукции с высокой добавленной стоимостью [6].

Исследования, проведенные за рубежом, свидетельствуют о том, что в переходных развивающихся странах инициаторами развития кластеров являются правительства (32%), бизнес (27%), совместно правительство и бизнес (35%) [13]. При этом успешность государственной поддержки развития кластеров наблюдается тогда, когда:

– государство своевременно реагирует на нужды кластера, учитывая предпринимательский, географический и исторический контекст;

– государство способно усилить роль основных факторных условий, даже роль шанса может быть успешно применена при сосредоточении государственных усилий и средств;

– государственные методы регулирования сосредоточены на поддержке различных стадий жизненного цикла кластера;

– государство предоставляет необходимую инфраструктуру для кластерного развития;

– поддержка государства сосредоточена на фирме-лидере, ядре кластера.

Зарубежный опыт использования кластерных инициатив с целью стимулирования инновационной деятельности показывает, что экономическая политика, базирующаяся на кластерах, отличается от традиционных подходов. Во-первых, ее отличие заключается в том, что все кластеры в той или иной мере важны, так как производительность внутри кластеров определяет стандарты жизни страны или региона. Во-вторых, кластерная политика – это не узконаправленные, а широкие усилия органов власти по развитию экономики региона; инструмент политики, направленный на создание локомотивов экономического роста. В-третьих, кластерная политика направлена на стимулирование инноваций прежде всего через стимулирование развития конкуренции.

Выводы из проведенного исследования. Деятельность региональных органов власти, направленная на создание региональной инновационной системы, должна рассматриваться как комплекс взаимосвязанных мероприятий по отбору наиболее перспективных научных направлений с учетом целей создания, финансовых и материальных задач объекта управления, а также правовых и других условий осуществления эффективной инновационной деятельности. Применение кластерного подхода в формировании региональной инновационной системы является закономерным этапом развития экономики, а его повсеместное распространение можно рассматривать как главную черту всех высокоразвитых экономик. Главной спецификой кластера является получение организациями, входящими в него, синергетического эффекта, выражающегося в повышении конкурентоспособности всей системы по сравнению с отдельными хозяйствующими субъектами.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК:

1. Бекетов Н.В. Региональная экономика. Якутск : Региональный информационно-маркетинговый центр, 2006. 152 с.
2. Бекетов Н.В. Региональные проблемы формирования инновационной системы. *Регион: экономика и социология*. 2005. № 1. С. 110–119.
3. Воробьев В.Н., Платонов В.В. Макро- и микроэкономические условия реализации стратегии ресурсного обеспечения инноваций. *Известия СПуЭИФ*. 1999. № 4. С. 5–13.
4. Гусєв В.О. Розбудова національної інноваційної системи як стратегія державної інноваційної політики. *Утвердження інноваційної моделі розвитку економіки України* : матеріали науково-практичної конференції. Київ : НТУУ «КПІ», 2003. С. 392–400.
5. Егорова М.В. Моделирование инновационной восприимчивости экономики региона. Казань, 2006. 219 с.
6. Трухин С.А. Принципы формирования инновационной структуры региона. *Реформирование промышленности: проблемы и решения* : сб. науч. докладов Межрегиональной научно-практической конференции. Барнаул : изд-во АлтГТУ, 2003. С. 204–211.
7. Фурсенко А.В. Стратегия Российской Федерации в области развития науки и инноваций до 2010 г. *Интеллектуальная собственность. Промышленная собственность*. 2006. № 2. С. 6–11.
8. Колошин А.М., Разгуляев К.С., Тимофеев Ю.И., Русинов В.О. Анализ зарубежного опыта повышения отраслевой, региональной конкурентоспособности на основе развития кластеров. URL: http://politanaliz.ru/articles_695.html (дата обращения 10.02.2019).
9. Вишневська О.М., Григоренко К.І. Кластерний підхід у розвитку аграрного сектору економіки України. *Економічний простір.* 2012. № 58. С. 37–44.
10. Про схвалення Державної програми розвитку промисловості на 2003–2011 роки : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: http://zakonrada.gov.ua (дата обращения: 12.03.2019).
11. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2006 року № 1001. URL: http://Zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/1aws/main.cgi.nreg=100-2006-4.EF (дата обращения: 10.02.2019).
12. Про затвердження Державної цільової економічної програми : Постанова Кабінету Міністрів України. URL: httpy/Zakon.rada.gov.ua (дата обращения: 11.04.2019).
13. The Cluster Initiative Greenbook: New Finding on the Process of Cluster-Based Economic Development. URL: http://www.socool-logistics.eu/socool3/index.php/en/library/doc_download/257-the-cluster-initiative-greenbook.html (дата обращения: 15.02.2019).

REFERENCES:

1. Beketov N.V. (2006) Regional'naya ekonomika. [Regional economy] Yakutsk : Regional information and marketing center (in Russian).
2. Beketov N.V. (2005) Regional'nye problemy formirovaniya innovatsionnoy sistemy. [Regional problems of formation of the innovation system]. Region: economics and sociology, no. 1, pp. 110–119.
3. Vorob'ev V.N., Platonov V.V. (1999) Makro- i mikroekonomicheskie usloviya realizatsii strategii resursnogo obespecheniya innovatsiy. [Macro and microeconomic conditions for the implementation of the strategy of resource provision of innovations]. News SPEIIF, no. 4, pp. 5–13.
4. Gusev V. O. (2003) Rozbudova natsional'noї innovatsiynoї sistemi yak strategiya derzhavnoї innovatsiynoї politiki. Utverdzhennya innovatsiynoї modeli rozvitku ekonomiki Ukraïni [Rozbudova national innovation system is a strategy of the state innovation policy. Approval of innovation models of the development of the economy of Ukraine] : materials of a science-practical conference. K. : NTUU "KPI", pp. 392–400.
5. Egorova M.V. (2006) Modelirovanie innovatsionnoy vospriimchivosti ekonomiki regiona. [Modeling innovative susceptibility of the regional economy]. Kazan, 219 p. (in Russian).
6. Trukhin S.A. (2003) Printsipy formirovaniya innovatsionnoy struktury regiona. Reformirovanie promyshlennosti: problemy i resheniya [Principles of formation of the innovative structure of the region.Industrial Reform: problems and solutions] : coll. scientific reports of the Interregional Scientific and Practical Conference. Barnaul : Publishing house "AltGTU", pp. 204–211.
7. Fursenko A.V. (2006) Strategiya Rossiyskoy Federatsii v oblasti razvitiya nauki i innovatsiy do 2010 ntellektual'naya sobstvennost'. Promyshlennaya sobstvennost'. [The strategy of the Russian Federation in the field of the development of science and innovations until 2010]. Intellectual property. Industrial property, no. 2, pp. 6–11.
8. Koloshin A.M., Razgulyaev K.S., Timofeev Yu.I., Rusinov V.O. Analiz zarubezhnogo opyta povysheniya otraslevoy, regional'noy konkurentosposobnosti na osnove razvitiya klasterov [Analysis of foreign experience of increasing industry and regional competitiveness based on the development of clusters]: http://politanaliz.ru/articles_695.html (accessed: 10 February2019).

9. Vishnevs'ka O.M. Grigorenko K.I. (2012) Klasterniy pidkhid u rozvitku agrarnogo sektoru ekonomiki Ukraïni. [Cluster approach in the development of the agrarian sector of Ukraine's economy]. Economic space, no. 58, pp. 37–44.

10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajni "Pro skhvalennya Derzhavnoj programi rozvitku promislovosti na 2003–2011 roky": http://http://zakon.rada.gov.ua (accessed: 12 March 2019).

11. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajni "Pro zatverdzhennya Derzhavnoj strategij regional'nogo rozvitku na period do 2015 roku" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Strategy for Regional Development for the Period until 2015"] dated July 21, 2006 no. 1001: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/1aws/main.cgi.nreg=100-2006-4.EF (accessed: 10 February 2019).

12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrajni "Pro zatverdzhennya Derzhavnoj tsil'ovoj ekonomichnoj programi" [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On Approval of the State Target Economic Program"]: http://zakon.rada.gov.ua (accessed: 11 April 2019).

13. The Cluster Initiative Greenbook: New Finding on the Process of Cluster-Based Economic Development: http://www.socool-logistics.eu/socool3/index.php/en/library/doc_download/257-the-cluster-initiative-greenbook.html (accessed: 15 February 2019).

МОДИФІКОВАНА МОДЕЛЬ СИНТЕЗУ СИСТЕМИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

MODIFIED SYNTHESIS MODEL OF INFORMATION SECURITY SYSTEM AT REGIONAL LEVEL

УДК 332.143: 330.342

Науменко Н.Ю.
к.т.н., доцент,
доцент кафедри теоретичної
та прикладної економіки
ДВНЗ «Український державний хіміко-технологічний університет»

Naumenko Natalia
State Higher Educational Institution
"Ukrainian State University of Chemical Technology"

У статті запропоновано концептуальну модель процесу синтезу та функціонування системи інформаційної безпеки регіональної соціально-економічної системи. Здійснення синтезу системи інформаційної безпеки з теоретичної та практичної точок зору базується на розв'язанні зовнішніх та внутрішніх протиріч. Розроблено алгоритм послідовного розв'язання основних задач за технологічною схемою аналізу системи інформаційної безпеки у сфері економічної безпеки регіону. Отримано модель із семи взаємопов'язаних послідовних етапів, реалізація яких забезпечує обґрунтування та вибір оптимального варіанта конфігурації та технології забезпечення економічної безпеки регіону за компонентом інформаційної безпеки регіональної соціально-економічної системи. Отримані результати можуть бути використані практиками, науковцями, представниками влади для досягнення заданої ефективності застосування регіональних соціально-економічних систем на основі запропонованої модифікованої схеми аналізу та синтезу системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону.

Ключові слова: *інформація, безпека, інформаційна безпека, система, синтез, регіональна соціально-економічна система, модель.*

В статье предложена концептуальная модель процесса синтеза и функционирования системы информационной безопасности региональной социально-экономической системы. Осуществление синтеза системы информационной безопасности с теоретической и практической точек зрения базируется на решении внешних и внутренних противоречий. Разработан алгоритм последовательного решения основных задач по технологической схеме анализа системы информационной безопасности в сфере экономической безопасности региона. Получена модель из семи взаимосвязанных последовательных этапов, реализация которых обеспечивает обоснование и выбор оптимального варианта конфигурации и технологии обеспечения экономической безопасности региона по компоненту информационной безопасности региональной социально-экономической системы. Полученные результаты могут быть использованы практиками, учеными, представителями власти для достижения заданной эффективности применения региональных социально-экономических систем на основе предложенной модифицированной схемы анализа и синтеза системы информационной безопасности в сфере обеспечения экономической безопасности региона.

Ключевые слова: *информация, безопасность, информационная безопасность, система, синтез, региональная социально-экономическая система, модель.*

The article proposes a conceptual model of the process of the information security system synthesis and functioning within regional socio-economic system. The methods of theoretical and conceptual generalization, synthesis and analysis were used to reveal general provisions and to determine basic categories of research in the field of economic security of the region: information security, information security system, organizational and technical functional system. By information security system is meant united by overall purpose and management set of elements for control, gaining (search, detection, analysis, synthesis and processing) of information. The elements are destined to ensure (with the given efficiency) application of organizational and technical functional systems in conflict with methods and means of information security. Synthesis of information security system as a process of scientific substantiation of security is based on organizational-functional, system-technical and engineering methods of synthesis. Implementation of the synthesis of the information security system from the theoretical and practical points of view is based on external and internal conflicts resolution. The system of information security refers to a class of multifactor stochastic dynamic systems with feedback, in which the determination of accounting parameters depends on the complex interaction of time distributions of different events and the presence of a multitude of interdependent restrictions. The algorithm of sequential problem solution according to the technological analysis system of the information security system in the field of economic security in the region has been developed. The algorithm involved is necessary for analyzing strategic behavior of functional organizational systems in conflicting and counteracting multiple input data as to their composition, tactical and technical characteristics and order of functioning. Technological approach to the synthesis of informational security system allowed proposing a modernized concept model of synthesis and functioning of informational security system within regional economic system. The model of seven interrelated successive stages has been obtained, the realization of which provides substantiation and choice of the optimal configuration version and technology for ensuring regional economic security by the component of information security of the regional socioeconomic system. The results obtained can be used by practitioners, scientists, public authorities to achieve the desired effectiveness of using regional socioeconomic systems on the basis of the proposed modified scheme of analysis and synthesis of the information security system in the field of providing economic security of the region.

Key words: *information, security, information security, system, synthesis, regional socio-economic system, model.*

Постановка проблеми. Основою інформаційного забезпечення задач управління на рівні регіональної соціально-економічної системи (РСЕС) є первинні інформаційні ресурси, що характеризують регіон та його території як об'єкт, який володіє природно-географічними, соціально-демографічними, економічними, інфраструктурними та іншими характеристиками й особливостями. На базі цих ресурсів здійснюється оброблення даних за об'єктами, суб'єктами господарювання, функціями, процесами тощо.

Ефективність функціонування регіональної соціально-економічної системи та її системи керування безпосередньо залежить від стану інформаційної безпеки регіону (ІБР), під якою зазвичай розуміється стан захищеності інформаційного середовища суспільства, який забезпечує його формування та розвиток в інтересах громадян,

організацій та держави. Забезпечення інформаційної безпеки пов'язане із захистом прав особистості, суспільства, держави на пошук, отримання та поширення достовірної інформації будь-яким законним способом, недоторканість власного життя, збереження та примноження культурних та духовно-моральних цінностей, історичних традицій та норм суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему розвитку підпроцесів управління інформаційною безпекою розглядали у своїх працях Е.В. Беляков, С.Н. Семкин, С.В. Гребенев [2], Б.Н. Герасимов [2], І.В. Земцов [3], В.В. Пименов [4] та інші вчені. Організаційні та теоретико-методологічні питання інформаційної безпеки вивчали у своїх роботах С.В. Ємельянов, А.Г. Олейник, Ю.С. Попков, В.А. Путилов [5], Л.Є. Містров [6; 7].

Постановка завдання. Метою статті є розв'язання актуальних задач у сфері економічної безпеки регіону, а саме розроблення модифікованої технологічної моделі синтезу системи інформаційної безпеки на регіональному рівні, яка забезпечує послідовне розгортання у часі та детальне представлення процесу її вигляду з огляду на специфіку регіону та його території.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні Україна та її регіони потребують інформаційних механізмів нового типу, які адекватно відображають взаємозв'язки різних суб'єктів господарювання з відповідними методами, структурами, інструментами, технічними та економічними, математичними та лінгвістичними засобами оброблення інформації.

Технологічна схема аналізу системи інформаційної безпеки (СІБ) є зворотно-поступовим процесом прийняття управлінських рішень у вигляді формалізованих процедур зі зворотнім зв'язком. Цей процес дає змогу утворювати конструктивні математичні моделі (методи) та містить послідовне розв'язання основних задач (рис. 1).

За результатами етапу аналізу ефективності (на основі формування багатомірної галузі можливих рішень) за інтегральними показниками ефективності на етапі синтезу системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону здійснюються оптимізація та вибір її переважного варіанта. Модель необхідна для аналізу стратегії поведінки функціональних організаційно-технічних систем (ФОТС) в конфлікті та парирування невизначеності множини вихідних даних за складом, тактико-технічними характеристиками, порядком функціонування та способом застосування їх елементів.

Згідно з технологічною схемою синтезу системи інформаційної безпеки на рис. 2 представлена модернізована концепт-модель процесу синтезу та функціонування системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону, а саме регіональної соціально-економічної системи.

На першому етапі (рис. 2) визначається мета, що полягає у формуванні очікуваного образу майбутнього стану системи, який досягається в межах виділеного ресурсу елементів та просторово-часових обмежень на їх застосування. На основі встановлення причино-наслідкових відносин з управління (підлеглості) інформації (оповіщення) та взаємодії поведінки наступальних (оборонно-захисних) дій, які з'являються в структурі функціональних організаційно-технічних систем у динаміці, здійснюється функціональний аналіз системи інформаційної безпеки у сфері економічної безпеки регіону (опис складу, структури та функціональних зв'язків) у вигляді описової моделі (формується множина об'єктів інформаційного впливу). Формально розглянута системи інформаційної безпеки дає змогу деталізувати ціль на ієрархічний ряд підцілей.

Деталізація цілей ведеться до рівня, який дає змогу виявити задачі окремих елементів системи інформаційної безпеки за інформаційним впливом на відповідні вразливі елементи функціональних організаційно-технічних систем (враховується специфіка інформаційних ресурсів економічної безпеки регіону). При цьому вихідними цілями кожного наступного рівня є декомпонізовані кінцеві цілі попереднього рівня (наприклад, від макрорівня, тобто суб'єктів господарювання, до мезорівня, тобто об'єктів регіональної соціально-економічної системи). З введенням та використанням кількісних характеристик ефективності здійснюється перехід до задач інформаційної безпеки з елементами функціональних організаційно-технічних систем, які визначають необхідний ступінь досягнення цілей.

На другому етапі (рис. 2) розроблення варіантів обліку системи інформаційної безпеки визначається морфологічна множина її складу та виділяються зв'язки управління (між керівниками та підлеглими), взаємодія (між елементами одного рівня) та інформаційного забезпечення (між елементами різних рівнів) з урахуванням множини обмежень щодо розміщення засобів інформаційної безпеки, добування інформації та управління нею на елементах функціональних організаційно-технічних систем і просторово-часових обмежень за способами застосування інструментарію системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону загалом. Зв'язки (відношення) можуть бути взаємовиключними, коли той чи інший елемент не може виконати одне й те ж завдання, а також взаємодіючими, коли одне й те ж завдання може виконуватись декількома елементами функціональних організаційно-технічних систем.

На третьому етапі (рис. 3) здійснюється розроблення ієрархічної системи описових та матема-

Алгоритм послідовного розв'язання основних задач за технологічною схемою аналізу системи інформаційної безпеки у сфері ЕБР

↓

1. Формування мети аналізу системи інформаційної безпеки та її структурування на ієрархічну систему задач дослідження ефективності елементів та способів їх застосування.

↓

2. Розроблення вихідних даних та описової моделі застосування системи інформаційної безпеки (ІБ) у вигляді взаємопов'язаних моделей (типових умов) застосування конкуруючих функціональних організаційно-технічних систем (ФОТС) у динаміці конфліктних дій.

↓

3. Розроблення методу обґрунтування задач інформаційної безпеки та об'єктів інформаційного впливу в структурі системи управління ФОТС у межах системи ЕБР.

↓

4. Генерація та визначення за періодами розроблення засобів інформаційної безпеки варіантів обліку системи інформаційної безпеки, які концептуально витікають із мети її синтезу з урахуванням взаємодії її елементів з інформаційної системи елементів ФОТС та досяжного рівня технічних характеристик засобів ІБ.

↓

5. Обґрунтування показників критеріїв та ефективності застосування системи інформаційної безпеки в межах системи економічної безпеки регіонів.

↓

6. Розроблення з урахуванням множини різного типу обмежень допустимих варіантів системи інформаційної безпеки, конкуруючих за очікуваною ефективністю.

↓

7. Розроблення ієрархічної системи математичних моделей (методів) оцінювання ефективності як функції набору варійованих параметрів та обмежень, складових структурно-параметричної аналітичної моделі аналізу системи інформаційної безпеки та складових її елементів.

↓

8. Формалізація задачі аналізу, тобто отримання строгого математичного формулювання, яке забезпечує формування області пошуку рішення та формалізацію системи переваг і принципу оптимальності під час оцінювання ефективності системи інформаційної безпеки, який дає змогу наблизитись до принципів оптимальності замовника на її розроблення.

Рис. 1. Послідовність розв'язання основних задач за технологічною схемою аналізу системи інформаційної безпеки у сфері економічної безпеки регіону

тичних, аналітичних, імітаційних, стохастичних та змішаних моделей (методів) оцінювання ефективності засобів інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону за інформаційними системами інформаційної безпеки, тобто за інформаційно-системними, та системами інформаційної безпеки, які входять в інформаційні комплекси, тобто за інтегральними показниками ефективності застосування елементів цільової функціональної організаційно-технічної системи. Розроблення моделей здійснюється на всіх ієрархічних рівнях (від національного до регіонального). Модель кожного рівня досить специфічна, адже визначає фактори (задачі, ресурси, обмеження, зовнішні та внутрішні протиріччя), властиві рівню (елементу, наприклад суб'єкту господарювання в межах РСЕС). Укрупнена модель верхнього рівня забезпечує «стиковку» різних математичних моделей, які розробляються на нижніх рівнях. Результатом етапу є результати оцінювання ефективності варіантів обліку та способів застосування системи інформаційної безпеки з урахуванням їх технічної реалізації та комплексів інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону.

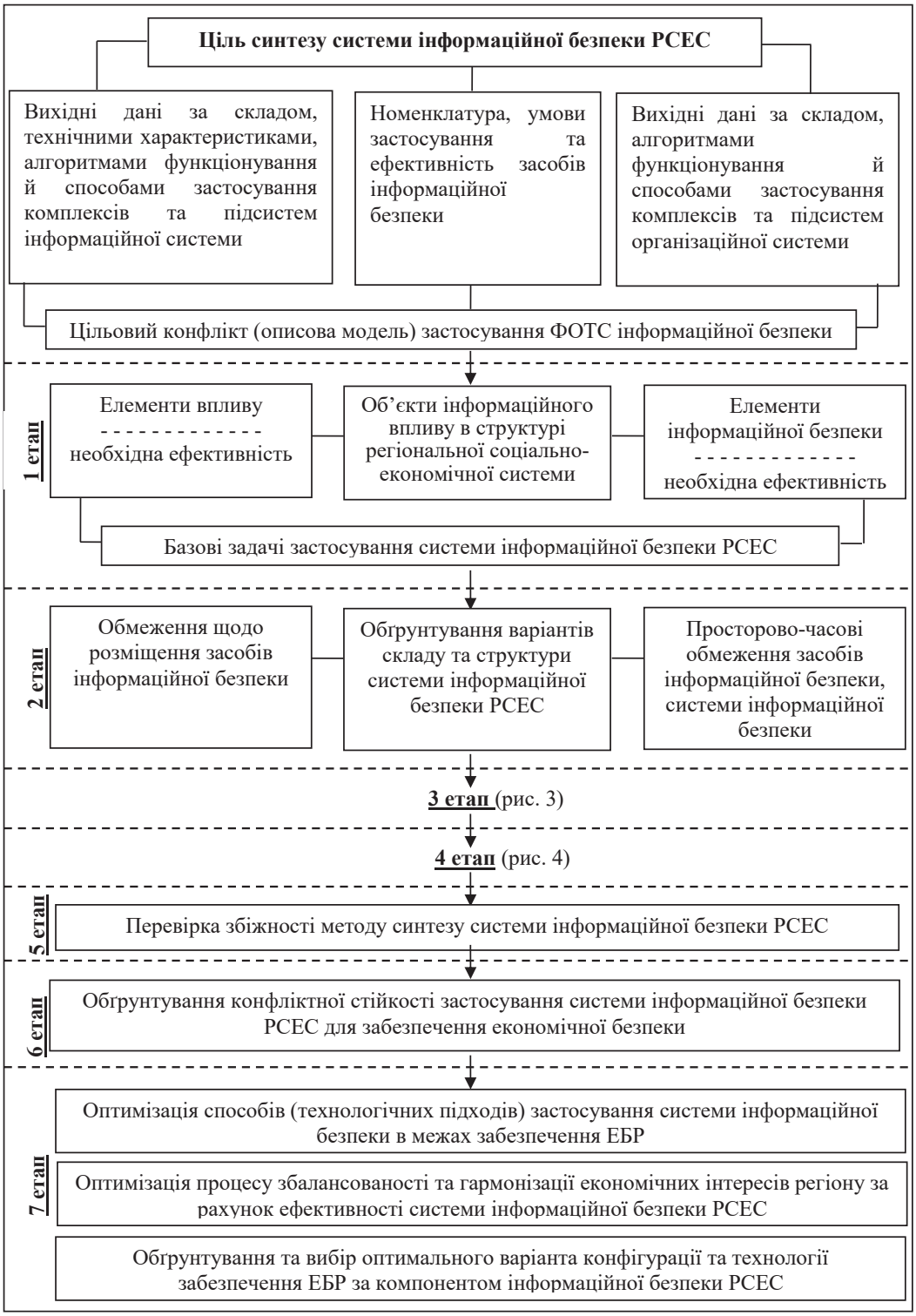

Рис. 2. Концепт-модель процесу синтезу та функціонування системи інформаційної безпеки регіональної соціально-економічної системи

Метою етапу є формування обліку та структури засобів інформаційної безпеки, системи інформаційної безпеки, які загалом володіють умовно-оптимальними (щодо системного рівня) характеристиками.

На четвертому етапі (рис. 4) здійснюється розроблення $i_1 \ldots i_n$ стадій синтезу в межах функціональних організаційно-технічних систем до варіантів обліку елементів і системи інформаційної безпеки загалом на аспектах синтезу у вигляді інформації за способами інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону, що реалізуються окремими елементами системи інформаційної безпеки на основі витри-

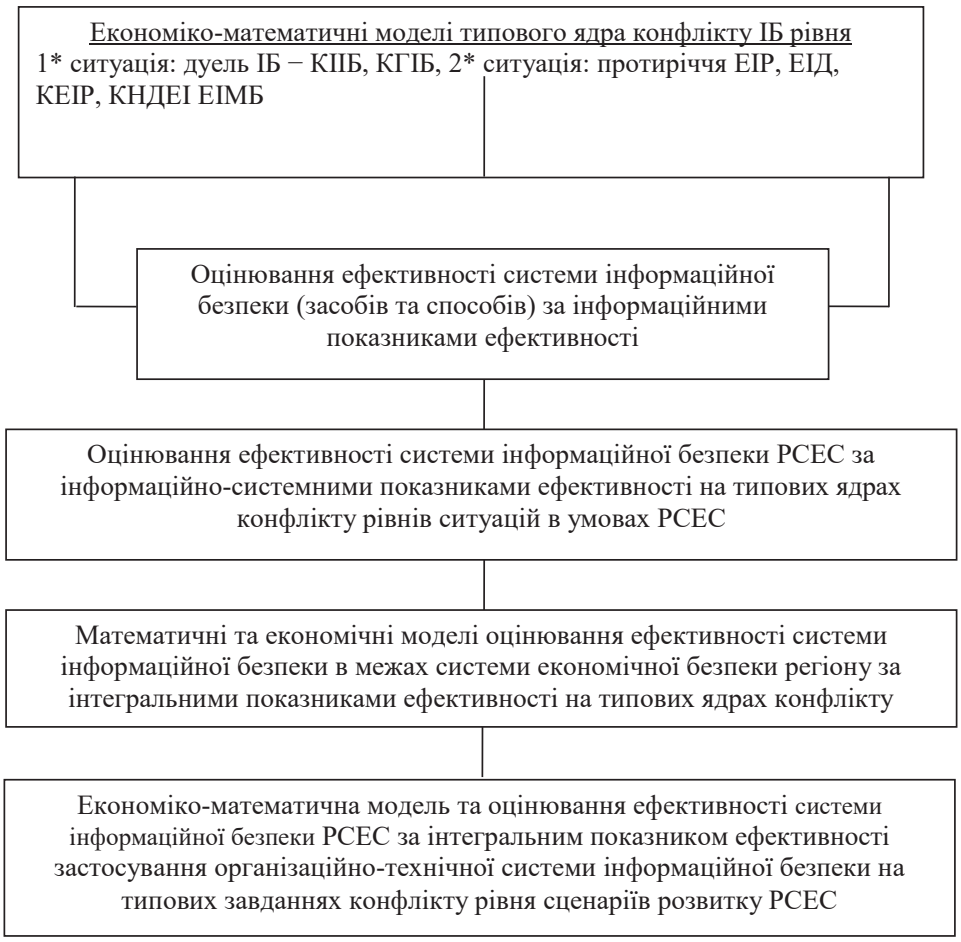

Рис. 3. Деталізація третього етапу концепт-моделі процесу синтезу та функціонування системи інформаційної безпеки РСЕС

Скорочення: ІБ – інформаційна безпека, КІІБ – комплекс індивідуальної інформаційної безпеки, КГІБ – комплекс групової інформаційної безпеки, КЕІР – комплекс економічних інтересів регіону, КНДЕІ – комплекс національних державних економічних інтересів, ЕІР – економічні інтереси регіону, ЕІД – економічні інтереси держави, ЕІМБ – економічні інтереси міжнародної безпеки

мування принципу комплексності програмного підходу (серед вимог до ефективності елементів формуються вимоги до значущості елементів). Вимоги включають також якісні характеристики, такі як номенклатура необхідних тактико-технічних характеристик елементів та особливості їх функціонування під час реалізації і-х завдань інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону. Результатами дослідження етапу є:

– визначення оптимального обліку елементів інформаційної безпеки, добування інформації та управління нею з урахуванням значень їх техніко-економічних параметрів та показників;

– оцінювання технічних можливостей виконання вимог з боку системи інформаційної безпеки до засобів інформаційної безпеки, добування інформації та управління нею;

– розрахунок ефективності за інтегральними показниками та потребами системи інформаційної безпеки в засобах та комплексах інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону.

На цьому етапі визначаються базисні властивості інформаційного простору взаємодії елементів комплексу інформаційної безпеки з інформаційними засобами інформаційних ресурсів конкуруючих функціональних організаційно-технічних систем. Мета моделювання полягає у формуванні повної моделі фазового простору стану елементів конкуруючих функціональних організаційно-технічних систем. Оптимізація параметрів фазового простору інформаційної взаємодії елементів функціональних організаційно-технічних систем здійснюється на основі розрахунку гарантованих ймовірнісних оцінок функціонування її елементів стосовно умов типових ядер конфлікту. Як параметри розглядаються вихідні дані за характеристиками взаємодіючих елементів функціональних організаційно-технічних систем, рівняння для розрахунку параметрів простору фазового стану функціональних організаційно-технічних

систем, різні цільові функції та вид параметрів моделюючих інформаційних впливів.

З усіх результатів розрахунків вибираються ті, для яких екстремальні точки значень цільових функцій представлені в максимальному діапазоні значень, а за наявності екстремальних значень виділяють області, в яких вони розташовані.

Оптимізація результатів на цьому рівні базується на отриманні фазового простору взаємодії елементів конкуруючих функціональних організаційно-технічних систем в умовах застосування елементів функціональних організаційно-технічних систем. Отримані результати досліджень аналізуються на рівні функціональних організаційно-технічних систем, де за необхідності приймаються рішення коригування комплексу інформаційної безпеки, які стосуються переважно обсягу розв'язуваних задач або виділення додаткових ресурсів, які необхідні для розроблення засобів комплексу інформаційної безпеки (оскільки комплекси інформаційної безпеки також мають складну систему, їх розроблення здійснюється аналогічно за рівнями, як і для системи інформаційної безпеки).

На п'ятому етапі (рис. 2) здійснюються перевірка та забезпечення виконання збіжності методу синтезу системи інформаційної безпеки на аспектах організаційно-функціонального, системотехнічного та технічного синтезу, який забезпечує пошук переважного варіанта її обліку на кожному аспекті з подальшим обґрунтуванням оптимального варіанта на всіх рівнях.

Рис. 4. Деталізація четвертого етапу концепт-моделі процесу синтезу та функціонування системи інформаційної безпеки регіональної соціально-економічної системи

На шостому етапі (рис. 2) за інтегральними показниками ефективності застосування функціональних організаційно-технічних систем проводяться аналіз та вибір за критерієм заданої ефективності застосування функціональних організаційно-технічних систем переважних варіантів системи інформаційної безпеки на множині стратегій поведінки елементів та функціональних організаційно-технічних систем під час реалізації наступальних (оборонно-захисних) дій. Метою етапу є виявлення доцільної номенклатури засобів інформаційної безпеки та комплексу інформаційної безпеки, які містять у системи інформаційної безпеки сфери забезпечення економічної безпеки регіону. Для цього за допомогою аналітичних методів розрахунку ефективності системи інформаційної безпеки здійснюється порівняльне оцінювання ефективності різних варіантів її елементів одного й того ж значення та вибирається найбільш ефективна номенклатура, на основі якої визначаються на сьомому етапі кількісний склад та способи застосування системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону, тобто регіональної соціально-економічної системи.

Висновки з проведеного дослідження. За допомогою сформованої допустимої множини складу комплексів інформаційної безпеки, добування інформації системи інформаційної безпеки

та управління нею виконуються факторний аналіз багатовимірного інформаційного та економічного простору варійованих параметрів системи та цілеспрямований пошук траєкторії оптимального варіанта в межах дії обмежень, які витікають із фізичної сутності поставленої проблеми.

Наприкінці слід відзначити, що запропонована модифікована схема аналізу та синтезу системи інформаційної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки регіону забезпечує проведення дослідження та обґрунтування основних тактико-технічних характеристик комплексу інформаційної безпеки до відгуку функціональних організаційно-технічних систем для забезпечення заданої ефективності застосування різного типу соціально-економічних систем.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Семкин С.Н., Беляков Э.В., Гребов С.В., Козачек В.И. Основы организационного обеспечения информационной безопасности объектов информатизации. Москва : Гелиос АРВ, 2015. 198 с.

2. Герасимов Б.Н. Формирование структуры процесса управления информацией организации. *Экономика и бизнес: теория и практика*. 2017. № 5. С. 65–72.

3. Земцов И.В. О ситуационном подходе к управлению информационной безопасностью. *Актуальные проблемы авиации и космонавтики*. 2016. № 1. С. 755–756.

4. Пименов В.В. Экономическая и информационная безопасность в условиях цифровой трансформации: инструменты и механизмы по их нейтрализации. *Экономическая безопасность и качество*. 2018. № 1. С. 25–30.

5. Емельянов С.В., Олейник А.Г., Попков Ю.С., Путилов В.А. Информационные технологии регионального управления. Москва : УРСС, 2004. 400 с.

6. Мистров Л.Е. Методы и средства информационной безопасности организационно-технических систем. *Информационная безопасность регионов*. 2010. № 1 (6). С. 22–32.

7. Мистров Л.Е. Технологическая схема синтеза систем информационной безопасности социально-экономических организаций. Информационная безопасность регионов. 2014. № 4 (17). С. 5–17.

REFERENCES:

1. Semkin S.N., Belyakov E.V., Grebov S.V., Kozachek V.I. (2015) *Osnovy organizatsionnogo obespecheniya informatsionnoy bezopasnosti ob'ektov informatizatsii* [Fundamentals of organizational information security of information objects]. M. : Gelios ARV [in Russian].

2. Gerasimov B.N. (2017). Formirovanie struktury protsessa upravleniya informatsiey organizatsii [The formation of the structure of the information management organization]. *Ekonomika i biznes: teoriya i praktika*, 5, 65–72 [in Russian].

3. Zemtsov I.V. (2016). O situatsionnom podkhode k upravleniyu informatsionnoy bezopasnost'yu [On the situational approach to information security management]. *Aktual'nye problemy aviatsii i kosmonavtiki,* 1, 755–756 [in Russian].

4. Pimenov V.V. (2018). Ekonomicheskaya i informatsionnaya bezopasnost' v usloviyakh tsifrovoy transformatsii: instrumenty i mekhanizmy po ikh neytralizatsii [Economic and information security in the conditions of digital transformation: tools and mechanisms for their neutralization]. *Ekonomicheskaya bezopasnost' i kachestv*, 1, 25–30 [in Russian].

5. Emel'yanov S.V., Oleynik A.G., Popkov Yu.S., Putilov V.A. (2004). *Informatsionnye tekhnologii regional'nogo upravleniya [Information technologies of regional management].* M. : URSS [in Russian].

6. Mistrov L.E. (2010). Metody i sredstva informatsionnoy bezopasnosti organizatsionno-tekhnicheskikh system [Methods and means of information security of organizational and technical systems]. *Informatsionnaya bezopasnost' regiono*, 1 (6), 22–32 [in Russian].

7. Mistrov L.E. (2014). Tekhnologicheskaya skhema sinteza sistem informatsionnoy bezopasnosti sotsial'no-ekonomicheskikh organizatsiy [Technological scheme of synthesis of information security systems of socio-economic organizations]. *Informatsionnaya bezopasnost' regionov*, 4 (17), 5–17.

РОЗДІЛ 6. ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО АНАЛІЗУВАННЯ ДИНАМІКИ ТА СТАНУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ В УКРАЇНІ

THEORETICAL APPROACHES TO ANALYZING DYNAMICS AND CONDITION OF LABOR MIGRATION IN UKRAINE

УДК 314.748

Винничук Р.О.
к.е.н., доцент кафедри менеджменту персоналу та адміністрування
Національний університет «Львівська політехніка»
Рубаха Н.В.
студентка
Національний університет «Львівська політехніка»

Vynnychuk Roksolana
Lviv Polytechnic National University
Rubakha Nina
Lviv Polytechnic National University

В умовах глобалізації ринку праці та зростання трудової мобільності населення дослідження питань трудової міграції є важливими та актуальними. У статті розглянуто питання міжнародної міграції робочої сили. Зокрема, автори дають визначення такого складного явища, як міграція; досліджують динаміку міграційних процесів в Україні, їх історичні межі та періодизацію п'яти міграційних хвиль; визначають основні причини та передумови трудової міграції; називають ключові матеріальні та нематеріальні мотиви, які спричиняють прагнення населення до міграції, а також аналізують позитивні та негативні наслідки цього процесу. Особливу увагу приділено статистичним дослідженням міграційних процесів, а саме джерелам даних, показникам розрахунків, їх перевагам та недолікам. Визначено розбіжності між стандартами та визначеннями ключових понять, які стосуються трудової міграції, а також виявлено відсутність єдиних інтегрованих показників розрахунку.
Ключові слова: *міграція, міграційний процес, міграційна хвиля, трудова міграція.*

В условиях глобализации рынка труда и роста трудовой мобильности населения исследования вопросов трудовой миграции являются важными и актуальными. В статье рассмотрены вопросы международной миграции рабочей силы. В частности, авторы дают определение такого сложного явления, как миграция; исследуют динамику миграционных процессов в Украине, их исторические границы и периодизацию пяти миграционных волн; определяют основные причины и предпосылки трудовой миграции; называют ключевые материальные и нематериальные мотивы, вызывающие стремление населения к миграции, а также анализируют положительные и отрицательные последствия этого процесса. Особое внимание уделено статистическим исследованиям миграционных процессов, а именно источникам данных, показателям расчетов, их преимуществам и недостаткам. Определены различия между стандартами и определениями ключевых понятий, которые касаются трудовой миграции, а также выявлено отсутствие единых интегрированных показателей расчета.
Ключевые слова: *миграция, миграционный процесс, миграционная волна, трудовая миграция.*

In the last few years there has been a growing interest in migration because of globalization and internationalization. The article deals with issues concerning the international migration of labor force. In particular, the authors identify a complex phenomenon such as migration as a solid basis in the structure of international economic relations. There is an investigation of the dynamics of migration processes in Ukraine in the article, their historical boundaries from the end of XIX century till present days, and the periodization of five migration waves, in particular, the period, the causes of migration, the main directions of migration and the social composition for each wave. The paper determines the main causes and preconditions of economical and non-economical character that affect labor migration and presents the key material and non-material motives that trigger the population's aspirations for migration, as well as analyze the positive and negative consequences of this process. The results show that the main motives for migration are current consumption, investments in own business, payment for training children, purchase of expensive commodities, non-material motives, etc. Particular attention in the article is drawn to statistical studies of migration processes: data sources, calculation indicators, their advantages and disadvantages. However, most of the previous studies do not take into account the problem of unification of the general system of statistical calculations of world migration processes. The authors identify the differences between the standards and definitions of key concepts related to labor migration, as well as the absence of common integrated calculation indicators. Summing up the results, it can be concluded that the imperfection of the system for calculating migratory flows and other migration indicators entails problems of uncertainty and the lack of coordination between institutions and government structures associated with migration. Therefore, the most important task for scientists and specialists is to develop a unified mathematical model to calculate the level and dynamics of migration processes.
Key words: *migration, migration process, migratory wave, labor migration.*

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси впливають на міжнародний ринок праці, створюючи вільний простір для пересування робочої сили у світових межах. Стабільно зростаюча тенденція міграції трудових ресурсів сприяє необхідності її вивчення у соціальній, економічній та політичній трансформації. Протягом двох десятиліть міжнародна трудова міграція є найбільш масштабним міграційним потоком в Україні. Для реалізації владою програм адаптації цього процесу до умов розвитку економіки країни варто скоординувати зусилля щодо аналізування та дослідження цього питання як важливого елемента структури наслідково-причинних зв'язків між політикою держави та міграційними намірами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Міжнародну міграцію трудових ресурсів комплексно вивчає низка вітчизняних науковців, зокрема В. Борщевський, А. Гайдуцький, С. Дорогунцов, І. Івахтюк, С. Дорогунцов, А. Доценко, Я. Жупанський, А. Загробська, Ф. Заставний, С. Копчак, Ю. Корчак-Чепурківський, О. Малиновська, І. Оль-

шевська, Т. Петрова, Ю. Пітюренко, С. Пирожков, О. Піскун, О. П'ятковська, Ю. Римаренко, У. Садова, В. Стешенко, С. Стеценко, В. Товкун, О. Хомра, О. Шаблій, М. Шаленко, А. Філіпенко, С. Якубський. Важливу роль у дослідженнях міграційних процесів України відіграє Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України на чолі з директором Е. Лібановою. Проте відсутність єдиної методики розрахунку міграційних потоків зумовлює необхідність формування методичних підходів до аналізування стану та тенденцій трудової міграції в Україні.

Постановка завдання. У статті передбачено виконання таких завдань, як визначення поняття міграції та її історичного розвитку в Україні, висвітлення основних причин та мотивів, які стимулюють міграцію, оцінювання різних методологій підрахунку міграційних показників.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нині у світовій економіці спостерігається революційне явище, а саме глобалізація, що сприяє еволюції міграційних процесів, формуючи нові потоки та прискорюючи темпи локалізації робочої сили [5]. Міграція тотально нищить культурні, мовні, етнічні та традиційні кордони, сприяє мультикультурному розвитку та формує новий тип особистості, а саме людей мультилокальної транснаціональності, що відмінно асимілюються в новому просторі та вносять власні корективи у його існування. З іншого боку, розвиток міграційних процесів формує негативні фактори в економіках країн-реципієнтів, які розглядають це явище виключно як загрозу економіці [1].

Аналізуючи історичні аспекти розвитку міграційних процесів України минулого століття та сьогодення, можемо прослідкувати 5 основних динамічних хвиль, що, перегукуючись між собою, формують єдину масштабну категорію переселення українського народу внаслідок економічних та політичних негараздів. Історичний розвиток міграційних процесів під впливом глобалізації та внутрішніх причин висвітлено в табл. 1.

Кінець XIX – початок XX століття характеризується двома потужними географічними напрямками. Причинами в обох випадках є надмірна населеність рідних територій і відсутність необхідної частки власної землі. Великі простори Російської імперії спонукали близько двох мільйонів українських жителів освоїти території Сибіру. Незаселені території Канади й потреба країни в робочих руках активізували еміграцію із Закарпаття, Галичини та Буковини. Саме тоді українці власними руками почали розбудовувати території інших країн, формуючи культуру, прокладаючи залізницю та обробляючи землі.

Наступна хвиля спричинена формуванням радянського панування та його запереченням населенням. Прихід більшовицького уряду, розпад Центральної Ради та приборкування українського національного руху 1918 року спричинили другу хвилю міграції, основним потоком якої були країни Європи, США та Канада. Політичні причини провокували насамперед виїзд еліти суспільства, а саме освічених та заможних верств населення, які кардинально не сприймали більшовицьку владу. Подібна історія відтворилась після Другої світової війни, коли під час погоні від спецгруп НКВС борці національно-визвольного руху віднайшли порятунок в еміграції по той бік океану.

Тиск світової спільноти змусив у 70-ті роки минулого століття Радянський Союз послабити важелі надмірних міграційних заборон. Саме це спричинило масовий виїзд єврейського населення, а також еміграцію політичних інакодумців, а саме дисидентів, які в такий спосіб рятувались від радянського переслідування.

Розпад Радянського Союзу привів до масового безробіття населення, проте став епохальним початком формування демократичних свобод, як наслідок, спрощеної процедури виїзду за кордон.

Таблиця 1

Періодизація хвиль міжнародної міграції в Україні

Хвиля	Період	Причини міграції	Основні напрямки міграції	Соціальний склад
Перша хвиля	Кінець XIX – початок XX століття	Малоземелля, перенаселення	Канада, Сибір	Некваліфікована робоча сила
Друга хвиля	Перша половина XX століття	Тоталітарний режим Радянського уряду	Польща, Румунія, Чехія, Австрія, США, Канада	Інтелігенція, великі й середні землевласники, торговці, службовці, священнослужителі
Третя хвиля	Кінець Другої світової війни	Тоталітарний режим Радянського уряду	Країни Європи, США, Канада	Інтелігенція
Четверта хвиля	70-ті роки XX століття	Репресії та переслідування	Країни Європи, США, Канада	Дисиденти
П'ята хвиля	Після розпаду СРСР	Економічні проблеми країни	Країни Європи	Кваліфікована та некваліфікована робоча сила

Джерело: розроблено авторами

Початок 1990-х років дає поштовх найпотужнішій хвилі міграційних процесів, а саме «заробітчанській» міграції, яка активно продовжує розвиватись сьогодні, особливо після подій весни 2014 року.

Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» характеризує зовнішню трудову міграцію як процес переміщення громадян України, пов'язаний з перетинанням державного кордону, задля здійснення оплачуваної діяльності в державі перебування. В епоху глобалізації активізація міграційних процесів потребує реалізації планомірної та стратегічної міграційної політики. Закон України «Про основні засади міграційної політики» формує таке тлумачення державної міграційної політики України: сукупність заходів, яких вживає держава щодо регулювання міграційних процесів задля захисту національних інтересів, безпеки та територіальної цілісності, забезпечення належного соціально-економічного, демографічного, науково-освітнього розвитку держави.

Розпад Радянського Союзу спровокував глибокі структурні зміни, трансформуючи економіку. Демократизація суспільства реалізувала набуття громадянами України права на вільне пересування. Період змін супроводжувався падінням рівня життя та зростанням безробіття. Занепад безкоштовної освіти та медицини, перехід до ринкової економіки, брак можливості надійного кредитування стали причинами такого масового явища, як міжнародна трудова міграція. Сьогодні міграційні процеси початку минулого століття набирають все більших обертів, складаючи основне джерело доходів для багатьох сімей [6].

Політична та економічна ситуація останніх років в Україні виглядає таким чином: зниження рівня економічного розвитку, надмірна інфляція, погіршення умов життя населення, незадоволення владою, занепад виробничих потужностей, відсутність чітко врегульованих законодавчих елементів, зниження реальних доходів громадян, поглиблення соціальної нерівності та бідності. Все це формує об'єктивну спонукальну базу для розвитку зовнішніх міграційних процесів. Саме тому основні причини міжнародної міграції мають економічний характер. Табл. 2 чітко характеризує причини міжнародної трудової міграції.

Разом з причинами міграції у населення формуються мотиви, що є спонукальним ефектом для виїзду задля працевлаштування за кордон. Однією з характерних спонукальних сил для українського населення є бажання забезпечити своїх дітей гідними умовами життя та якісною освітою, оплата якої в сучасних умовах часто потребує залучення додаткових коштів ззовні. Короткострокове працевлаштування за кордоном дає змогу накопичити необхідний капітал для реалізації власних проектів, створення малого бізнесу в рідній країні. Спостерігається тенденція до виїзду за кордон на роботу задля задоволення поточних потреб, а саме купівлі одягу, їжі та інших необхідних товарів. Така ситуація сформувалася внаслідок занепаду економіки країни та життя значної кількості населення за межею бідності. Купівля автомобіля, житла та інших товарів часто спонукає населення до працевлаштування за межами України задля накопичення коштів на придбання товарів довгострокового використання. Нематеріальний характер мотивів базується на прагненні відвідати країни, розвинути наявні навички, здобути іноземний досвід та знання, покращити рівень володіння мовою тощо. Такий мотив проявляється передусім в молодих та амбіційних мігрантів, для яких невід'ємною складовою життя є саморозвиток і постійне вдосконалення.

Трудова міграція формує складний комплекс економіко-соціальних чинників, які торкаються всіх суспільних сфер. Наслідки активізації відтоку української робочої сили за кордон відображають подвійний аспект впливу на всі сфери суспільного життя, що висвітлено в табл. 3.

Трудова міграція спричиняє дефіцит людських ресурсів, чим провокує низку інших негативних факторів. Через нестачу необхідних кадрів знижується загальна продуктивність праці. Несплата податків мігрантами провокує зменшення надходжень до бюджету країни, що прямо пропорційно

Таблиця 2

Причини міжнародної трудової міграції

Економічні причини	Неекономічні причини
Рівень економічного розвитку держави	Політична нестабільність
Рівень зайнятості населення	Військові перевороти
Брак інвестицій	Релігійні особливості
Проблеми у банківській системі	Стихійні лиха (землетруси, паводки)
Національні різниці в оплаті та умовах праці	Причини особистого характеру (сімейні, расові)
Рівень розвитку науково- технічного прогресу	
Зникнення деяких галузей виробництва або значне їх скорочення	
Економічна нерозвиненість окремих регіонів або неповна їх переорієнтація на ринкову економіку	

Таблиця 3

Наслідки міжнародної трудової міграції

Сфера	Позитивні наслідки	Негативні наслідки
Економіка та фінанси	– Зменшення безробіття; – потік грошових переказів трудових мігрантів; – розвиток підприємництва та бізнесу на основі накопиченого капіталу заробітчан; – збільшення товарообігу між країною-експортером та країною-імпортером людського капіталу.	– Дефіцит працівників певних спеціальностей на ринку праці; – зменшення споживчого попиту, зменшення податкових надходжень; – зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку (наприклад, житло) за низької купівельної спроможності більшості населення.
Людський капітал	– Набуття нових знань та навичок мігрантами; – підвищення мотивації до здобуття освіти чи набуття навичок для тих, хто хоче мігрувати в майбутньому.	– Відтік людського капіталу; – погіршення якості робочої сили через відплив за кордон найбільш активної частки населення; – реадаптація працівників після повернення.
Соціально-демографічний аспект	Підвищення рівня добробуту сімей заробітчан.	– Поглиблення соціальної нерівності; – старіння нації; – руйнування сімей.
Культура	– Формування нових інтегрованих культурних цінностей та норм моральної свідомості; – розвиток відкритого й прогресивного суспільства.	Втрата автентичності власних традицій та культури.

Джерело: розроблено авторами на основі джерела [4]

впливає на збільшення навантаження на соціальне забезпечення. Низький споживчий попит і зменшення купівельної спроможності формують зростання цін на товари та послуги на внутрішньому ринку. Масштабний рух населення за кордон сприяє демографічному занепаду країни, який повільно та впевнено здатний руйнувати економіку країни. Занепад українського села, деградація інфраструктури та виробництва є цілком можливими наслідками зменшення кількості працездатного населення. Міграція зберігає тенденцію до постійного розшарування за соціальним станом, адже мігрант апріорі матиме більше коштів, відповідно, різнопланових можливостей, що поглиблюватиме нерівність у суспільстві. Міграція одного з членів сім'ї сприяє занепаду родинних цінностей та втраті належного зв'язку. Міграція робочої сили утворює таке явище, як соціальне сирітство. Діти заробітчан не отримують відповідної опіки, втрачають емоційний зв'язок з батьками, часто відчувають самотність. Тривале проживання в іншому середовищі асимілює мігранта в новий простір, поступово руйнуючи автентичний традиційний світогляд та сприяє занепаду власної національної культури.

Проте в процесі зовнішньої трудової міграції виникає низка позитивних чинників як важливий аспект глобалізаційних зрушень. Міграція здатна знизити офіційний рівень безробіття в країні внаслідок працевлаштування трудових ресурсів за межами держави та підвищити рівень добробуту завдяки додатковим надходженням. Грошові перекази мігрантів становлять вагому частку доходів домогосподарств України, які спрямовують ці кошти в придбання товарів та реалізацію послуг, що виступають надійним джерелом іноземної валюти. Мігранти, повертаючись додому, інвестують як в розвиток малого бізнесу, так і в розвиток людського потенціалу на основі використання набутих знань та навичок з іноземного досвіду. Набуті культурні цінності дадуть змогу країні бути невід'ємною частиною глобалізації та сприяють розвитку країни на новому інтегрованому рівні [7].

Переоцінка міграції допомагає підвищити розуміння стратегій життєдіяльності людей на основі різноманітного та активного способу. Міграція є частиною активних стратегій життєдіяльності, але також визначається соціальним контекстом та соціальними нормами й структурами. Мігранти є агентами змін в економічному, технологічному, соціальному та політичному аспектах [3].

Нині не існує інтегрованої оцінки даних міграційних процесів внаслідок відсутності уніфікованої системи підрахунку. Фокус цієї проблеми негативно відображається на масштабному та планомірному вивченні цього явища та генерації реальних міграційних показників у глобальному контексті та України зокрема.

Розбіжність між стандартами щодо визначення поняття «міграція» та «мігрант», різниця яких сформована на основі строку перебування в межах країни, статуту особи, причин перебування, та відмінність у цьому формулюванні спричиняють різні облікові дані та створюють проблеми в масштабному аналізі. Використання різних форм дослідження потоків міграції та наявність різних методик підрахунку громадян країни та іноземців приводять до неможливості адекватного оцінювання даних,

оскільки дані різних джерел можуть відображати невідповідність міграційних процесів між двома країнами. Складність оцінювання статистичної інформації впливає на недостовірність реальних даних, зафіксованих в офіційних джерелах.

Методологічні способи оцінювання міграційних показників проілюстровані в табл. 4.

Жодна з охарактеризованих вище систем не висвітлює реальну картину міграційних процесів в Україні через особисті недоліки та проблематику уніфікації єдиної системи підрахунку. У поточному обліку часто фіксуються недостовірні дані через неякісне внесення інформації паспортно-візового підрозділу Міністерства внутрішніх справ, який не спеціалізується на питанні міграції. Ці дані отримує Державна служба статистики, яка згодом на основі них формує відповідні звіти. Спостерігається недосконалість структури формулювання запитань, спричиняючи неповну інформативність цієї методології. На перший погляд сукупна інформація про перетин кордону здатна висвітлити дані про країну перебування, мету та терміни поїздки на основі паспортів, віз, запрошень на роботу чи дозволів на проживання. Проте реально ці дані не завжди виявляють різницю між туристом та трудових мігрантом. Вагомий недолік опитування домогосподарств полягає в тому, що у вибірку не входять родини, що емігрували в повному складі. У структурі їх респондентів наявні сім'ї, у яких хтось є мігрантом на момент інтерв'ювання або повернувся на Батьківщину. Застарілість даних перепису населення провокує відсутність реальних демографічних даних, базуючись на оціночних характеристиках народжуваності, смертності та офіційного сальдо міграції. Одним з наслідків цього явища є неможливість реальної оцінки ВВП на душу населення [2]. Кількість дозволів на проживання та віз також не дає абсолютної інформації стосовно міграційних процесів, оскільки включає низку нюансів, таких як розмежування між новими дозволами та повторними, або неможливість адекватно оцінити кількість реально використаних дозволів.

ООН та її структурні підрозділи, що вивчають питання міграції, а саме Міжнародна організація по міграції, Міжнародна організація праці, Управління верховного комісара ООН в справах біжен-

Таблиця 4

Характеристика джерел даних статистичної інформації міграційних показників

Джерело даних	Характеристика	Реалізація в Україні
Поточний облік	Аналіз даних базується на обробленні базі даних стосовно талонів прибуття та вибуття, тобто скасування реєстрації та реєстрації місця проживання.	Державна служба статистики України (Держстат).
Прикордонна статистика	Формує суцільні дані стосовно в'їздів та виїздів іноземців та громадян країни.	Державна міграційна служба.
Адміністративні джерела	Охоплює дані адміністративних процедур, а саме кількість віз, дозволів на постійне та тимчасове проживання.	Консульські установи, Державна міграційна служба.
Реєстри населення	Фіксують регулярну інформацію щодо численних демографічних показників, а саме чисельності, складу населення, народжуваності, смертності, шлюбів, розлучень.	Практика реєстрів населення в Україні відсутня.
Перепис населення	Періодичний аналіз демографічних та соціально-економічних даних про населення. У рамках цього обліку проводиться анкетування.	Останній перепис населення здійснювався у 2001 році Державною службою статистики України.
Опитування домогосподарств	Методологія особистого опитування репрезентативної вибірки шляхом інтерв'ювання.	В останньому звіті Представництва Міжнародної організації з міграції (МОМ) в Україні у 2016 році більшість наведених даних сформована на основі ґрунтовного опитування.
Статистика ООН	Комплексне дослідження, що охоплює дані державних органів, прикордонних служб, опитування домогосподарств. Враховують статистику як країни донора, так і реципієнта.	Останній глобальний звіт, де цілком було прораховано показники України, виданий у 2017 році.
Непрямі показники	Використання опосередкованих даних, таких як грошові перекази, мобільні оператори, інтернет-зв'язок, телефонні розмови.	Національний Банк України аналізує дані щодо міграції, фіксуючи відомості про грошові перекази, статистичні агенції «експериментують» з підрахунками мігрантів на базі даних про соціальні мережі та мобільних операторів.

Джерело: розроблено авторами

ців, працюють над удосконаленням інформаційних джерел даних міграційних процесів на основі уніфікації показників. Проте з огляду на різну методику оцінювання в країнах міграційних показників формування єдиних означень потребує детальнішого аналізу та внесення коректив. В епоху глобальної інтеграції це питання є одним з пріоритетних напрямів вивчення цього явища.

Відсутність реальних міграційних показників та тенденція до нелегального працевлаштування як двостороннього аспекту через нагальну потребу інших країн у дешевій робочій силі та ігнорування бюрократичної тяганини з боку мігранта складають суттєву проблему визначення чисельності українських трудових мігрантів та створюють перепони на шляху ефективного впровадження міграційної політики. Враховуючи ці показники, можемо стверджувати, що офіційні дані не відповідають дійсності, оскільки не враховують суцільну картину міграційних процесів через проблему аналітики їх масштабів.

Висновки з проведеного дослідження. Аналіз основних теоретичних підходів до визначення трудової міграції, статистичні спостереження дають змогу стверджувати, що міграція робочої сили – це складний, проте невідворотний процес у світовій економіці, який має як позитивні, так і негативні наслідки. З іншого боку, недосконалість системи обчислення міграційних потоків та інших показників міграції приводить до проблем невизначеності й відсутності координованості інституцій та державних структур, пов'язаних з міграцією, тому найважливішим завданням науковців та фахівців є розроблення єдиної уніфікованої математичної моделі, яка дасть змогу країнам бачити реальну ситуацію рівня та динаміки зовнішньої трудової міграції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Ковальчук А. Сучасне розуміння міграції та міграційних процесів в Україні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2015. № 1. С. 182–185.

2. Курилич М. Трансформація та політизація міграційних процесів під впливом глобалізації *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.* 2010. Вип. 49. С. 364–380.

3. Чайка-Петегирич Л. Трудова міграція та її взаємозв'язок з безробіттям в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2012. № 3 (36). С. 5–9.

4. Наслідки міграційних процесів: нові виклики та можливості для регіонів / наук. ред. У. Садова. Львів : НАН України, ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М.І. Долішнього», 2015. 252 с. (Сер. «Проблеми регіонального розвитку»).

5. Палагнюк О. Міграція як соціально-економічний феномен та неополітичний виклик розвитку сучасного суспільства. *Наукові праці. Політологія.* 2014. Вип. 218. Т. 230. С. 37–41.

6. Позняк О. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2 (27). С. 169–182.

7. Столярчук Я. Сучасна сегментація та ключові тенденції розвитку світового ринку праці. *Україна: аспекти праці*. 2014. № 7. С. 12–17.

REFERENCES:

1. Kovalchuk A. (2015) Suchasne rozuminnja migratcii ta migraciinyh procesiv v Ukraiini (Current understanding of migration and migration processes in Ukraine) *Comparative and analytical right*, no. 1, pp. 182–185.

2. Kurylych M. (2010) Transformatyzaciia ta polityzaciia migraciinyh procesiv pid vplyvom globalizacii. (Transformation and politicization of migration processes under the influence of globalization) *Scientific notes of the Institute of Political and Ethnic Studies named after I.F. Kuras of the National Academy of Sciences of Ukraine*, vol. 49, pp. 364–380.

3. Chajka-Petegyrych L. (2012) Trudova migraciia ta ii vzaemozvyazok z bezrobittiam v Ukraiini. (Labor migration and its interconnection with unemployment in Ukraine) *Galician Economic Herald*, no. 3 (36), pp. 5–9.

4. Sadova U. (ed.) (2015) Naslidky migraciinyh procesiv: novi vyklyky ta mozhlyvosti dlia regioniv (Consequences of Migration Processes: New Challenges and Opportunities for Regions) Problems of regional development.

5. Palagniuk O. Migraciia iak sotsialno-ekonomichnyj fenomen ta neopolitychnyi vyklyk rozvytku suchasnogo suspilstva. (Migration as a socio-economic phenomenon and a neo-political challenge for the development of modern society) *Scientific works. Politology,* vol. 218, no. 230, pp. 37–41.

6. Poznyak O. (2016) Ociniuvannia naslidkiv zovnishnioi trudovoi migracii v Ukraini. (Assessment of the Consequences of External Labor Migration in Ukraine) *Demography and Social Economy,* no. 2 (27), pp. 169–182.

7. Stoliarchuk Ya. (2014) Suchasna segmentaciia ta kliuchovi tendentsii rozvytku svitovogo rynku pratsi. (Modern segmentation and key trends in the development of the world labor market) *Ukraine: aspects of labor*, no. 7, pp. 182–185.

СТАН ВИМУШЕНОЇ МІГРАЦІЇ ТА ОСНОВНІ ПРОБЛЕМИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

FORCED MIGRATION SITUATION AND MAIN PROBLEMS OF INTERNALLY DISPLACED PERSONS IN UKRAINE

УДК 314.72:355.01

Мойсеєнко К.Є.
к.е.н., доцент, докторант
Донбаська державна машинобудівна академія
Поляріна Є.С.
аспірант
Донбаська державна машинобудівна академія
Ровенська В.В.
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки підприємства
Донбаська державна машинобудівна академія

Moiseienko Kostyantyn
Donbas State Engineering Academy
Poliarina Yelyzaveta
Donbas State Engineering Academy
Rovenska Viktoriia
Donbas State Engineering Academy

Соціально-економічні, політичні, екологічні та територіальні розбіжності в Україні привели країну до військового конфлікту. Зростання вимушених внутрішньо переміщених осіб на територіях, які підконтрольні Україні, створило глибоку нерівність громадян, що виявилась у соціальній незахищеності, відсутності житлових умов та робочих місць. В таких умовах Україна перебуває вже п'ять років. У статті розглянуто актуальні питання надання соціальної допомоги внутрішньо переміщеним особам. Визначено радикальні інституційні зміни в системі державного контролю. Показано вектори Стратегії сталого розвитку. Відзначено, що оцінювання, збирання інформації та її аналізування, комплексна система спостережень ідентифікують стан вимушеного переселенця, що дає змогу виявити сутність правильного, ефективного, справедливого громадського розвитку. На основі проведеного дослідження запропоновано шляхи перетворення на практиці різних інститутів, адже незалежний розгляд забезпечує доцільність певних операцій, що дають змогу виробити практичні рекомендації, завдяки яким формується прозора й загальна політика забезпечення та доступу до публічних послуг. Запорукою якості соціального забезпечення є принципова, цілісна та територіальна ідентичність.

Ключові слова: *військовий конфлікт, внутрішньо переміщені особи, адаптація змушених переселенців, інституційні зміни, соціальне забезпечення, Стратегія сталого розвитку, Україна, Донбас.*

Социально-экономические, политические, экологические и территориальные разногласия в Украине привели страну к военному конфликту. Рост вынужденных внутренне перемещенных лиц на территориях, которые подконтрольны Украине, создал глубокое неравенство граждан, которое проявилось в социальной незащищенности, отсутствии жилищных условий и рабочих мест. В таких условиях Украина находится уже пять лет. В статье рассмотрены актуальные вопросы предоставления социальной помощи внутренне перемещенным лицам. Определены радикальные институционные изменения в системе государственного контроля. Показаны векторы Стратегии устойчивого развития. Отмечено, что оценивание, сбор информации и ее анализ, комплексная система наблюдений идентифицируют состояние вынужденного переселенца, что позволяет выявить сущность правильного, эффективного, справедливого общественного развития. На основе проведенного исследования предложены пути преобразования на практике разных институтов, ведь независимое рассмотрение обеспечивает целесообразность определенных операций, позволяющих выработать практические рекомендации, благодаря которым формируется прозрачная и общая политика обеспечения и доступа к публичным услугам. Залогом качества социального обеспечения является принципиальная, целостная и территориальная идентичность.

Ключевые слова: *военный конфликт, внутренне перемещенные лица, адаптация вынужденных переселенцев, институционные изменения, социальное обеспечение, Стратегия устойчивого развития, Украина, Донбасс.*

Socio-economic, political, environmental and territorial differences in Ukraine led the country to a military conflict. The military conflict led to the deterioration of macroeconomic indicators, the fall of the economy as a whole, the collapse of the national currency, environmental degradation, and the growth of forced internally displaced persons. The growth of internally displaced persons in the territories that are controlled by Ukraine, in turn, created a deep inequality of citizens: social insecurity, lack of housing conditions and lack of jobs. Despite the work which has been done by the Government of Ukraine on the issue of social security and protection of malware, this issue remains unresolved even now. Military events in the East of Ukraine significantly aggravate social policy, economic situation and cause significant political tensions. The field of uncertainty acquires a wide spectrum. As a result of the annexation of the Crimea and the military conflict in the Donbas, the need is not only the restoration of the territorial integrity and economy of the country, but also a complete reform of the State social policy. The development and implementation of targeted state social programs can provide social protection and support for internally displaced persons and the general public. The current issues of providing social assistance to internally displaced person were reviewed in this article. The radical institutional changes in the system of state control were identified in the work. There were systematized approaches, based on the subjects of state regulation on immigrants in this article. The vectors of sustainable development strategies were shown. It was noted that the assessment, the collection of information and its analysis, the complex system of observations identify the condition of the internally displaced person and allows to reveal the essence of the correct, effective, fair public development. It was proposed to develop transformations in the practice of various kinds of institutions on the basis of the research, because an independent review ensures the appropriateness of certain operations, which make it possible to develop practical recommendations that will result in a transparent and general policy to ensure and access public services. The formation of the domestic system of social protection and a perfect methodology for assessing problems, rights, conceptual support of regulatory experience can raise social work to a higher level. The leading condition of social policy should be justice within the society and based on ensuring sustainable development. The key to the quality of social security is a fundamental, integral and territorial identity.

Key words: *military conflict, internally displaced persons, adaptation of internally displaced persons, institutional changes, social security, Sustainable Development Strategy, Ukraine, Donbas.*

Постановка проблеми. Воєнно-політичний конфлікт, який розпочався у 2014 р. на території східної України, привів до низки руйнівних наслідків, серед яких одне з чільних місць посідає значна за обсягами вимушена міграція. Цей процес привів до низки додаткових проблем, пов'язаних із підтриманням якості життя переміщених осіб загалом, необхідністю соціального захисту, забез-

печенням житлом та роботою, соціальною адаптацією переселенців у нових територіальних громадах. Більша частина переселенців із території так званих ДНР та ЛНР, передусім із зони збройних зіткнень, мігрували на підконтрольну уряду територію України. В такий спосіб вони набули статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО), які потребують створення дієвих механізмів, здатних мінімізувати бар'єр між ВПО та громадами, потребами ВПО та можливостями держави й місцевої влади щодо їх задоволення. Водночас передумовою для розроблення та адресного застосування таких механізмів є наявність аналітики щодо стану та особливостей географічного розподілу міграційних потоків ВПО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історичні аспекти вивчення та розвитку соціального захисту досліджували Н. Болотна, Н. Дєєва; становлення та розвиток ефективної системи соціального захисту населення в Україні висвітлювали І. Титаренко, Т. Денисенко. Однак проблеми внутрішньо переміщених осіб та шляхи їх адаптації до нових соціальних умов мають предметну актуальність досліджень та низький рівень дослідної роботи.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення особливостей вимушеної міграції внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Керівні принципи з питань про переміщених осіб всередині країни ООН містять таке визначення поняття «ВПО»: внутрішньо переміщені особи – це окремі особи чи групи осіб, які не перетнули міжнародно визнаних державних кордонів, але змушені покинути свої помешкання або місця постійного проживання, щоб уникнути наслідків збройного конфлікту, проявів насильства, порушень прав людини, стихійних або спричинених діяльністю людини лих, техногенних катастроф [3].

Збройний конфлікт на сході України та анексія АР Крим привели до того, що станом на 6 травня 2019 р. взято на облік 1 377 468 переселенців з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей та АР Крим згідно з Єдиною інформаційною базою даних про внутрішньо переміщених осіб [5]. Детальний розгляд статистики стану переселенців надає Міністерство соціальної політики України (рис. 1).

Як можна побачити з наведених даних, кількість таких осіб має спадну тенденцію, що обумовлене низкою причин, головною з яких є перехід окремих осіб зі статусу ВПО у статус місцевого населення через відсутність бажання поновлювати необхідні документи (зокрема, виплати допомоги ВПО), придбання власного життя на новому місці мешкання, повернення до власних домівок через припинення активної фази бойових дій. Зауважимо, що дані про кількість ВПО за наявної методології їх визначення не можуть бути апріорі вірогідними. Передусім багато представників ВПО взагалі не отримували цього статусу офіційно. Слід також вказати на той факт, що дуже багато ВПО, які в той чи інший час отримували відповідний статус, фактично не є дійсними переселенцями, а здійснюють «човникові» поїздки із зони, не контрольованої українським урядом, до підконтрольної території через прагнення отримувати пенсії, соціальну допомогу або з інших юридичних чи економічних причин.

Географічна структура міграційних потоків ВПО в Україні представлена в табл. 1.

З наведених даних можна помітити таке. Найбільш вагомими центрами тяжіння міграційних потоків є Донецька (36,0% усіх зареєстрованих ВПО) та Луганська (19,9%) області, далі з великим відривом йдуть м. Київ (10,0%), Харківська (9,2%) та Дніпропетровська (5,0%) області. Такий розподіл можна пояснити щонайменше двома чинниками, а саме географічною близькістю роз-

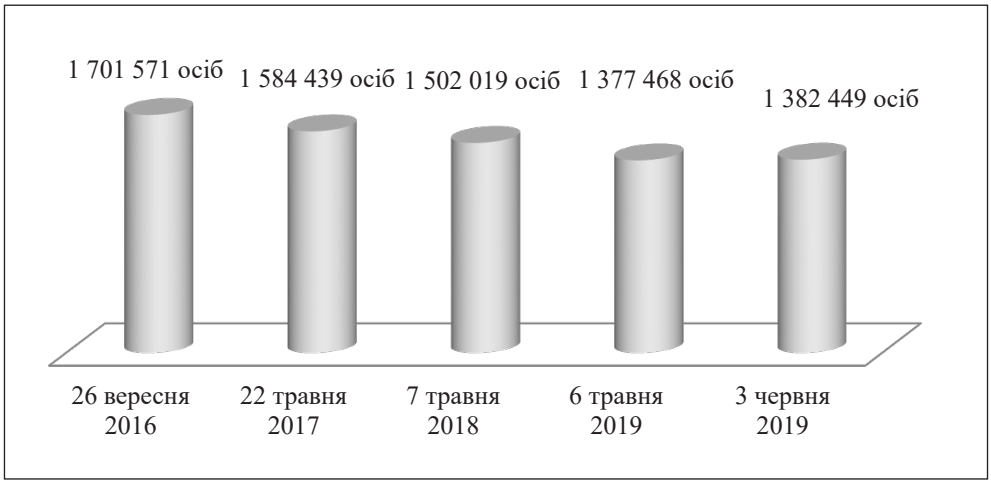

Рис. 1. Динаміка кількості ВПО в Україні за 2016–2019 рр.

Джерело: [5]

Таблиця 1

Географічна структура міграції ВПО в Україні

Регіон	Загальна чисельність населення, осіб	Кількість зареєстрованих ВПО, осіб	Співвідношення кількості ВПО та чисельності населення, %	Частка регіону в загальній кількості зареєстрованих ВПО, %
Вінницька область	1 554 726	9 898	0,6	0,7
Волинська область	1 033 139	2 972	0,3	0,2
Дніпропетровська область	3 205 766	67 541	2,1	5,0
Донецька область	4 155 983	487 001	11,7	36,0
Житомирська область	1 222 238	6 905	0,6	0,5
Закарпатська область	1 254 306	3 215	0,3	0,2
Запорізька область	1 706 499	53 007	3,1	3,9
Івано-Франківська область	1 370 979	3 136	0,2	0,2
Київська область	1 761 393	53 616	3,0	4,0
Кіровоградська область	940 206	6 610	0,7	0,5
Луганська область	2 148 619	269 200	12,5	19,9
Львівська область	2 504 746	10 455	0,4	0,8
Миколаївська область	1 131 269	8 011	0,7	0,6
Одеська область	2 369 452	34 625	1,5	2,6
Полтавська область	1 393 856	22 469	1,6	1,7
Рівненська область	1 156 762	3 067	0,3	0,2
Сумська область	1 080 125	11 281	1,0	0,8
Тернопільська область	1 043 036	2 078	0,2	0,2
Харківська область	2 662 497	125 002	4,7	9,2
Херсонська область	1 037 259	12 646	1,2	0,9
Хмельницька область	1 262 618	5 297	0,4	0,4
Черкаська область	1 203 954	11 057	0,9	0,8
Чернівецька область	901 581	2 485	0,3	0,2
Чернігівська область	998 682	6 990	0,7	0,5
м. Київ	2 908 251	134 821	4,6	10,0
Всього	42 007 942	1 353 385	3,2	100,0

Джерело: розраховано авторами за даними Регіональної програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2018–2019 рр. [6]

ташування та родинних зв'язків; уже згаданим ефектом «човникових» поїздок (особливо за умов, коли органами соціального забезпечення здійснювалися перевірки присутності ВПО на місцях тимчасової реєстрації). Відносно висока частка м. Києва пояснюється його столичним статусом і значними можливостями щодо наймання житла й отримання роботи, які надає найбільше місто України.

Власне, специфічний, гібридний характер військово-політичного конфлікту визначив головну особливість міграційних потоків ВПО в Україні: мігранти майже не зосереджуються в місцях компактного проживання, принаймні, з плином часу така тенденція стає більш виразною, адже більшість вирішує житлове питання персональними зусиллями. Так, у травні 2016 р. у місцях компактного проживання (далі – МКП) ВПО проживає 6 518 осіб, що складає приблизно 0,38% загальної кількості зареєстрованих ВПО в Україні, станом на 1 січня 2019 р. цей показник становить 7 726 осіб (рис. 2).

Стосовно кількості місць у місцях компактного проживання Дніпропетровська область посідає домінуюче місце (рис. 3).

Структурні характеристики географічних потоків міграції ВПО в Україні щодо працездатності представлені в табл. 2. З наведених даних можна побачити таке. Географічна структура міграції осіб працездатного віку відрізняється від загальної структури: на першому місці залишається Донецька область (21,3%), тоді як друге місце посідає м. Київ (20,0%), а третім центром тяжіння є Харківська область (13,3%). Такий розподіл унаочнює тяжіння працездатних мігрантів до центрів економічної активності, а показовим у цьому аспекті є низький рівень міграції ВПО працездатного віку до території Луганської області, підконтрольної уряду, адже майже всі великі міста, тобто центри економічної активності, залишилися на окупованій території. Загалом по Україні частка осіб працездатного віку в структурі ВПО становить 22,8%, водночас цей показник сильно варіює в регіональному розрізі.

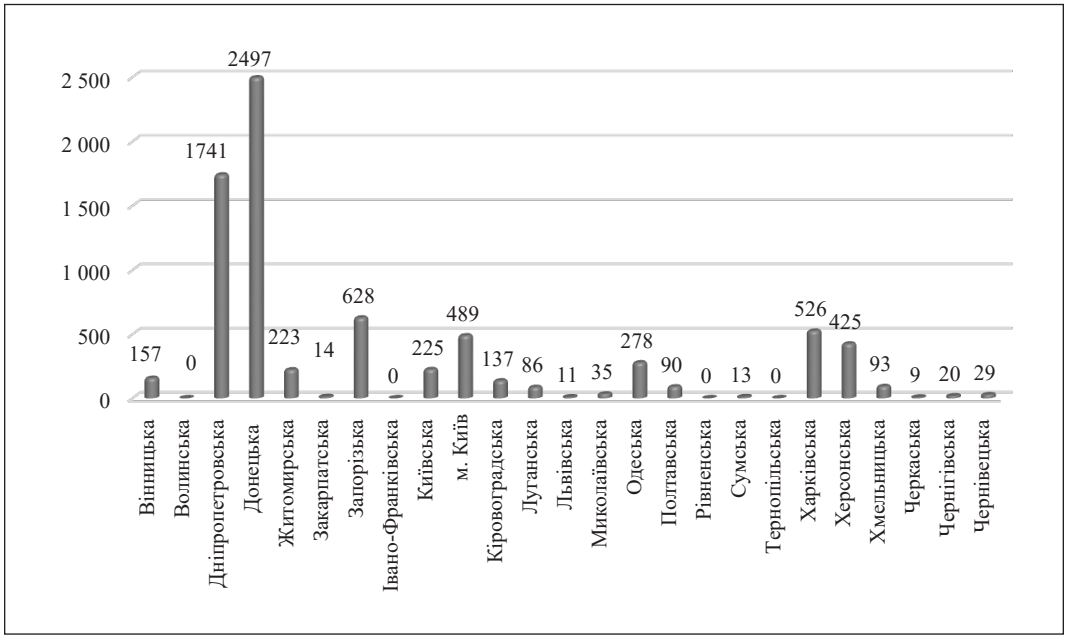

Рис. 2. Кількість ВПО, розміщених в МКП, за 2016–2018 рр.

Джерело: [4]

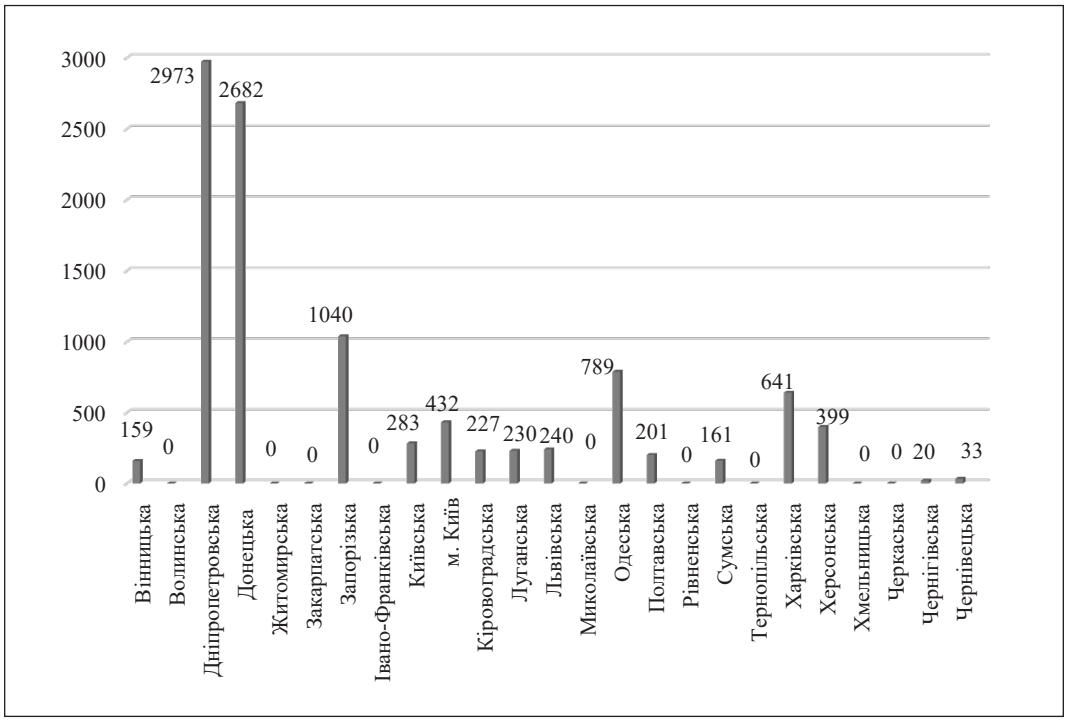

Рис. 3. Загальна кількість місць в МКП за 2016–2018 рр.

Джерело: [4]

Так, в Донецькій та Луганській областях частка працездатних осіб у загальній кількості ВПО складає лише 13,5% та 11,0% відповідно, а найбільш близький найнижчий показник інших регіонів зафіксовано у Хмельницькій (26,7%) та Запорізькій (26,9%) областях, що підтверджує припущення про «пенсійний туризм» та невірогідність реального статусу ВПО саме в Донецькій та Луганській областях. Приблизно таку ж ситуацію можна спостерігати для групи ВПО, яка представлена дітьми, адже в структурі чисельності ВПО, які мігрували в Донецьку та Луганську

Таблиця 2

Структура особливості географії міграції ВПО в розрізі працездатності

Регіон	Особи працездатного віку		Діти		Інваліди		Особи пенсійного віку	
	% до чисельності ВПО регіону	% до чисельності всіх осіб цієї категорії в Україні	% до чисельності ВПО регіону	% до чисельності всіх осіб цієї категорії в Україні	% до чисельності ВПО регіону	% до чисельності всіх осіб цієї категорії в Україні	% до чисельності ВПО регіону	% до чисельності всіх осіб цієї категорії в Україні
Вінницька область	34,0	1,1	16,3	0,8	5,1	1,0	23,4	0,3
Волинська область	42,8	0,4	20,9	0,3	4,3	0,3	20,5	0,1
Дніпропетровська область	32,9	7,2	17,7	6,1	4,4	6,1	39,6	3,9
Донецька область	13,5	21,3	13,8	34,5	3,5	35,2	62,3	43,8
Житомирська область	33,5	0,7	22,9	0,8	5,7	0,8	29,3	0,3
Закарпатська область	41,0	0,4	26,5	0,4	3,8	0,3	17,9	0,1
Запорізька область	26,9	4,6	14,3	3,9	4,5	4,9	53,7	4,1
Івано-Франківська область	44,5	0,5	19,1	0,3	4,8	0,3	20,5	0,1
Київська область	33,2	5,8	19,1	5,3	3,6	4,0	25,5	2,0
Кіровоградська область	28,2	0,6	22,5	0,8	5,4	0,7	35,3	0,3
Луганська область	11,0	9,6	7,9	10,9	2,9	16,2	72,4	28,1
Львівська область	34,8	1,2	26,1	1,4	3,1	0,7	13,5	0,2
Миколаївська область	40,7	1,1	24,6	1,0	4,9	0,8	26,2	0,3
Одеська область	38,1	4,3	22,6	4,0	4,1	2,9	21,4	1,1
Полтавська область	28,5	2,1	18,8	2,2	5,6	2,6	35,9	1,2
Рівненська область	33,8	0,3	31,1	0,5	4,1	0,3	16,9	0,1
Сумська область	27,4	1,0	21,0	1,2	6,0	1,4	35,3	0,6
Тернопільська область	37,4	0,3	24,4	0,3	6,0	0,3	24,2	0,1
Харківська область	33,0	13,3	12,5	8,0	3,2	8,4	40,5	7,3
Херсонська область	40,0	1,6	15,0	1,0	4,1	1,1	30,4	0,6
Хмельницька область	26,7	0,5	18,6	0,5	5,1	0,6	28,2	0,2
Черкаська область	33,0	1,2	24,2	1,4	5,6	1,3	32,1	0,5
Чернівецька область	43,0	0,3	30,3	0,4	4,3	0,2	16,8	0,1
Чернігівська область	28,1	0,6	21,9	0,8	4,9	0,7	29,6	0,3
м. Київ	45,9	20,0	19,1	13,2	3,2	8,9	22,9	4,5
Всього	22,8	100	14,4	100	3,6	100	51,2	100

Джерело: розраховано авторами за даними джерела [6]

області, їх частка є найнижчою в Україні, складаючи 13,8% та 7,9% відповідно. Водночас майже третина цієї групи перебуває на підконтрольній уряду території Донецької області, друге місце посідає м. Київ, а третє – підконтрольна уряду територія Луганської області. Загалом більшість зареєстрованих ВПО в Україні складають люди пенсійного віку (51,2%); з них левова частка (79,2%) припадає на три області, а саме Донецьку, Луганську та Харківську.

Отже, можна стверджувати, що існують дві відносно самостійних групи офіційно зареєстрованих ВПО, що мають специфічні ознаки:

– ВПО, які представлені особами працездатного віку з родинами (дітьми), які реально залишили території, тимчасово непідконтрольні українському уряду, в пошуках кращої долі та фізичної безпеки;

– особи пенсійного віку, які фактично мешкають на тимчасово окупованих територіях, однак займаються «човниковими» поїздками задля отримання пенсій або вирішення юридичних та інших справ на території, підконтрольній уряду.

Слід розуміти, що за більш прискіпливого поділу можна виділити низку інших груп, таких як працездатні особи, які здійснюють «човникові» поїздки; пенсіонери, які реально покинули тимчасово окуповані території; пенсіонери з інвалідністю або з інвалідами в родині. Крім того, всередині кожної групи можна виділити підгрупи за рівнем первинного добробуту, наявністю власного житла за межами домашньої території тощо. Власне, специфічні проблеми мають особи, які мають обмежені можливості, або родини з такими особами незалежно від того, чи є в таких родинах працездатні особи. Втім, саме такий підхід до опису груп ВПО

дає змогу більш точно диференціювати проблеми, з якими вони стикаються.

До проблем першої групи можна віднести:

– економічні проблеми (необхідність вирішувати проблеми з житлом в разі його відсутності або витрачати власні нагромадження для купівлі житла на новому місці перебування; низький рівень так званих переселенських виплат, несумісний із реальними потребами у родинних видатках на новому місці; необхідність пошуку роботи або нових можливостей для ведення бізнесу, відносно більш низький рівень доходів на новому місці мешкання, існування ризиків втрати майна на непідконтрольній уряду території);

– соціальні проблеми (можливе несприятливе ставлення з боку місцевої громади; проблеми доступу до інфраструктури (закладів дошкільної та шкільної освіти, медичного обслуговування, іноді – гірші умови житлово-комунальної, транспортної, рекреаційної інфраструктури тощо), необхідність адаптації до нових умов життя);

– адміністративно-правові проблеми (складність та тривалість отримання адміністративних послуг; невизначеність правового статусу ВПО у процедурах доступу до інфраструктури, реалізації виборчих прав; дискримінація у трудових та майнових правах).

Серед проблем другої групи ВПО можна виділити:

– економічні проблеми (необхідність витрачати кошти на «човникові» поїздки щонайменше раз на 60 днів для аутентифікації, які з урахуванням різниці в розмірах пенсій можуть коштувати відносно дорого; відносне зростання вартості життя з урахуванням прагнення зберегти його якість);

– соціальні проблеми (можливе несприятливе ставлення з боку місцевої громади та загальне зверхньо-принизливе ставлення до «пенсійного туризму»; проблеми доступу до якісної інфраструктури, товарів, лікарських засобів в місцях постійного проживання на тимчасово окупованих територіях тощо; необхідність адаптації до нових реалій та статусів);

– адміністративно-правові проблеми (складність перетинання лінії розмежування між підконтрольною та тимчасово непідконтрольною територією України; складність доступу й тривалість отримання адміністративних послуг; невизначеність правового статусу ВПО в процедурах доступу до інфраструктури, реалізації виборчих прав; реальна або уявна дискримінація в пенсійних правах; невизначеність статусу правових дій, здійснених в Україні для адміністрацій так званих ДНР і ЛНР, і навпаки).

За цих умов адаптація до нових умов життя та зближення переселенців з публічною сферою є одними з найважливіших шляхів розв'язання зазначених проблем, як це визначено Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [1].

За підтримки Програми розвитку ООН в Україні та Глобального екологічного фонду українськими експертами здійснено проект Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. Якість життя населення України та розвиток природних екосистем є метою Стратегії. Принципи Стратегії стосуються таких категорій, як верховенство права, солідарність всередині поколінь і між поколіннями, інтеграція політики та управління, участь представників бізнесу та соціальних партнерів, участь громадськості, принцип запобігання, принцип «користувач платить», принцип «забруднювач платить», захист прав людини, належне врядування, використання найкращих з наявних знань [7].

Впроваджено Національну стратегію у сфері прав людини на період до 2020 р. [8]. Вектори, визначені у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», зображено на рис. 4.

Рис. 4. Вектори Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020»

Джерело: складено за джерелом [7]

Відповідно до наявних чотирьох векторів «Стратегія – 2020» виконує 62 показники реформування, причому цільовими визнано дві програми та вісім реформ. Слід зауважити, що показники реформування та зміст мають змогу модифікуватися. Першочерговою є реалізація реформи системи національної безпеки та оборони; другим кроком є оновлення влади та антикорупційна реформа, два етапи судової реформи; наступний крок передбачає реформу правоохоронної системи, децентралізацію та реформу державного управління, дерегуляцію та розвиток підприємства, реформу системи охорони здоров'я, податкову реформу, програму енергонезалежності, програму популяризації України у світі та просування інтересів України у світовому просторі.

Водночас зазначені реформи включають необхідність підвищення якості життя ВПО лише непрямим чином без акценту на нагальності розроблення дієвих механізмів вирішення зазначеної

проблеми. Слід вказати на недостатню результативність інституційної структури зусиль з вирішення проблем ВПО. Так, інституційні суб'єкти та інструменти реалізації відповідної політики можна згрупувати таким чином:

– державні інституції та інструменти (Міністерство соціальної політики України; Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та ВПО; Департаменти та управління соціального захисту населення в регіонах та на місцях; єдина інформаційна база даних про внутрішньо переміщених осіб);

– неурядові інституції та інструменти (Програма «Радник з питань ВПО»; Проект «Адвокація, захист та правова допомога внутрішньо переміщеним особам», що реалізується благодійним фондом «Право на захист»; Благодійний фонд "Stabilization Support Services"; Аналітичний центр "CEDOS"; Всеукраїнський благодійний фонд «Горєніє», місцеві громади тощо);

– міжнародні інститути й інструменти (Міжнародна організація з міграції (International Organization for Migration); Агентства ООН у справах біженців (United Nations High Commissioner for Refugees); Міжнародний благодійний фонд «Карітас Україна»; Фонд Чарльза Стюарта Мотта (Charles Stewart Mott Foundation); Датська рада з питань біженців, Норвезька рада з питань біженців, Міжнародна асоціація червоного хреста тощо).

Водночас внесок цих трьох груп в соціальний та правовий захист ВПО є дуже різним. Більшість міжнародних організацій та неурядових ініціатив опікується прифронтовим та близькими до лінії розмежування територіями (як правило, це стосується Донецької та Луганської областей, а іноді – сусідніх регіонів), тоді як більшість вимушених переселенців на інших територіях практично не охоплюється жодною допомогою. Слід зазначити, що саме ці організації надають найбільш широкий спектр послуг: від матеріальної допомоги, допомоги на розвиток власної справи, покращення житлових умов до адвокації прав і правового обслуговування.

Урядові організації з огляду на обмеженість ресурсів практично не обслуговують ту частину ВПО, яка є працездатною. Єдина допомога полягає у горезвісних переселенських виплатах та оформленні статусу переселенця, який формально дає доступ до адміністративних, соціальних, освітніх, медичних послуг на новій території мешкання.

Висновки з проведеного дослідження. Загалом проведене дослідження дає змогу сформулювати низку особливостей міграції ВПО в Україні:

1) кількість ВПО має спадну тенденцію, що обумовлено низкою причин;

2) дані про кількість ВПО не можуть бути точними, оскільки багато представників ВПО взагалі не отримували цього статусу офіційно;

3) найбільш вагомими центрами тяжіння міграційних потоків є Донецька та Луганська області;

4) географічна структура міграції осіб працездатного віку відрізняється від загальної структури, адже на першому місці залишається Донецька область, тоді як друге місце посідає м. Київ, а третім центром тяжіння є Харківська область; такий розподіл унаочнює тяжіння працездатних мігрантів до центрів економічної активності;

5) виокремлюють дві відносно самостійних групи офіційно зареєстрованих ВПО, першою з яких є ВПО, які представлені особами працездатного віку з родинами (дітьми), які реально залишили території, тимчасово непідконтрольні українському уряду, в пошуках кращої долі та фізичної безпеки; а другою – особи пенсійного віку, які фактично мешкають на тимчасово окупованих територіях, однак займаються «човниковими» поїздками задля отримання пенсій або вирішення юридичних та інших справ на території, підконтрольній уряду.

Слід брати до уваги те, що за мирних часів проблеми ВПО вирішувались державою за рахунок використання різних соціально-економічних механізмів. Під час збройного конфлікту слід долучати інші механізми, зокрема допомогу волонтерських неурядових громадських організацій.

Крім того, слід визнати, що проблеми ВПО доцільно групувати відповідно до ознак змісту самих проблем (економічні, соціальні, адміністративно-правові), а також до груп ВПО, оскільки вони характеризуються різними ознаками щодо економічної активності, реальності переміщення, а також потребами.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб // Законодавство України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (дата звернення: 15.05.2019).

2. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» // Законодавство України : веб-сайт. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (дата звернення: 15.05.2019).

3. Керівні принципи з питань внутрішнього переміщення. URL: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf (дата звернення: 15.05.2019).

4. Загальна інформація щодо місць компактного проживання (МКП) внутрішньо переміщених осіб станом на 1 січня 2019 р. // Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб : веб-сайт. URL: https://mtot.gov.ua/ua/informacija-schodo-misc-kompaktnogo-projivannja-mkp-vnutrishno-peremischenih-osib (дата звернення: 20.05.2019).

5. Внутрішньо переміщені особи на 10 червня 2019 р. // Міністерство соціальної політики України : веб-сайт. URL: https://www.msp.gov.ua/news/17193.html (дата звернення: 10.06.2019).

6. Регіональні програми інтеграції внутрішньо переміщених осіб в Україні у 2018–2019 рр. // Радник з питань внутрішньо переміщених осіб : веб-сайт. URL: http://radnyk.org/reports/monitoring_2018-2019.pdf (дата звернення: 16.06.2019).

7. Стратегія сталого розвитку України до 2030 року : веб-сайт. URL: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (дата звернення: 25.06.2019).

8. Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 р. : Розпорядження // Урядовий портал : веб-сайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679 (дата звернення: 20.06.2019).

REFERENCES:

1. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18 (in Ukrainian) (accessed: 15 May 2019).

2. Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]. Pro stratehiiu staloho rozvytku “Ukraina – 2020”. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015 (in Ukrainian) (accessed: 15 May 2019).

3. Kerivni pryntsypy z pytan vnutrishnoho peremishchennia. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/IDPersons/GPUkrainian.pdf (in Ukrainian) (accessed: 15 May 2019).

4. Ministerstvo z pytan tymchasovo okupovanykh terytorii ta vnutrishno peremishchenykh osib [Ministry for temporary occupied territories and internally displaced persons]. Zahalna informatsiia shchodo mists kompaktnoho prozhyvannia vnutrishno peremishchenykh osib. Available at: https://mtot.gov.ua/ua/informacija-schodo-misc-kompaktnogo-projivannja-mkp-vnutrishno-peremischenih-osib (in Ukrainian) (accessed: 20 May 2019).

5. Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy [Ministry of Social Policy of Ukraine]. Vnutrishno peremishcheni osoby. Available at: https://www.msp.gov.ua/news/17193.html (in Ukrainian) (accessed: 10 June 2019).

6. Radnyk z pytan vnutrishno peremishchenykh osib. Rehionalni prohramy intehratsii vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini u 2018–2019 rr. Available at: http://radnyk.org/reports/monitoring_2018-2019.pdf (in Ukrainian) (accessed: 16 June 2019).

7. Stratehiia staloho rozvytku Ukrainy do 2030 r. Available at: https://www.undp.org/content/dam/ukraine/docs/SDGreports/UNDP_Strategy_v06-optimized.pdf (in Ukrainian) (accessed: 25 June 2019).

8. Uriadovyi portal [Government portal]. Rozporiadzhennia. Pro zatverdzhennia planu dii z realizatsii Natsionalnoi stratehii u sferi prav liudyny na period do 2020 r. Available at: https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/248740679 (in Ukrainian) (accessed: 20 June 2019).

РОЗДІЛ 7. ГРОШІ, ФІНАНСИ І КРЕДИТ

ФАКТОРИ МОДИФІКАЦІЇ МЕТОДИЧНИХ ПІДХОДІВ ДО ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ КОРПОРАЦІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

MODIFYING FACTORS OF METHODOLOGICAL APPROACHES TO ASSESSING THE EFFECTIVENESS OF CORPORATIONS AT MODERN STAGE

УДК 336.67

Білоцька І.А.
старший викладач кафедри корпоративних фінансів та контролінгу ДВНЗ «Київський економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Bilotska Inna
SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman"

У статті досліджено необхідність змін у методичних підходах до аналізу фінансової діяльності корпорацій в умовах волатильності економіки. Розглянуто базові фактори модифікації методичних підходів до оцінювання результативності корпорацій на основі фінансових індикаторів в сучасних умовах. Обґрунтовано необхідність поділу таких факторів щодо корпорації на зовнішні та внутрішні. Встановлено, що внутрішніми факторами є розширення кола потенційних стейкхолдерів, соціалізація підприємницької діяльності фінансування корпоративних стратегій, перетворення інформації на важливий виробничий фактор. До зовнішніх факторів віднесено уніфікацію управлінських технологій, поширення фінансових інновацій, формування інформаційної економіки, дисбаланси економічного розвитку. Проведено оцінювання характеру впливу виділених факторів на методичні підходи до визначення результативності сучасних корпорацій.

Ключові слова: *результативність корпорацій, фінансові індикатори, корпоративна стратегія, стейкхолдери, «перехідна» економіка, інформаційна економіка.*

В статье исследована необходимость изменений в методических подходах к анализу финансовой деятельности предприятий в условиях волатильности экономики. Рассмотрены базовые факторы модификации методических подходов к оцениванию результативности корпораций на основе финансовых индикаторов в современных условиях. Обоснована необходимость разделения этих факторов касательно корпорации на внешние и внутренние. Установлено, что внутренними факторами являются расширение круга потенциальных стейкхолдеров, социализация предпринимательской деятельности, финансирование корпоративных стратегий, превращение информации в важный производственный фактор. К внешним факторам можно отнести унификацию управленческих технологий, распространение финансовых инноваций, формирование информационной экономики, дисбалансы экономического развития. Проведено оценивание характера влияния выделенных факторов на методические подходы к определению результативности современных корпораций.

Ключевые слова: *результативность корпораций, финансовые индикаторы, корпоративная стратегия, стейкхолдеры, «переходная» экономика, информационная экономика.*

The problem of evaluating business results objectively results from those contradictions which inherent to modern corporate financial management. Among other things, this applies to the characteristics of content of "effectiveness" concept, and methodological approaches to determining of its effectiveness. At first glance, modern financial science has enough experience in this area, because there are a number of complex techniques that help you to assess the performance of enterprise. An important place in such methodic is played by financial indicators, use of which gives the opportunity to assess not only the financial activity of corporations. More often, results of corporations' activity are determined on their basis and further managerial decisions are taken. At the same time, the processes inherent to modern economy determine the necessity of methodic actualization, their adaptation to various changes at macro and micro levels. All mentioned above determine the aim of this scientific article and its main tasks. The paper considers the main factors of modification of the methodical approaches to the assessment of corporation performance in modern conditions. The necessity of their division into external and internal is justified. It has been established that internal factors are: significant expansion of the stakeholder's circle, uninterrupted socialization of entrepreneurship, financing of corporate strategies, and transformation of information into important production factor. In turn, external factors include unification of managerial technologies, spread of financial innovation, formation of information economy, imbalances in economic development. In particular, informatization significantly modifies approaches to the use of financial indicators in corporations' management. Assessment of allocated factors influence on methodical approaches to determination of modern corporations' efficiency is made. The conclusions about potential transformations of the methodical approaches to assessment of corporate performance in Ukraine are made.

Key words: *corporate performance, financial indicators, corporate strategy, stakeholders, transition economy, information economy.*

Постановка проблеми. Ефективна стратегія сучасних бізнес-одиниць базується на використанні широкого кола показників, які є основою розроблення та обґрунтування управлінських рішень. Очевидним прикладом таких показників є фінансові індикатори, які дають змогу охарактеризувати результати фінансової діяльності корпорації, а з ними – загалом корпоративної стратегії. Сучасна фінансова наука має досить широкий спектр напрацювань щодо оцінювання результативності діяльності корпорації. Численні методики та концепції пропонують те чи інше вирішення наявних у цій царині проблем. Проте говорити про завершеність наукової дискусії щодо методичних підходів до оцінювання результативності бізнесу ще занадто рано. Численні трансформації, що відбуваються на рівні внутрішнього та зовнішнього середовища корпорацій, обумовлюють необхідність перегляду та актуалізації чинних методичних підходів. Особливо важливими зазначені проблеми є для України з огляду й на макроекономічну нестабільність, й на відсутність

стійких інституційних передумов розвитку бізнесу. Фактично сьогодні стоїть проблема напрацювання нових підходів до оцінювання результативності бізнесу в Україні з урахуванням процесів, що відбуваються у вітчизняній економіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні підходи до оцінювання результативності підприємства на основі фінансових індикаторів розглядалися в роботах Ф. Бутинця, Т. Карпової, Г. Кіндрацької, Г. Кірейцева, М. Коробова, Л. Лахтіонової, О. Мельник, О. Павловської, Т. Пічугіної, Н. Тарасенко, О. Терещенка та інших вчених. Як уже зазначалося, трансформація середовища, в якому функціонують сучасні корпорації, визначає необхідність трансформації чинних методичних підходів.

Постановка завдання. Метою статті є визначення факторів модифікації та їх впливу на методичні підходи до оцінювання результативності корпорацій на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наявні методичні підходи до оцінювання результатів діяльності сучасних підприємств мають постійно змінюватися. Така трансформація може відбуватися і під впливом зовнішніх чинників, і в результаті впливу чинників внутрішніх (рис. 1).

Під час аналізування трансформації сучасних методичних підходів до оцінювання результативності підприємства насамперед слід акцентувати увагу на чинниках, які артикульовані інтересами суб'єктів, що здійснюють таке оцінювання або в інтересах яких вона здійснюється. Зрозуміло, що використання фінансових індикаторів має суттєву суб'єктивну складову, а реакція на однакові фінансові індикатори може суттєво різнитися для різних економічних агентів. У фаховій літературі для характеристики кола осіб, що мають економічні інтереси, пов'язані з діяльністю корпорації, використовують поняття «суб'єкти корпоративного управління», «стейколдери» (саме на останню групу, на нашу думку, треба орієнтуватися в подальшому дослідженні) тощо. В цьому контексті зазначимо таке:

– в процесі своєї фінансової діяльності підприємство взаємодіє зі значною кількістю економічних агентів, водночас у його діяльності зацікавлені інші суб'єкти; тобто стейкхолдерами є всі суб'єкти, які впливають на діяльність господарюючого суб'єкта та на яких впливає/може впливати його діяльність;

– кожен стейкхолдер об'єктивно має власні цілі та завдання, які, як правило, є антагоністичними як на рівні різних стейколдерів, так і на рівні взаємодії «стейхолдери – корпорація»; синхронізація цілей різних стейкхолдерів та безпосередньо корпорації можлива за рахунок функціонування інституційних механізмів, проте у своїй першооснові процес цілеутворення на рівні корпорації та її стейкхолдерів є конфліктним;

– цілі та завдання корпорації та її стейкхолдерів є динамічними й змінюються під впливом екзогенних та ендогенних факторів; відповідно, процес їх узгодження та синхронізації не може бути статичним; як зазначають окремі дослідники, немає визначеного (конкретного) набору індикаторів для оцінювання фінансового стану підприємства [1; 2].

Рис. 1. Фактори модифікації методичних підходів до оцінювання результатів підприємства на основі фінансових індикаторів

Джерело: розроблено автором

Отже, можна зробити такі висновки. По-перше, характер взаємовідносин між корпорацією та її стейкхолдерами може бути конфліктним, синхронізованим та взаємодоповнюючим; по-друге, все наведене визначає суб'єктивний характер процесу визначення результативності корпорації; по-третє, аналогічно конфліктними, синхронізованими та взаємодоповнюючими можуть бути й оцінки, отримані на основі фінансових індикаторів.

Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності базується на наукових здобутках фахівців середини XX ст. Як зазначає один з апологетів зазначеного напряму економічної

науки Г. Боуен, «соціальна відповідальність бізнесмена полягає в реалізації такої політики, прийнятті таких рішень або додержанні такої лінії поведінки, які були б бажані для цілей і цінностей суспільства» [3]. Як сама корпорація, так і її стейкхолдери потенційно можуть переслідувати не тільки економічні, але й соціальні цілі. Загалом якщо на початку досліджень корпоративної соціальної відповідальності вона скоріше сприймалась як виняткова практика функціонування бізнесу, то зараз йдеться про цілком звичний підхід до стратегії розвитку. Зростання вимог щодо соціалізації бізнесу є одним із факторів модифікації теоретичних, методичних та практичних підходів до оцінювання результативності підприємств. На нашу думку, наявні тенденції свідчать про те, що надалі зазначені тенденції тільки посилюватимуться, що визначить подальші зміни розрахунку та використання фінансових індикаторів.

Сучасний етап розвитку глобальної економіки характеризується надзвичайно потужними кількісними та якісними змінами, в основі яких лежать переважно фінансові відносини. Щодо цього вітчизняні вчені зазначають, що «зміни, що відбулися в глобальній економіці в кінці минулого століття, вивели на управлінські позиції фінансову складову і встановили новий панівний економічний устрій, який у сучасній літературі дістав назву «фінансова економіка» («фінансоміка»), або «фінансизм»» [4]. Які наслідки формування фінансової економіки для стратегії управління корпорацією та оцінювання її результативності? На наш погляд, вони такі.

1) В наявних умовах саме фінансова функціональна підстратегія стає ключовою в низці інших функціональних підстратегій підприємства. Фактично від корпоративного фінансового менеджменту багато в чому залежать і ринкова конкурентна позиція підприємства, і його результативність.

2) З огляду на наведену вище тезу саме фінансові показники, зокрема фінансові індикатори, дають можливість найбільш повно та репрезентативно оцінити не тільки результативність корпоративної фінансової стратегії, але й результативність усього підприємства.

3) Шляхом трансформації фінансових індикаторів можна оцінити всі сторони діяльності підприємства, зокрема ті, що безпосередньо не пов'язані з його фінансовим менеджментом.

Не менш важливими та значимими за впливом на процеси трансформації методичних підходів до оцінювання результативності діяльності підприємства є фактори, які перебувають на рівні зовнішнього середовища діяльності підприємства. Як уже зазначалося, тут насамперед слід акцентувати увагу на тих із них, що стосуються діяльності держави (щодо нормативно-правового забезпечення тощо), а також умовах, в яких функціонує бізнес-одиниця та відбувається її взаємодія з іншими економічними агентами. В контексті першого з виділених рівнів насамперед слід звернути увагу на появу різноманітних стандартів та принципів, які не тільки створюють підґрунтя для економічної діяльності, але й часто є першоосновою для використання тих чи інших підходів до оцінювання її результативності.

Оцінюючи вплив стандартизації на корпоративний фінансовий менеджмент загалом та оцінювання результативності діяльності підприємства зокрема, маємо зважати на те, що імплементація принципів та стандартів щодо рівня фінансової діяльності підприємства може мати обов'язковий або добровільний характер. І в першому, і в другому випадках відбувається трансформація методичних засад оцінювання результативності діяльності. Зокрема, обов'язковий характер використання принципів та стандартів визначений насамперед вимогами з боку державних регуляторів. Якщо йдеться про добровільну імплементацію принципів та стандартів, то цей процес насамперед відбувається під впливом ринкових факторів, коли підприємство намагається посилити свою конкурентну позицію.

Беззаперечно, останні десятиліття характеризуються суттєвими змінами в технологіях управління корпоративними фінансами. Насамперед йдеться про появу та поширення різноманітних фінансових інновацій на інструментарному та інституційному рівнях. На думку Х. Мертона, фінансові інновації є силою, «що рухає глобальну фінансову систему до її мети збільшення економічної ефективності» [5]. Аналіз фахової літератури показав, що найчастіше як фінансові інновації розглядаються зміни в таких сферах, як розвиток криптовалют та їх вплив на фінансові відносини; запровадження новітніх фінансових технологій (наприклад, BlockChain), які трансформували засадничі принципи проведення фінансових операцій між економічними агентами; інституційні інновації, які полягають у невпинній «віртуалізації» фінансових операцій, появі новітніх фінансових інституцій; поява та поширення новітніх фінансових інструментів та фінансових послуг. Зрештою, фінансові інновації досить швидко та безповоротно впливають на методичні підходи до оцінювання результативності бізнесу (рис. 2).

Серед зовнішніх факторів впливу на методичні засади оцінювання результативності особливе місце посідає формування інформаційної економіки, що на рівні корпоративних фінансів визначає перетворення інформації на один з найважливіших економічних ресурсів. Формування інформаційної економіки докорінним чином трансформує процес визначення результативності фінансової діяльності корпорацій. Схематично це можна зобразити таким чином (рис. 3).

Рис. 2. Вплив фінансових інновацій на оцінювання результативності корпорації

Джерело: складено автором

Рис. 3. Вплив інформаційної економіки на оцінювання результативності діяльності корпорацій

Джерело: складено автором

Рис. 4. Вплив характеристик «перехідної» економіки на корпоративний фінансовий менеджмент

Джерело: розроблено автором

Задля оцінювання впливу зовнішнього середовища на процес визначення результативності діяльності підприємства також, на нашу думку, слід враховувати типологію економік, яка визначена їх динамічним станом. Саме в цьому контексті на рівні міжнародних організацій виокремлюється поняття «перехідна економіка». На нашу думку, основні канали впливу характеристик «перехідної» економіки та фінансової діяльності корпорацій (а в цьому контексті – оцінювання результативності) виглядають таким чином (рис. 4).

Висновки з проведеного дослідження. Процеси на рівні внутрішнього та зовнішнього середовища підприємства визначають модифікацію методичних підходів до оцінювання результативності діяльності підприємств шляхом використання фінансових індикаторів. Основними каналами впливу є розширення кола стейкхолдерів, соціалізація корпоративних стратегій, перетворення інформації на важливий виробничий ресурс, фінансування підприємництва, фінансова інноватизація, уніфікація управлінських технологій корпоративного фінансового менеджменту, дисбаланси економічного розвитку на рівні глобальної економіки. Наскільки виділені проблеми стосуються корпоративного фінансового менеджменту в Україні? Тут насамперед слід говорити про таке: по-перше, вітчизняна економіка невпинно інтернаціоналізується, а сьогодні є невід'ємною частиною глобальної економіки; по-друге, з огляду на «глобалізованість» української економіки всі процеси, що відбуваються у світі, тією чи іншою мірою відбиваються на Україні; по-третє, очевидно, що виділені вище фактори мають різний ступінь впливу на фінансову діяльність корпорацій в Україні. Водночас їх вплив не викликає сумнівів і має бути врахований у подальших наукових розробках щодо вдосконалення методик оцінювання результативності корпорацій.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Скриньковський Р., Зубченко Є., Паскаль В. Оцінювання фінансового стану: інформаційна основа, показники та потенційно можливі проблеми. *Věda a vznik* – 2012/2013 : mater. IX mezin. vědecko-prak. konf. Ekon. vědy. Praha : PH "Education and Science". S. 27–30.
2. Мельник О. Системи діагностики діяльності машинобудівних підприємств: полікритеріальна концепція та інструментарій. Львів : видавництво Львівської політехніки, 2010. 344 с.
3. Bowen H. Social responsibilities of the businessman. N.Y. : Harper & Row, 1953. 276 p.
4. Пилипів В. Методологічні аспекти визначення фінансового простору. *Продуктивні сили України*. 2009. № 1. С. 44–55.
5. Merton R. Financial innovation and management and regulation of financial institution. *Journal of Banking & Finance*. 1995. № 19. P. 461–481.

REFERENCES:

1. Skrinkovs'kiy R., Zubchenko Ye., Paskal V. Otsiniuvannia finansovoho stanu: informatsiina osnova, pokaznyky ta potentsiino mozhlyvi problemy [Estimation of financial condition: information basis, indicators and potentially possible problems]. Mater. IX mezin. vědecko-prak. konf. "Věda a vznik – 2012/2013". Ekon. vědy. Praha : PH "Education and Science". P. 27–30.
2. Melnyk O. (2010) Sistemi diagnostiki dijalnosti mashinobudivnyh pidpriemstv: polikriterialna kontseptsija ta instrumentarij [Systems of diagnostics of activity of machine-building enterprises: polycrystalline concept and tools]. L'viv : vidavnitstvo L'vivs'koji politehniki (in Ukrainian).
3. Bowen H. (1953) *Social responsibilities of the businessman.* N.Y. : Harper & Row (in English).
4. Pylypiv V. (2009) Metodologichni aspekti viznachennia finansovogo prostoru [Methodological aspects of determining the financial space]. *Produktivni sily Ukrainy*, no. 1, pp. 44–55.
5. Merton R. (1995) Financial innovation and management and regulation of financial institution. *Journal of Banking & Finance*, 1995, no. 19, pp. 461–481.

ФІСКАЛЬНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА РОЛЬ ПДВ У ФОРМУВАННІ ДОХОДІВ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

FISCAL EFFICIENCY AND THE ROLE OF VAT IN THE INCOME FORMATION OF THE STATE BUDGET OF UKRAINE

УДК 336.02

Бондаренко Н.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри статистики, обліку
та економічної інформатики
Дніпровський національний університет
імені Олеся Гончара

Bondarenko Natalya
Oles Honchar Dnipro National University

У статті проаналізовано фіскальні та регулюючі аспекти податку на додану вартість. В Україні ПДВ є основним бюджетоутворюючим податком, який повністю надходить до державного бюджету. Здійснено аналіз фіскальної ефективності системи оподаткування ПДВ в Україні, на основі чого з'ясовано її роль у формуванні фінансових ресурсів держави. Розраховано продуктивність ПДВ, ефективну ставку та коефіцієнт ефективності. Головними чинниками, що негативно вплинули на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність тіньових схем під час справляння цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ. Задля підвищення фіскальної ефективності та регулюючої ролі ПДВ запропоновано вжити заходів, що спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектору економіки; збільшення обсягів виробництва та споживання; запровадження системи диференційованих ставок ПДВ та вдосконалення системи пільгового оподаткування ПДВ.

Ключові слова: *адміністрування податку, державний бюджет, податок на додану вартість, податкові надходження, фіскальна ефективність.*

В статье проанализированы фискальные и регулирующие аспекты налога на добавленную стоимость. В Украине НДС является основным бюджетообразующим налогом, который полностью поступает в государственный бюджет. Осуществлен анализ фискальной эффективности системы налогообложения НДС в Украине, на основе чего выяснена ее роль в формировании финансовых ресурсов государства. Рассчитаны производительность НДС, эффективная ставка и коэффициент эффективности. Главными факторами, которые негативно повлияли на общее состояние фискальной эффективности НДС, являются недостатки в системе администрирования НДС, наличие теневых схем при взимании этого налога, проблемы бюджетного возмещения НДС. С целью повышения фискальной эффективности и регулирующей роли НДС предложено принять меры, которые направлены на расширение базы налогообложения НДС за счет стимулирования развития реального сектора экономики; увеличение объемов производства и потребления; введение системы дифференцированных ставок НДС и совершенствование системы льготного налогообложения НДС.

Ключевые слова: *администрирование налога, государственный бюджет, налог на добавленную стоимость, налоговые поступления, фискальная эффективность.*

In this article we analyzed the fiscal and regulatory aspects of the value added tax. The structure of tax revenues for the State Budget of Ukraine for 2016–2018 is analyzed. In Ukraine, VAT is the main budget-forming tax that fully comes to the State Budget. The fiscal role of VAT began to increase starting from 2016, and its share in GDP increased from 9.9% in 2016 to 10.5% in 2018, while VAT share in total tax revenues of the State Budget of Ukraine increased to 49.7%. Lately, in the presence of economic downfall and excessive growth of public debt, the problems related to the administration of this tax and the distortion of its economic substance have become more aggravated. The fiscal efficiency analysis of the VAT system in Ukraine has been made and on this basis was clarified the role of VAT system in the formation of the State financial resources. Value-added tax has a significant impact on the GDP redistribution through the State budget. For the analyzed period, the average tax burden on the Ukrainian economy is 10.3%, the range of variations from 2016 to 2018 comes up from 9.9% to 10.5%. The VAT productivity, the effective rate and the efficiency ratio are calculated. The real rate was the most close to nominal in 2017 and was 15.9%. Although this rate is very different from the statutory. The lowest effective rate was observed in 2016 and amounted to 15.0%. The effective VAT rate characterizes the relative efficiency of VAT administration, if this indicator is close to the standard VAT rate; it is an evidence of an efficient administration process. The main factors that had negative impact on the general fiscal efficiency of VAT are gaps in the VAT administration system, the presence of shadow schemes in the process of collecting this tax, the problems of VAT budget reimbursement, etc. Positive aspects of the study include the tendency towards an increase of all VAT fiscal efficiency indicators. In order to increase fiscal efficiency and the regulatory role of VAT, it has been suggested to implement measures aimed at: expanding the VAT base by stimulating the development of the real sector of the economy, increasing production and consumption level; the introduction of the VAT differentiated rates system and improvement of the preferential VAT taxation system.

Key words: *tax administration, State budget, value added tax, tax revenues, fiscal efficiency.*

Постановка проблеми. Важливим регулятором перерозподілу фінансових ресурсів у країні є податки. Особлива роль у цьому належить податку на додану вартість (ПДВ). Податок на додану вартість обґрунтовано вважають найбільш ефективним видом податків з обігу, тому в сучасних умовах ПДВ є обов'язковим елементом податкової системи абсолютної більшості країн з різним рівнем економічного розвитку. В Україні цей податок складає левову частку загальних податкових надходжень, посідаючи суттєве місце в доходах державного бюджету. Все це визначає велике значення ПДВ у податковій системі України. При цьому останнім часом, в умовах економічної кризи та надмірного зростання державного боргу, загострилися проблеми, пов'язані з адмініструванням цього податку та викривленням його економічної сутності, тому особливої актуальності набувають питання оцінювання фіскальної ефективності ПДВ та визначення шляхів її підвищення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню окремих аспектів фіскальної ефективності та ролі ПДВ у формуванні доходів Державного бюджету України присвячені праці таких науковців, як О.Ю. Дубовик, Т.О. Ковальчук [1], Т.Є. Дугар [2], П.Л. Кулик [3], Л.О. Матвійчук,

І.В. Гоменюк [4], Ж.В. Піскова [5]. На підставі проведеного оцінювання фіскальної ефективності ПДВ за різні періоди науковці пропонують напрями вдосконалення механізму адміністрування ПДВ. Наприклад, Ж.В. Піскова [5] для забезпечення повноти надходжень ПДВ рекомендує застосовувати елементи примусу й контролю в системі оподаткування, що вимагає покращення контрольно-перевірочної роботи органів ДФС України та руйнування схеми ухилення від оподаткування.

Постановка завдання. Метою статті є визначення рівня фіскальної ефективності та ролі ПДВ у формуванні доходів Державного бюджету України як інструмента регулювання розподільчих відносин та розроблення пропозицій щодо його вдосконалення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливою складовою доходів державного бюджету будь-якої країни є податки. За допомогою податків держава здійснює загальний вплив на економіку, фінансово-господарську діяльність суб'єктів господарювання, а під впливом податків постійно змінюється структура економіки країни та її фінансової системи. Задля досягнення певного результату регулювання й контролю фінансової системи необхідно мати ефективний механізм регулювання податкових відношень, що забезпечує постійність надходжень до бюджетів різних рівнів. Саме таким механізмом є система адміністрування податків, оскільки вона дає змогу реалізовувати основні напрями податкової та бюджетної політики держави [3, с. 235].

ПДВ є важливим джерелом доходів бюджету. Його фіскальна особливість характеризується тим, що через наявність широкої бази оподаткування на цей податок мають менший вплив кон'юнктурні коливання цін на сировину, матеріали та енергоносії [5]. Ця особливість відрізняє ПДВ від інших податків та підтверджується досить стабільною динамікою частки податку в доходах бюджету. Процес адміністрування ПДВ, незважаючи на обсяги надходжень, які він забезпечує, супроводжується великою кількістю проблем та непорозумінь.

Доходи Державного бюджету України у 2018 р. збільшились на 311 834 млн. грн., або на 50,6%, порівняно з 2016 р. Найбільш питому вагу в структурі доходів державного бюджету мають податкові надходження, причому їх роль стає дедалі важливішою, адже їх частка зменшується щороку, а за 3 роки вона зменшилась на 0,56% з 81,76% до 81,2%. В абсолютному вираженні це збільшення становить 249 936 млн. грн., а у відносному – 49,6%.

Проаналізуємо структуру податкових надходжень до Державного бюджету України за 2016–2018 рр. (табл. 1).

За даними табл. 1 зазначимо, що до Державного бюджету України у 2018 р. надійшли 753 815,6 млн. грн. податкових надходжень, що на 249 936 млн. грн., або на 49,6%, більше за відповідний показник 2016 р. Протягом періоду, що аналізується, зросли обсяги надходжень з майже всіх податкових джерел.

Отже, за рахунок податків Державний бюджет України формує більшу частину доходів держави, що дає змогу фінансувати соціально-культурні заходи, програми соціального захисту населення, науку, а також здійснювати державні капітальні вкладення в розвиток галузей та структурну перебудову економіки.

Слід зазначити, що домінуючу роль у наповненні Державного бюджету України відіграє ПДВ. Обсяг надходжень ПДВ до Державного бюджету України збільшується з кожним роком: у 2016 р. ПДВ становив 235 506 млн. грн. (46,7%), у 2017 р. – 313 980,6 млн. грн. (50,1%), у 2018 р. – 374 508,2 млн. (49,7%) (рис. 1).

За даними рис. 1 зазначимо, що серед непрямих податків найбільшу питому вагу мають надходження від податку на додану вартість, які стрімко зросли у 2018 р. порівняно з 2016 р., а саме

Таблиця 1

Аналіз структури податкових надходжень Державного бюджету України за 2016–2018 рр., млн. грн.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	Відхилення 2018/2016 рр.	
				млн. грн.	%
Податок на прибуток підприємств	54 344,1	66 911,9	96 882,3	42 538	178,3
Податок на доходи фізичних осіб	59 810,5	75 033,4	91 741,8	31 931	153,4
ПДВ	235 506	313 980,6	374 508,2	139 002	159,0
Акцизний податок	90 122,5	108 293,4	118 872,4	28 750	131,9
Рентна плата	44 092,2	48 661,1	45 265,7	1 173,5	102,7
Мито	20 372,0	24 541,8	27 076,6	6 704,6	132,9
Збори на паливно-енергетичні ресурси	279,0	-12,1	-6,2	-285,2	-2,2
Місцеві податки та збори	–	695,1	–	–	–
Інші податки та збори	-645,8	-10 951,6	-505,1	140,7	78,2
Всього, податкові надходження	503 879,4	627 153,7	753 815,6	249 936	149,6

Джерело: складено автором на основі джерела [6]

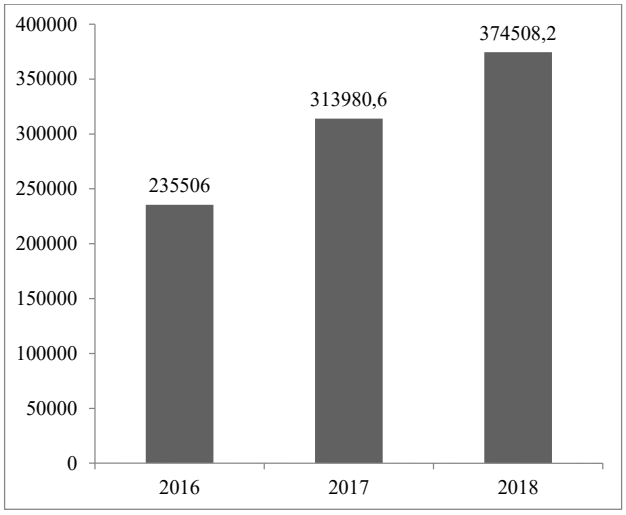

Рис. 1. Динаміка надходження ПДВ до Державного бюджету України за 2016–2018 рр., млн. грн.

Джерело: [6]

більш ніж на половину (на 139 002,2 млн. грн., або 59,0%).

У загальній структурі ПДВ, як і в попередні роки, переважають надходження ПДВ із ввезених в Україну товарів та послуг перед ввезеними в пропорції 73%/27% (+/-15%), що свідчить про залежність надходжень ПДВ від курсу валют.

Використовуючи статистичні дані Державної служби статистики України, Державної казначейської служби України, Державної фіскальної служби України, розрахуємо основні індикатори фіскальної ефективності ПДВ за 2016–2018 рр. (табл. 2).

За даними табл. 2 відзначимо, що впродовж 2016–2018 рр. індикатори фіскальної значимості ПДВ мали неоднорідний характер. Так, питома вага ПДВ у доходах державного бюджету коливалась від 38,2% до 40,4% за середнього значення 39,4%. Це свідчить про вагоме місце цього податку у джерелах формування бюджету України. Більш значимим у доходах Державного бюджету було ПДВ із ввезених на територію України товарів, який за досліджуваний період у середньому складав 30,9%.

Зокрема, ефективна ставка була розрахована як відношення фактичних надходжень із ПДВ до кінцевих споживчих витрат домогосподарств. На основі означеного індикатора ми можемо зробити висновок, що тягар із ПДВ для пересічних споживачів в Україні має тенденцію до зростання, а саме з 15,0% у 2016 р. до 15,4% у 2018 р. Динамічний аналіз показав, що найбільш продуктивним ПДВ був у 2017 р., складаючи 79,4%, а його ефективна ставка дорівнювала в цей рік 15,9%.

Розглянемо частку ПДВ у ВВП та податкових надходженнях Державного бюджету України за 2016–2018 рр. (рис. 2).

За даними рис. 2 зазначимо, що в Україні ПДВ є основним бюджетоутворюючим податком, який повністю надходить до державного бюджету. З 2016 р. фіскальна роль ПДВ почала зростати, а його частка у ВВП збільшилася з 9,9% у 2016 р. до 10,5% у 2018 р. При цьому його частка у сукупних податкових надходженнях Державного бюджету України збільшилась до 49,7%.

Існує думка про те, що ефективна ставка ПДВ визначається як різниця між податковим навантаженням із вироблених в Україні товарів (робіт,

Таблиця 2

Динаміка показників фіскальної ефективності податку на додану вартість в Україні за 2016–2018 рр.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018/2016 рр.	
				+, -	%
Фактичні надходження ПДВ, млн. грн.	235 506	313 980,6	374 508,2	139 002	59,0
Доходи ДБУ, млн. грн.	616 274,8	793 265,0	928 108,3	311 834	50,6
ВВП, млн. грн.	2 383 182	2 982 920	3 558 706	1 175 524	49,3
Кінцеві споживчі витрати домогосподарств, млн. грн.	1 569 702	1 977 640	2 431 014	861 312	54,9
Ефективна ставка, %	15,0	15,9	15,4	0,4	2,7
Продуктивність ПДВ, %	75,0	79,4	77,0	2,0	2,7
Фіскальна значимість ПДВ, % до доходів Державного бюджету України	38,2	39,6	40,4	2,2	5,8
Зокрема					
з вироблених в Україні товарів (робіт, послуг), %	8,8	8,0	8,5	-0,3	-3,4
з ввезених на територію України товарів, %	29,4	31,6	31,8	2,4	8,2
Фіскальна значимість ПДВ, % до ВВП	9,9	10,5	10,5	0,6	6,1

Джерело: розраховано автором на основі джерел [6; 7]

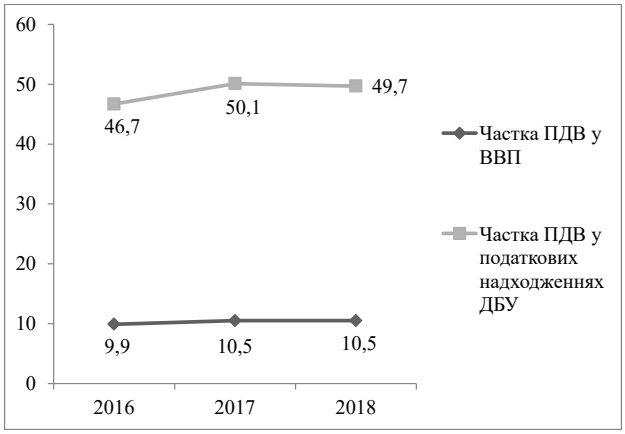

Рис. 2. Динаміка частки ПДВ у ВВП та податкових надходженнях Державного бюджету України за 2016–2018 рр., %

Джерело: [6]

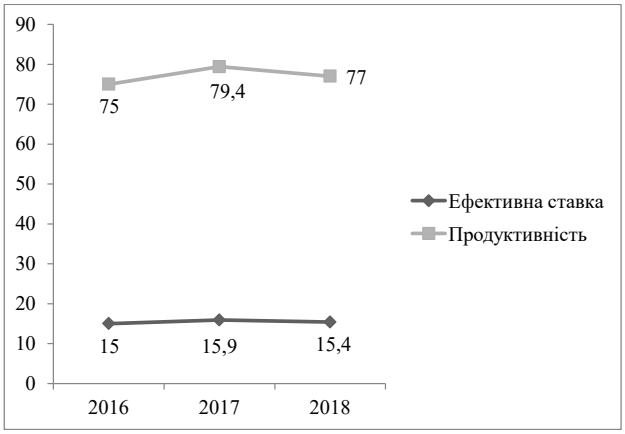

Рис. 3. Динаміка розмірів ефективної ставки та продуктивності ПДВ у 2016–2018 рр., %

Джерело: [6]

послуг) та бюджетним відшкодуванням ПДВ грошовими коштами. За період, що досліджується, спостерігається систематичне зменшення цього показника (з 4,0% до 3,7%). Це вказує на погіршення фіскальної ефективності цього податку в Україні, проте рівень означеного індикатора залишається низьким.

Розглянемо динаміку розмірів ефективної ставки та продуктивності ПДВ за 2016–2018 рр. (рис. 3).

За даним рис. 3 зазначимо, що реальна ставка була найбільш наближена до номінальної у 2017 р., становлячи 15,9%, хоча й цей розмір ставки дуже відрізняється від встановленого законодавством. Найменший розмір ефективної ставки спостерігався у 2016 р., коли вона дорівнювала 15,0%.

Ефективна ставка ПДВ характеризує відносну ефективність адміністрування ПДВ: якщо цей показник наближається до нормативної ставки ПДВ, то відбувається ефективний процес адміністрування.

У структурі надходжень ПДВ суми податку, сплачені з ввезених імпортних товарів, переважають над сумами податку, сплаченими з вироблених в Україні товарів, робіт, послуг (табл. 3).

За даними табл. 3 зазначимо, що надходження ПДВ із ввезених на територію України товарів у 2018 р. збільшились на 113 924 млн. грн., або на 62,8%, порівняно з показником 2016 р. Надходження ПДВ із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг) збільшились на 25 078,2 млн. грн., або на 46,4%, відповідно до показника 2016 р. Надходження ПДВ СГ та за іншими операціями зменшились на 6 млн. грн., або на 66,7%, порівняно з 2016 р.

За вирахуванням сум бюджетного відшкодування частка ПДВ від вироблених в Україні товарів коливається на рівні 8,0–8,8% сукупних надходжень ПДВ до Державного бюджету України [8, с. 7–9].

Податок на додану вартість має суттєвий вплив на перерозподіл ВВП через бюджет держави. За аналізований період середнє значення податкового навантаження на економіку України становить 10,3%, розмах варіацій з 2016 р. по 2018 р. складає від 9,9% до 10,5%. Досить показовою є структура податкового навантаження з ПДВ (рис. 4).

За даними рис. 4 зазначимо, що протягом 2016–2018 рр. більше податкового навантаження з податку на додану вартість припадало на ввезені на територію України товари. За 2016–2018 рр. цей показник у 2016 р. складав 7,6%, у 2017 р. –

Таблиця 3

Склад надходжень ПДВ до Державного бюджету України за 2016–2018 рр., млн. грн.

Показник	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018/2016 рр.	
				млн. грн.	%
ПДВ із ввезених на територію України товарів	181 453,3	250 530,2	295 377,3	113 924	62,8
ПДВ із вироблених в Україні товарів (робіт, послуг)	54 052,7	63 450,4	79 130,9	25 078,2	46,4
ПДВ СГ та за іншими операціями	9	3	3	-6	-66,7
Бюджетне відшкодування ПДВ грошовими коштами	94 405	120 061	131 659	37 254	39,5

Джерело: розраховано автором на основі джерел [6; 7]

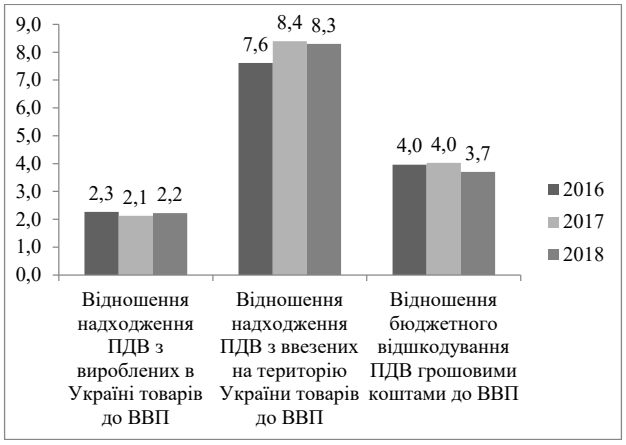

Рис. 4. Динаміка структури податкового навантаження за податком на додану вартість в Україні за 2016–2018 рр., %

Джерело: розраховано автором на основі джерел [6; 7]

8,4%, у 2018 р. – 8,3%. Податкове навантаження з вироблених в Україні товарів з урахуванням бюджетного відшкодування в середньому за 2016–2018 рр. складало лише 2,2%.

Підвищення ефективності податкової системи є актуальним питанням для багатьох країн Європи з огляду на зростання міжнародної конкуренції та необхідність забезпечення довгострокової стійкості державних фінансів. Головним податком, що забезпечує близько 43–50% податкових надходжень Державного бюджету України, є податок на додану вартість (ПДВ) [4, с. 75].

Підвищення ефективності податку на додану вартість у контексті євроінтеграційного розвитку України потребує вжиття дієвих заходів щодо унеможливлення (зменшення) тіньових оборотів, незаконного відшкодування ПДВ, зокрема шляхом:

– запровадження вимоги щодо відсутності у підприємства заборгованості за іншими податками та митними зборами;

– ведення органами податкової служби внутрішнього обліку показників фінансово-господарської діяльності підприємств, що належать до групи ризикових, отримують бюджетне відшкодування ПДВ або мають податкові пільги;

– широкої кооперації підрозділів податкової служби, що займаються питаннями стягнення ПДВ та податку на прибуток, вжиттям заходів одночасного контролю за їх стягненням [5, с. 178].

З огляду на вищезазначені шляхи підвищення фіскальної ефективності ПДВ в Україні необхідно визначити пріоритетність їхньої реалізації та провести якнайшвидше втілення їх у життя.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, на основі проведеного дослідження фіскальної ефективності ПДВ в Україні за критеріями ефективної ставки та продуктивності податку, а також за рівнем податкового навантаження результативність стягнення ПДВ покращилась. Однак за показниками плану податкових надходжень та структури ПДВ загалом його результативність погіршилась. Головними чинниками, що негативно вплинули на загальний стан фіскальної ефективності ПДВ, є недоліки в системі адміністрування ПДВ, наявність тіньових схем під час справляння цього податку, проблеми бюджетного відшкодування ПДВ. До позитивних аспектів проведеного дослідження можна віднести тенденцію до зростання всіх індикаторів фіскальної ефективності ПДВ.

Отже, для стабілізації податкових надходжень до бюджету необхідно вжити заходів, які спрямовані на розширення бази оподаткування ПДВ за рахунок стимулювання розвитку реального сектору економіки, збільшення обсягів виробництва та споживання. Крім того, вважаємо за доцільне запровадити систему диференційованих ставок ПДВ та вдосконалити систему пільгового оподаткування ПДВ.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Дубовик О.Ю., Ковальчук Т.О. Конвергенція механізмів оподаткування доданої вартості України та Євросоюзу. *Науковий вісник*. 2016. Вип. 4. С. 80–89.

2. Дугар Т.Є. Проблема адміністрування податку на додану вартість на сучасному етапі. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 2. С. 689–693.

3. Кулик П.Л. Фіскальний потенціал податку на додану вартість в Україні та його реалізація : дис. … канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Ірпінь, 2015. 235 с.

4. Матвійчук Л.О., Гоменюк І.В. Економічна сутність ПДВ та його роль у формуванні дохідної частини державного бюджету України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 11. С. 749–752.

5. Піскова Ж.В. Формування системи показників фіскальної ефективності податків: теорія і практика. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 2 (6). С. 174–180.

6. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: http://www.minfin.gov.ua.http://sfs.gov.ua (дата звернення: 26.05.2019).

7. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: http://sfs.gov.ua (дата звернення: 30.05.2019).

8. Крисоватий А.І., Гуцул І.В. Фіскальна ефективність ПДВ із ввезених на митну територію України товарів. *Економіст*. 2015. № 5. С. 7–9.

REFERENCES:

1. Dubovyk O.Yu., Kovalchuk T.O. (2016) Konverhentsiia mekhanizmiv opodatkuvannia dodanoi vartosti Ukrainy ta Yevrosoiuzu. Naukovyi visnyk. Vol. 4. P. 80–89 (in Ukrainian).

2. Duhar T.Ye. (2016) Problema administruvannia podatku na dodanu vartist na suchasnomu etapi. Ekonomika i suspilstvo. Vol. 2. P. 689–693.

3. Kulyk P.L. (2015) Fiskalnyi potentsial podatku na dodanu vartist v Ukraini ta yoho realizatsiia : dys. … kand. ekon. nauk : spets. 08.00.08 “Hroshi, finansy i kredyt”. Irpin.

4. Matviichuk L.O., Homeniuk I.V. (2016) Ekonomichna sutnist PDV ta yoho rol u formuvanni dokhidnoi chastyny derzhavnoho biudzhetu Ukrainy. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky, no. 11, pp. 749–752.

5. Piskova Zh.V. (2016) Formuvannia systemy pokaznykiv fiskalnoi efektyvnosti podatkiv: teoriia i praktyka. Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriia Ekonomika. Vol. 2 (6). P. 174–180.

6. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Online], available at: http://www.minfin.gov.ua. http://sfs.gov.ua (accessed: 26.05.2019).

7. Ofitsiinyi sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy [Online], available at: http://sfs.gov.ua (accessed: 30.05.2019).

8. Krysovatyi A.I., Hutsul I.V. (2015) Fiskalna efektyvnist PDV iz vvezenykh na mytnu terytoriiu Ukrainy tovariv. Ekonomist, no. 5, pp. 7–9.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СТРАХУВАННЯ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УКРАЇНІ

PROSPECTS FOR DEVELOPMENT OF INSURANCE OF MARINE TRANSPORTATION IN UKRAINE

УДК 368.01

Бондаренко П.В.
старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку
Одеський національний економічний університет
Сташкевич Н.М.
старший викладач кафедри фінансового менеджменту та фондового ринку
Одеський національний економічний університет
Бондаренко В.Г.
старший викладач кафедри комп’ютерної інженерії
Одеська національна академія харчових технологій

Bondarenko Pavel
Odessa National Economic University
Stashkevich Natalia
Odessa National Economic University
Bondarenko Valeriy
Odessa National Academy of Food Technologies

У статті розглянуто дослідження особливостей страхування морських перевезень в Україні. Сформульовано підходи до міжнародного досвіду системи страхування морських перевезень в Україні. Наведено приклади загальних тенденцій на страховому ринку в розрізі страхування морських перевезень в Україні. Охарактеризовано перспективи розвитку страхування морських перевезень в Україні. Представлено інформацію про вантажоперевезення на морському транспорті, кількість та динаміку зміни кількості страхових компаній на ринку морських вантажоперевезень. Проведено аналіз морського страхування в Україні, який дав змогу виділити проблеми його організації. Охарактеризовано страховики, які пропонують судновласникам значно вужчий обсяг страхового покриття порівняно з розвиненими країнами. Виявлено, що у звітності страховиків не виділяється окремо страхування вантажів та багажу (вантажобагажу), що перевозяться морським транспортом, тому можна проаналізувати стан і тенденції розвитку в цьому напрямі.

Ключові слова: *ринок морського страхування, страхування морських перевезень, активи страхової компанії, пасиви страхової компанії, міжнародний страховий ринок.*

В статье рассмотрены исследования особенностей страхования морских перевозок в Украине. Сформулированы подходы к международному опыту системы страхования морских перевозок в Украине. Приведены примеры общих тенденций на страховом рынке в разрезе страхования морских перевозок в Украине. Охарактеризованы перспективы развития страхования морских перевозок в Украине. Представлена информация о грузоперевозках на морском транспорте, количестве и динамике изменения количества страховых компаний на рынке морских грузоперевозок. Проведен анализ морского страхования в Украине, который позволил выделить проблемы его организации. Охарактеризованы страховщики, которые предлагают судовладельцам более узкий объем страхового покрытия по сравнению с развитыми странами. Обнаружено, что в отчетности страховщиков не выделяется отдельно страхование грузов и багажа (грузобагажа), которые перевозятся морским транспортом, поэтому можно проанализировать состояние и тенденции развития в этом направлении.

Ключевые слова: *рынок морского страхования, страхование морских перевозок, активы страховой компании, пассивы страховой компании, международный страховой рынок.*

The peculiarity of marine insurance is that it is highly professional. To implement it, the company must have the necessary and up-to-date information base, as well as a team of skilled and experienced specialists. Unfortunately, many Ukrainian insurance companies underestimate the complexity and specificity of maritime insurance and take up this activity without expertise or trained specialists. As a result, ships are insured as coastal property, and issued insurance contracts do not meet the international requirements for the insurance of marine risks. Moreover, such companies often go to dumping, resulting in the size of insurance premiums are reduced to negligible quantities, for which it is impossible to transfer the risk of reinsurance. Thus, at the initial stage of insurance, a situation arises where, in the event of an insured event, the insurance indemnity will not be paid. All this undermines customer confidence in the Ukrainian insurance market as a whole. One of the problems is the poor technical state of inland water transport in Ukraine. At the same time, the prospects for the development of the market, in many respects, will depend on the pace of implementation of state programs for updating the domestic sea and river fleet. Tariff policy, taxation system in the Navy should be directed not so much to replenish the funds of the state treasury as, first of all, they should aim at promoting and improving the financial condition of ship-owners and reducing their dependence on state subsidies, which is already decreasing from year by year. In the context of lowering the budget financing of the maritime industry, it is also appropriate to create a favorable climate for domestic and foreign investors who are ready to invest in the development of the Ukrainian Navy. It should be noted that according to statistics, most of the accidents are not due to technical parameters of the vessel, but as a result of the unpreparedness of ships to emergency situations, due to the decrease in the number of crew and its lack of training. In our country, the professionalism of sailors and rivers remains at a rather high level. Another problem is that insurance companies that do not have sufficient expertise and expertise in attracting insurers through dumping, but in the event of an insurance event, the insurance indemnity is not paid in full or not at all, which undermines the confidence in the insurance market as a whole. In connection with this, there is a need for the training of professionals who carry out maritime insurance.

Key words: *maritime insurance market, maritime insurance, insurance company assets, insurance company liability, international insurance market.*

Постановка проблеми. Морські перевезення є одним із найбільш ризикованих видів діяльності. У 2018 році послуги з морського страхування надавали 25 страхових компаній в Україні. При цьому страхові виплати були здійснені п'ятьма страховиками, що становить 20% загальної кількості компаній, які надають послуги з цього виду страхування. Україні слід активніше використовувати передовий зарубіжний досвід щодо розроблення законодавчої бази морського страхування вантажоперевезень (ратифікувати Гамбурзькі правила, привести українські правила страхування вантажоперевезень у відповідність до міжнародних стандартів). Також в Україні можливим видається створення клубів взаємного страхування, які можуть діяти як неприбуткові організації задля страхування своїх учасників. Крім того, доцільно впроваджувати міжнародний досвід додаткового морського страхування, що визначається обмеженістю подій, які будуть вважатися страховими випадками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані зі страхуванням міжнародних вантажоперевезень на морському транспорті, управлінням ризиками в торговому мореплаванні, забезпеченням безпеки вантажоперевезень, розглянуті в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як Т.М. Артюх, В.А. Бабенко, В.Д. Базилевич, Л.Ю. Балакірев, О.О. Балобанов, Р.Й. Бачо, В.А. Васильєв, А.С. Головачов, О.М. Гончаренко, Г.Л. Губіна, А.Н. Залетов, Л.Л. Кінащук, Ю.М. Клапків, О.М. Климюк, Н.О. Коваленко, Ю.О. Костенко, С.О. Кузнецов, О.В. Літвінова, І.О. Манько, С.С. Осадець, Т.А. Ротова, О.С. Світлична, М.Д. Чорняк, Л.А. Шило, Н.В. Яременко. Водночас більшість досліджень присвячена загальним питанням морського страхування, безпеки, мореплавання та вантажоперевезень, що дає змогу відзначити недостатню розробленість проблем страхування вантажоперевезень морським транспортом. Проте певні питання потребують подальшого дослідження з урахуванням процесів глобалізації та інтернаціоналізації фінансових ринків. До таких питань слід віднести зміну стратегії в розвитку нових послуг, продуктів та інструментів, виявлення чинників, що ідентифікують загрози функціонуванню страхового ринку.

Постановка завдання. З огляду на масштабність функціонування страхового ринку та його значення в економіці країни метою статті є визначення певних тенденцій та перспектив функціонування страхування морських перевезень і страхового ринку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Морські перевезення є одним із найбільш ризикованих видів діяльності. Пора року, коли здійснюється рейс, тип, технічний стан судна, вид вантажу, район плавання та інші обставини суттєво впливають на ступінь збереженості вантажу та самого судна. На морські перевезення припадає приблизно 80% міжнародної торгівлі, якщо говорити про обсяги, й більше 70% у грошовому вираженні. В Україні важливість морських перевезень також не підлягає сумніву. Їх динаміка представлена на рис. 1.

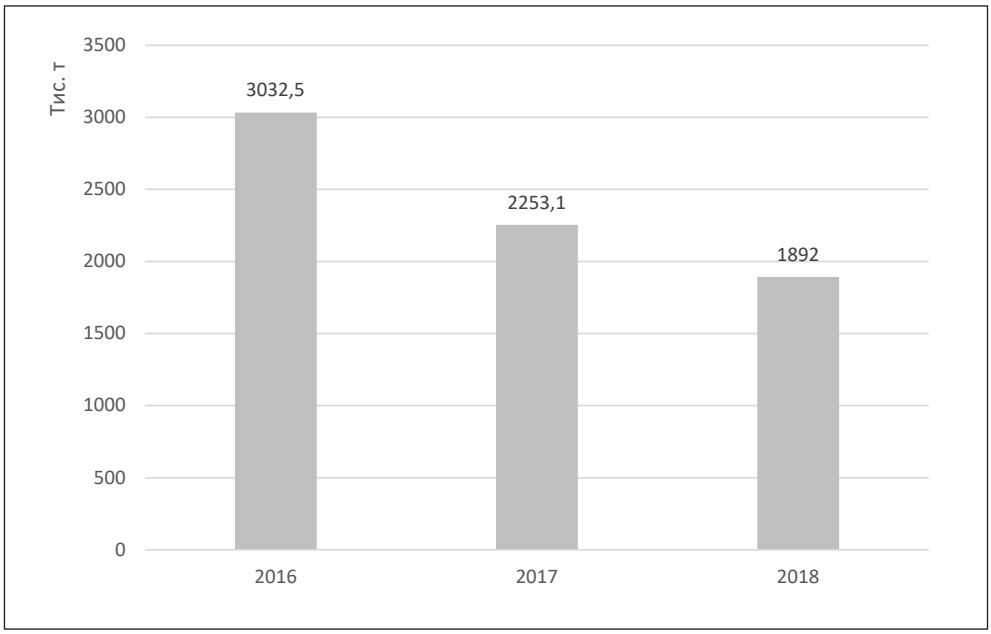

Рис. 1. Динаміка перевезень морським транспортом в Україні за 2016–2018 роки, тис. т

Джерело: складено за джерелом [1, с. 80–88]

З рис. 1 видно, що обсяги перевезень морським транспортом мають чітку тенденцію до скорочення: якщо у 2016 році вони складали 3 032,5 тис. т, то у 2018 році їх обсяг скоротився на 50,42%, склавши лише 1 892 тис. т. Причини такої ситуації різні, але однією з них слід вважати перекриття шляхів Україні до Маріупольського та Бердянського портів. Тут слід відзначити, що на узбережжі України (у Бердянську та Маріуполі) розташовані великі порти, через які на експорт традиційно йде велика частка продукції металургії, що є однією з головних статей українського експорту.

Згідно з даними, наданими Міністерством інфраструктури на запит "BBC News Україна", а також даними Адміністрації морських портів України доходи обох портів скоротилися. Якщо за січень-липень 2017 року Маріупольський порт отримав майже 783 млн. грн. доходів, то за той самий час у поточному році ці доходи становили менше 637 млн грн. Така ж сама ситуація спостерігається з портом у Бердянську (105,6 млн. грн. доходів за сім місяців цього року проти 185,5 млн. грн. – минулого). Отже, доходи впали на понад третину. Якщо порівнювати загальні дані 2018 і 2017 років, то можна сказати, що ці обсяги скоротилися приблизно на 10% (як у Бердянську, так і в Маріуполі). Проте зменшення тоннажу перевалки експортних вантажів було й торік. Станом на початок 2019 року через Маріуполь йдуть 5,6% морського експорту України, а через Бердянськ – майже 2% [38].

В табл. 1 представлено динаміку перевезення вантажів морським транспортом за видами вантажів за 2018 рік.

З даних табл. 2 видно, що більшість вантажів перевозиться в Україні закордонним морським транспортом. Причому домінуючими вантажами є товарно-штучні вантажі. Під час здійснення морських перевезень внутрішнім транспортом найбільше перевозиться сипучих та товарно-штучних вантажів.

Таблиця 1

Динаміка перевезення вантажів морським транспортом за видами вантажів за 2018 рік, тис. т

Показник	Перевезено вантажів, усього	Зокрема, у сполученні	
		внутрішньому	закордонному
Усього	1 892,0	684,8	1 207,2
наливні вантажі	30,0	30,0	–
нафта	5,0	5,0	–
нафтопродукти	25,0	25,0	–
сипучі вантажі	672,4	471,7	200,7
кокс	23,4	–	23,4
руда будь-яка	37,8	23,0	14,8
будівельні вантажі	71,1	2,5	68,6
хімічні та мінеральні добрива	6,5	–	6,5
зерно та продукти перемелу	468,8	416,3	52,5
інші сипучі вантажі	64,8	29,9	34,9
тарно-штучні вантажі	1 175,5	183,1	992,4
автомобілі, автокрани	14,9	–	14,9
деревина	5,8	–	5,8
чорні метали	1 005,7	183,1	822,6
зокрема, чавун	87,2	–	87,2
металопрокат у в'язках	810,8	141,8	669,0
труби	26,6	26,6	–
інші вантажі чорних металів	81,1	14,7	66,4
папір	3,0	–	3,0
бавовна, льон та інші волокнисті вантажі	1,5	–	1,5
хімічні та мінеральні добрива	5,8	–	5,8
продовольчі вантажі	28,2	–	28,2
зокрема, зерно	3,6	–	3,6
овочі та фрукти	4,8	–	4,8
інші продовольчі вантажі	19,8	–	19,8
інші тарно-штучні вантажі	110,6	–	110,6
вантажі в контейнерах (брутто)	0,4	–	0,4
інші вантажі	13,7	–	13,7

Джерело: [2]

З рис. 2 видно, що скорочуються обсяги перевезень морським транспортом як у розрізі внутрішнього сполучення (на 62,73%), так і закордонного сполучення (на 68,34%) за останні три роки. При цьому слід зазначити, що ризики страхові в цьому виді перевезень зросли. Отже, стан морського судноплавства в Україні впливає на розвиток морського страхування.

На рис. 3 представлено кількість компаній, які функціонувати на ринку морського стра-

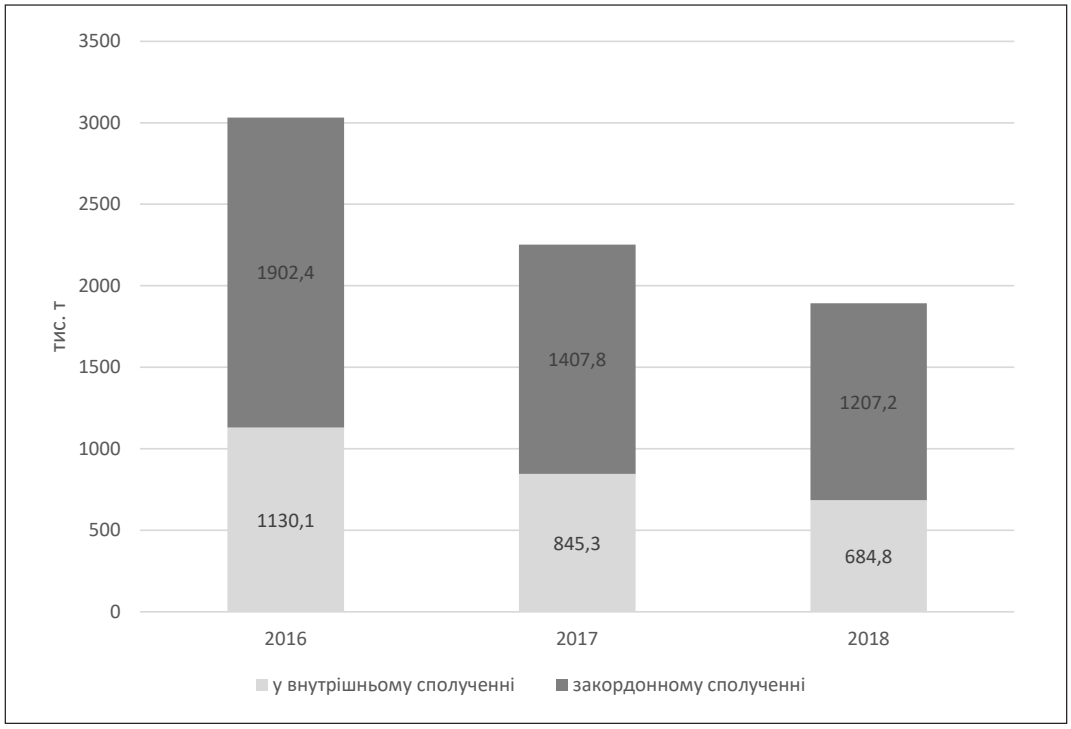

Рис. 2. Динаміка перевезень морським транспортом в розрізі внутрішнього та закордонного сполучення за 2016–2018 роки

Джерело: [2]

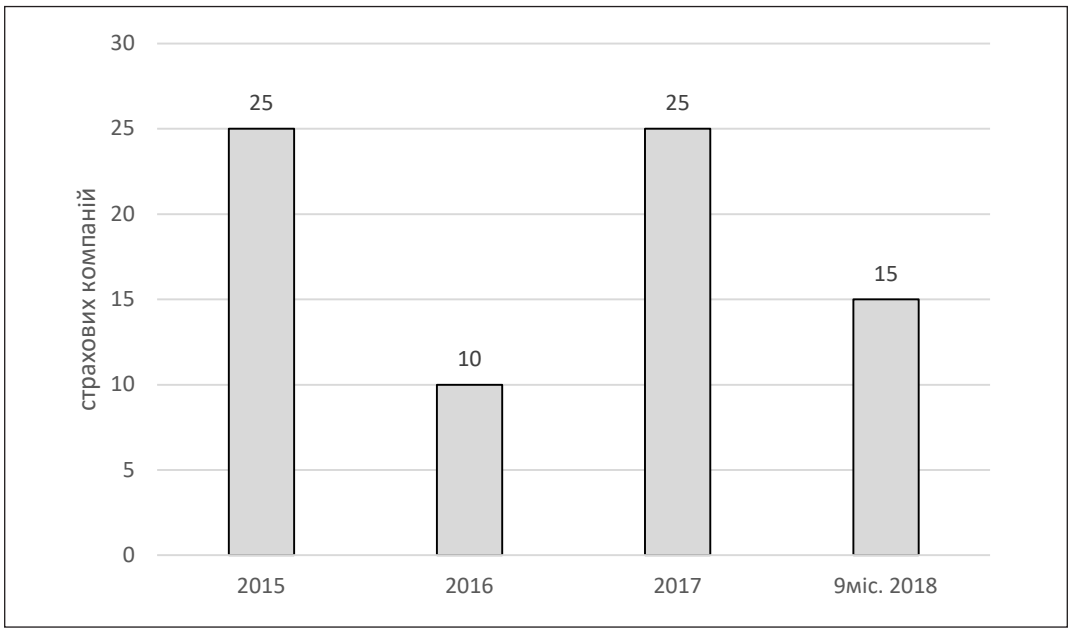

Рис. 3. Кількість страхових компаній, які функціонували на ринку морського страхування у 2015–2018 роках

Джерело: [3]

хування й брали участь у рейтингу журналу «Форіншурер».

З рис. 3 видно, що кількість компаній, які брали участь у морському страхуванні, залежно від років значно різнилася. Причому за договорами добровільного страхування водного транспорту страхові компанії України віддають у перестрахування майже половину ризиків, а за договорами добровільного страхування цивільної відповідальності власників водного транспорту – близько 60%. Водночас за 2015–2018 роки не відбувалося компенсації страхових виплат за договорами добровільного страхування цивільної відповідальності власників водного транспорту, переданими у перестрахування. Отже, цей вид страхування потребує більш зваженої політики перестрахування від вітчизняних страховиків. Загалом кількість договорів, укладених за договорами добровільного морського страхування в Україні, скорочується.

Далі розглянемо статистичні дані щодо страхування міжнародних морських перевезень. Так, згідно з даними “Global marine insurance report 2017”, підготованих IUMI (International Union of Marine Insurance – Міжнародний союз морського страхування), страхові премії з морського страхування становили у 2017 році 28,5 млрд. дол. Розподіл страхових премій за основними видами морського страхування наведено на рис. 4.

За останнє десятиліття воно подвоїлося, до 2017 року сягнувши одинадцяти одиниць за рік, тому рівень аварійності флоту є критичним фактором глобальної економіки та об’єктом пильної уваги страховиків.

На рис. 5 відображено розподіл страхових премій із морського страхування у 2017 році за регіонами. Слід зазначити, що за останнє десятиліття епіцентром втрат світового флоту стали морські води Південного Китаю, Індонезії, Індокитаю та Філіппін. У 2017 році тут загинули 22 судна, що склало чверть усіх корабельних аварій за рік. З року в рік зростає кількість загиблих суден і в районі Східного Середземномор’я, і на Чорному морі.

О.О. Балобанов відзначає, що вітчизняний ринок страхування вантажів перебуває в стадії становлення й має досить великий потенціал розвитку. Сьогодні частка застрахованих вантажів складає не більше 40%. Більшу частину складають експортні вантажі, які застраховані згідно з чинними правилами міжнародної торгівлі, затвердженими Міжнародною торговельною палатою, які зведені в редакції «Інкотермс 2010». Останнім часом в Україні не так швидко розвивається ринок страхування вантажів, який практично повністю орієнтований на міжнародну практику страхування [1, с. 83].

Очевидно, що для перспективного розвитку страхування морських перевезень страховики повинні переорієнтуватися на інтереси страхувальників.

Вважаємо, що збільшити обсяги страхування морських перевезень в Україні можна за рахунок:

– збільшення ставок комісійних винагород страховим агентам (брокерам), які виконують страхування вантажів, що перевозяться морським транспортом для підвищення мотивації даних співробітників під час укладення договорів страхування;

– збільшення обсягу та якості проведення реклами цього виду страхування у вигляді банерів, листівок, використання засобів масової інформації;

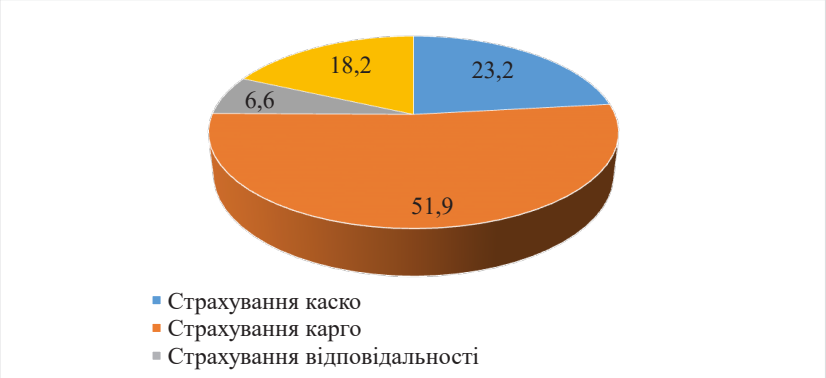

Рис. 4. Структура страхових премій із морського страхування за видами у 2017 році

Джерело: [5]

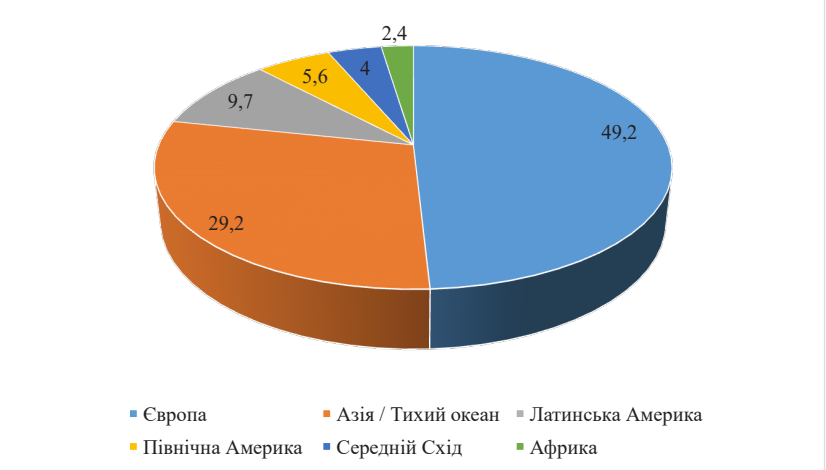

Рис. 5. Структура страхових премій із морського страхування за регіонами у 2017 році

Джерело: [5]

– вдосконалення роботи, пов'язаної зі зменшенням збитків без тяганини, затримки виплат відшкодувань, оскільки це негативно позначається на іміджі страхових компаній, а без вирішення цієї проблеми компанія може втратити клієнтів, які перейдуть до конкурентів;

– збільшення ступеня надійності цієї галузі та встановлення єдиних стандартів надання страхових послуг, використовуваних в міжнародній практиці (встановлення системи ГЛОНАСС, тобто глобальної навігаційної супутникової системи, відстеження пересування вантажу тощо).

Також вважаємо за доцільне створити в Україні Союз морських страховиків. Слід зазначити, що подібні союзи існують практично в усіх країнах, де є страховики морських ризиків, тому поява такої організації в Україні є логічно обґрунтованою та може свідчити про достатню зрілість ринку морського страхування в нашій країні.

Страховики повинні усвідомити спільність низки інтересів та проблем на ринку, незважаючи на те, що працюють в умовах жорстокої конкуренції один з одним.

Висновки з проведеного дослідження. Підбиваючи підсумок, можемо зробити такі висновки.

1) Морські перевезення є одним із найбільш ризикованих видів діяльності. У 2018 році послуги з морського страхування надавали 25 страхових компаній в Україні. При цьому страхові виплати були здійснені п'ятьма страховиками, що становить 20% від загальної кількості компаній, які надають послуги з цього виду страхування. Страхові компанії України надають послуги з добровільних та обов'язкових видів морського страхування.

2) Україні слід активніше використовувати передовий зарубіжний досвід щодо розроблення законодавчої бази морського страхування вантажоперевезень (ратифікувати Гамбурзькі правила, привести українські правила страхування вантажоперевезень у відповідність до міжнародних стандартів). Також в Україні можливим видається створення клубів взаємного страхування, які можуть діяти як неприбуткові організації задля страхування своїх учасників. Крім того, доцільно впроваджувати міжнародний досвід додаткового морського страхування, що визначається обмеженістю подій, які будуть вважатися страховими випадками.

3) Аналіз стану морського страхування в Україні дав змогу виділити такі проблеми його організації, як існування великого переліку ризиків, які можуть включатися лише як додаткові; наявність у договорів страхування багатьох винятків зі страхових випадків, що обумовлюється сучасним фінансовим станом страховиків; пропозиція вітчизняними страховиками судновласникам набагато вужчого обсягу страхового покриття порівняно з розвинутими країнами; неможливість страховиками спрогнозувати з достатнім коефіцієнтом довіри характер та час настання у майбутньому аварійних випадків за наявності лише динамічних показників розвитку аварійних випадків окремо взятого судна; втрата з поля зору страхових компаній такого важливого фактору, як аварійні випадки, що настають під впливом людського чинника; не виділення у звітності страховиків окремо страхування вантажів та багажу (вантажобагажу), що перевозяться морським транспортом, що не дає змогу проаналізувати стан та тенденції розвитку в цьому напрямі.

4) Для розвитку морського страхування в Україні страховики повинні вирішувати наявні проблеми та переорієнтуватися на інтереси страхувальників. Необхідне реформування діючої системи страхування вантажів, що перевозяться морським транспортом, застосування інноваційних методів управління всіма складовими страхових відносин. Доцільним є створення в Україні Союзу морських страховиків. Подібні союзи існують практично в усіх країнах, де є страховики морських ризиків, тому поява такої організації в Україні є логічно обґрунтованою та може свідчити про достатню зрілість ринку морського страхування. Зазначені рекомендації сприятимуть розвитку ринку морського страхування в Україні, підвищенню якості наданих страхових послуг та більш повному забезпеченню інтересів і потреб страхувальників.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Климюк О.М., Дадак О.О. Роль та діяльність страхового брокера в розвитку страхового ринку України. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій ім. С.З. Ґжицького*. 2010. Т. 12. № 2 (5). С. 56–59.

2. Ліга страхових організацій України : офіційний сайт. URL: http://uainsur.com (дата звернення: 10.04.2019).

3. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг : офіційний сайт. URL: http://www.dfp.gov.ua (дата звернення: 20.04.2019).

4. Приказюк Н.В. Діяльність страхових брокерів в Україні та її регулювання. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1780 (дата звернення: 23.04.2019).

5. Global marine insurance report 2018. URL: https://cefor.no/globalassets/documents/statistics/iumi-statistics/2018/monday-1155-seltmann_final.pdf (дата звернення: 24.04.2019).

REFERENCES:

1. Klymiuk O.M., Dadak O.O. (2010) Rol ta diialnist strakhovoho brokera v rozvytku strakhovoho rynku Ukrainy [The role and activity of the insurance broker in the development of the insurance market of Ukraine] Naukovyi visnyk Lvivskoho natsionalnoho universytetu veterynarnoi medytsyny ta biotekhnolo-

hii im. S.Z. Gzhytskoho, vol. 12, no. 2 (5), pp. 56–59 (in Ukranian).

2. Liha strakhovykh orhanizatsii Ukrainy : ofitsiinyi sait. Available at: http://uainsur.com (accessed: 10 April 2019).

3. Natsionalna komisiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuvannia u sferi rynkiv finansovykh posluh : ofitsiinyi sait. Available at: http://www.dfp.gov.ua (accessed: 20 April 2019).

4. Prykaziuk N.V. Diialnist strakhovykh brokeriv v Ukraini ta yii rehuliuvannia [Activities of insurance brokers in Ukraine and its regulation]. Available at: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1780 (accessed: 23 April 2019).

5. Global marine insurance report 2018. Available at: https://cefor.no/globalassets/documents/statistics/iumi-statistics/2018/monday-1155-seltmann_final.pdf (accessed: 24 April 2019).

МОНЕТАРНИЙ РЕЖИМ ТАРГЕТУВАННЯ ІНФЛЯЦІЇ ТА ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ

MONETARY REGIME OF INFLATION TARGETING AND ITS EFFICIENCY

УДК 336.74

Бричка Б.Б.
асистент кафедри історії України, економічної теорії та туризму
Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького

Brychka Bohdan
Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv

У статті обґрунтовано необхідність досягнення цінової стабільності, розглянуто сутність монетарного режиму таргетування інфляції як одного з найбільш популярних режимів грошово-кредитної політики. Для ефективного функціонування економіки та подальшого економічного зростання необхідно, зокрема, забезпечити цінову стабільність. Розглянуто три можливих стратегії проведення грошово-кредитної політики та їх особливості. Досліджено тенденції поширеності монетарних режимів серед країн – членів МВФ. Розглянуто сутність та передумови запровадження режиму таргетування інфляції. На основі статистичних даних проаналізовано ефективність режиму таргетування інфляції та цільові орієнтири різних країн на момент повного впровадження режиму. Встановлено, що дотримання заздалегідь встановлених цілей інколи суперечить перспективам економічного зростання країни. Розглянуто перспективи запровадження режиму таргетування номінального ВВП.

Ключові слова: *грошово-кредитна політика, облікова ставка, таргетування інфляції, монетарний режим, цінова стабільність.*

В статье обоснована необходимость достижения ценовой стабильности, рассмотрена сущность монетарного режима таргетирования инфляции как одного из наиболее популярных режимов денежно-кредитной политики. Для эффективного функционирования экономики и дальнейшего экономического роста необходимо, в частности, обеспечить ценовую стабильность. Рассмотрены три возможные стратегии проведения денежно-кредитной политики и их особенности. Исследованы тенденции распространенности монетарных режимов среди стран – членов МВФ. Рассмотрены сущность и предпосылки введения режима таргетирования инфляции. На основе статистических данных проанализированы эффективность режима таргетирования инфляции и целевые ориентиры разных стран на момент полного внедрения режима. Установлено, что соблюдение заранее установленных целей иногда противоречит перспективам экономического роста страны. Рассмотрены перспективы внедрения режима таргетирования номинального ВВП.

Ключевые слова: *денежно-кредитная политика, учетная ставка, таргетирование инфляции, монетарный режим, ценовая стабильность.*

The necessity of achieving price stability and the essence of the monetary regime of inflation targeting as one of the most popular monetary policy regimes are considered in the article. For the effective functioning of the economy and further economic growth, it is necessary, in particular, to ensure price stability. Three possible strategies for conducting monetary policy and their features are considered in the article. The tendencies of the prevalence of monetary regimes among IMF member states are also explored. The essence and preconditions of introduction of inflation targeting regime are considered. On the basis of statistical data, the effectiveness of the inflation targeting regime and the targets of different countries at the time of the full introduction of the regime are analyzed. It is established that observance of predetermined goals sometimes contradicts the prospects of economic growth of the country. Perspectives of introduction of nominal GDP targeting regime are considered. The price stability means that the rate of inflation is constant, predicted and characterized by several percent per year. The higher the inflation rate, the bigger troubles for the national economy are. It is, therefore, very important to keep inflation low. In general, there are three possible options for a monetary strategy in the case of defining the objectives and rules for their implementation: monetary targeting, currency exchange rate targeting and inflation targeting, depending on the inter-monetary objective of monetary policy. In general, experience has shown the success of the TI regime, but the biggest achievement of inflation targeting is the reduction of inflation expectations through transparent monetary policy. Among other advantages of the TI, an increase in the transparency of the central bank and government policy, consideration of the role of time lags of monetary policy in the process of its implementation, the elimination of contradictions between the objectives of monetary policy, providing of its flexibility, the creation of favorable conditions for balanced development of all sectors and branches of economy can be called.

Key words: *monetary policy, discount rate, inflation targeting, monetary regime, price stability.*

Постановка проблеми. Для ефективного функціонування економіки та подальшого економічного зростання необхідно, зокрема, забезпечити цінову стабільність. Останнє означає, що темп інфляції є сталим, прогнозованим та характеризується кількома відсотками на рік. Чим вище

темпи інфляції, тим більше негаразди для національної економіки, тому дуже важливо утримувати інфляцію на низькому рівні.

В Основних засадах грошово-кредитної політики на 2018 рік зазначено, що Середньострокова ціль щодо інфляції установлена на рівні 5% з допустимим діапазоном відхилень ± 1 п. п. і буде досягатися протягом 2018–2020 років. Середньострокова ціль щодо інфляції є вищою, ніж у розвинених країнах, але близькою до інфляційних цілей країн з ринком, що розвивається. Установлення середньострокової цілі на рівні 5% пов'язане з історично високою та мінливою інфляцією в Україні та вищою амплітудою інфляційних шоків. За ступенем досягнення середньострокової інфляційної цілі у 5% надалі її рівень може бути знижений для створення кращих передумов подальшого зниження номінальних процентних ставок [4].

Постановка завдання. Метою статті є аналіз монетарного режиму таргетування інфляції та його ефективності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Цінову стабільність можна визначити як незначний темп зростання цін, що набувають контрольованого характеру та не враховуються економічними агентами під час прийняття рішень.

Більшість фахівців подає різні оцінки оптимального зростання загального рівня цін, однак про необхідність досягнення нульового рівня зростання цін не заявляє жодна розвинена країна світу. Більшість центральних банків, зокрема Європейський центральний банк, Банк Англії, Національний банк Швейцарії, резервні банки Австралії та Нової Зеландії, стабільним вважає загальний рівень цін, за якого подорожчання товарів споживання не перевищує 2–3%.

Загалом виділяють три можливих варіанти монетарної стратегії у разі визначення цілей та правил їх досягнення, а саме монетарне таргетування, таргетування валютного курсу та інфляційне таргетування залежно від проміжної цілі монетарної політики [1]. Сутність режиму монетарного таргетування полягає в тому, що центральний банк, виходячи з цільового показника інфляції, оцінок потенційного зростання виробництва й динаміки швидкості обігу грошей в рамках кількісного рівняння обміну, визначає цільовий темп зростання грошових агрегатів та оголошує його громадськості.

Успіх монетарного таргетування як режиму монетарної політики визначався не жорсткістю монетарного правила, а тим, що воно стало устроєм для комунікації з громадськістю та іншими провідниками економічної політики [8].

Таргетування обмінного курсу передбачає підтримання стабільності публічно оголошеного обмінного курсу щодо певної резервної валюти або кошика валют. Суспільство оцінює це як благо, якщо відповідна іноземна валюта широко використовується як рахункова одиниця для багатьох операцій та виконує функцію засобу нагромадження. За таких умов стабільність обмінного курсу має так званий сигнальний ефект і асоціюється зі стабільними внутрішніми цінами. У монетарної влади також з'являється можливість викликати довіру до себе завдяки доступності оперативної інформації про виконання нею своїх зобов'язань. Валютний курс фактично є найбільш очевидним та легко контрольованим громадськістю зобов'язанням монетарної влади [1].

Таблиця 1

Режими монетарної політики та якір обмінного курсу (% країн – учасниць МВФ)

Рік	Долар США	Євро	Кошик валют	Інша валюта
2010	26,5	14,8	7,9	3,7
2011	25,3	14,2	7,4	4,2
2012	22,6	14,2	6,8	4,2
2013	23,0	14,1	6,8	4,2
2014	22,5	13,6	6,3	4,2
2015	22,0	13,1	6,3	4,2
2016	20,3	13,0	4,7	4,7
2017	20,3	13,0	4,7	4,7
2018	19,8	13,0	4,7	4,7

Джерело: [9; 10]

У 2018 році відсоток країн, що застосовували прив'язку до долара США, знизилася до 19,8% з 26,5% у 2010 році. Частка країн – членів МВФ з обмінним курсом як основною метою політики знизилася незначно, а саме до 42,2% порівняно з 42,7% у 2017 році.

Країни з твердою та м'якою прив'язкою становлять 95,1% цієї групи. Все менша частка країн використовує прив'язку до долара США, євро та кошика валют. Однак зростає частка іншої валюти як номінального якоря [10].

Звичайно, є низка факторів, які кидають тінь на ефективність таргетування обмінного курсу як монетарного режиму. Серед них слід назвати такі. По-перше, існує неможливість проведення незалежної грошової політики, коли наявна залежність від іншої країни. По-друге, якщо країна з огляду на специфіку структури економіки вразлива до зовнішніх шоків, це підриває довіру до всіх цільових орієнтирів, особливо зовнішніх. По-третє, стабільний номінальний валютний курс перешкоджає наближенню реального валютного курсу до реального ефективного валютного курсу. Це приводить до квазіоподаткування та неефективного розміщення ресурсів. Крім цього, фіксація ціни іноземної валюти перекладає валютний ризик із приватних осіб на державу, тому таргетування обмінного курсу часто є перехідним монетарним режимом, адже структурні зрушення вимагають змін реального обмінного курсу.

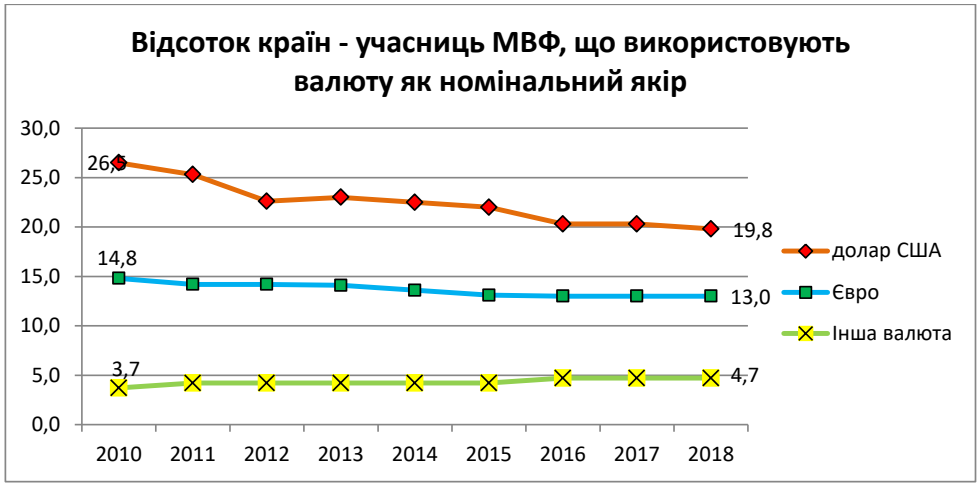

Рис. 1. Відсоток країн – учасниць МВФ, що використовують іноземну валюту як номінальний якір

У науковій літературі по-різному трактують поняття «таргетування інфляції», однак усі автори беззаперечно виділяють дві головні його ознаки:

– орієнтація на певний рівень або діапазон річного рівня інфляції;

– визначення цільового показника «очікуваної» інфляції.

Така стратегія передбачає, що як номінальний якір використовуються публічно проголошена інфляційна ціль і зобов'язання центрального банку проводити монетарну політику таким чином, щоб її досягти. Отже, проміжним орієнтиром монетарної політики стає прогнозний показник інфляції, тобто інструменти монетарної політики застосовуються у відповідь не на поточний рівень інфляції, а на очікувану через 12–18 місяців інфляцію, тому центральні банки повинні володіти надійними та ефективними методами прогнозування.

Таблиця 2

Режими монетарної політики (% країн – учасниць МВФ)

Рік	Монетарне таргетування	Інфляційне таргетування	Інший режим
2010	13,2	16,4	17,5
2011	15,3	16,3	17,4
2012	15,3	16,8	20,0
2013	13,6	17,8	20,4
2014	13,1	17,8	22,5
2015	13,1	18,8	22,5
2016	12,5	19,8	25,0
2017	12,5	20,8	24,0
2018	12,5	21,4	24,0

Джерело: [9; 10]

Згідно з даними МВФ у 2018 році таргетування інфляції застосовувала 41 країна, причому відсоток країн, що застосовували режим таргетування інфляції, зріс із 16,4% у 2010 році до 21,4% у 2018 році. Із 41 країни 36 мають плаваючі або вільно плаваючі валютні курси, що вимагає значної довіри до грошової політики, щоби компенсувати втрату проміжних цілей. Центральний банк відповідає за встановлення цільового показника інфляції для 19 із 41 країни цієї категорії, а в 16 країнах центральний банк і уряд спільно встановлюють цілі. Більше половини країн (24) мають цільовий показник з толерантним діапазоном, при цьому лише одна країна орієнтується на базову інфляцію. Більшість країн відповідає зобов'язанням режиму таргетування інфляції щодо прозорості (33 країни) та підзвітності (38 країн) [10].

Як бачимо з табл. 3, з часом все більше країн переходять до режиму ТІ. Однак на початку досить розвинуті країни переходили до цього режиму, тоді як останнім десятиліттям все більше країн, що розвиваються, переходять до нього. Причому країни, що розвиваються, встановлювали загалом вищі цільові орієнтири, ніж розвинені країни.

Міжнародний досвід засвідчує високу ефективність цієї стратегії. Чилі, як і всі латиноамериканські країни, мала негативний досвід гіперінфляції, низки економічних та політичних криз. У 1991 році Чилі оголосила про перехід до ТІ з одночасним проведенням структурних реформ. Перехідний період тривав 10 років, протягом якого інфляція знизилась з 28% до 3%. При цьому середньорічний темп приросту ВВП за 1991–2001 роки становив 6%. Так само успішно пройшли реформи у Польщі, а після проголошення переходу до ТІ (перехідний період тривав 6 років) було досягнуто таких результатів: інфляція знизилась до 1,5–3,5%, ВВП зростав щороку в середньому на 5%, ВВП за ПКС зріс із 9 тис. дол. у 1999 році до 13 тис. дол. у 2005 році [7].

Як бачимо з табл. 4, практично в усіх країнах, що запровадили режим ТІ, середній рівень інфляції знизився після запровадження режиму. Винят-

Таблиця 3

Країни – учасниці МВФ, що використовують режим таргетування інфляції

Країна	Рік	Цільовий рівень інфляції на момент запровадження,%	Країна	Рік	Цільовий рівень інфляції на момент запровадження,%
Нова Зеландія	1990	1–3	Індонезія	2005	5+/-1
Канада	1991	2+/-1	Румунія	2005	3+/-1
Велика Британія	1992	2	Сербія	2006	4–8
Австралія	1993	2–3	Туреччина	2006	5,5+/-2
Швеція	1993	2	Вірменія	2006	4,5+/-1,5
Чехія	1997	3+/-1	Гана	2007	8,5+/-2
Ізраїль	1997	2+/-1	Уругвай	2007	3–7
Польща	1998	2,5+/-1	Албанія	2009	3+/-1
Бразилія	1999	4,5+/-2	Грузія	2009	3
Чилі	1999	3+/-1	Парагвай	2011	4,5
Колумбія	1999	2–4	Уганда	2011	5
ПАР	2000	3–6	Домініканська Республіка	2012	3–5
Тайланд	2000	0,5–3	Японія	2013	2
Угорщина	2001	3+/-1	Молдова	2013	3,5–6,5
Мексика	2001	3+/-1	Індія	2015	2–6
Ісландія	2001	2,5+/-1,5	Казахстан	2015	4
Південна Корея	2001	3+/-1	Росія	2015	4
Норвегія	2001	2,5+/-1	Україна	2016	8+/-2
Перу	2002	2+/-1	Коста-Ріка	2018	2–4
Філіппіни	2002	4+/-1	Ямайка	2018	4–6
Гватемала	2005	5+/-1			

Джерело: складено автором за джерелом [12]

ком є Ісландія та Вірменія, де рівень інфляції навіть зріс після запровадження режиму ТІ. Проте таке підвищення було наслідком світової фінансової кризи та девальвації національних валют цих країн. Серед 28 розглянутих країн лише 9 не змогли досягти оголошеної на момент запровадження режиму мети.

Згідно з дослідженнями МВФ у жодній країні на час запровадження таргетування інфляції не було забезпечено повного набору необхідних передумов. Наприклад, Ізраїль та Філіппіни мали високий рівень державного боргу відносно ВВП і значний бюджетний дефіцит, практично в усіх країнах не було необхідного математичного апарату для прогнозування; в Перу спостерігався надзвичайно високий рівень доларизації економіки. Однак, попри новий режим, грошово-кредитне регулювання було запроваджено, що, як засвідчив аналіз фахівців МВФ, забезпечило певні переваги порівняно з країнами, які не перейшли на таргетування інфляції.

Довіра до дієвості переходу до ТІ суттєво підвищиться, якщо цей перехід буде визначений як частина ширшого пакета економічних реформ. Слабкість фінансової системи може ускладнювати дію монетарної політики, тому ТІ спричиняється до посилення пруденційного регулювання та активізації інших реформ у фінансовій сфері [5].

Загалом досвід засвідчив успішність режиму ТІ, однак найбільшим досягненням інфляційного таргетування є зниження інфляційних очікувань за рахунок прозорої монетарної політики, можливого легкого контролю з боку громадськості за її результатами та підвищення довіри до дій центрального банку та уряду. Серед інших переваг ТІ можна назвати збільшення прозорості політики центрального банку та уряду, відкрите врахування ролі часових лагів монетарної політики в процесі її здійснення, усунення суперечностей між цілями грошово-кредитної політики, забезпечення її гнучкості, створення сприятливих умов для збалансованого розвитку всіх секторів та галузей економіки [1]. Критики ТІ зазначають, що його реалізація може стримувати економічне зростання, не сприяє процесам вільного курсоутворення, є проблемною для запровадження в країнах, що розвиваються, та в нестабільних економічних умовах.

Теперішня та майбутня ефективність режиму ТІ в Україні перебуває під питанням. Це пов'язане з низьким рівнем дієвості основних інструментів монетарної політики та значною роллю регульованих цін, які перебувають за межами впливу Національного банку України у формуванні індексу споживчих цін, у зв'язку з чим планові показники інфляції, як правило, не виконуються [2].

Таблиця 4

Країни – учасниці МВФ, що використовують режим таргетування інфляції

Країна	Рік	Цільовий рівень інфляції на момент запровадження, %	ІСЦ, % (середнє значення за 10 років до запровадження)	ІСЦ, % (середнє значення за 10 років після запровадження)
Нова Зеландія	1990	1–3	11,34	1,84
Канада	1991	2+/-1	5,29	1,68
Велика Британія	1992	2	5,33	2,03
Австралія	1993	2–3	5,63	2,64
Швеція	1993	2	6,30	1,34
Чехія	1997	3+/-1	11,38	3,33
Ізраїль	1997	2+/-1	13,83	2,28
Польща	1998	2,5+/-1	107,95	3,85
Бразилія	1999	4,5+/-2	843,25	6,89
Чилі	1999	3+/-1	11,76	3,37
Колумбія	1999	2–4	22,15	6,27
ПАР	2000	3–6	8,99	5,31
Тайланд	2000	0,5–3	4,53	2,62
Угорщина	2001	3+/-1	17,81	5,12
Мексика	2001	3+/-1	17,06	4,38
Ісландія	2001	2,5+/-1,5	**3,17**	**6,02**
Південна Корея	2001	3+/-1	4,58	3,18
Норвегія	2001	2,5+/-1	2,30	1,85
Перу	2002	2+/-1	12,02	2,86
Філіппіни	2002	4+/-1	6,42	4,60
Гватемала	2005	5+/-1	7,58	5,06
Індонезія	2005	5+/-1	14,35	6,81
Румунія	2005	3+/-1	43,73	4,45
Сербія	2006	4–8	33,03	6,38
Туреччина	2006	5,5+/-2	43,74	8,12
Вірменія	2006	4,5+/-1,5	**4,19**	**4,62**
Гана	2007	8,5+/-2	17,60	13,65
Уругвай	2007	3–7	8,73	7,98

Джерело: складено за джерелами [11; 12]

Таблиця 5

Планові та фактичні показники інфляції

Рік	Запланований показник, %	Фактичний показник, %
2004	6,3	12,3
2005	8,6	10,3
2006	8,7	11,6
2007	7,5	16,6
2008	9,6	22,3
2009*	9,5	12,3
2010*	9,7	9,1
2011*	8,9	4,6
2012*	7,9	-0,2
2013	4,8	0,5
2014	19	24,9
2015	38,1	43,3
2016*	9	12,4
2017	11,6	13,3
2018	8,2	9,8

* прогноз Уряду

Джерело: складено за даними НБУ

Незважаючи на загалом успішне впровадження режиму ТІ для більшості країн, лунають заклики до переходу до режиму таргетування темпу зростання ВВП. Наприклад, Банк Англії підвищив відсоткові ставки до 0,75% у серпні 2018 року, вважаючи, що рівень інфляції перевищить таргетований рівень у 2% приблизно за два роки. Однак підвищення процентних ставок може спровокувати послаблення економічної активності, а темпи економічного зростання можуть знизитись.

ФРС США орієнтується на досягнення подвійної мети, а саме цінової стабільності та максимальної зайнятості. ФРС також підвищила процентні ставки у 2018 році, але економіка США зросла на 3,1% у 1 кварталі 2019 року [13]. На відміну від цього, економіка Великої Британії зросла лише на 0,5% у першому кварталі цього року, тому економісти побоюються того, що вища процентна ставка може привести до ще нижчих темпів зростання ВВП. Орієнтація на цінову стабільність сама по собі могла спрацювати, коли інфляція була більш надійним показником бізнес-циклу. Тепер

Банк Англії і, можливо, інші центральні банки повинні розглянути питання про зміну монетарного режиму на таргетування зростання ВВП [14].

Подібна ситуація простежується в Україні, НБУ підвищив облікову ставку до 18% із 7 вересня 2018 року для зниження рівня інфляції до інфляційної цілі. Це допомогло знизити рівень інфляції з 13,3% у 2017 році до 9,8% у 2018 році. Проте НБУ прогнозує сповільнення зростання економіки у 2019 році до 2,5% з 3,3% роком раніше. Згідно з висновком НБУ зниження темпів економічного зростання зумовлюється сповільненням глобальної економіки та обсягів світової торгівлі, стриманою фіскальною політикою через потребу погашення значних обсягів державного боргу, а також жорсткими монетарними умовами, необхідними для зниження інфляції до цілі [3].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, таргетування інфляції передбачає публічне оголошення цільового рівня інфляції, зусилля органів влади для його досягнення, прозору та зрозумілу суспільству монетарну політику. ТІ – це не універсальний рецепт, спроможний швидко знизити інфляцію та вирішити інші економічні проблеми. Більш того, за не сприятливих макроекономічних основ (слабка бюджетна політика, відсутність структурних реформ тощо) він не спроможний виконати свої функції. Ефективність цього механізму, термін його запровадження залежать від швидкості розвитку ринку цінних паперів, ключовим гравцем на якому повинен бути уряд. ТІ – це монетарний режим, який за умови непохитної волі влади провести реформи та підвищити життєвий рівень населення дає змогу посилити довіру до національної валюти, монетарної політики, банківської системи країни, за рахунок чого можна знизити інфляційні очікування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гриценко А., Кричевська Т. Монетарна стратегія: шлях до ефективної грошово-кредитної політики. Стаття перша. Необхідність і передумови формування монетарної стратегії як форми комунікації центральних банків. *Вісник Національного банку України*. 2005. № 11. С. 8–17.
2. Дзюблюк О. Стратегія монетарної політики Національного банку України та її вплив на економічний розвиток. *Вісник Національного банку України*. 2008. № 1. С. 8–15.
3. Інфляційний звіт за квітень 2019 року / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=93772773 (дата звернення: 27.06.2019).
4. Основні засади грошово-кредитної політики на 2018 рік та середньострокову перспективу / Національний банк України. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=55564681 (дата звернення: 27.06.2019).
5. Петрик О. Інфляція в Україні: проблеми, ризики, перспективи. *Вісник Національного банку України*. 2007. № 3. С. 2–13.
6. Петрик О. Цілі та основні режими сучасної монетарної політики. *Вісник Національного банку України.* 2006. № 6. С. 6–13.
7. Шопіс Л. Використання таргетування інфляції як метод забезпечення цінової стабільності. *Наука й економіка.* 2007. № 1 (5). С. 63–69.
8. Шиян Д. Теорія очікувань і монетарна політика: взаємозв'язок та суперечності. *Фінанси України.* 2006. № 11. С. 49–57.
9. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2017. *International Monetary Fund.* URL: https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2018/08/10/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2017-44930 (дата звернення: 27.06.2019).
10. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2018. *International Monetary Fund.* URL: https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2019/04/24/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2018-46162 (дата звернення: 27.06.2019).
11. Indicators. *World Bank.* URL: https://data.worldbank.org/indicator (дата звернення: 27.06.2019).
12. Inflation Targeting: Holding the Line. *International Monetary Fund*. URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/target.htm (дата звернення: 27.06.2019).
13. United States GDP Annual Growth Rate. *Trading economics.* URL: https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual (дата звернення: 27.06.2019).
14. Yueh L. Why the Bank of England should target growth. *Financial News*. 2018. URL: https://www.fnlondon.com/articles/why-the-bank-of-england-should-target-growth-20180813 (дата звернення: 27.06.2019).

REFERENCES:

1. Hrytsenko A., Krychevska T. (2005) Monetarna stratehiia: shliakh do efektyvnoi hroshovo-kredytnoi polityky. Stattia persha. Neobkhidnist i peredumovy formuvannia monetarnoi stratehii yak formy komunikatsii tsentralnykh bankiv [Monetary strategy: way to the efficient monetary policy. Article 1. The necessity and preconditions of the formation of a monetary strategy as a form of communication of central banks]. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy [Visnyk of the National bank of Ukraine], no. 11, pp. 8–17.
2. Dziubliuk O. Stratehiia monetarnoi polityky Natsionalnoho banku Ukrainy ta yii vplyv na ekonomichnyi rozvytok [Strategy of monetary policy of the National bank of Ukraine and its influence on economic development]. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy [Visnyk of the National bank of Ukraine], no. 1, pp. 8–15.
3. Infliatsiinyi zvit za kviten 2019 roku [Inflaionary report for April 2019]. Natsionalnyi bank Ukrainy [The National bank of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=93772773 (accessed: 27 June 2019).

4. Osnovni zasady hroshovo-kredytnoi polityky na 2018 rik ta serednostrokovu perspektyvu. [Main grounds of the monetary policy on 2018 year and mid-term perspective]. Natsionalnyi bank Ukrainy [The National bank of Ukraine]. Available at: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=55564681 (accessed: 28 June 2019).

5. Petryk O. (2007) Infliatsiia v Ukraini: problemy, ryzyky, perspektyvy [Inflation in Ukraine: problems, risks, perspectives]. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy [Visnyk of the National bank of Ukraine], no. 3, pp. 2–13.

6. Petryk O. (2006) Tsili ta osnovni rezhymy suchasnoi monetarnoi polityky [Targets and main regimes of the modern monetary policy]. Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy [Visnyk of the National bank of Ukraine], no. 6, pp. 6–13.

7. Shopis L. (2007) Vykorystannia tarhetuvannia infliatsii yak metod zabezpechennia tsinovoi stabilnosti [Using of inflation targeting as a method of providing price stability]. Nauka y ekonomika [Science and economics], no. 1 (5), pp. 63–69.

8. Shyian D. (2006) Teoriia ochikuvan i monetarna polityka: vzaiemozviazok ta superechnosti [The theory of expectations and monetary policy: interconnections and contradictions]. Finansy Ukrainy [Finances of Ukraine], no. 11, pp. 49–57.

9. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2017. *International Monetary Fund*. URL: https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2018/08/10/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2017-44930 (accessed: 27 June 2019).

10. Annual Report on Exchange Arrangements and Exchange Restrictions 2018. *International Monetary Fund*. URL: https://www.imf.org/en/Publications/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions/Issues/2019/04/24/Annual-Report-on-Exchange-Arrangements-and-Exchange-Restrictions-2018-46162 (accessed: 27 June 2019).

11. Indicators. *World Bank*. URL: https://data.worldbank.org/indicator (accessed: 27 June 2019).

12. Inflation Targeting: Holding the Line. *International Monetary Fund.* URL: https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/target.htm (accessed: 27 June 2019).

13. United States GDP Annual Growth Rate. *Trading economics.* URL: https://tradingeconomics.com/united-states/gdp-growth-annual (accessed: 27 June 2019).

14. Yueh L. (2018). Why the Bank of England should target growth. *Financial News.* URL: https://www.fnlondon.com/articles/why-the-bank-of-england-should-target-growth-20180813 (accessed: 27 June 2019).

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ
ECONOMIC CONSEQUENCES OF CORRUPTION IN UKRAINE

УДК 33:328.185

Висоцька І.Б.
к.е.н., доцент кафедри фінансів та обліку
Львівський державний університет внутрішніх справ
Нагірна О.В.
к.е.н., доцент кафедри фінансів та обліку
Львівський державний університет внутрішніх справ
Силкін О.С.
аспірант кафедри фінансово-економічної безпеки, обліку і оподаткування
Українська академія друкарства

Vysotska Inna
Lviv State University of Internal Affairs
Nahirna Oksana
Lviv State University of Internal Affairs
Sylkin Oleksandr
Ukrainian Academy of Printing

У статті досліджено рівень корупції в Україні у 2012–2018 рр. Розглянуто негативні наслідки корупції та їх вплив на економіку. Серед основних наслідків корупції на економіку виокремлено такі, як розширення тіньової економіки, нівелювання конкурентних ринкових механізмів, неефективне використання державних коштів, підвищення цін за рахунок збільшення «вартості» корупції, погіршення інвестиційного клімату. Проведено аналіз взаємозалежності показників темпу зростання ВВП та рівня тіньової економіки від індексу сприйняття корупції. Встановлено, що корупція має негативний вплив на темпи зростання ВВП та сприяє зростанню тіньової економіки. Запропоновано заходи, спрямовані на зниження рівня корупції в Україні та її негативного впливу на економіку. Встановлено основні наслідки зростання корупції в Україні. Зростання корупції навіть сильніше скорочує прямі іноземні інвестиції, ніж зіставне підвищення податків.
Ключові слова: *корупція, тіньова економіка, індекс сприйняття корупції.*

В статье исследован уровень коррупции в Украине в 2012–2018 гг. Рассмотрены негативные последствия коррупции и их влияние на экономику. Среди основных последствий коррупции на экономику выделены такие, как расширение теневой экономики, нивелирование конкурентных рыночных механизмов, неэффективное использование государственных средств, повышение цен за счет увеличения «стоимости» коррупции, ухудшение инвестиционного климата. Проведен анализ взаимозависимости показателей темпа роста ВВП и уровня теневой экономики от индекса восприятия коррупции. Установлено, что коррупция оказывает негативное влияние на темпы роста ВВП и способствует росту теневой экономики. Предложены меры, направленные на снижение уровня коррупции в Украине и ее негативного влияния на экономику. Установлены основные последствия роста коррупции в Украине. Рост коррупции даже сильнее сокращает прямые иностранные инвестиции, чем сопоставимое повышение налогов.
Ключевые слова: *коррупция, теневая экономика, индекс восприятия коррупции.*

The article reveals the level of corruption in Ukraine and the world. It has been established that corruption has a negative impact on the topics of GDP growth and contributes to the growth of the shadow economy. The main consequences of the impact of corruption on the country's economy are identified. Among the negative consequences of corruption for the economy are the expansion of the shadow economy, the disruption of competitive market mechanisms, the inefficient use of budget funds, the increase in prices due to the increase in "corruption costs", and the deterioration of the investment climate. A link has been established between corruption and the shadow economy. Negative consequences of the shadow economy are the shortfall in tax revenues, the reduction of the expenditure side of the state budget, the exacerbation of social problems. The level of shadowing of the economy is analyzed, the main factors contributing to its decline are determined. It is established that during 2014–2018. The level of shadow economy is reduced by 9%. Among the main reasons for reducing the shadow economy, the following are highlighted: achieving relative macroeconomic stabilization and reducing inflation, minimizing corruption schemes in the gas sector, improving tax administration, in particular VAT, improving business conditions. Violation of competitive market mechanisms is manifested in the holding of non-transparent tenders, which leads to a decrease in market efficiency and discredit the ideas of market competition. It has been established that corruption negatively affects both revenues and expenditures of the state budget. With an increase in the level of corruption in the state, budget revenues are decreasing. It has been proven that reducing the corruption rating by one position reduces state revenues by 1.71–2.51% of GDP. The proposed measures to reduce the level of corruption in Ukraine and its negative impact on the economy are to create an effective and efficient system of anti-corruption justice, to actively involve business in establishing new transparent rules for the relationship between the society of government and business.
Key words: *corruption, shadow economy, corruption perception index.*

Постановка проблеми. Однією з найнебезпечніших загроз існування української держави міжнародні та вітчизняні фахівці визнають корупцію, яка пронизує всю владну вертикаль. Корупція як суспільне явище є однією з найнебезпечніших загроз правам людини, демократії, правопорядку, чесності та соціальній справедливості. Корупція підриває віру людини у справедливість, гідність, право. Проте корупція має не тільки негативні соціальні наслідки. Вона також перешкоджає економічному розвитку, має негативні фінансові наслідки для громадян, компаній та держави загалом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню поняття «корупції» присвячено праці Л.І. Аркуші, А.В. Гайдука, О.Г. Кальмана, О.О. Мельника, О.Я. Прохоренка, І.О. Ревак, М.І. Хавронюка. Дослідження впливу корупції на економічну систему здійснювали О.І. Барановський, Л.В. Герасименко, Д. Кауфман, О.Є. Коростін та інші вчені.

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення наявних підходів до визначення поняття «корупція», проведення аналізу впливу корупції на економіку країни та розроблення рекомендацій для нівелювання впливу корупції на економічний розвиток держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Корупція в Україні – це не просто соціально-економічний феномен, присутній різною мірою сьогодні в багатьох країнах світу, але й система стосунків, які пронизували всі сфери життя суспільства, зокрема економічну. Проведені дослідження рівня корупції в Україні показали, що до революційних подій 2014 р., попри гучні політичні заяви та окремі антикорупційні рішення, корупція тільки посилювалась, що знаходило своє відображення у відповідних міжнародних рейтингах (рис. 1).

Як свідчать дані рис. 1, напередодні Революції Гідності Україна сприймалась як одна з найбільш

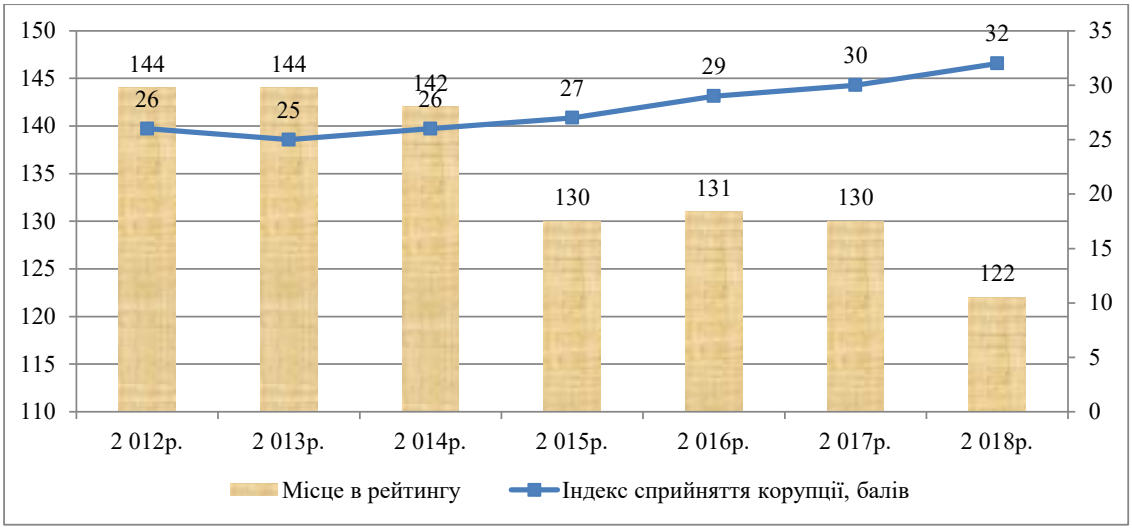

Рис. 1. Індекс сприйняття корупції в Україні протягом 2012–2018 рр.

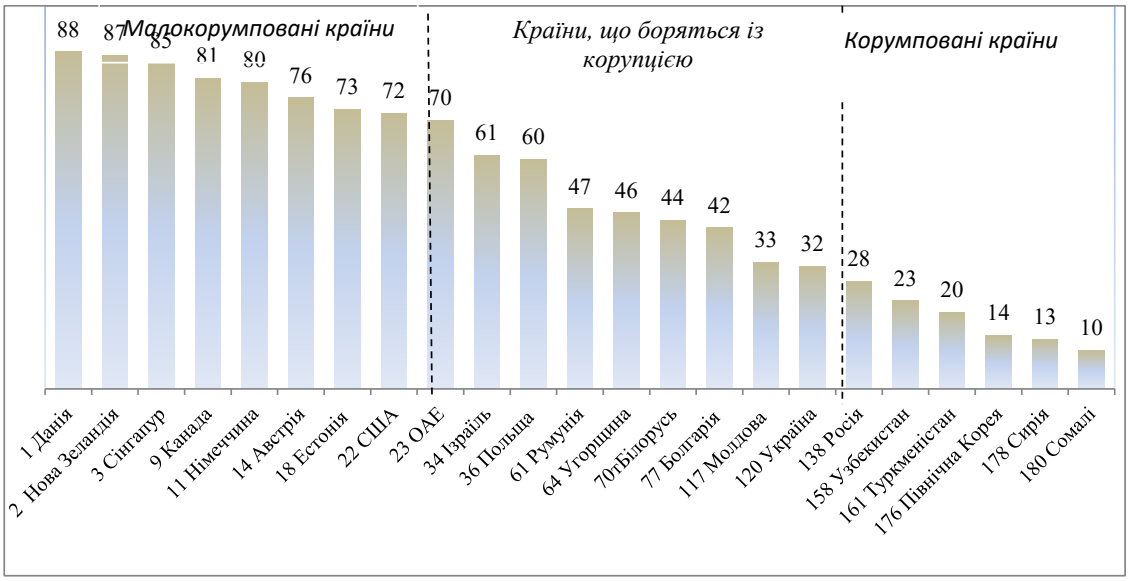

Рис. 2. Індекс сприйняття корупції та місце країн у світі

Джерело: [1]

корумпованих країн у світі, посідаючи 144 місце (чим вище оцінка в балах, відповідно, чим менше місце країни, тим менш корумпованою вона вважається, й навпаки) за цим показником у світі. Як видно з рис. 1, у світовому Індексі сприйняття корупції за 2018 р. Україна отримала 32 бали зі 100 можливих, посівши разом із Малі, Малаві та Ліберією 122 місце зі 176 країн. Це, безумовно, є неприйнятно низьким показником для великої європейської країни з населенням 45 млн. осіб, якою є Україна. Такий рівень корупції загрожує політичній та економічній стабільності України. Проте нинішні 32 бали все ж таки вселяють надію, оскільки Україна вперше потрапила у групу країн, які «намагаються боротися з корупцією», що характеризуються діапазоном від 31 до 60 балів.

Необхідно зазначити, що Україна – це не єдина країна, яка зіткнулася з таким ганебним явищем, як корупція. Досі у світі немає жодної країни, абсолютно вільної від корупції. Як зазначається у доповіді ООН, світова економіка щороку втрачає 2,6 трильйони доларів через корупцію. Це понад 5% глобального ВВП. Щорічний обсяг хабарів у світовому масштабі складає один трильйон доларів [8]. Розглянемо групування країн за рівнем корупції у світі (рис. 2).

Як видно з рис. 2, держави, які за «Індексом сприйняття корупції» набирають 61 та більше балів, вважаються відносно благополучними. Цей «клуб малокорумпованих країн» очолює Данія, яка набрала 88 балів зі ста можливих. Крім того, такими країнами є Нова Зеландія (87 балів), Фін-

ляндія, Сінгапур та Швеція (по 85 балів). Менш корумпованими за сприйняттям, ніж Україна, є всі країни ЄС, включаючи Болгарію, яка має найгірші показники в Євросоюзі, а саме 42 бали.

Проте сам по собі рівень корупції не є важливим, важливими є її наслідки. Негативні наслідки корупції проявляються у соціальній, правоохоронній, судовій, економічній системах. Вплив корупції на економіку є особливо небезпечним. Корупція нівелює економічну політику держави, створює підґрунтя для зростання тіньової економіки, як наслідок, маємо порушення податкового законодавства та правил ведення підприємницької діяльності.

Узагальнений вплив корупція має на темпи економічного зростання. Проведено оцінювання залежності темпів зростання ВВП та індексу сприйняття корупції (рис. 3). Проведений аналіз за 2012–2018 рр. показав, що між цими показниками існує лінійна залежність. Встановлено, що темпи зростання ВВП на 46,5% залежать від рівня сприйняття корупції.

За підрахунками вчених встановлено, що якщо б рівень корупції в Україні зменшився до рівня Польщі, то зростання ВВП на душу населення в Україні за останні 10 років становило би на 2 824 дол. на душу населення більше [4]. Отже, не викликає сумніву, що між економікою та корупцією існує стабільний зв'язок. Корупція однозначно гальмує темпи економічного зростання країни, робить її громадян біднішими, а економіку менш продуктивною, а також стримує розвиток підприємств.

Проте прояви корупції не обмежуються лише уповільненим зростанням ВВП. Серед негативних наслідків корупції для економіки необхідно виокремити такі, як розширення тіньової економіки, порушення конкурентних механізмів ринку, неефективне використання бюджетних коштів, підвищення цін за рахунок збільшення «корупційних витрат», погіршення інвестиційного клімату. Розглянемо кожен напрям окремо.

Тіньова економіка має негативні наслідки як для держави, так і для суспільства. Суттєві негативні наслідки від тіньової економіки отримує держава, такі як недоотримання податкових надходжень, скорочення видаткової частини державного бюджету, загострення соціальних проблем [9].

Оцінювання залежності рівня тіньової економіки від індексу корупції показало, що між вказаними величинами існує обернений зв'язок, про що свідчить рівень коефіцієнта кореляції у 0,59.

Протягом останніх років рівень тіньової економіки знизився. Серед основних причин зниження тінізації економіки можна виокремити досягнення відносної макроекономічної стабілізації та зниження рівня інфляції; мінімізацію корупційних схем у газовій сфері; вдосконалення податкового адміністрування, зокрема ПДВ; покращення умов ведення бізнесу (за останні чотири роки Україна піднялася в рейтингу "Doing Business" Світового Банку на 38 позицій зі 112 місця у 2014 р. до 76 місця у 2018 р.) [6].

Як відомо, найбільшим споживачем у державі є сама держава, а проведення непрозорих тендерів державних закупівель привели до того, що державні замовлення, відповідно, і бюджетні кошти отримував не той, хто конкурентоспроможний, а той, хто незаконно зміг отримати переваги. Це спричиняє зниження ефективності ринку та дискредитацію ідей ринкової конкуренції. В рік держава витрачає приблизно 300 мільярдів гривень на державні закупівлі. Державні закупівлі були однією з головних сфер корупційних зловживань на всіх рівнях влади та чинником значних фінансових втрат держави. Згідно з даними Служби безпеки України, щорічні втрати від корупційних схем у сфері закупівель досягали 10–15%

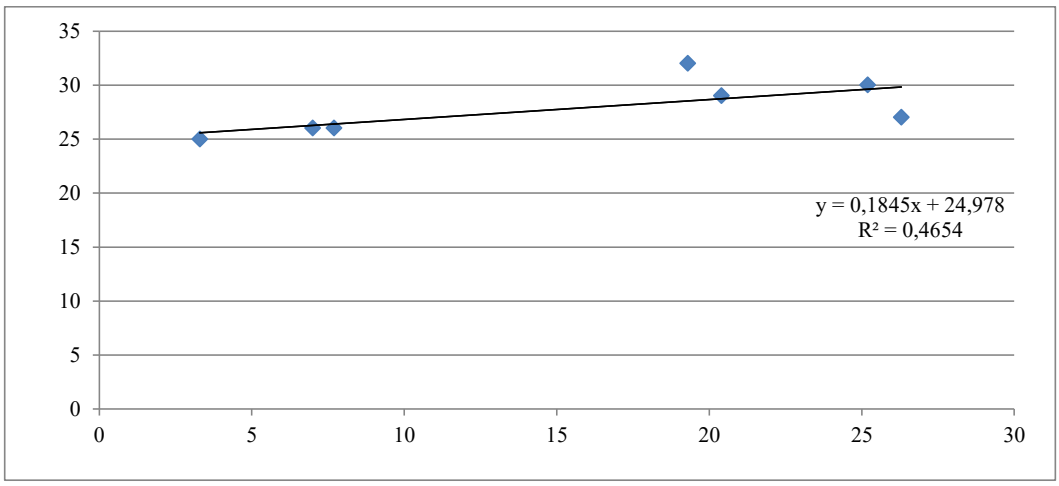

Рис. 3. Залежність темпів зростання ВВП та індексу сприйняття корупції України у 2012–2018 рр.

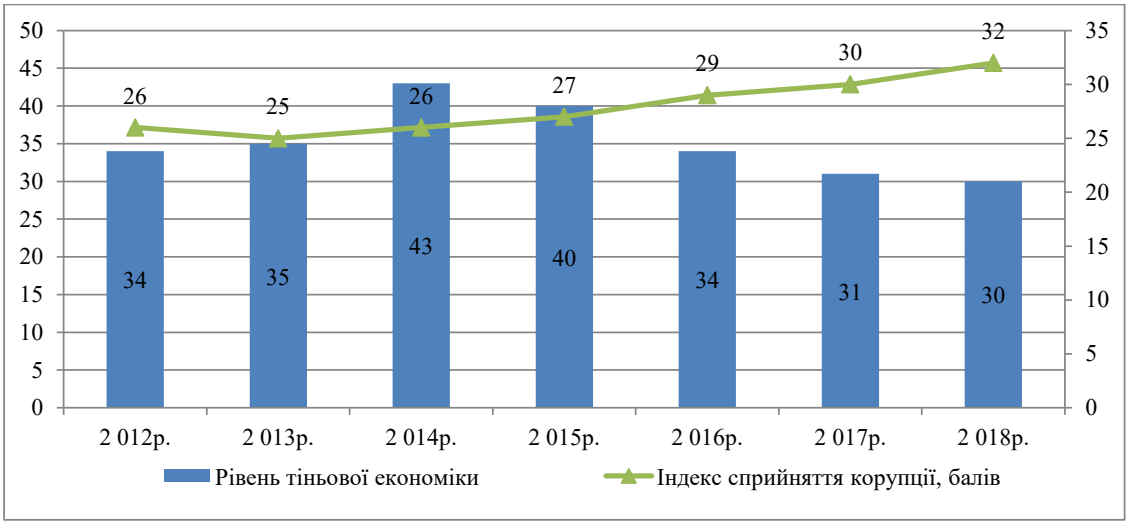

Рис. 4. Рівень тіньової економіки та індекс сприйняття корупції в Україні у 2012–2018 рр.

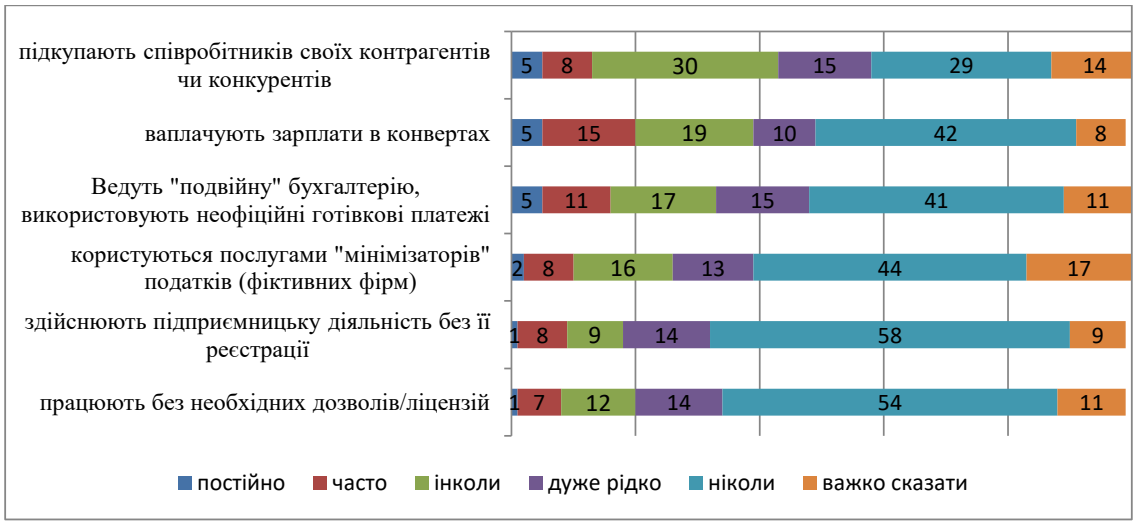

Рис. 5. Корупційні практики у відносинах «держава – бізнес»

Джерело: [3]

(35–52,5 млрд. грн.) видаткової частини державного бюджету.

З 2015 р. уряд запустив пілотний проект “ProZorro”, що є електронною системою здійснення публічних закупівель в Україні. З 1 серпня 2016 р. вона стала обов’язковою для всіх закупівель органів публічної адміністрації (державної влади та місцевого самоврядування), а також для юридичних осіб та їх об’єднань, які забезпечують потреби держави або територіальної громади в Україні. Тільки у 2018 р. економія бюджетних коштів від використання цієї електронної платформи становила 1,1 млрд. дол. Щоправда, експерти вказують на існування чималої кількості схем, які дають можливість обійти цю систему, але можна зазначити, що корисність “ProZorro” є беззаперечною. Однак її ефективність як засобу подолання корупції, інструмента публічності та вільного доступу до закупівель не є абсолютною. Все ж таки всі експерти, підприємці та державні службовці визнають, що “ProZorro” є одним з найкращих антикорупційних рішень, втілених в Україні [7].

Корупція негативно впливає як на доходи, так і на витрати державного бюджету. Зі збільшенням рівня корупції у державі зменшуються надходження до бюджету. Зниження корупційного рейтингу на одну позицію зменшує доходи держави на 1,71–2,51% ВВП. Таке зниження відбувається через зростання рівня тіньової економіки, зниження податкових надходжень, соціального забезпечення громадян.

Страждають від корупції також витрати державного бюджету, а саме соціальні витрати, оскільки першочергово фінансуються корумповані витрати влади, окрім того, соціальні витрати втрачають свою адресність, тобто їх отримують багаті

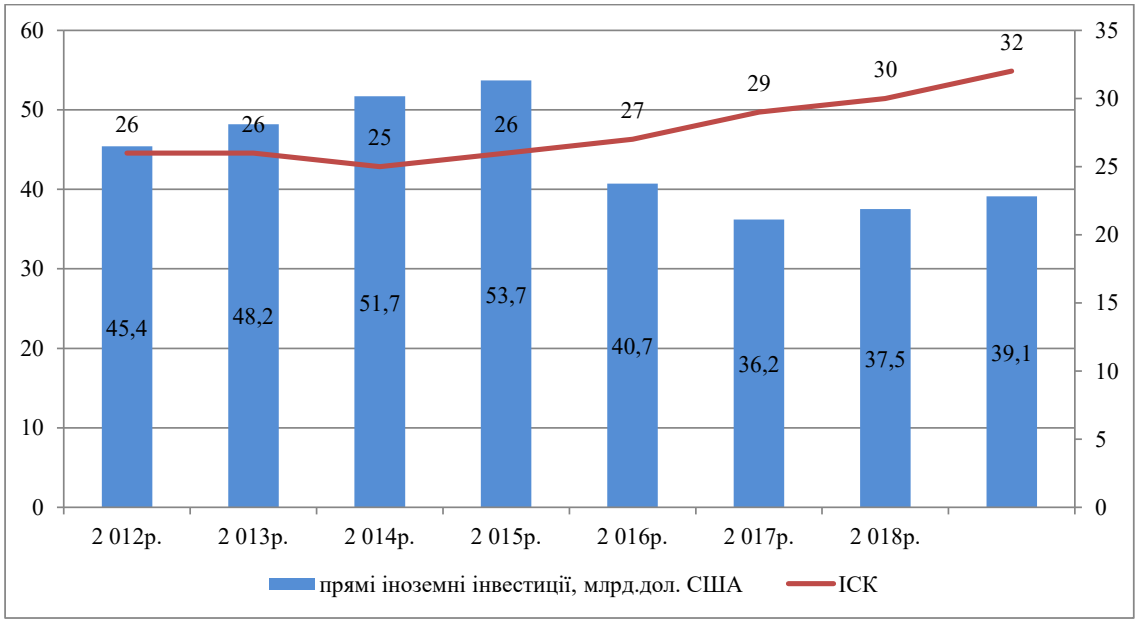

Рис. 6. Обсяги прямих іноземних інвестицій та індекс сприйняття корупції в Україні у 2012–2018 рр.

верстви населення. Згідно з розрахунками МВФ зростання корупції на одиницю відповідає зменшенню відношення таких витрат на 1,32–2,19% ВВП. Окрім того, посилення корупції на одиницю зменшує відношення витрат на освіту та медицину до ВВП на 0,34–0,45% [2].

Підприємства дають хабарі, щоб уникнути сплати податків та державної регуляції. Сплачені хабарі перекриваються за рахунок споживачів.

Іноземні інвестиції є дуже чутливими до корупції (рис. 6). Як видно з рис. 6, між прямими іноземними інвестиціями та рівнем корупції існує обернений зв'язок, підтвердженням чого є рівень коефіцієнта кореляції у 0,8.

Зростання корупції навіть сильніше скорочує прямі іноземні інвестиції, ніж зіставне підвищення податків. Розглядаючи корупцію як своєрідний додатковий «податок» на бізнес, іноземні інвестори вважають, що кожне збільшення ставки цього «податку» на один відсоток скорочує вплив прямих інвестицій в країну на 5%. Послаблення рівня корупції країни на один бал відповідає зростанню обсягу прямих іноземних інвестицій на 23,1%.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, корупція – це системне суспільне явище, що виникало протягом тривалого періоду, тому для того, щоби побороти його, необхідно чимало зусиль та часу. Протягом останніх 5 років спостерігається поступ в антикорупційній боротьбі. Проте цей поступ незначний, а сучасне суспільство потребує більш результативних дій з боку держави. Однак навіть такі зміни мають позитивні результати. Вважаємо, що задля зниження рівня корупції в Україні доцільно створити ефективну та дієву систему антикорупційного правосуддя, активно залучати бізнес до встановлення нових прозорих правил взаємовідносин суспільства влади та бізнесу, але стратегічною метою України має бути формування нульової толерантності суспільства до корупції.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Індекс сприйняття корупції 2018 URL: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018 (дата звернення: 26.05.2019).

2. Висоцька І.Б., Висоцький В.М. Висоцький В.М. Корупція в Україні: сутність та наслідки для економіки. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Економічна*. 2017. Вип. 1. С. 37–46.

3. Корупційні ризики у діяльності органів влади: погляд бізнесу. Звіт підготовлено в рамках проекту «Зміцнення засад доброчесності у взаємодії держави та бізнесу» за підтримки ПРООН в Україні Королівства Данії. Київ. 25 с.

4. Скільки коштує суспільству корупція : аналітична записка. URL: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/How-much-does-Corruption-Cost-Ukraine_Research-Paper.pdf (дата звернення: 06.06.2019).

5. Стан інвестиційної діяльності в Україні. URL: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=Стан%20інвестиційної%20діяльності%20в%20Україні (дата звернення: 13.06.2019).

6. Україна піднялася в рейтингу "Doing Business" на п'ять позицій / Світовий банк. URL: https://www.unian.ua/economics/finance/10319823-ukrajina-pidnyalasya-v-reytingu-doing-business-na-p-yat-poziciy-svitoviy-bank.html (дата звернення: 15.06.2019).

7. Україна проти корупції: економічний фронт. *Економічна оцінка антикорупційних заходів у 2014–2018 рр.* Дніпро : Середняк Т.К., 2018, 85 с.

8. Через корупцію світова економіка щороку втрачає 2,6 трлн. доларів / ООН. URL: http://www.radiosvoboda.org/a/news-svitova-korupcija/29646249.html (дата звернення: 13.06.2019).

9. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? URL: https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583 (дата звернення: 22.06.2019).

REFERENCES:

1. Corruption Perceptions Index. 2018. Available at: https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2018 (accessed: 26 May 2019).

2. Vysotskaya I.B., Vysotsky V.M. 2017. Korupciya v Ukrayini: sutnist' ta naslidky' dlya ekonomiky [*Corruption in Ukraine: the essence and consequences for the economy*]. Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is economical. Vol. 1, pp. 37–46.

3. Korupcijni ryzyky u diyalnosti organivlady: poglyad biznesu [*Corruption risks in the work of the authorities: the business view*]. The report was prepared within the framework of the project "Strengthening the principles of integrity in the interaction of state and business" with the support of UNDP in the Kingdom of Denmark. Kyiv.

4. What is the cost to society of corruption : an analytical note. Available at: http: https://ces.org.ua/wp-content/uploads/2016/07/How-much-does-Corruption-Cost-Ukraine_Research-Paper.pdf (accessed: 6 June 2019).

5. Status of investment activity in Ukraine. Available at: http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан%20інвестиційної%20діяльності%20в%20Україні (accessed: 13 May 2019).

6. Ukraine has risen in the Doing Business rating by five positions – the World Bank. Available at: https://www.unian.ua/economics/finance/10319823-ukrajina-pidnyalasya-v-reytingu-doing-business-na-p-yat-poziciy-svitoviy-bank.html (accessed: 15 June 2019).

7. Ukraine against Corruption (2018). The Economic Front. Economic evaluation of anti-corruption measures in 2014–2018. Dnipro : T.K. Middle.

8. Because of corruption, the world economy loses 2.6 trillion dollars each year – the United Nations. Available at: http://www.radiosvoboda.org/a/news-svitova-korupcija/29646249.html (accessed: 13 June 2019).

9. Shadow Economies Around the World: What Did We Learn Over the Last 20 Years? Available at: https://www.imf.org/en/Publications/WP/Issues/2018/01/25/Shadow-Economies-Around-the-World-What-Did-We-Learn-Over-the-Last-20-Years-45583 (accessed: 22 June 2019).

ЕЛЕКТРОННІ ТОРГИ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПІДХОДІВ ДО КЛАСИФІКАЦІЇ ЇХ ПЕРЕВАГ ТА НЕДОЛІКІВ

ELECTRONIC TENDERING: SYSTEMIZATION OF APPROACHES TO THE CLASSIFICATION OF THEIR ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

УДК 658.849

Онищенко В.Є.
к.т.н., доцент,
доцент кафедри обліку,
економіки і управління персоналом підприємства
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури
Головченко Є.Ю.
студентка
Придніпровська державна академія будівництва та архітектури

Onishchenko Victoriia
State Academy of Civil Engineering and Architecture
Holovchenko Yevheniia
State Academy of Civil Engineering and Architecture

У статті визначено термінологію електронних торгів, систематизовано підходи до класифікації їх переваг та недоліків. Продемонстровано позитивний вплив розвитку електронної комерції на національну економіку, доведено необхідність державного регулювання цієї сфери. Виділено основні причини, які гальмують розвиток українського електронного ринку. Визначено основні тренди електронних торгів в Україні. Сьогодні держава має сприяти розвитку електронної комерції через адаптування законодавчої бази до світових стандартів. Основними керуючими важелями, сприяючими електронній комерції, є збільшення частки онлайн-покупців та зростання показника використання Інтернету. В Україні успішно функціонують як нішеві, так і мультитоварні онлайн-торги. Все більше й більше підприємств вибирають електронну комерцію як найвигідніший спосіб продажу товарів, тому що вона має низку переваг для підприємців. Товарні переваги вітчизняних користувачів останніми роками стабільні.

Ключові слова: *електронні торги, інформаційна система, електронна комерція, Інтернет, електронний майданчик.*

В статье определена терминология электронных торгов, систематизированы подходы к классификации их преимуществ и недостатков. Продемонстрировано положительное влияние развития электронной коммерции на национальную экономику, доказана необходимость государственного регулирования этой сферы. Выделены основные причины, которые тормозят развитие украинского электронного рынка. Определены основные тренды электронных торгов в Украине. Сегодня государство должно способствовать развитию электронной коммерции через адаптацию законодательной базы к мировым стандартам. Основными управляющими рычагами, способствующими электронной коммерции, являются увеличение доли онлайн-покупателей и рост показателя использования Интернета. В Украине успешно функционируют как нишевые, так и мультитоварные онлайн-торги. Все больше и больше предприятий выбирают электронную коммерцию как самый выгодный способ продажи товаров, потому что она имеет ряд преимуществ для предпринимателей. Товарные предпочтения отечественных пользователей в последние годы стабильны.

Ключевые слова: *электронные торги, информационная система, электронная коммерция, Интернет, электронная площадка.*

The article defines the terminology of electronic tendering and systematizes approaches to the classification their advantages and disadvantages. The positive impact of the development of e-commerce on the national economy has been demonstrated, and the necessity of government regulation in this area has been proved. The main reasons that hinder the development of the Ukrainian electronic market are highlighted. Also the principal trends of electronic tendering in Ukraine were identified. Today, the state should promote the development of e-commerce through the adaptation of the legal framework to world standards. The key leverages that promote e-commerce are the increase in the share of online shoppers and the increase in Internet usage. In Ukraine, the niche and the multi-media online auctions are successfully operating. More and more enterprises choose e-commerce as a profitable way of selling goods, as it has a number of advantages for entrepreneurs. Product preferences of domestic users in recent years are stable. Methods of research used in the process of writing the article include the use of general scientific and empirical techniques of economic science that are based on a systematic approach. In addition, generalization and comparison were used in the process of work such general research methods. The widespread spread and use of the Internet in the world has become the basis of economic interaction at the microeconomic level. Electronic technology is currently the most demanded tool for implementing the potential of business. Internet availability for companies and individuals makes them potential buyers and potential vendors. However, the prospects of e-commerce in Ukraine are enormous; those participants will succeed markets that offer a unique product or service, have found their niche in the market, and offer the best price-quality ratio-optimal for price and terms delivery. Activation of the Internet market of Ukraine is possible under such conditions as a deeper penetration of the Internet; development of electronic marketing, improvement of logistics infrastructure; active use of mobile technologies; wide use of mobile devices for online purchasing transactions.

Key words: *electronic tendering, information system, e-commerce, Internet, electronic platform.*

Постановка проблеми. Велике поширення та використання Інтернету у світі стало основою економічної взаємодії на мікроекономічному рівні. Електронні технології сьогодні є найбільш затребуваним інструментом реалізації потенціалу під час ведення бізнесу. Доступність Інтернету для компаній та фізичних осіб робить їх і потенційними покупцями, і потенційними продавцями, а збільшення числа й тих, й інших дає величезний ефект для зростання як споживання, так і виробництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням функціонування електронних видів комерції приділяється увага вітчизняних та зарубіжних учених. Так, особливості електронної комерції досліджували А.М. Береза, І.А. Козак, Ф.А. Левченко, Л.С. Вінарік [1; 2]. Проектування й реалізацію інтелектуальних інформаційних систем інтернет-торгів розглядає А.В. Овчаренко [3].

Стан та розвиток електронного бізнесу значною мірою визначають темпи наближення країни до побудови інформаційного суспільства, створюють підґрунтя для прискорення інтеграції її економіки у світову, тому проблема розвитку електронного бізнесу в Україні є своєчасною та актуальною. Саме тому у статті за допомогою проблемного аналізу систематизовано переваги й недоліки електронних торгів. З огляду на те, що темпи трансформації глобального електронного середовища досить

значні, тема вимагає постійного та всебічного опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є визначення термінології електронних торгів та систематизація підходів до класифікації їх переваг і недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні торги є пріоритетною формою проведення закупівель і продажів як для державних, так і для корпоративних потреб. Цей спосіб вибору контрагента зрозумілий і, безумовно, вигідний чесному бізнесу. Він все частіше вибирається законодавцем як максимально відповідний інтересам держави під час регулювання відносин у сфері B2G («бізнес для держави»).

Будь-які відносини, де є інтереси власника ресурсів, що спираються на отримання максимальної вигоди від їх реалізації або розміщення, можуть бути найбільш ефективно врегульовані за допомогою правової конструкції торгів як способу укладання договору. При цьому електронна форма проведення торгів набуває дедалі більшого поширення.

Електронна форма – це інструмент, за допомогою якого процедура закупівлі або продажу стає більш ефективною, а за рахунок синергетичного ефекту приносить користь всій економіці держави. Перехід на єдині електронні торги – це крок до формування в країні єдиного економічного простору. Спочатку пропонуємо визначити поняття електронних торгів.

Отже, електронні торги – це врегульована нормами права система суспільних відносин між учасниками електронної взаємодії, розміщеної в межах Інтернету, тобто інформаційної системи загального користування, використовуючи яку, ці учасники здійснюють між собою цивільно-правові угоди щодо реалізації товарів, робіт або послуг [4].

Процес проведення електронних торгів є регламентованим процесом, який включає виконання функцій підготовки, отримання, аналізування, оброблення та надання інформації, що стосується учасників електронної взаємодії.

Робота учасника електронної взаємодії на електронному майданчику є можливою за одночасного виконання вимог, які стосуються технічного забезпечення робочої станції (комп'ютера), програмного забезпечення, організації електронного документообігу.

Залежно від цілей проведення електронні торги діляться на такі чотири підвиди, як торги, що проводяться задля розміщення замовлень на поставки товарів, виконання робіт, надання послуг для державних і муніципальних потреб; торги, що проводяться задля реалізації майна боржників у справі про банкрутство; торги з продажу арештованого майна; торги, що проводяться на замовлення комерційних організацій (електронна комерція).

Організатором торгів є особа, що уклала з оператором електронного майданчика договір задля пошуку особи, зацікавленої в укладанні угоди з майном (майновими правами), виставленому на торги як лот. Користувачами електронного майданчика є державні органи, органи місцевого самоврядування, організації та громадяни, які мають намір придбати інформацію, що зберігається в інформаційній системі оператора електронного майданчика, або використовують зазначену інформацію задля укладення договору, предметом якого є реалізація товарів, робіт або послуг.

Електронний майданчик є розміщеною в Інтернеті інформаційною системою загального користування, з використанням якої учасники електронної взаємодії за допомогою обміну між собою інформацією проводять електронні торги.

Електронний майданчик як різновид цієї інформаційної системи складається з п'яти елементів, таких як доменне ім'я сайту в Інтернеті; база даних; програмно-апаратний комплекс; канал зв'язку; служба технічної підтримки.

Електронна комерція дає змогу постачальникам і замовникам рівною мірою використовувати нові вигідні можливості. Вона забезпечує конкуренцію для підприємств, економію бюджетних коштів і має досить багато інших переваг. Однак як у будь-якого механізму разом з перевагами завжди виділяються недоліки. Пропонуємо їх класифікувати за різними критеріями.

Плюси й мінуси електронної торгівлі виділяються залежно від виду закупівель. До переваг електронних торгів можна віднести такі.

1) Можливість в ході торгів значно знизити ціну лота порівняно з початковою ціною завдяки конкуренції учасників. При цьому ймовірність змови учасників низька, оскільки учасникам присвоюються порядкові номери, а інша інформація є конфіденційною.

2) Є можливість запросити до організації та проведення закупівлі спеціалізовану організацію (наприклад, для підготовки документації, розміщення повідомлення в єдиній інформаційній системі).

3) Замовник не несе відповідальності за претензії щодо тих функцій, які регламентуються оператором електронного майданчика (прийом заявок, їх реєстрація, розміщення на сайті, повернення забезпечення заявок, зберігання електронних документів тощо).

До недоліків електронних торгів можна віднести такі.

1) Ризик порушення або скасування проведення торгів у зв'язку з виникненням технічних збоїв на електронному майданчику з не залежних від замовника причин.

2) Більш тривала процедура визначення постачальника порівняно із запитом котирувань, запитом пропозицій, закупівлею у єдиного постачальника.

3) Істотний ризик виникнення претензій через помилки під час процедури через її складність та багатоетапність.

4) Немає гарантії, що буде укладений контракт з учасником, що пропонує товари (роботи, послуги) потрібної (оптимальної) якості, оскільки заявки учасників оцінюються тільки за ціною.

5) Немає можливості вибрати кілька лотів.

Плюси і мінуси електронної торгівлі також залежать від сфери діяльності.

Будь-який керуючий відділом закупівель або менеджер із закупівель мав ситуацію, коли швидко знайти гарного постачальника товару або послуги дуже непросто. Навіть не настільки важко знайти постачальника, скільки важко визначити, який з них запропонує найвигідніші умови поставок. Переваги роботи на ЕТМ (електронний тендерний майданчик) для замовника й постачальника під час вирішення цього питання очевидні.

1) Перевага зниження витрат і зростання доходів. Учасник ЕТМ отримує можливість знизити витрати та збільшити доходи за рахунок участі в електронних торгах, не виходячи зі свого офісу і не витрачаючи на це додаткових коштів; значної економії робочого часу; чесної конкуренції, що виключає роботу несумлінних співробітників зі «своїми» фірмами-постачальниками; отримання ефективного каналу збуту й нової цільової аудиторії; можливості розміщення реклами на самому торговому майданчику; можливості підвищити якість обслуговування клієнтів за рахунок онлайн-контролю всього процесу замовлення від платежу до доставки; використання ефективного та швидкого способу поширення або оновлення інформації; нових інструментів статистики та аналізу, що дають змогу оптимізувати наявність товарних залишків, планувати майбутні закупівлі, виробляти динамічне ціноутворення.

2) Перевага юридичної та податкової захищеності бізнесу:

– торги проводяться за суворими правилами ЕТМ;

– до торгів допускаються тільки перевірені оператором компанії;

– можливість проведення експертизи якості матеріалів, що поставляються, обладнання та послуг продавця й платоспроможності покупця;

– відкритість проведення тендерів, конкурсів та вибору контрагента.

Учасникам торгів немає необхідності збирати з контрагентів документи та відомості для доведення своєї сумлінності й податкової обачності, адже це робить оператор ЕТМ.

3) Доступ до додаткових сервісів, що надаються оператором майданчика. Учасники ЕТМ отримують можливість користуватися такими додатковими сервісами, як проведення навчальних семінарів; фінансові послуги; інформація й аналітика; можливість приєднати або інтегрувати веб-сайт компанії в торговий майданчик площадку, що допоможе легко та ефективно управляти продажами з веб-сайту й торгового майданчика; створення інтернет-магазину за допомогою вбудованого конструктора сайтів торгового майданчика; страхування; переклади; кадровий обмін фахівцями.

4) Простота використання, низька вартість впровадження та експлуатації. Всю турботу про реалізацію проекту фахівці ЕТМ беруть на себе, що забезпечує учасникам миттєве впровадження (кілька нескладних кроків для реєстрації в системі); відсутність стартових витрат на створення інфраструктури електронного торговельного майданчика (закупівлю додаткового обладнання, організацію додаткових робочих місць); невисоку щомісячну вартість експлуатації; можливість взаємовигідного інформаційного обміну.

Дослідження показують, що компанії, які користуються послугами електронних торговельних майданчиків, можуть домогтися зниження внутрішніх витрат до 20–40%, собівартості закупівель до 5–15%, вартості процесу документообігу в кілька разів, знижуючи можливість паперових помилок з 20% до 1% [5].

Тепер поговоримо про недоліки. ЕТМ – це інструмент пошуку недосвідченого покупця. Він може бути непоганий, якщо розрахований на залучення нового клієнта, який ходить по Інтернету в пошуках, у кого б що купити. Однак існують також досвідчені компанії, які вже знають ринок і розуміють, у кого й що можна купити, особливо тоді, коли йдеться про компанії, які багато років працювали на ринку.

Ще один істотний недолік електронних торговельних майданчиків полягає в тому, що вони не дають змогу покупцю оцінити якість товарів, що купуються.

Недоліки електронних торгів залежать також від суб'єкта закупівлі.

Недоліки електронних майданчиків для замовників такі: не дають можливості оцінити якість пропонованих товарів і послуг; придатні тільки для масових ринків стандартних товарів; не виключають корупцію серед власних співробітників, що, зрештою, все одно означає «корупційну надбавку» в ціні товару, що купується.

Недоліки електронних майданчиків для постачальників такі: слабка придатність в освоєнні нових ринків збуту для нестандартних і немасових товарів та послуг; збереження традиційних ризиків ведення бізнесу в Україні; витрати на підключення до ЕТМ можуть ніколи не окупитися.

Оскільки для вирішення певного завдання важливо вміти її сформулювати, має сенс використовувати проблемний аналіз. Систематизувавши наявні види недоліків електронної торгівлі, ми створили нову класифікацію електронних торгів, поділивши їх на три групи (табл. 1).

Таблиця 1

Проблеми електронних торгів

Нормативно-правові проблеми	Організаційні проблеми	Інформаційні проблеми
– Відсутність уніфікованих форм документів для організації та участі в електронних торгах, є тільки рекомендації; – необхідність отримання електронного цифрового підпису та реєстрації на електронних торговельних майданчиках.	– Витік конфіденційної інформації про торги через працівників електронних торговельних майданчиків; – неякісне надання документації; – відсутність стабільного підключення до Інтернету, як наслідок, упущення можливості подати цінову пропозицію; – обов'язкова вимога додаткової ліцензії, що не дає змогу новачкам брати участь у торгах.	– Слабка інформаційна підтримка торгів; – складний процес реєстрації; – велика кількість необхідних документів, короткі терміни їх подачі; – недостатня кількість кваліфікованих фахівців у цій галузі; – висока вартість консалтингових послуг, семінарів.

Організаційні проблеми тісно пов'язані з інформаційними, оскільки часто помилки в організації закупівлі несуть суперечливу інформацію для учасника закупівлі, навпаки, недостатня кількість знань та кваліфікації працівників електронних майданчиків приводить до помилок в організації процесу, тому найважливішою проблемою електронних торгів в Україні нині є саме слабка інформаційна підтримка. Якщо нормативно-правові проблеми практично не залежать від учасника торгів, то інформаційні проблеми можуть бути вирішені. Для цього організаціям доводиться або приймати в штат висококваліфікованого співробітника, відповідно, високо оплачувати його працю, або користуватися послугами аутсорсингових компаній, які також недешеві.

Висновки з проведеного дослідження. Електронна комерція у вигляді інтернет-торгів розвивається швидкими темпами. Цьому сприяють зростання числа користувачів глобальної мережі, простота організації, можливість використання різноманітних бізнес-моделей.

В Україні успішно функціонують як нішеві, так і мультитоварні онлайн-торги. Товарні переваги вітчизняних користувачів останніми роками стабільні. Однак у зв'язку з кризовими явищами в економіці електронний бізнес поступово переміщається в соціальні мережі.

Платіжні інструменти онлайн-бізнесу різноманітні, при цьому використовуються як міжнародні, так і вітчизняні системи, які мають свої переваги й недоліки. Розвитку електронної комерції сприятимуть позитивні зміни в усіх сферах національної економіки.

Зараз переваги електронних торгів очевидні. Тут і заощадження часу на оформлення конкурсної документації, і розвиток здорової конкуренції для дрібного й середнього бізнесу, а головне, неможливість змови учасників конкурсу.

Згідно з різними оцінками в середньому в сегменті B2B показник економії складає від 5% до 15%, а в держсекторі (B2G) – до 25%. Серед основних причин, які гальмують розвиток українського ринку, можемо виділити:

– відсутність законодавчої бази, яка б регулювала процес купівлі/продажу онлайн, здійснення електронних платежів за оплачені товари/послуги, яка би встановлювала прозорі правила гри на ринку (як для продавців, так і для покупців);

– слабо розвинену національну систему електронних платежів;

– низьку ефективність більшості наявних українських торговельних майданчиків;

– низький рівень проникнення Інтернету (особливо в регіонах).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Береза А.М., Козак І.А., Левченко Ф.А. Електронна комерція. Київ : КНЕУ, 2004. 108 с.

2. Винарик Л.С., Васильєва Н.Ф., Щедрин А.Н. Онлайновий електронний ринок: становлення, проблеми. Донецьк : ІЕП НАНУ, 2003. 176 с.

3. Висоцька В.А., Овчаренко А.В., Чирун Л.В. Проектування та реалізація інтелектуальних інформаційних систем інтернет-аукціону. Львів : НУ «ЛП», 2008. С. 70–84.

4. Міщук І.П. Теоретичні аспекти формування систем електронної торгівлі в Україні. *Науковий вісник НЛТУ*. 2005. Вип. 15. № 4. С. 334–340.

5. Апопій В.В., Міщук І.П. Організація торгівлі. Київ : Центр учбової літератури, 2005. 616 с.

REFERENCES:

1. Bereza A.M., Kozak I.A., Levchenko F.A. (2004) Elektronna komertsiia. [E-commerce]. Kyiv : KNEU (in Ukrainian).

2. Vynaryk L.S., Vasylieva N.F., Shchedryn A.N. (2003) Onlainovyi elektronnyi rynok: stanovlennia, problemy. [Online Electronic Market: Becoming, Problems]. Donetsk : IEP NANU (in Russian).

3. Vysotska V.A., Ovcharenko A.V., Chyrun L.V. (2008) Proektuvannia ta realizatsiia intelektualnykh informatsiinykh system internet-auktsionu. [Design and implementation of intelligent information systems of the Internet auction]. Lviv : NU "LP" (in Ukrainian).

4. Mishchuk I.P. (2005) Teoretychni aspekty formuvannia system elektronnoi torhivli v Ukraini [Theoretical Aspects of Electronic Commerce Systems in Ukraine]. Naukovyi visnyk NLTU, vol. 15, no. 4, pp. 334–340.

5. Apopii V.V., Mishchuk I.P. (2005) Orhanizatsiia torhivli. [Organization of trade]. Kyiv : Tsentr uchbovoi literatury (in Ukrainian).

ВПЛИВ КОРПОРАТИВНОГО УПРАВЛІННЯ НА ФІНАНСОВУ СПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВА

INFLUENCE OF CORPORATE GOVERNANCE ON THE FINANCIAL CAPACITY OF THE ENTERPRISE

УДК 338.24: 336.67

Давиденко Н.М.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів
Національний університет біоресурсів
і природокористування України
Ходосов В.О.
магістр
Національний університет біоресурсів
і природокористування України

Davydenko Nadiia
National University of Life
and Environmental Science of Ukraine
Khodosov Victor
National University of Life
and Environmental Science of Ukraine

У статті визначено вплив ефективності корпоративного управління на фінансову спроможність підприємств через оцінювання відповідних факторів. Встановлено, що для дослідження фінансової спроможності корпорації через фінансові коефіцієнти необхідно отримати доступ до повної фінансової звітності. Встановлено залежність між ефективним корпоративним управлінням та загальною фінансовою спроможністю підприємства. Результати дослідження дають змогу усвідомити поняття фінансової спроможності аграрного підприємства та виділити чинники, що визначають ефективність корпоративного управління в акціонерному товаристві. Використання моделі корпоративного управління в системі фінансової спроможності підприємства дасть змогу більш точно здійснювати оцінювання чинників впливу та фінансовий прогноз діяльності підприємства з урахуванням економічних та політичних дестабілізаційних процесів середовища внутрішніх та зовнішніх світових відносин.

Ключові слова: *корпоративні фінанси, корпоративне управління, фінансова спроможність, довгострокова ліквідність, відносні показники платоспроможності.*

В статье определено влияние эффективности корпоративного управления на финансовую состоятельность предприятий через оценивание соответствующих факторов. Установлено, что для исследования финансовой возможности корпорации через финансовые коэффициенты необходимо получить доступ к полной финансовой отчетности. Установлена зависимость между эффективным корпоративным управлением и общей финансовой возможностью предприятия. Результаты исследования позволяют осознать понятие финансовой возможности аграрного предприятия и выделить факторы, определяющие эффективность корпоративного управления в акционерном обществе. Использование модели корпоративного управления в системе финансовой возможности предприятия позволит более точно осуществлять оценивание факторов влияния и финансовый прогноз деятельности предприятия с учетом экономических и политических дестабилизационных процессов среды внутренних и внешних финансовых отношений.

Ключевые слова: *корпоративные финансы, корпоративное управление, финансовая состоятельность, долгосрочная ликвидность, относительные показатели платежеспособности.*

Formation of an effective system of corporate governance is an important component of structural reform, which causes the actualization of scientific research of diverse socioeconomic content. The issue is to achieve the social and economic efficiency of corporate governance in the simultaneous implementation of the goals of increasing the efficiency of the corporation and ensuring a balance of interests of stakeholders and, at the same time, maintaining an acceptable level of financial stability. As the analysis showed, achieving these two goals is necessary in terms of ensuring economic growth, creating and maintaining a competitive environment, providing financial strength to the corporation. The article analyzes the impact of corporate governance on the financial capacity of enterprises through the assessment of the influence of the relevant factors. It is noted that the financial leverage of management and financial ratios are closely interrelated. It has been established that in order to investigate the financial capability of a corporation, it is necessary to have access to complete financial statements (balance sheet, statement of financial results, statement of cash flows and equity statement) through appropriate financial ratios. It is determined that the main idea of management in order to increase the value of share capital is the awareness of the leadership of the obligations to substantiate their investment, financial and industrial decisions on an economic basis. This, in turn, will lead to an increase in the value of the company's own capital, a strengthening of the company's position on the market and a positive impact on the financial capacity of the agrarian corporation. The conducted research made it possible to conclude that there are many problems in the corporate management of the enterprises under study, which are caused by a number of factors, in particular: lack of corporate secretary, lack of corporate governance charter, lack of boards of supervisory boards, etc. The need to form a board of supervisors (as a first step) is proved. The relationship between effective corporate governance and the overall financial capability of the enterprise is established.

Key words: *corporate finance, corporate governance, financial capacity, long-term liquidity, relative solvency indicators.*

Постановка проблеми. В умовах сучасних викликів акціонерні товариства потребують системного підходу до управління результативністю та ефективністю своєї діяльності, який передбачає вибір відповідних критеріїв, розроблення механізму їх оцінювання, методик аналізу та створення дієвої системи управління фінансами підприємств корпоративного типу. Саме ці питання не отримали вирішення в дослідженнях учених цієї галузі економічної науки та в концепціях і методичних розробках відповідних органів державного управління економікою.

Ефективність корпоративного управління стає вирішальним фактором успішної роботи компаній в умовах сучасних викликів. Для багатьох компаній, фінансових інститутів, бірж та урядів країн ця вимога ринку є сьогодні однією з вирішальних [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні засади формування та забезпечення фінансової спроможності підприємств на підставі корпоративного управління активно досліджуються у світовій та вітчизняній науковій літературі, зокрема в працях О. Ареф'єва, А. Бєрлє, Ю. Благова, О. Вільямсона, Д. Волкова, К. Горячевої, Л. Грицина, І. Д'яконової, Д. Леонова, Т. Момот, В. Євтушевського, Г. Назарової, Н. Рязанової, К. Мерфі, Г. Мінза, Г. Шиназі.

Незважаючи на різноплановість та глибину проведених досліджень, їх більшість присвячена питанням розвитку та формування фінансових важелів і підсистем фінансової спроможності підприємств. Саме тому потребують подальшого дослідження питання розвитку механізму фінансової спроможності підприємств з урахуванням основних складових та принципів корпоративного управління; визначення рівня фінансової спроможності підприємств, сформованого під впливом чинної системи корпоративного управління.

Постановка завдання. Метою статті є систематизація чинників, що визначають ефективність корпоративного управління в акціонерному товаристві для прийняття стратегічних рішень, спрямованих на поліпшення фінансової спроможності підприємств України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ефективне корпоративне управління необхідне не лише для підвищення прибутковості окремої корпорації, але й для стимулювання інвестиційних процесів у країні та забезпечення економічного зростання. Назвати єдину модель корпоративного управління, яку можна адаптувати до всіх країн і корпорацій, неможливо.

Для комплексного оцінювання ефективності корпоративного управління необхідно використовувати методику, що поєднує елементи економічних критеріїв оцінювання, тому ми використали методику оцінювання рівня корпоративного управління підприємством, що складається з набору питань, відповіді на які є відображенням таких факторів (рис. 1) [5].

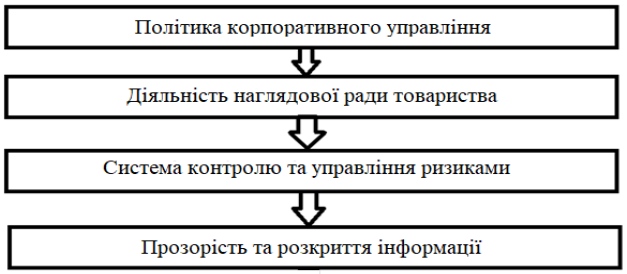

Рис. 1. Комплексна модель оцінювання рівня якості корпоративного управління підприємством

Джерело: складено авторами

Підсумкова кількісна оцінка рівня якості корпоративного управління є певною мірою комплексною моделлю продуктивності та зрілості управлінської системи підприємства. Це дає змогу зрозуміти рівень зрілості, на якому перебуває підприємство, а також визначити, як це впливає на вартість корпорації загалом. В Україні дані про ринкову ціну проданих компаній, особливо в малому та середньому бізнесі, які перебувають у власності приватних інвесторів, зазвичай є закритими. Отримана інформація з Інтернету та ЗМІ про вартість компанії, яка була продана на відкритому ринку, вимагає підтвердження, оскільки, як показує практика, власники бізнесу зазвичай переоцінюють власний бізнес, через що ціна пропозиції нерідко стає вищою в декілька разів. Однак бувають випадки, коли компанії залишаються недооціненими. Причинами таких розбіжностей у вартості можуть бути відсутність інформації про поточний стан ринку, обмеженість строків, протягом яких потрібно продати бізнес. Оцінка компанії містить не тільки оцінку активів, але й оцінку вартості боргу та ефективності основної діяльності компанії. Вирішенням цих проблем під час оцінювання корпорацій може стати комплексне кількісне оцінювання якості корпоративного управління підприємством, тому що в її основу покладена не одна методика розрахунку вартості активів, а комплекс питань, що оцінюють роботу підприємства з різних боків. Для проведення найбільш якісного аналізу цього питання нами було здійснене пряме опитування представників топменеджменту десяти агропромислових корпорацій України. В результаті ми отримали інформацію для оцінювання рівня корпоративного управління за допомогою 17-бальної шкали оцінювання з відповідями на питання «так» або «ні». Ці критерії для оцінювання корпоративного управління доступні за посиланням у списку використаних джерел [2].

Для цього дослідження також задіяно публічну інформацію з аграрного сектору економіки України. В цьому секторі було визначено десять найбільших та найуспішніших аграрних підприємств України за показником чистої виручки від реалізації за 2013–2017 рр. Після складання рейтингу було проведено оцінювання корпоративного управління за доступним методом без залучення приватної інформації.

За результатами дослідження в аграрному секторі економіки України маємо результати, наведені на рис. 2.

Відповідно до отриманих результатів можемо стверджувати, що у секторі постачання аграрної продукції України на рівні корпоративного управління є велика низка недоліків, через які максимальна оцінка складала 9 із 17 можливих балів.

Наступним етапом дослідженням було оцінювання фінансової спроможності підприємств.

Для аналізу було вибрано два підприємства, а саме представники з найвищою та найнижчою оцінкою якості й ефективності корпоративного управління. Відповідно, до списку дослідження потрапили такі підприємства, як ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп» та ПрАТ «Миронівський хлібопродукт».

Дослідження було проведено за такими відносними показниками, як коефіцієнт поточної ліквідності ($K_{Пл}$); коефіцієнт швидкої ліквідності ($K_{Шл}$); коефіцієнт абсолютної ліквідності ($K_{Ал}$); коефіцієнт маневреності робочого капіталу ($K_{МнРК}$);

коефіцієнт захищеного періоду ($К_{Зп}$); коефіцієнт забезпеченості реалізації робочим капіталом ($К_{ЗРК}$); коефіцієнт довгострокового фінансового забезпечення першого ступеня ($Д_1$); коефіцієнт довгострокового фінансового забезпечення другого ступеня ($Д_2$) [1].

Після проведеного аналітичного дослідження за вищезазначеними показниками маємо такі результати (табл. 1).

За даними табл. 1 бачимо, що коефіцієнт поточної ліквідності перебуває в межах норми (вище 100%) у «Кернел Груп», на відміну від МХП. Це свідчить про те, що робочий капітал підприємства МХП є від'ємним, а частина довгострокових активів профінансована через короткостроковий капітал. Коефіцієнт швидкої ліквідності в обох підприємствах перебуває в межах норми (вище 0,5), що демонструє можливість підприємств погасити поточні зобов'язання за рахунок поточних активів за вирахуванням запасів.

Щоправда в «Кернел Груп» цей показник в декілька разів вище за МХП. Коефіцієнт абсолютної ліквідності не досягає допустимої межі (0,2–0,5) в обох підприємствах, що дає можливість стверджувати, що миттєво з поточними зобов'язаннями підприємства впораються лише на максимум 5%, а цей показник стрімко спадає. Показник маневреності робочого капіталу продемонстрував, що більш маневреним він є в «Кернел Груп». Коефіцієнт захищеного періоду показав, що «Кернел Груп» зможе проіснувати у декілька разів більше днів за МХП у разі форс-мажорних обставин. Показник забезпеченості реалізації робочим капіталом засвідчив, що «Кернел Груп» має більш стабільну забезпеченість, на відміну від МХП, який має від'ємне значення цього показника.

Далі проведено дослідження фінансової спроможності за показниками довгострокової платоспроможності (табл. 2).

Значення коефіцієнта довгострокового фінансового забезпечення першого ступеня показало, що «Кернел Груп» поступово досягає нормативного значення цього показника (0,5–0,7), тоді як у МХП цей показник є від'ємним і поступово прямує до значення 0. Коефіцієнт довгострокового фінансового забезпечення другого ступеня також перебуває в межах норми (вище 1) в лідируючого аграрного підприємства України, але МХП також не стоїть на місці, стрімко рухаючись в напрямі нормативного значення показника. Загалом в обох випадках спостерігаємо досить низьке значення всіх вищезазначених показників після 2014 р. і поступове повернення до нормативних значень протягом 2015–2017 рр.

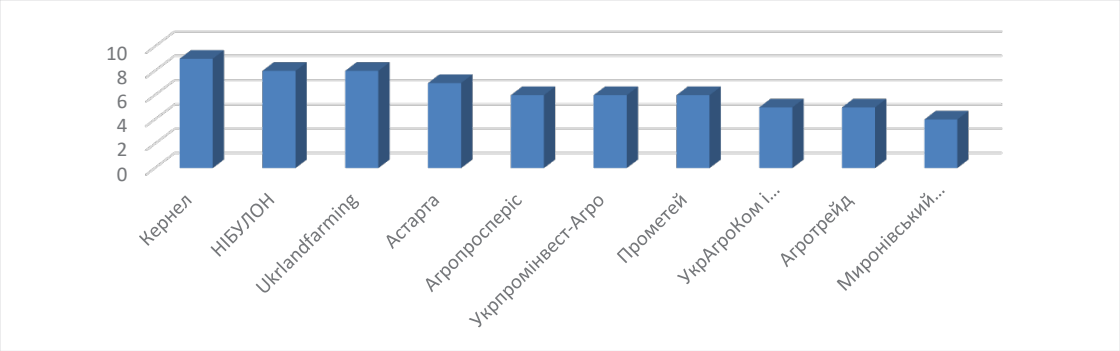

Рис. 2. Результати оцінювання корпоративного врядування агропромислового сектору України за 17-бальною шкалою у 2013–2017 рр.

Джерело: складено авторами

Таблиця 1

Динаміка показників фінансової спроможності ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп» та ПАТ «Миронівський хлібопродукт»

ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп»						
Рік	**К_Пл**	**К_Шл**	**К_Ал**	**К_МнРК**	**К_Зп**	**К_ЗРК**
2015	7,79	62,01	0,05	0,008	983,16	0,14
2016	11,69	23,68	0,01	0,0009	4171,4	0,77
2017	5,46	10,06	0,004	0,0009	7408,8	0,6
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»						
2015	0,65	0,96	0,03	-0,09	503,94	-0,83
2016	0,55	1,25	0,04	-0,1	318,46	-0,94
2017	0,49	1,56	0,03	-0,06	384,2	-0,69

Наступним кроком аналізу було зіставлення оцінок якості та ефективності корпоративного управління з відносними показниками фінансової спроможності вищезгаданих підприємств (рис. 3–5).

Загалом усі показники в одного підприємства переважають над іншим, що свідчить про чітку та якісну роботу корпоративного управління у ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп» та недостатньо ефективну в ПАТ «Миронівський хлібопродукт». Вище було показано порівняльну характеристику тих показників, які найбільш зрозуміло висвітлюють важливість роботи корпоративного менеджменту на підприємстві.

Висновки з проведеного дослідження. У статті визначено відносні показники фінансової спроможності за 2015–2017 рр., які показали відповідні недоліки в структурі доходів та власного капіталу аграрних підприємств. Також це свідчить про

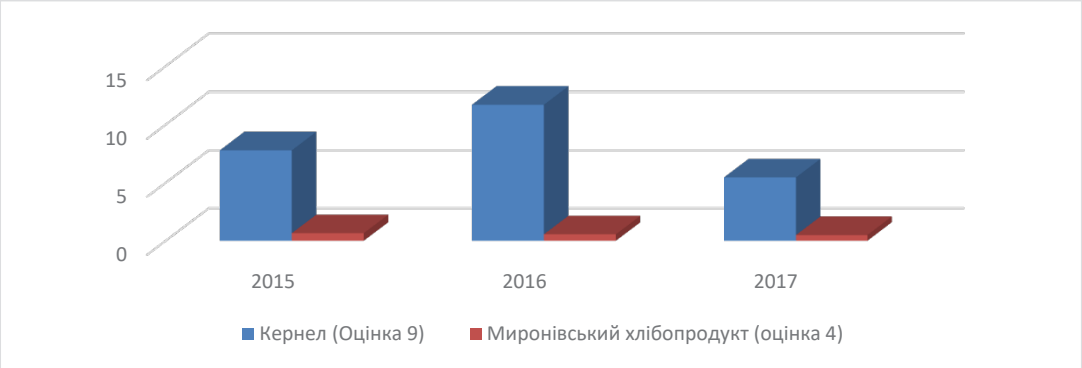

Рис. 3. Порівняння оцінок $K_{Пл}$ та 17-бальної шкали корпоративного управління

Джерело: складено авторами

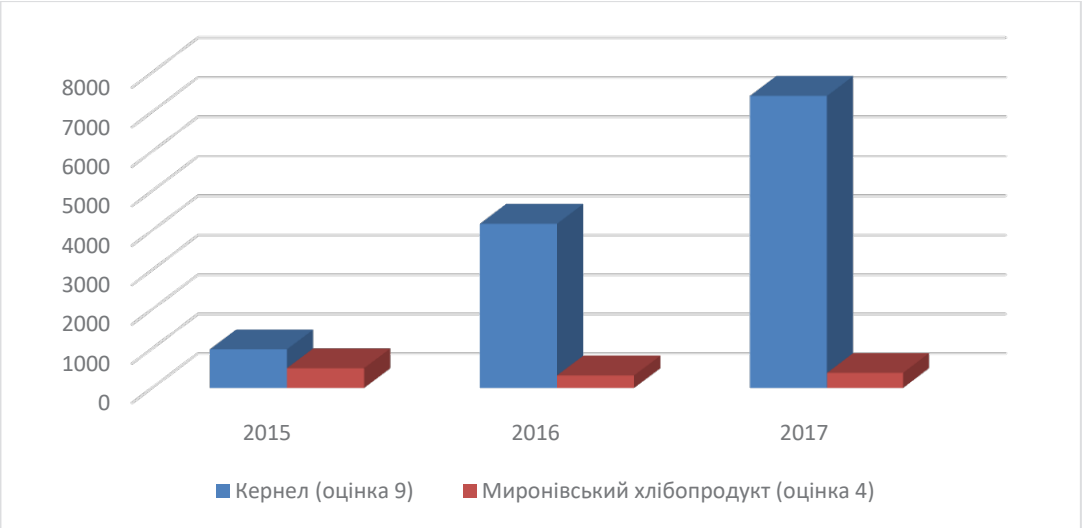

Рис. 4. Порівняння оцінок $K_{Зп}$ та 17-бальної шкали корпоративного управління

Джерело: складено авторами

Таблиця 2

Динаміка показників довгострокової фінансової спроможності ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп» та ПАТ «Миронівський хлібопродукт»

Підприємство	Рік	Д_1	Д_2
ПрАТ «Полтавський олійноекстракційний завод – Кернел Груп»	2015	0,02	1,12
	2016	0,50	1,85
	2017	0,56	1,88
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	2015	-1,58	0,05
	2016	-0,33	0,45
	2017	-0,23	0,54

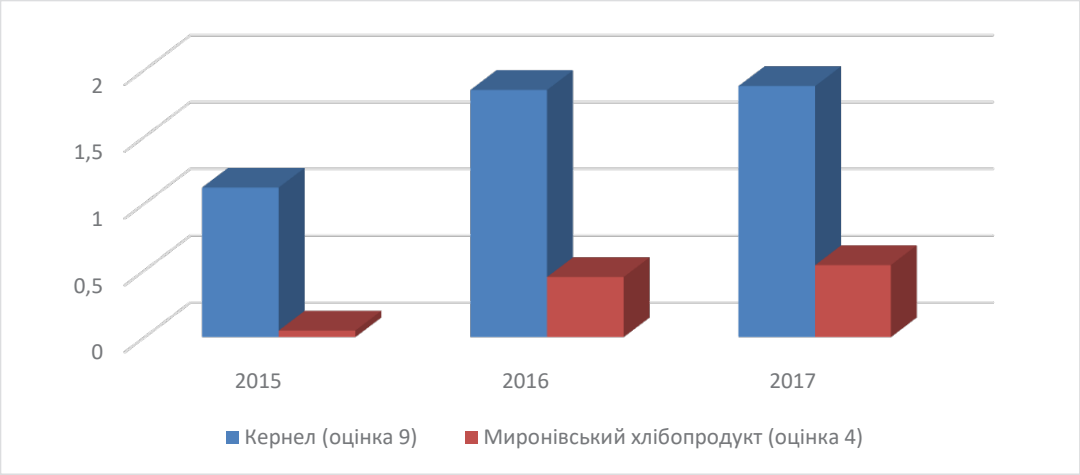

Рис. 5. Порівняння оцінок $Д_2$ та 17-бальної шкали корпоративного управління

Джерело: складено авторами

досить низький рівень менеджменту вищезгаданих підприємств, що стало причиною пошуку методів оцінювання менеджменту безпосередньо й визначення залежності між корпоративним управлінням та показниками фінансової спроможності.

Результати оцінювання корпоративного управління досліджуваних підприємств дають підстави стверджувати, що існує низка проблем, які спричинені такими факторами, як відсутність корпоративного секретаря на підприємстві, відсутність статуту корпоративного управління, відсутність комітетів наглядової ради, відсутність незалежних директорів на підприємствах. Це свідчить про недостатнє розуміння керівниками підприємства сучасної ефективної моделі керування корпорацією та постійний вплив на її діяльність, що знижує ефективність роботи менеджерів компанії, а низький рівень ефективності менеджерів сприяє загальному зниженню фінансових результатів підприємства.

Таку тенденцію можна виправити лише одним шляхом, а саме поступовим запровадженням усіх критеріїв на підприємстві, тобто формуванням комітетів наглядової ради. Також не менш важливо відмовитися від постійного впливу на роботу директорів (менеджерів), надати їм більш широкі можливості в управлінні компанією, запровадити на підприємстві посаду корпоративного секретаря, оскільки він є ключовою посадовою особою, що сприяє координації роботи всіх органів управління акціонерного товариства, обміну інформацією між цими органами та акціонерами, готує проекти корпоративних документів, вирішує інші юридичні та організаційні питання, пов'язані з корпоративним управлінням в АТ.

Загалом після порівняння показника ефективності корпоративного управління та відносних показників фінансової спроможності досліджуваних підприємств можемо стверджувати, що корпоративне управління з великим ступенем ймовірності має вплив на загальну фінансову спроможність підприємств.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Базилінська О. Фінансовий аналіз. Київ : ЦУЛ. 2009. С. 85–97.
2. Методика расчета рейтинга корпоративного управления Standard & Poor's. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/56305/1/Golovina_qualityassessmenthttp://www.standardandpoors.ru (дата звернення: 19.05.2019).
3. Мец В. Економічний аналіз фінансових результатів та фінансового стану підприємства. Київ : КНЕУ, 1999. 132 с.
4. Фінанси підприємств : підручник / за ред. А. Поддєрьогіна. Київ : КНЕУ, 2013. 520 с.
5. Рязанова Н. Теоретичні аспекти корпоративних фінансів: нові підходи. *Ринок цінних паперів України.* 2013. № 1–2. С. 3–10.
6. Рязанова Н. Інформаційна функція корпоративних фінансів: її розуміння у світлі сучасного бачення сутності інформації. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2013. № 6. С. 8–15.
7. Давиденко Н. Особливості корпоративного управління українськими акціонерними товариствами. *Науковий вісник Волинського національного університету ім. Лесі Українки*. 2009. № 3. С. 345–349.
8. Давиденко Н. Оцінювання ефективності корпоративного управління акціонерними товариствами. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2011. Вип. 35. С. 108–111.

REFERENCES:

1. Bazylinska O. (2009). *Finansovyj analiz* [Financial analysis]. Kiev : TsUL (in Ukrainian).
2. Metodika rascheta reytinga korporativnogo upravleniya Standard & Poor's. URL:

http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/56305/1/Golovina_qualityassessmenthttp://www.standardandpoors.ru (accessed: 19 May 2019).

3. Mets V. (1999). *Ekonomichnyj analiz finansovykh rezuljtativ ta finansovogho stanu pidpryjemstva* [Economic analysis of financial results and financial condition of the enterprise]. Kiev : KNEU (in Ukrainian).

4. Poddierohin A. (ed.) (2013) *Finansy pidpryjemstv* [Finances of the enterprises]. Kiev : KNEU (in Ukrainian).

5. Riazanova N. (2013) Teoretychni aspekty korporatyvnykh finansiv: novi pidkhody [Theoretical aspects of corporate finance: new approaches]. *Securities market in Ukraine,* vol. 1–2, pp. 3–10.

6. Riazanova N. (2013) Informacijna funkcija korporatyvnykh finansiv: jiji rozuminnja u svitli suchasnogho bachennja sutnosti informaciji [Information function of corporate finance: its understanding in the light of the modern vision of the essence of information]. *Formation of market relations in Ukraine*, vol. 6, pp. 8–15.

7. Davydenko N. (2009). Osoblyvosti korporatyvnogho upravlinnja ukrajinsjkymy akcionernymy tovarystvamy [Features of corporate governance by Ukrainian joint stock companies]. *Scientific herald of Volyn National University name of Lesia Ukrainka*, vol. 3, pp. 345–349.

8. Davydenko N. (2011). Ocinjuvannja efektyvnosti korporatyvnogho upravlinnja akcionernymy tovarystvamy [Evaluating the effectiveness of corporate governance by joint stock companies]. *Visnyk of the Lviv Commercial Academy*, vol. 35, pp. 108–111.

ФІНАНСОВИЙ МЕХАНІЗМ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА У СВІТОВІЙ ПРАКТИЦІ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ

FINANCIAL MECHANISM OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN WORLD PRACTICE: HISTORICAL RETROSPECTIVE AND REALITIES TODAY

УДК 336.13:336.64

Шулюк Б.С.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів імені С.І. Юрія
Тернопільський національний
економічний університет

Shuliuk Bohdana
Ternopil National Economic University

У статті розкрито підходи представників різних наукових шкіл стосовно зародження фінансової співпраці державного й приватного секторів в економіці. Акцентовано увагу на важливості функціонування фінансового механізму державно-приватного партнерства в зарубіжній практиці. Виділено періоди його становлення, залежних від зміни характеру соціально-економічної політики країн. Обґрунтовано необхідність застосування згаданого механізму в країнах із різним рівнем розвитку у сфері створення, модернізації, утримання та експлуатації об'єктів інфраструктури. Вибір напрямів реалізації партнерських відносин держави і бізнесу у світовій практиці залежить від рівня соціально-економічного розвитку та приоритетності завдань певної країни. Зроблено висновок про залежність ефективності досліджуваного механізму від поставлених цілей учасниками партнерства, створення законодавчих, інституціональних, фінансових передумов для його функціонування.

Ключові слова: *фінансовий механізм державно-приватного партнерства, етапи становлення, світова практика, фінансові ресурси, соціально-економічна інфраструктура.*

В статье раскрыты подходы представителей различных научных школ относительно зарождения финансового сотрудничества государственного и частного секторов в экономике. Акцентировано внимание на важности функционирования финансового механизма государственно-частного партнерства в зарубежной практике. Выделены периоды его становления, зависимые от изменения характера социально-экономической политики стран. Обоснована необходимость применения упомянутого механизма в странах с разным уровнем развития в области создания, модернизации, содержания и эксплуатации объектов инфраструктуры. Выбор направления реализации партнерских отношений государства и бизнеса в мировой практике зависит от уровня социально-экономического развития и приоритетности задач определенной страны. Сделан вывод о зависимости эффективности исследуемого механизма от поставленных целей участниками партнерства, создания законодательных, институциональных, финансовых предпосылок для его функционирования.

Ключевые слова: *финансовый механизм государственно-частного партнерства, этапы становления, мировая практика, финансовые ресурсы, социально-экономическая инфраструктура.*

The article reveals the approaches of representatives of various scientific schools regarding the emergence of financial cooperation between the public and private sectors in the economy. The emphasis is placed on the importance of functioning of the financial mechanism of public-private partnership in foreign practice. Hence, the periods of its formation are determined, depending on the change in the nature of socio-economic policies of countries. The necessity of using this mechanism in countries with different levels of development in the sphere of creation, modernization, maintenance and exploitation of infrastructure objects is substantiated. It is noted that the partnership between the state and business allows to provide high-quality services to the population, to solve problems in the social and economic sphere, caused by lack of budget funds. After all, business is much more than the state, has mobility, speed of decision-making, ability to innovate, use of technical and technological innovations; instead, the state can provide support for business entities, in particular at the expense of economic instruments. The results of the study indicate, for the most part, four main directions of realization of financial projects of public-private partnership in world practice: energy, telecommunications, transport, water supply and drainage. At the same time, the choice of the direction of implementation of projects depends on the level of socio-economic development and the priority of the tasks of a particular country. In particular, in highly developed countries, socially oriented projects occupy the largest share, and in countries with a low level of social protection – projects in the field of road transport, electricity. It is concluded that in the world practice, the financial mechanism of public-private partnership is a promising and productive direction of the implementation of state functions. However, the effectiveness of the investigated mechanism depends on the goals set by the partners, the accuracy of prediction of socio-economic results, the creation of legislative, institutional, financial conditions for its functioning.

Key words: *financial mechanism of public-private partnership, stages of formation, world practice, financial resources, socio-economic infrastructure.*

Постановка проблеми. Фінансовий механізм державно-приватного партнерства у світовій практиці пройшов тривалий шлях становлення – від ранніх до сучасних форм економічних відносин. Історично держава почала здійснювати активну співпрацю з приватним підприємництвом у період формування національних ринків в Європі і розвитку зовнішньоекономічних зв'язків. Тому актуальним є розкриття зарубіжного досвіду еволюції згаданого механізму для з'ясування основних перешкод його успішного функціонування та здійснення оцінки досягнутих результатів певної країни внаслідок спільної діяльності органів державної влади і бізнесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти фінансової взаємодії держави та підприємницьких структур розкрито в працях багатьох вітчизняних та зарубіжних учених, зокрема В. Варнавського, І. Запатріної, Т. Лебеди, М. Матявіної, К. Павлюк, О. Пильтяй, П. Шилепницького та ін.

Постановка завдання. Метою дослідження є розкриття еволюції розвитку та здійснення аналізу сучасного стану функціонування фінансового

механізму державно-приватного партнерства у світовій практиці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичне обґрунтування фінансових взаємовідносин держави і приватного капіталу було покладено французькими меркантилістами, ідеї яких реалізовувалися урядом Ж.-Б. Кольбера у кінці XVII ст. шляхом фінансування будівництва доріг і каналів, що полегшувало й здешевлювало зв'язок виробників та споживачів, сприяло об'єднанню провінцій, розвитку обробної промисловості. Дбаючи про національну економіку, держава стимулювала розвиток обробної промисловості переважно за допомогою субсидій.

Необхідність об'єднання зусиль держави і приватних економічних суб'єктів стосовно збагачення державної казни та розвитку підприємництва підтверджували також фізіократи. Представники цього напряму розвивали ліберальну концепцію, що відображала об'єктивні зміни умов господарювання, – підтримку державою приватної власності і свободи підприємництва.

Тоді ж у Західній Європі зародилася класична політекономія. Згідно зі створеним західноєвропейськими реаліями лібералізмом, найважливішою економічною функцією держави було забезпечення «чесного партнерства» держави і приватного сектору, дотримання раціональних приватних інтересів.

Ідеї економічного лібералізму розвинув А. Сміт у «Дослідженні про природу і причини багатства народів». Учений був упевнений, що поєднання економічної свободи і конкурентна боротьба приватних інтересів принесуть велику користь суспільству та забезпечать кращі результати, ніж самостійна діяльність держави. Сміт визнавав необхідність державного втручання в економіку в тих галузях, які є суспільно важливими, проте не приносять дохід приватним особам [1, с. 165–187].

Нова концепція взаємодії приватного капіталу та держави пов'язана з ім'ям «реформатора» господарського лібералізму Дж. -Ст. Мілля. Вчений виступав за максимальне обмеження втручання держави в приватну підприємницьку діяльність, адже урядам важко вдається конкурувати на рівних з окремими підприємцями, які володіють необхідною діловою підприємливістю і засобами. Водночас Мілль визнавав необхідність урядового контролю у формі державної монополії, зокрема в таких галузях, як соціальне забезпечення, охорона здоров'я, освіта, наука [2, с. 813].

Основні напрями економічної думки стосовно фінансової співпраці державного й приватного секторів в економіці свідчать про різноманіття підходів представників різних наукових шкіл. Це дало поштовх до розвитку різноманітних фінансових форм, методів та інструментів державно-приватного партнерства (далі – ДПП) у майбутньому.

Сучасні тенденції розвитку економічно розвинутих країн світу свідчать про домінуючу роль держави в економіці. Поряд із суб'єктами підприємницького сектору держава продовжує залишатися активним учасником економічних процесів, функції якої не обмежуються регулюванням соціально-економічних відносин.

Еволюція ролі держави в економіці свідчить про те, що методи її участі в економічних процесах постійно змінюються, адже реалізація численних суспільно важливих завдань пов'язана з постійно зростаючими обмеженнями у фінансово-бюджетній сфері, а також із наростаючими вимогами населення до якості наданих послуг та інфраструктури. У цих умовах стає актуальним пошук нових форм та інструментів впливу на соціально-економічні процеси. Свої ефективність та дієвість у зарубіжній економіці довів фінансовий механізм партнерських відносин держави і приватного сектору.

В історичній площині фінансові взаємовідносини держави і бізнесу висвітлюються у діалектичному протиріччі. Якщо держава оперує централізованими методами і регламентованими правилами управління, то підприємницький сектор ототожнюється з максимально можливим рівнем свободи та лібералізацією економіки. При цьому успішність досягнення стратегічних і тактичних цілей розвитку країн залежить від можливості збалансування інтересів учасників партнерства.

Гносеологія розвитку фінансового механізму державно-приватного партнерства у світі характеризується різними періодами, становлення яких залежало від зміни характеру соціально-економічної політики країн. На думку В. Варнавського, ідея державно-приватного партнерства виникла в 80-ті роки минулого століття у Великобританії [3, с. 60–61]. У 1992 р. урядом Д. Мейджора створено «ініціативу приватного фінансування», згідно з якою державні об'єкти соціальної інфраструктури фінансувалися суб'єктами підприємницької діяльності. Така модель управління об'єктами державної власності зумовила нові підходи до регулювання економіки країни. Державним казначейством Великобританії створено робочу групу з державних службовців та представників бізнесу. Міністерства та департаменти почали створювати консультативні, дорадчі органи, а також контролюючі організації.

На відміну від В. Варнавського, американський учений Стівен Х. Ліндер уважає започаткуванням фінансових відносин держави і бізнесу в США. Зокрема зазначає, що, незважаючи на інтенсивний розвиток ДПП у кінці 80-х років, воно є не новітнім для органів влади, адже більше десяти років тому такі партнерства функціонували у США для спрямування приватних інвестицій у розвиток соціальної інфраструктури міста [4, с. 19].

Із таким твердженням погоджується М. Матявіна, зазначивши, що поняття «державно-приватне партнерство» вперше появилося у США і використовувалося в процесі спільного державного та приватного фінансування освітніх програм. Пізніше, у 1950-х роках, таке партнерство створювалося для фінансування об'єктів суспільного користування, а згодом, у 1960-х роках, – для модернізації і розбудови міст [5].

Становлення і розвиток фінансового механізму державно-приватного партнерства зумовлені дією кількох базових чинників. Так, В. Варнавский [6] виділяє такі чинники, що сприяють посиленню ролі фінансових партнерських відносин. По-перше, одним із найважливіших напрямів лібералізації економіки, курс на яку був узятий більшістю країн світу в 1980–1990 рр., є приватизація державних активів. ДПП має величезне значення, оскільки передбачає часткову приватизацію державної та муніципальної власності. По-друге, національні уряди не мають в достатньому обсязі фінансових ресурсів, щоб модернізувати, обслуговувати і розширювати виробничу й соціальну інфраструктуру. Залучення бізнесу у відтворювальний процес створює основу для його структурної трансформації, спрямованої на розвиток інноваційно-інвестиційного комплексу. По-третє, бізнес значно більше, ніж держава, володіє мобільністю, швидкістю прийняття рішень, здатністю до нововведень, використання технічних і технологічних інновацій. Держава ж може забезпечити підтримку суб'єктів підприємницької діяльності, зокрема за рахунок економічних важелів.

Таким чином, початок становлення партнерських відносин відбувся в Європі та США у 60-х і 80-х роках після рецесії і настання часів суттєвих бюджетних обмежень. Можливості для втручання держави і забезпечення надання якісних послуг населенню були істотно скорочені. З огляду на ці обставини, поширення набули ДПП-рішення, зокрема у соціально важливих галузях.

У 1990-ті роки у світовій практиці ДПП стало розглядатися як ключовий інструмент державної політики. Це стосувалося і промислово розвинених країн (Великобританія, Німеччина, США), і «нових» країн, що розвиваються (Китай, Індія, Корея, країни Латинської Америки), які мали потребу в розвитку інфраструктури. Усе це зумовило необхідність розвитку фінансового механізму ДПП, створення різноманітних інструментів державно-приватного партнерства, моделей фінансування.

Середина 90-х років ознаменувалася активним упровадженням у практику країн, що розвиваються, ДПП, передумовами чого стали хронічна неефективність, незадовільна політика ціноутворення і корупція у стратегічних сферах інфраструктури. Це означало, що постачальники послуг у цих секторах були фінансово неспроможні і не мали змоги надати якісні послуги своїм споживачам, розширювати їх асортимент. Уряди були змушені вживати заходи фінансового оздоровлення державних фінансів. Метою участі приватного сектору в розвитку інфраструктури було скорочення витоку коштів із державного бюджету. Очікувалося, що участь приватного сектору призведе до більш ефективного надання послуг.

Упродовж 1990–2001 рр. понад 130 країн із низьким і середнім рівнями доходу впроваджували програми із залучення приватного сектору в проекти інфраструктури. Пік буму припав на 1997 р. – початок фінансової кризи у Східній Азії. Фінансова криза, катастрофічна девальвація валюти і подальше уповільнення зростання економіки зробили негативний вплив на багато угод ДПП. Якщо до 1997 р. спостерігалося постійне зростання приватних інвестицій в інфраструктурні проекти, то після фінансових криз 1997–1998 рр. спостерігається їх скорочення. Зокрема, в Європі та Центральній Азії в 2001 р. спостерігалося різке падіння приватних інвестицій в інфраструктуру – до 6,5 млрд дол., що в 3,5 рази менше рівня попереднього року і в 2,5 рази – рівня 1997 р. [7].

У період із 2002 по 2009 р. зростання інвестицій приватного сектору в інфраструктурні проекти за принципом державно-приватного партнерства відбулося в більшості розвинених країн. Найбільш успішний досвід, широке застосування і високий рівень розвитку форм, методів і видів ДПП спостерігаються, як правило, у високорозвинених країнах Західної Європи та Північної Америки. Що ж стосується таких країн, як Китай, Індія, Бразилія та ін., то вони помітно поступалися їм як за ступенем розвиненості складників фінансового механізму ДПП, так і за широтою застосування.

За оцінками Світового банку, тільки за 2002–2008 рр. у світі укладено понад 392 угоди за допомогою фінансового механізму державно-приватного партнерства на загальну суму понад 110 млрд дол. Якщо зіставити ці цифри з даними за попередні п'ять років, то кількість угод збільшилася на 60%, що у вартісному вираженні становило приріст більше ніж у три рази. Важливою причиною зростання числа проектів ДПП стали більш висока ефективність і швидкість реалізації проекту. Ефективність проектів, що реалізувалися на принципах державно-приватного партнерства, збільшилася в середньому на 10% [7].

Фінансово-економічна криза стала каталізатором посилення потреби в державних інвестиціях, зокрема для поступального розвитку країн Європейського Союзу. У кінці 2008 р. за ініціативи Європейського інвестиційного банку спільно з вищим органом виконавчої влади Євросоюзу (Єврокомісією) був створений Європейський центр експертизи у сфері ДПП, якому для реалізації інфраструктурних проектів у рамках державно-

приватного партнерства в 2009 р. було додатково виділено 30 млрд євро [8]. Виділені кошти дали змогу не зупинити діючі й почати нові проекти ДПП, що забезпечило збереження існуючих та створення нових робочих місць, стимулювало розвиток нових технологій.

Починаючи з 2010 р. і дотепер у більшості країн світу розвиток економіки супроводжується консолідацією зусиль держави і приватного сектору в знаходженні нових форм, методів та інструментів фінансування інфраструктури. Фінансова співпраця держави і бізнесу поширена у більше ніж 50 країнах світу. Країни, які використовують фінансовий механізм державно-приватного партнерства, можна розділити на три групи:

– до першої групи належать країни, що створили політичне й правове середовище, необхідне для реалізації проектів, але поки що не мають стійкої та впорядкованої практики ведення проектів (наприклад, Китай, Угорщина та ін.);

– другу групу об'єднують країни, які створили, крім сприятливого політичного і правового середовища, систему головного управління проектами державно-приватного партнерства, мають досвід у розробленні, затвердженні та впровадженні проектів (до них належать Японія, Німеччина, Іспанія, Італія, Португалія, Франція та ін.);

– третя група складається з країн, що мають успішний результат від здійснюваних проектів, широкий доступ до фінансування проектів і висококваліфікованих фахівців у сфері державно-приватного партнерства (наприклад, США, Великобританія і Австралія).

Проекти ДПП для світових держав є дієвим механізмом взаємодії державного сектору і приватного капіталу у сфері створення, модернізації, утримання та експлуатації об'єктів інфраструктури. Основними причинами партнерських відносин держави і бізнесу є надання якісних послуг населенню, вирішення проблем у соціальній та економічній сфері, нестача бюджетних коштів, тому у світі активно реалізуються згадані проекти. За даними Світового банку, партнерські відносини держави і бізнесу активно розвиваються в Європі, Східній, Центральній та Південній Азії, Тихоокеанських країнах, Латинській Америці, Карибах, Близькому Сході, Північній Африці, кількість та обсяг фінансування яких зображено на рис. 1.

Загалом світова практика свідчить про чотири основні напрями реалізації фінансових проектів державно-приватного партнерства: енергетика, телекомунікації, транспорт, водопостачання та водовідведення, частку реалізації яких наведено на рис. 2.

Вибір напряму реалізації проектів ДПП у світовій практиці залежить від рівня соціально-економічного розвитку та пріоритетності завдань певної країни або регіону. У високорозвинених країнах найбільшу питому вагу мають соціально орієнтовані проекти. А в країнах із низьким рівнем соціального захисту, нерозвиненою інфраструктурою особливе значення приділяється проектам у сфері дорожнього господарства, електроенергетики тощо.

Висновки з проведеного дослідження. У світовій практиці фінансовий механізм державно-приватного партнерства є перспективним і продуктивним напрямом реалізації державних функцій. Він є гнучким інструментом, що дає змогу залучати досвід, інвестиції в галузі й сфери діяльності, які знаходяться в рамках відповідальності держави. При цьому відбувається

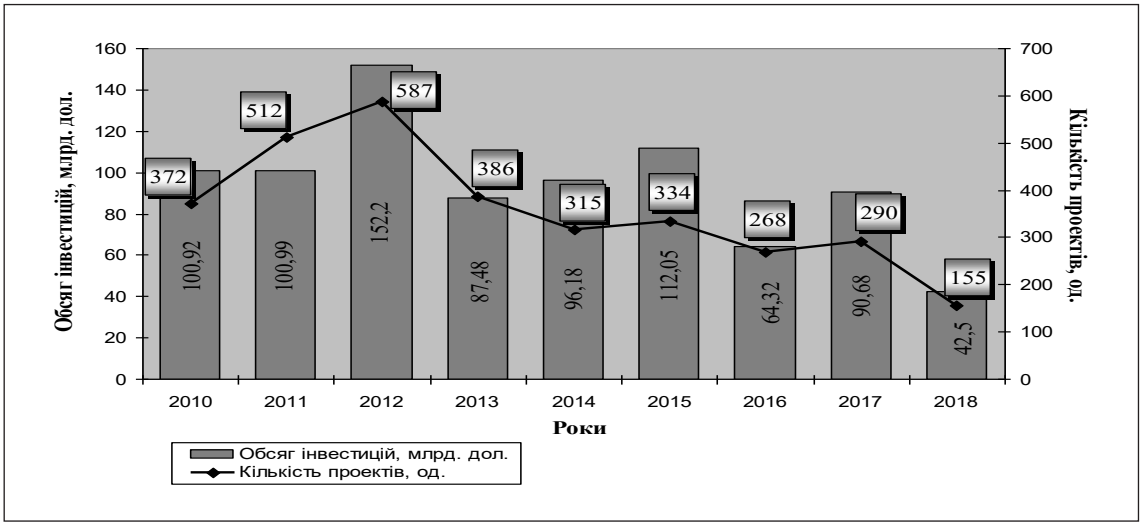

Рис. 1. Динаміка обсягу інвестицій та кількості проектів державно-приватного партнерства у світі

Джерело: побудовано автором на основі [7]

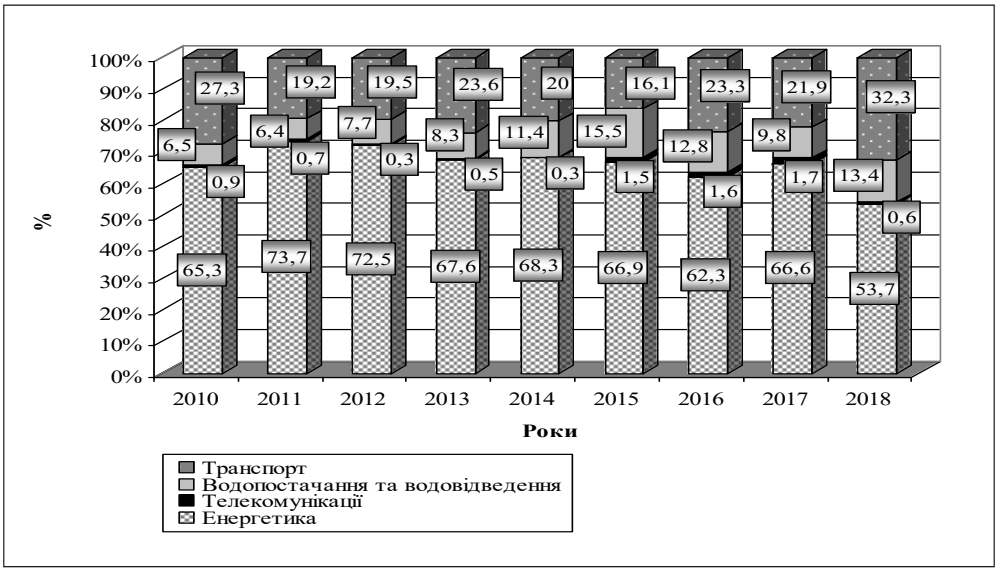

Рис. 2. Частка реалізованих фінансових проектів державно-приватного партнерства у секторах економіки зарубіжних країн

Джерело: побудовано авторами на основі [7]

оптимальний розподіл ризиків, відповідальності та фінансових ресурсів між учасниками ДПП, унаслідок чого суспільство отримує вигоди. Поряд із цим його ефективність залежить від поставлених цілей учасниками партнерства, точності прогнозування соціально-економічних результатів, створення законодавчих, інституціональних, фінансових передумов такої співпраці.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ. ; предисл. В.С. Афанасьева. Москва : Эксмо, 2007. 960 с.

2. Милль Дж.С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / пер. с англ. ; биогр. очерк М.И. Туган-Барановского. Москва : Эксмо, 2007. 1040 с.

3. Варнавский В.Г. Концессии в транспортной инфраструктуре: теория, практика, перспективы. Москва : ИМЭМО РАН, 2002. 147 с.

4. Linder S.H. Coming to Terms With the Public-Private Partnership: A Grammar of Multiple Meanings. Public-private policy partnerships / ed. by Pauline Vaillancourt Rosenau. Westwood (MA, USA) : Massachusetts Institute of Technology, 2000. P. 19–35.

5. Матявина М.В. Государственно-частное партнерство: зарубежный опыт и возможности его использования в России : дис. … канд. экон. наук : 08.00.14 ; Финансовая академия при Правительстве Российской Федерации. Москва, 2008. 184 с.

6. Варнавский В. Государственно-частное партнерство: некоторые вопросы методологии. URL: http://www.strana-oz.ru/?article/ (дата звернення: 23.05.2019).

7. Інформація Світового банку стосовно реалізації фінансових проектів державно-приватного партнерства в економічній інфраструктурі. URL: http://ppi.worldbank.org/visualization/ppi.html#sector=&status=&ppi=&investment=&region=&ida=&income=&ppp=PPP&mdb=&year=&excel=false&map=&header=true (дата звернення: 23.05.2019).

8. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses. Brussels, 2009. URL: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15887_en.pdf (дата звернення: 23.05.2019).

REFERENCES:

1. Smit A. (2007) Issledovanie o prirode i prichinah bogatstva narodov [Research on the nature and causes of the wealth of nations]; per. s angl.; predisl. V. S. Afanaseva. Moskva: Eksmo, 960 p. (in Russian)

2. Mill Dzh. S. (2007) Osnovyi politicheskoy ekonomii s nekotoryimi prilozheniyami k sotsialnoy filosofii [Fundamentals of political economy with some applications to social philosophy]; per. s angl.; biogr. ocherk M. I. Tugan-Baranovskogo. Moskva: Eksmo, 1040 p. (in Russian)

3. Varnavskiy V. G. (2002) Kontsessii v transportnoy infrastrukture: teoriya, praktika, perspektivyi [Concessions in transport infrastructure: theory, practice, prospects]. Moskva: IMEMO RAN, 147 p. (in Russian)

4. Linder S. H. (2000) Coming to Terms With the Public-Private Partnership: A Grammar of Multiple Meanings // Public-private policy partnerships / Ed. By Pauline Vaillancourt Rosenau. Westwood (MA, USA): Massachusetts Institute of Technology, pp. 19–35. (in English)

5. Matyavina M. V. (2008) Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: zarubezhnyiy opyit i vozmozhnosti ego ispolzovaniya v Rossii [Public-private partnership: foreign experience and the possibilities of its use in Russia] (PhD Thesis), Finansovaya akademiya pri Pravitelstve Rossiyskoy Federatsii. Moskva, 184 p. (in Russian)

6. Varnavskiy V. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo: nekotoryie voprosyi metodologii [Public-private partnership: some methodological issues]. Available at: http://www.strana-oz.ru/?article/ (in Russian) (accessed: 23 May 2019).

7. Informatsiia Svitovoho banku stosovno realizatsii finansovykh proektiv derzhavno-pryvatnoho partnerstva v ekonomichnii infrastrukturi [World Bank information on the implementation of public procurement financing projects in the economic infrastructure]. Available at: http://ppi.worldbank.org/visualization/ppi.html#sector=&status=&ppi=&investment=&region=&ida=&income=&ppp=PPP&mdb=&year=&excel=false&map=&header=true (in Ukrainian) (accessed: 23 May 2019).

8. Economic Crisis in Europe: Causes, Consequences and Responses. Brussels. (2009) Available at: http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/pages/publication15887_en.pdf (in English) (accessed: 23 May 2019).

FEATURES OF THE PROCESS OF BUDGETING OF THE ROAD ECONOMY OF UKRAINE

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ БЮДЖЕТУВАННЯ ДОРОЖНЬОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

UDC 625.76:658.15
ORCID ID: 0000-0002-5688-7363

Yuvzhenko Nataliia
Taras Shevchenko Kyiv National University

Ювженко Н.М.
аспірант кафедри фінансів
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

The article describes the essence of the budgeting process of the road economy of Ukraine. It is determined that budgeting of road economy is one of the most-priority content and long-term investments of state importance. The principles of construction and functioning of the budgeting system in the road sector are considered, namely: compliance of the planned budget indicators with the target orientations of the organization's strategy; priority of corporate goals; target use of budget funds; balance of income and expenses; coordination of material and financial flows; efficiency and cost-effectiveness of using budget funds; division of budgets and responsibilities at all levels of management (affiliates), etc. The necessity of budgeting at the enterprises of the road-building industry is indicated. The main stages of the budgeting system at the enterprises of the road-building industry (allocation of centres of responsibility, description and structuring of business processes, creation of a budget committee, development of budget regulations) are highlighted.
Key words: *budget, budgeting, process of budgeting, financial planning, road facilities.*

В статье раскрыта сущность процесса бюджетирования дорожного хозяйства Украины. Определено, что бюджетирования дорожного хозяйства является одним из наиболее приоритетных содержательных и долгосрочных вложений государственного значения. Рассмотрены принципы построения и функционирования системы бюджетирования в дорожной отрасли, а именно: соответствие планово-бюджетных показателей целевым ориентирам стратегии организации; приоритетность корпоративных целей; целевое использование бюджетных средств; сбалансированность доходов и расходов; координация материальных и финансовых потоков; эффективность и экономичность использования бюджетных средств и др. Указана необходимость применения бюджетирования на предприятиях дорожно-строительной отрасли. Выделены основные этапы системы бюджетирования на предприятиях дорожно-строительной отрасли (выделение центров ответственности, описание и структурирование бизнес-процессов, создание бюджетного комитета, разработка бюджетного регламента).
Ключевые слова: *бюджет, бюджетирование, процесс бюджетирования, финансовое планирования, дорожное хозяйство.*

У статті розкрито сутність процесу бюджетування дорожнього господарства України. Визначено, що бюджетування дорожнього господарства є одним із найбільш пріоритетних змістовних і довгострокових вкладень державного значення. Правомірне формування і розвиток дорожнього господарства свідчить про загальний рівень розвитку держави і служить сильним каталізатором на шляху до розширення зовнішньоекономічної діяльності. Розглянуто принципи побудови і функціонування системи бюджетування в дорожній галузі, а саме: відповідність планово-бюджетних показників цільовим орієнтирам стратегії організації; пріоритетність корпоративних цілей; цільове використання бюджетних коштів; збалансованість доходів і витрат; координація матеріальних і фінансових потоків; ефективність і економічність використання бюджетних коштів; розподіл бюджетів і відповідальності по всіх рівнях управління (філіям); участь центрів відповідальності (філій) в процесі зустрічного бюджетного планування; єдність інформаційної та нормативної бази; стандартизація процедур контролю виконання та коригування бюджетів; оцінка діяльності об'єктів бюджетування за відхиленнями фактичних показників від контрольних. Зазначено необхідність застосування бюджетування на підприємствах дорожньо-будівельної галузі, яка викликана низкою важливих причин. По-перше, сьогодні керівники при прийнятті управлінських рішень орієнтуються на свою власну інтуїцію або, в кращому випадку, на дані бухгалтерського обліку, що призводить до серйозних прорахунків і втрат. По-друге, підприємству необхідні різні фахівці, кожен з яких знає свою роботу. Бюджетування дає можливість всім фахівцям скоординувати свою діяльність з діяльністю організації. По-третє, застосування бюджетування є початковим етапом робіт по залученню інвестицій, зокрема іноземних. Виділено основні етапи системи бюджетування на підприємствах дорожньо-будівельної галузі (виділення центрів відповідальності, опис і структуризація бізнес-процесів, створення бюджетного комітету, розробка бюджетного регламенту).
Ключові слова: *бюджет, бюджетування, процес бюджетування, фінансове планування, дорожнє господарство.*

Formulation of the problem. Transport infrastructure is one of the strategically important elements of regional development, including the provision of expanded access to public services of the population of remote regions, the realization of the tourist potential of the country, and the strengthening of industrial ties between the administrative-territorial units. Thus, its condition and road economy, in particular, affect the efficiency of the production sector, the development of the tourism industry and the social sphere.

Analysis of recent research and publications. Problems of formation and effective use of financial resources in the road economy are covered in the works: A.V. Bazyliuk, N.A. Borovyk, L.P. Bortnytska, H.H. Volkovska, Yu.S. Vdovenko, Y.M. Veliky, V.O. Halushko, O.V. Zhulin, V.V. Kontseva, V.I. Kotelianets, O.T. Lanovoy, A.M. Novikova, V.F. Skorchenko, L.O. Solodka, I.O. Khomenko, Y.V. Shevchuk, et al.

Important contribution to the development of theoretical and practical principles for solving problems related to the development of the road management system and transport infrastructure was made by scientists such as O.P. Kanin, H.Ye. Lipskyi, Ye.B. Uhnenko V.N. Lukanin, V.I. Pavlov, H.Ya. Shevchuk, L.O. Karasova, Ye.D. Prusenko, F.P. Honcharenko, V.V. Syzonenko, and others.

According to V.O. Galoshko [3], main problems with the road sector are the lack of financing of the industry and the problems of road construction quality and proper control of road works.

To the key problems of integrating the Ukrainian highway network into the European transport system, Y.V. Shevchuk [9] include the non-compliance of the technical standards of Ukraine's roads with EU quality and weight loads, unsatisfactory road traffic safety, and insufficient investments in road construction and industrial development.

The purpose of the article. In this article, we will reveal the peculiarities of the process of budgeting of the road economy of Ukraine.

Main material and results. The level of development and the technical condition of the road network is a direct indicator of the country's economic growth, aimed at the efficient combination of all sectors of the national economy, both at the state level and at the level of its individual regions. The transport infrastructure of Ukraine in recent times is characterized by a lack of a systematic approach to solving transport and road issues, such as insufficient financing of construction and maintenance of highways at the expense of budgetary funds, low road safety, imperfection of normative and legislative framework in the field of road construction, the need for updating the production base of motor transport and organizations and enterprises of the road economy, etc. In connection with this, the problems of theoretical analysis and methodological assessment of cost formation, as well as improvement and provision on this basis of efficiency and quality indicators of the transport and operational condition of highways are relevant and require timely resolution [4, p. 186-187].

The main problems hindering the development of the road economy in Ukraine are, first of all, the lack of major repairs to the public road network, an insufficient amount of budgetary resources for road pavement, which would meet international requirements. There are no effective mechanisms for financing road works and monitoring their implementation. A high level of corruption in the management of the road economy also causes trouble.

Thus, according to the Decree of the President of Ukraine as of April 13, 2011, No. 456/2011, the State Agency of Motor Roads of Ukraine (Ukravtodor) implements state policy in the field of road management.

The State Agency of Motor Roads of Ukraine (Ukravtodor) is a central executive body whose activities are directed and coordinated by the Cabinet of Ministers of Ukraine through the Minister of Infrastructure and which implements state policy in the field of road economy [8].

The purpose of the State Agency of Motor Roads of Ukraine is: to ensure the development of the network of highways, improve traffic safety, speed, comfort, and efficiency of transportation of passengers and goods by road; improve the transport and operational conditions of highways, bridges, and road infrastructure; improve the transport accessibility of rural areas and ensure the right of citizens to travel; improve technical indicators, increase competitiveness of motor roads in relation to provision of transit transportations and development of motor tourism; promote investment, socio-economic and ecologically balanced development of the state [6].

The establishment and implementation of an efficient budgeting system at Ukravtodor is a complex administrative task since it involves a serious restructuring of well-established business processes and participation in this process of a large number of employees of different specializations and their effective interaction.

The main principles of the construction and functioning of the budgeting system in the road sector are:

– compliance of the planned budget indicators with the target orientations of the organization's strategy

– the priority of corporate goals;

– targeted use of budget funds;

– balance of income and expenditure;

– coordination of material and financial flows;

– efficiency and economy of using budget funds;

– division of budgets and responsibilities at all levels of management (affiliates);

– participation of liability centres (affiliates) in the process of counter budget planning;

– unity of information and normative base;

– standardization of control procedures for the implementation and adjustment of budgets;

– assessment of the activities of budgeting objects for the deviations of the actual figures from the control.

Thus, budgeting should be understood as a permanent management process, not related exclusively to the distribution of budget funds. Budgeting includes the main functions of management but does not lose its independent value.

The need for budgeting is due to a number of important reasons. First, today, managers are guided by their own intuition or, at best, accounting data when making managerial decisions, leading to serious miscalculations and losses.

The system of budgeting as a system of formation, approval, execution of the budget and control over it is a mechanism that ensures the correctness, efficiency, and clarity of management decisions. Budgeting greatly simplifies the enterprise management process.

Secondly, the company needs different specialists, each of which knows its work. Unfortunately, this is not enough to make managerial decisions, as it does not allow managers and specialists to imagine the organization as a whole, to evaluate the contribution of each employee to the achievement of the goals. Budgeting allows all specialists to coordinate their activities with the organization.

Thirdly, the use of budgeting is the initial stage in the process of attracting investment, in particular, foreign ones. Before you spend other people's financial resources, organizations/companies need to be able to properly dispose of their funds. No prudent investor will invest in a project where there is no order and transparency in spending resources.

When introducing a system of budgeting, the company receives additional tools for increasing profit and growth, but despite the positive aspects of the budgeting system, many enterprises still do not use it. This is due to the following factors:

1) lack of time and money for the introduction and further use of the budgeting system;

2) complexity (it is necessary to periodically make changes in the article);

3) personnel training (clarification on the attribution of expenses and income by article, based on the system of motivation).

The development of a budgeting system at the enterprises of the road-building industry after the decision to implement it involves a series of works related to the improvement of the overall enterprise management system, namely:

1. Allocation of responsibility centres on the basis of structuring the production, administrative and commercial cycle of the enterprise. The Centre for Financial Liability (CFL) is a structural unit that provides a certain set of business operations that can directly affect the costs and/or revenues from these operations and is responsible for the amount of these costs and/or revenues.

2. Description and structuring of business processes (structuring business processes with the allocation of centres of responsibility involves the definition of a list of operations, digits of works, working conditions, time of operations, the list and the main characteristics of used machines and equipment, etc., that is, everything that characterizes each process).

3. Creation of a budget committee (or allocation of powers of the management of the budget process, development of its methodological support, preparation, together with the relevant functional units of the draft budget, and submitting it for approval by the management of other structural subdivisions or employees of the enterprise).

4. Development of budget regulations. There are two types of regulatory documents:

• "Provision" – a document describing the results of a particular stage of budgetary management.

• "Regulation" – a document describing the procedures that should lead to the achievement of the result recorded in "Regulations".

An important step is to fix the built budget model in the form of specific documents of the enterprise level, namely, the construction of the regulations of the budget process and its annexes. The regulation clearly and unequivocally regulates the budget procedures that have been elaborated, the deadlines, the executors and those responsible for the implementation of the prescribed procedures. Details of applicable budget items and algorithms for calculating planned and actual indicators are described in detail. Separately determined and fixed are the rights and powers of the budget committee, whose tasks include the actual control of the process and the resolution of disputes, including the task of balancing indicators.

The budget process is directly related to such an important criterion of efficiency as the amount of time and labour costs required by the staff to prepare the annual budget and the formation of a short-term forecast. In the implementation of the next stage of the system construction (development of the analytical unit of the budgeting system), the procedure for analysing the financial and economic activity of the enterprise and the calculation of financial indicators is determined. Special forms of analytical reports are being formed, which are used in analysing the results and forecasting.

The budget regulation approves the budget process: the mechanisms and procedures for drafting budgets, their submission and approval, the procedure for adjusting, collecting, processing, and controlling budget execution.

The budgeting regulations, in combination with the methodological provision of forecasting and planning, determine the basis for the standard of planning of financial and economic activity of the enterprise [8, p. 94]. The regulation covers the whole process of planning and controlling the execution of the budget system.

5. Development of an organizational and financial model of budgeting. The characteristics of the organization of production, administration and marketing determine the organizational and financial model of budgeting, which is being built, starting with the definition of a higher level of enterprise management target indicators of development of production in general. At the lower levels of the budgeting model, algorithms of the movement of resources and funds are being formed at the centres of responsibility. Organizational and financial model of the enterprise at all levels includes a list of indicators, methods of their calculation, the order of calculations, and the nature of their interconnection.

6. Automation of the analysis of budget execution (the system of budgeting is formed by a system of numerical indicators, with the change of one of which changes the other in the chain of industrial relations, such as ERP (Enterprise Resource Planning).

7. Creation of a system of motivation for budget implementation (the system of motivation of workers at all levels of management includes material and moral incentives and is individual for each enterprise).

Thus, the successful application of budgeting in road construction companies will, above all, reduce the duration of budget planning, increase the transparency of financial and economic activity, and improve control over financial resources management.

Conclusions. Consequently, the State Agency of Motor Roads of Ukraine covers not only the technical issues of servicing the public road network but also the issue of implementing state policy in this area in general. Given the significant volume of problems existing in the field of road transport, in particular, the lack of conformity of national road coverage with international standards and the actual lack of quality service in the industry, it can be concluded that the management capacity of this executive body is not sufficiently implemented due to the lack of effective methods of regulation and financing development of road infrastructure.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Brigham, E.F., Houston, J.F. (2012). Fundamentals of Financial Management. 13th ed. URL: https//www.cengagebrain.com.au (дата звернення: 8.06.2019).

2. Великий Ю. М., Прохорова В. В., Сабліна Н. В. Управління витратами підприємства : монографія Х. : ВД «ІНЖЕК», 2009. 192 с.

3. Галушко В.О. Проблеми та перспективи розвитку дорожньої галузі. *Дорожня галузь*. 2011. № 2. С. 12-15.

4. Дмитрієв І. А., Лисенко А. О. Основні положення Методики управління річними витратами на експлуатаційне утримання автомобільних доріг загального користування Mechanism of Economic Regulation. 2013. № 1. С. 186-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_22 (дата звернення 12.06.2019).

5. Левченко О. П. Модель бюджета автотранспортного предприятия Економіка транспортного комплексу. 2013. № 21. С. 181-190. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/ektk_2013_21_18 (дата звернення 15.06.2019).

6. Офіційний сайт «Державне агентство автомобільних доріг України». URL: http://ukravtodor.gov.ua/ukravtodor/pro_nas.html (дата звернення 5.06.2019).

7. Попова Л.В., Константинов В.А. Бюджетирование на микро- и макроуровне: учебное пособие.: Изд-во «Дело и сервис», 2009. 288с.

8. Федорцова Р.П. Практика внутрифирменного бюджетирования: учебно-практическое пособие. Саратов: Вузовское образование, 2015. URL: http://www.iprbookshop.ru/26246. ЭБС «IPRbooks». (дата звернення 8.06.2019).

9. Шевчук Я.В. Регіональна політика розвитку автотранспортної інфраструктури в Україні. Сталий розвиток економіки. 2011. № 1. С. 108-114.

REFERENCES:

1. Brigham, E.F., Houston, J.F. (2012). Osnovy finansovogo menedzhmenta [Fundamentals of Financial Management]. 13th ed. Available at: www.cengagebrain.com.au (accessed 8 June 2019).

2. Veliky Y. M. (2009). Upravlencheskiye raskhody predpriyatiya [Management costs of the enterprise: monograph] / VD "INZHEK". (in Ukrainian)

3. Galushko V.O. (2011). Problemy i perspektivy razvitiya dorozhnoy otrasli [Problems and prospects of the development of the road industry] / Road industry. no. 2, pp. 12-15.

4. Dmitriev I.A. (2013). Osnovnyye polozheniya Metodologii upravleniya godovymi zatratami na soderzhaniye dorog obshchego polzovaniya [Basic provisions of the Methodology of Management of Annual Costs for the Maintenance of Roads of General Use] / Mechanism of Economic Regulation. no. 1. pp. 186-195. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mre_2013_1_22. (accessed 12 June 2019).

5. Levchenko O.P. (2013). Model byudzheta avtotransportnogo predpriyatiya [Model of the budget of the motor transport enterprise] / Economy of the transport complex. no 21. pp. 181-190. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ektk_2013_21_18 (accessed 15 June 2019).

6. Official site: Gosudarstvennoye agentstvo avtomobilnykh dorog Ukrainy [State Agency of Motor Roads of Ukraine] / access mode: http://ukravtodor.gov.ua/ukravtodor/pro_nas.html (accessed 5 June 2019).

7. Popova L.V., Konstantinov V.A. (2009). Byudzhetirovaniye na mikro- i makrourovne [Budgeting at the micro and macro level]: Proc. allowance. / Business and Service.

8. Fedortsova R.P. (2015). Praktika vnutribyudzhetnogo finansirovaniya [The practice of intra-budgeting]: training manual / Vuzovskoe education Available at: http://www.iprbookshop.ru/26246. EPs "IPRbooks" (accessed 8 June 2019).

9. Shevchuk Y.V. (2011). Regionalnaya politika razvitiya avtotransportnoy infrastruktury v Ukraine / [Regional Policy of Motor Transport Infrastructure Development in Ukraine] / Sustainable development of the economy. no. 1, pp. 108-114.

СУЧАСНІ ВИМОГИ ДО ОЦІНКИ ВИЗНАЧЕННЯ ПОКАЗНИКА РИЗИКУ КРЕДИТУ ПОЗИЧАЛЬНИКІВ – ФІЗИЧНИХ ОСІБ

MODERN REQUIREMENTS FOR THE ASSESSMENT OF THE DETERMINATION OF THE INDICATOR OF THE RISK OF CREDIT TO BORROWERS OF INDIVIDUALS

УДК 336.02

Юдіна С.В.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри фінансів
Дніпродзержинський державний технічний університет
Нагорнюк Г.О.
аспірант
Дніпродзержинський державний технічний університет

Yudina Svitlana
Dneprodzerzhinsky State Technical University
Nagorniuk Hanna
Dneprodzerzhinsky State Technical University

Статтю присвячено вивченню особливостей здійснення оцінки кредитоспроможності позичальників – фізичних осіб у комерційних банках України, а також проблемам контролю якості кредитного портфеля. Визначено основні вимоги до оцінки визначення показника кредитного ризику та основ управляння кредитними ризиками у сучасній банківській системі. Встановлено, що в сучасних умовах економічної кризи банківські установи повинні комплексно підходити до оцінки кредитоспроможності своїх майбутніх позичальників, а також здійснювати постійний моніторинг наявних проблемних кредитів, оскільки саме збільшення обсягів проблемних кредитів у загальному кредитному портфелі призводить до підриву ліквідності і платоспроможності багатьох банківських установ. Розглянуто підходи до формування та використання резервів для відшкодування можливих витрат за активними банківським операціями під час надання послуг із кредитування.

Ключові слова: *банк, кредит, кредитування фізичних осіб, позичальник, кредитоспроможність.*

Статья посвящена изучению особенностей осуществления оценки кредитоспособности заемщиков – физических лиц в коммерческих банках Украины, а также проблемам контроля качества кредитного портфеля. Определены основные требования к оценке определения показателя кредитного риска и основ управления кредитными рисками в современной банковской системе. Установлено, что в условиях современного экономического кризиса банковские учреждения должны комплексно подходить к оценке кредитоспособности своих будущих заемщиков, а также осуществлять постоянный мониторинг существующих проблемных кредитов, поскольку именно увеличение объемов проблемных кредитов в общем кредитном портфеле приводит к подрыву ликвидности и платежеспособности многих банковских учреждений. Рассмотрены подходы к формированию и использованию резервов для возмещения возможных убытков по активным банковским операциям при предоставлении услуг по кредитованию.

Ключевые слова: *банк, кредит, кредитование физических лиц, заемщик, кредитоспособность.*

Today, in the context of the economic crisis, the functioning of the Ukrainian economy requires the solution of a number of issues. One of the topical issues is the state of the banking system and the credit market. Lending is one of the traditional banking operations. However, under the current conditions, banking institutions have somewhat slowed down their activity in the lending market, which is an unconditional consequence of economic and political processes that have shaken the economy of our state. The issuance of loans for the bank is not just a profitable operation, but one of the main sources of profit, since at any level of development of the state's economy, even in the languages of the financial crisis, lending will not stop. Only lending and risk parameters change. Using the experience gained during the 2008-2009 financial crisis, the Ukrainian banking system currently offers loans to the population only in hryvnias, while legal entities are able to obtain loans in foreign currency, but only those who engage in foreign economic activity and have currency earnings. The purpose of this article is to increase the reliability and stability of the banking system in general and Ukrainian commercial banks in particular. As well as strengthening the protection of interests of creditors and depositors of commercial banks, establishing the order of formation and use of the reserve for the recovery of possible costs for active banking operations. The analysis of the bank lending market shows that during the last year the tendency of concentration of bank lending in the segment of consumer loans is maintained. This is due to high demand for such loans, a short term for which loans are granted, and a fairly high level of profitability. Banks actively offer mortgage loans to the population for small amounts (up to 50 thousand UAH). However, the problem of determining the indicator of credit risk is relevant. Although banks are gradually recovering lending, they do so with caution. After all, high inflation, a decrease in real wages and, as a result, poor solvency of borrowers, an unstable social and political situation in the country all increase the risk of lending and increase the likelihood of non-repayment of loans.

Key words: *bank, credit, loans to individuals, borrower, creditworthiness.*

Постановка проблеми. Сьогодні в умовах економічної кризи функціонування економіки України потребує вирішення цілої низки питань. Одним з актуальних питань є стан банківської системи та кредитного ринку.

Нині істотно змінюється як роль банків в економіці держави, так і характер взаємовідносин банків з юридичними та фізичними особами, а також зміст та структура послуг, що надають банки своїм клієнтам.

Взаємовідносини банків і клієнтів повинні будуватися з урахуванням взаємних інтересів та бути вигідними обом сторонам. Взаємовідносини виникають із приводу розрахунково-касового і кредитного обслуговування підприємств, населення, а також у зв'язку з появою нових послуг, характерних і адекватних новій системі економічних відносин.

Суспільство не повинно мати приводу ставити під сумнів стійкість банківської системи, а партнери, вкладники та інвестори повинні бути впевнені в стійкості й надійності банку.

Оскільки комерційні банки і вся банківська система покликані уособлювати надійність та безпеку, очевидна необхідність розроблення й упровадження прийнятних і перевірених методів формалізації й оцінки ризиків, адже кредитування є пріоритетною економічною функцією банків. А також є необхідність виявлення значимих критеріїв та розроблення й упровадження чітко налагодженої системи прийняття рішень, що базується на отри-

маних даних і призводить до ефективного результату (прибуткової діяльності та позитивного іміджу банківської установи). Усе це й визначає актуальність даної теми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кредитна діяльність банків і вдосконалення оцінки кредитних ризиків відіграють важливу роль у банківській системі. Зазначеній проблемі присвячено дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, а саме: А. Сміта, Д. Рікардо, Д. Самуельсона, В. Базилевича, М. Волошина, С. Науменкової, В. Василенко, Д. Гринькова, А. Мороз, А. Кириченко, А. Євтухи, Я. Чайковського, В. Васюренко та ін. Незважаючи на значну кількість публікацій щодо цієї проблематики, питання визначення кредитоспроможності позичальників і визначення прийнятного рівня кредитного ризику, адаптованого до умов сучасної економіко-політичної ситуації, для банківської установи залишається актуальним.

Постановка завдання. Метою статті є вдосконалення підходів до визначення показників надійності та стабільності комерційних банків для посилення захисту інтересів кредиторів і вкладників комерційних банків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Комерційні банки виступають, насамперед, як кредитні інститути, які, з одного боку, залучають тимчасово вільні кошти, а з іншого – задовольняють за рахунок цих залучених коштів кредитні потреби підприємств, установ та населення. Проте в останні роки спостерігається стійка тенденція до скорочення кількості банківських установ. Більш детально динаміку зміни кількості банків можна побачити в табл. 1.

Кількість банківських установ зменшилася більше ніж удвічі. Так, із даних таблиці видно, що за період 2008–2014 рр. кількість комерційних банків, що працювали на ринку, залишалася майже без змін. Проте з 2014 р. зміна кількості банків мала стійку тенденцію до зменшення і станом на 01.01.2019 становила 77. Скорочення кількості банківських установ пояснюється перш за все економічною кризою, складною політичною ситуацією в України та воєнним конфліктом усередині держави, і, як наслідок, це призвело до дестабілізації економічної діяльності суб'єктів господарювання, що, своєю чергою, негативно вплинуло на діяльність банків та здійснення ними активного кредитування.

Але необхідно зазначити, що кредитування для банка є не просто дохідною операцією, а одним з основних джерел отримання прибутку, оскільки за будь-якого рівня розвитку економіки держави, навіть в умовах фінансової кризи, кредитування не зупиняться. Змінюються лише обсяги кредитування та ризик параметри.

Отже, кредитування є однією з традиційних банківських операцій. Проте в умовах сьогодення банківські установи дещо уповільнили свою діяльність на ринку кредитування, що є безумовним наслідком економічних та політичних процесів у державі [2, с. 23].

Постійна зміна умов на ринку банківських послуг та відкритість зовнішньому середовищу вимагають від банків постійного пошуку ринків та механізмів кредитування, зокрема споживчого кредиту. Саме від розвитку споживчого кредитування залежить формування та підвищення платоспроможного попиту населення, а отже, й розвитку економіки загалом [1].

За даними, наведеними в таблиці, можна зробити висновок, що за останні роки кредити, що надані фізичним особам, поступово збільшуються як в абсолютному, так і відносному значеннях. Так, за період 2016–2018 рр. приріст кредитів для фізичних осіб становив 25 860,00 млн грн, або 2%. Отже, можна сказати, що банки активно пропонують населенню бланкові кредити на невеликі суми (до 50 тис грн).

І хоча банки поступово відновлюють обсяги кредитування, проте сьогодні в Україні, як повідомляє

Таблиця 1

Кількість комерційних банків в Україні з 2008 по 2019 р.

	Кількість діючих банків	З них з іноземним капіталом	У т. ч. з 100% іноземним капіталом
на 01.01.2008	175	47	17
на 01.01.2009	184	53	17
на 01.01.2010	182	51	18
на 01.01.2011	176	55	20
на 01.01.2012	176	53	22
на 01.01.2013	176	53	22
на 01.01.2014	180	49	19
на 01.01.2015	163	51	19
на 01.01.2016	117	41	17
на 01.01.2017	96	38	17
на 01.01.2018	82	38	18
на 01.01.2019	77	37	23

Obozrevatel, рівень проблемних кредитів – один із найвищих в Європі. Згідно з оцінкою міжнародного агентства Fitch, цей показник досяг 57%. Фактично кожна друга позичена в банку гривня вчасно не повертається. Причин для цього декілька: неправильна кредитна політика банків, низький рівень відповідальності клієнтів, недобросовісний бізнес і т. п. [3].

Саме в такій ситуації споживче кредитування є першим сегментом, на який звертають увагу банки (рис. 1)

Основними причинами є високий попит на такого роду кредити, відносно високий рівень прибутковості і невеликий термін надання кредитів [4].

Але високий рівень інфляції, зменшення реальної заробітної плати і, як наслідок, низька платоспроможність позичальників, нестабільна соціальна та політична ситуація в країні підвищують ризик кредитування й збільшують імовірність неповернення наданих кредитів. Тому з метою підвищення надійності та стабільності роботи банків, посилення захисту інтересів кредиторів і вкладників банку установлюється порядок формування та використання резерву для підвищення можливих утрат за активними банківським операціями.

Отже, банки повинні формувати резерви за кредитами, наданими фізичним та юридичним особам. Для розрахунку резервів банкам потрібно класифікувати активи/надані фінансові зобов'язання за такими категоріями якості:

– I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним;
– II – помірний ризик;
– III – значний ризик;
– IV – високий ризик;
– V (найнижча) – реалізований ризик.

Заборгованість за активами/наданими фінансовими зобов'язаннями, віднесеними до V категорії, є безнадійною. Для визначення рівня кредитного ризику банкам обов'язково необхідно здійснити оцінку фінансового стану фізичної особи, якій надано кредит на підставі кількісних та якісних показників (рис. 2).

Оцінка якісних показників повинна здійснюватися банками на підставі достовірних документів, у тому числі відповідних копій документів, засвідчених в установленому законодавством порядку.

Отже, для підвищення надійності та стабільності банківської установи, а також для захисту інтересів кредиторів і вкладників та мінімізації кредитних ризиків, які виникають під час обслуговування кредитів, банки повинні впроваджувати процес оцінки і моніторингу кредитних ризиків на ранніх стадіях. Для цього банки повинні здійснювати оцінку обслуговування боргу боржником – фізичною особою на підставі кількості календарних днів прострочення погашення боргу станом на перше число місяця, наступного за звітним, згідно з даними, наведеними в табл. 3.

Тобто залежно від категорії якості обслуговування кредиту банк може розрахувати показник ризику кредиту в діапазонах, зазначених у табл. 4.

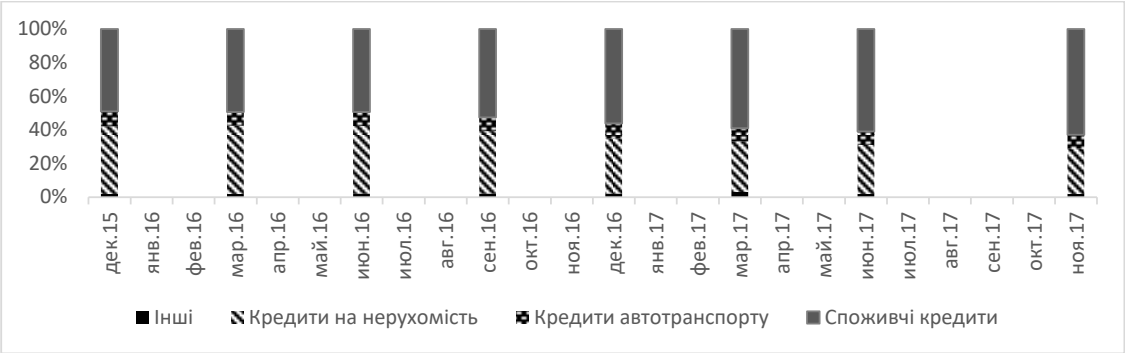

Рис. 1. Структура валових кредитів, наданих домашнім господарствам, за цільовим призначенням

Таблиця 2

Основні показники діяльності банків України

	01.01.2016		01.01.2017		01.01.2018		01.01.2019	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
Кредити, надані клієнтам	1009768	100,0	1005923	100,0	1036745	100,0	1118618	100,0
Кредити, що надані суб`єктам господарювання	830632	82,3	847092	84,2	864412	83,4	919054	82,2
Кредити, що надані фізичним особам	175711	17,4	157385	15,6	170774	16,5	196634	17,6
Інші кредити	3360	0,3	1427	0,1	1517	0,1	2865	0,3

Рис. 2. Оцінка фінансового стану фізичної особи якій надано кредит

Таблиця 3

Визначення стану обслуговування боргу боржником

Кількість календарних днів прострочення (включно)	Стан обслуговування боргу
Від 0 до 7	«високий»
Від 8 до 30	«добрий»
Від 31 до 90	«задовільний»
Від 91 до 180	«слабкий»
Понад 180	«незадовільний»

Таблиця 4

Визначення показника ризику, наданого боржнику

Категорія якості кредиту	Значення показника ризику кредиту
I – найвища	0,01-0,06
II	0,07-0,20
III	0,21-0,50
IV	0,51-0,99
V – найнижча	1,0

Для коректного визначення показника кредитного ризику банківській установі необхідно під час проведення оцінки фінансового стану позичальника дотримуватися таких принципів:

– по всіх кредитних продуктах позичальника необхідно фіксувати єдину категорію якості (найнижчу);

– єдиний фінансовий стан (клас) по кредитних продуктах необхідно визначати залежно від результатів останньої оцінки фінансового стану (кредитоспроможність/платоспроможність).

Оцінка кредитоспроможності позичальника – фізичної особи є важливим складником оцінки кредитних ризиків під час споживчого кредитування у банку, тому її вдосконалення є одним із базових завдань банків в організації кредитного процесу [6, с. 384].

Саме рівень кредитного ризику значною мірою впливає на фінансову стійкість комерційного банку і, як наслідок, можливість виконання зобов'язань перед своїми клієнтами (вчасно і в повному обсязі відправляти платежі, здійснювати видачі з рахунків, повертати депозити та ін.).

Захист від кредитних ризиків – це пріоритетне завдання кожної банківської установи, а особливо для українських банків. Від того, наскільки високий рівень кредитного ризику, буде залежати можливість надійної і безперебійної роботи банку.

Система ж управління кредитним ризиком комерційного банку повинна містити:

а) визначення методу оцінки кредитного ризику (як у процесі попереднього аналізу кредитоспроможності позичальника, так і під час користування ним позикою);

б) аналіз поточної наявної структури кредитного портфеля банку, опираючись на прийняті банком методи його оцінки:

в) використання різноманітних методів регулювання кредитного ризику [5, с. 49].

При цьому управління кредитним ризиком банку здійснюється на двох рівнях відповідно до причин його виникнення: на рівні кожної окремої позички та на рівні кредитного портфеля у цілому [7, с. 254].

Сьогодні в умовах нестабільної економічної ситуації якість кредитного портфеля є першим сегментом, на який звертають увагу банки. Головне завдання банківської установи полягає у збільшенні обсягу кредитного портфеля за мінімального рівня дефолту (неповернення) і, як наслідок, збільшенні рівня прибутків банку.

Ефективна стратегія управління кредитними ризиками банку завжди буде актуальним питанням, оскільки забезпечує стабільність банку та довіру клієнтів, а питання довіри супроводжується значним економічним результатом. Важливість стратегічного управління кредитними ризиками банку зумовлена тим, що прийняття управлінських рішень щодо вибору методів регулювання ризиків базується на формуванні його кредитної стратегії та стратегії кредитних ризиків [5, с. 48].

Висновки з проведеного дослідження. Отже, з усього наведеного вище можна зробити висновок, що кредитні ризики є достатньо небезпечними в діяльності комерційних банків, оскільки значною мірою впливають на фінансову стійкість, тому визначення показника кредитного ризику та попередження кредитного ризику є найголовнішими завданнями для банків, особливо на сучасному етапі економічного реформування в Україні.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Мороз С.В. Стан та тенденції споживчого кредитування в умовах кризи. *Причорноморські економічні студії.* 2016. № 10. С. 219–223. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_10_47 (дата звернення: 10.05.2018).

2. Підвищення ролі банківської системи в економічному зростанні: види, функції та роль кредиту / за ред. А.П. Мороз. Київ : УФМТ, 2016. 23 с.

3. Українці продовжують активно кредитуватися: названі цифри. URL: https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/v-ukraini-zrosli-obsyagi-krediturvannya-nazvani-tsifri.htm (дата звернення: 05.02.2019).

4. Огляд банківського сектору. *Національний Банк України*. 2018 Вип. 6. URL: https://bank.gov.ua/doccatalog/document;jsessionid=547FD4A97C14B6AFCF5249CCD4C1EF43?id=64628171 (дата звернення: 13.03.2019).

5. Гайдаржийська О.М., Чернікова О.Г. Напрями удосконалення управління кредитним ризиком. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2014. № 38. С. 47–50.

6. Охрименко І.Б. Вдосконалення оцінки кредитоспроможності фізичних осіб в банках шляхом застосування диференційованого підходу до позичальників. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 383–390.

7. Примостка Л.О. Менеджмент кредитного портфеля банку. *Фінансовий менеджмент у банку*. Київ : КНЕУ, 2004. 468 с.

8. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : Постанова Правління НБУ № 23 від 25 січня 2012 р. URL: http://www.zakon.rada.gov.ua (дата звернення: 20.05.2019).

REFERENCES:

1. Moroz S. V. (2016) Stan ta tendenciji spozhyvchogho kredytuvannja v umovakh kryzy [Status and trends of consumer lending in a crisis] Prychornomorski ekonomichni studii [Black Sea Economic Studies] no. 10, pp. 219-223. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bses_2016_10_47 (accessed 10 May 2018).

2. Moroz A. P. (ed.) (2016) Pidvyshchennia roli bankivskoi systemy v ekonomichnomu zrostanni: vydy, funktsii ta rol kredytu [Increasing the role of the banking system in economic growth: types, functions and role of credit] Kyiv: UFMT, pp.23

3. Ukraintsi prodovzhuiut aktyvno kredytuvatysia: nazvani tsyfry [Ukrainians continue to actively lend: named figures]. Available at: https://www.obozrevatel.com/ukr/economics/v-ukraini-zrosli-obsyagi-krediturvannya-nazvani-tsifri.htm (accessed 05 February 2019)

4. Ohliad bankivskoho sektoru [Overview of the banking sector] 2018.Vol 6. Available at: https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=64628171 (accessed 13 March2019)

5. Gaydarzhys'ka O. M., Chernikova O.G. (2016) Napriamy udoskonalennia upravlinnia kredytnym ryzykom [Directions of improvement of credit risk management] Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury [Problems of increasing the efficiency of infrastructure] no. 38 pp. 47-50.

6. Okhrimenko I.B. (2016) Vdoskonalennia otsinky kredytospromozhnosti fizychnykh osib v bankakh shliakhom zastosuvannia dyferentsiiovanoho pidkhodu do pozychalnykiv [Improving the assessment of individuals' credit in banks through the application of a differentiated approach to borrowers]. Ekonomika i susspilstvo [Economy and Society]. no. 5 pp. 383-390

7. Primostka L.O. (2004) Finansovyi menedzhment u banku [Financial management at the bank]. Kyiv: KNEU, pp. 468.

8. Postanova Pravlinnia NBU [Resolution of the Board of the NBU] (2012) Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok formuvannia ta vykorystannia bankamy Ukrainy rezerviv dlia vidshkoduvannia mozhlyvykh vtrat za aktyvnymy bankivskymy operatsiiamy [About the approval of the Regulation on the procedure for the formation and use by banks of Ukraine of reserves for reimbursement of possible losses under active banking operations]. no. 23. Available at: http://www.zakon.rada.gov.ua (accessed 20 May 2019)

РОЗДІЛ 8. БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

ВИРОБНИЦТВО ТВАРИННИЦЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ: ОБЛІКОВИЙ І УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

ANIMAL PRODUCTION: ACCOUNTING AND MANAGERIAL ASPECTS

УДК 657

Кубецька О.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри фінансів та кредиту
Полтавська державна аграрна академія
Остапенко Т.М.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри бухгалтерського обліку
Полтавська державна аграрна академія

Kubetska Olga
Poltava State Agrarian Academy
Ostapenko Tetiana
Poltava State Agrarian Academy

У статті досліджено об'єкти обліку витрат тваринництва. Розглянуто склад витрат виробництва продукції тваринництва. Узагальнено методи оцінювання продукції тваринництва. Запропоновано запровадити облік витрат виробництва тваринницької продукції на рахунку 232 «Виробництво продукції тваринництва та продукції тваринного походження» (за двома технологічними переділами). Запропоновано відображати на рахунку 232 витрати виробництва залежно від їх переділу, а саме витрати від вирощування й відгодівлі тварин та витрати з переробки продукції тваринництва. Пропонована методика перешкоджає потребі визнання суми необґрунтованого операційного доходу (витрат) (від різниці вартості продукції тваринництва, яка не реалізована). Запропонована методика обліку тваринницької продукції (на рахунках 25 та 26) є спробою відновлення у застосуванні оцінювання продукції за виробничою собівартістю. Запропоновано оновити Методичні рекомендації № 132 та Методичні рекомендації з обліку біологічних активів № 1315.

Ключові слова: *витрати виробництва продукції тваринництва, об'єкти обліку витрат тваринництва, продукція тваринництва, напівфабрикат, оцінка, справедлива вартість, продукція.*

В статье исследованы объекты учета затрат животноводства. Рассмотрен состав затрат производства продукции животноводства. Обобщены методы оценивания продукции животноводства. Предложено ввести учет издержек производства животноводческой продукции на счету 232 «Производство продукции животноводства и продукции животного происхождения» (по двум технологическим переделам). Предложено отражать на счету 232 издержки производства в зависимости от их передела, а именно расходы от выращивания и откорма животных и затраты по переработке продукции животноводства. Предложенная методика препятствует потребности признания суммы необоснованного операционного дохода (расходов) (от разницы стоимости продукции животноводства, которая не реализована). Предложенная методика учета животноводческой продукции (на счетах 25 и 26) является попыткой восстановления в применении оценивания продукции по производственной себестоимости. Предложено обновить Методические рекомендации № 132 и Методические рекомендации по учету биологических активов № 1315.

Ключевые слова: *издержки производства продукции животноводства, объекты учета затрат животноводства, продукция животноводства, полуфабрикат, оценка, справедливая стоимость, продукция.*

Under the current Accounting Statement (Standard) 30 "Biological Assets", more and more enterprises continue to abandon measuring agricultural produce at the fair value. There are a number of reasons: the absence of methodical frameworks for a mechanism of forming the fair value; inaccessibility of information on the value of products in an active market; the absence of access of a majority of agricultural enterprises to a commodity market; a need for creating a permanently-functioning commission, etc. The fair value does not express the actual value of products but implies potential income. Hence, a purpose of the research is to search for alternatives to such measurement. In the articles considered issues of the day of introduction of Nation Standards 30 the "Biological assets", which are the basis for search of the alternative "fair value" of agricultural inventories in the form of valuation at cost. The article examines cost objects of animal production, considers the cost structure of animal production, and generalizes methods for measuring animal products. The authors suggest implementing cost accounting for animal production, using the account 232 "Production of Primary Animal Products and Secondary Animal Products" (by two technological stages). The authors propose to disclose information on the production costs by their technological stages, using the account 232, namely costs of raising and feeding animals, costs of animal products processing. The authors offer new guidelines for cost accounting and accounting for animal production output. The offered guidelines impede a need for recognition of a sum of unsubstantiated operating income (expenses) (income (expenses) from the difference in the value of unsold animal products), which corresponds to the account 232. The suggested guidelines for animal production accounting (using the accounts 25 and 26) are an attempt to resume applying the traditional method of measurement (measuring at cost). New classifications of costs of production have been developed and proposed. The authors propose to renew the Methodical Recommendations on Planning, Accounting, and Costing Products (Works, Services) of Agricultural Enterprises No. 132 and the Methodical Recommendations on Accounting for Biological Assets No. 1315. The suggested guidelines for cost accounting and accounting for animal production output will enable to adequately measure animal products. The article will be of considerable interest to practicing accountants.

Key words: *animal production costs, cost objects of animal production, animal products, semi-finished goods, measurement, fair value, products.*

Постановка проблеми. Облікові аспекти щодо біологічних активів постійно змінюються. Так, у грудні 2017 року було сформульовано зміни низки нормативних документів, які встановлюють особливості обліку довгострокових біологічних активів рослинництва. Згідно зі вказаними змінами плодоносні рослини (ДБАР) обліковуються не за П(С)БО 30 [7], а за П(С)БО 7 «Основні засоби». Вказані зміни враховують наявність інтенсивних технологій вирощування продукції виноградників і садів та визначені потребою швидкої амортизації плодоносних рослин.

На кожному окремому підприємстві застосовуються різні технології виробництва. Зокрема, часто сільськогосподарські підприємства продукцію тваринництва спрямовують на доведення до

встановлених показників якості (на переробку), що, на нашу думку, має впливати на визначення об'єктів обліку витрат.

Отже, з урахуванням вищесказаного та в контексті виробництва продукції тваринництва ми пропонуємо внести корективи до аспектів обліку витрат виробництва та виходу продукції тваринництва через зміни в нормативних документах (Методичних рекомендаціях з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції сільськогосподарських підприємств, затверджених Наказом Міністерства аграрної політики України від 18 травня 2001 року № 132; Методичних рекомендаціях з бухгалтерського обліку біологічних активів, затверджених Наказом Міністерства фінансів України від 29 грудня 2006 року № 1315). Зміст пропонованого оновлення такий: під час виробництва продукції тваринництва слід використовувати попередільний метод обліку витрат, а отриману продукцію варто обліковувати як напівфабрикат.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти обліку витрат виробництва й виходу продукції тваринництва досліджували Н. Суворова, Г. Коваленко О. Альбещенко, О. Одношевна, В. Кононенко, Г. Павлова, Л. Васильєва, Н. Бондарчук та інші науковці. Проте, на нашу думку, за умови широкого застосування сільськогосподарськими підприємствами інтенсивних технологій виробництва продукції тваринництва та продукції її переробки відкритим залишається питання пошуку чи розроблення альтернативи обліку витрат виробництва й виходу тваринницької продукції. Серед пропонованого звернемо увагу на використання як самостійний об'єкт обліку витрат продукцію, для якої витрати вимірюються і до якої належать.

Постановка завдання. Метою статті є розроблення практичних рекомендацій з оптимізації обліку виробництва тваринницької продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. У виробництві продукції тваринництва до складу об'єктів обліку витрат відносять окремі групи та види тварин (основне стадо ВРХ, свиней, вівець, доросле стадо птиці; худобу на вирощуванні та відгодівлі, свиней на вирощуванні та відгодівлі, вівець на вирощуванні та відгодівлі тощо). Традиційно облік витрат виробництва продукції тваринництва ведеться на субрахунку 232 «Тваринництво». За дебетом рахунку 232 з кредиту відповідних рахунків відображають витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, матеріальні витрати, які увійшли до собівартості продукції (зокрема, корми, нафтопродукти, електроенергія, паливо, запасні частини, ремонтні та будівельні матеріали для ремонту, оплата послуг і робіт, що виконуються сторонніми організаціями, та інші матеріальні витрати, амортизація основних засобів, інші витрати). Список витрат у реальному прикладі традиційно великий, тому те, як статті витрат виглядають у практиці обліку діючого сільгосппідприємства Полтавської області, продемонструємо в табл. 1.

За кредитом рахунку 232 у кореспонденції з рахунками 27 та 21 здійснюється оприбуткування основної, супутньої та побічної продукції. Продукція відображається відповідно до норм П(С) БО 30 «Біологічні активи» (за одним з двох методів), а саме за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу, або за виробничою собівартістю відповідно до П(С) БО 16 «Витрати». Якщо підприємство оцінює продукцію за справедливою вартістю, то в кінці року субрахунок 232 (якщо говорити про тваринництво) закривається таким чином: порівнюють суму обігу по кредиту рахунку 232 (вартість оприбуткованої продукції) із сумою обігу по дебету рахунку 232 (фактичні витрати). В разі перевищення суми дебетового обігу над сумою кредитового обігу підприємство на виявлену різницю відображає запис, а саме за дебетом рахунку 940 та кредитом 232 (визнає витрати від первісного визнання сільгосппродукції). В разі переви-

Таблиця 1

Типові витрати виробництва продукції тваринництва (за регістрами обліку діючого сільгосппідприємства Полтавської області)

Рахунок	Статті витрат (кореспондуючий рахунок)
232 «Тваринництво»	Зарплата (оклад, тариф) (66)
	Нарахування на заробітну плату (651)
	Корми (покупні) (208)
	Підстилка (27)
	Засоби захисту тварин (208)
	Бензин і дизпаливо (203)
	Послуги сторонніх організацій по перевезенню кормів з поля (631)
	Послуги МТП і АТП (внутрішні) (23)
	Витрати на будівництво та утримання літніх таборів (39)
	Послуги страхування майна та інші види страхування, послуги сторонніх організацій з утримання та ремонту ОЗ та НМА, з перевірки вимірювальних приладів, оренда ОЗ, електроенергія тощо (91)

щення суми кредитового обігу над сумою дебетового обігу підприємство на виявлену різницю відображає запис, а саме за дебетом 232 та кредитом 710 (визнає дохід від первісного визнання сільгосппродукції). Отже, після зіставлення оборотів та відображення виявленої суми відхилень рахунок 232 закривається, сальдо не відображається, а потреби проведення калькулювання собівартості продукції не виникає.

Якщо врахувати, що підприємства досить часто продукцію тваринництва спрямовують на переробку чи забій (для отримання м'яса, субпродуктів, шкури, пір'я, вершків, сметани, масла, добрива тощо), то технологічну фазу інтенсивного виробництва тваринницької продукції можна уявити за такими переділами: І переділ – виробництво продукції тваринництва; ІІ переділ – переробка продукції тваринництва (виробництво продукції тваринного походження). Пропонована сукупність технологічних операцій, внаслідок яких отримують продукцію, готову для використання чи продажу, може використовуватися у виробництвах на безперервній основі, проте впровадження методики обліку за двома переділами має відбуватись у вигляді експерименту (для виявлення проблемних питань обліку).

Фактично до моменту такого виготовлення (виходу продукції за ІІ переділом) підприємство має справу з незавершеним виробництвом (думка сформована з використанням джерела [1]), а вихід продукції за першим переділом в обліку слід розпізнавати як напівфабрикат. Те, як це може виглядати в практиці обліку, продемонструємо в табл. 2.

Облік напівфабрикатів власного виробництва на рахунку 25 «Напівфабрикати» ведуть підприємства, у яких напівфабрикати, крім використання у виробництві, реалізуються на сторону як готова продукція.

Якщо підприємство вирішить припинити оброблення напівфабрикатів (передбачить реалізацію продукції першого переділу), необхідно бухгалтерським записом за дебетом рахунку 26.1 «Продукція тваринництва» (за видами продукції основної та побічної) та кредитом рахунку 25 «Напівфабрикати» перевести напівфабрикати до складу готової продукції (думка сформована з використанням джерела [2]). Побічну продукцію (у вигляді гною, посліду) слід також відносити до напівфабрикатів, бо коров'ячий, свинячий, кінський, кролячий гній, а також пташиний послід є продуктами тваринного походження, що призначені для подальшого використання у виробництві.

Наведена методика обліку витрат та виходу тваринницької продукції може використовуватися будь-яким сільськогосподарським підприємством чи спеціалізованим господарством, проте потребує затвердження наказом про облікову політику внесення змін до робочого плану рахунків та діючих Методичних рекомендацій № 132, а також Методичних рекомендацій з обліку

Таблиця 2

Пропонована кореспонденція рахунків обліку виробництва тваринницької продукції

Переділ	Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
		дебет	кредит
І	Відображено витрати на виробництво	232.1 «Виробництво продукції тваринництва»	131, 208, 23, 661, 651, 641, 631, 685, 91
	Оприбутковано молоко за собівартістю	25.1 «Напівфабрикат у місці оприбуткування. Молоко»	232.1 «Виробництво продукції тваринництва»
	Оприбутковано гній (у переробленні на самому підприємстві)	25.2 «Напівфабрикат у місцях оприбуткування. Гній»	232.1 «Виробництво продукції тваринництва»
ІІ	Спрямовано молоко у сепараторний пункт (внутрішній підрозділ підприємства)	232.2.1 «Виробництво продукції тваринного походження, призначеної для споживання людиною»	25.1 «Молоко»
	Відображено витрати на виробництво	232.2.1	66, 65, 63, 685, 131 тощо.
	Оприбутковано вершки	26.2 «Продукція тваринного походження у місцях оприбуткування. Вершки»	232.2.1
	Оприбутковано молоко знежирене	26.3 «Побічна продукція тваринного походження. Молоко знежирене»	232.2.1
	Спрямовано гній на виробництво добрив	232.2.2 «Виробництво продукції тваринного походження, не призначеної для споживання людиною»	25.2 «Напівфабрикат у місцях оприбуткування. Гній»
	Відображено витрати на виробництво добрив	232.2.2	66, 65, 63, 685, 13 тощо
	Оприбутковано добрива	26.4 «Добрива тваринного походження»	232.2.2

Джерело: розроблено авторами на основі джерел [3–6]

біологічних активів № 1315 від 29 грудня 2006 року.

Нижче наведена загальна схема обліку витрат і виходу тваринницької продукції (рис. 1).

Висновки з проведеного дослідження. На нашу думку, розглянутий варіант організації обліку виробництва тваринницької продукції дасть змогу бухгалтерам належно оцінити інформацію за рахунком 23 «Виробництво».

Серед орієнтирів змін, які необхідні для впровадження пропонованої методики обліку виробництва тваринницької продукції слід назвати такі: в Методичних рекомендаціях № 132 до складу об'єктів обліку витрат тваринництва необхідно включити продукцію, виробництво якої обумовлене подальшою переробкою, з відповідними поясненнями калькуляції за етапами (переділами) виробництва та поясненнями щодо застосування на практиці попередільного методу обліку витрат; Методичні рекомендації № 1315 мають бути доопрацьовані, зокрема додаванням кореспонденції рахунків з обліку напівфабрикатів, отриманих від виробництва тваринницької продукції (за інтенсивного виробництва тваринницької продукції); слід відображати за дебетом рахунку 25 основну та побічну продукцію (з кредиту рахунку 232 «Виробництво продукції тваринництва та продукції тваринного походження»). Пропонована модель обліку виходу тваринницької продукції є механізмом уникнення оцінювання сільгосппродукції за справедливою вартістю, що пояснюється тим, що П(С)БО 30 не поширюється на продукти переробки сільськогосподарської продукції.

Аналітичний рахунок	Здійснювані записи	
232.1 «Виробництво продукції тваринництва»	*Дебет*	*Кредит*
	Прямі витрати та непрямі витрати	Вартість фактичної собівартості завершеної виробництвом продукції (у дебеті рахунку 25 або 26 (якщо передбачається реалізація продукції першого переділу))
232.2 «Виробництво продукції тваринного походження»		*Кредит*
		Вартість фактичної виробничої собівартості завершеної виробництвом готової продукції (у дебеті рахунку 26)

Рис. 1. Зміст записів на субрахунку 232 (з урахуванням пропонованої моделі обліку витрат виробництва й виходу тваринницької продукції)

Для обліку витрат виробництва тваринницької продукції пропонується використовувати рахунок 232 із подальшою деталізацією витрат за такими групами: 232.1 «Виробництво продукції тваринництва», 232.2 «Виробництво продукції тваринного походження», 232.2.1 «Виробництво продукції, призначеної для споживання людиною», 232.2.2 «Виробництво продукції, не призначеної для споживання людиною». Якщо обліковувати витрати виробництва тваринницької продукції на одному рахунку (без аналітичного розподілу на субрахунках), то в межах першої групи витрат пропонується узагальнювати витрати за статтями, пропонованими Методичними рекомендаціями № 132 (для рослинництва), а в межах другої групи –витрати на переробку (для промислових виробництв).

Пропонована система аналітичного обліку витрат і виходу тваринницької продукції формуватиме інформацію для зацікавлених внутрішніх користувачів про рух продукції за видами, витрати за сегментами виробництва продукції тваринництва (продукції вирощування, продукції переробки, споживаної та неспоживаної продукції). Доходи від продажу тваринницької продукції, згідно з пропонованими переділами, відображатимуться як доходи основної діяльності на рахунку 701 «Дохід від реалізації готової продукції». Ця методика забезпечить визначення дохідності кожного технологічного переділу.

Пропонована методика обліку виробництва тваринницької продукції є спробою відновлення у застосуванні традиційного методу оцінювання (оцінювання за виробничою собівартістю).

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Формуємо собівартість напівфабрикатів для їх продажу. URL: http://www.golovbukh.ua/article/5977-qqq-16-m12-06-12-2016-formumo-sobvartst-napvfabrikatv-dlya-h-prodaju (дата звернення: 12.04.2019).

2. Баклан О. Оцінка та облік напівфабрикатів. *Баланс-Бібліотека*. 2015. № 20. С. 26–30. URL: http://www.prof-buh.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/BiblBalans_2015_20%D1%83%D0%BA%D1%80-BA-%D0%B7%D0% D1%81%D1%96%D0%B2.pdf (дата звернення: 12.04.2019).

3. Коцупатрий М., Мервенецька В. Передача зерна на елеватор: облік у поклажодавця. *БАЛАНС-АГРО*. 2014. № 29 (401). С. 12–17. URL: https://balance.ua/files/products/tIjxiG47RrZtBeRNihBU/balans-agro_theme1_31_07_14_ua/Pdf (дата звернення: 12.04.2019).

4. Мервенецька В. Доробка зерна, або яка пшениця, така й паляниця. *БАЛАНС-АГРО*. 2015. № 25 (445). С. 12–17. URL: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/Downloads/balans-agro_theme3_06_07_15_ua.pdf (дата звернення: 12.04.2019).

5. Мервенецька В. Передача зерна на елеватор : бухоблік у поклажодавця. *Uteka-Агро*. URL: https://uteka.ua/ua/publication/Peredacha-zerna-na-elevator-buxoblik-u-poklazhodavcya (дата звернення: 12.04.2019).

6. Остапенко Т. Сучасний механізм нівелювання положень стандарту бухгалтерського обліку № 30 «Біологічні активи». *Глобальні та національні проблеми економіки*. № 17. С. 849–853. URL: http://global-national.in.ua/archive/17-2017/171.pdf (дата звернення: 12.04.2019).

7. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи» : затверджений Наказом Міністерства фінансів України від 18 липня 2005 року № 790, дата оновлення: 05.01.2018. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05 (дата звернення: 12.04.2019).

REFERENCES:

1. Weekly Journal “Holovbukh” (2016) Formuiemo sobivartist napivfabrykativ dlia yikh prodazhu [Forming the cost of semi-finished goods for sale]. Available at: http://www.golovbukh.ua/article/5977-qqq-16-m12-06-12-2016-formumo-sobvartst-napv-fabrikatv-dlya-h-prodaju (accessed: 12 April 2019).

2. Baklan O. (2015) Otsinka ta oblik napivfabrykativ [Measurement and accounting for semi-finished goods]. *Balans-Biblioteka*, no. 20, pp. 26–30. Available at: http://www.prof-buh.in.ua/wp-content/uploads/2014/01/BiblBalans_2015_20%D1%83%D0%BA%D1%80-%D0%9E%D0%B1%D0%BB%D1%96%D0%BA-%D0%B7%D0%B0%D0%BF%D0%B0%D1%81%D1%96%D0%B2.pdf (accessed 12 April 2019).

3. Kotsupatryi M., Mervenetska V. (2014) Peredacha zerna na elevator: oblik u poklazhodavtsia [Transferring grain to an elevator: bailor’s accounting]. *Balans-Ahro*, no. 29 (401), pp. 12–17. Available at: https://balance.ua/files/products/tIjxiG47RrZtBeR-NihBU/balans-agro_theme1_31_07_14_ua/Pdf (accessed: 12 April 2019).

4. Mervenetska V. (2015) Dorobka zerna, abo yaka pshenytsia, taka i palianytsia [Grain refinement or like wheat like loaf]. *Balans-Ahro*, no. 25 (445), pp. 12–17. Available at: file:///C:/Users/%D0%9E%D0%BB%D1%8F/Downloads/balans-agro_theme3_06_07_15_ua.pdf (accessed: 12 April 2019).

5. Mervenetska V. (2015) Peredacha zerna na elevator: buhoblik u poklazhodavtsia [Transferring grain to an elevator: bailor’s accounting]. *Uteka-Агро*. Available at: https://uteka.ua/ua/publication/Peredacha-zerna-na-elevator-buxoblik-u-poklazhodavcya (accessed: 12 April 2019).

6. Ostapenko T. (2017) Suchasnyi mekhanizm niveliuvannia polozhen standartu bukhhalterskoho obliku № 30 “Biolohichni aktyvy” [A modern mechanism for homogenization of statements of the accounting standard 30 “Biological assets”]. *Global and National Problems of Economics*. № 17, pp. 849–853.

7. Polozhennia (Standart) Bukhhalterskoho Obliku 30 “Biolohichni Aktyvy” : Nakaz Ministerstva Finansiv Ukrayiny vid 18.11.2005 r. № 790 [Accounting Statement (Standard) 30 “Biological Assets”]. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05 (accessed 12 April 2019).

РОЗДІЛ 9. СТАТИСТИКА

ІНТЕГРАЛЬНЕ ОЦІНЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

COMPLEX ESTIMATION OF THE FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINIAN REGIONS

УДК 311.313:339.9 (477)

Вдовин М.Л.
к.е.н., доцент,
доцент кафедри статистики
Львівський національний університет
імені Івана Франка
Боднар О.В.
студентка
Львівський національний університет
імені Івана Франка

Vdovyn Mariana
Ivan Franko National University of Lviv
Bodnar Olenka
Ivan Franko National University of Lviv

У статті досліджено особливості побудови рейтингових оцінок регіонів у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Викладено методику розрахунку інтегральної оцінки зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. Зокрема, запропоновано рекомендаційний перелік показників, що є чинниками впливу на зовнішню торгівлю товарами і послугами, таких як коефіцієнт покриття експорту імпортом, індекс товарності, індекс чистої торгівлі, показник відкритості економіки. Окремо виділено показники впливу на інвестиційну привабливість регіонів (21 показник), відповідно до міжнародної методики Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) їх згруповано у п'ять чинників, таких як привабливість ринку, ціни та якість робочої сили, наявність необхідної інфраструктури, наявність природних ресурсів, безпека інвестиційної діяльності. Здійснено стандартизацію показників двома способами, за якими побудовано інтегральні оцінки. Присвоєно ранги інтегральним оцінкам окремо у сферах зовнішньої торгівлі товарами й послугами та інвестиційній діяльності. Доведено достовірність побудованих рейтингів шляхом розрахунку коефіцієнта кореляції рангів Спірмена. Виділено регіони-лідери та регіони-аутсайдери у зовнішньоекономічній діяльності.

Ключові слова: *інтегральна оцінка, зовнішня торгівля товарами та послугами, інвестиційна привабливість, чинники, рейтинг, область, регіони-лідери, регіони-аутсайдери.*

В статье исследованы особенности построения рейтинговых оценок регионов в сфере внешнеэкономической деятельности. Изложена методика расчета интегральной оценки внешнеэкономической деятельности регионов Украины. В частности, предложен рекомендационный перечень показателей, которые являются факторами влияния на внешнюю торговлю товарами и услугами, таких как коэффициент покрытия экспорта импортом, индекс товарности, индекс чистой торговли, показатель открытости экономики. Отдельно выделены показатели влияния на инвестиционную привлекательность регионов (21 показатель), согласно международной методике Конференции ООН по торговле и развитию (UNCTAD) они сгруппированы в пять факторов, таких как привлекательность рынка, цены и качество рабочей силы, наличие необходимой инфраструктуры, наличие природных ресурсов, безопасность инвестиционной деятельности. Осуществлена стандартизация показателей двумя способами, по которым построены интегральные оценки. Присвоены ранги интегральным оценкам отдельно в сферах внешней торговли товарами и услугами и инвестиционной деятельности. Доказана достоверность построенных рейтингов путем расчета коэффициента корреляции рангов Спирмена. Выделены регионы-лидеры и регионы-аутсайдеры во внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: *интегральная оценка, внешняя торговля товарами и услугами, инвестиционная привлекательность, факторы, рейтинг, область, регионы-лидеры, регионы-аутсайдеры.*

The article examines the peculiarities of constructing rating assessments in the field of foreign economic activity. The method of calculating the integral estimation of foreign economic activity of Ukrainian regions is outlined. In particular, a recommendation list of indicators includes the factors influencing the foreign trade in goods and services: a coefficient of export-import coverage, index, merchantability, net trade index, indicator of openness of the economy. Indicators of the impact on the investment attractiveness of the regions (21 indicators) are also highlighted, according to the international mythology of the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), which is grouped by five factors: market's attractiveness, prices and quality of labor, availability of necessary infrastructure, availability of natural resources, and security of investment activity. As among the list of select indexes it is not had any more or less meaningful, a decision about identical importance of select factors is that is why accepted. Select factors are analyzed on positive and negative influence on to the complex estimation of region. The standardization of indicators was carried out using two methods, on which integral estimates were constructed. Assigned ranks to integral assessments, separately in the field of foreign trade in goods, services and investment activities. Reliability of constructed ratings is proved by calculating Spearman's correlation coefficient. The region-leaders and regions-outsiders in foreign economic activity are selected. Unique leaders in the field of foreign trade in goods are Mykolayivskaya – 1 place in the rating, Donetsk – 2nd in the ranking of the region, 3d place Zaporizhzhya and Zakarpattia regions. Accordingly, differences in the Spearmen ranks correlation coefficient in the rating positions of the regions are negligible. In the rating of regions of Ukraine in the field of foreign trade services, 1 place is occupied again by Mykolaiv, 2nd place – Zacarpathian, and 3d – Odessa region. The most investment-attractive region is the Vinnytsia region. Regions are an outsider in the field of foreign trade is Kharkiv region and services – Poltava. The least attractive regions are Luhansk and Kherson regions.

Key words: *integral assessment, foreign trade in goods and services, investment attractiveness, factors, rating, region, regions-leaders, regions-outsiders.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації ставлять перед Україною нові виклики на шляху її інтеграції до міжнародного економічного простору. Останнім часом спостерігається тенденція до все більшого залучення окремих національних регіонів до міжнародних конкурентних відносин, що обумовлює актуальність досліджень зовнішньоекономічної діяльності

(ЗЕД) не лише на рівні підприємств та держави, але й на рівні регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми конструювання інтегрального показника з відповідною побудовою рейтингів у сфері ЗЕД знайшли відображення в наукових працях вчених і практиків, зокрема в роботах А.М. Єріної [1; 2], О.А. Єрмакової [8], Г.С. Коперанова [4], Л.В. Оболенцевої [5], Дж. Бейлі [6], Дж. Даннінг. Нині не існує єдиної методології побудови інтегральних оцінок у сфері ЗЕД, системи чинників, які б достеменно характеризували діяльність областей у міжнародній економіці.

Постановка завдання. Метою статті є визначення чинників впливу на ЗЕД регіонів та їх стандартизація різними способами задля конструювання інтегральних оцінок для виокремлення регіонів-лідерів та регіонів-аутсайдерів у сферах зовнішньої торгівлі товарами й послугами та інвестиційної діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Задля виокремлення регіонів України, які найбільше здатні до конкуренції у сфері зовнішньої торгівлі, побудуємо інтегральні оцінки, які характеризуватимуть регіони України за показниками ЗЕД, а також здійснімо їх ранжування.

Для побудови інтегральної оцінки (G_{ij}) будемо дотримуватись такого алгоритму [1, с. 27]:

1) обґрунтування складових інтегральної оцінки, визначення переліку відповідних груп часткових показників;

2) стандартизація часткових показників для об'єднання в інтегральну оцінку;

3) обчислення інтегрального індексу на основі об'єднання стандартизованих значень часткових показників.

Оскільки ЗЕД характеризується експортно-імпортними операціям, показники, характерні для сфери ЗЕД, тісно пов'язані між собою, що приведе до надання певному чиннику більшої ваги. Отже, у дослідженні для усунення помилки, пов'язаної з урахуванням деякого чинника двічі, вибрано такий перелік показників (табл. 1).

Отже, за даними Державної служби статистики [3] розрахуємо зазначені в табл. 1 показники для кожного регіону, відповідно, для експортно-імпортних операцій товарів та послуг, тобто в результаті ми отримуємо матрицю вхідної інформації (x_{ij}) для побудови інтегральних оцінок.

Виокремлення показників стимуляторів і дестимуляторів у цьому разі не є актуальним, оскільки абсолютне значення показників експортно-імпортних операцій товарами та послугами забезпечує односпрямованість за рахунок знаку «мінус», тобто від'ємне значення вибраних показників буде враховано під час агрегування інтегральної оцінки. Отже, вибрані показники є стимуляторами.

Також одним з важливих рішень є вибір вагових коефіцієнтів. Серед вибраних показників немає більш-менш значущого чинника, а кількість чинників становить чотири, тому ваговий коефіцієнт складає $\frac{1}{4}$.

Наступним кроком є стандартизація показників ($x_{ij} \to z_{ij}$). У нашому разі застосуємо такі способи стандартизації показників.

1) Інтегральні оцінки розраховані на основі відхилень ($x_{ij} - A$), стандартизовані варіаційним розмахом ($x_{max} - x_{min}$). При цьому для стимуляторів $A = x_{min}$, для дестимуляторів $A = x_{max}$ [4, с. 74]:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{min}}{x_{max} - x_{min}}; \quad (1)$$

$$z_{ij} = \frac{x_{max} - x_{ij}}{x_{max} - x_{min}}. \quad (2)$$

2) Традиційний спосіб стандартизації, за якого одиниця стандартизації A – це середнє значення [1, с. 31]:

для стимуляторів: $z_{ij} = \frac{x_{ij} - \overline{x_i}}{\sigma_i}$; (3)

для дестимуляторів: $z_{ij} = \frac{\overline{x_i} - x_{ij}}{\sigma_i}$. (4)

Останнім етапом алгоритму побудови інтегральної оцінки є обчислення інтегрального індексу. Кожен показник є однаково важливим, тому в нашому дослідженні доцільно побудувати інтегральну оцінку як середню арифметичну стандартизованих значень ознак z_{ij}. Для j-ї одиниці сукупності вона становить [5, с. 58]:

Таблиця 1

Перелік показників для побудови матриці вхідної інформації

Показник-чинник	Характеристика чинника
Коефіцієнт покриття експорту імпортом	Значення більше 100 характеризує позитивне сальдо торговельного балансу; значення менше 100 характеризує позитивне сальдо торговельного балансу.
Індекс товарності	Чим більше значення індексу, тим більш відкритий ринок до зовнішньої торгівлі.
Індекс чистої торгівлі	Додатне значення індексу характеризує перевищення експорту над імпортом; від'ємне значення індексу характеризує перевищення імпорту над експортом.
Відкритість економіки	Якщо величина показника становить менше 10%, економіка регіону вважається відносно закритою; понад 35%, економіка регіону вважається відносно відкритою.

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [2, с. 237–245]

$$G_j = \frac{1}{m}\sum_{1}^{m} z_{ij}\,. \qquad (5)$$

Отже, інтегральна оцінка регіонів України за обсягами експортно-імпортних операцій товарами представлена в табл. 2. Також здійснено ранжування регіонів України відповідно до спадання значення інтегральної оцінки.

Перше місце посідає регіон, який є найбільш конкурентоспроможним на міжнародному ринку у сфері товарів. У топ-7 конкурентоспроможних регіонів входять (у порядку спадання) Миколаївська, Донецька, Запорізька та Закарпатська, Вінницька та Запорізька, Вінницька та Закарпатська, Дніпропетровська, Полтавська області. Однозначними аутсайдерами у сфері зовнішньої торгівлі товарами в наших рейтингах є Київська та Харківська області.

Оскільки існують розбіжності в рейтингових списках, варто розрахувати коефіцієнт кореляції рангів Спірмена, відповідно, визначити, чи є ці розбіжності значними. На основі значень табл. 2 розрахуємо коефіцієнт рангів Спірмена (p):

$$p = 1 - \frac{6 * 88}{25\left(25^2 - 1\right)} = 0{,}966.$$

Отже, відмінності в позиціях регіонів у рейтинговому списку незначні, тобто існує міцний зв'язок між позицією регіону в побудованих рейтингах під час стандартизації показників наведеними вище способами.

Також побудуємо інтегральну оцінку рейтингу регіонів України за показниками ЗЕД у сфері послуг та визначимо рейтингові позиції регіонів (табл. 3). Останнє місце (25-те) посідає регіон, діяльність якого в міжнародній торгівлі у сфері послуг не є домінуючою.

Отже, відповідно до побудованих рейтингів, топ-7 регіонів у сфері ЗЕД-послуг складають (у порядку спадання) Миколаївська, Закарпатська, Одеська, Львівська області, Чернівецька область і м. Київ, Харківська область Явними аутсайдерами у цьому рейтингу є Дніпропетровська та Полтавська області.

Як видно з табл. 3, рейтингові позиції регіонів різняться, для визначення значущості цих відмінностей розрахуємо коефіцієнт кореляції рангів Спірмена. Для цього на основі значень табл. 3 розрахуємо квадрат різниці рангів та їх суму. В результаті цього коефіцієнт рангів Спірмена (p) становить 0,998:

$$p = 1 - \frac{6 * 9}{25\left(25^2 - 1\right)} = 0{,}998.$$

Таблиця 2

Ранжування регіонів України за показниками ЗЕД у сфері товарів

Показник/регіон	Стандартизація за першим способом		Стандартизація за другим способом	
	інтегральна оцінка	рейтинг	інтегральна оцінка	рейтинг
Вінницька область	0,61	5	1	4
Волинська область	0,21	21	-0,13	23
Дніпропетровська область	0,55	6	0,77	6
Донецька область	0,7	2	1,14	2
Житомирська область	0,3	13	0,24	13
Закарпатська область	0,67	3	0,94	5
Запорізька область	0,65	4	1,04	3
Івано-Франківська область	0,26	14	0,12	15
Київська область	0,17	23	-0,22	24
Кіровоградська область	0,35	8	0,41	8
Луганська область	0,17	23	-0,11	16
Львівська область	0,2	22	-0,08	20
Миколаївська область	0,75	1	1,25	1
Одеська область	0,33	10	0,31	11
Полтавська область	0,4	7	0,49	7
Рівненська область	0,23	17	0,08	18
Сумська область	0,32	11	0,27	12
Тернопільська область	0,25	16	0,1	17
Харківська область	0,12	25	-0,24	25
Херсонська область	0,26	14	0,19	14
Хмельницька область	0,22	20	0,07	19
Черкаська область	0,32	11	0,32	10
Чернівецька область	0,23	17	0,11	16
Чернігівська область	0,34	9	0,34	9
м. Київ	0,23	17	-0,11	21

Джерело: розраховано авторами за даними джерела [3]

Таблиця 3

Ранжування регіонів України за показниками ЗЕД у сфері послуг

Показник/регіон	Стандартизація за першим способом		Стандартизація за другим способом	
	інтегральна оцінка	рейтинг	інтегральна оцінка	рейтинг
Вінницька область	0,37	9	0,21	9
Волинська область	0,3	12	0,02	13
Дніпропетровська область	0,08	24	-0,55	24
Донецька область	0,14	22	-0,41	22
Житомирська область	0,32	10	0,09	10
Закарпатська область	0,87	2	1,47	2
Запорізька область	0,32	10	0,09	10
Івано-Франківська область	0,3	12	0,03	12
Київська область	0,3	12	0,01	14
Кіровоградська область	0,18	19	-0,29	19
Луганська область	0,17	20	-0,34	21
Львівська область	0,59	4	0,77	4
Миколаївська область	0,96	1	1,7	1
Одеська область	0,67	3	0,96	3
Полтавська область	0,02	25	-0,72	25
Рівненська область	0,23	16	-0,14	16
Сумська область	0,12	23	-0,43	23
Тернопільська область	0,43	8	0,37	8
Харківська область	0,47	7	0,46	7
Херсонська область	0,28	15	-0,01	15
Хмельницька область	0,21	17	-0,21	17
Черкаська область	0,19	18	-0,24	18
Чернівецька область	0,54	6	0,65	5
Чернігівська область	0,16	21	-0,33	20
м. Київ	0,55	5	0,6	6

Джерело: побудовано авторами за даними джерела [1]

Отже, різниці в рейтингових позиціях регіонів є не суттєвими, оскільки між рангами регіонів у рейтингових списках існує міцний зв'язок.

Для оцінювання закономірностей формування інвестиційної привабливості регіонів України слід використовувати системи чинників, що конкретизують потенціал кожного з них. Вибір змінних для оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України запропоновано здійснювати на основі еклетричної парадигми Дж. Даннінга [6, с. 127–130], Доповіді про світові інвестиції UNCTAD [7]. Отже, ідентифіковано 21 показник для регіонального рівня, що об'єднані у п'ять базових чинників [4, с. 73]:

– привабливість ринку (розмір ринку, можливості зростання ринку);

– ціна та якість робочої сили (витрати на робочу силу, виробничий потенціал, здоров'я, освіта);

– наявність необхідної інфраструктури (енергетика, транспорт, зв'язок);

– наявність природних ресурсів (сільськогосподарські ресурси, експлуатація природних ресурсів);

– безпека інвестиційної діяльності (кримінальна, екологічна, політична).

У табл. 4 наведено чинники та показники, за якими доцільно проводити оцінювання інвестиційної привабливості регіонів України. Отже, на основі узагальненої статистичної інформації Державної служби статистики України за вибраними статистичними показниками та чинниками з використанням Microsoft Excel проведено необхідні розрахунки відповідних багатовимірних середніх для кожного регіону, визначено як часткові рейтинги, так і загальний рейтинг інвестиційної привабливості регіону.

Для стандартизації показників застосуємо перший спосіб, тобто для чинників 1–4 застосуємо формулу 1. Варто зазначити, що збільшення показників чинника «інвестиційна безпека» впливає негативно на інвестиційну привабливість, тому під час здійснення стандартизації будемо переводити ці показники у «стимулятори» за формулою 2.

Вищенаведений перелік показників є однаково важливим для інвестора. Отже, значущість кожного показника складає $\frac{1}{21}$.

За своєю сутністю та методикою розрахунку інтегральна оцінка є багатовимірною середньою, тобто інтегральну оцінку інвестиційної привабли-

вості регіонів України побудовано як незважене середнє арифметичне нормованих значень вибраних показників за формулою 5.

На основі розрахованої інтегральної оцінки (G_j), як часткової, так і загальної, визначаємо рейтинг області. Перше місце посідає область із найкращими показниками, а останнє місце вказує на найгіршу інвестиційну ситуацію в області (табл. 5).

За загальною оцінкою Львівська область у 2017 році посіла п'яте місце. Якщо аналізувати місце області частково, тобто за чинниками, то найгіршою є ситуація з інвестиційною безпекою (19 місце в рейтингу), а найкращою – ситуація з інфраструктурою (3 місце в рейтингу). Також у топ-10 Львівська область входить за привабливістю ринку (7 місце в рейтингу) та цінами і якістю робочої сили (6 місце в рейтингу).

Перше місце в рейтингу інвестиційної привабливості у 2017 році посіла Дніпропетровська область, яка зайняла першу позицію за чинниками «Привабливість ринку» та «Наявність природних ресурсів», другу – за чинниками «Ціна та якість

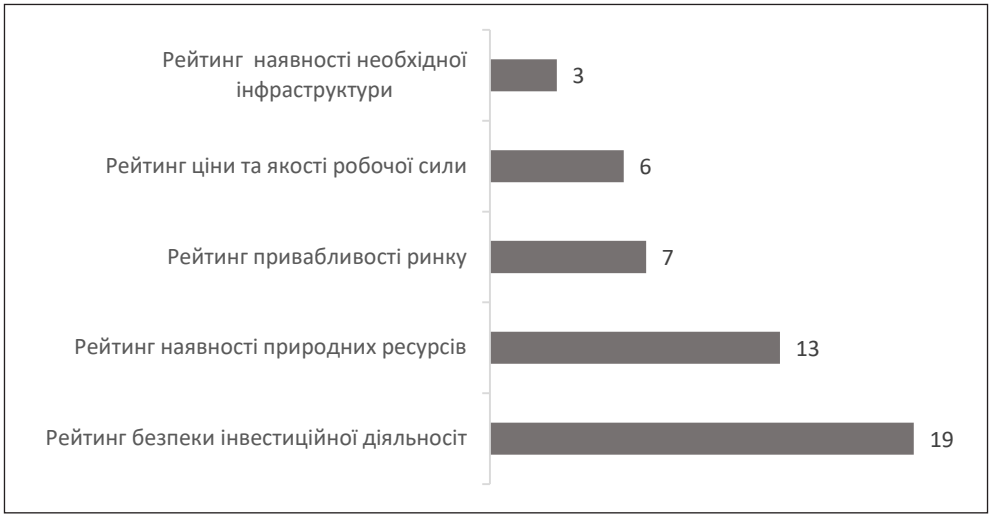

Рис. 1. Представлення рейтингових позицій Львівської області за чинниками у 2017 році

Таблиця 4

Чинники та показники інвестиційної привабливості регіону

№	Чинник	Показники
1	Привабливість ринку	1) Валовий регіональний продукт, млн. грн.; 2) валовий регіональний продукт на одну особу, грн.; 3) індекс фізичного обсягу валового регіонального продукту у цінах попереднього року,%;
2	Ціни та якість робочої сили	4) середньомісячна номінальна заробітна плата працівників, грн.; 5) кількість зайнятих працівників, тис. осіб; 6) кількість відвідувань за зміну амбулаторно-поліклінічних закладів на 10 тис. населення; 7) кількість студентів вищих навчальних закладів I–IV рівнів акредитації в розрахунку на 10 тис. населення;
3	Наявність необхідної інфраструктури	8) виробництво електроенергії, тис. кВт/год.; 9) щільність автомобільних доріг загального користування, км на 1 тис. км^2 території; 10) довжина автомобільних доріг загального користування з твердим покриттям, тис. км; 11) щільність залізничних колій загального користування, км на 1 000 км^2; 12) експлуатаційна довжина залізничних колій загального користування, км; 13) кількість основних телефонних апаратів, тис.; 14) кількість абонентів стільникового зв'язку, тис.; 15) кількість абонентів мережі Інтернет, тис.;
4	Наявність природних ресурсів	16) площа сільськогосподарських угідь у володінні та користуванні сільськогосподарських підприємств і господарств населення на кінець року, тис. га; 17) експорт палива мінерального, нафти та продуктів її перегонки, тис. дол. США; 18) експорт руди, шлаку й золи, тис. дол. США;
5	Безпека інвестиційної діяльності	19) рівень злочинності, випадків на 10 тис. осіб населення; 20) викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних і пересувних джерел забруднення, т/км^2; 21) утворення відходів у розрахунку на км^2, т.

Джерело: узагальнено авторами на основі джерела [4, с. 73]

Таблиця 5

Рейтинг інвестиційної привабливості регіонів України у 2017 році

Область	Інвестиційна привабливість	
	Gj	загальний рейтинг
Вінницька	2,42	7
Волинська	1,84	21
Дніпропетровська	3,24	1
Донецька	2,35	9
Житомирська	2,4	8
Закарпатська	1,77	22
Запорізька	2,53	6
Івано-Франківська	1,97	17
Київська	2,33	10
Кіровоградська	2,19	11
Луганська	1,58	24
Львівська	2,61	5
Миколаївська	2,08	13
Одеська	2,76	3
Полтавська	2,69	4
Рівненська	1,91	19
Сумська	2,06	14
Тернопільська	1,94	18
Харківська	3,01	2
Херсонська	1,87	20
Хмельницька	2,15	12
Черкаська	2,01	16
Чернівецька	1,71	23
Чернігівська	2,05	15

Джерело: розраховано авторами за даними джерела [3]

робочої сили» та «Наявність необхідної інфраструктури». Найнижчу позицію область займає за чинником «Безпека інвестиційної діяльності», а саме 24 місце.

Для наочного представлення розподілу регіонів за інвестиційною привабливістю доцільно побудувати рис. 2.

Останнє місце за загальною оцінкою у 2017 році посіла Луганська область (рис. 2), зайнявши останню позицію за чинником «Привабливість ринку», 22 – за чинником «Ціна та якість робочої сили», 13 – за чинником «Наявність необхідної інфраструктури», 12 – за чинником «Наявність природних ресурсів», 8 – за чинником «Безпека інвестиційної діяльності».

Так, першу п'ятірку регіонів України у 2017 році за рейтингом інвестиційної привабливості (рис. 3) склали Дніпропетровська, Харківська, Одеська, Полтавська та Львівська області.

Також побудуємо рейтинг інвестиційної привабливості, стандартизувавши показники за другим способом, тобто для показників, які характеризують привабливість ринку, ціни та якість робочої сили, наявність необхідної інфраструктури та природних ресурсів застосуємо формулу 3, а для показників безпеки інвестиційної діяльності – формулу 4.

Конструювання як часткових оцінок, так і загальної інтегральної оцінки здійснимо аналогічно до попереднього прикладу, тобто за формулою 5.

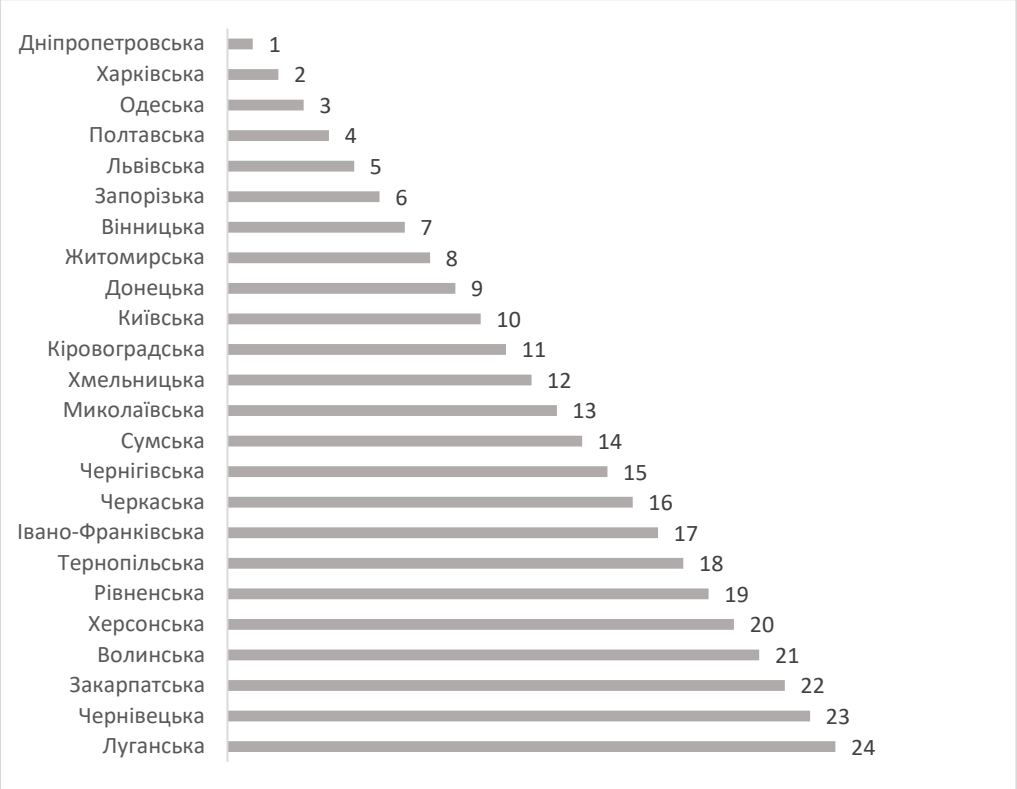

Рис. 2. Рейтинг інвестиційної привабливості областей України у 2017 році

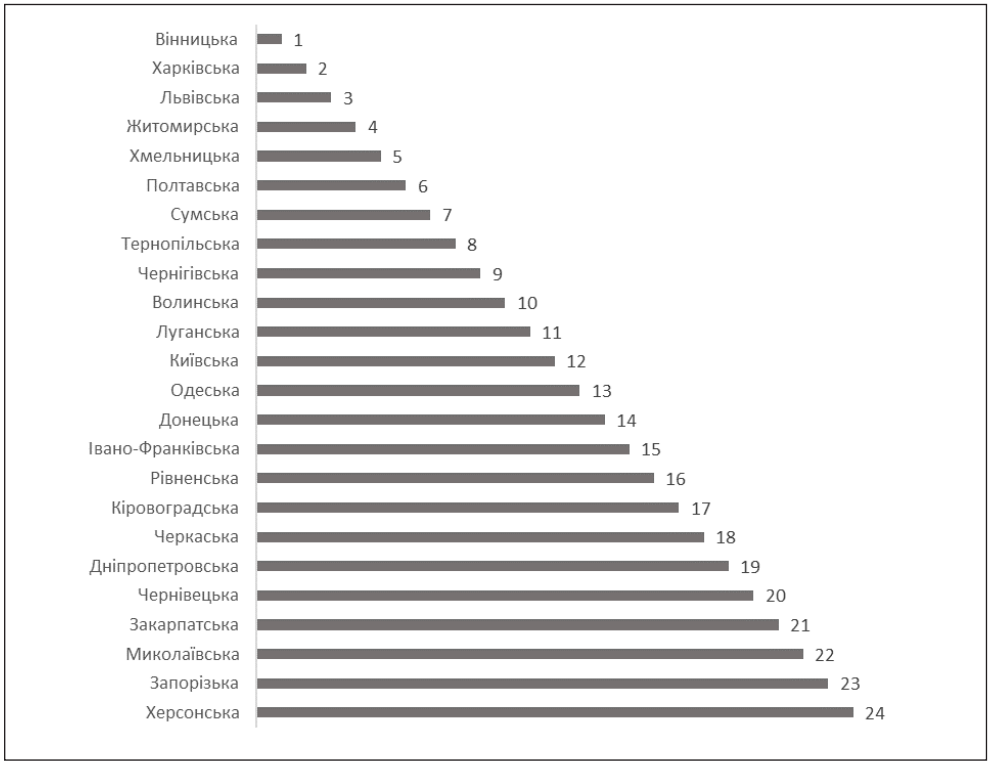

Рис. 3. Рейтинг інвестиційної привабливості областей України у 2017 році

У цьому рейтингу топ-5 складають Вінницька, Харківська, Львівська, Житомирська, Хмельницька області (рис. 3).

Останнє місце в рейтингу інвестиційної привабливості посідають Херсонська, Запорізька, Миколаївська області.

Порівнявши побудовані рейтинги (рис. 2, 3), бачимо, що більшість позицій регіонів у побудованих рейтингах не збігається. Так, Дніпропетровська область у рейтингу під час стандартизації показників за першим способом посідає 1 місце, а в рейтингу під час стандартизації показників за другим способом – 19. Отже, важливо перевірити значущість відмінностей у рейтингових позиціях регіонів, для чого слід розрахувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена (p):

$$p = 1 - \frac{6 * 1486}{24\left(24^2 - 1\right)} = 0{,}646.$$

Відповідно до шкали Чеддока значення показника рангової кореляції вказує на помітний зв'язок між рейтинговими позиціям регіонів.

Висновки з проведеного дослідження. Наведена методологія розрахунку інтегральної оцінки у сфері ЗЕД на основі запропонованих показників-чинників дала змогу виділити найбільш конкурентоспроможні області у зовнішньоекономічній діяльності. Однозначними лідерами у сфері зовнішньої торгівлі товарами є Миколаївська (1 місце в рейтингу), Донецька (2 місце в рейтингу), Запорізька та Закарпатська області (розділяють 3 місце). Відповідно до значення коефіцієнта кореляції рангів Спірмена відмінності в рейтингових позиціях областей є незначними. У рейтингу регіонів України у сфері зовнішньої торгівлі послугами перш місце посідає знову ж таки Миколаївська область, друге – Закарпатська область, а третє – Одеська область. Найбільш інвестиційно привабливим регіоном є Вінницька область. Побудовані рейтинги є основою аналізу ЗЕД областей і підвищення рівня їх конкурентоспроможності на міжнародній арені.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Єріна А.М., Єрін Д.Л. Статистичне моделювання та прогнозування : навчальний посібник. Київ : КНЕУ, 2014. 348 с.

2. Єріна А.М. та ін. Економічна статистика : підручник : у 2 ч. Ч. 1 : Макроекономічна статистика / за наук. ред. І.Г. Манцурової. Київ : КНЕУ, 2013. С. 237–253.

3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 25.03.2019).

4. Коперанов Г.С. Статистичне оцінювання закономірностей формування інвестиційної привабливості регіонів України. *Бізнес-Інформ*. 2017. № 4. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_4_12 (дата звернення: 01.04.2019).

5. Оболенцева Л.В., Шаповаленко Л.В. Конспект лекцій з дисципліни «Ситуаційне моделювання та прогнозування в готельно-ресторанному господарстві». Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2019. С. 55–67.

6. Dunning J.H. Multinational Enterprises and the Global Economy. Wokingham : Addison-Wesley, 1993. P. 127–130.

7. Инвестиции и новая промышленая политика. Основные тезисы и обзор. *Доклад о мировых инвистициях, 2018 год : конференция Организации Обьедененных Наций по торговле и развитию ЮНКТАД. 2018*. С. 46. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_overview_ru.pdf (дата звернення: 08.04.2019).

8. Єрмакова О.А., Козак Ю.Г. Зовнішньоекономічна діяльність регіону : навчальний посібник. Одеса : Фенікс, 2013. 332 с.

9. Бобровська О.Ю. та ін. Забезпечення конкурентоспроможності регіонів у контексті активізації економічного розвитку. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2013. 48 с.

10. Стасюк О.М., Бевз І.А. Інтегральна оцінка конкурентоспроможності регіонів. *Інструменти регулювання просторово-економічного розвитку України.* 2012. № 477. С. 75–86. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_12_1_75.pdf (дата звернення: 08.04.2019).

REFERENCES:

1 Yerina A.M., Yerin D.L. (2014) *Statystychne modelyuvannya ta prognozuvannya* [Statistical simulation and forecasting]. Kyiv : KNEU, pp. 348.

2 Manczurova I.G., Yerina A.M.,Mazurenko O.K. (2013). Ekonomichna statystyka : pidruchnyk : 2 ch. Ch. 1 : Makroekonomichna statystyka [Economic statistics : textbook : 2 part. Part 1 : Macroeconomic statistics]. Kyiv : KNEU, p. 237–253.

3 Official site of the State Statistics Service of Ukraine. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 25 March 2019).

4 Koperanov G.S. (2017). *Statystychne ocinyuvannya zakonomirnostej formuvannya investy'cijnoyi pry'vably'vosti regioniv Ukrayiny* [Statistical estimation of the patterns of formation of investment attractiveness of regions of Ukraine]. Business-Inform, vol. 4, no. 477, pp. 72–77. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_4_12 (accessed: 1 April 2019).

5 Obolenceva L.V., Shapovalenko L.V (2019) *Konspekt lekcij z dyscypliny "Sytuacijne modelyuvannya ta prognozuvannya v gotelno-restorannomu gospodarstvi"* [Summary of lectures on discipline "Situational modeling and forecasting in the hotel and restaurant industry"]. Kharkiv : KhNUMG them. O.M. Beketov, pp. 55–67.

6 Dunning J.H. (1993) Multinational Enterprises and the Global Economy. Wokingham : Addison-Wesley, pp. 127–130.

7 Konfirentsiya Organizatsii Obedenennykh Natsiy po torgovle i razvitiyu YuNKTAD (2018). Doklad o mirovykh invistitsiyakh, 2018 god. *Invistitsii i novaya promyshlenaya politika. Osnovnye tezisy i obzor* [Invisitions and the new industrial policy. Basic theses and review], pp. 46. URL: https://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2018_overview_ru.pdf (accessed: 8 April 2019).

8 Yermakova O.A., Kozak Yu.G. (2013) *Zovnishnoekonomichna diyalnist region : navchalnyj posibnyk* [Foreign economic activity of the region : a manual]. Odessa : Feniks, pp. 332.

9 Bobrovska O.Yu., Savostenko T.O, Polska I.E., Popruga V.I., Ogdanskyj K.M., Shevchenko L.G., Kaxovska O.V., Kurinnyj O.V., Matvyeyeva O.Yu. (2013) *Zabezpechennya konkurentospromozhnosti regioniv u konteksti akty'vizaciyi ekonomichnogo rozvytku* [Ensuring the competitiveness of the regions in the context of intensifying economic development]. Dnipropetrovsk : DRIDU NADU, pp. 48.

10 Stasyuk O.M., Bevz I.A. (2012) *Integralna ocinka konkurentospromozhnosti regioniv. Instrumenty regulyuvannya prostorovo-ekonomichnogo rozvytku Ukrayiny* [Integral assessment of the competitiveness of the regions]. Instrumenty regulyuvannya prostorovo-ekonomichnogo rozvytku Ukrayiny [Tools for regulation of spatial and economic development of Ukraine], vol. 477, pp. 75–86. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_12_1_75.pdf (accessed: 8 April 2019).

РОЗДІЛ 10. МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ, МОДЕЛІ ТА ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЕКОНОМІЦІ

АНАЛІЗ «ГОЛЛАНДСЬКОЇ ХВОРОБИ» З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИКЛАДНОЇ МОДЕЛІ ЗАГАЛЬНОЇ РІВНОВАГИ GTAP

ANALYZING "DUTCH DISEASE" BY MEANS OF COMPUTABLE GENERAL EQUILIBRIUM MODEL GTAP

УДК 330.42:339.977

Іванов Є.І.
к.е.н.,
начальник відділу аналізу
і прогнозування міжнародної торгівлі
Державний науково-дослідний інститут
інформатизації та моделювання
економіки

Ivanov Yevhen
State Research Institute for Informatization
and Economic Modeling

У статті досліджено особливості економіко-математичного моделювання структурних змін в економіці в результаті стрімкого зростання світових цін на продукцію основного експорту країни, який має сировинний характер. Проаналізовано послідовність перебігу «голландської хвороби» в моделі GTAP у розрізі формування нового рівноважного стану на ринках товарів, послуг та факторів виробництва. Розкрито теоретичні засади, що обґрунтовують причинно-наслідковий зв'язок між стрімким нарощенням експорту сировини та деіндустріалізацією економіки. Окреслено специфіку використання GTAP для аналізу наслідків «голландської хвороби». З використанням моделі GTAP оцінено потенційні ефекти для економіки України від цінового буму на світовому ринку чорних металів. Аргументовано наявність окремих ознак «голландської хвороби» в економіці України протягом 2006–2008 рр., а також у посткризовий період відновлення національного господарства.

Ключові слова: *«голландська хвороба», мобільність факторів виробництва, деіндустріалізація, сировинний експорт, економічне моделювання, прикладна модель загальної рівноваги, GTAP.*

В статье исследованы особенности экономико-математического моделирования структурных изменений в экономике в результате стремительного роста мировых цен на продукцию основного экспорта стран, который носит сырьевой характер. Проанализирована последовательность протекания «голландской болезни» в модели GTAP в разрезе формирования нового равновесного состояния на рынках товаров, услуг и факторов производства. Раскрыты теоретические основы, обосновывающие причинно-следственную связь между стремительным наращиванием экспорта сырья и деиндустриализацией экономики. Очерчена специфика использования GTAP для анализа последствий «голландской болезни». С использованием модели GTAP оценены потенциальные эффекты для экономики Украины от ценового бума на мировом рынке черных металлов. Аргументировано наличие отдельных признаков «голландской болезни» в экономике Украины в течение 2006–2008 гг., а также в посткризисный период восстановления национального хозяйства.

Ключевые слова: *«голландская болезнь», мобильность факторов производства, деиндустриализация, сырьевой экспорт, экономическое моделирование, прикладная модель общего равновесия, GTAP.*

The article investigates features of economic and mathematical modeling of structural changes in the economy as a result of rapid world prices growth on country's raw material exports. The sequence of "Dutch disease" in the GTAP model is analyzed in the context of reaching new equilibrium in the markets of goods, services and factors of production. GTAP analyzes "Dutch disease" as a combination of two effects: a resource movement effect and a spending effect. The first appears as soon as booming sector begins to attract labor and capital from the other sectors of economy in response to world price increase. The second occurs as a result of the increased real income, which translates in greater demand for services that are mostly untradeable and attract more production resources from non-booming industries. Both effects imply appreciation of the real exchange rate, which in turn negatively impinges upon the competitiveness of non-booming export sectors. The article reveals theoretical foundations that prove causation between rapid growth of raw material exports and de-industrialization of the economy. The peculiarities of using GTAP for the analysis of "Dutch disease" effects are outlined. Using GTAP model, potential effects for the Ukrainian economy from ferrous metals world price boom are estimated. Simulation shows that a 10 per cent increase in the world prices on ferrous metals leads to 3.2 per cent output decline and to 7.2 per cent exports decline in Ukrainian manufacturing; agriculture suffers less, its output decreases by 1.7 per cent; and service sector undergoes a 0.4 per cent increase due to spending effect. Even though there is an increase in real GDP (0.2 per cent), wages (2.3 per cent) and rent (2.5 per cent) in the short run, the economy deindustrializes and becomes more vulnerable to fluctuations in commodity prices. The existence of some "Dutch disease" symptoms in the Ukrainian economy during 2006–2008 as well as in the post-crisis era is argued. Among other, in the period of 2007–2017, Ukraine increased share of cereals in exports from 1.6 to 15.0 per cent whereas share of its manufacturing in gross value added dropped from 21.4 to 14.3 per cent.

Key words: *"Dutch disease", factors mobility, deindustrialization, raw material export, economic simulation, computable general equilibrium model, GTAP.*

Постановка проблеми. Зростання світових цін на сировинну продукцію, яка становить значну частку в експорті країни, на перший погляд, є позитивним екзогенним фактором економічного розвитку. Проте такий перебіг подій має суттєвий побічний ефект у вигляді деіндустріалізації, що несе значно більшу шкоду національній економіці в довгостроковій перспективі. У науковій літературі цей феномен одержав назву «голландська хвороба», оскільки він був уперше виявлений під час дослідження наслідків відкриття родовища природного газу в Нідерландах. В більш узагальненій формі дослідження впливу цінового/виробничого буму в одному секторі на решту економічної системи країни представили В. Корден та Дж. Нері у 1982 р. [1].

Найкращим інструментом для всебічного аналізу «голландської хвороби» сьогодні є прикладні моделі загальної рівноваги (ПМЗР), оскільки вони враховують вплив як зміни умов зовнішньої торгівлі, так і порушення макроекономічної рівноваги в результаті зміцнення національної валюти, що є наслідком стрімкого нарощення експорту, на структуру економіки. В економічній теорії обидва вказані ефекти базуються на змінах ринкової рівноваги, тому добре піддаються моделюванню в ПМЗР. Це визначає актуальність узагальнення методологічних засад та особливостей використання ПМЗР для дослідження конкретних проявів і потенційних загроз розгортання «голландської хвороби» в національних економіках.

Під час написання статті використано GTAP (Global Trade Analysis Project), тобто базову ПМЗР, яка є одним зі стандартних інструментів аналізу міжнародної торгівлі у сучасній світовій практиці. Сутнісна характеристика, особливості побудови та основи функціонування моделі GTAP розкриваються в попередній публікації автора [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розгортання в Україні «голландської хвороби» присвячено низку праць вітчизняних учених, зокрема роботи Н.В. Безрукової, В.А. Свічкаря [3], В.А. Голяна [4], У.М. Ніколенко [5], Р.Д. Стаканова [6], І.М. Черв'якова [7]. Зокрема, ними визначено причини виникнення «голландської хвороби» в економіці України, досліджено останні зрушення в структурі українського експорту, пов'язані зі зростанням частки сільськогосподарської продукції, розглянуто позитивні та негативні ефекти надлишку природних ресурсів в Україні, окреслено проблеми залежності вітчизняного господарства від видобутку та постачання мінеральних ресурсів на світовий ринок. Однак, попри широке представлення вітчизняною науковою спільнотою «голландської хвороби» як закономірності розгортання процесів у вітчизняній економіці, кількісна оцінка проявів цього феномена досі не була відображена у фахових публікаціях, що обумовлює необхідність проведення економіко-математичного аналізу цієї проблеми.

Постановка завдання. Метою статті є визначення теоретичних засад використання прикладної моделі загальної рівноваги GTAP для аналізу «голландської хвороби», надання кількісної оцінки впливу цього явища на структурні зрушення в економіці України.

Виклад основного матеріалу дослідження. У прикладних моделях загальної рівноваги (ПМЗР) «голландська хвороба» розглядається як взаємодія двох економічних ефектів, які настають в результаті зростання цін на сировину, що становить значну частку в експорті країни. Цими двома ефектами є ефект переміщення факторів виробництва та ефект зростання споживчих витрат.

Перший ефект полягає в тому, що робоча сила та капітал із секторів переробної промисловості та послуг починають перетікати у сировинну галузь, яка переживає виробничий та експортний бум. Завдяки зростанню світових цін підприємства цієї галузі одержують можливість виплачувати порівняно вищу зарплату та ренту, приваблюючи все більшу кількість факторів виробництва з більш продуктивних секторів національного господарства. Як наслідок, структура економіки починає зазнавати змін за ступенем того, як обсяги випуску у сировинній галузі зростають, а в переробній промисловості та секторі послуг поступово зменшуються. В моделі GTAP цей ефект відображається функцією мобільності факторів виробництва (рис. 1).

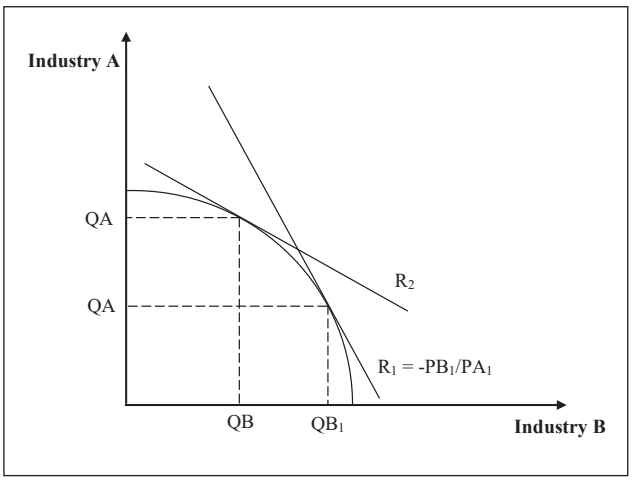

Рис. 1. Функція мобільності факторів виробництва та зміни відносних цін у моделі GTAP

Джерело: укладено автором

На рис. 1 функція мобільності факторів виробництва між двома галузями зображена як увігнута крива, що відповідає рівню граничної схильності до трансформації робочої сили та капіталу, тобто схильності працівників змінювати свою спеціальність, а власників капіталу – засоби виробництва у відповідь на поліпшення умов оплати праці та вкладання інвестицій у галузь, що переживає ціновий бум. На різних відрізках кривої рівень граничної схильності до трансформації також різний, що відображає часткову мобільність факторів. Перш за все між галузями переміщуються найбільш універсальні та мобільні фактори виробництва, чуттєво реагуючи на зміну відносних цін, а пізніше – специфічні фактори, які менше адаптовані до використання в інших галузях і слабше піддаються впливу цінових стимулів. Зміна нахилу прямої з R_1 на R_2 відображає зміну співвідношення рівня зарплат та/або ренти на користь галузі А, в результаті чого кількість задіяних праці та капіталу в галузі В зменшується з QB_1 до QB_2. Одержану

різницю абсорбує галузь А, збільшуючи обсяг задіяних факторів з QA_1 до QA_2.

У відповідь на відтік факторів виробництва у сировинну галузь сектори переробної промисловості та послуг або скорочують своє виробництво, або (за можливості) підвищують зарплату й ренту, щоби зупинити відтік робочої сили й капіталу, в результаті чого їх виробничі витрати зростають, а норма прибутку та міжнародна конкурентоспроможність падають.

Другий ефект – ефект зростання споживчих витрат – виникає в результаті збільшення національного доходу від додаткової експортної виручки. Це підвищує попит на промислову продукцію та послуги. Якщо попит на промислові споживчі товари може бути задоволений як за рахунок продукції вітчизняного виробництва, так і за рахунок імпорту, то значну частку послуг імпортувати дуже важко, адже зовнішня торгівля більшістю послуг потребує переміщення за кордон або постачальника, або споживача, щоби звести їх разом. Отже, попит зростає передусім на внутрішні послуги, в результаті чого сектор послуг також стрімко розширюється, посилюючи конкуренцію за фактори виробництва та залучаючи їх переважно з галузей переробної промисловості, позиції яких вже підірвані дією першого ефекту цінового буму в сировинних галузях.

Водночас обидва ефекти приводять до зміцнення національної валюти, обмінний курс якої в моделі GTAP визначається співвідношенням внутрішніх та світових цін (зниження цін на внутрішньому ринку порівняно зі світовими приводить до падіння курсу національної валюти, тоді як зростання цін на внутрішньому ринку порівняно із світовими – до його зміцнення). В результаті дії першого ефекту «голландської хвороби» пропозиція секторів послуг та промисловості на внутрішньому ринку падає, що підштовхує їхні ціни вгору, а внаслідок дії другого ефекту зростає попит на внутрішні послуги, що також приводить до підвищення цін на них порівняно зі світовими. Використання окресленого підходу обумовлюється тим, що ПМЗР описують лише реальний сектор економіки, тому не оперують категоріями зміни попиту та пропозиції на валютних ринках. Варто зазначити, що, попри свою абстрактність, такий спосіб обчислення зміни валютного курсу досить точно відображає реальні економічні процеси, адже очевидно, що в результаті «голландської хвороби» відбудеться зростання пропозиції іноземної валюти на внутрішньому ринку з подальшим зниженням її вартості, якщо, звісно, не втрутиться національний регулятор.

Зміцнення курсу національної валюти здешевлює ввезення промислової продукції з-за кордону та, відповідно, приводить до переорієнтації споживачів з вітчизняних товарів на імпортні. В моделі

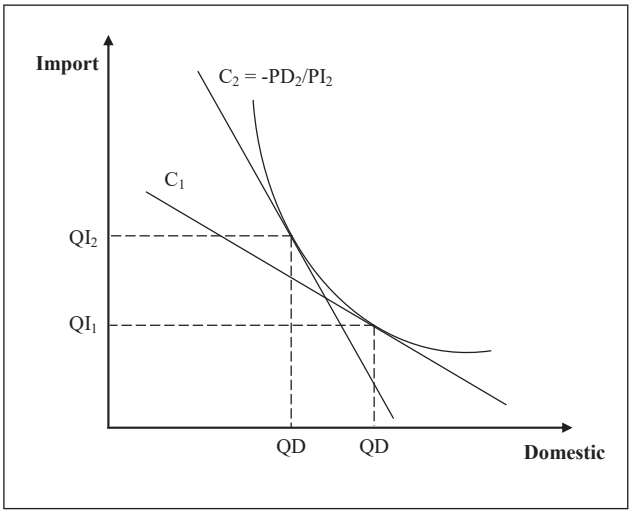

Рис. 2. Функція агрегації Армінгтона та зміни відносних цін на продукцію внутрішнього й іноземного виробництва в моделі GTAP

Джерело: [8, с. 109]

GTAP цей ефект відображається функцією агрегації Армінгтона (рис. 2).

На рис. 2 співвідношення цін на продукцію внутрішнього та іноземного виробництва змінюється на користь імпорту з C_1 до C_2, в результаті чого національне виробництво цієї продукції скорочується з QD_1 до QD_2, а імпорт зростає з QI_1 до QI_2. Як бачимо, принцип заміщення є тим самим, що й у випадку з факторами виробництва, з тією різницею, що функція на рис. 1 є увігнутою, а на рис. 2 – опуклою. У першому випадку зростання цін на фактори виробництва в галузі А збільшує їхнє використання у цій галузі, тоді як у другому випадку діє обернена залежність: зростання цін на товари внутрішнього виробництва зменшує їхнє використання споживачами.

Отже, «голландська хвороба» завдає потрійного удару по промисловому сектору країни. Спершу він вимушений скорочувати виробництво й втрачати рентабельність через перетікання робочої сили до сировинної галузі, яка переживає ціновий бум. Далі поступається факторами виробництва на користь сектору послуг, а потім переживає посилення конкурентного тиску іноземних виробників через зміцнення курсу національної валюти. Також слід додати, що ревальвація обмінного курсу позбавляє промислові підприємства цінових переваг у конкурентній боротьбі на зовнішніх ринках. Накопичення цих негативних ефектів лягає непомірним тягарем на підприємства промислового сектору, що закономірно приводить до деіндустріалізації економіки.

Задля визначення того, наскільки структура вітчизняного виробництва та зовнішньоекономічної діяльності є вразливою до «голландської хвороби», з використанням моделі GTAP було розра-

ховано макроекономічні та секторальні ефекти в економіці України від 10-відсоткового зростання світових цін на чорні метали, які досі складають найбільшу частку в структурі українського експорту (21,0% за підсумками 2018 р.), під час групування за двома знаками УКТЗЕД [9]. Хоча чорні метали є скоріше продукцією первинної обробки, ніж сировиною, світова торгівля ними за своїми характеристиками принципово не відрізняється від торгівлі мінеральною чи сільськогосподарською сировиною, що робить їх зручним об'єктом для економіко-математичного аналізу перебігу та наслідків «голландської хвороби» (табл. 1).

Результати моделювання свідчать про те, що у відповідь на 10-відсоткове зростання світових цін на чорні метали вітчизняні металурги будуть готові збільшити їх експорт на 26,2%, а внутрішнє виробництво – на 21,6%. Загалом це позитивно вплине на макроекономічні показники, адже реальний ВВП зросте на 0,2%, обмінний курс гривні зміцниться на 2,0%. Зростання конкуренції між секторами економіки за фактори виробництва приведе до підвищення реальної зарплати в середньому на 2,3%, а ренти з капіталу – на 2,5%. Окрім металургійної галузі, в результаті дії ефекту зростання споживчих витрат буде спостерігатися зростання у вітчизняному секторі послуг (0,4%). Проте решта секторів економіки буде змушена скоротити виробництво й експорт, а найбільших втрат зазнає саме переробна промисловість. Випуск її продукції знизиться на 3,2%, поставки за кордон – на 7,1%, імпорт промислових товарів зросте на 1,8%.

Зазначимо, що за сучасних умов перспективи зростання вітчизняного експорту чорних металів на 26,2% у відповідь на 10-відсоткове підвищення світових цін видаються досить оптимістичними. Перенасичення глобального ринку чорних металів, розгортання торгових воєн навколо доступу до ринків сталі провідних економік світу, часткова руйнація виробничого потенціалу металургійної галузі у зв'язку з тимчасовою окупацією та веденням бойових дій в окремих районах Донецької та Луганської областей, безумовно, є обмежуючими чинниками на шляху до стрімкого нарощення українськими металургами експортних поставок у відповідь на зовнішні цінові стимули. Попри це, моделювання досить точно передає взаємозв'язок між активізацією виробництва й експорту в сировинній галузі та деіндустріалізацією економіки.

В українських реаліях ознаки «голландської хвороби» спостерігалися у 2006–2008 р., упродовж яких середньорічна ціна експорту чорних металів зросла з 412,5 до 776,1 дол. США/т (на 88,1%), тоді як частка переробної промисловості у структурі валової доданої вартості скоротилася з 21,4% до 18,2%. У травні 2008 р. обмінний курс гривні зміцнився на 3,9%. Однак вже у 2009 р. вітчизняна економіка зазнала впливу глобальної кризи, який проявився у різкому падінні світових цін на основну продукцію українського експорту. Посткризове відновлення характеризувалося стрімким зростанням в структурі експорту частки зернових культур, яка у 2017 р. сягнула 15,0% порівняно з 1,6% у 2007 р. Частка переробної промисловості у структурі валової доданої вартості станом на 2017 р. скоротилась до 14,3% [10]. Отже, на тлі проблем металургійної галузі стрімко розширився інший сировинний сектор, запустивши черговий виток деіндустріалізації вітчизняної економіки. Єдиною відмінністю сучасного перебігу «голландської хвороби» є відсутність явних ознак зміцнення національної валюти під впливом збільшення надходжень експортної виручки, оскільки нині цьому заважають хронічні проблеми з платіжним балансом.

Висновки з проведеного дослідження. В прикладних моделях загальної рівноваги «голландська хвороба» аналізується як поєднання двох ефектів, що впливають на структуру економіки внаслідок цінового буму в сировинних галузях, а саме ефекту переміщення факторів виробництва та ефекту зростання споживчих витрат. Обидва ефекти приводять до відтоку капіталу та робочої сили насамперед із сектору перероб-

Таблиця 1

Результати моделювання наслідків 10-відсоткового зростання світових цін на чорні метали для економіки України, %

Макроекономічні показники			
ВВП	**Валютний курс**	**Заробітна плата**	**Рента з капіталу**
0,2	2,0	2,3	2,5
Секторальні показники			
Сектори економіки	**Виробництво**	**Імпорт**	**Експорт**
Чорна металургія	21,6	-3,4	26,2
Сільське господарство	-1,7	0,0	-4,0
Видобувна промисловість	-1,2	2,0	-2,4
Переробна промисловість	-3,2	1,8	-7,1
Послуги	0,4	1,3	-3,9

Джерело: розраховано автором з використанням GTAP model на основі даних GTAP v. 9.1 database

ної промисловості та сприяють зміцненню обмінного курсу національної валюти, що в сукупності підриває конкурентні позиції національних товаровиробників та приводить до деіндустріалізації економіки. Результати моделювання в GTAP засвідчують, що у зв'язку із сировинним характером експорту вітчизняна економіка надзвичайно вразлива до «голландської хвороби», зокрема 10-відсоткове підвищення світових цін на чорні метали уповільнює темпи зростання переробної промисловості України на 3,2%. Емпірично «голландська хвороба» спостерігалася в Україні протягом 2006–2008 рр., коли стрімке зростання світових цін на чорні метали та зміцнення обмінного курсу переломили попередню тенденцію до підвищення частки переробної промисловості у структурі валової доданої вартості. Сьогодні деіндустріалізації вітчизняної економіки сприяє виробничо-експортний бум в галузі вирощування зернових культур, однак через проблеми з платіжним балансом ознаки «голландської хвороби» проявляються частково.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Corden W.M., Neary J.P. Booming Sector and Deindustrialization in a Small Open Economy. *The Economic Journal*. 1982. No. 92 (368). P. 825–848.

2. Іванов Є.І. Прикладна модель загальної рівноваги GTAP як інструмент аналізу міжнародної торгової політики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 24 (2). С. 26–32.

3. Bezrukova N.V., Svichkar V.A. Dutch disease in Ukraine: assessment of the domestic export problems. *Економічний часопис XXI*. 2014. № 7–8 (2). С. 4–7.

4. Голян В.А. Економічна криза в Україні: феномен «голландської хвороби» та рецидив «ресурсного прокляття». *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 4–15.

5. Ніколенко У.М. Ресурсозалежна економіка: концептуалізація проблеми. *Світ фінансів.* 2014. Вип. 1. С. 99–105.

6. Стаканов Р.Д. «Голландська хвороба» українського експорту: ризики в умовах циклічності світової економіки. *Міжнародні відносини. Серія: Економічні науки*. 2018. № 16. С. 92–94.

7. Черв'яков І.М. Фактори уповільнення економічного зростання: «голландська хвороба», «прокляття ресурсів» і шляхи їх подолання. *Культура народов Причерноморья*. 2014. № 274. С. 233–236.

8. Burfisher M.E. Introduction to computable general equilibrium models. New York : Cambridge University Press, 2016. 425 p.

9. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2018 році / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 21.06.2019).

10. Валовий внутрішній продукт за виробничим методом та валова додана вартість за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 21.06.2019).

REFERENCES:

1. Corden W.M., Neary J.P. (1982) Booming Sector and Deindustrialization in a Small Open Economy. *The Economic Journal*. No. 92 (368). P. 825–848.

2. Ivanov E.I. (2019) Prykladna model zahalnoi rivnovahy GTAP yak instrument analizu mizhnarodnoi torhovoi polityky [Computable general equilibrium model GTAP as a tool for international trade policy analysis]. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Issue 24 (2). P. 26–32 (in Ukrainian).

3. Bezrukova N.V., Svichkar V.A. (2014) Dutch disease in Ukraine: assessment of the domestic export problems. *Ekonomichnyi chasopys XXI.* No. 7–8 (2). P. 4–7.

4. Holan V.A. (2016) Ekonomichna kryza v Ukraini: fenomen "hollandskoi khvoroby" ta retsydyv "resursnoho prokliattia" [The economic crisis in Ukraine: the phenomenon of "Dutch disease" and "resource curse" relapse]. Ekonomika ta derzhava. No. 7. P. 4–15 (in Ukrainian).

5. Nikolenko U.M. (2014) Resursozalezhna ekonomika: kontseptualizatsiia problem [Resource-dependent economy: conceptualization of the problem]. *Svit finansiv*. Issue. 1. P. 99–105 (in Ukrainian).

6. Stakanov R.D. (2018) "Hollandska khvoroba" ukrainskoho eksportu: ryzyky v umovakh tsyklichnosti svitovoi ekonomiky ["Dutch Disease" of Ukrainian exports: risks in the cyclical world economy]. *Mizhnarodni vidnosyny. Seriia: Ekonomichni nauky*. No. 16. P. 92–94 (in Ukrainian).

7. Cherviakov I.M. (2014) Faktory upovilnennia ekonomichnoho zrostannia: "hollandska khvoroba", "prokliattia resursiv" i shliakhy yikh podolannia [Factors to slow down economic growth: "Dutch disease", "curse of resources" and ways to overcome them]. *Kultura narodov Prychernomoria.* No. 274. P. 233–236 (in Ukrainian).

8. Burfisher M.E. (2016) Introduction to computable general equilibrium models. New York : Cambridge University Press.

9. Commodity pattern of foreign trade of Ukraine, 2018 / State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 21 June 2019).

10. Gross domestic product by production method and gross value added by type of economic activity / State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from: http://www.ukrstat.gov.ua (accessed: 21 June 2019).

ЕВОЛЮЦІЯ КОНЦЕПЦІЙ ЦИФРОВОЇ ЕКОНОМІКИ В КОНТЕКСТІ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ ТА ЕТАПІВ ЦИФРОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

THE EVOLUTION OF THE DIGITAL ECONOMY CONCEPTS IN THE CONTEXT OF THEORETICAL APPROACHES AND STAGES OF THE DIGITAL REVOLUTION

УДК 330.34; 338.33; 658.5

Виноградова О.В.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри маркетингу
Державний університет телекомунікацій
Дрокіна Н.І.
к.е.н., доцент кафедри маркетингу
Державний університет телекомунікацій

У статті проведено ретроспективний аналіз класичних і сучасних зарубіжних та вітчизняних академічних робіт в області інформатизації для обґрунтування історичної логіки становлення концепцій цифрової економіки. Розглянуто підходи науковців щодо визначення та сутнісного наповнення поняття «цифрова економіка», її структурних елементів. Охарактеризовано екосистемний, репродуктивний та кібер-системний підходи, наведено інші класифікації підходів вчених щодо сутності цифрової економіки. Надано характеристику етапів цифрової революції. Проведено етапізацію концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції. Виявлено особливості сучасного етапу Web 4.0 та його інтеграційного підходу, що визначають специфіку діяльності в Інтернеті на сучасному етапі, а саме інтегральну взаємодію кіберфізичної та кібербіосистеми, цифровізацію, віртуалізацію фізичних інфраструктурних IT-систем та перехід до сервісних моделей.

Ключові слова: *цифрова економіка, цифрова революція, етапізація концепцій, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), інтеграційний підхід, неоекономіка, Web 4.0.*

В статье проведен ретроспективный анализ классических и современных зарубежных и отечественных академических работ в области информатизации для обоснования исторической логики становления концепций цифровой экономики. Рассмотрены подходы ученых к определению и сущностного наполнения понятия «цифровая экономика», ее структурных элементов. Дана характеристика экосистемныго, репродуктивного и киберсистемного подходов, приведены другие классификации подходов ученых к сущности цифровой экономики. Охарактеризованы этапы цифровой революции. Приведена этапизация концепций цифровой экономики в контексте теоретических подходов и этапов цифровой революции. Выявлены особенности современного этапа Web 4.0 и его интеграционного подхода, определяющих специфику деятельности в Интернете на современном этапе, а именно интегральное взаимодействие киберфизической и кибербиосистемы, цифровизацию, виртуализацию физических инфраструктурных IT-систем и переход к сервисным моделям.

Ключевые слова: *цифровая экономика, цифровая революция, этапизация концепций, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), интеграционный подход, неоэкономика, Web 4.0.*

The article provides a retrospective analysis of classical and modern foreign and domestic academic works in the field of informatization to substantiate the historical logic of the digital economy concepts. The approaches of scientists to the definition and essential content of the "digital economy" definition, its structural elements are considered. The ecosystem, reproductive and cybersystem approaches are characterized. The ecosystem approach defines the digital economy as a set of virtual resources and digital transactions carried out in the markets, as well as companies, resources and services that increase GDP and net assets. The reproductive approach considers the digital economy as part of a new, digital ecosystem and defines it as a set of virtual resources and digital transactions in the markets. In turn, from the standpoint of the cybersystem approach, the digital economy is interpreted as an economic cybersystem, the developers of which take into account objective economic laws to reflect the behavior of the economy. An analysis of resource-oriented, procedural, structural, business-oriented approaches to the definition and periodization of the digital economy, as well as techno-centric, transformational, reproductive, institutional and integration approaches are made. The characteristics of the digital revolution stages are given. The first stage of the digital revolution was characterized by the formation of the necessary infrastructure to provide access to information via the Internet. In the second stage, users personally became active participants in data creation and accumulation. The third stage was marked by the era of social networks and messengers. The fourth stage involves the construction of the so-called neuronet. The stages of digital economy concepts in the context of theoretical approaches and stages of the digital revolution are carried out. The peculiarities of the modern stage of Web 4.0 and its integration approach that determine the specifics of the Internet at the present stage, namely the integrated interaction of cyberphysical and cyberbiosystem, digitization, virtualization of physical infrastructural IT-systems and the transition to service models.

Key words: *digital economy, digital revolution, staging of concepts, information and communication technologies (ICT), integration approach, neoeconomics, Web 4.0.*

Постановка проблеми. Цифровізація стає основною тенденцією розвитку світової економіки, змінюючи її структуру і переводить її в новий якісний стан, коли цифрові технології домінують у всіх сферах економіки та суспільного життя. Економічне зростання у все більшій мірі базується на технологіях і знаннях, роблячи їх головною продуктивною силою. Все більшого значення набувають наукові розробки, що стосуються еволюції розвитку цифрової економіки і дослідження проблем, які виникають у зв'язку з необхідністю розуміння фундаменту практичних маркетингових зусиль на підприємстві для функціонування у віртуальному середовищі та в умовах сучасного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми нових видів економік, зокрема цифрової економіки, є досить актуальними у зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. Вони відображені в працях Д. Тапскотта, Н. Негропонте, Б. Карлссона, Е. Бриньольфссона, Б. Кахіна, Б. Йоханссона, Ч. Карлссона, Р. Стоу та інших вчених. Цими науковцями запропоновані різні підходи до визначення цього поняття, етапів цифрової економіки та особливостей кожного з етапу. Однак, питання

еволюції концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції потребує детального дослідження.

Постановка завдання. Мета статті полягає в розгляді етапів еволюції концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасний період розвитку і активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) надав ученим можливість ввести в науковий обіг поняття «цифрової економіки». Одними з перших праць, в яких цифрова економіка розглядається як економіка нового технологічного укладу, в основі якої лежать цифрові технології, вважаються роботи Д. Тапскотта [1], а також Н. Негропонте [2].

Розробка концепцій цифрової економіки як сучасного процесу трансформації всіх секторів економіки під впливом ІКТ, переведення інформації в цифрову форму за допомогою комп'ютерних технологій продовжується в 2000-х рр. ученими Е. Бриньольфссоном, Б. Кахін [3], Б. Йоханссоном, Ч. Карлссоном, Р. Стоу [4].

При цьому в структуру цифрової економіки Е. Бриньольфссон і Б. Кахін відносять такі галузі [3, с. 13-14]: ІКТ, електронну комерцію, послуги, що надаються за допомогою цифрових технологій, виробництво програмного забезпечення, а також діяльність, пов'язану з обробкою інформації.

В процесі обговорення впливу інформаційно-комунікаційних технологій на трансформацію економіки Б. Карлссон розвинув вищевказані ідеї і показав, що їх вплив включає в себе поєднання дифузії цифрових технологій та Інтернету, яке зачіпає не тільки виробничий сектор, а й переважну розвинених економічних системах сферу послуг [5, с. 246].

Аналізуючи зміст цифрової економіки, американські економісти С. Шарма вказує, що остання являє собою взаємопроникнення комунікацій, комп'ютеризації та інформації; поєднання комп'ютерних технологій, об'єднаних в мережі, і якісно нових моделей бізнесу, що сприяє появі економічних суб'єктів, господарська діяльність яких наділена новими характеристиками, а також нових галузей і ринків. Слід зазначити, що С. Шарма прирівнює поняття «нова економіка» і «цифрова економіка» в тому сенсі, що обидва типу економік мають на увазі використання в господарській діяльності ідей в більшій мірі, ніж матеріальних ресурсів, при цьому рушійною силою нової, або цифровий, економіки виступає симбіоз ІКТ, виробничих і бізнес-процесів, що піддаються змінам [6].

В рамках розглянутих вище теоретичних розробок проводиться детальний аналіз цифрової економіки як сектора індустріальної економіки, при цьому дані концепції залишають без уваги соціальні, інституційні та політичні чинники, що впливають на розвиток цифрової економіки.

Підхід, запропонований британським економістом М. Скілтон, являє цифрову економіку як частину нової, цифрової *екосистеми* і визначає її як сукупність віртуальних ресурсів і цифрових транзакцій, здійснюваних на ринках, а також компаній, ресурсів і послуг, що збільшують ВВП і розмір чистих активів [7]. При цьому під цифровий екосистемою розуміється об'єднана взаємодія технологій в ринковій і бізнес-діяльності, що сприяє появі нового типу споживачів, бізнесу, ринкової кон'юнктури і досвіду взаємодії.

В результаті аналізу концепцій цифрової економіки, можливо виділити декілька підходів до осмислення даного феномена, а саме *відтворювальний* (В.М. Кульков [8, с. 145–156], Л.В. Лапідус [9, с. 5-24], Т.Н. Юдіна [10, с. 193-200]) і *кіберсистемний* (Е.Н. Ведута, Т.Н. Джакубова [11, с. 43-66]).

З позицій *відтворювального підходу* феномен цифрової економіки трактується В.М. Кулькова і Т.Н. Юдіної [10, с. 200] в широкому сенсі як економіка нового технологічного укладу, а також масштабного використання цифрових технологій в економічній діяльності та виробництва на їх основі цифрових благ.

На думку В.М. Кулькова, від інших проявів неоекономіки цифрову економіку відрізняє її істотна залежність від досягнень «Індустрії 4.0», тобто таких технологій, як «інтернет речей», віртуальна реальність, робототехніка, а також технології, пов'язані з автоматизацією виробництва, які сприяють трансформації промислового виробництва і інших сфер економіки [8, с. 146].

У свою чергу, в працях Л.В. Лапідус розробляється концепція, в якій цифрова економіка визначена як сукупність відносин, що складаються в результаті виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, заснованих на онлайн-технологіях і спрямованих на задоволення потреб у життєвих благах [9, с. 6].

Відповідно до позиції Т.Н. Юдіної, цифрова економіка трактується як стадія розвитку неоекономіки, що підтверджується впливом цифровізації, роботизації та віртуалізації на економічні процеси, в чому одну з найважливіших ролей зіграла так звана «четверта промислова революція» [12, с. 164]. На думку автора концепції, відмінною рисою цифрової економіки є результат перетворення економічних відносин за допомогою трансформації відносин «людина-машина» та формування нового типу економічних відносин – машинно-машинної взаємодії (machine-to-machine, M2M).

У свою чергу, з позицій *кіберсистемного підходу*, запропонованого Е.Н. Ведута і Т.Н. Джакубової, цифрова економіка трактується як «економічна кіберсистема, розробники якої враховують об'єктивні економічні закони для відображення поведінки економіки, що реагує на управлінські

впливи і події зовнішнього середовища в режимі реального часу, в кіберпросторі» [11, с. 44]. Авторами концепції послідовно доводиться необхідність розробки науково обґрунтованої економіко-математичної моделі для створення цифрової економіки, що сприяє якісному економічному зростанню.

Слід зазначити, що одним з найважливіших досягнень концепцій, запропонованих в рамках «екосистемного», «відтворювального» і «кіберсистемного» підходів є те, що вони виводять дослідження феномену цифрової економіки на якісно новий рівень в тому сенсі, що цифрова економіка

Таблиця 1

Еволюція концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції

Період	Етапи цифрової революції	Підходи та представники	Сутність етапу еволюції концепції цифрової економіки
1990-2000	Web 1.0 Акцент на забезпечення доступу до інформації в мережі Інтернет	Техно-центристський підхід (Д. Тапскотт, Н. Негропонте, Б. Йоханссон, Ч. Карлссон, Р. Стоу, Б. Карлссон)	Процес зміни існуючих галузей (секторів) економіки за допомогою ІКТ (Інтернету). Акцент на роль технологій у формуванні цифрової економіки та на переведення інформації в цифрову форму за допомогою комп'ютерних технологій
		Ресурсно-орієнтований підхід (Е. Бриньольфссон і Б. Кахін)	Акцентування ролі технологій, які складають основу цифрової економіки: інформаційні ресурси, маючи на увазі обробку даних, а також людські ресурси, включаючи в рамки цифрової економіки людські знання і здібності до творчості, що виникають завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям (ІКТ)
2000-2010	Web 2.0 Залучення користувачів до формування контенту	Трансформаційний підхід (С. Шарма)	Формування нових бізнес-моделей, ринків і галузей в результаті інтеграції ІКТ в бізнес-процеси.
		Екосистемний підхід (М. Скілтон)	Частина цифрової екосистеми, взаємодія технологій в бізнесі, що сприяє створенню нових видів ринкової кон'юнктури, бізнесу, споживачів, досвіду взаємодії.
		Процесуальний / потоковий підхід (Р. Клінг, Р. Ламб, М. Бахл)	До цифрової економіки слід також віднести такі трансформації в технологічних процесах як: використання технологій для здійснення деяких господарських операцій; нові потоки інформації і даних, створювані за допомогою ІКТ
		Структурний підхід (Н. Горп, О. Батура)	Даний підхід може бути досить великим у частині, що стосується трансформації економіки або досить предметним при розгляді структур, що розвиваються на базі веб / мережевих технологій в якості складових цифрової економіки
2010-2020	Web 3.0 Ера соціальних мереж та месенджерів	Відтворювальний підхід (Л.В. Лапідус, В.М. Кульков, Т.І. Чінаева, Т.Н. Юдіна)	Сукупність відносин, що складаються в результаті виробництва, розподілу, обміну та споживання благ, заснованих на онлайн-технологіях; стадія розвитку неоекономіки, для якої характерні масштабне використання цифрових технологій в економічних процесах, а також формування нового типу економічних відносин – M2M.
		Бізнес-орієнтований підхід (бізнес-моделі) (Т.Л. Мезенбург)	Даний підхід представляє щось середнє між процесуальним і структурним підходами; деякі автори розглядають як частину цифрової економіки мережевий бізнес і електронну торгівлю, або цифрові платформи
		Кіберсістемний підхід (Е. Ведута, Т.Н. Джакубова)	Економічна кіберсистема, що допускає можливість управління нею з метою забезпечення необхідного напрямку розвитку
		Інституційний підхід (Е.В. Купчишина, Є. Богомолов)	Сукупність взаємопов'язаних інститутів і організацій цифрової економіки
2020-…	Web 4.0 Інтернет усього, підключення не тільки людей, а й механізмів	Інтеграційний підхід (О. Стефанішина, Ю. Зайченко)	Інтегральна взаємодія віртуального, фізичного, біо (кіберфізичні, кібербіосистеми), цифровізація або цифрові трансформації бізнесу та галузей економіки. Віртуалізація фізичних інфраструктурних ІТ-систем та перехід до сервісних моделей

Джерело: узагальнено та доповнено авторами на основі [13, с. 426-444; 17, с. 1-10; 18; 19, с. 295-324; 20-23; 24, с. 47-53]

розглядається в даних концепціях не як сектор індустріальної економіки, а як нова стадія, новий стан економіки [13, с. 439].

Крім того, український вчений Б.Б. Каргін [14, с. 26-27] на основі аналізу визначень цифрової економіки виділяє також *ресурсно-орієнтований, процесуальний / потоковий, структурний, бізнес-орієнтований підходи* до визначення та періодизації цифрової економіки. При цьому розглядає дискурс про новизну, невідкладність, неминучість цифрових технологій.

О.В. Купчишина у свою чергу виділяє техноцентристський, трансформаційний, екосистемний, відтворювальний, кіберсистемний, інституційний підходи [13, с. 439-440]. Ці теоретичні підходи, на думку автора, відображають цифрову економіку як феномен неоекономіки, пов'язаний з всеохоплюючим використанням ІКТ і виробництвом на їх основі цифрових благ.

Загалом, якісні зміни у використанні цифрових технологій протягом останніх десятиліть зумовили виділення чотирьох етапів цифрової революції [15, с. 12-13].

Перший етап цифрової революції (1990-2000 рр.) характеризувався формуванням необхідної інфраструктури для забезпечення доступу до інформації через Інтернет, а сайти в основному призначалися тільки для читання (отримання) інформації, а не її розміщення та просування.

На другому етапі (2000-2010 рр.) користувачі особисто стали активними учасниками створення та накопичення даних.

Третій етап (2010-2020 рр.) ознаменувався ерою соціальних мереж і месенджерів (додатків для обміну миттєвими повідомленнями).

Четвертий етап, початок якого, можливо, покладено з 2020 року або дещо пізніше, передбачає побудову так званого нейронету, тобто мережі, де комунікації між людьми, тваринами та речами здійснюватимуться на принципах нейрокомунікації, використання штучного інтелекту та Всеосяжного Інтернету людей, речей, даних, процесів тощо, а також використання штучного інтелекту [15, с. 13]. Технологічні досягнення четвертої промислової революції зробили значний вплив на ділове середовище і його учасників, які повністю перейшли на використання цифрових технологій, з'єднавши промислові технології з цифровими [16].

Узагальнення еволюції концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції надано у табл. 1.

Таким чином, представлені вище теоретичні підходи відображають цифрову економіку як феномен неоекономіки, пов'язаний з всеохоплюючим використанням ІКТ і виробництвом на їх основі цифрових благ. Домінуючим елементом при цьому є цифрова трансформація. Цифрова трансформація означає інтеграцію цифрових технологій у всі сфери бізнесу. Ця інтеграція призводить до принципових змін у тому, як діють громадяни, підприємства та організації, як вони забезпечують цінність для себе, своїх працівників, клієнтів, партнерів, досягаючи власних та спільних, економічних та соціальних цілей швидше, дешевше та з новою якістю.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можна зробити висновок, що трансформація системи управління підприємством залежать від появи нових технологічних рішень та інструментів, що створюють нові можливості для керівників, а також для підприємства для досягнення ним цілей та конкурентних переваг.

Етапізація концепцій цифрової економіки в контексті теоретичних підходів та етапів цифрової революції дозволила виявити особливості сучасного етапу Web 4.0 та його інтеграційного підходу, що визначають специфіку діяльності в Інтернеті на сучасному етапі, а саме інтегральну взаємодію віртуальної, фізичної, біо систем (кіберфізичні, кібербіосистеми), цифровізацію або цифрові трансформації бізнесу, віртуалізацію фізичних інфраструктурних ІТ-систем та перехід до сервісних моделей.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGrawHill, 1996. 342 p.

2. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf, 1995. 243 p.

3. Brynjolfsson E., Kahin B. Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. Massachusetts, and London, England: The MIT Press, 2000. 408 p.

4. Johansson B., Karlsson Ch., Stough R. The Emerging Digital Economy: Entrepreneurship, Clusters, and Policy. Berlin: Springer Science & Business Media, 2006. 352 p.

5. Carlsson B. The Digital Economy: what is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*. 2004. № 15 (3). P. 245-264.

6. Kehal H.S., Singh V.P. Digital Economy: Impacts, Influences and Challenges. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Publishing, 2005. 395 p.

7. Skilton M. Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. Berlin: Springer, 2015. 230 p.

8. Кульков В.М. Цифровая экономика: надежды и иллюзии. *Философия хозяйства*. 2017. № 5. С. 145-156.

9. Лапидус Л.В. BIG DATA, Sharing Economy, интернет вещей, роботизация: взгляд в будущее российского бизнеса. *Перспективы развития электронного бизнеса и электронной коммерции*: материалы III Межфакультетской научно-практи-

ческой конференции молодых ученых: доклады и выступления. М., 2017. С. 5-24.

10. Юдина Т.Н., Тушканов И.М. Цифровая экономика сквозь призму философии хозяйства и политической экономии. *Философия хозяйства*. 2017. № 1. С. 193-200.

11. Ведута Е.Н., Джакубова Т.Н. Стратегии цифровой экономики. *Государственное управление*. Электронный вестник. 2017. № 63. С. 43-66. URL: http://ejournal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2017/vipusk__63._avgust_2017_g./strategii_zifrovoi_ekonomiki/ veduta_dzhaku bova.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

12. Юдина Т.Н. Цифровизация в контексте сопряжённости Евразийского экономического союза и Экономического пояса Шёлкового пути. *Философия хозяйства*. 2016. № 4. С. 161-174.

13. Купчишина Е.В. Эволюция концепций цифровой экономики как феномена неоэкономики. *Государственное управление. Электронный вестник*. 2018. № 68. С. 426-444. URL: http://ejournal.spa.msu.ru/vestnik/item/68_2018kupchis hina.htm (дата звернення: 17.05.2019).

14. Каргін Б.Б. Впровадження інноваційних інформаційних технологій у діяльність промислових підприємств: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.00.04. Маріуполь, 2019. 242 с. URL: https://pstu.edu/wp-content/uploads/2019/06/Диссертация-Каргина-Б.Б.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

15. Ляшенко В.І. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія / В.І. Ляшенко, О.С. Вишневський; НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Київ, 2018. 252 с.

16. Доклад «Цифровая экономика: глобальные тренды и практика российского бизнеса». URL: https://imi.hsi.ru/pr2017 (дата звернення: 17.05.2019).

17. Brynjolfsson E., Kahin B. Introduction in Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press. 2000. P. 1-10.

18. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York, NY: McGraw-Hill, 1997. 342 p.

19. Kling R., Lamb R. IT and Organizational Change in Digital Economies. Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press, 2000. P. 295-324.

20. Bahl M. The Work Ahead: The Future of Businesses and Jobs in Asia Pacific's Digital Economy. Chennai: Cognizant. 2016. URL: https://www.cognizant.com/whitepapers/the-work-ahead-the-future-of-businessand-jobs-in-asia-pacifics-digital-economy-codex2255.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

21. G20. Digital Economy Development and Cooperation Initiative. URL: http://www.g20.utoronto.ca/2016/g20-digital-economy-development-and-cooperation.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

22. Thomas L. Mesenbourg. Measuring the Digital Economy, US Bureau of the Census, Suitland, MD. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/55583162/Mesenbourg_Thomas_L_2001-_Measuring_the_Digital_Economy.pdf (дата звернення: 17.05.2019).

23. Про досягнення і перспективи України на шляху інтеграції до єдиного цифрового ринку ЄС. URL: http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5265 (дата звернення: 17.05.2019).

24. Иванов С.В., Вишневский А.С. Электронные платформы как инструмент модернизации экономики Украины. *Вісник економічної науки України.* 2017, № 1. С. 47-53.

REFERENCES:

1. Tapscott D. (1996). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGrawHill, 342 p.

2. Negroponte N. (1995). Being Digital. New York: Knopf, 243 p.

3. Brynjolfsson E., Kahin B. (2000). Understanding the Digital Economy: Data, Tools, and Research. Massachusetts, and London, England: The MIT Press, 408 p.

4. Johansson B., Karlsson Ch., Stough R. (2006). The Emerging Digital Economy: Entrepreneurship, Clusters, and Policy. Berlin: Springer Science & Business Media, 352 p.

5. Carlsson B. (2004). The Digital Economy: what is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*. № 15 (3). P. 245-264.

6. Kehal H.S., Singh V.P. (2005). Digital Economy: Impacts, Influences and Challenges. Hershey, London, Melbourne, Singapore: Idea Group Publishing, 395 p.

7. Skilton M. (2015). Building the Digital Enterprise: A Guide to Constructing Monetization Models Using Digital Technologies. Berlin: Springer, 230 p.

8. Kulkov V.M. (2017). Tsifrovaya ekonomika: nadezhdyi i illyuzii [Digital Economy: Hopes and Illusions]. *Filosofiya hozyaystva*. 2017. № 5. pp. 145-156. (In Russian).

9. Lapidus L.V. (2017). BIG DATA, Sharing Economy, internet veschey, robotizatsiya: vzglyad v buduschee rossiyskogo biznesa [BIG DATA, Sharing Economy, Internet of Things, Robotics: A Look into the Future of Russian Business]. *Perspektivyi razvitiya elektronnogo biznesa i elektronnoy kommertsii*. Moscow, pp. 5-24. (In Russian).

10. Yudina T.N., Tushkanov I.M. (2017). Tsifrovaya ekonomika skvoz prizmu filosofii hozyaystva i politicheskoy ekonomii [Digital economy through the prism of economic philosophy and political economy]. *Filosofiya hozyaystva*. № 1. pp. 193-200. (In Russian).

11. Veduta E.N., Dzhakubova T.N. (2017). Strategii tsifrovoy ekonomiki [Digital Economy Strategies]. Gosudarstvennoe upravlenie. Elektronnyiy vestnik. № 63. pp. 43-66. (In Russian). URL: http://ejournal.spa.msu.ru/uploads/vestnik/2017/vipusk__63._avgust_2017_g./strategii_zifrovoi_ekonomiki/veduta_dzhakubova.pdf (accessed 17 May 2019).

12. Yudina T.N. (2016). Tsifrovizatsiya v kontekste sopryazhYonnosti Evraziyskogo ekonomicheskogo soyuza i Ekonomicheskogo poyasa ShYolkovogo puti. [Digitalization in the context of the conjugation of the Eurasian Economic Union and the Silk Road Economic Belt.]. *Filosofiya hozyaystva.* № 4. pp. 161-174. (In Russian).

13. Kupchishina E.V. (2018). Evolyutsiya kontseptsiy tsifrovoy ekonomiki kak fenomena neoekonomiki [The Evolution of the Concepts of the Digital Economy as a Neo-Economics Phenomenon]. *Gosudarstvennoe upravlenie. Elektronnyiy vestnik.* № 68. pp. 426-444. (In Russian). URL: http://ejournal.spa.msu.ru/vestnik/item/68_2018 kupchishina.htm (accessed 17 May 2019).

14. Karhin B.B. (2019). Vprovadzhennia Innovatsiinykh Informatsiinykh Tekhnolohii U Diialnist Promyslovykh Pidpryiemstv [Introduction of innovative information technologies in activity of the industrial enterprises]. Mariupol, 242 p. URL: https://pstu.edu/wp-content/uploads/2019/06/Диссертация-Каргина-Б.Б.pdf (accessed 17 May 2019).

15. Liashenko V.I.6 Vyshnevskyi O.S. (2018). Tsyfrova Modernizatsiia Ekonomiky Ukrainy Yak Mozhlyvist Proryvnoho Rozvytku: Monohrafiia [Digital modernization of Ukraine's economy as an opportunity for breakthrough development: a monograph]. NAS of Ukraine, Inst. Of Industrial Economics. Kyiv, 252 p.

16. Doklad «Tsifrovaya ekonomika: globalnyie trendyi i praktika rossiyskogo biznesa». [Report "Digital economy: global trends and the practice of Russian business"]. (In Russian). URL: https://imi.hsi.ru/pr2017 (accessed 17 May 2019).

17. Brynjolfsson E., Kahin B. (2000). Introduction in Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press. P. 1-10.

18. Tapscott D. (1997). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York, NY: McGraw-Hill, 342 p.

19. Kling R., Lamb R. (2000). IT and Organizational Change in Digital Economies. Understanding the Digital Economy. Cambridge: MIT Press, P. 295-324.

20. Bahl M. (2016). The Work Ahead: The Future of Businesses and Jobs in Asia Pacific's Digital Economy. Chennai: Cognizant. URL: https://www.cognizant.com/whitepapers/the-work-ahead-the-future-of-businessand-jobs-in-asia-pacifics-digital-economy-codex2255.pdf (accessed 17 May 2019).

21. G20. Digital Economy Development and Cooperation Initiative. URL: http://www.g20.utoronto.ca/2016/g20-digital-economy-development-and-cooperation.pdf (accessed 17 May 2019).

22. Thomas L. (2001). Mesenbourg. Measuring the Digital Economy, US Bureau of the Census, Suitland, MD. URL: https://s3.amazonaws.com/academia.edu.documents/55583162/Mesenbourg_Thomas_L_2001-_Measuring_the_Digital_Economy.pdf (accessed 17 May 2019).

23. Pro Dosiahnennia I Perspektyvy Ukrainy Na Shliakhu Intehratsii Do Yedynoho Tsyfrovoho Rynku YeS [On the achievements and prospects of Ukraine on the path of integration into the EU digital single market]. (In Ucrainian). URL: http://www.nas.gov.ua/EN/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5265 (accessed 17 May 2019).

24. Ivanov S.V., Vishnevskiy A.S. (2017). Elektronnyie platformyi kak instrument modernizatsii ekonomiki Ukrainyi [Electronic platforms as a tool for modernizing the Ukrainian economy]. *Visnyk Ekonomichnoi Nauky Ukrainy*. № 1. pp. 47-53. (In Russian).

РОЗДІЛ 11. РЕЦЕНЗУВАННЯ

Стройко Т.В.
д.е.н., професор,
завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та економіки
Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

РЕЦЕНЗІЯ на монографію Сисоєва О.В. «ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ»

Факторинг виступає ефективним фінансово-правовим механізмом, який надає його користувачам вагомі переваги, пов'язані з управлінням дебіторською заборгованістю, залученням підприємствами оборотних коштів для розвитку і функціонування їх бізнесу у довгостроковій перспективі. В сучасній Україні інститут факторингу не розроблено достатньою мірою через ряд причин: зокрема, неоднозначність розуміння самої сутності факторингових операцій, відсутність єдиної законодавчої бази, яка б регулювала факторингову діяльність, а також ототожнення самими підприємцями договору факторингу і договору кредиту, визначають актуальність та необхідність розгляду проблематики сутності і переваг факторингу. Саме тому розробка механізмів формування інституту факторингу в Україні відповідає сучасним вимогам глобалізованого світу. Цим актуальним проблемам і присвячена монографія Олексія Сисоєва «Формування інститут факторингу в Україні в умовах глобалізації».

Виключність даної наукової праці полягає в тому, що формування інституту факторингу в Україні в умовах глобалізації ще не було предметом окремого наукового дослідження, при чому поза увагою залишився інституціональний підхід до розвитку цього нового фінансового інструменту, специфічні для нього інституції, реалізація яких можлива лише через державне регулювання інституту факторингу в Україні.

Основною метою монографічного дослідження стало обґрунтування теоретичних засад і розробка практичних рекомендацій щодо формування інституту факторингу в Україні в умовах глобалізації, зокрема, шляхом виокремлення й реалізації інституцій факторингу й механізмів державного регулювання.

Монографія логічно побудована у складі трьох взаємопов'язаних розділів. У першому розділі монографії автором охарактеризовано наукові дослідження інноваційного розвитку економіки в умовах глобалізації; визначено сутність, особливості та функції факторингу; проаналізовано наукові положення інституціональної економічної теорії, доведено, що вона є підґрунтям формування інституту факторингу в Україні в умовах глобалізації.

У другому розділі подано історико-економічний аналіз розвитку факторингу, проаналізовано динаміку змін на ринку вітчизняного факторингу та нормативно-правову базу забезпечення процесу формування інституту факторингу в Україні.

У третьому розділі розроблено концептуальні положення щодо формування інституту факторингу як сучасного економічного інституту; проаналізовано міжнародний досвід формування інституту факторингу, запропоновано вдосконалення норм і правил здійснення факторингових операцій в умовах інтеграції України в міжнародні факторингові відносини; розвинуто методи маркетингової підтримки факторингу як економічного інституту та оцінювання економічної ефективності інституту факторингу на державному рівні.

Автор справедливо акцентує увагу на концептуальному підході, який дає змогу виявити напрями формування інституту факторингу в умовах глобалізації, особливості функціонування основних суб'єктів інституту факторингу, удосконалити механізми інтеграції України на ринок міжнародних факторингових послуг, соціально-економічні ефекти на рівні держави. Спираючись на концепцію формування інституту факторингу, здійснено аналіз його інституцій – норм і правил проведення факторингових операцій, які регламентують поведінку й діяльність усіх суб'єктів зазначеного інституту. Автором ретельно досліджено механізми інтеграції України в міжнародний факторинг через реалізацію його інституції – «фінансування експортно-імпортних операцій».

В процесі дослідження, автор справедливо зазначає, що нерозвиненість факторингового ринку пов'язана з: відсутністю спеціалістів та наукових досліджень у цій сфері, чіткого розу-

[1] Сисоєв О.В. Формування інститут факторингу в Україні в умовах глобалізації : монографія. Київ : ВП «Едельвейс», 2019. 180 с.

міння сутності послуги; переважанням факторингу з регресом; неефективно побудованим ризик-менеджментом більшості компаній; недостатньою обізнаністю українських компаній та споживачів про цю послугу, суперечностями в нормативно-правовій базі щодо трактування самої дефініції «факторинг» й особливостей проведення окремих операцій. Але основною перешкодою, що гальмує формування інституту факторингу в Україні, є брак інформації, відсутність інформаційної відкритості даних та коректної офіційної статистики.

Досліджуючи механізми взаємодії автором визначено переваги міжнародного факторингу для експортера й імпортера, виділено основні його види: двофакторний; прямий імпортний; прямий експортний – та надано їх характеристику. При цьому зазначається, що вибір виду міжнародного факторингу залежить від можливостей факторингової компанії та існуючих у Фактора міжнародних контактів. Справедливою є думка, що для інтеграції України у міжнародні факторингові відносини найбільш оптимально використовувати двофакторну схему міжнародного співробітництва з факторингу, оскільки залучення максимальної кількості суб'єктів дозволяє забезпечувати фінансування та страхування ризиків.

Слід сказати, що всі аспекти зазначеної проблеми висвітлено автором однаково повно. Монографія є повноцінним науковим дослідження, містить широкий спектр питань, які є актуальними для національної економіки, а подальші дослідження в обраному напрямку сприятимуть удосконаленню теоретико-методологічних засад формування інституту факторингу в Україні в умовах глобальних викликів та загроз.

НОВИЙ ВИД НАУКОВИХ ПОСЛУГ

Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій

Шановні колеги! Питання академічної доброчесності є надзвичайно актуальними у наш час. Враховуючи великі масиви інформації, що з'являються у всесвітній мережі, жоден вчений не може бути впевненим, що його авторське право захищене. Крім того, поширеною є ситуація, коли декілька вчених в одній галузі науки користуються однаковими джерелами інформації, а в результаті безкоштовні програми пошуку плагіату засвідчують стовідсоткові збіги тексту, що може призвести до безпідставних звинувачень у плагіаті, особливо після перевірки за базою даних авторефератів та дисертацій. Це викликано тим, що порівняння з іншими дисертаціями не вказує на використання спільних першоджерел (статей, монографій, статистичних щорічників, словників тощо), а однозначно визначає тільки збіг тексту, ігноруючи навіть цитати. Важливим є також те, що чинне законодавство однозначно визначає, що перевірку може здійснювати виключно установа за профілем дослідження, а не поширені в мережі безкоштовні програми. Для уникнення подібних ситуацій ми пропонуємо Вам скористатися науковою **послугою оцінки технічної унікальності наукового тексту** за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення, яке гарантує похибку перевірки до 3%. Переваги такої перевірки порівняно з іншими методами:

– Ви *укладаєте угоду* про надання послуг;

– Ваш файл *не розміщується у мережі*, тобто інформація і авторство залишаються анонімними;

– Ви *отримуєте звіт*, підготовлений за допомогою *ліцензованого* програмного забезпечення; *порівняльну таблицю* однакових фрагментів тексту із зазначенням джерела; *офіційний звіт про надану послугу* із зазначенням результатів;

– Ви отримуєте вичерпну інформацію про текстові збіги у Вашому дослідженні та дослідженнях інших авторів не тільки *українською, але і російською та англійською мовами*;

– Ви користуєтесь програмним забезпеченням, яке використовується *тільки спеціалізованими науковими та освітніми установами* і розроблене виключно для пошуку текстових збігів *саме у наукових дослідженнях*, а не у публіцистиці, рекламних веб-сайтах тощо;

– Виключна робота з авторами – ніхто, крім автора тексту, не зможе замовити у нас перевірку цього тексту, що убезпечить Вас від *перевірок третіми особами*;

– Ви отримуєте можливість коректно оформити посилання на першоджерела;

– Існує можливість перевірки *будь-яких наукових досліджень*: статей, рефератів, авторефератів, дисертацій, доповідей, тез, звітів тощо.

Терміни і вартість перевірки і надання звіту:

Характер наукової роботи	Терміни (робочих днів)	Вартість
Докторська дисертація	5 – 10	5500 грн
Кандидатська дисертація	3 – 7	3500 грн
Автореферат	1 – 2	500 грн
Стаття (обсягом до 12 сторінок)	1 – 2	500 грн
Інші види робіт	За домовленістю	За домовленістю

Для того, щоб замовити послугу, Вам необхідно звернутись електронною поштою до Причорноморського науково-дослідного інститут економіки та інновацій, вказавши у темі листа «**Оцінка унікальності тексту**». У листі вкажіть адресу для листування, додайте файл у форматі MS Word з текстом наукового дослідження. Фахівець відповідного відділу надасть Вам відповідь щодо процедури здійснення експертизи.

Контактна особа:

Шумилова Тетяна – молодший науковий співробітник Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

+38 (048) 709-38-69

+38 (093) 253-57-15

shumilova@iei.od.ua

З повагою, дирекція Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій.

НОТАТКИ

Наукове видання

ПРИЧОРНОМОРСЬКІ ЕКОНОМІЧНІ СТУДІЇ

Науковий журнал

Випуск 42

Коректура • *Ю. Никитенко*

Комп'ютерна верстка • *Н. Ковальчук*

Формат 60x84/8. Гарнітура Arimo.
Папір офсетний. Цифровий друк. Обл.-вид. арк. 25,73. Ум. друк. арк. 27,9.
Підписано до друку 29.06.2019. Наклад 100 прим.

ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій»
Адреса: вул. Інглезі, 6/1, м. Одеса, Україна, 65101
E-mail: info@iei.od.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5218 від 22.09.2016 р.